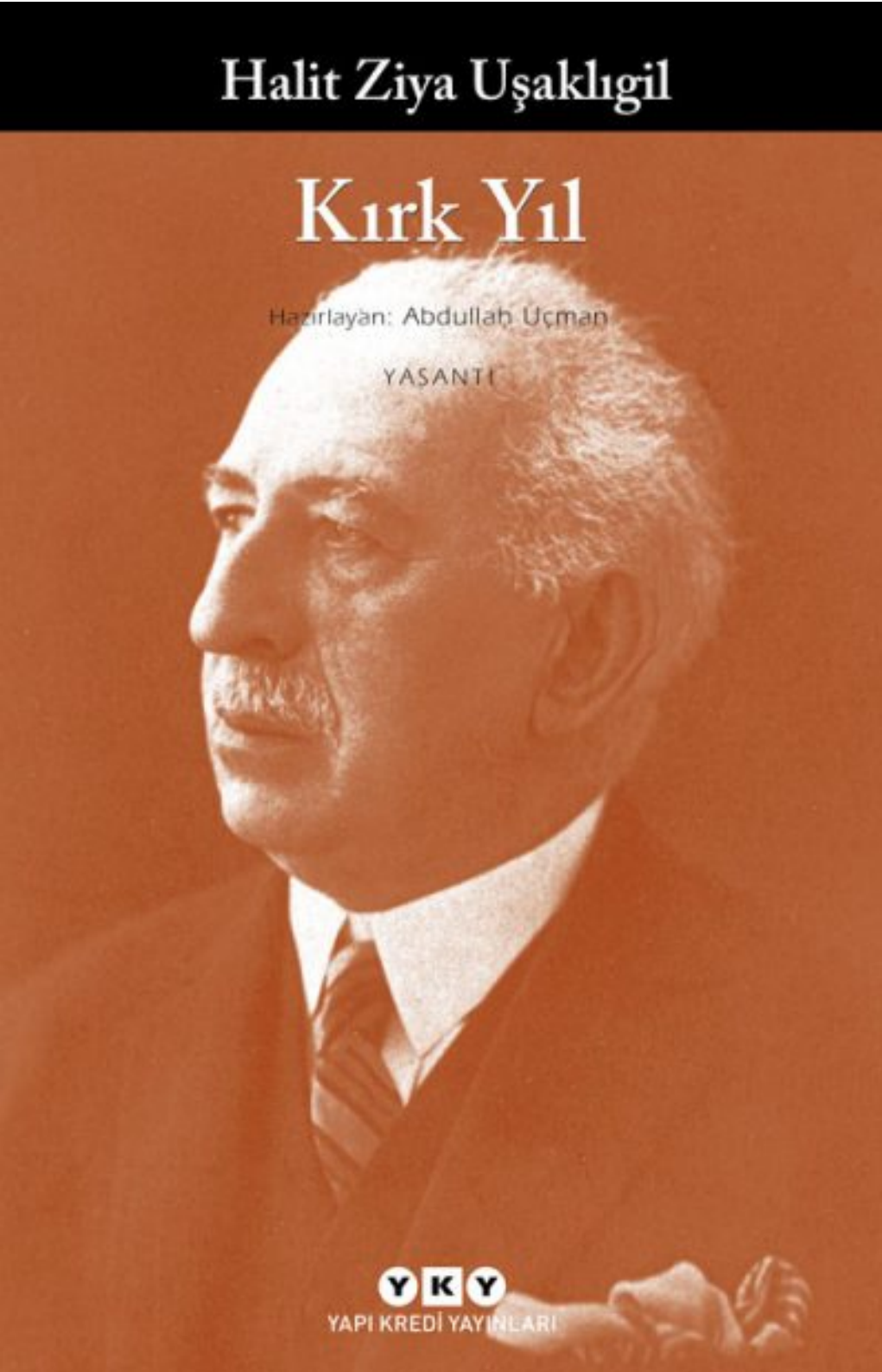
Halit Ziya Uşaklıgil

Kırk Yıl

Hazırlayan: Abdullah Uçman

YASANTI

YKY

YAPI KREDİ YAYINLARI

KIRK YIL

Halit Ziya Uşaklıgil (İstanbul, 1865 – 27 Mart 1945) Öğrenimine Mercan'daki mahalle mektebinde başladı, daha sonra Fatih Askeri Rüştiyesi'ne yazıldı. Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında ailesi İzmir'e taşınınca öğrenimini İzmir Rüştiyesi'nde sürdürdü. Özel hocalardan Fransızca, Mekhitarist adlı okulda İtalyanca öğrendi. İzmir Rüştiyesi'nde Fransızca hocalığı, Osmanlı Bankası'nda memurluk yaptı. İzmir İdadisi'nde Türk Edebiyatı dersleri verdi. Vilayet Mesâlih-i Ecnebiye Kalemi başkâtipliğine getirildi (1893). Reji İdaresi'nden başkâtiplik teklifi alınca İstanbul'a gitti (1893). 1909 Nisan'ına kadar 16 yıl Reji İdaresi'nde çalıştı. Darülfünun'da Batı Edebiyatı ve Estetik dersleri verdi. 31 Mart Olayı'ndan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi; V. Mehmet Reşat'ın Mabeyin başkâtibi oldu (1909-1912). Bir süre âyan üyeliği yaptı. Reji'nin yerini alan Tütün İnhisarı'nın idare meclisi başkanlığına atandı. 1912-14 arasında Darülfünun'da Batı Edebiyatı ve Estetik dersleri verdi. 1914'te ailesiyle birlikte Paris, Bükreş, Viyana'da ve Almanya'nın çeşitli şehirlerinde bulundu. Bir ara Matbuat Cemiyeti başkanlığına getirildi. 1937'de Tiran elçiliğinde başkâtip olarak çalışan oğlu Halil Vedat'ın intiharı kendisini çok sarstı. 1905'ten beri oturduğu Yeşilköy'deki köşkünde öldü, Bakırköy Mezarlığı'na, oğlu Halil Vedat'ın mezarının yanına gömüldü. Halit Ziya altmış yıl kadar devam eden yazı hayatında öykü, roman, düzyazı şiir, tiyatro, anı, hitabet, makale ve edebiyat tarihi gibi değişik türlerde yapıtlar vermiş, özellikle öykü ve romanlarıyla yenileşme dönemi Türk edebiyatına damgasını vurmuştur.
Eserleri: Roman: "Sefîle" (*Hizmet* gazetesinde tefrika halinde kalmıştır, 1887), *Nemîde* (1889), *Bir Ölünün Defteri* (1889), *Ferdi ve Şürekâsı* (1894), *Mâi ve Siyah* (1897), *Aşk-ı Memnu* (1900) *Kırık Hayatlar* (1924), *Nesl-i Âhir* (yarım kalmış tefrika, 1990). **Öykü:** *Bir İzdivacın Tarih-i Muâşakası* (1888), *Bir Muhtıranın Son Yaprakları* (1888), *Küçük Fıkralar* (1896), *Bu muydu?* (1896), *Heyhat* (1896), *Bir Yazın Tarihi* (1900), *Solgun Demet* (1901) *Bir Şi'r-i Hayal* (1914), *Sepette Bulunmuş* (1920), *Bir Hikâye-i Sevda* (1922), *Hepsinden Acı* (1934), *Aşka Dair* (1935), *Onu Beklerken* (1935), *İhtiyar Dost* (1937), *Kadın Pençesi* (1939), *İzmir Hikâyeleri* (1950). **Oyun:** *Kâbus* (1918), *Füruzan* (A. Dumas Fils'ten uyarlama, 1918), *Fare* (E. Pailleron'dan uyarlama, 1924). **Düzyazı Şiir:** *Mensur Şiirler* (1889), *Mezardan Sesler* (1889). **Anı:** *Kırk Yıl* (1936), *Saray ve Ötesi* (1940-42), *Bir Acı Hikâye* (1942).

Abdullah Uçman (Edirne, 17 Şubat 1951) İlk ve orta öğrenimini Edirne'de tamamladı (1968). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu (1972). 1976'da *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nin yayımına katıldı, 1978'de Mehmet Kaplan'ın asistanı oldu, 1981'de doktorasını tamamladı. 1984'ten beri Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesi ve bölüm başkanı. Uzun süredir Rıza Tevfik Bölükbaşı ve arşivi üzerine çalışmaktadır.
Kitapları: *Eşrefoğlu Rûmî* (1976), *Koca Sekbanbaşı Risalesi* (1976), *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefâretnâmesi* (1977), *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri* (1982), *Cenab Şahabeddin'in Bütün Şiirleri* (1984), *İstanbul'da Bir Ramazan* (Cenap Şahabettin'in yazıları, 1994), *Şiiri ve Sanat Anlayışı Üzerine Rıza Tevfik'ten Ali İlmî Fânî'ye Bir Mektup* (1997), *Edebiyat-ı Cedîde'ye Dair Ali Ekrem'den Rıza Tevfik'e Bir Mektup* (1997), *Türk Dilinin Sadeleşmesi ve Hece Vezni Üzerine Bir Münakaşa* (1997), *Bir 150'liğin Mektupları* (1998), *Ebûbekir Râtib Efendi'nin Nemçe Sefâretnâmesi* (1999), *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebî Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma* (2004), *Fatih'te Geçen Kırk Yılın Hikâyesi* (2009), *Rıza Tevfik'in Sanat ve Düşünce Dünyası* (2011), *Rıza Tevfik'ten Eşi Nazlı Hanım'a Mektuplar* (2012), *Rıza Tevfik'in Mektupları* (2016).

Halit Ziya Uşaklıgil'in
YKY'deki kitapları:

Hikâye *(haz. Nur Gürani Aslan, 1998)*
Kırk Yıl *(haz. Abdullah Uçman, 2017)*

HALİT ZİYA UŞAKLIGİL

Kırk Yıl

Hazırlayan
Abdullah Uçman

Yaşantı

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 4986
Edebiyat - 1429

Kırk Yıl / Halit Ziya Uşaklıgil
Hazırlayan: **Abdullah Uçman**

Kitap editörü: **Murat Yalçın**
Düzelti: **İlknur Yurtbaşı**

Kapak tasarımı: **Nahide Dikel**
Sayfa tasarımı: **Mehmet Ulusel**
Grafik uygulama: **Gülçin Erol Kemahlıoğlu**

Baskı: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.
Dudullu Organize San. Bölgesi 1. Cad. No: 16 Ümraniye-İstanbul
Tel: 444 44 03 • Fax: (0216) 365 99 07-08 • www.bilnet.net.tr
Sertifika No: 31345

1. baskı: (5 cilt) Matbaacılık ve Neşriyat Türk A.Ş., İstanbul, 1936
YKY'de 1. baskı: İstanbul, Kasım 2017
ISBN 978-975-08-4109-5

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2017
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 34433 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: **ykykultur@ykykultur.com.tr**
İnternet satış adresi: **http://alisveris.yapikredi.com.tr**

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İçindekiler

Halit Ziya ve *Kırk Yıl* Üzerine (Abdullah Uçman) • 7
Halit Ziya Bey'in hatıraları büyük bir ehemmiyete haizdir! Niçin? (Mehmet Asım) • 19

Kırk Yıl • 21

Dizin • 557

Halit Ziya ve *Kırk Yıl* Üzerine

Kırk Yıl, edebiyat tarihçileri tarafından Türk edebiyatının ilk büyük romancısı kabul edilen Halit Ziya Uşaklıgil'in, çocukluğundan başlayarak hemen hemen bütün ayrıntılarıyla hayatının ilk kırk yılını anlattığı bir hatıra kitabıdır. Burada onun okul hayatıyla iş hayatı, aile çevresiyle arkadaş ve dost çevresi, küçük yaştan itibaren edebiyata karşı ilgisi ve edebiyat dünyasına girişiyle hayata atıldığı II. Abdülhamit devrinde bizzat şahit olduğu 93 Harbi felâketi, Ayastefanos Antlaşması, Ermeni komitacıların Karaköy'deki Osmanlı Bankası'nı basması, Yıldız'da Sultan Abdülhamit'e yönelik Bomba Hadisesi, İkinci Meşrutiyet'in ilânı, 31 Mart Vak'ası gibi devrin bütün önemli siyasî ve sosyal olayları hakkında ilk elden bilgiler yer alır.

Konuyla ilgili kaynaklara baktığımızda ecdadımız nedense şahsi hayat hikâyelerinin başkaları tarafından bilinmesini istemediklerinden, Batı dünyasında olduğu gibi, hatıralarını yazma konusuna pek sıcak bakmamışlar, dolayısıyla bu türde fazla eser ortaya koymamışlardır. Batı dünyasıyla her bakımdan daha sıkı ilişkilerin başladığı Tanzimat'tan önceki yıllarda Bâbür Şah'ın (1483-1530) *Bâbürnâme*, Gülbeden'in (1523-1603) *Hümâyunnâme* ve Aşçı Dede'nin hatıraları (XIX. yüzyıl) dışında bu türde pek fazla esere rastlanmaz. Tanzimat'tan sonraki yıllarda ise öncelikle Akif Paşa, Mustafa Reşit Paşa, Mithat Paşa, Süleyman Paşa, Ahmet Cevdet Paşa, Sait Paşa ve Tahsin Paşa gibi devlet adamlarıyla Ebüzziya Tevfik, Menapirzade Nuri, Ahmet Rıza, Mîzancı Murat, İbrahim Temo, Mehmet Reşit, Ali Cevat, Kâzım Nâmi (Duru), Halil Menteşe ve Rıza Tevfik gibi siyasî şahsiyetlerin devrin çeşitli olaylarıyla ilgili hatıraları dikkati çeker. Bu dönemde Ziya Paşa, Abdülhak Hâmit, Ahmet Mithat Efendi ve Muallim Naci gibi edebiyatçılarla başlayan hatıralarını yazma alışkanlığının İkinci Meşrutiyet'ten sonraki yıllarda giderek arttığını görürüz.

Halit Ziya'nın, altmış yaşlarında iken kaleme aldığı *Kırk Yıl* adlı hâtırâtında bu hatıraları acı tatlı bir bakıma hayatının ilk kırk yılının

bir muhasebesini yapmak, biraz da gelecek nesillere bizzat yaşadığı devrin birtakım önemli olayları hakkında doğru bilgi vermek amacıyla yazdığı anlaşılmaktadır. Bu hatıraları dikkatle okuduğumuzda yakın denebilecek tarihimizin çeşitli önemli siyasî ve sosyal olayları hakkında ilk elden bilgiler edinmemiz mümkün olur.

Halit Ziya, çevresinde daha çok Uşşakîzadeler diye tanınan ve bir kolu İzmir'e yerleşerek halı ticareti yapan Helvacızadeler ailesine mensuptur. "Helvacızade" markasının 1869 Paris Umumi Sergisi'nde altın madalya ve berat alması, ailenin halı ticaretindeki başarısını göstermektedir. Halit Ziya, 1865 yılında İstanbul'da Eyüp semtinde dünyaya gelir. Büyükbabası Hacı Ali Efendi, İstanbul'daki mağazanın başına oğlunu getirmekle beraber, esasında Halit Ziya'nın babası Hacı Halil Efendi ticaretle pek ilgisi olmayan, Mevlâna ve Hâfız-ı Şirazî hayranı, daha çok tasavvufa ilgi duyan biridir. Halit Ziya, Halil Efendi ile Behiye Hanım'ın Fitnat Hanım ve Ethem Bey'den sonra dünyaya gelen üçüncü ve en küçük çocuğudur. Çocukluk ve gençlik yılları, babasının Saraçhanebaşı'nda, bugün Tayyare Şehitleri Anıtı'nın bulunduğu yerde yaptırdığı bir konakta Habeş uşaklar, Çerkez cariyeler, kalfalar, dadılar, halayıklar ve ağalar arasında oldukça müreffeh bir ortamda geçer. Aile sıcak yaz aylarını Üsküdar'da Salacak sahilinde İhsaniye'deki yalıda geçirir. Halit Ziya'nın Mercan'da bir mahalle mektebinde başlayan tahsil hayatı, daha sonra evlerine yakın bir sübyan mektebi ile Fatih Askerî Rüştiyesi'nde devam eder.

Halit Ziya'nın küçük yaşta başlayan okuma tutkusu, diğer taraftan edebiyat ve tiyatroya duyduğu ilgi dolayısıyla, onu, eline geçen yerli ve yabancı her türlü kitabı okumaya yöneltir. Özellikle, tasavvufa ilgi duyan babasının anlaşılmaz bir şekilde oğlunun kolundan tutup bazı geceler onu Fatih'ten Çarşıkapı'ya Gedikpaşa Tiyatrosu'na götürmesi sayesinde, çocuk yaşta yerli ve yabancı birçok tiyatro oyunu seyreder; eline geçen tiyatro eserlerini okur, hatta mahalle arkadaşlarıyla birlikte bir kısım metruk ve salaş yerlerde bazı oyunlar temsil eder. Bazı geceler konağa gelen babasının misafirlerine gazete haberleri okur. 93 Muharebesi'nden (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) önce annesiyle birlikte ablasıyla enistesini Serez'e ziyarete gidişi ise Halit Ziya'nın unutamadığı çok önemli çocukluk hatıralarından biridir.

Ancak 93 Harbi'ni takip eden günlerde İstanbul'da işleri bozulan Hacı Halil Efendi'nin ailesiyle birlikte İzmir'e dönmesiyle, Halit Ziya'nın hayatında yeni bir dönem başlar. Burada önce bir süre İzmir Rüştiyesi'ne devam ederse de, büyükbabasının okulun eğitim tarzından memnun kalmaması üzerine, özel hocalardan Farsça, Fransızca, Almanca, İtalyanca ve Rumca dersleri almaya başlar. Geceleri misafirlerle ev halkına gazete okumaları burada da devam eder. Küçük yaşta Batı dillerine ilgi duyması, ileriki yıllarda Halit Ziya'nın önünde yepyeni ufuklar açacaktır. Bir süre sonra, çevrenin tepkilerine ve baskılarına rağmen, Ermeni Katolik rahiplerinin açtığı ve sadece Ermeni ve Rum çocuklarıyla Levanten çocuklarının okuduğu, özel Mekhitarist Okulu'na gönderilir. Okula başladığı daha ilk günden itibaren Fransızca eğitim yapılan ve Türk okullarından farklı bir havanın hâkim olduğu, çok değişik bir eğitim programının uygulandığı bu okulda bir yandan alafranga ve Levanten çevrelerle temas ederken bir yandan da bazı yerli ve yabancı yazarları okumaya başlar. Bunlar arasında E. Sue, J. Verne, C. Flammarion, A. Dumas ve Racine gibi Fransız yazarlarıyla Namık Kemal'in bir kısım eserleri ve Ahmet Mithat Efendi'nin *Hasan Mellâh*, *Hüseyin Fellâh*, *Felâtun Bey'le Râkım Efendi* ile *Kırk Ambar* ve *Letâif-i Rivâyât*'ı vardır. Yine bu sırada A. Dumas, Scribe ve Racine'den acemice de olsa bazı tercümeler yapar.

Halit Ziya hatıralarında, okuldaki eğitim sistemini ve disiplini anlatırken, ister istemez kendisinin daha önce İstanbul'da ve İzmir'de okuduğu ve yakından tanıdığı Türk okullarındaki eğitim sistemiyle mukayese yapma gereği duyar ve onların daha başarılı olmalarının sebeplerini burada bütün ayrıntılarıyla dile getirir. Rüştiyelerde hâlâ *Avâmil*, *Emsile*, *Bina* ve *İzhar* gibi devrin eğitim sisteminin çok gerisinde kalmış medrese dersleri okutulurken, Alliance İsraélite'lerde ise Racine'ler, Flaubert'ler, Balzac'lar ve Zola'lar okutulmaktadır. Esasen Halit Ziya'nın Batı dünyasının sanat, edebiyat ve kültürüyle teması burada öğrendiği Fransızca sayesinde olur.

1883 yılında okuldan mezun olunca biraz da bazı maddî sebepler dolayısıyla tahsiline devam edemese de, başta ticarethanenin avukatı Auguste de Jaba olmak üzere bazı hocalarının tavsiyesiyle Paris'ten getirttiği klasik, romantik, realist ve natüralist akıma mensup Fransız yazarlarının külliyat halinde hikâye ve romanlarını okur. Onlar gibi yazmayı hedeflediği romancılar arasında A. Daudet, C. Dickens, Gon-

court Kardeşler, Mauppasant, G. Flaubert, Stendhal, Balzac ve Zola gibi yazarlar ön sıradadır. Bir yandan da İzmir'e gelen gezici İtalyan ve Fransız opera ve operet kumpanyalarının temsillerini izler. Mart 1883'te *Hazîne-i Evrak*'ta ilk yazısı yayımlanır. Ertesi yıl, arkadaşları Tevfik Nevzat ve Bıçakçızade Hakkı ile *Nevruz* (Mart-Ağustos 1884, 12 sayı) adıyla bir dergi çıkarmaya başlar. Burada A. de Musset ve V. Hugo'dan mensur şiir tercümeleri yapar; G. Ohnet'den çevirdiği *Demirhane Müdürü* romanını tefrika halinde yayımlar.

1885 yılında bir tavsiye mektubuyla, Hariciye'ye memur olmak üzere İstanbul'a giderse de amacına ulaşamaz; ancak bu İstanbul seyahatinde Muallim Naci ile Ebüzziya Tevfik'i tanıma fırsatı bulur. Burada dikkatimizi çeken hususlardan biri de, Halit Ziya'nın çocukluğunu geçirdiği İstanbul ile henüz aradan geçen altı yedi yıl gibi kısa bir süre içinde hayat tarzı itibarıyla süratle değişen İstanbul'u mukayese etmesidir. Yine bu sırada Abdülhalim Memduh vasıtasıyla tanıştığı kitapçı Arakel'in teklifi üzerine *Garptan Şarka Seyyâle-i Edebiye: Fransa Edebiyatının Numune ve Tarihi* adıyla, Türkçede Fransız edebiyatı hakkında ilk kaynak kabul edilen bir eser kaleme alır. Dönüşünde, İzmir Rüştiyesi'ne Fransızca, İzmir İdadisi'ne Fransızca, Türkçe ve edebiyat muallimi; Osmanlı Bankası'na da tercüman ve muhasip olarak tayin edilir.

1886 yılında yakın arkadaşı Tevfik Nevzat'la birlikte çıkarmaya başladığı *Hizmet* gazetesi ise, Halit Ziya'nın edebî hayatında önemli bir dönüm noktası teşkil eder. Burada telif ve tercüme hikâye ve romanlar, mensur şiirlerle Türk ve dünya edebiyatının çeşitli meseleleriyle ilgili makaleler yayımlar. Bütün bu edebî faaliyetleriyle artık İstanbul basınında da adından söz edilmeye başlanır.

Sırayla *Sefîle* (tefrika, 1887), *Bir İzdivacın Tarih-i Muâşakası* (1888), *Bir Muhtıranın Son Yaprakları* (1888), *Nemîde* (1889), *Mensur Şiirler* (1889), *Mezardan Sesler* (1889), *Bir Ölünün Defteri* (1889), *Ferdi ve Şürekâsı* (1892) ve bütün bunlardan daha önemlisi *Hikâye* (1891) adlı kitabı, hep bu yılların eserleri arasındadır. Adı yanlış anlaşılmaya yol açan *Hikâye*'de, Batı'da doğan ve gelişen roman sanatının ne olduğunu, bu türün ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını, ne gibi gelişmeler gösterdiğini; Türk edebiyatındaki başlangıç ve gelişmesini de ele alan Halit Ziya'nın bu eseri, aynı zamanda Türk edebiyatında doğrudan doğruya roman üzerine kaleme alınmış ilk incelemedir.

1888'de çok sevdiği annesini kaybeder; ertesi yıl Sadık amcasıyla birlikte iki ay süren ve İtalya, İsviçre ve Fransa'yı içine alan bir Avrupa gezisine çıkar. Dönüşte, Osmanlı vezirlerinden Köse Raif Paşa'nın yeğeni Memnune Hanım'la evlenir. Ertesi yıl peş peşe büyük acılar yaşar: Önce, üzerinde büyük emeği olan büyükbabasını, arkasından amcasını, onun arkasından da ilk çocuğu Vedide'yi kaybeder. Bu arada banka müdürüyle bir anlaşmazlık yüzünden, çalıştığı Osmanlı Bankası'ndan ayrılır. Kısa bir süre sonra şehrin yeni valisi Abdurrahman Paşa'nın teklifi üzerine Vilayet Mesâlih-i Ecnebiye Kalemi başkâtipliğine getirilir (1893).

Aynı yıl İstanbul'dan Reji İdaresi'nden başkâtiplik teklifi alınca, hiç düşünmeden, on üç yıl süren İzmir defterini kapayarak İstanbul'a gelir (Mart 1893). Nisan 1909'a kadar tam on altı yıl sürecek Reji İdaresi'ndeki görevi sırasında fazla zamanını almayan resmî işlerin dışında kalan vaktinin büyük bir kısmını edebî çalışmalarına ayırma imkânı bulur. Reji'deki çalışma odası kısa zamanda başta Mehmet Rauf olmak üzere, Hüseyin Cahit ve Hüseyin Suat gibi genç yazarların sık sık uğradığı bir edebiyat mahfili haline gelir. Yine bu sırada dönemin önde gelen edebiyatçılarından Ali Ekrem, Ahmet İhsan, Ahmet Hikmet, Safveti Ziya, Hüseyin Sîret, Rıza Tevfik, Ahmet Mithat Efendi, Recaizade Ekrem, Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin ve Ahmet Rasim'le tanışır, her biriyle ayrı ayrı dostluklar kurar. *Servet-i Fünun*'da birkaç hikâyesi ile *Mekteb* mecmuasında, daha sonra bir soruşturmaya sebep olacak, "Sanskrit Tarih-i Edebiyatı: Vedalar" (nr. 1, 11 Ocak 1894) adlı bir makalesi yayımlanır.

Recaizade Ekrem'in önayak olmasıyla Tevfik Fikret'in Şubat 1896'dan itibaren *Servet-i Fünun* mecmuasının başına geçmesi ve derginin giderek edebî bir hüviyet kazanmasıyla birlikte, artık burada yazmaya başlar. Kısa sürede Cenap Şahabettin, Hüseyin Cahit, İsmail Safa ve Mehmet Rauf'un da katılmasıyla teşekkül etmeye başlayan Edebiyat-ı Cedîde hareketine böylece o da dahil olur. Edebiyat-ı Cedîde topluluğunun bir nevi poetikası kabul edilen *Mâi ve Siyah* romanının *Servet-i Fünun*'da tefrika suretiyle yayımlanması (Mayıs 1896-Mart 1897), hemen arkasından kitaplaşması, adının daha geniş bir çevrede duyulmasını sağlar. Ertesi yıl yine *Servet-i Fünun*'da bu defa *Aşk-ı Memnu* romanı tefrika halinde yayımlanır (Şubat 1899-Mayıs 1900). Bu arada, *Servet-i Fünun*'un yanında *Musavver Fen ve Edeb* dergisiyle *İkdam* ve *Sabah* gazetelerinde ya-

yımlanan kısa hikâyelerini *Bir Şi'r-i Hayal* (1897), *Solgun Demet* (1898) ve *Bir Yazın Tarihi* (1900) adlı kitaplarda bir araya getirir. Doğrudan doğruya Edebiyat-ı Cedîde hareketini hedef alan eski-yeni tartışmalarının mümkün olduğu kadar uzağında durmaya çalışan Halit Ziya, bu sırada ortaya çıkan polemiklere de katılmaz. 1901 yılında, bu sefer *Kırık Hayatlar* romanı tefrika edilirken Hüseyin Cahit'in bir yazısı yüzünden *Servet-i Fünun* tatil edilince, tefrika yarım kalır; derginin geçici bir süre kapanmasıyla birlikte onun yazı hayatı da önemli ölçüde aksar.

Bu yıllarda Ahmet Haşim, Hamdullah Suphi, İzzet Melih, Reşit Saffet gibi isimlerin Halit Ziya vasıtasıyla Reji İdaresi'ne girmesiyle, burada genç şair ve yazarlardan edebî bir muhit oluşmaya başlar. Ancak biraz da devrin siyasî şartları dolayısıyla İkinci Meşrutiyet'in ilân edildiği 1908'e kadar Halit Ziya'nın edebî faaliyetleri büyük ölçüde sekteye uğrar.

1908'de Reji Komiserliği'ne tayin edilen Halit Ziya, aynı günlerde Dârülfünun'da Batı Edebiyatı Tarihi ile Estetik dersleri vermeye başlar. İkinci Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte hareketlenen basın dünyasında bu sefer *Sabah*, *Tanin*, *Mehâsin*, *Şûrâ-yı Ümmet*, *Musavver Muhit* ve *Resimli Kitap* gibi çeşitli gazete ve dergilerde adı tekrar görünür. Ayrıca Sahne-i Osmânî'nin edebî heyeti ile Aralık 1908'de kurulan Türk Derneği'nin kurucuları arasında yer alır. 31 Mart Olayı'ndan kısa bir süre önce bazı arkadaşlarıyla birlikte o da fiilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girer. Daha sonra, cemiyetin teklifi üzerine Sultan V. Mehmet Reşat'ın Mabeyin başkâtibi olarak Dolmabahçe Sarayı'nda çalışmaya başlar (Nisan 1909).

Halit Ziya'nın *Kırk Yıl* adlı hâtırâtı, ana hatlarıyla özetlemeye çalıştığım şekilde, kendisinin Sultan V. Mehmet Reşat'ın Mabeyin başkâtibi olarak Dolmabahçe Sarayı'na tayiniyle birlikte sona ermektedir.

Onunla hemen hemen aynı dönemde yaşayan ve onun yaşadığı benzer olaylara şahit olan mesela Rıza Tevfik'in *Biraz da Ben Konuşayım*, Halide Edib'in *Mor Salkımlı Ev*, Mehmet Rauf'un *Edebî Hatıralar*'ı ile Hüseyin Cahit'in *Edebî Hatıralar*'ını *Kırk Yıl* ile birlikte okuduğumuz zaman bazı benzerlikler yanında büyük ölçüde farklılıklarla da karşılaşırız. Tabiî bu farklılıkların başında Halit Ziya'nın kişiliğinden ileri gelen bazı özellikler derhal göze çarpar. Mesela Halit Ziya, aralarında birtakım tatsız olaylar geçen kişilerin

adlarını hatıralarında asla zikretmez, canını yakan bu tür olayların üzerinde fazla durmamayı tercih eder.

Aşağı yukarı birbirine yakın hacimde toplam olarak 146 bölümden meydana gelen ve yaklaşık 555 sayfayı bulan bu hatıralarda dikkatimizi çeken ve vurgulanması gereken birçok önemli husus söz konusudur. Ben de burada bunlardan da kısaca söz etmek gerektiğini düşünüyorum.

Hepimizin hayatında kader veya talih dediğimiz, adeta hayat çizgimizi belirleyen bazı olaylar vardır. İşte Halit Ziya'nın da İzmir'de bir Katolik mektebinde okuması, 1885 yılında hem de bir tavsiye mektubuyla, Hariciye'ye memur olmak üzere İzmir'den İstanbul'a geldiği halde buraya girmesinin mümkün olmaması... 1890'larda, babasıyla ticaret yapan Lanchenbacher adlı Musevi asıllı bir tüccarın, bir gün mağazada onun Flaubert'in *Salambo*'sunu okuduğunu görünce, babasına, "Bu çocuğu İstanbul'a gönder, o palamut ticaretinden daha iyi işler yapabilir!" diye uyarması, gerçekten onun hayatını değiştiren önemli olaylar arasındadır.

Kırk Yıl, esas itibarıyla Halit Ziya'nın şahsi hayat hikâyesi olduğu kadar aynı zamanda II. Abdülhamit devri diye adlandırılan, Osmanlı İmparatorluğu'nun artık dağılma sürecine girdiği bir devrin de ilk elden hikâyesi gibidir. Bu yıllar, aynı zamanda edebiyat dünyasında eski-yeni mücadelesinin yaşandığı, matbuat âleminin iki kutuplu bir duruma düştüğü, sansürün, her türlü kıskançlık ve çekememezliklerin hüküm sürdüğü bir devirdir.

Böyle bir ortamda, kısmen de olsa alafranga ve Levanten bir muhit içinde yetişmiş, yabancı bir okulda Batılı bir eğitim almış, Batı kültürüyle yetişmiş, her sahada olduğu gibi edebiyatta da yenileşmenin gerekliliğine inanan Halit Ziya'nın yenilik taraftarı Servet-i Fünun topluluğu içinde yer alması son derece tabiî görünmektedir. Dolayısıyla, aynı topluluğa mensup diğer arkadaşları gibi o da, her fırsatta bir yandan eski zihniyetin temsilcisi olarak takdim edilen Muallim Naci ile Baba Tahir'e ve onların taraftarlarına hücum ederken, bir yandan da II. Abdülhamit etrafında oluşan siyasî ve sosyal havayı eleştirmekten geri kalmaz.

II. Abdülhamit'in saltanat yıllarında (1876-1909) başta İstanbul olmak üzere memleketin çeşitli vilayetlerinde birçok gazete ve mecmua yayımlanmakta, matbuat "kanun dairesinde" serbestçe yayın yapabilmektedir ama Encümen-i Teftiş ve Muayene adlı san-

sür kurulundan her şeye kolay kolay basım izni çıkmamaktadır. Nitekim Halit Ziya'nın *Hizmet* gazetesinde tefrika edilen *Sefîle* adlı romanı da "âdâb-ı İslâmiyeye aykırı" bulunarak kitap halinde yayımlanmasına izin verilmez. Sansürden kaçırmak için *Dayda* adlı anlamsız bir kitap ismi nedense tehlikeli bulunurken, son derece masumane bir edebiyat tartışması olan "Dekadanlık" bile "anarşi" ile özdeşleştirilmeye çalışılır.

Sonraki yıllarda Jöntürk hareketini meydana getirecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşundan itibaren sonraki birkaç nesil üzerinde adeta bir saplantı halindeki Abdülhamit düşmanlığı, Tevfik Fikret'in "Bir Lâhza-i Teahhur" manzumesinde olduğu gibi Ermeni ihtilâlcileri alkışlayacak ölçüde olmasa da, bu hatıralarda da, ondan pek de aşağı kalır mahiyette olmadığı dikkatimizi çeker.

Daha Sultan Abdülmecid devrinde 1857 yılında resmen yasaklanmış olmasına rağmen gayrimeşru yollarla daha uzunca bir süre devam eden köle ve cariye ticaretiyle ilgili olarak bu hatıralarda da çeşitli anekdotlarla karşılaşırız. Hem İstanbul'da Saraçhanebaşı'ndaki konakta hem de İzmir'de büyükbabasının evinde, ailenin bir ferdi kabul edilen dadılar, kalfalar, halayıklar, lalalar ve cariyeler mevcuttur. Bunların bir kısmının hazin hayat hikâyeleri, daha önce anne, teyze veya hala olarak onları bizzat tanıyan Ahmet Mithat Efendi, Abdülhak Hâmit, Samipaşazade Sezai ve Hamdullah Suphi gibi bazı şair ve yazarların eserlerine konu olduğu gibi, Halit Ziya da burada ağabeyi Ethem Bey'e âşık olup veremden ölen Gülter adlı genç bir cariyenin hazin hikâyesi ile ondan biraz farklı olarak "Ferhunde Kalfa" hikâyesinde bir türlü evlenemeyip yuva kuramayan talihsiz bir kalfanın hikâyesini anlatır. Onların ölümleri ise, ailenin küçük fertlerinden "Hacca gitti!" denilerek gizlenmeye çalışılır.

Hatıralarda dikkatimizi çeken konulardan biri de görücü usulü evlilik meselesidir. Osmanlı toplumunda öteden beri süregelen ana-babanın isteği veya baskısıyla yapılan görücü usulü evliliğin, artık kesin olarak Batılılaşmaya başladığımız Tanzimat'tan sonraki yıllarda başta Şemsettin Sami, Namık Kemal, Recaizade Ekrem ve Ahmet Mithat Efendi gibi yazarların roman ve tiyatro eserlerinde eleştirisi yapılırken, yaşanan hayatta bu uygulamanın hâlâ devam ettiği görülmektedir. Nitekim kadının bir şahsiyet olarak toplum hayatında henüz mevcut olmadığı bu yıllarda Halit Ziya gibi Batı kültürüyle yetişmiş, Levanten çevrelerle yakın teması olan birinin

evliliğinin de bu şekilde gerçekleşmesi, teori ile pratiğin birbirinden çok farklı olduğunu göstermektedir.

Ta Bizans devrinden beri İstanbul'un belli başlı problemlerinden biri de zaman zaman yaşanan büyük depremler, diğeri de şehri baştan başa yakıp kül eden yangınlardır. 1908 Ağustos'unda Fatih'te Çırçır semtinde başlayıp Edirnekapı ve Topkapı'dan Yedikule'ye kadar şehrin yarısını harabeye çeviren Çırçır Yangını ile 1912 Haziran'ında çıkan ve Sultanahmet ile Ayasofya civarındaki birçok tarihî konağın yandığı İshak Paşa Yangını bunların en meşhurlarıdır. İşte adı geçen İshak Paşa Yangını'nda Halit Ziya'nın da *Deli* ve *Dayda* adlı romanlarıyla Fransız ve İtalyan edebiyatına dair bir kısım eserlerinin müsveddeleri, daha önemlisi devrin çeşitli edebî meseleleriyle ilgili olarak Recaizade Ekrem'in ona göndermiş olduğu mektuplar da yanıp kül olmuştur.

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş ve yıkılış sürecindeki önemli olaylardan biri de, Rusya ile girilen 93 Muharebesi'dir. Gazi Osman Paşa kumandasında gerçekleşen Plevne Müdafaası'na rağmen Rus ordusunun İstanbul kapılarına kadar dayandığı bu bozgunu ve Rumeli'den İstanbul'a hicret eden soydaşlarımızın hazin hikâyesini, "Azîz-i vakt idik a'dâ zelîl kıldı bizi" diyen Eski Zağra Müftüsü Raci Efendi'nin hatıraları kadar sarsıcı bir şekilde anlatan başka bir yazar hatırlamıyorum. O sırada henüz 13-14 yaşlarında küçük bir çocuk olan Halit Ziya da hatıralarında, aradan yarım asır geçmiş olduğu halde, o meş'um günleri bütün acılarıyla hatırlamadan edemez. *Kırk Yıl*'ın "Yaralılar, hastalar, muhacirler..." başlığını koyduğu 14. bölümünde şunları yazar: "Akın akın muhacir kafileleri geliyor, şehri baştan başa dolduruyordu. Camiler, mescitler, tekkeler, harabeler hep yavaş yavaş doluyor, bir yandan ölümün dalgaları bunlardan küme küme alıp götürdükçe boşalan yerler yine kifayet edemeyerek (...) acılara şahit olarak mateme doymaktan garip bir lezzetle, için için ağlamak lezzetiyle ilerleyen ayaklarımız bizi camiin iç kapılarından birine kadar götürürdü."

Reji İdaresi'nde görev yaptığı sırada işi gereği birçok yabancı ile karşılaşan Halit Ziya'nın, Türk geçinen ama yabancılar karşısında birtakım küçük menfaatler uğruna olmadık zilletlere maruz kalanların giderek çoğaldığı bir zamanda, sürekli olarak "millî haysiyet" meselesi üzerinde durması, son derece önemli ve anlamlıdır. Memlekette yabancı hegemonyasının hâkim olduğu bir

sırada Reji'ye müdür olduktan sonra samimiyet ve kişiliklerine güvendiği Hamdullah Suphi, Ahmet Haşim, İzzet Melih ve Reşit Saffet gibi isimleri buraya memur olarak alması da bunun en önemli delilidir. Halit Ziya, devrin Türkçülük cereyanına mensup değildir ama yaptığı işlerle Türklük şuuruna sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Burada Halit Ziya'yı yakından ilgilendiren ve üzerinde uzun uzadıya durduğu meselelerden biri de Batı dillerinden yapılan tercümeler konusudur. Halit Ziya, Batı dillerinden Türkçeye çevrilen eserlerde dil ve ifade bakımından pek de titiz davranılmadığı, çalakalem, hatta yanlış tercümeler yapıldığı ve bunların okuyucuya fazla bir şey kazandırmadığı kanaatindedir. *Kırk Yıl*'ın 73 ve 74. bölümlerinde bu konuda son derece güzel tespitleri ve değerlendirmeleri yer almaktadır.

Halit Ziya'nın *Kırk Yıl*'da ölümlerini adeta içi parçalanırcasına anlattığı büyükbabası, babası ve annesi ile şakağına bir kurşun sıkarak intihar eden çok sevdiği amca oğlu Süleyman Bey ile bir kuyuya atılmak suretiyle hayatına son verilen yakın arkadaşı Tevfik Nevzat'ın ölümleriyle beraber asıl acı olan küçük yaşta kendi çocuklarının ölümleridir. Bu itibarla Halit Ziya son derece bedbaht, acılarını içine gömen talihsiz bir babadır. Sırayla henüz bir yaşındaki kızı Vedide, arkasından adeta üzerine titrediği Sadun, onun arkasından gözü gibi kolladığı Güzin ve genç sayılabilecek bir yaşta Halil Vedat'ın ölümleri hiçbir babanın kolay kolay tahammül edemeyeceği türden büyük acılardır.

Namık Kemal *İntibah* romanının mukaddimesinde, "Lisan, öyle taş kavuğundan incir ağaçları gibi kendi kendine kemal bulmaz. Asırlarca terbiye-i efkâra hizmet için vakf-ı vücut etmiş birçok edîb-i hakîm lazımdır ki bir lisanın intizâmına, zenginliğine imkân hasıl olabilsin" der. Biz de bu hâtırâtı dikkatle okuduğumuzda, ister istemez Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Türk romanında Halit Ziya'ya kadar romancı dehâsıyla doğmuş kimse yok!" hükmünü doğrular tarzda, küçük yaşta okumaya meraklı ve eli kalem tutan birinin zaman içinde *Mâi ve Siyah* ile *Aşk-ı Memnu* yazarı Halit Ziya olabilmesi için hangi yazarları ve eserleri okuyarak ve ne gibi merhalelerden geçerek bu noktaya geldiğini, hüdâ-yı nâbit bir şekilde kendi kendine yetişmediğini, bunun hiç de basit bir süreç olmadığını kolayca anlayabiliriz.

Daha İzmir yıllarında *Hizmet* gazetesinde, o sırada henüz Mekteb-i Bahriye talebesi olan Mehmet Rauf'un *Düşmüş* adlı hikâyesini yayımlayarak, onu edebiyat dünyasına kazandıran da Halit Ziya'dır. İstanbul'a geldikten sonra dostluk ve arkadaşlığı çok ileri bir seviyeye ulaşan Mehmet Rauf'la beraberce Beyoğlu'nda bir operaya gidişleri, sonraki yıllarda bir "meloman" hâline gelecek olan Mehmet Rauf'un orada mışıl mışıl uyumasını anlattığı bir sahne var ki, tekrar tekrar okunmaya değer bir yer diyebilirim.

Kırk Yıl'da, İzmir yıllarında Tevfik Nevzat ve Bıçakçızade Hakkı, İstanbul'a geldikten sonra tanıdığı Menapirzade Nuri Bey, Ahmet İhsan, Recaizade Ekrem ve Ebüzziya Tevfik de, Halit Ziya'nın hayatında çok önemli ve ayrı yerleri olan şahsiyetler halinde karşımıza çıkmaktadır.

Hâtırâtın bazı bölümlerinin hakikaten bir roman gibi son derece duygusal sahnelerle yüklü olduğunu görüyoruz. Mesela aile fertlerinden bazılarının ölümleriyle annesinin hastalığı ve ölümünün anlatıldığı 52. ve 53. bölümler, İzmir'den ayrılışının anlatıldığı 79. bölüm hem çok güzel, hem de çok hüzünlü.

Hemen hemen bütün edebiyat tarihçilerinin üzerinde ısrarla durdukları gibi Halit Ziya, özellikle Edebiyat-ı Cedîde yıllarında yayımlanan hikâye ve romanlarıyla aynı zamanda büyük bir üslûp ustası, daha uygun bir tabirle bir üslûp virtüözü olduğunu herkese kabul ettirmiştir. Ancak gerek İkinci Meşrutiyet'ten sonraki yıllarda giderek yaygınlaşan dilde sadeleşme cereyanı ve "Yeni Lisan" hareketi, aynı şekilde Cumhuriyet'ten sonraki yıllarda bu sürecin devam etmesiyle birlikte Halit Ziya'nın üslûbunun da artık modası geçer. Hatta Halit Ziya'nın, bir devirde elden düşmeyen *Mâi ve Siyah* ile *Aşk-ı Memnu* romanlarının dillerini, sırf genç nesiller tarafından da okunsun diye, istemeye istemeye bizzat sadeleştirmiş olduğu da bilinmektedir. Ancak, Halit Ziya elimizdeki bu hatıraları dilde sadeleşmenin iyice benimsendiği 30'lu yıllarda kaleme almış olduğu halde, eserin birçok sayfasında devri için bile anlaşılması zor eski kelime ve tamlamalarla yer yer birkaç paragraf uzunluğunda on on iki satırlık cümlelerle karşılaşırız. Bu da bize, ne kadar karşı çıksa da eski kalem alışkanlığını birdenbire terketmenin mümkün olmadığını göstermektedir.

Halit Ziya'nın, altmış yaşlarında, hayatının ilk kırk yılını anlattığı *Kırk Yıl*, 1933-1934 yıllarında önce *Vakit* ve *Cumhuriyet*

gazetelerinde tefrika halinde yayımlandıktan sonra, 1936 yılında beş cilt halinde kitap olarak basılır. Eserin ilk baskısında indeks bulunmamakla beraber her bölümün başında o bölümün bir nevi özeti mahiyetinde bir kısım ifadelerin yer alması, o bölüm hakkında okuyucuya peşinen bir fikir vermektedir. Eserin, başka hâtırâtlardan biraz farklı olarak, kronolojik bir sıra dahilinde üçer dörder sayfalık bölümlere ayrılması, okumayı ve anlatılan olaylara nüfuz etmeyi kolaylaştırmıştır.

Kırk Yıl'ın, 1936 yılında yazarın hayatta iken yapılan ilk baskısından otuz üç yıl sonra, 1969 yılında kimin tarafından hazırlandığı belirtilmeden, tek cilt halinde açıklamalı bir indeksle ve sadeleştirilmiş olarak İnkılâp ve Aka Kitabevi tarafından ikinci baskısı yapılmış; aynı yayınevi tarafından 1987 yılında yapılan üçüncü baskının üzerine hazırlayan olarak Şemsettin Kutlu'nun adı konulmuştur. 2000'li yıllarda Uşaklıgil'in eserlerini külliyat halinde yayımlamaya başlayan Özgür Yayınları arasında Nur Özmel Akın tarafından hazırlanan baskıda ise metin üzerinde köşeli parantez içinde Osmanlıca kelime ve tamlamaların anlamları verilmiş, gerekli görülen yerlerde sayfa altlarına dipnotları konularak açıklamalar yapılmış, ayrıca bir de indeks eklenmiş olup bu baskı 2008 ve 2014 yıllarında iki defa basılmıştır.

Elinizdeki bu kitap, 1936 baskısı esas alınarak, sonraki her iki baskı da gözden geçirilerek ama onlardan biraz farklı şekilde herhangi bir sadeleştirmeye gidilmeden, onlarda yer alan bir kısım eksik ve hatalı açıklamalar düzeltilmek ve bazı ilaveler yapılmak suretiyle hazırlanmıştır. Burada aynı zamanda eski imlâ günümüz imlâsına uyarlanmış, gerekli görülen yerlerde dipnotları konularak açıklamalar yapılmış, dipnotlarında konuyla ilgili daha fazla bilgi için ayrıca kaynak da zikredilmiştir.

Yayımlanışından seksen yıl sonra, yakın denebilecek geçmişimizi, o günleri bizzat yaşayan Halit Ziya gibi son derece iyi bir gözlemci ve büyük bir tasvir ustasının kaleminden daha yakından tanımak isteyenlerce *Kırk Yıl*'ın da bir roman gibi merak, heyecan ve zevkle okunacağını umuyorum.

Abdullah Uçman
İstanbul, 2017

Halit Ziya Bey'in hatıraları büyük ehemmiyete haizdir! Niçin?

Bu hatıraların bir kısmı Vakit*'te tefrika edilmeğe başlandığı zaman Bay Mehmet Asım aşağıdaki makaleyi yazmıştı:*

Vakit bugün yeni bir tefrikaya başlıyor. Bu tefrika Edebiyat-ı Cedîde'nin kıymetli üstatlarından Uşşakîzade Halit Ziya Bey'in hatıralarıdır.

Halit Ziya Bey zarif ve kudretli kalemi, geniş malumatı, tertemiz şahsiyeti ile memleketimizde tanınmış müstesna simalardandır. Bu itibar ile *Vakit*'te bugünden itibaren neşredilmeğe başlanan "Hatıralar arasında" tefrikasının başına sadece Halit Ziya Bey ismini koymak bu yazıların kıymeti hakkında herkese bir fikir vermeğe kâfi gelir.

Bununla beraber "Hatıralar arasında"nın daha başka bir meziyeti vardır. Bu da Halit Ziya Bey'in kendi hayatına ait samimi tahassüslerini, yaşadığı muhitlere ait hususi intibalarını kendi kalemi ile bize nakletmektedir.

Halit Ziya Bey'in hatıraları tabiî olarak çocukluk devrinden başlayacaktır. Edebiyat üstadımız hayatının ilk senelerini nasıl geçirdi? Nasıl bir muhit içinde yaşadı? Uşşakîzadeler ailesi arasında kimler ile münasebette bulundu? Bu hususlara dair olan intibalar yalnız bizim için meraklı bir hayat-ı hakikiye sahnesi olmaktan ibaret kalmayacaktır; yalnız muharririn güzide şahsiyetini doğru mütalaa etmeğe yaramayacaktır; aynı zamanda bundan yarım asır evvelki içtimaî hayatımızın bir nevi tahlili olacaktır.

Toprağa attığımız bir çiçek tohumu bir müddet sonra filizlenir. Bu filizden çıkan küçük dallar küçük ve yeşil yapraklar ile yavaş yavaş bezenir. Bu dallar ve yapraklar topraktan ve havadan emdiği gıda, güneşten aldığı hararet ve ziya ile beslenir. Nihayet yeşil dallar ve yeşil yapraklar renk renk çiçeklenir. Toprağa atılan bir çiçek tohumunun geçirdiği bütün bu tekâmül devrelerini seyret-

mek bile insan için büyük ibret levhasıdır. Halit Ziya Bey gibi bir sanat üstadının nasıl yetişmiş olduğunu kendi ağzından dinlemek, kendi kaleminden okumak hepimiz için büyük bir zevk ve faide değil midir?

Fakat unutmamak icap eder ki Halit Ziya Bey'in şahsiyeti bir edebiyat üstadı olmağa münhasır değildir; o, aynı zamanda bir idare ve iş adamı olmuştur. Bu sıfatları itibarile mühim mevkilerde bulunmuştur. Bilfarz Meşrutiyet'ten sonra bir müddet Mabeyin başkâtibi olmuştur. Bu vazifesinde bulunurken büyük ve heyecanlı hadiseler vukubulmuştur. Halit Ziya Bey bu hadiseleri o zamanki vazifesinin ve mevkiinin verdiği salâhiyet ile çok yakından görmüştür. Bugün hemen hepimiz için iç yüzleri meçhul olan bu büyük ve heyecanlı hadiseleri Halit Ziya Bey'in kaleminden okumak mühim bir fırsat değil midir?

Bir milletin hayatı yalnız resmî vesikalar içinden çıkarılmış kuru tarih sahifelerinden anlaşılamaz. Herhangi bir devri anlamak için o devirde yaşamış olanların yazacakları hâtırât bu nokta-i nazardan pek mühimdir. Maalesef bize gördüklerini ve duyduklarını tarihe hizmet edecek şekilde yazanların çok nâdir olması millî ihtiyaçlarımız için büyük bir noksandır. Halit Ziya Bey'in hatıralarını tespit ve zaptetmesi ile bu nokta-i nazardan millet ve memleket hesabına ayrı bir hizmet yaptığını bilhassa kaydetmek isterim.

Mehmet Asım

Kırk Yıl

Bu kitap kırk yaşına kadar olan hayatımın kuşbakışı bir
görünüşünden ibaret olduğu için ona bu adı koydum.
O yaştan sonraki yıllara ait hatıraları yazmak
fırsatını bulacak mıyım?

1
Acı bir rüya — Daima aranan yâr — İki hatıra

Hatıralar arasında bu seyranı nasıl düşündüm ve ne için buna başlıyorum. İnsanların hisleriyle kararları ve hareketleri arasındaki bağlar o kadar dolaşık ve karışık bir yumaktır ki bunu çözmeye, bilmem, daima imkân var mıdır?

Bir gece derin bir acı ile uyumuştum ve daha derin bir acı ile uyandım: Rüyamda annemi arıyordum. İşte, ona iltihak etmek için önümde kat'olunacak pek az mesafe kalan ben, kırk seneyi çoktan geçmiş bir zaman oluyor ki hep böyle dertlerle dolu uykularımın içinde onun arkasından koşar, onu ararım. Gene koşuyordum, gene onu arıyordum. O ölmemiş mi idi? Galiba ölmemişti, fakat galiba ölecekti. Rüyanın meşkûkiyeti içinde benliğimin, biri "ölmüştü" diyen, diğeri "hayır, hâlâ yaşıyor" iddiasına kandırmak isteyen iki mütekellimi vardı ve bu mübâhasenin tezadı arasında, hep İzmir'in Yokuşbaşı'na doğru tırmanan; evimizi, evimizde hasta döşeğinde yatan annemi bulmak için karanlıkları yararak bir türlü kapıyı bulamayan ben vardım.

Sonra birdenbire, uzun senelerin bana yabancılaştırdığı bir odada, bir yatağın kenarında kendimi buluyor ve orada onu görüyordum. Ölmüş mü idi, ölmemiş mi idi?... Hep öyle çukurlaşmış yanaklarıyla, şakaklarına yapışan lepiska saçlarıyla, yeşil gözlerinin sevdalı nazarlarıyla işte o, orada yatıyordu. Galiba yaşıyordu, fakat kilitlenmiş ve hararetten kavrulmuş dudakları açılmıyor ve onların arasından bana ümit verecek bir ses çıkamıyordu.

Bir saniye oldu ki onun ölmüş olduğuna kanaat ettim, birden, zihnimin içinde yırtılan bir bulutun arasında hakikatin, kırk seneden fazla bir zamandan beri hep bana onu aratan, onun tesliyet verici, şifa verici sesini işitmek için müthiş bir ihtiyaçla beni hırpalayan acı hakikatin zehriyle dinledim ve gözlerimin ucunda toplanan birer damla ile uyandım.

Yeniden uyumak mümkün değildi. Bir uyuşukluk içinde sâkit bir matemle düşündüm, hayır düşünmek değil... Kendiliğinden, hep beraber uyanan düşüncelerin, hayallerin, hatıraların ortasında ezilmiş, bunalmış gibi idim. Bütün çocukluğuma, gençliğime, hayatımın bazen gülen, ekseriya ağlayan bütün hengâmelerine ait simalar, takım takım, el ele, karmakarışık bir deveranla etrafımı sarıyorlardı. Ben bu izdihamın ortasında yol açmağa çalışan ellerle, birçoğunu tekrar görmek istemeyerek, birçoğunun yanından geçerken irkilerek, tevakkuf ederek, daha sarih temaslarla telâkilerimde geçirmek arzusuyla titrerken meçhul bir rüzgârın müstebit şevki ile başkalarına sürüklenerek dolaştım. Neler, neler vardı; hayat önüme yığınlarla ne büyük kümeler yığmıştı! Bunları ayıklamak, ayıklananları daha vuzuh ile görmek mümkün olmaz mı idi?

Sanki eski bir evin, senelerden beri istîmalden düşmüş kırık dökük eşyasını yığdıkları bir tavan arasına çıkmıştım, burada çatının yarıklarından kayan korkak ziya hatları, bu kümelerin şurasını burasını yalayarak az çok tanılmış bu köhne şeylerin hazin uykularını, hâlâ tebessüme çalışan sâkit dudaklarını gösteriyordu.

Burada dolaşmak... Elimde bir mumun titrek ziyasıyla bir kırık çerçevenin, silik bir resmin, topal bir iskemlenin, kemikleri çözülmüş bir dolabın, ötede dağınık mektep kitaplarının, beride küme küme sararan didiklenmiş cerîde kümelerinin yanında durmak; bunlara muhteriz ellerle dokunmak ve her dokunuşta gelecek sesin ifadesini almak, bazen bunların tozlarını silkerek o nisyan tabakasının altında mevcudiyetlerinin unutulmuş esrarını dinlemek... Sonra, bu serseri ziyaretten yorulunca, onun devamı zamanında inşirahtan ziyade elem toplamaktan usanınca, mumu söndürmek, bütün bu eski şeyleri tekrar derin uykularına terkederek yavaş yavaş, kendi gürültüsünden ürken ayaklarla geri dönüp bu tavan arasını karanlıklara teslim etmek için kapağını çekmek... Ve merdivenden inerken: "İşte ben de merdivenin son basamaklarını iniyorum, ben de biraz sonra kapağı çekeceğim, karanlıkların içinde sakin, müsterih, hatta mesut bir uykunun derinliklerine dalacağım..." demek...

İşte elimde bir mumla dolaşmaya başlamak kararını bu gece yarısında, o acı rüyadan sonra aldım. O zayıf ziyanın altında silkinerek muvakkat bir hayat ile tekrar dirilecek şeylerden öyleleri var

ki ben onları, evet, hâlâ bu yaşta, bu bembeyaz saçlarla, annemin dizi dibinde, tıpkı küçücük bir çocuk gibi söylemek isterdim. Hayatın öyle dakikaları var ki uzun senelerin mihnetleri arasından insanın çocuk ruhunu ihya eder ve ona yegâne bir tesliyet Kâbe'si gibi annesinin hayalini tavaf ettirir.

Ne zaman ona en uzak hatıralarımı teşkil eden iki silik şeyden bahsetsem, bana tebessüm ederek: "Yanılıyorsun, o zaman pek küçüktün. Bir yaşında mı idin, bir buçuğunda mı idin, herhalde ikisini tamamlamamıştım. O kadar küçük çocuk bunları zaptetmiş olamaz. Belki başkalarından, sonra dinlemişsindir de kendin tahattur ediyorsun zannındasın!" derdi. Ben ısrar ederdim, o imkân vermezdi. Aramızda bu mesele halledilemeyerek öyle kaldı.

Bunlardan birincisinde kendimi dadımın kucağında görüyorum. İzmir'de herkes sofrada idi. Kimlerdi, bilmiyorum. Ne sofrayı, ne oradakileri görmüyorum. Yalnız biliyorum ki dadımı tekdir etmiş, bu yaramaz çocuğu ne için sofra başına getirmiş diye kovmuş olacaklar. Ben başımı dadımın omuzuna koyarak, o beni uzaklaştırırken, ağlıyorum. İşte bunu pek vazıh görüyorum. Yalnız o kadar; dadısının omuzuna başını koyarak ağlayan ben... Hatta bu ağlayışın mânâsını bile tevsî ederek tercüme edebiliyorum. Belki bütün bu hatırayı ben sonra, dimağımın, kim bilir nasıl gizli oyunlarıyla icat etmişimdir. Bu ağlayan küçük –bir, bir buçuk, belki iki yaşında?– demek istiyor ki: "Ne için sanki beni kovuyorsunuz? Sizin sofranıza oturmak istemedim, sadece, uslu uslu bakıyordum ve bu temâşâyı tuhaf buluyordum. Benim mini mini yüreğimi kıracak ne vardı? Beni bu eğlencede serbest bıraksanız ne kaybederdiniz...?"

Bu mazlumane serzenişi o levhanın içinde sarahatle okuyorum. İkinci hatıra vapurda... Evet, biliyorum ki bu; vapurda cereyan etti. İzmir'den İstanbul'a avdet ediyor olacağız ki bana içlerinde telle dondurulmuş türlü hayvan ve insan resimleri, birçok şekerler vermişlerdi.

Yanımda kim vardı, bilmiyorum. Fakat karşımda bir kocakarı vardı, bize yabancı çirkin bir kocakarı... Birer birer, yanımdakinin dalgınlığından istifade ederek ve beni aldatarak –bunları farzediyorum– şekerlerimi aşırıyordu. Ben kendimi, kocakarıyı, aşırılan şekerleri görüyorum. Bu, o derece vazıh ki bugün o levhayı tersim edebilirim. Fakat annemle beraber bütün büyükler, ben bundan

bahsettikçe, hep gülerler ve böyle bir şeyin vâki olmadığında, vâki olsa bile o tarihte İzmir'den İstanbul'a dönüşte benim bunu tahattur edemeyecek kadar küçük olduğumda ısrar ederlerdi.

İşte hayatımın en eski iki hatırası: Birinde kalabalık bir sofrada temâşâkâr olarak bile kabul olunmuyordum, ikincisinde şekerlerimi çirkin bir kocakarı çalıyordu.

2
Ailenin menşei — İstanbul kolu — Eyüp'teki ev — Hesap etmeye gelmez — Siyah delik

En uzak hatıralarımdan, fakat ilk ikisine nisbetle epeyce uzun bir mesafe ile ayrılan, üçüncüsünü anlatacağım. Yalnız mukaddeme olarak bir nebze ailemin tarihini icmal edeyim:

Uşakîzade... Evet, ta Türklüğün göbeğinden, karışıksız, bulanıksız halis Türk kanından, ta Uşak'tan geldik. O Uşak'tan ki ben ona uzaktan âşığım. Uzaktan diyorum ve bunu derken hicabımdan kızarıyor ve azabımdan kıvranıyorum. Dünyanın dört ucunu dolaşmağa fırsat bulan, merak ve tecessüs arzularını diyar diyar dolaştıran ben, henüz kanımın menbaına, ta şuracıkta Uşak'a kadar gitmeye vakit bulamadım.

Bunu itiraf ederken bu itirafın yanına konacak bir mazeret bulamıyorum. (Bu yazıdan sonra o günahı tamir ettim.)

Uşak'tan gelen bu ailenin daima Uşakîzade ismini taşımamış olduğunu söylemeğe lüzum yok. Asıl ailenin ismi: Helvacızade. Uşak'ın vaktiyle en büyük ticaretlerinden birini teşkil eden helvacılığın en büyük ocağına malik olan Helvacızadeler yalnız bununla iktifa etmeyerek başka işler arasında bilhassa halıcılıkta da büyük bir mevki işgal ederlerdi. Uşak'ın en eski ve en zengin ailelerinden biri olan Helvacızadelerin zaman ile kâh ikbal kâh kibardan mürekkep tahavvül silsilesini takip etmeyerek yalnız kaydedeceğim ki bu ailenin bir uzvu İzmir'e gelip de orada yalnız halıcılıkla iştigale başlayınca Helvacızade unvanını taşımakta devam etmekle beraber nas arasında Uşaklılar... Uşaklıgil... diye yâd edile edile nihayet, Uşaklılar unvanından pek küçük bir mesafe ile ayrılan Uşakîzadeler unvanıyla anılmakta gecikmemişler.

Fakat bir zaman, hatta o zamanın ben şahidi oldum, İzmir ve havalisinin belki bütün Türkiye'nin en büyük halı ticaretgâhı, bü-

tün Avrupa sergilerinde en yüksek mükâfatı alan büyük pederimin halı ticarethanesi idi. Başta Uşak olduğu halde Gördes'in, Kula'nın, Demirci'nin tezgâhları hemen kâmilen bu ev için işlerdi ve evin resmî imzası: Helvacızade idi. Hâlâ gözümün önündedir, Paris'in 1869 umumi sergisinde altın madalya için verilen şehadetnamede bu unvan garip bir imlâ ile: "Elvagi-zade" diye yazılıydı.

Anadolu'nun birçok yerlerinde olduğu gibi İzmir'de de aile isimleri hemen kâmilen denecek raddede ecdadın sanat ve ticaretinden alınmıştır. Salepçizadeler, İplikçizadeler, Limoncuzadeler ve saire daha salim bir Türkçe ile Salepçi oğulları, İplikçilerinkiler, Limoncularıngil diye yâd edilmeğe başlayarak nihayet son şekillerini almışlardır.

Büyük pederimin elinde ticaretgâhı öyle büyük bir ehemmiyet almış ve işlerine öyle bir vüs'at gelmiş ki inkişafı dairesine daha geniş bir zemin vermek için İstanbul'da bir şube açmağa lüzum görülmüş ve bu şube sermayesiyle beraber babama, Hacı Halil Efendi'ye verilmiş.

İşte Uşak'tan İzmir'e sarkan Helvacızadelerin bir kolu da büyükbabamın en büyük oğlu olan babamla İstanbul'a gelmiş oluyor ve ben, babamın üç çocuğundan en küçüğü, ailenin bu kolu İstanbul'a uzandıktan sonra İstanbul'da doğuyorum.

Eyüp'te Balcılar Yokuşu'nda.. Bir kere büyüklerimden biri beni ta oraya kadar götürerek: "İşte doğduğun ev..." diye göstermişti. O zaman eski, siyahlanmış cephesiyle, yıkılmağa mahkûm görünen bu ev hâlâ orada mıdır, hatta Eyüp'ün Balcılar Yokuşu[1] hâlâ o isimle duruyor mu? Bilmiyorum.

Burada ne kadar zaman kaldık, onu da bilmiyorum. Herhalde pek az kalmış olacağız ki asıl evimizin inşası tarihine kadar ailenin kiracı olarak ikametgâhını teşkil eden Sepetçiler'de kâin konakta geçen ilk seneleri bile tahattur etmiyorum.

Tevellüdümün en sahih tarihi olarak ailece 1284[2] senesi mazbuttur. Şu halde, demek oluyor ki bugün... yok, bu hesabı yapmamak daha doğru olur.

İzmir'den gelince babamı Eyüp'e sevkeden sebebi onun kalbî temayüllerinde aramak lazımdır. O, daha sonraları sabit oldu, bir iş adamı olmaktan ziyade bir fikir ve his adamı idi. Zamanında

1 Adı geçen yokuş günümüzde Balcı Yokuşu Sokağı adını taşımaktadır.

2 Hicri 1284 yılı miladi 1867-68'e karşılık gelmekle beraber konuyla ilgili başka kaynaklarda Halit Ziya'nın doğum tarihi olarak 1865 yılı gösterilmektedir (bkz. Ömer Faruk Huyugüzel, *Halit Ziya Uşaklıgil*, İstanbul 1995, s. 9).

yegâne tahsil zeminini teşkil eden Arap ve Acem lisanlarıyla iştigal edilmiş, henüz çocuk iken babasının yanında hacca gitmiş, Fârisî ile ziyade uğraşmasından *Mesnevî*[3] ve Hâfız-ı Şirazî[4] ile fazla ülfeti husule gelmiş, onların telkinleri kendisini tasavvufla iştigale sevketmiş idi. Babamın Eyüp'te eski bir muhibbi vardı ki Mehmet Bey nâmında vakur, asil, kibar, her suretle muhterem bir zat idi. İşte Eyüp'te ikamete bâis olan bu olacak. Ben doğunca babamın pek derin hislerle taziz ettiği muhibbinin kucağına verilmişim, kulağıma o ezan okumuş ve parmağını dudaklarıma bastırarak bana: Mehmet Halit Ziyaettin ismini vermiş.

Sonraları bu zatı gördüm; o hakikaten, hissiyatının ulviyet ve halisiyeti ilâhî bir nur ile parıldar gibi münevver görünen simasından taşan, daha ilk nazarda insana derin bir hürmet ihsas eden yüksek boylu, geniş nâsiyeli bir zat idi. İsmimi ondan almış olmağa, ilk defa ondan kulaklarıma manevi bir sesin gelmesine daima mesut bir fal hükmünde baktım.

Burada aileye ait malumatı tevkif ediyorum. İleride icap ettikçe avdet olunacak bu bahse şimdilik bir mukaddeme olmak üzere temas ettim.

Babamın kiracılıkta gecikmeyerek yaptırdığı ev Saraçhanebaşı'nda, kapısı bir çıkmazın içinde münferit bir bina idi. Öyle tahmin ediyorum ki bugün Fatih Parkı'nda Tayyare Şehitleri Abidesi'nin[5] bulunduğu sahayı işgal ederdi.

İnşaat bitinceye kadar o civarda Sepetçiler'den Zeyrek'e giden caddede bir konakta oturuyorduk. Sepetçiler... Bu isim hâlâ mevcut mu, Sepetçiler hâlâ orada mıdır? Kaç kere onların önünde uzun uzun temâşâ ile kendimi unutmuştum.

Benim bu konağın tenha bir tarafında dadımla beraber işgal ettiğim bir odam vardı ve bu odanın bilmem neden, tavanında ancak bir baş sığacak kadar karanlık, korkunç bir deliği vardı.

---

3 Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin (1207-1273) Farsça kaleme aldığı 6 ciltlik manzum eseri. 25.600 beyit uzunluğunda olan eser değişik tarihlerde Türkçeye tercüme edilmiş, ayrıca şerhleri de yapılmıştır. En tanınmış tercüme Abdülbâki Gölpınarlı'nın, en tanınmış şerh de Ahmet Avni Konuk'undur.

4 1320-1389 yılları arasında yaşayan İran'ın ünlü şairi. *Divan*'ında yer alan şiirleriyle Goethe'yi etkilemiş ve onun *Doğu Divanı* adıyla bir eser yazmasına vesile olmuştur.

5 Türk havacılık tarihinin ilk şehitleri Fethi, Sadık ve Nuri Bey'lerin hatırası için yapılmıştır. Beyaz mermer ve bronzdan olan anıtın inşasına 1914 yılında başlanmış, ancak 1918 yılında tamamlanmıştır.

Zaten şimdi odamdan ziyade bu deliği görüyorum, hatta beni ta tevellüdümden beri kendisine mal eden, emziren, büyüten, bir dakika terketmeyen, sonraları bana hikâye ettiklerine göre, bana ait çamaşırları yıkarken bir peştemalın içine beni sarıp sarmalayarak Çat Gölü havalisinden getirdiği usule tevfikan sırtına bağlayan bu dadıyı da hatıralarımın arasında göremiyorum. Gülfidan dadının menkıbelerini hep sonradan dinledim.

Oh! Bu tavanın siyah deliği..

Bir zaman oldu ki ben gecenin muayyen bir saatinde uyanırdım ve gözlerimi açar açmaz derhal o deliğe bakardım. Dadımın baş ucunda yanan kör bir kandilin titrek ziyasıyla vazıhan görürdüm ki delikten birbirini takip ederek, türlü garip evzâ ve eşkâl ile, beyaz elbiselerini savurarak küçük küçük, ancak üç beş karış boyunda, adamcıklar iniyor, sonra, inlerine, yukarıya tırmanıyor, birbirine dolanarak, birbirine sarılarak... Ve bu iniş çıkış öyle çabuk oluyor ki onları tamamen seçmek mümkün olmuyor. Yalnız ben bütün vücudumu sarsan bir titreme ile gözlerimi kapıyorum, tekrar, onları açmaktan korkarak yorganımı çekiyorum, "Dadı!.." diye haykıracağım, fakat boğazımda bir tıkanıklık var ki sesimin çıkmasına mâni oluyor. Yavaşça yorganı açıyorum, o deveran yine devam ediyor. Ve böyle bazen örtünerek, bazen bir cesaret hamlesiyle baktıktan sonra yine gözlerimi kapayarak bir cidal içinde, kim bilir ne kadar zaman, belki beş dakika, belki saatlerce çırpınıyorum.

Nihayet bir gün cesaret edip de bunu anlattığım zaman hep güldüler ve deliği kapattılar. O zaman hiç kimse keşfetmedi ki bu korku için için hazırlanan bir büyük hastalığın pîşdarı imiş.

Dört yaşında: İlk hastalık.

3
Hastalıktan sonra — Hacca gidenler — Bir veda resmi — Düğün, Mektep, Sünnet — Bugünün beni o zamanın benleri mi idi? — Sepetçiler'den Mercan'a

Evimizin içinde bir ölüm havası esiyordu. Bir yandan da düğün telaşları bu havanın soğukluğuna bir sıcak nefes karıştırmağa çalışıyordu: Ailenin en büyük çocuğu, benden on yaş büyük kızı, gelin olacaktı, demek on dörtle on beş arasında...

Ben bu hastalığın içinden nasıl çıktığıma yine hatıralarımın arasında seçebildiğim rü'yetle vâkıfım: Evin selâmlık avlusuna nâzır ne kadar penceresi, kapısı varsa hep örtülü başlarla dolmuştu. O zamanlarda oldukça müreffeh her evin kalabalığını teşkil eden irili ufaklı, siyah, beyaz halayıklar[6] –esaret zinciri bu boyunlara o kadar ucuz takılırdı ki– kurban bayramı münasebetiyle küçük hanıma nişanlısından hediye gönderilen boynuzları yaldızlı, telli pullu koçları temâşâya koşmuşlardı. Galiba bu pek eğlenceli bir temâşâ olmalıydı ki beni de bundan mahrum etmemek için şallara sarmışlar, dadımın kucağında pencerelerden birinin yanına götürmüşlerdi. Başımı tutamıyordum ve ikide birde dadımın omuzuna dayıyordum. Bir aralık zihnimin içinde uyanıveren bir merak ile başımı kaldırdım. Bu, asıl dadım değildi, benimle o zamana kadar ara sıra meşgul olan Dilhoş dadı, fakat Gülfidan dadı değil...

– Dadı! dedim, Gülfidan dadı nerede?..

Dilhoş:

– Bilmem! dedi. O zaman pencerelerden, kapılardan uzanan başların arasında onu aradım.. Gülfidan yoktu.

Ya tekrar sordum, yahut Dilhoş dadı evvelce verdiği cevabı kâfi bulmayarak tashihe lüzum gördü:

– Hacca gitti!. dedi.

Hacca gitmek ne demek olduğuna vâkıf değildim, fakat yavaş yavaş, bana şunun bunun hacca gittiğinden bahsedenlerin ne demek istediklerini öğrendim.

Gülfidan dadıya hastalığı ben mi vermiştim, yoksa onu bana o mu bulaştırmıştı, bunu anlamağa hiçbir zaman muvaffak olamadım, anladığım bir hakikat varsa o da onun hacca gitmiş olmasından benim de daha uzun bir yolculuğa hemen daima sağlam adımlarla ilerlemiş olmaklığımdan ibarettir.

Ölüm havası devam ediyordu: Bir gece annemin yanına götürüldük:

Üç kardeş.. Bize dediler ki:

– Nazmıdil hacca gidecek...

Bu söz üzerine hakikate vâkıf olmaları lazım gelen büyüklerimin bana bakarak gülümsemiş olmalarını farzediyorum.

– Sizinle helâlleşmek istedi.

---

6 Eskiden saray ve konaklarda cariye veya hizmetçi olarak bulundurulan kadın köleler.

Onun odasının eşiğinde bizi tevkif ettiler, o ta köşede yatağında uzanmış yatıyordu. Annemin en tatlı sesi ona hitap etti:

– Nazmıdil, kızım... Bak, sen istedin de çocuklar geldiler, üçü de burada, Fitnat, Ethem, Halit... Görüyor musun, kızım?.

"Evet" demek isteyen bir ses duyuldu. Bu ses tamamen kulaklarımdadır. Ve bu veda râsimesi bende hayatımın en derin bir azamet hissini bırakmıştır.

Ölümün kahir pençesi bir yandan bu evin içinden kurbanlarını seçerken bir yandan da neşe veren, inşirah getiren mesut vak'alar tevâlî ediyordu. Evvela düğün; sonra mektebe başlanmak alayı, daha sonra yeni eve göç, daha sonra sünnet düğünü..

Bütün bu vukuatın arasında kendimi görüyorum; dörtle altı arasında, iki seneyi icmal eden üç beş hayal var ki silik çizgilerle her tarafını ihata eden gölgelerle beni bana gösteriyor. Bunlar hakikat ben miydim? Şimdi altmış altı senelik bir mesafenin uzaklığından bunlara bakmağa ve daha vazıh olmağa çalışan bir rü'yetle onları görmeğe uğraşırken benden başka olmakla beraber bana pek yakın olan ve pek sevildikleri için müebbeden kaybedildiklerine inanılmamak istenen çocuklarımı etrafıma toplamağa cehd ediyor gibiyim. İşte düğün günü, henüz hastalıktan pek zayıf, pek cılız, bir köşe minderinde dizinin dibine çökmüş Dilhoş dadısıyla oturan ben... İşte Sepetçiler'den Mercan'a kadar, başında elmaslarla donanmış fesi, sırmalı eğerler, haşalarla[7] süslenmiş bir atın üstünde yanında iki lala[8] ile, ilahi söylemek için boğazlarını yırtan bir küme mektep çocuğuyla mükellef bir alay ortasında giden ben... İşte sünnet olduktan sonra hokkabazları defetsinler diye kıyametleri koparan, canının acısını unutmak için bu bahane ile öfke çıkaran, hiddetinden başını çılgınca sallarken mavi boncuktan örülmüş beş pençesini[9] ta ağabeyinin yatağına kadar fırlatan ben...

Bunları hep uzaktan, uzun yılların mesafesinden birer birer görüyorum ve hepsini bağrıma basarak, öpüp koklayarak: "Demek sizler, hakikaten ben idiniz!.. Öyle mi?.." demek istiyorum.

---

7 Haşa: Eyerle atın sırtı arasına konulan örtü.

8 Lala: Eskiden büyük ve varlıklı ailelerde çocukların eğitim ve terbiyesiyle meşgul olan, onları mektebe götürüp getiren erkek hizmetkâr.

9 Beş pençe: İki parçadan ve çeşitli renklerden oluşan Bursa mamulâtı yatak çarşafı.

Burada mektep hikâyesini anlatmalıyım: Sepetçiler-Mercan... Ne münasebet? Düşünmeli bir kere: Altı yaşında bir küçük, Sepetçiler'den başlayacak, İbrahim Paşa Caddesi'ni, Şehzadebaşı'nı, Direklerarası'nı, Beyazıt Meydanı'nı aşacak, Örücüler Yokuşu'ndan inerek çarşının bir tarafından öbür tarafına geçip Mercan Mektebi'ne gidecek; akşam aynı yolu takip ederek eve dönecek ve sabah akşam onun yanında çantasını, sefertasını taşıyan adamın kendi yorgunluğuna tercüman olmak ister gibi: "Yoruldun değil mi?" sualine karşı adeta kibrine dokunarak: "Yorulacak ne var, sanki?.." diye cevap vermek..

Yorulmak demek de ne demek... Hem ayaklarım koparcasına yorulur, hem de beni bu uzun yolları yürümeğe mecbur eden talihe küsüyordum. Hoş! Sonra ben de intikamımı aldım, ya... Bunu ayrıca anlatmalıyım.

Burada yalnız şunu kaydedeyim ki, bu Mercan Mektebi'nin intihap edilmesini izah etmiş olsun.

Babamın yazıhanesi, Mercan'da Çakmakçılar Yokuşu'nun başında idi, depozitolar da Şerif Paşa Hanı'nda idi ki bu hanın büyük kapısı Dökmeciler'e, küçük kapısı da Çakmakçılar Yokuşu'na açılırdı. Biz de vâkıâ Saraçhanebaşı'nda idik, fakat yazı İhsaniye'de geçirirdik. Şu halde hem yazla kış arasında bir vasat noktası teşkil etmek, hem de babamın yanında bulunmak maksadıyla bu Mercan Mektebi'nin intihabı tefsire mütehammil ise de asıl sebebi yine, pek çok zaman sonra, babamdan öğrendim: Mercan Mektebi uğurlu olmakla müştehir imiş. Bunu söylerken babamın latîfe ediyor görünmek isteyen mütebessim bir hali vardı. Buna ben de inanmak istememekle beraber itiraf etmeliyim ki için için gülüyordum. O zaman ben yaşta küçükler için mahalle mekteplerinden gayrı bir yer olmadıktan başka bunları da intihapta şaşırılacak kadar güç değildi, hatta belki en iyisi yine bu Mercan Mektebi'ydi.

Fakat ben bu müşküle çare buldum ve şimdi bunu hatırlarken hükmediyorum ki altı yaşında pek becerikli, pek marifetli bir çocuk imişim.

4
Mercan'a kadar — Fergab — Taş mektep — Beyaz sarıkla pembe cübbenin cazibesi — Bir mektepten bir mektebe daha — Acaba dayak mı?

O zaman öyle bir zamandı ki nice saltanatlara âmacgâh olan koca İstanbul'da, "der-bâr-ı şevket-karar"[10] unvanıyla tantanası cihana yayılan pâyitaht-ı saltanat-ı seniyyede ben yaşta küçüklerin gidebilecekleri mektepler bugün ancak Cezayir'in, Fas'ın ücra köşelerinde unutulmuş şehirlerinde belki emsaline tesadüf edilebilecek mahalle mekteplerinden başka türlü değillerdi ve bunların iyicesini bulmak için Fatih civarından Mercan'a kadar uzanan sokaklardan, yarım asır sonra bu iki noktayı yekdiğerine raptedecek bir elektrik tramvayı ümidiyle hiç kimsenin hayalhanesini tezyin etmeğe mezun olmadığı bir devrin mütevekkil adımlarını sürte sürte, geçmek lazım gelirdi.

Yeşil sarıklı, sallana sallana derslerini ezberleyen çocukların en uzağına kadar uzanabilen bir sopa ile kürsüsünün başından ayrılmayan bir hocamız, oradan oraya koşup her tarafa yetişen, karalamaları yoklayan, rengârenk yaz sil kâğıtlarını mühürleyen, çocuklar derslerini ezberlemezler de işi oyuna çeviririlerse kulaklarını çeken şişman bir kalfamız vardı. Burada *Kur'an* okurduk, başka bir şeyin okutturulduğuna vâkıf değildim. *Elifba*'yı hemen öğrenmiş olacağım ki Amme ve Tebâreke cüzlerine atladım, çoktan "fergab"[11] diye arkamdan bir çocuk fesimi bile kapmıştı; fakat ben bu mektepten ne kadar soğumuştum, kaç kere sabahleyin oraya kadar gitmemek ve pek sevgili tavuklarımla vakit geçirmek için hastalıklar icat etmiş, hırçınlıklar yapmış, yerlere yatarak tepinmiş, evin bütün ayıplayan halkına, Afrika'nın, Kafkasya'nın çeşit çeşit şiveleriyle: "A!. Tövbeler olsun, bu çocuk okumayacak!.." dedirtmiştim.[12]

---

10 Eskiden İstanbul için kullanılan sıfatlardan biri.

11 *Kur'an*'daki İnşirah sûresinin son kelimesi. Eskiden mahalle mekteplerinde Elifbâ'yı bitirip de *Kur'an* okumaya geçen çocuk sondaki sûreden başlar; İnşirah sûresine kadar gelip "fergab"ı okuyunca âdet olarak başındaki fesi alınırdı. Bu hareket *Kur'an* okumayı öğrenmiş olduğu anlamına gelirdi.

12 Mahalle mektebi de denilen sübyan mekteplerinin amacı, İslâm dininin âdap ve erkânını, *Kur'an* okumayı, namaz kılmayı ve ilmihal bilgilerini öğretmekti. Burada çocuklara sırasıyla, halk arasında "Supara" denilen Elifbâ cüzü, Amme cüzü, Tebâreke ve diğer bazı cüzlerle *Kur'an* okutulurdu. Çocuğun *Kur'an* okumaya başlamasına da "Mushaf'a çıkmak" denirdi (bkz. İsmail Kara-Ali Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle-Sıbyan Mektepleri*, İstanbul 2005, s. 23-41).

Mutlaka bir hayır sahibi beni ikaz etmiş olacak. Evimizin tam karşı sırasında, bizden nihayet yirmi otuz adım ötede bir mektep, yeni usulde bir mektep varmış ki o zaman bu neviden açılan diğer mektepler gibi sübyan mektebi nâmıyla maruf imiş. Yeni usul sübyan mektebi! Bu isimler bende derhal bir efsun tesirini yapmış olacak ki derhal tertibatımı aldım. Ben bir gün Mercan'a kadar yürümek mecburiyetinden kurtulduktan sonra doğru oraya gittim. Dar küçük bir kapı, ufak bir avlu, gayet dik taş bir merdiven.. Arkamdan ne olur ne olmaz belki bir kovalayan vardır diye soluk soluğa bu merdivenleri çıktım, küçük bir sahanlık, açık duran bir kapı.. Buradan içeriye baktım: Sıra sıra sedirler, bunların üstünde dizi dizi çocuklar ve bunlar sallanmıyorlardı. Ta ilerde, yine bir kürsü ve burada beyaz sarıklı –bugün görüyorum zannediyorum– pembe softan[13] cübbeli, melih, genç, sevimli, tatlı bir hoca...

Hiç tereddüt etmeden ilerledim, doğru bu cazip adamın yanına kadar gittim. Mutlaka o da, bütün çocuklar da hayretle bana bakıyorlarmış olacak. Hemen elini öptüm ve bir çırpıda:

– Hoca efendi! Ben bu mektebe geldim!.. dedim.

O dakikaya kadar şu büyük cesaret hamlesini yaptıktan sonra artık bende bir kuvvet sermayesi kalmamış olacak ki ne cereyan ettiğine vâkıf değilim. Yalnız eminim ki ne beni, ne ailemi sormadılar; beni derhal kabul ettiler, hemen bir yere oturttular ve evdekiler beni tavuklarımla oynuyor zannetsinler; ben öğleye kadar bu yeni usul sübyan mektebinin göğsü iftihar ile şişkin bir şakirdi sıfatıyla etrafımı temâşâ ede ede, bana gülümseyerek bakanlara ben de tatlıca cevap vere vere oturdum.

Oradan bir çıkış, eve bir koşuş, annemin kollarına atılarak macerayı bir anlatış vardı ki her türlü dayak ihtimalini bertaraf etmişti ve ben de kolaylıkla evden bağırılsa işitilecek bir noktada, eski mektebe benzemeyen bir yere girmiş oldum.

Bu mektep pek yeni açılmış olacak ki ben bu teşebbüse girişinceye kadar beni oraya göndermek kimsenin aklına gelmemişti. Bu küçük vak'a mukadderatımın üzerinde azîm bir tesir yaparak takip edilecek hattı çizmiş oldu.

Burada ne kadar kaldım; belki bir sene, belki biraz daha az, herhalde burada okuyup yazmak öğrendim. Mütemadiyen kırılıp

13 Sof: Yünden yapılan dokuma kumaş.

yenisi alınan taş tahtamın[14] üstünde rakamlar döker, hesaplar yapardım. Yavaş yavaş, bu mekteplerin, o devirde Süleyman Paşa[15] tarafından pek büyük itinalarla muhtelif semtlerde vücuda getirilen askerî rüştiyelere şakirt yetiştirmek için küşâd edildiğine vâkıf olmuştum; hatta dayımın benden iki yaş büyük bir oğlu, Cemal, vardı ki Fatih Askerî Rüştiyesi'ne girmişti ve bana üniformasıyla çalım satarak böbürlenirdi. Bir gün bana dedi ki:

– Halit, sen niçin bize gelmiyorsun?.

– Nereye?

– Fatih Rüştiyesi'ne!..

Dudak bükerek:

– İzin vermezler!.. dedim. Benim Mercan Mektebi'nden kaçarak Saraçhane'nin taş mektebine kendi kendime girdiğime bütün aile vâkıftı. Bunu bilen Cemal:

– Haydi sen de!.. dedi, "Bir gün benimle beraber gel, seni yazdırayım."

Yarından tezi yok. Evet, hemen ertesi gün Cemal'le Fatih Yokuşu'nu boyladık. Bir kere alıştıktan sonra... Artık yılgınlığa mahal yok. Doğru müdürün yanına, bir temenna[16], "Efendim" diye başladım.. Cemal ikmal etti. Biz birbirimize layık iki hısım çocuğu imişiz.

Burada müdür; Binbaşı İzzet Efendi, Cemal bana ismini söyledikten sonra: "Adlı sanlı Benli İzzet derler. Elinde kamçısız gezmez..." diye tafsilât vermişti; evet, burada müdür bana sordu:

– Senin baban kim?

Derhal cevap verdim:

– Hacı Halil Efendi... Müdür babamı biliyor muydu, yoksa bu kadarcık bir cevap kâfi miydi? O zaman mektepler çocuk ararlardı, bugün gibi çocuklar boş yer bulabilecekleri bir mektep için türlü müşkülât içinde bunalmazlardı. Ne bir vesika, ne nüfus tezkeresi,

---

14 Eskiden mahalle mektebine giden çocukların yazı yazmak veya hesap yapmak için kullandıkları ince taştan yapılan yazı tahtası.

15 Süleyman Paşa (1839-1892). Askerî mektepler nâzırı ve yazar. 93 Harbi'nde Şıpka'da Rus ordusunu yenilgiye uğrattığı için Şıpka kahramanı olarak da tanınır. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde rolü olduğu için, Edirne'nin işgalinde başarılı olamadığı sebep gösterilerek Yıldız Mahkemesi'nin kararıyla Bağdat'a sürgüne gönderildi ve orada öldü. *Tarih-i Âlem* (1293/1876) adlı eseri uzun yıllar askerî okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur.

16 Eskiden hürmet ifade eden selâm verme biçimi. Sağ el önce çeneye, sonra alna götürülür veya göğüsten dudaklara ya da başa değdirilir.

ne velîsi tarafından bir muvafakat, hiç, hiçbir külfete lüzum görülmeden hemen müdür bir genç zabite emir verdi:

– Reşit Bey, çocuğa bir kere bakın da birinci seneye kaydediniz...

O akşam eve pek büyük bir gururla girdim ve birinci defa cezadan masun kalmış olmanın cesaretiyle çantamı bir tarafa fırlatarak yüksek sesle ilân ettim:

– Ben bugün Fatih Askerî Rüştiyesi'ne yazıldım...

Akşam vak'ayı babama anlatmış olacaklar, bir aralık: "Seni efendi istiyor!.." dediler. İtiraf ederim, bu dakikada bir helecanla nefesim tıkandı. Bu sefer de iş geçiştirilecek miydi, yoksa?..

Müteredditadımlarla ona yaklaşırken, babamın oldukça sert sesi emir verdi:

– Biraz buraya gel!. dedi, biraz daha, şöyle yakına, yakına...

Muhakkak dedim, iş fena gidiyor, bu sergüzeşt tokatla biteceğe pek benziyor... Fakat bitsin de nasıl biterse bitsin!

Yaklaştım, yaklaştım, o kadar ki bir aralık babam elini uzattı ve kolumdan tutarak beni çekti, çekti, başımı göğsüne dayayarak sakalını yanağıma sürdü... Ne de sert kılları vardı!..

5
İmtihandan halâs — Evde kalabalık — İhsaniye — Ben ve kaplumbağa — Ziver ve ben — Biçare Server

Seyahat ederken trenin sürati arasında sizi bir dakika tevkif eden noktalar olur ki içinizde derhal orada bir müddet kalmak, hiç olmazsa şu yamacın kenarına ilişmiş köyde bir gece geçirmek yahut bir nehrin kenarına eteklerini salıvermiş bir ormanın kuytularında uzun saatlerle dolaşmak hevesini duyarsınız; ve yolunuzun üstünde topladığımız intihalardan böyle yüzlerce yüzlerce köşecikler vardır ki, sonraları hayalinizde yeniden uyandıkça onlara mütehassir bir dost nazarıyla bakar ve hicranı tefsir eden bir tebessümle gülümsersiniz.

Hayatta da böyle arkanızda kalan kopuk resimlerden mürekkep bir defter vardır ki yekdiğerine irtibatı olmayan yaprakları bir gölge arasından çevrildikçe bazılarında tevakkuf etmek, içinizde ciğerlerinizden sıcak bir şeyler akıtan hem tatlı, hem acı bir hisle bunlarda gecikmek, hayalen olsun bunlarla bir müddetcik daha hemhal ve hemdem olmak istersiniz.

İşte Fatih Askerî Rüştiyesi'ne girdiğimden başlayarak ailenin tekrar İzmir'e nakletmesine kadar geçen dört beş senelik zaman, yedi ile on iki yaş arası bende hayatın bu devrelerinden birini teşkil eder. Bu dört beş senenin intibaları o kadar müzdehimdir ki bunları şimdi hep bir arada ayıklanmayacak bir yığın halinde görüyorum.

Mektebe tedris senesinin sonlarına doğru girmiştim, imtihanlar başlamak üzere iken bir gün sınıfa hademeden biri geldi:

– Halit Efendi Saraçhane...[17] diye seslendi. Beni müdür istiyormuş. Elinde kamçısıyla oynayarak müdür dedi ki:

– Halit Efendi, sen sınıfa yeni girdin. Bu sene imtihanlara girmeyeceksin. Yarından itibaren evde kalacaksın, kendi kendine çalışacaksın, tatilden sonra seni yine bu sınıfa koyacağım. Bunu senin iyiliğin için düşündüm. Evde de öyle söylersin... Sınıfta kimseye bundan bahsetme...

Sınıfta zaten hiç kimse ile arkadaş olmağa vakit bulamamıştım; kimseye bir şey söylememek pek kolaydı. Ancak bunu evde izah etmek zor olacaktı. Bu müşkülü nasıl atlattım, bunu bilmiyorum. Galiba mesele gürültüye karıştı. İzmir'den birçok gelenler vardı: Bir büyük anne, yanında bir hala, bir amca, birçok kızlar ve ezcümle bütün aile çocuklarının en korkunç siması olan lala Refik Ağa... Büyük pederimin pek mutemedi olan bu harem ağasının bütün ev halkı üzerinde öyle bir nüfuzu vardı ki, bunu kısmen haiz olduğu itimada medyun olmakla beraber asıl hiç gülmeyen yüzünün daima tehditkâr çirkinliğine borçluydu. Buna mukabil babamın ince, uzun, ötekinin kuzgunî siyahlığına mukabil koyu esmer denecek kadar açık renkte güzel çehresi daima baygın gözlerinin uzun kıvırcık kirpiklerinden akan tatlı bir nazarla insanı okşamağa davet eden bir Habeş kölesi vardı: Server. O, belki yirmi yaşlarında vardı, bu ikisine iltihak eden bir de, yine Habeş Ziver vardı ki enişteme aitti, daha doğrusu ben yaşta olan bu küçük haşarı enişteden ziyade bana aitti.

Bütün bu kalabalık ile birlikte İhsaniye'ye gidilecekti. Babamın yazları geçirmek için ta İstanbul'a geldiği tarihten beri intihap ettiği sayfiyeye...[18]

İşte daima vapurla önünden geçerken gözlerimi mukavemet

17 Eskiden askerî okullarda öğrencilerin doğdukları veya ikamet ettikleri yerin adı ile çağırılması.

18 Aile yaz aylarını Üsküdar sahilinde İhsaniye'deki yazlıkta geçirmektedir.

olunamaz bir kuvvetle kendisine çeken ve bana gülerek birçok hatıralar yollayan İhsaniye çocukluğuma ait teessürlerin en tatlılarına zemin olmuştur. Evimiz seddin üstünde, biri Salacak, diğeri Harem tarafında iki dik yokuşla inilen kayaların ortalarına tesadüf eden bir noktada idi.

Burada ben küçük iken bir vak'a olmuş ki sonraları bana naklederlerdi ve ben onun hikâyesine doyamayarak daima tekrar ettirirdim.

Bir gün Halit ortadan kaybolmuş, daha Halit pek küçük iken.. Bütün etrafa adam saldırılmış, Halit yok.. Bahçede yine kaplumbağasıyla oynuyordur diye aramadık bir yer bırakmamışlar, Halit yok.. Anlaşılan bahçede hemen kendi kadar büyük, bu biraz mübalâğa, bir kaplumbağa varmış ki, Halit ne yapar yapar onu bularak önlüğünün içine kor ve "Boğa boğa" diye onu saatlerce gezdirirmiş; fakat bu defa ne Halit var ne de kaplumbağa...

Nihayet kim bilir ne kadar zaman sonra ve ne kadar meraklardan, helecanlardan sonra komşu çocuklarından biri Halit'i bulduğunu haber vermiş. Onun delâletiyle gitmişler ve Halit'i bulmuşlar... O İhsaniye seddinin önünden kayalara doğru kayan yardan yuvarlanmış, belki kayalara kadar yuvarlanacakmış, fakat ta yarın ortalarında bir çalılık daha ziyade yuvarlanmasına mâni olmuş, orada kalmış. Bakmışlar ki uyuyor, derin ve müsterih bir uyku ile. Ve iki eli, içinde kaplumbağasını kaçırmamak için önlüğünü sımsıkı tutarak, uyuyor.

Evi dolduran kalabalığın gürültüsü arasında intizamdan eser kalmamış olacak ki benim mektep meselesiyle iştigal eden bulunmadığı gibi, bu kargaşalıktan en ziyade istifade ederek İhsaniye'de en serseri bir hayat sürmek fırsatını bulan bize, Ziver'le bana, nezaret imkânı da kalmamıştı. Galiba Ziver beni azdırarak bu serseri hayatta tamamen serbest kalırdık, ancak bu serseriliğin hududu seddin üstünde evden Harem iskelesine doğru bir bahçede oturan ve küçücük kâselerle pek güzel yoğurt yapan ihtiyar bir Habeş karısının kulübesine, deniz kenarında da Abdipaşa İskelesi dedikleri temiz bir kumsalda ancak yüz arşınlık bir sahaya kadar imtidat ederdi. Fakat bu daracık cevelân dairesi bizi bütün gün işgale kâfiydi: Ziver'in Habeş karısıyla bir türlü bitmeyen, benim anlamadığım bir lisanla, musahabeleri vardı. Deniz kenarına inince de derhal soyunur, denize girerdik. Ne kadar zaman, bunu tayin

etmek mümkün değil. Geçen zamanı biz de ölçemezdik ve mutlaka yemek vakti gelince evden birinin, ekseriya Server lalanın, olanca kuvvetiyle bize seslenerek yokuşu indiğine şahit olurduk. Bereket versin bu zahmeti Refik Ağa ihtiyar etmezdi, ona kalsa serseriliğin mükâfatını bir tokatla almak muhakkaktı.

Bu Abdipaşa İskelesi müdâvemetinin bir faydası oldu: Bir gün babam beni beraber alarak Salacak deniz hamamlarına[19] götürdü. Ve bana yüzmek öğretmek üzere hamamın en alçak merdiveninde intizar ederek durdu. Bir de benim bilakis öte taraftan, suyun en derin bir noktasından atlayarak balık gibi yüzmeğe başladığımı görünce oğlunun serseriliğinden tamamıyla bîhaber olan babamın çehresini kaplayan hayreti tasvir edemem. Ah!.. İhsaniye, ah! Habeş bacının yoğurtları, Abdipaşa İskelesi'nin kumsalları, Ah! Küçük Ziver, ah güzel Server...

Biçare, bedbaht, sevimli, tatlı Servercik... Bir gün o da ortadan kayboldu. "Server nereye gitti?" diye sordukça bana: "Sus!." derlerdi. Bir gün sabahleyin babamın anneme "Ethem'le Halit'i hazırlayın. Beraber kayığa alacağım!.." dediğini işittim.

Hazırlandık. Ekseriyet üzere babam İstanbul'la İhsaniye arasını kayıkla geçerdi. Sarayburnu'ndan Abdipaşa İskelesi'ne gelip gitmek onun başlıca zevklerinden biriydi.

Bugün Refik Ağa'yı da beraber aldık ve dört kişi İstanbul'a çıktık. Kayıkta bir kelime söylenmedi, İstanbul'a çıkınca babamın Refik Ağa'yı çekerek gizlice talimat verdiğini gördüm, ve o bizim ikimizi alarak babamdan ayrıldı.

Bir saat sonra bir hastahanenin koğuşunda, Yenibahçe Gureba Hastahanesi olacak, Server'i yatağının içinde kavrulmuş dudaklarla, kireçle sıvanmış zannolunan donuk çehresiyle, melûl melûl bakıp ağlarken görünce onu her soruşumda bana niçin "Sus!" dediklerini anladım.

Böyle, kadın erkek, kaç biçarenin her biri ailenin ayrı ayrı birer unsuru hükmüne girmiş olan kaç bedbahtın son yataklarına götürülmüş, onlara veda ettirilmiştik...

19 Denizin sığ olan kıyılarında etrafı tahta perdelerle çevrili ve denize girmek için yapılmış bir nevi kabin.

6
Muhik olmayan bir terfi — Sınıf refikleri — Şarkı meşki — Küçük Aziz — Bir hakaretin kini — Misafirlere gazete okurken — "Arabda" ile "arbede"

Bence halli mümkün olmayan muammalardan biri o kalabalığın içinde nasıl temayüz etmiş olmaklığımdır. Buna temayüz tabirini kullanırken kendi kendime gülümsedim. Pek eminim ki bütün uzak şeylerin sayısını, ölçüsünü tefrite meyyal olan hayalimde belki yüz çocuktan mürekkep olan bu sınıfta benden daha çalışkanları, çok daha ilerde olanları vardı. Dostlarımın arasında bile isimlerini, simalarını bugün vuzuh ile tahattur ettiklerimden Muhittin, Sadi, Cemal, Nuri –bu son ikisini otuz kırk sene sonra tekrar buldum– vardı ki herhalde benden kıyas kabul etmeyecek derecede daha iyi şakirt idiler, mamafih her şeye rağmen bir aralık sınıfın başçavuşu oldum. Galiba bunu herkes pek tuhaf ve tuhaf olduğu için ehemmiyetten ârî bulmuş olacak ki benim bu gurur ve azametime pek müsait olan sıfatıma karşı isyan edene tesadüf etmedim. Zannederim bunu ciddi olmaktan ziyade bir oyun kabilinden addedenlerin başında en evvel ben vardım. Böylece tarafeyn, yani hem başçavuş olanın hem onu bu sıfatla telakki etmeğe nasılsa muvafakat edenlerin uyuşmuş olmasından tevellüt eden bir vaziyet hasıl oldu ki beni nihayete kadar o mevkide tuttu.

Bu seneden başlayarak devam eden uzun refakat müddeti içinde ne kadar sevdiklerim vardı, isimlerini bugün tahattur edemediklerimin içinde yukarıda yâd ettiklerimden başka ikisini daha buluyorum. Bunlardan biri Asım'dır. Ahmet İhsan'ın[20] vaktiyle matbaa şeriki olan Asım... Sonraları da birbirimize mülâki oldukça ikimizde de Fatih Askerî Rüştiyesi'nin ruhu uyanırdı. Onunla beraber, fırsat buldukça kaçar, sınıfın karşısında resimhaneye saklanır, şarkı meşk ederdik. Onun güzel, küçük bir sesi vardı, benim de ilerde inkişaf zamanı için pek hoş vaatlerde bulunmayan bir ufak ötüşüm vardı. Her ikimiz de en büyük ihtiyatların çocuk seslerimize mümkün yapabildiği pest perdelere inerek şarkı okurduk:

20 Ahmet İhsan Tokgöz (1868-1942). Yazar, matbaa sahibi, *Servet-i Fünun* mecmuasının editörü. *Avrupa'da Ne Gördüm?* (1307/1891) ile *Matbuat Hatıralarım* (2 C., 1930-1931) adlı eserleri yayımlanmıştır.

Mest-i zehr-i firkat ü hicrânınım

ve:

Hâl-i dil-i zârımı duysa cihan

hele:

Bî-huzûrum nâle-i mürg-ı dil-i divâneden

bu resimhanenin lütufkâr duvarları arasında yüzlerce defa tekrar edilmiş şeylerdi. Ben akşam eve avdet edince ilk işim olan kümes ziyaretinde bu şarkıları horozun ve tavukların müteaccib gözleri altında tekrar ederdim.

Asım'dan sonra Aziz.. O ben yaşta sarı, tuhaf, daima gülen, daima oynamak isteyen, hiçbir zaman ders yaptığına tesadüf edilmeyen bir çocuk idi ki galiba yüksek rütbede bir zabitin oğlu idi ve tedris senesi başladıktan bir müddet sonra gelip bize iltihak etmişti. Onunla derhal anlaştık, ara sıra kendisine refakat eden neferiyle bana gelirdi ve evin mermer avlusunda benim bütün kurşun askerlerimin kutuları boşaltılırdı. Karşı karşıya muharebeler tertip ederdik. Bazen o bazen ben mağlûp olmak suretiyle bu muharebelerden pek dostane çıkardık, mademki nöbet nöbet her iki tarafın haysiyeti muhafaza edilirdi... Sonra birdenbire Aziz kayboldu, uzaktan uzağa işitildi ki yine babasıyla beraber uzaklara gitmişler. O gittikten sonra kendimi denizin ortasında tenha bir adada yapyalnız kalmış hissettim. Sekiz on yaş arasında teessüs eden bu muhabbetin hâlâ tesiri altında onu ararım ve hep o haliyle, gülen sarışın simasıyla, sanki büyümemiş, öyle kalmış haliyle görürüm ve içimde, ben yine böyle beyaz saçlarla, fakat o yine o sekiz yaşının neşvesiyle kurşun askerleri dizerek saatlerle oynamak hevesi duyarım.

Dördüncü sınıfın üstünde teşekkül etmiş ancak iki sınıf vardı ve bunlar beşer onar şakirtten mürekkepti. Mektep yeni tesis edilmiş olduğundan henüz son sınıf açılmamıştı. Benden yukarıda bulunan sınıflarda yalnız iki kişiyi tahattur ediyorum: Mahmut (Mahmut Muhtar Paşa)[21] ve Sami (edebiyat âleminde Süleyman

21 Mahmut Muhtar Paşa (Katırcıoğlu) (1867-1935). Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın oğlu. Ordu kumandanı ve devlet adamı; aynı zamanda Halit Ziya'nın Fatih Askerî Rüştiyesi'nden okul arkadaşı. *Mâziye Bir Nazar* (1925) ve *Acı Bir Hatıra* (1931) adlı eserleri vardır.

Nesip nâmıyla tanılan Süleymanpaşazade Sami)[22] Bey'ler. Bunlar bize iltifat etmezler ve daima yanımızdan yüksek sınıfta olmak imtiyazının verdiği bir azametle geçerlerdi.

O kadar sevdiklerimin arasında bir de kinim var: Bir aralık bize Muzaffer yahut Mazhar isminde mütekebbir, müteazzım, kimse ile konuşmağa tenezzül etmez, gözleri daima tezyif ve istihkar mânâsıyla dolu bir çocuk geldi, galiba benden bir iki yaş büyüktü. Hepimizden iyi giyinen ve pek zengin olduğuna her hal ve tavrı bir bürhan teşkil eden bu çocuk bir şehzade miydi, hatta bir mabud mu idi ki muvakkaten sarayını veya semalarda köşesini terkederek bize kadar inmeğe muvafakat etmişti.

Bunun kim olduğuna vâkıf değilim, bereket versin ki bizde çok kalmadı, yalnız Şehzadebaşı ile Direklerarası'nda[23] Su Terazisi'nin civarında bir büyük konakta oturduklarını bilirdim. Bir gün iki üç arkadaşımla beraber Gülhane Parkı'nda bir at seyranı yapmak üzere oradan geçiyorduk, yanımızda bize refakat eden adamlarımız vardı. Tam oradan geçerken o da arkasında iki uşakla güzel bir at üzerinde bizim yanımızdan geçerken istihkar ile dolu nazarı bizi süzdü, sonra birden atını durdurdu ve benim yanımda bir dakika tevakkuf ederek: "Nereye gidiyorsunuz?" dedi ve gidilecek yeri öğrendikten sonra: "Ben de oraya gidiyorum, fakat yalnız gitmek istiyorum..." diye ilave ederek bu hakaretin cevabını almağa vakit bırakmadan atını mahmuzladı.

Hiddetimden boğuluyordum, cevap vermeye kâdir olamadım, sonra da cevap veremedim, mukabele edemedim, işte bu karşılıksız kalan hakaretin kinini yarım asırdan beri taşıyorum. Temenni ederim ki bu Muzaffer yahut Mazhar Bey hâlâ yaşıyor olsun ve bu satırlar gözüne ilişerek sönmeyen kinin zehriyle dolu ifadesini burada bulsun.

Hayatta pek çok şeyleri affetmek felsefesiyle me'lûf olan ben, çocukluğumun sevgilerini nasıl unutamıyorsam bu kini de unutmaya kuvvet bulamıyorum.

---

22 Süleyman Nesip (1866-1917). Servet-i Fünun dönemi şair ve yazarlarından. Ölümü üzerine arkadaşları tarafından *Süleyman Paşazâde Sami Bey: Külliyât-ı Âsâr ve İhtisâsât* (İstanbul 1918) adıyla bir kitap yayımlanmıştır.

23 Şehzadebaşı ve Direklerarası, XIX. yüzyılda özellikle Ramazan aylarında faaliyetleri artan tulûat tiyatrolarının temsilleri, musiki fasılları, güreş, cambazlık ve hokkabazlık gibi diğer bir kısım eğlenceleri ve çayhaneleriyle ünlü bir semttir. Sanat tarihçisi ve ressam Malik Aksel, *İstanbul'un Ortası* adlı kitabında bu semti bütün özellikleriyle anlatmıştır (İstanbul 1977).

Hayatımın halledilemeyen muammalarından biri de nasıl okuyup yazmak öğrendiğimdir. Okuyup yazmak.. Pek fena yazardım, bu muhakkak!.. O kadar muhakkak ki bu fena yazı şaibesi beni bütün ömrümde daima mahcubiyete sevketmiştir. Hâlâ bu kadar seneler elimde kalemden başka bir şey tutmamış iken şu satırları yazarken bile onları görecek olanlardan hicab ediyorum. Fakat buna mukabil pek iyi okurdum. Siyasiyata pek meraklı olan babamın misafirleri, ki ekseriyet üzere yeni Mebusan Meclisi'nin âzâsından idiler, ezcümle İzmir mebusları, geceleri bizde toplanırlar ve gazeteleri bana okuttururlardı. Elbette anlamadığım bu şeyleri okurken onlar pek mutmain bir tavırla dinlerler ve telaffuzunda hata yapılan kelimeleri tashih için nadiren fırsat bulurlardı. Bu suretle tashih edilen kelimelerden birini tahattur ediyorum:

Bir yerde "arbede" kelimesi geçmiş idi, ben bunu pek tabiî olarak eski yazıda aynı imlâda olan "arabda" diye okumuştum. İzmir mebusu Menekşelizade Emin Efendi bu hatayı herkesten evvel fark ederek gür sesiyle arbede diye tashih etti. Mânâsını da söyleseydi ona hak verecektim, içimden onunla alay ettim ve kendi okuduğumun doğruluğuna inanmakta devam ederek onun cehaletine hüküm verdim.

7
Bir seyahat — Serez'in hatırası — Üç Günler, Hisar arkası, Yayla — Sırmalı cepken — İhtiyar hocanın itabı — Meş'um sene — Edebiyat meyillerinin ilk âmili

Kızından ilk defa olarak ayrılan annemin ısrarı üzerine bir sene İhsaniye sayfiyesinden vazgeçildi ve mektep tatiline tesadüf ettirilen bir mevsimde annemle ben eniştemin mevki kumandanı olduğu Serez'e gönderildik.

Bu seyahate hayatımın ilk ve en mesut seyahati demek doğrudur. O zaman Serez'e gitmek için en kısa ve salim tarik İstanbul'dan vapurla Kavala'ya, oradan Serez'e katırla gitmekti; galiba bu yol üç günde kat'edilirdi. Kavala'ya kadar hatırımda bir boşluk var, fakat Kavala'dan sonra katır üstünde meçhul diyarlar keşfine çıkmış bir kahraman gururuyla, daima kafilenin önüne düşen, daha doğrusu,

altında söz dinlemeyen mahlûkun keyfine kendi iradesini de uydurmaktan başka çare bulamayarak ikide birde arkadan yetişenlerin müdahalesiyle geri çevrilen kendimi görüyorum. Bu seyahatte duyduğum haz ancak Amerika kâşiflerinin yeni yeni vahalar, suları arasında altın zerreleri yuvarlayan nehirler buldukları zaman duydukları zevke teşbih olunabilir; fakat bu zevk ne kadar derin olursa olsun beni vakit vakit yorgun düşmekten men edemiyor ve ikide birde arkadan yavaş yavaş gelen annemin mahfesinden[24] endişenâk bir ses bir müdahale vukuunu icap ettirir, küçük süvarinin katırı yularından yakalanarak geri çevrilirdi. Bu öyle bir zamana tesadüf ederdi ki benim yorgunluktan ve uykudan başım önüme düşer gibi olurdu; tam arzuma muvafık bir karar alınmak üzere olduğunu kabulden istinkâf eden gururumun geçici bir itirazından sonra beni kucaklarlar ve annemin mahfesine götürerek yumuşak bir minderciğe yatırırlardı.

Bir aralık böyle uyurken müthiş bir gürültü ile uyandım: Silahlar patlıyordu ve bizim kafile birden tevakkuf ediyordu. Gözlerimi açar açmaz hükmettim ki işte şu karşıda ellerini havaya kaldırarak silahlarını boşaltanlar yolumuzu kesmeğe çıkan haydutlardı.

Bu yol kesen haydutlar fikri de bende nasıl hasıl olmuştu? Korkudan ziyade bende bir "Bunu da gördüm" itminanından doğan bir sevinç vardı, o kadar ki bu silah atan kafilenin bizi istikbale gelenlerden müteşekkil olduğuna inanmak için kendimi zorla ikna ettim, içimde ilk faraziyeyi tercih eden bir his vardı.

Serez!.. Ah! Ne güzel, ne şirin bir yerdi! Burada Üç Günler dedikleri mektep bayramını, üç gün mütemadiyen yediğimiz kuzuları, helvaları, Hisar arkası seyranlarını, çağlayanların içinde billûr gibi temiz ve mücellâ kayaların üstünde dizlerime kadar çıplak bacaklarla gümüş sularla oyunları hiçbir zaman unutmayacağım. Sonra, en sıcak haftaları geçirmek için uzun bir kafile ile gittiğimiz yaylayı.. Yolda gece bizi tevkif ve bir kulübede barınmağa mecbur eden sağanağı, katırları yokuştan aşağı yuvarlayan su baskınını, sürücülerin feryadını, ertesi sabah serinlikte hiçbir şey olmamışçasına devam edilen yolun ilerisinde bizi karşılayan orman rayihasını bütün tafsilâtıyla ve kıymettar bir yadigâr –bir yadigâr ki üstünde bir siyah matem tülü de var– ihtimamıyla saklıyorum.

24 Mahfe: İki taraflı ve üstü kumaşla örtülü, deve gibi büyük hayvanların üzerine konulan taşıma aracı.

Bedbaht Serez! Bana o kadar yakın gelen bu Serez şehri şimdi bizden o kadar uzak ki onu tahattur etmemek istiyorum.[25]

Avdette bir kaza da geçirdik, vapur bir yerlerde karaya oturdu, burada günlerce kaldık. Herkesi sıkan bu hadise beni bilakis pek memnun etti. Zabitlerin, tayfaların bazen hoşlarına giden, ekseriya hiddetlerine sebep olan bir kıpırdaklıkla bütün tahlisiye ameliyatının arasında dolaştım. Herkesten ziyade İstanbul'da kalanlarımızı sıkan ve merakta bırakan bu hadiseden sonra muvasalatımızda bütün aile bizi istikbale gelmişti. Bu meyanda dayımı tahattur ediyorum ki, hiç şüphe yok, ailede beni en ziyade sevendi. Sevincinden hıçkırarak ağlıyordu ve hep ağlarken yüzümü ıslatarak öpüyordu.

Bana babamın Arnavutluk'ta vali yahut hâkim olan bir dostu beyaz fistanıyla beraber gayet güzel, tamamen sırma ile kaplanmış bir Arnavut cepkeni hediye etmişti. Serez'e kadar götürülen ve galiba orada giydirilmek için münasip bir fırsat bulunamayan bu elbiseyi bana İstanbul'a muvasalat vesilesiyle giydirmişlerdi. Sırma ile kaplanmış dizliklerle cepkenin arasında bembeyaz, kabarık fistanımla uçar gibiydim.

Bu elbisenin Serez'de giydirilmemesine sonra kendimce bir sebep keşfettim: Ailece pek meşhur idi ki esasen Manastır'dan ve elbette Arnavut olan hatta Arnavutçayı Türkçeden iyi söylediğine dikkat edilen eniştemin Arnavutluğuna uzaktan yakından bir telmihe bile tahammül edemeyen bir garabeti vardı. Hatta hep dikkat olunmuş idi ki "Mori, pırasa olsa yemem!.." latîfesinden kuşkulanarak ailece pek sevdiğimiz pırasa sofraya geldikçe elini uzatmazdı.

Ben bu Arnavut esvabının içinde dayımla beraber at üstünde iskeleden eve dönerken tam Şehzade Camii'nin önünde bir ihtiyar hoca hayret ve merakla durdu ve başını sallayarak bize uzaktan baka baka dudaklarını büktü; ben ne oluyor merakıyla bakıyordum, tam onun yanından geçerken ihtiyar sabredemeyerek ve benim telli pullu esvabımı kastederek:

– Yazıklar olsun!.. dedi, böyle bir zamanda...

Pek asabî olan dayımın şedit bir mukabelesi muntazar iken o mahcubane gözlerini indirdi, ben de derhal sevinmeği unutarak, mahiyetini anlayamadığım bu sözün içinde muhtefi musibet tehdidiyle ağlamağa başladım.

25 Balkan Savaşı'ndan sonra imzalanan Bükreş Antlaşması (10 Ağustos 1913) ile Serez, Kavala ve Drama Yunanistan'a bırakılmıştır.

Böyle bir zamanda!.. Ne demek istiyordu? Bunu sonradan anladım. İstanbul âfâkında Rus muharebesi[26] tehdidi görülmeğe başlamıştı.

İşte çocukluk senelerimin saadet ve sürur silsilesini koparark bana hayatın en acı bir saatinin çalmak üzere olduğunu haber veren uğultu, ihtiyar hocanın bu itabında saklıydı. Hayatın ilk anîf darbesi işte bu sene göğsüme vurarak: "Yetişir artık, çocukluk sevinçleri... Bundan sonra yaşamak ne demek olduğuna onun getireceği acılarla vâkıf olacaksın!" ve ne yapsan, kendini ne kadar aldatmağa çalışsan icat edeceğin sürurların arasını hep zehirlerle dolmuş göreceksin!.. diyecekti.

• • •

Burada, o acı seneye geçmeden evvel, küçük bir ric'î hat çizeceğim ve beni edebiyat ile iştigale sevkeden ilk müessirlerden bahsedeceğim. Daha bu yaşta iken temayüllerime edebiyat zeminine müntehi bir mecra çizen, eğer fıtrata ait bir âmil yok idiyse, iki sebep vardır. Bunlardan birincisi okumak iptilası: *Âşık Garip*'ten, *Aslı ile Kerem*'den, *Leylâ ile Mecnun*'dan[27] başlayarak –ki bunda herkesle beraberdim, hâlâ bunların yeniden tab'edilişine nazaran bugünün nesli ile de beraberdim– büyük kardeşimin kütüphanesinde bulunabilen şeyleri, ezcümle *Binbir Gece*[28] ile bunun nazîresi olan *Elfün Nehar*'ı[29] okudum, sonra arkadaşlarımdan kitap dinledim, bilhassa Cemal'in (şimdi Doktor Cemal Bey) mütalaaya meraklı olduğunu bir gün evinde gördüğüm güzel kütüphanesinden istidlal ettiğim babasının kitapları arasından seçip bana iare ettiği hikâye kitaplarını yuttum. Bunlardan bir tanesi vardı ki o zamandan beri ismini bulamadım. Bizde hikâye tarihi yazanların elbette tetkik etmiş olacakları bu eser küçük kıt'ada ve o zaman bende hasıl ettiği tesire nazaran iyi yazılmış ve şurasında burasında manzum parçalar irad edilmiş bir hikâye silsilesiydi. Elime geçse bugün tekrar okuyacağımda şüphe olmayan bu hikâyeleri pek beğenmiş olduğuma vâkıfım, başka hiçbir şeye vâkıf değilim, hatta o zaman ezberlediğim manzum parçalardan bugün bir mısra bile hatırımda kalmamış.

---

26 Tarihlerimizde 93 Muharebesi diye de bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı.

27 XIX. yüzyılda ülkemizde matbaanın biraz daha gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte çoğu taşbasması tekniğiyle basılan halk hikâyeleri.

28 Arapçadan çevrilmiş, daha çok halkın okuduğu masal kitabı.

29 "Binbir Gündüz" anlamına gelen ve yine halkın okuduğu masal kitabı.

Bu okuduklarımla o kadar meşgul idim ki bana elimde bir kitapla tesadüf ettikçe babamın nazarında, bir endişe, bir korku, hatta patlamağa hazırlanan bir tekdir hissederdim ve yavaş yavaş gizlice okumağa lüzum görürdüm. Bir zamana kadar babamın şedit bir müdahalesi vukua gelmedi, nihayet bir gün..

Fakat o günü anlatmak için edebiyat meyillerime ikinci sebebi teşkil eden müessirde durmak lüzumu vardır.

8
Gedikpaşa Tiyatrosu — Yeni bir merak uyanıyor — Yakılan kütüphane

Gedikpaşa Tiyatrosu..[30] İşte bende en büyük tesiri yapan yer. Yarım asırlık bir mesafeden hayalimin adesesi burasını büyüttükçe büyütür. Bugün gözlerimin içinde ona büyüklükte bir eş ararken Odéon'u, Châtelet'yi[31] zikretmek istiyorum da yine kani olamıyorum.

On on iki yaşında bir çocuk müdrikesine orada görülen oyunların nasıl bir tesir yapmış olabileceğini tahmin etmek zor değildir. Anlar mıydım? Elbette değil. Fakat umumi tesiri itibarıyla bu tiyatroda geçirilen gecelerin, idrak ve tahassüsümün üzerinde pek derin bir intibaı olduğunda şüphe yoktur.

Bazı piyesleri isimleriyle, birçok aktör ve aktrisleri o piyeslere ait rolleriyle hâlâ hayalimde görüyorum; Don Cesar de Bazan, Catherine Howard hâlâ o sanatkârların sesleriyle, hareketleriyle zihnimde yaşıyor. Hele operetleri tamamen tahattur ediyorum, uzun seneler geçtikten sonra o sanatkârlardan bakiye kalanla kazaya uğramış bir enkaz halinde İzmir'e gelip de beni yirmi yaşlarında buldukları zaman ile aynı operetleri vermeğe başladıkları esnada aradan geçen zaman sanki silinmiş ve bu kopuk zincirin halkaları eklendikleri noktayı göstermeden tekrar birleşmiş oldu.

Mesnevî'nin her gece sadık bir kârii, Hâfız-ı Şirazî'nin baştan başa hafızı olan babamın bu tiyatro merakını, sonraları tahlil et-

30 1867 yılında kurulmuş, Tiyatro-yı Osmânî ve Güllü Agop Tiyatrosu adıyla da tanınan ve ilk Türkçe oyunların sahnelendiği tiyatro. 1884 yılında temsil edilen Ahmet Mithat Efendi'nin *Çerkez Özdenleri* adlı oyununda azınlıklar arasında ayrımcılık yapıldığı gerekçesiyle verilen bir jurnal üzerine yıktırılmıştır.

31 Paris'in en eski ve ünlü tiyatroları.

tikçe, hiç hayretle telakki etmedim. Onda şark edebiyatına, şark efkârına ifrat ile merbutiyetine rağmen garba ait medeniyet ve zihniyet tecelliyatına şedit bir inhimak vardı. Giyinişinde, yaşayışında pek bahir eserler görünen bu inhimak ona kendisinden pek çok daha teceddütperver olan dedemden –biz büyükbabamıza dede derdik– intikal etmiş olacaktı.

Kış geceleri teyzezadesine çılgın bir aşk ile henüz on yedi yaşında teehhül eden büyük biraderimi saadetinin lezâizinde serbest bırakmak için yalnız beni yanına alarak, önümüzde muşamba fener çeken bir uşakla, Saraçhane'den kalkar, o uzun yollardan geçer, ne kardan, ne yağmurdan yılmayarak –o zaman araba pek nadir bulunan ziynetlerdendi– yürümekten yorulmayarak Gedikpaşa'ya kadar giderdi. Asıl yılmayan, yorulmayan, ertesi sabah erkenden Fatih Yokuşu'ndan tırmanacağını düşünmeyen bendim; hatta ekseriyet üzere oraya bir an evvel yetişmek helecanıyla muşamba fenerin on on beş adım ötesinden giderek babamın:

– Halit!.. Yine kendini kaybettin!.. ihtarına muhatap olurdum.

Ne gecelerdi o geceler!.. *Madame Angot'nun Kızı*, *Oryhée aux enfers*, *Giroflé-Girofla*, *La Belle Hélène*, şakrak teranelerini silinmez bir yadigâr olarak bırakırlardı.

Asım'ın bana öğrettiği şarkıların yanında horoz ve tavuklarıma bunlardan da dinletir oldum. Kaç kereler beyaz tepeli tavuğumu birdenbire patlayan:

Angot kadının benim kızı, benim kızı.
Soyuna çeker Angot'nun kızı Angot'nun kızı.

nakaratıyla ürküttüm, çılgın çığlıklarla ta uzaklara kaçırdım. Niçin bu nakarata onu muhatap edinmiştim, Angot'nun kızı ile onun arasında bir münasebet mi tevehhüm ederdim?

Bu tiyatro geceleri beni tiyatro kitaplarına sevketti. Fırsat buldukça, artık kurşun askerlere feda edilemeyerek biriktirilen gündeliklerimden mühim denebilecek bir sermaye topladıkça ya sahaflar içine kadar sokulur yahut o vakitler Beyazıt Camii'nin dışında sergilerini yayan seyyar kitapçıların önünden geçerken, henüz elde edilmemiş bir tiyatro kitabı bulursam bir define keşfetmiş olmak sevinciyle eve koşardım.[32]

32 Cumhuriyet'ten önceki yıllarda Beyazıt Camii'nin iç avlusu ile dışında özellikle Ramazan aylarında sergiler kurulur, kitap dahil Uzakdoğu'dan getirilen hediyelik

Bu sırada neler aldım? Galiba *Akif Bey*[33], *Zavallı Çocuk*[34], Recaizade Ekrem'den *Vuslat*[35] bu zamanın keşfiyatıydı. Sonra nihayetlerinde birer "aşk" kelimesiyle biten garip serlevhalı facialar. Gedikpaşa Tiyatrosu sade bende değil, herkeste bir tiyatro merakı uyandırmıştı. Dört beş mütercem eser görüvermekle bir piyes yazmak sevdasına düşenler pek çoktu. Bunlardan bende küme küme birikiyordu ve itiraf etmek lüzumunu duyuyorum, bunlardan hiçbirinde Güllü Agop'un tercüme ettirerek oynattığı oyunlardan duyduğum zevke müşabih bir lezzet alamıyordum. Bu sırada olacak, Sahaflar içinde bir dükkânda "Temâşâ"[36] silsilesini buldum. Bu silsile kâmilen tercüme edilmiş şeylerden müteşekkildi. Hatta aralarında Victor Hugo'dan *Hernani*[37] bile vardı.

Bu silsileyi bulduktan sonra bütün evvelce alınan şeylerin hepsini birden kıymetten düşmüş gördüm. İşte o tarihten itibaren evvela müphemiyet gölgeleriyle örtülü sonraları günden güne vuzuh kesb eden gayet kuvvetli bir kanaatle hüküm verdim ki bizde temâşâ sanatı o zaman birkaç munsif ve münevver himmet erbâbının isrini takip etmekle müyesser olabilirdi.

Bu kitaplar bende yığın teşkil etmişti, dedim; fakat perişan manzarasına en müsamahakâr gözlerin bile tahammül edemeyeceği bir yığın... Şeklen zevki taltif edemeyen şeylere karşı isyan ederdim, hâlâ da öyle.. Bunları teclid ettirmeğe karar verdim. Saklandıkları yerden çıkardım, birer birer ayırdım, sıraladım, dağınık olanları ipliklerle bağlıyordum. Bu işi rahatça görmek için sırtımı odanın kapısına dayayarak yere oturmuştum. Bir aralık kapı açıldı ve ben

---

eşyalarla yiyecek ve içecek her şey satılırmış (bkz. Beşir Ayvazoğlu, *Üçüncü Tepede Hayat: Bayazıt Meydanı'nın Derin Tarihi*, İstanbul 2012, s. 87-97; Ahmet Güner Sayar, *Sahhaf Râif Yelkenci*, İstanbul 2012, s. 17-46).

33 Namık Kemal'in, ahlâk ve aile konusunu kahramanlık teması etrafında işlediği, kahramanı bir deniz subayı olan beş perdelik tiyatro eseri (1874).

34 Namık Kemal'in, zoraki yapılan evliliklerin facia ile sonuçlanabileceğini ele aldığı tiyatro eseri (1873).

35 Zoraki evlilik konusunu işleyen tiyatro eseri (1874).

36 "Şark ahvâlini musavver telifat ile garbın en müntehap âsârının tercümelerinden mürekkep her nevi oyunları şamil tiyatro külliyatı" adı altında, Hasan Bedrettin ile Manastırlı Mehmet Rifat'ın 1876 yılında yayımlamaya başladıkları bir dizi tiyatro neşriyatının genel adı. İki cilt halinde yayımlanabilen serinin ilk cildinde dokuz, ikinci cildinde sekiz kitap yayımlanmıştır (bkz. M. Nihat Özön-Baha Dürder, *Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi*, İstanbul 1967, s. 399).

37 Victor Hugo'nun 1830 yılında sahnelenen romantik dramı. Eser 1874'te Ahmet Vefik Paşa tarafından hece vezniyle Türkçeye çevrilmiştir.

yavaş yavaş itildim. Bu muhakkak beni ta'zib etmek için fırsat kaçırmayan Ziver'di.

– Yine mi geldin? Çekil oradan diyorum, sana...

Daha kavi bir yüklenişle kapı açıldı ve ben kapının önünden kaydırılarak ileriye sürülmüş oldum. Artık Ziver'e hücum etmek lazım geldi, fırlayarak kalktım ve karşımda babamı gördüm.

Onun bir acîb gülüşü vardı. Bu nevi gülüşü ben pek iyi bilirdim, onun arkasından mutlaka bir ceza gelirdi. Benim de o gülüşe mukabil, nasıl tabir etmeli, donuk bir gülüşüm vardı, öyle bir gülüş ki cezanın önüne geçmek ister, sanki: "Ne lüzumu var? Vazgeçseniz daha iyi olur. İşte anlaşıldı, bir daha yapmamaklığımı istiyorsunuz değil mi? Pekâlâ bakınız ben derhal razı oluyorum..." derdi.

O bir kelime söylemedi, diz çöktü, bunlara birer birer baktı. *Macera-yı Aşk*[38], *Esrâr-ı Aşk*[39], *Garîbe-i Aşk*, daha bilir miyim, bu aşk kelimesine izafe edilebilecek neler varsa hep orada...

Gülmekte devam ederek:

– Bunlar ne olacak? diye sordu.

Sesimde bir kuruluk vardı. Neden sonra cevap verdim:

– Teclid ettireceğim.

– Evet ama, dedi; ben bunların içinde "Mektebe aşk" göremiyorum...

Ve hepsini birden bir deste yaptı. Bereket versin, kıt'aca büyük olan "Temâşâ" henüz bunların arasına karışmamıştı. Onları kucakladı, hep böyle odadan çıktı. Ben, yerimde mıhlanmış ağlamağa da karar vermeyerek, duruyordum. Bunların nereye gittiğinde şüphe yoktu, sonra Dilhoş dadımdan işittim, çamaşır kazanının altında öyle bir is çıkarmışlar ki...

Babama, o tiyatro meraklısına bu şedit kararı aldıran ne idi? Bunu hakikaten mektep aşkının sönmesi tehlikesine karşı mı yapmıştı? Yoksa ona büyük biraderimi on yedi yaşında evlendirmek kararını aldıran şu aşk kelimesine husumetinden mi?..

İtiraf ederim, buna o kadar müteessif olmadım. Belki de o acîb gülüşü takip etmek lazım gelirken nasılsa yalnız kitaplara tevcih olunan bir ceza ile işin içinden çıkışıma memnun idim.

İşte bende edebiyata meftuniyet tevlit eden âmillerden en müessiri olan Gedikpaşa Tiyatrosu'nu işaret ettim. Fakat Serez seyahatin-

38 Abdülhak Hâmit'in yayımlanan ilk tiyatro eseri (1873).

39 Suphi adında bir yazarın 1874 yılında yayımlanmış bir tiyatro eseri.

den sonra ne tiyatro kaldı, ne çocukluğumun şatır ve mesut devresi kaldı, hatta ne Fatih Askerî Rüştiyesi ile onun sevgili arkadaşları, ne Saraçhanebaşı'nın geniş bahçeli şirin eviyle tavukları, ne de Hacı Halil Efendi'nin ailesine bahtiyar bir hayat yapmaktan mütevellit neşesi... Hatta benimle hiç geçinememekle beraber eksik olması hiç arzu edilmeyen bir arkadaş olan Ziver de kalmadı. Memleketin üstünde müthiş bir musibet kasırgası dönmeğe başlıyordu ve o bunları hep birden sürükleyecekti. Vukuat öyle müzdehim bir cereyan ile tevâlî etti ki, bilmem, bunlara ait hatıraları ayıklayabilecek miyim?

9
Endişe veren vak'alar — Aile hayatında ârızalar — Abdülaziz'in hal'i ve vefatı — Sultan Murat'ın hal'i — Çerkez Hasan — *İstikbal* cerîdesine husûmet — Ziver'e ait — Yüz paranın hikâyesi — Ziver'e ne oldu: Büyük bir?

Dakikadan dakikaya memleketin ve memleketle beraber evimizin üstünde patlayacak, her şeyi altüst edecek korkunç bir âfetle hayatın tabiî cereyanı değişecekmişçesine herkeste bir sinmiş, sanki mütekarrib inhidamın gürültüsünden peşin olarak tehâşî eden bahisle ellerini kulaklarına götürmeğe hazırlanmış bir hal vardı.

Etrafın bu halinden müteessir olmamağa çalışan beyhude bir gayretle ben gazeteleri okurken gece misafirleri beni dinlemeyerek yavaş yavaş yükselen, fakat evvela bir ihtiraz ile işitilmemeğe çalışan seslerle konuşuyorlardı. Mahiyetlerine vâkıf olmaksızın, bu muhavereleri takip edememekle beraber, tabiatıyla, benim sesimde de bir mâkûs hadise vukua gelir, evvela cesur başlamışken yalnız kalmaktan utanıyorcasına gittikçe sönmeğe bir istidat peyda olurdu.

Sultan Aziz hal'edilmişti[40], Sultan Murat iclâs olunmuştu[41], bunları zaten biliyordum. Şümullerine, delâletlerinin ve tesirlerinin derecelerine hüküm verecek bir iz'an sahibi olamamakla beraber bu vak'alardan daha mühim –o kadar ki onlardan biz de hususi

40 Sultan Abdülaziz, Mayıs 1876'da Meşrutiyet taraftarı Mithat Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa ve ekibi tarafından askerî bir darbeyle tahttan indirilir, daha sonra intihar süsü verilerek bilek damarları kesilmek suretiyle öldürülür.

41 Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra V. Murat tahta geçirilir, ancak o da aklî dengesi yerinde olmadığı gerekçesiyle üç ay sonra tahttan indirilerek yerine II. Abdülhamit geçirilir.

hayatımızda müteessir olacaktık– mühim ve vahim neticeler çıkacağına kalbimde inanan ve titreyen bir his vardı. Zaten Abdülaziz'in esvapçılarından[42] ve galiba bir aralık mabeyincilerinden olan teyzemin oğlu Mehmet Bey'in alaya çıkarılarak[43] Arnavutluk'ta uzak bir yere gönderilmiş olmasını, beni pek seven ve benim pek sevdiğim dayımın Bedesten'de işlerinin sarsılarak Kıztaşı'nda[44] güzel bahçeli evinden işlerine nezaret ettiği zengin bir ihtiyar dulun Zeyrek Yokuşu'nun aşağılara müsadif bir mahallesinde haraba yüz tutmuş azîm bir konağına çekilmesini, enistemin nâgehan Serez'den alınarak Rumeli'de bilmem nerelere sevkedilmesini, hemşiremin doğduktan dört ay sonra vefat etmiş bir kız çocuğunun matemiyle Beyazıt'ta yeni aldıkları evde gözyaşları dökmesini hep bu gece misafirlerinin yavaş sesle ve korka korka bahsettikleri şeylere bağlı zannediyordum. Evet, gizli birtakım ipliklerin bu hususi küçük şeyleri o umumi büyük vak'alara bağladığına, eğer bunlarla onların arasında mevcut irtibatı tahlil edemiyorsam bunun gözlerime ait bir rü'yet zaafından tevellüt etmiş olacağına zâhiptim.

Ortada bozulan bir intizam, başımızın üstüne yıkılıverecek bir kubbenin çatlaklarından dakikalar geçtikçe daha âşikâr olan bir tehdit ve ruhumda kendi kendinin üstüne yumaklanarak toplanan üşümüş bir kedi yavrusu hali vardı ki korkak gözlerle ufukların hazırladıkları musibetleri anlamağa çalışır gibiydi.

Abdülaziz kollarının damarlarını kesmiş, Çerkez Hasan[45] bir gece baskını yaparak paşaları öldürmüş, Sultan Murat çıldırmış diye bu vukuatı birer birer haber aldıkça ne Abdülaziz'i, ne Çerkez Hasan'ın kurşununa kurban olan paşalardan ezcümle Hüseyin Avni Paşa'yı[46] –evet bilhassa o– ne de Sultan Murat'ı uzaktan yakından tanımamış, görmemiş, hatta sevmek için bir

42 Sarayda padişahın elbiseleriyle meşgul olanlara "esvapçıbaşı" denirdi.

43 Alaya çıkarılmak, kıt'aya gönderilmek anlamında kullanılan bir tabir.

44 İstanbul'da Fatih'te, Bizans döneminde 452 yılında İmparator Markianos adına dikilmiş taşın kaidesindeki kız figürlerinden dolayı verilen isim dolayısıyla adı geçen semt bu adla anılmaktadır.

45 Çerkez Hasan (1850-1876). Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde rolü olanlardan intikam almak amacıyla bir gece Beyazıt-Soğanağa'da Mithat Paşa'nın konağını basarak toplantı halinde kabine mensuplarından Serasker Hüseyin Avni Paşa ile Hariciye Nâzırı Raşit Paşa ve daha beş kişiyi öldüren ve tarihte Çerkez Hasan Vak'ası diye bilinen olayın kahramanı.

46 Hüseyin Avni Paşa (1820-1876). Mekteb-i Harbiye nâzırı, serasker ve sadrazam. İntikam amacıyla Çerkez Hasan tarafından öldürülmüştür.

sebep bulmamış iken bunların hepsine ayrı ayrı, hatta arkadaşlardan Çerkez Hasan'ın Beyazıt'ta bir büyük ağaçta sallandırıldığını haber alıp da evden kaçarak ve oraya kadar gidip onu beyaz bir gömleğin içinde başı bir tarafa sarkmış görünce ona da uzun uzun ağladım. Ve pek iyi biliyorum, bu vak'anın sabahında mu'tâden en mühim vak'alar için bile diğer cerîdeler gibi ilave neşretmeğe lüzum görmeyen Teodor Kasap'ın[47] *İstikbal*[48] gazetesi bir ilave neşredince bunu memlekete bir hıyanet kabilinden tefsir eden misafirlerin hissiyatını paylaşarak, hem o adama hem cerîdesine düşman oldum.

Bütün bu vukuat arasında Ziver'in vak'ası tahaddüs etti:

Bu Habeş köle son senelerde birdenbire serpilmiş, büyümüştü ve meydana çıkmış idi ki benden üç dört yaş büyüktür. Zaten hiçbir zaman onunla tamamen anlaşamamış iken o, boyca, yaşça bana tefevvuk ettikçe bir nevi hâkimiyet tavrını da takınmağa başlıyordu. Belki beni onunla oynamaktan men ederler korkusuyla ben şikâyet olunacak vak'alar zuhur ettikçe sükût etmek tarafını tercih ediyordum. Onda büyümeyen ve ilerlemeyen şeyler Türkçesiyle muhakemesiydi. Buna mukabil gözlerinin intikam almak istercesine bir bakışı, kuvvetli çenesiyle keskin ve beyaz dişlerinin parçalamağa müheyya bir mânâ alışı vardı ki pek güzel bir Habeş genci olan bu çocuğa vahşi bir canavar hâli verirdi.

Hatırlıyorum, bir gün Saraçhanebaşı'nın meşhur şekercisi İsmail Hakkı Efendi'nin dükkânına gittim. Bende bir mecidiye[49] çeyreği onda bir yüz paralık[50] vardı, yüzer paralık şeker aldık; o yüzlüğü verdi, ben çeyreğimi, bana onun yüzlüğünü verdiler. Evvela ses çıkarmadı, fakat dükkânı terkettikten sonra durdu, gözlerinin olanca gazabıyla bana bakarak:

– Sen niçin benim para aldın? dedi.

Bu öyle nâgehanî bir sual idi ki ona muhatap olunca birden cevap bulamadım, sonra izah etmek istedim. O anlamıyor, muttasıl:

---

47 1835-1905 yılları arasında yaşayan gazeteci ve oyun yazarı. Molière'den çevirdiği oyunlar arasında en tanınmışları *Pinti Hâmit* (1290/1873) ile *İşkilli Memo*'dur (1291/1874).

48 Cuma dışında her gün yayımlanan günlük gazete. Ağustos 1875-1877 tarihleri arasında toplam olarak 236 sayı çıkmıştır.

49 Sultan Abdülmecid devrinde çıkarılan ve bir altın liranın beşte biri değerinde gümüş para.

50 Kuruşun kırkta biri olan para birimi.

– Sen niçin benim para aldın? diyordu. Eğer bunu elimden paramı almak için mahsus yapıyor olduğuna zâhip olsaydım belki her şeyi göze alarak müdafaa ederdim, fakat onun parasını gasbettiğime öyle imanı vardı ki, itiraf etmelidir, delice bir hücumundan da korkarak, yavaşça bütün kabahati yüklenerek, yüz parayı ona verdim.

İşte bu Ziver bir gün...

Evvela işaret etmeliyim ki her gün öğleye doğru evden pederimin mağazasına onunla bir sefertası gönderirlerdi ve dikkat edilmişti, bir müddetten beri Ziver eve avdette gecikiyordu. Sonra haber aldık ki mağazanın iki sadık ve dâimî bekçisi olan Avak'la Artin, Eğinli iki kardeş, babama ihtar etmişler:

– Biz razıyız, yemeğinizi evden gidip biz getiririz. Ziver evde kalsın daha iyi olur; demişler.

Babamın daima alınacak kararları zaman-ı merhûnuna –bu kendi tabiri idi– talik eden bir mizacı vardı. Hoş! Artin'le Avak'ın ihtarı nazar-ı dikkate alınsaydı yine netice men edilemeyecekti ya...

İşte bu Ziver bir gün boş sefertasıyla eve avdet etmedi. Akşam oldu yine yok. Günler geçti yine yok.. Onu buldurmak için taharriyat yapıldı mı? Bulunsaydı ne olacaktı, bilmiyorum... Yalnız ondan bütün ev halkı, bilhassa benim Dilhoş dadı, bîzar oldukları için bu firardan memnun oldular, Babamda da yalnız bir merak vardı:

– Bir kazaya kurban gitmiş olmasın da varsın defolsun; diyordu.

Nihayet bu merakında isabet olmadığına kanaat edince o da müsterih oldu. Neden sonra öğrenildi ki Avak'la Artin onu Valide Hanı'nda[51] görmüşler, bir çaycıda çırak yahut bir odada uşak... Ondan sonra da onunla iştigal edildiğine vâkıf değilim. Yalnız ne zaman Ziver hatırıma gelse onun hayalinin yanına bir büyük "?" koyarım.

O zaman bu Ziver vak'asının da bütün diğer vak'alarla, misafirlerin yavaş sesle konuştukları şeylerle –galiba onun ismi de bu yavaş şeylere karışırdı– irtibatı olup olmadığından şüpheli idim.

51 Mercan'da Çakmakçılar Yokuşu'nda büyük çoğunluğunu İranlıların meydana getirdiği eski bir han.

10

Bir gece içtimaı daha — İlk siyasî nutuk — Korkunç kehanetler — Konferans kimdir? — *Çaylak*'la *Hayal*'de bunun yeri var mı? — Kopan tespihe bir telgrafın cevabı

Gece misafirlerinin içtimaı biraz daha sıklaşmıştı; haftada iki, belki üç gece bizde toplanılıyordu ve bir köşede ben, boş kaldıkça derslerime çalışarak, onlar talip oldukça gazeteleri okuyarak, arada muhavere kızıştıkça pek anlaşılamayan bu sözleri dinlemekten yorgun, uyuklayarak, celselerde hazır bulunuyordum. Bir gece, galiba bir bahar gecesiydi ve bahçeye nâzır pencereler açıktı, birden muhaverenin şiddet kesb ettiğine şahit oldum. Önümde pek sevdiğim *Çaylak*[52] nüshalarıyla o kadar hoşlanmadığım *Hayal*[53] nüshaları vardı. Bunları kim bilir kaçıncı defa karıştırıyordum. Bir aralık Menekşelizade[54] ayağa kalktı, evvela biraz titrek sesle başladı. Hayatımda ilk işittiğim siyasî nutuk bu oldu. Emin Efendi gayet asabî, adeta hırçın, biraz alıngan ve atak, fakat pek ziyade muhakeme selâmetine ve rü'yet isabetine malik bir zat olacaktı ki –sonrakileri ilerde bence de sabit oldu– o söylerken hep dinlerler ve hemen hiçbir zaman söylediklerini cerhe kalkışmazlardı.

Sözlerinin nasıl bir silsile takip ettiğini bilemem, o zaman bile muhtelif aksâmı arasında nasıl irtibatlar olduğunu anlayacak bir yaşta değildim, en ziyade birtakım isimler beni tevkif eden çiviler gibi oluyor, onun nutkunda bunlara tesadüf ettikçe zihnimde onlara takılıp duran ataletler vukua gelerek aşağısını dinlemekte gecikiyordum.

Bosna ve Hersek isyanlarından başladı, Karadağ ve Sırbistan Harbi'ne atladı, bu sırada Prens Milan[55] ile General Çernayef[56] yâd edildi. Ben bunları bilirdim, *Çaylak* hemen her nüshasında onlar-

52 Çaylak lâkaplı Mehmet Tevfik (1843-1893) tarafından haftada üç defa çıkarılan mizah gazetesi. 1 Şubat 1875-25 Haziran 1876 tarihleri arasında toplam olarak 162 sayı yayımlanmış, siyasî tenkit ve başarılı hicivleriyle dikkati çekmiştir.

53 Teodor Kasap tarafından yayımlanan mizah gazetesi. 18 Teşrin-i evvel 1873-18 Haziran 1875 tarihleri arasında toplam olarak 368 sayı yayımlanmıştır.

54 İlk Meclis-i Mebusan'da İzmir mebusu.

55 1854-1901 yılları arasında yaşayan ilk Sırbistan prensi. 1882'de kral oldu, 1889'da tahttan feragat etti.

56 93 Osmanlı-Rus Muharebesi'nin öncüsü olan ve Sırp isyanını körükleyen Rus general.

dan bahsetmişti. İşte elimin altında duruyor. Sonra Mithat Paşa'ya[57] geçildi, onun sukutunu: "İşte bizi bekleyen şeylerin mukaddemesi..." kabilinden bir cümle ile tefsir etti. Bunların arasında ne münasebet vardı? Bosna Hersek'ten geçerek Karadağ'a ve Sırbistan'a atlayan bir bahiste Mithat Paşa'nın İzmir ile bir münasebet bulunmak için coğrafyada bir bulut altında sislenen malumatıma beyhude müracaat ediyordum.

Mithat Paşa'nın ismi geçerken babamın ayağa kalkarak ve gülerek: "Sivrisinekler girmesin!." diye bahçeye açılan balkon kapısıyla pencereleri kapadığına dikkat ettim. Aynı zamanda bana: "Halit!.. Lambalar çok açılmış, is yapacak. Biraz kıs!." dedi.

Yarı uyanık, önümdeki masanın üstünde duran iki büyük lâmbanın fitillerini indirdim; biraz fazlaca oldu, adeta karanlıkta kaldık...

Aydınlıkta söz söylemekten hazzediyordu galiba, Emin Efendi: "Şimdi de karanlık oldu!.." dedi, ben yine davranırken babamın itiraz eden sesi yükseldi: "Hayır, hayır, iyi, gözlerimiz kamaşıyor!." dedi.

Bu senelerden başlayarak gittikçe memleketin bütün eczasını bir mengene içinde sıkıştıran, bütün beyinleri düşünmek kabiliyetinden mahrum bırakmak için her gün milletin müdrikesini bir demir pençe içinde daha ziyade ezen casus teşkilâtı o vakit bile pencereleri kapamağa, lâmbaları kısmağa ihtiyaç hissettirecek derecede miydi?

Menekşelizade'nin sesi daha titrek fakat daha yüksek oluyor, ikide birde âsabı parmaklarının ucunda sallanan tespihini, sanki söylediklerinin doksan dokuz ism-i celâle[58] kasem ederek sıhhatini ispat edecek bir delil şeklinde, muhataplarının ta yüzlerine doğru uzatıyordu.

Bir aralık ağzından bence o güne kadar hiç işitilmemiş bir isim çıktı:

---

57 Mithat Paşa (1822-1884). Kanun-ı Esasî'nin mimarı olarak bilinen devlet adamı. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilip bir cinayete kurban gitmesinde rolü olduğu gerekçesiyle Yıldız Mahkemesi tarafından mahkûm edilerek Taif'e sürgüne gönderildi, orada zehirlenerek öldürüldü. Taif'te mahkûmiyeti sırasında dikte ettirmek suretiyle kaleme aldığı ve daha sonra oğlu Ali Haydar Mithat tarafından yayımlanan *Tabsıra-i İbret* (1325/1909) ve *Mir'ât-ı Hayret* (1325/1909) isimli iki eseri vardır.

58 İsm-i Celâl: Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetine ait sıfatlarının hepsini kendisinde toplamış en yüce adı olarak bilinen Allah adı.

– Konferans!..[59] dedi; "bundan bir hayır mı bekliyorsunuz?.."

Bu konferans da kim oluyordu? *Çaylak*'ta ve *Hayal*'de bu adamdan bir bahis var mıydı? Ben bu esrarengiz ismin delâletini anlamağa uğraşırken Emin Efendi daha korkunç bir mevzua geçmiş olacaktı ki babamın gözleri bir pencerelere, bir lâmbalara baktı.

Emin Efendi:

– Göreceksiniz, diyordu; bu konferans bizi doğrudan doğruya Rusya ile harbe sevkedecek. Ve bir kere bu harp başlayınca o zaman memleket nereye gidecek, ne olacak, onu düşünmek bile istemiyorum. Zaten, diye ilave etti; Sultan Aziz'in hal'inden ne çıktı, mademki Sultan Murat'a deli diyeceklerdi... Tahta Abdülhamit'i getirecek olduktan sonra bilmem neden bu zahmetler ihtiyar olundu?

Esas itibarıyla buna yakın olan nutkunun bu parçasında Menekşelizade Emin Efendi'nin tespihini, bu defa güya bütün memleketi bir mütekarrib musibet çemberinden kurtarmak istercesine, havaya bir şedit savuruşu oldu ki ipliğini kopardı ve tanelerini odanın her tarafına fırlattı.

Ben zaten yavaş yavaş uykuya mağlûp olan başımı *Çaylak* ve *Hayal* nüshalarının üzerine salıveriyor, sonra bir gayret hamlesiyle tekrar davranıyordum. Etrafa dağılan taneleri toplamak için fırladım ve diz üstü bunlardan görebildiklerimi avlamağa başladım.

Misafirler hep susmuşlardı, Emin Efendi de şimdi elinde boş kalan tespihinin ipliğini bırakmayarak gözleri tavanda, oturmuştu. Herkeste bir endişe, istikbal için hazırlanan musibetlerin ervahını bu yarı karanlık odanın gölgelerinde görüyorlarmışçasına duvarlara, tavana dikilen dalgın nazarlar vardı.

Ben...

Ben hiçbir şeye layıkıyla âgâh değildim, fakat kalbimde bir düğümün gittikçe sıkıştığını hissediyordum ve pek hoşuma giden bu Menekşelizade'ye şu dakikada meş'um kehanetleri için adeta bir husumet duyuyordum.

Tam bu sırada sokak kapısının çalındığı işitildi.. Gecenin bu geç vaktinde bir misafirin gelmesine ihtimal yoktu. O halde?..

Hep irkildiler, babamın sokak kapısından gelecek sese dikkat etmek için bir kulak verişi vardı ki beni de işimde tevkif etti.

---

59 Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da ıslahat yapmasını isteyen İngiltere, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa ve İtalya elçilerinin 23 Aralık 1876-15 Ocak 1877 tarihleri arasında İstanbul'da bir araya gelerek düzenledikleri Tersane Konferansı.

Sokak kapısı açıldı, biraz sonra elinde bir kâğıtla uşak girdi. Kâğıdı babama uzattı:

– Mağazadan göndermişler; dedi.

Bu bir telgraftı. Babamın yüzüne bakıyordum. O evvela müsterih bir nefes aldı, bir dakika evvel korku veren ihtimalin zait olduğuna münşerih olmuş olacaktı, sonra bu inşirah mânâsı silindi ve yerine âşikâr bir hoşnutsuzluğun işmizazı geldi. Hem etrafı tervih etmek, hem galiba bahis devam edecekse beni savuşturmak için olmalı, bana:

– Halit!.. dedi; yarın Refik lala ile Süleyman Bey geliyorlarmış. İstikbale gidersiniz, onun için erken kalkmalı. Hem annene haber ver, hem artık uyu... dedi.

Büyükbabamın[60] kendisine üç evlat veren ilk zevcesi vefat ettikten bir hayli zaman sonra nihayet tezevvüc ettiği ikinci zevcesinden, ki biz ona nine derdik, birincisi kız, diğer ikisi erkek üç evladı daha olmuştu. Ve Süleyman bunların en küçüğü idi ki benden ancak iki yaş büyük olduğunu bilirdim. Onun hakkında malumatım yalnız bundan ibaretti. Onu bu vesile ile tanıyacaktım, bana yeni bir arkadaş, vâkıâ bir amca fakat nihayet akran bir amca geliyordu. Lâkin babamın memnuniyete mukabil bu haberi bilakis işmizazla telakkisine mânâ veremedim. Bunu sonra anladım.

Ve Menekşelizade'nin kehanetleri altında neler saklandığına da, konferansın ne olduğuna, Rusya ile harp etmekten neler çıkacağına, Abdülhamit ismini telaffuz ederken o ismin altında korkunç ihtimallerin mevcudiyetini ne için farz ettiğine gene sonraları yavaş yavaş her biri küçük çocuk ruhumun üstüne siyah bulutlarını yığdıkça, vâkıf oldum.

11

Dayıma dair — Harap konak — Yıkık mahzen — Fahriye Hanım ve Gülter Kalfa — Galata tiyatroları — Resmi Efendi — Büyük ve Küçük Amelya'lar

Bazı çocukluk hatıralarında gecikirken bir kış gününe tesadüf etmiş kızgın bir güneşte ısınıyormuşçasına bir haz duyuyordum ve ilikle-rime kadar bir mestlik içinde uyuşuyorum. Bunlardan öyleleri var

60 Hacı Ali Efendi.

ki, onlara temas ederken bana o leziz, fakat –heyhat!– uzak saatleri yaşattıkları için sadakat ve şükran borçlarımı ödemiş olmak itminanını duyarım. Dayımdan bahsetmek için bu hisle doluyum: O beni çok severdi elbette, ben de onu severdim, ihtiyarlığa yaklaşmış bu adamla daha üç beş karış boyunda olan bu çocuk arasında başlayan sevgi neye mübteni idi. Bunun karışık sebeplerini ayıklamak pek kolay olmayacaktır, yalnız bir büyük sebep vardı. O pek tuhaftı, beni de pek tuhaf buluyor olmalıydı ki bu noktada hasıl olan iştirak bizi yekdiğerimize yaklaştırmıştı. Daha ben kucakta iken o yaşmak, ferace takar, bir acuze kıyafetine girer, beni korkuturdu; ben bunun hem oyun olduğunu bilir, hem fena halde korkarak ağlardım. Böyle başlayan mülâtafe gittikçe şeklini değiştirerek nihayet onun Kıztaşı'na evine giderken Saraçhane'den geçerek sık sık beni akşam yemeğine götürmesine inkılâb etti. O günlerde mutlaka fevkalâde bir yemek bulunurdu. Onun en büyük zevki Bedesten'de dolabını kapadıktan sonra o akşam için mutasavver olan yemeğin levazımını en meşhur yerlerden tedarik etmek ve pişecek şeyi kendi pişirmek idi. Bundan tevellüt eden zevkini itmam etmek için de behemehal ben yanında olmalıydım. Onun ilk zevcesinden olan oğlu Cemal ile ikinci zevcesinin ilk izdivacından olan üvey kızı İkbal, sonra sıra ile, boy boy birçok çocukları vardı.. Bunlardan bugün, şurada burada dağınık, üçüncü dördüncü batın çocuklardan başka ne kaldı? Birer hazin hatıra...

Kıztaşı evi terkedildikten sonra bu ziyafetlere nihayet verildi. Onun Zeyrek civarında yeni ikametgâhını teşkil eden konağın müteaddit bölükleri, bitmez tükenmez merdivenleriyle dehlizleri, bir türlü tertibatını ve adedini zaptedemediğim odaları, sofaları vardı ve bunların üstünde her tarafından harabî solukları esen yıkılmağa müheyya siyah tavanları vardı.

Ben burada ürkerdim, dayımın da halinde ürkmüş bir mânâ vardı. Artık yemek düşünmüyor, uzun boyu gittikçe daha ziyade öne meyyal bir inhinâ alıyordu. Bu konağın bir bahçesi vardı ki orada ağaçlar, çalılar, otlar biri birine karışmış, yolları kaplamıştı. Biz, çocuklar, her adımda bir yılanın ayaklarımıza dolaşacağından korka korka, fakat bu muhtemel tehlikeyi için için davet eden bir arzu ile bunların arasından kendimize yol açar ve ta bahçenin alt seddinde bir mahzen yıkıntısına giderdik. Oyun yerimiz orasıydı. Cemal, İkbal, dayımın bütün irili ufaklı diğer çocukları, sonra

komşulardan üç beş çocuk daha, bilir miyim kimler, en sonra, daha doğrusu en başta İkbal'in asıl arkadaşı: Nadire.. Biz burada tiyatro oynardık, daha sadık bir tabir ile, pandomima..

Burada istitrat ile dayımın bir aşkını hikâye etmeliyim:

Dayımın bir aşk ile iptida eden ilk izdivacı, bir hiddet çılgınlığında talâk-ı selâse[61] ile bitmişti ve iki taraf yekdiğerine delice müptela oldukları halde esastan ârî bir hiddetin tevlit ettiği bu musibeti tamire çare bulunamamıştı. Mevcut çareye, ki hülle[62] idi, müracaat için aşkı hem bir sâik, hem bir hâil idi. Ve bu vaziyete nihayet vermek üzere dayımın bir ikinci izdivacı vukua gelmişti. Yalnız bizce hep yenge sıfatıyla ailenin âzâ-yı asliyesinden addolunan ve hepimizce sevilip muhterem tutulan ilk zevcesi, Fahriye Hanım, bir türlü tekrar bir izdivaca rıza gösteremedi ve dayımın vefatına kadar, belki yirmi sene devam eden bir meyus kalp ile, onun kendisine tekrar avdeti ihtimalinin mefkudiyetine rağmen, aşkına sadık kaldı.

Bence tanılmış aşk kasidelerinin en yükseği olan bu hatırayı kaydetmeden geçmeğe bir günah nazarıyla baktım ve onu kaydederken kadınlığın bu ulvî timsalini takdis ile selâmladım.

Bu hatıradan bahsederken yine hayatımın bu devresine ait diğer bir aşk kasidesini tahattur ediyorum:

Annemin hususi hizmetinde bulunan bir cariyesi vardı ki esmer, kara kuru, çatık kaşlı, mağmum çehreli bir Çerkez kızı idi; güzel değil, hatta herkes tarafından sevilmiş olmasaydı, belki çirkin denilebilirdi. Edib, halûk ve vakardan ziyade kibre mahmul olacak derecede ciddi olan Gülter biraderimin izdivacını müteakip hastalandı ve döşeğe düştü. Teverrüm etmiş dendi ve hastalığın sirayeti tehlikesine rağmen annemin ısrarı üzerine evde tedavisine karar verildi.

Bir gece eski dadılardan birinin vesatetiyle Gülter'in bir ricası vukua geldi:

– Ethem Bey'i görmek isterim! demiş.

Biraz hayretle, fakat derhal muvafakatle telakki olunan bu rica üzerine biraderimi onun odasına götürdüler ve yalnız bıraktılar.

---

61 Talâk-ı selâse: Bir erkeğin karısını boşadığını, "Boş ol! Boş ol! Boş ol!" diye üç defa söylemesiyle gerçekleşen boşanma.

62 Hülle: Talâk-ı selâse ile boşanmış bir kadının, kendisini boşayan eski kocasıyla tekrar evlenebilmesi için bir başka erkekle nikâhlanması ve sonra boşanması usulü.

Yarım saatten az süren bir zamandan sonra biraderimin, hasta odasından, sapsarı çıktığına şahit olduk.

Titreyen bir sesle anlattı: Yatağın ucuna ilişerek oturmuş, Gülter bir kelime söylemeden uzun uzun ona bakmış, sonra iki elleriyle yüzünü kapamış, ağlamış ağlamış, nihayet ancak işitilen bir sesle: "Ellerinizi bana verir misiniz?" demiş ve onları iki elleriyle tutarak dudaklarına götürmüş, öpmüş, öpmüş, onu müteakip kendisini yastıklarına salıvererek: "Şimdi gidiniz!." demiş.

Biraderimin bu hikâyeyi anlatırken her kelimede bir tevakkuf edişi vardı ve onu takip eden kelimeyi zorlukla söylüyordu. Hikâyesini bitirince bütün dinleyenler biraderimin genç zevcesi ve hikâyenin mahiyetini anlamayan fakat fecaatini hisseden ben de beraber, coşarak ağladık. Gülter o gece vefat etti ve bütün hayatında, hatta taallûk ettiği şahsa bile hissettirmediği biçare sırrını ancak son saatinde ifşa ederek kendisine hiçbir sürur nasibesi vermeyen dünyayı bırakıp gitti.

• • •

Bu harap konağın metruk bahçesinde, yıkık mahzende pandomima oynardık, demiştim. Bunun için mahsus teşkilât yapılmış idi. Bu mühim işin başında da babamın aile çocukları için bir nevi seyran ve eğlence nâzırı vazifesini verdiği bir Resmi Efendi vardı ki dayımın kayınbiraderi idi. Bu zat kendisine verilecek sıfatın haysiyetini muhafaza etmekle beraber huzurunu çocuklar için sıkıntılı bir refakat olmaktan kurtarırdı. Bu Resmi Efendi, sonraları hayatıma çok karışmış ve beni kendisinden daima memnun bırakmış, hakikaten efendi ıtlakına şâyan bir adamdı ki o vakitlerde tatil ve bayram günleri bizi İstanbul'un dört köşesinde gezdirir, çocukların gidebilecekleri her eğlence yerine götürdü. Bu meyanda Galata'nın Alcazar d'Amerique[63] ve Afrika, Yüksekkaldırım'ın Maymunlu yahut Aynalı, iyi hatırımda değil, tiyatrolarına da giderdik. Bunlara tiyatro demek için büyük bir müsaadekârlık lazım olmakla beraber o neslin bütün gençleri Büyük Amelya ile Küçük Amelya'yı[64], hatta Peruz

63 Galata'da Tophane Caddesi'nde 216 numarada Amerikan Alkazar'ı (Amerikan Tiyatrosu) adında gazino-tiyatro tipi tiyatro binası.

64 "Büyük" ve "Küçük" lâkaplı Rum asıllı kantocu iki hanım. Büyük Amelya, Pirinççi Gazinosu, Kuşlu Tiyatrosu, Abdürrezzak ile Kel Hasan'ın tiyatrolarında kanto söylemiş; Küçük Amelya ise Amerikan Tiyatrosu kanto yıldızı olarak şöhret yapmıştır.

Hanım'ı[65] buralarda sevmişler, meşhur palyaço Paskal'ı[66] buralarda alkışlamışlardır.

İşte ben on yaşlarında iken bu sahnelerin genç sanatkârları olan bu kadınların son zamanlarda kaç yaşlarına müsadif olmak lazım geleceğinin tayinini iyi hesap yapmak maharetine malik olanlara terkederim.

Biz pandomimacılığa bu sahnelerde görülen şeylerle temayül ettik. Resmi Efendi de yine burada rejisör sıfatını iktisap etti.

İşte Menekşelizade Emin Efendi'nin bende o büyük tesiri yapan siyasî nutkunun gecesi, herkese korku vererek gelen telgraf ertesi gün için benden ancak iki yaş büyük bir amcanın vürudunu haber verince duyduğum sevinçte, bizim pandomima oyunlarına bir sanatkârın daha iltihakı ihtimalinin büyük bir hissesi vardı.

12
Harap mahzenin temsilleri — Kuşluk ziyafetleri — Bunlardan niçin vazgeçildi? — Küçük amca — Evde ve şehirde fevkalâdelik — Rusya ile harp başladı— Askerlere refakat — Mevkib alayları — İzmir'e gidiyoruz

Resmi Efendi bize siyah, kırmızı bezden maşlahlar yapmış, maskeler almıştı; harap mahzenin yıkık duvarlarına mumlar dikilir, câbecâ kırmızı ziyalar veren, ziyadan ziyade duman savuran mehtaplar, çanaklar yerleştirilir; oyunun icabına göre etraf ya kesif bir karanlıkta bırakılır, ya birdenbire yangın ziyalarına garkedilirdi. Sonra tahtadan yapılmış tüfeklerimiz, tabancalarımız, üstüne yaldızlı kâğıtlar yapıştırılmış kılıçlarımız vardı; biz korkunç haydutlar olurduk, evler basardık, kız kaçırırdık. Müthiş patırtılar arasında Paskal'dan ders alarak bazen uşak, bazen seyis rolünü deruhte edenin çığlıkları arasında Cemal İkbal'i, ben Nadire'yi kaçırır, sanki mağaramıza çekilirdik, mahzenin kuytu bir köşesi... Burada İkbal Cemal'e düşman düşman bakarken, Nadire yarı baygın, benim dizime başını

65 Galata-Beyoğlu tiyatrolarında tanındıktan sonra Direklerarası'nda tulûat sahnelerinde şöhret kazanan kantocu ve oyuncu.

66 Galata tiyatrolarında oynayan palyaço. Samipaşazade Sezai "Pandomima" adlı hikâyesinde, Paskal'ın trajikomik hayatını anlatır (Hikâye ve tahlili için bkz. Mehmet Kaplan, *Hikâye Tahlilleri*, İstanbul 1979, s. 17-25).

kor, selâmeti kendisine bu korkuyu verene ilticada arayarak sokuldukça sokulurdu. O zaman galiba benden büyükçe, saz benizli, ince siyah kaşlı, dolgunca vücutlu, tatlı bir kız olan Nadire –onu müstear bir isimle saklıyorum, bugün belki yaşıyordur ve belki bu satırları görerek o helecan dakikalarını tahattur edecektir– bana daha sıkı sokulurdu.

Yine Resmi Efendi'nin icat fikri oyunun münasip bir yerini bulur ve bir ziyafet tertip ederdi. Bu ziyafetin başında haydutlar, kaçırılan kızlarla beraber onları takibe çıkan zaptiyeler hep birden buluşurlar, bütün vak'a barışıklıkla biterdi.

Burada dayımın vaktiyle Kıztaşı evinin bahçesinde özene bezene pişirerek beni de teşrik ettiği ziyafetten pek uzak idik. Burada ne biberlice sıcak kokusu ağzımıza su getiren kuzu çevirmesi, ne de çıtırdayan tereyağıyla taze lüle kaymağı kaşık kaşık, yavaş yavaş salıverildikçe bütün etrafında bekleşenleri mütekarrib zevkin hayaliyle helecana getiren tel kadayıf vardı; sadece lop yumurta, tulum peyniri, pide, karpuz, nadiren birer parça kuru poğaça... Fakat bunu ne iştiha ile yerdik ve barışıklıkla biten bu haydut hâilesi bize ne taşkın bir keyif verirdi. Bu keyfin arasında İkbal'in Cemal'e savurduğu şamarlarla Nadire'nin bana sebepsiz ve haksız çimdikleri vardı. Nihayet her şey yerli yerine konarak ben Resmi Efendi'nin refakatiyle günümden memnun, eve dönerdim.

Süleyman Bey'i en evvel buraya götürdüm: O bir kenarda, dudaklarında gizlemeğe lüzum görmediği bir tebessümle, sâkit, bizi temâşâ etti; ziyafet zamanı gelince başını silkerek iştirakten içtinap etti, sonra Resmi Efendi ikimizi alıp eve götürürken Zeyrek Yokuşu'nda, birdenbire sükûtu bozarak, beni durdurdu:

– Halit! dedi, ben bu oyunu hiç beğenmedim. Bir daha buraya gelmeyiz...

Yutkundum ve cevap veremedim. Onun ilk temasta başlayan bir nüfuz-ı mütehakkimanesi vardı ki daima müstehzi bir tebessümle iştirak ederek beni mağlûp etmişti. Bu dakikada fena halde bozuldum. Ve: "Siz nasıl isterseniz, Süleyman Bey!." dedim.

O bana büyüklüğünün verdiği bir hak ile: "Halit!.." diye hitap ederken ben iki yaş farkın amca unvanını vermeğe kâfi olmadığına hükmederek fakat onun tefevvuk hakkını da teslim eden bir hürmete lüzum görerek ona: "Süleyman Bey!." derdim.

Süleyman Bey aile içinde en sevdiğim ve hatırasını kısmen pek tatlı fakat ne kadar yazık ki kısmen pek elemli hislerle taziz ettiğim bir şahsiyettir. Onun için hayat telakkilerimde, hassasiyetimin ve zihniyetimin inkişaf safhalarında büyük tesirlerini gördüğüm bu küçük amcayı, diğer birçok aile erkânını ihmal ederken, sık sık yâd edeceğim.

Benden iki yaş büyük olan o, bu tarihte fikren, tahsil nokta-i nazarından, hele tab'an çok ileride idi. Benim mizac-ı hiffetime mukabil onda bir ciddi vakar, hatta kibre yakın bir tavır ve insanı mukabeleden âciz bırakan tarizkâr bir müstehzi tebessüm vardı ki beni derhal kendisine mahkûm etmiş idi. Seneler geçtikçe bu nüfuz bir tarafın kaybettiğini diğer taraf kazanarak mevkiini tedricen değiştire değiştire mütekabil meclûbiyetimizin bir facia ile bitmesine tekaddüm eden senelerde onu benim ellerimde adeta bir çocuk haline getirmişti.

İnce, hatta biraz cılız, benden epeyce uzundu; siyah parlak gözlerini gölgelendiren kıvırcık kirpikleri latîf bir inhinâ ile çerçeveleyen biraz çatık kaşları vardı. Güzel miydi? Belki güzel denemezdi, fakat öyle tatlı, öyle tatlı idi ki işte şu satırları yazarken gözümün önünde duran biri o çocukluğuna diğerleri gençliğine ait resimlerinden akan bir seyyalenin tesiri altındayım. Bunda belki kan irtibatının dahli var, fakat o kan irtibatı bende başkaları için o kadar mâkûs hatıralar da bıraktı ki...

Artık pandomima oyunlarından vazgeçilince Resmi Efendi'ye diğer bir vazife teveccüh etti: İstanbul'u gezdirmek ve mektepten vakit buldukça ben de beraber, bütün İstanbul'u, bütün etrafı dolaşmaya başladık...

Lâkin babamda günden güne artan bir asabiyet, biraderimle bazen hiddet feveranı neticesini veren müzakereler, mağazanın kâtibi Zarmaer ile defterlerin arasında yüksek sesli hatta bazen kavgalı mübâhaseler vardı; annemin ikide birde yastığa düşen başında bir perişanlık, alnında nadiren silinen bir buruşukluk görüyordum. Ne oluyorduk?

Evin haricinde mühim vukuat müthiş bir süratle yekdiğerini takip ediyordu. O gecenin kehaneti tahakkuk etmişti. Rusya ile harp başlamıştı, ben bile hissediyordum ki bu Sırbiye muharebesine benzemeyecekti, bir facia muhakkaktı, herhalde bir latîfeden pek uzak bir maceraya girişilmişti. Bütün şehir seferberliğin te-

laşlarına ve korkularına kapılıyordu. Her tarafta geçen askerler, işitilen mızıkalar vardı, belliydi ki harikulâde vak'aların tufanı boşanmak üzere idi. Mektepte dersler tatil olundu, çocukların önlerine bezler kondu, yaralılar için tiftik hazırlanacak denildi. Galiba hocalarımızdan sevkedilenler oldu, hatta enistemin bir aralık bulunduğu yerden gelerek evinde ancak bir gece kaldıktan sonra başka bir yere gönderildiğine sonradan vâkıf olduk. Bir yandan şehrin umumi hayatında, öbür yandan evin hususi âleminde buhranlar, matemler başlıyordu.

Babasının muharebeye gönderildiğinden birdenbire ürken Bedri, hemşiremin en büyük çocuğu, hastalanmış, müthiş baş ağrılarından sonra birkaç gün içinde vefat edivermişti. Bedbaht hemşiremin birbirini müteakip böyle dört çocuğu ölerek onu nihayet valide olmak saadetinden mahrumiyete mahkûm etmişti.

Süleyman Bey'le ben, bütün bu etrafımızda cereyan eden şeylerin tesiriyle çocukluk neşesini tamamen kaybetmiştik, ikimizde de mütekarrib tehlikelerin hirası içinde bir sinmek, elimizde birer kitapla bir köşeye büzülüp susmak ihtiyacı vardı. Artık seyranlardan da vazgeçildi, ikide birde sevk olunan askerlerin önüne düşerek yanımızda ya daima mülayim olan Resmi Efendi yahut daima bizi tekdir için vesile bulan lala Refik Ağa, Saraçhane'den Gülhane'ye kadar yürürdük. Bazen de Yenikapı'ya, Kumkapı'ya kadar gider, bir kenarda demiryolunun üstünde cereyan eden karışık sevkiyat elvahından istikbali keşfe çalışıyormuşçasına dalgın dalgın bakardık. Böyle sâkit saatler geçerdi. Kaç kere Resmi Efendi'nin, hatta lala Refik Ağa'nın gözlerini sildiklerini görerek birbirimize bakar ve bu görülen şeylerin ağlanacak şeyler olduğuna inanmağa başlayan bir vukuf ile dudaklarımızı kısardık.

Bir gün Resmi Efendi haber verdi:

– Ben de asker oluyorum!.. dedi ve ilave etti:

– Dayın da... Bütün eli silah tutanlar... Mevkib alayları[67] teşkil ediliyor. Biz; Şehzade Camii[68] avlusunda talim edeceğiz...

Birkaç gün sonra lala Refik Ağa bizi oraya götürdü ve iki dizi

67 93 Osmanlı-Rus Muharebesi sırasında İstanbul halkından teşkil edilmiş gönüllüler alayı.

68 Kanuni Sultan Süleyman'ın, genç yaşta vefat eden oğlu Şehzade Mehmet adına Mimar Sinan'a inşa ettirdiği, bugün Şehzadebaşı diye anılan semtteki cami. İnşasına 1543'te başlanıp 1548'de ibadete açılan cami için Mimar Sinan'ın "çıraklık eserim" dediği nakledilir.

güzel esvaplar içinde İstanbul efendilerini, o meyanda dayı Sami Bey'le Resmi Efendi'yi gördük. Onlar bizi görmemezliğe geldiler, galiba gülmemek ve şaşırmamak için...

Yine bu sıralarda, bir gün akşam yemeği bitip de sofradan kalkılacağı sırada, o vakte kadar babamın bir düşünce ile sükût eden sesi Süleyman Bey'e hitap etti:

– Süleyman!.. İzmir'e gideceğiz, sen, ben, Refik...

Sonra anneme döndü:

– Eğer Behiye izin verirse Halit'i de beraber alalım...

– Oh!. anneciğim!. diye yalvardım.

İzmir'i birinci defa olarak görecektim...

İlk çocukluğuma ait ziyaretler sayılamazdı. Sonra aileyi –Ne kalabalık!.. Ne kalabalık!.. Süleyman Bey İzmir'in güzelliklerini ve bu kalabalık ailenin azasını saya saya bitirememişti– hep bir arada görmek mümkün olacaktı.

Annemin bir babama bir bana bakan gözlerinde muvafakat cevabı okundu. Onun babama ve bana olan merbutiyeti babamın bu refakatle benden manevi kuvvet bekleyen haline, benim de bu seyahati yapmak için gözlerimden taşan arzuya mağlûp olmuştu.

İki gün sonra İzmir yolculuğuna çıktık. Babamın çantalarında çamaşırdan ziyade defter vardı.

13
İlk seferin iki mütebâriz siması — Bir takdir sahnesi — Çakan bir şimşek — Papağan'ın hücumu — Çubuk mu tokat mı ? — Bir ay doğdu

İlk çocukluğumun idrak kabiliyeti olmayan senelerine ait İzmir seyahatleri hesaba katılmayacak olursa bu İzmir seferi birinci addedilmek lazım gelirdi, fakat istihracatına haddinden fazla bir şümul ve vüs'at veren kaynar bir teferrüs melekesinin, birdenbire önüne serilen tamamen yeni bir muhit, tamamen yeni eşya ve eşhas hakkında, büsbütün yabancı bir âlem içinde müzdehim intibalarını da tahlil etmek kolay değildir. Onun için bu birinci İzmir ziyaretinde pek tevakkuf etmeyeceğim. Zaten burada tevakkuf edecek kadar bir zaman kalmadık. Görüşülecek şeyler, yapılacak işler bitince tekrar babamla ben İstanbul'a avdet ettik.

Burada bu ilk İzmir misafiretinde bana en yakın gelen dost Süleyman Bey'di, bu muhakkak. En munis gelen ve bende en derin tesir uyandıran da dedemdi. Onun için bütün diğerlerini sonraya bırakarak burada yalnız bu ikisine temas edeceğim.

Dedemin geniş bir gövdesiyle omuzları, uzun bir boyu vardı ki elifi şalvarıyla[69] başında ince bir şal sarılı fesiyle, çitarî mintanının[70] üstünde geniş ceketiyle yahut bol paltosu ile ona mehîb bir hal verirdi. Hemen daima düşünceli ve öfkeli zannolunan simasının mânâsına dolgun, karışık ve kıvırcık kaşlarıyla kirpiklerinin birbirine karışan gölgeleri altında parlak siyah bir kömür parçası gibi ışıldar, gözlerinden öyle keskin bir nüfuz ve onun altında etrafına karşı kendi tefevvukundan emin öyle bir saklı istihza akardı ki bu suretle teşekkül eden mecmuasının tesiri altında bulunmamak mümkün değildi. Onunla temas edenlerin kâffesinde, valisinden başlayarak bütün eşrafa kadar kendisine karşı, yalnız servet ve sin ile izah edilemeyen bir hürmet ve mutavaat hissolunurdu. Hele bu kalabalık evin onun gölgesiyle derhal sükûna mübeddel olan bir hali vardı ki o evde olunca güya bütün şahsiyetler silinirdi. Fakat kimse ile görüşmez değildi. Bilakis gerek hariçtekilerle gerek, dahildekilerle görüşen, kendisinden ziyade onları söyleten, hatta şakalaşan, gülen ve güldüren yine o idi; şu kadar ki en laubali, en bî-tekellüf takdirlerde bile arada aşılamayacak bir mesafe kalır ve o mülâtafe dakikası geçiverince yine herkes eski mevkilerine avdet etmiş bulunurdu.

Ben ilk defa gördüğüm dedemin hemen ilk dakikada tesiri altında kaldım, bu tesir son dakikaya kadar devam etti; lâkin o da ilk dakikadan itibaren benim şen ve şuh çocukluğumun, geveze ve galiba hoş masum talâkatimin tesiri altında kaldı, o da son dakikaya kadar... Bana derhal, anlaşılan, o halime mutabık, bir lakap verdi: Papağan Halit!.. dedi. Son dakikasına kadar Papağan Halit'e mümtaz ve müstesna bir mevki verdi.

Bunun için kendisine minnettarım. Hayatımın en büyük mefharet ve mübahat imtiyazlarından biri bu oldu. Yalnız, etraf için böyle olmadı. Aile reisinin bu istisnai iltifatını kazanırken, ne kadar, ne kadar eğri büğrü nazarlara, ne kadar çarpık çurpuk hislere müsadif oldum. Etrafta böyle bulanık bir hava hasıl olurken onun

69 Üst tarafı biraz daha geniş, aşağıya doğru daralan bir şalvar çeşidi.

70 Pamuk ve ipek ipliği ile karışık, sarı kırmızı çubuklu bir kumaş cinsi.

içinden saf ve berrak, yalnız Süleyman Bey'in muhabbeti sıyrılır, çıkardı. Muhabbet!.. Öyle bir muhabbet ki onu keşfetmek lazımdı. O arada iki yaştan ibaret olan büyüklük farkının noksanını fazla bir ciddiyetle, muhabbetinin ifşaatına müsaade etmek istemeyen bir azametin ketumiyetiyle telafi esbâbı arardı. Halit!.. diye bir sert hitabı vardı ve itaate müheyya duran yeğenine en küçük şeyleri birer kat'î emir şeklinde söylerdi. Tenbih ve tashih takdirlerinde taşkınlıklarımı sanki bir keskin darbe ile kamçılayan müstehzi bir kahkahası olurdu ki beni derhal susmağa ve tısmağa davet ederdi. O bu istihzayı, kıvırcık ve dolaşık kaşlarıyla kirpikleri gibi, dedemden almıştı.

Bir gece, akşam yemeğinden sonra, Süleyman Bey'le ben haremden selâmlığa çıktık. Dedemle evin büyük erkekleri, hemen daima bulunan birkaç misafirle, selâmlıkta yerlerdi. Onlar da henüz yemekten kalkmışlar, dedemin odasına çekilmişlerdi. Onun, selâmlığın üst katında yazlık ve kışlık, aynı cesamette, aynı tertipte iki odası vardı ki ortada bir büyük sofa ile ayrılırdı. Bu sofada yemek yenirdi. Biz oraya çıktığımızda uşaklar sofrayı toplamakla meşgul idiler. Biraz gecikerek, biraz gülümseyerek...

Bir tuhaf halleri vardı, içerde de dedemin biraz yüksek bir sesi vardı, anlaşılan sofrada başlayan bir mübâhase devam ediyordu. Dedemin böyle kendisini zaptedemeyen hiddetleri vardı.

Bizi, daha doğrusu Süleyman Bey'i, görünce uşaklar istical ettiler. Onun on üç on dört yaşına rağmen uşakları yıldıran keskin bir hali vardı ki onu da babasından almıştı. Sert sesiyle sordu:

– İçerde kim var?

– Amcanız, enişteniz, biraderiniz... ve iki misafir ismi söylediler.

Süleyman Bey bana döndü, şehadet parmağıyla işaret ederek, – Gel!. demek istedi ve sofanın serbest kalmasına intizaren beni dedemin kışlık odasına götürdü. Burada, ayakta, hemen kapının arkasında, havagazı lâmbasının anahtarını açtıktan sonra dedi ki:

– Halit, biliyor musun, içerde ne oluyor? Babam biraderi haşlıyor.

Birader dediği babamdı.

Dondum! Kalbimde babama merhametten burkulan bir şeyle:

– Neden? Koskocaman adam haşlanır mı? dedim.

Yine o ufak müstehzi kahkahasıyla, fakat derhal zaptederek, güldü:

– Budala! dedi. Haberin yok mu? Birader büyük bir para kaybetmiş. Hele ağabeyine açılan mağaza için kıyametler kopuyor..

Sofaya çıktık. Dedemin sesi daha yüksekti, belliydi ki babama bir tekdir sağanağı yağıyordu. Kolumdan tutarak beni tevkife çalışan Süleyman Bey'e itaat etmeyerek kapıya kadar gittim ve kapı perdesini aralayarak kenarından baktım. Dedemi görmüyordum, yan tarafta sıra ile büyük amcayı, büyük enişteyi ve daha sonra babamı gördüm; hep sandalyelerin üzerinde, ayakları biraz içerde, edibane, gözleri dizlerinde, susuyorlardı, isimleri söylenen iki misafir öte tarafta erkân minderinin üzerinde olacaklardı. Babamın öyle melûl, öyle perişan bir hali vardı ki, torunlar yetiştirmiş olan bu adama kabahat üstünde yakalanmış bir çocuk mazlumiyeti veriyordu.

Bu dakikada hayatımın en büyük acılarından birini duydum, bir acı ki birinci defa olarak öğrendiğim o fena haberle karışarak, ciğerlerimi bir pençe içinde sıkıyordu.

Döndüm, Süleyman Bey'e baktım, "Beni buradan götür!" demek isteyen bir istirham mânâsıyla... "Gel!" dedi, mûtat hilafına hareme girdik, onun odasına iltica ettik ve orada kesik kesik bildiklerini anlattı:

– Bir Erkül varmış, dedi; birader onu büyük büyük partilerle Londra'ya, Marsilya'ya, Hamburg'a göndermiş.

– Evet! dedim, Erkül, tanıyorum, çiçekbozuğu bir Ermeni...

– İşte o, dedi; binlerce binlerce liralık halıları satmış ve paraları alınca savuşmuş...

Birden zihnimde şimşek çaktı ve birden aylardan beri etrafımda anlayamadan gördüğüm telaşların, düşüncelerin, Zarmaer'le hesapların, başı ağrıyan annemle gizli istişarelerin mânâsını vazıhan anladım.

• • •

O geceyi kâbuslar içinde geçirdim. Sabahleyin kalktığım vakit alınmış bir karar vardı. Doğru selâmlığa çıktım:

– Papağan Halit kendisini Hacı Ali Efendi'ye gösterecek, diyordum.. Ben ki Fatih Askerî Rüştiyesi'nde Binbaşı Benli İzzet Bey'e bile serbest serbest söylerdim, Hacı Ali Efendi'nin ne çubuğundan, ne de nargilesinden elbet korkacak değildim.

Doğru onun odasına girdim. Yapayalnızdı ve çubuğunu içiyordu,

ta erkân minderinin köşesinde, mağazaya gitmeden evvel sabah faslı yapıyordu.

Kemal-i edeple ilerledim, elini öptüm ve çekilerek mûtat yerime, ta kapıya yakın sandalyelerden birine oturdum. Bu büyük odada aramızda uzun bir mesafe vardı. "Kaçmak kolay olacak!.." diye düşünmekten hâlî değildim.

– Ne o Papağan Halit? diye sordu.

Yutkunarak hazırlanmış ilk cümleyi savurdum:

– İzin verirseniz bir şey söyleyeceğim, dedim.

Çubuğunu çektikten sonra:

– Söyle! dedi.

– Efendim! diye başladım ve bir kere başladıktan sonra bir çırpıda nutkumu irad ettim.

– Babamın, dedim; işleri bozulmuş. Birçok paralar kaybetmiş, İstanbul mağazaları pek fena hâle düşmüş...

Ben söylerken yavaşça çubuğunu indirdi, kendi kendime "Çubuk hazırlanıyor!.." diyordum. Fakat devam ettim:

– Babamı tekdir ediyorsunuz, hakkınız var, elbette tekdir edersiniz, ben de kabahat yapınca o da beni tekdir eder, hatta bir kere karanfil değnekleriyle bahçede beni bir güzel dövmüştü...

Bu içimde hicran olan bir hatıra idi, bu sırada çubuğa bakarak onu tahattur ediyordum. Dedemde öne doğru bir hareket oldu, gözlerinde mütehayyir bir nazar beni burgular gibiydi. Yine devam ettim, artık tevakkuf mümkün değildi.

– Yalnız, bunu o yalnızken yapsanız daha iyi olur, demek istiyordum da... Dün gece dışarda uşaklar, içerde misafirler işittiler. Babamın haysiyeti...

Dedemin ta minder kenarına kadar indiğini gördüm, çubuk geliyor muydu? Hayır onu elinden bırakmıştı.

Sözümü keserek:

– Buraya gel... dedi. İçimden:

– Eyvah! dedim, tokat gelecek. İşte bu hoşuma gitmiyordu.

Ayağa kalktım, fakat ayaklarımda hep geri geri gitmek isteyen bir hareket vardı.

O hep başını sallayarak fasıla ile:

– Gel!.. diyordu, sanki yeni yürümeğe başlayan bir çocuğu alıştırmak ister gibi... Ben de hep öyle yeni yürümeğe başlayan çocuk haliyle yavaş yavaş, ilerledim. Tam elinin bana ulaşabileceği bir yere

gelince elini bana uzattı ve kolumdan tutarak beni çekti, yanağımı ağzına götürdü ve öptü.

– Aferin, Papağan Halit! dedi, berhürdar ol, işte bunu pek beğendim. Çocuklar babalarını böyle müdafaa etmelidir...

Bu fevka'l-me'mul netice beni şaşırttı, kaçmak istedim. Belki tokat olsaydı kaçmayacaktım. O:

– Dur!. dedi, elini ceketinin iç cebine soktu, kesesini çıkararak kordonunu çözdü ve elini içine sokarak araştırdı. İki parmağının arasında bir sarı lira çıkardı.

Bir dakika sonra ben haremde hâlâ uyuyan Süleyman Bey'in yatağına sıçrayarak bağırıyordum:

– Gözlerini aç da bak... Ay doğmuş Allah, Amentü billâh...[71]

14
İstanbul'a avdet — Şehrin hâli — Harbin ilk tesirleri — Yaralılar, hastalar, muhacirler — Ölüm sağanağı

İstanbul'a dönerken ikimizde de bir inşirah vardı, babama işlerini düzeltmek için, olamazsa muamelesini tasfiye için bir sene müddet verilmişti; o bu gayr-i me'mul müddetten münşerihti, bende de babama muavenet etmiş olmak itimadından mütevellit bir böbürlenme vardı. Fakat İstanbul'da ta ilk günü bu inşirah bir ağır sis tabakasıyla örtüldü. Bütün şehri harbin ilk fecayiine maruz olmuş bulduk. Bu kısa zaman şehri müthiş bir âfet havasıyla sarmağa kifayet etmiş idi. Bütün ruhların üzerinde perişanlıkla, ölümle, musibetle dolu bir rüzgârın kara dalgaları geçiyor gibiydi; sanki İstanbul bir korkunç rüyanın helecanları içinde çırpınıyor, yüreği her şeyden daha mühim, her şeyden daha vahim, ölümden daha müthiş mütekarrib bir neticenin an be an daha vuzuh kesb eden hayaliyle burkuluyordu. Ben de, herkesle beraber, ben yaşta mektep arkadaşlarımla beraber, bu korkunç rüyanın ihtilaçları içinde idim. Bu öyle sârî bir his idi. Ve evimizin eşiğinden başlayarak, hatta evlerimizin içine bile taşarak bütün şehri baştan başa, her adımda sefalet, mihnet, zucret manzaralarıyla dolduran öyle azîm bir musibet levhasının fecaatleri içinde yuvarlanıyorduk ki bunu

71 Eskiden genellikle çocukların ay'ın on dördüncü ve on beşinci gecesi tepsi gibi parlak halini gördüklerinde söyledikleri bir nevi tekerleme.

anlamamak, duymamak ve anlayıp duyduktan sonra, gözler dalgın, dudaklar kısık, dakikadan dakikaya taşmak isteyen yaşların hıçkırıklarıyla boğularak kıvranmamak mümkün değildi. Bunun için muhakeme, teferrüs, mukayese, istintaç lazım değildi; karmakarışık tahassüslerin tahliline müsait olmayan yaşımızın yekûn olarak havsalasına giren teessür bizi siyah bir matem örtüsünün içine kımıldanamayacak gibi sımsıkı sarmıştı. Üç beş arkadaş, artık bize nezaret tedbirlerini bile alamayacak kadar şaşırmış evlerden çıkar ve sokak sokak gezerdik. Birbirimize sokularak fakat hislerimizi ifade edecek kelimeleri bulamayarak, ancak beraber bulunmakla sanki ağır bir yükü birlikte taşıyormuşçasına bir kuvvet ve tesliyet bularak tesadüfün önümüze çizdiği mecraya dalar ve tesadüfün her adımda karşımıza koyduğu elem manzarasında irkilerek dururduk.

Sedyeler üzerinde taşınan, gözleri havalardan fevka'l-me'mul, bir yardım beklercesine sitemkâr bir nazarla semaya dikilmiş yahut kazanın böyle acınacak bir kurbanı olduktan sonra artık muhakkak olan neticeye mütevekkil bir eda ile teslimiyetini gösteren başı her adımda biraz daha aşağıya sarkmış yaralılar görürdük. Sonra kafile kafile, arkalarında birer çavuşla hastalar... Parça parça sallanan kaputlarının etekleriyle sokakları süpürerek, yırtık çarıklarla çamurları yararak, dudakları ateşten kavrulmuş, gözleri içinde ölü bir nazarla yıkılacak bir köşenin zuhuruna mütekarrib dikilmiş, sapsarı benizlerle, çökük yanaklarla hastalar... Bunlar bazen birbirinden kuvvet bekleyen yaslanışlarla hep bir arada, yekdiğerine sokulmuş, sanki yekpare bir kütle halinde, birçok başlı tek bir cenaze şeklinde, sallana sallana, iki tarafa hemen yıkılıverecekmişçesine yalpalanarak, ağır ağır yürürlerdi. Bazen de beklenen neticeye bir an evvel vusul için bu zalim hayattan hemen kurtuluvermek isticaliyle güya bir rüzgârın önüne katılarak kenarda kayalara çarpıp dağılmak için koşan bir dalga gibi, telaşa kapılırlar, seğirtirlerdi. Biz de çocuk bacaklarımızın yorgunluğunu sonradan hissedecek olan takatlerimizin sonuna kadar bazen onlarla beraber ağır ağır yahut yine onların rüzgârına kapılarak koşa koşa refakat ederdik. Niçin? Bilmiyorduk, bilmeğe lüzum da yoktu. Yekdiğerimize bir şeyler söyler miydik? Zannetmiyorum, belki tek tük kelimelerin, nidaların zaptına kâdir olamazdık. Hislerde o kadar müşterek idik ki bunu tefsire hâcet görmezdik elbette...

Sonra, bizce hemen dâimî bir ziyaretgâh vardı: Akın akın muhacir kafileleri geliyor, şehri baştan başa dolduruyordu. Camiler, mescitler, tekkeler, harabeler hep yavaş yavaş doluyor, bir yandan ölümün dalgaları bunlardan küme küme alıp götürdükçe boşalan yerler yine kifayet edemeyerek nerede bir kovuk, nerede bir delik varsa oraya kucakta çocuklarıyla, hasta ihtiyarlarıyla, annelerinin bacaklarını kavrayarak sızlayan küçükleriyle bütün o harbin ateşlerinden kaçarak iltica edecek yer arayan Müslümanları, kışın merhameti, şefkati inkâr ederek sırtlarına dolanan kamçıları altında inleye inleye duvar diplerine, yangın yerlerine, metruk arsalara devrilip yıkılıyorlardı. Biz bunları hep görürdük, hep kalbimizde bir düğümle bunları temâşâya dalar, fakat birdenbire içimizden kabaran bir acîb hisle daha ziyade görmek istemeyerek kaçardık. Asıl ziyaretgâh bütün şehri parça parça istilâ eden bu sefalet ve fecaat manzaralarının mahşerlerinden biriydi: Şehzade Camii...

Bütün arkadaşlara en yakın olan büyük cami burası idi. Biz oraya kadar gider, yavaş yavaş cesaret bulan, ıztırap çekmekten, acılara şahit olarak mateme doymaktan garip bir lezzetle, için için ağlamak lezzetiyle ilerleyen ayaklarımız bizi camiin iç kapılarından birine kadar götürürdü. Daha ileriye gidemezdik. Bu sefalet levhasının şiddetine, fecaatine tahammül edecek kuvvet yoktu, sonra bizi geri geri iten bir koku vardı: Bu müzdehim insan kütlesi güya orada infisaha yüz tutmuş bir mevta yığını gibiydi ki bu mezar havasının içinde hâlâ ölümün gelmeyişine mütehayyir bir tevekkülle dakika dakika daha zehirlenerek neticeye muntazırdı.

Burada ağlayan çocukların, inleyen ihtiyarların, yalvaran hastaların, sızlayan anaların bir vâveylâ âhengi vardı ki hayatı tel'in eder, beşeriyeti böyle kıvrandıran mukadderata acı acı şikâyetlerini haykırır gibiydi. Çocuk ruhlarımızda bile bu manzaranın rü'yetine yalan perdelerini yırtmış, bize ne murdar hakikatlerin esrarını açıvermişti. O zamana kadar merhamet, insaniyet, medeniyet, daha bilir miyim, bütün o süslü isimlerin altında gizlenen efsaneler hakkında edinilebilmiş mühim fikirlerimiz varsa bunlar sallanan bir harap duvardan üçer beşer dökülen taşlar sukutu ile bir uçurumun karanlıklarına yuvarlanıyordu.

Harp bu muydu? Milletlerin hırsı bu faciayı icat etmek mukabilinde mi tatmin edilmeliydi? Bunun pahasına alınan zafer ve şan hakkında nasıl bir hüküm vermek icap edeceğinde mütehayyir

duran gözlerimizin önüne eski çamaşırlarla, yırtık çuvallarla birbirinden ayrılmağa çalışan birer ikişer arşın murabbaında yerlere birbirinin üstüne yığılarak barınmış bu musibet kurbanları seriliyordu. Bunlar arkada, çatısında mesut bir ocak dumanı tüten, önünde üç beş ağacın neşve verici yeşillikleriyle bir kulübe bırakmışlardı; her sabah hep beraber tarlaya giderlerdi, oradan bir senelik hayatlarını alırlar ve işte bu zalim kış karını, yağmurunu getirince ocaklarının yanında muhakkak gelecek olan parlak ve sıcak günleri emniyetle beklerlerdi. Burada çıplak idiler, burada bir ekmek bulamayan açlıkları onları kemiriyordu ve önlerinde parlak ve sıcak günler değil, karanlık, fakat âşikâr, bir istikbal vardı.

İşte ölüm... Her saat içlerinden beşini, onunu alıp götürüyordu ve artık her yerde, bütün sokaklar, henüz diri iken harabelere, şimdi ölü iken de mezarlara sığamayarak taşan bu kurbanlarla doluyordu.

Ah!.. Çocukluğumun bu acı günleri... Ondan sonra kaç kereler bu bedbaht memleketin pek me'lûf olduğu bu neviden fecaat levhaları arasında yaşadım ve kaç kereler, hep birbiri üzerine yığılan o teessürlerin altında hepsinden daha keskin, hepsinden daha müsemmim o ilk acıların feryadını duydum...

15
Plevne müdafaası — Kurtarılan namus — Rus ordusu, İngiliz donanması — Geçit resmi — Yuvamızın inhilâli — Memleketin büyük hicretinden sonra ailenin İzmir'e küçük hicreti

Bu yürekler parçalayan facialarn arasında Plevne müdafaası memleketin havasında karanlık bir sağanak gününde gülümsemeğe çalışan bir güneş ziyası gibi çalkandı, sonra bu da söndü. Günler geçiyor, her gün geçtikçe kalplere biraz daha kuvvet veren havadisin arasında büyüklerimizden Plevne ismine: "Hiç olmazsa namus kurtarıldı..." cümlesini ilave ettiklerini işitiyorduk. Biz çocuklar bunun mânâsını tamamen anlıyor muyduk, böyle kurtarılan namusun arkasında neler kaybedildiğini asırlardan beri takrir eden tarihe vâkıf mıydık, hele önümüzde neslimizi hırpalaya hırpalaya götürecek, kayadan kayaya çarpa çarpa kemiklerini kıracak mukadderat çağlayanının istikbale ait safhalarını görebilir miydik? Bir yandan namusun, şerefin kurtarılmasına mukabil vatanın ne aziz

parçalarını, kardeşlerin ne dereler teşkil eden kanını doymaz bir taliin daima açık ve aç duran ağzına sunarak yaşamaya mahkûm olan biz, o zamanın çocukları, elbette bu tesliyetin kıymetini anlayamazdık.

Günler geçti. Bir aralık Rus ordusu şehre girecek diye titredik, İngiliz donanmasının geldiğini, bu bâdirenin vukua gelmeyeceğini öğrendik; mütareke denildi; bütün bu vukuatın arasından yarı bir vukuf ile ve aralarındaki rabıtaları anlayamadan geçiyorduk. Nihayet İstanbul'un açlık, perişanlık, hastalık sahneleri içinden, kaldırımlara dökülen muhacir yığınlarının, kaldırılmağa vakit yetişmeyen ölü kümelerinin arasından parlak sırmalarıyla, rengârenk elbiseleriyle Rus zabitlerini çarşılara, pazarlara doluyorlar; galibiyet çizmesinin altında inleyen bu bedbaht şehirden yadigâr toplamak için keselerini boşaltıyorlar gördük.

Ordu girmemişti, fakat ordunun mümessilleri fevc fevc burada idi. Bir aralık Ayastefanos'ta bir geçit resmi, bir dinî âyin yapılacağına vâkıf olduk ve nasıl oldu, bilmiyorum, biraderimin mağazasında çalışan, servetini kaybetmiş bir ihtiyar İranlı tacirin refakatinde, biz iki kardeş birçok İstanbul halkıyla beraber oraya kadar gittik.

Otuz seneden beri hayatımı geçirdiğim Yeşilköy'ün ne zaman Belediye meydanından geçsem yarım asır evvele ait olan o manzarayı tekrar yaşarım, heyhat! O zamandan beri Yeşilköy'ün daha ne kadar elîm manzaralarını görmek lazım gelecekmiş...

Seddin üstünde, kalabalığın içinde, kısa boylarımızın kifayeti nisbetinde, meydanın ortasına mevzu kürsüye, etrafına toplanan türlü renklerde generalleri, müzehheb kıyafetleriyle papazları ve hepsinin arasından bilhassa mavi elbisesiyle yüksek boylu birini hâlâ görüyorum; ve bacaklarımızın takatini kesen uzun bir zamandan sonra halkın dalgası bizi de ta açıklara, galiba şimdi tayyare müesseselerinin mebnî olduğu yere kadar, köyün yapışkan çamurlarına götürdü, burada geçit resmi yapılıyordu.

Burada harpten mağlûp kadar harap çıkan galip ordunun zafer boyasıyla süslenmiş bir manzarasını gördük ki İstanbul halkına kendisini, şehrin içinde çalkanan sefalet levhalarına tezat teşkil edecek bir şekilde göstermek için büyük gayretlerle muhali mümkün yapmıştı.

Bugünün akşamında ben gördüklerimi sinirli cümlelerle anlatırken babamın tekdire benzeyen bir sesiyle susturuldum.

Babamın hiç neşesi yoktu. Akşamüstleri mağazadan avdet edince evde hazırlanmış küfeleri, çuvalları kapının önünde hazır bulurdu ve burada muntazır kadın, çocuk muhacir kütlesine, hep beraber, ekmek dağıtılırdı.

İstanbul'un böyle son kudretlerini merhamet icabatına sarfeden evleri vardı. Bizde de bu son kudretin tecelliyatı cereyan ediyordu.

Bu tarihten sonra memleketin inhilâli yanında yuvamızın da inhilâli başladı.

İzmir'e nakl-i hane edilecek denildi. Bana: "Amca Yusuf Bey'in düğünü olacak, onun için..." deniliyordu, ben bunu inanmayan bir tebessümle karşılıyor ve ruhumun bütün kuvvetiyle bağlı olduğum bu evi, bu bahçeyi, ağlamak için başka türlü vesileler icat ederek, dolaşıyordum.

Biraderimin mağazasından başlandı, o bitti, ona istikbalde bir karar alınmak üzere Hocapaşa'da[72] küçük bir ev tutuldu; muhtasar ailesiyle, evden bir iki kişi alarak, onlar çekildiler. Harpten hasta avdet eden eniştemin takımı Beyazıt'ta evlerine göçtü. Biz günden güne azalıyorduk, nihayet eşya toplanmağa başladı.

Annemin bu hazırlıklarda yorgunluk zamanlarında dinlenmek için beni yanına çekişleri olurdu ve bazen gözlerinin ucunu parmağıyla silerek, boşanmağa müheyya yaşları böylelikle sanki tıkayarak:

– Halit! Sen benim yanımda olacaksın... diye hem bana tesliyet, hem kendisine kuvvet vermek isteyişleri vardı.

Annemle ben, Dilhoş dadı ile genç Habeş kızı Müferrih, beş on sandık, bir o kadar denk, bütün o, kalabalık evden yalnız bu kadarcık mücmel ve muhtasar bir kafilecik Resmi Efendi'nin refakatiyle İstanbul'dan ayrıldık. Anneme bir daha İstanbul'u görmek nasip olmayacaktı ve öyle zannediyorum ki o kadar mesut seneler geçirdiği bu şehri bir daha görmek için arzu duymamıştı. Ben de çıldırasıya sevdiğim o evimizi bir daha göremeyecektim; sarı oda, kırmızı oda, hep o renkleriyle anılan odalar, bahçeye nâzır balkon, evin yamacında her mektep dönüşü ziyaretine şitab ettiğim malta taşlı geniş mutfak, bahçenin çiçek tarlaları, seddin kenarını doldurduktan sonra duvarlardan aşağı sarkan mor salkım, bunlar bir

72 İstanbul'da Cağaloğlu'nda Gülhane Parkı'nın karşı tarafındaki semtin adı.

daha görülemeyecek, mesut nazarlarla okşanmayacaktı. Kaç kereler, büyük Çırçır Yangını'ndan[73] evvel, İstanbul'a geldikçe bu evin etrafında dolaştım, uzaktan onun havasını koklamak, orada geçmiş çocukluk senelerini ihya etmek istedim. Evet, kaç kereler ta çıkmaz sokağının başına kadar ilerleyerek, bir çeyrek saat için tahattur nimeti bulmak ihtiyacıyla titreyerek bir dilim ekmek dilenen bir dilenci gibi evin yeni sahiplerine yalvarmak istedim; istedim de ya utanarak; yahut yabancıların yanında ağlayıvermek korkusuyla sıkılarak cesaret edemedim.

Bize Resmi Efendi refakat ediyordu. Aile çocuklarını eğlencelere götüren, onlara oyunlar tertip etmekte maharet gösteren, aramızda bir kavga çıksa derhal etrafı yatıştırarak şakalar icat eden Resmi Efendi'de bu refakat esnasında bir cenaze götürüyormuşçasına bir ciddiyet, bir sükût, eğer bir bâziçe-i elfaz yapmak caizse, vakar ile dolu bir resmiyet vardı.

16
Hicret acıları — Uzakta kalanlar — Akraba kalabalığı — Yakın mı uzak mı? — Annemle ben — Dedemle küçük amca

Bu defa İzmir'e seyahat değil, hicret ediyorduk; kat'î, sarih bir hicret; bir hicret ki sizi evinizden, her birini muayyen bir yerde görmeğe alıştığınız ve onları oralarda buldukça sevindiğiniz eşyanızdan, bahçenizden, işte, gözünüzü kapayın, ince değneklerle dayak yediğiniz karanfil tarlasını, bir türlü boyunuz yetişmediği için bir iskemle üstüne çıkmadan kadifeli fes rengi çiçeğini koparamadığınız yüksek boylu gül ağacını, göğsünüzü kabartan bir şeyle göreceksiniz, sonra tavuklarınızdan, her birini bir tanıdığınız kadına benzeterek onun ismiyle telkib ettiğiniz o sevgililerinizden –muhakkak, onlar da sizi pek severlerdi– bir daha vuslat müyesser olmayacak bir uzaklıkla cüda bırakacaktır.

Kendimizi, düşman istilâsına uğrayan yerlerden, üç beş bakırıyla birkaç çul parçasını dünyaya geldiğine nâdim hasta katırına yükleterek fevc fevc İstanbul'a aktıklarını yüreğimde parçalanan bir şeyle gördüğüm Rumeli muhacirlerine benzetiyordum. Mahiyetini,

73 23 Ağustos 1911'de Fatih'te Çırçır semtinde çıkan ve Topkapı'ya kadar Fatih, Karagümrük ve Aksaray'daki birçok ev ve dükkânın yandığı meşhur yangın.

şümulünü, istikbalde tesirini tartamayan, arayamayan bir vukuf ile anlıyordum ki bize de bir kaza, bir düşman kaza gelmiş, birdenbire her şeyden ayırmış, sanki kuvvetinin kahrına karşı konamayan bir rüzgâr darbesi bu aile ağacını çatır çatır kökünden koparark nereye munsab olacağı belirsiz bir çağlayanın kudurgan dalgalarına salıvermiş idi.

Bana evvelden pek alışılmış, pek ısınılmış bir yer gelen bu İzmir'in baba yurdu şimdi pek yabancı geliyordu. Eşyamızı gelişigüzel, lâkayt uşakların nereden geldiğine kalben sövdükleri bu fazla zahmete zorla katlanan gayretiyle, Resmi Efendi'nin bu muhitte büsbütün nazik olmağa çalışan kadın edalı sesinden hiç fütur getirmeyen hoyratlıklarıyla, altta kalan ezilerek, üstte bırakılmak istenen yere yuvarlanarak, selâmlığın hoş odalarına yığmışlardı. Ben buradan geçerken kalbimde bir eza düğümlenerek başımı çevirirdim. Zaten bu büyük konağın her tarafında böyle bir eza ile dudaklarımın bükük, gözlerimin sönük olduğuna ben de vâkıftım. İlk seferlerde her köşesini seve seve dolaştığım bu yurtta da şimdi bir sığıntının kinine benzer çirkin bir hisle kalbimde haşin, fakat zahire çıkmayan, bir hiddet vardı.

Bu konakta ve etrafında bütün baba tarafının erkânı, şehrin ta öte tarafında da ana kolunun âzâsı vardı; herkesin evi, işi, kendine göre bir refahı, bir mevkii, velhasıl muntazam bir silsile ile yekdiğerine bağlanan mesut günleri vardı. Yalnız biz müphem bir vaziyette idik, bir vaziyet ki onun müphemiyeti benim çocukluk kalbimde acılığını tamamen örtemeyen bir sisle kaplı olmasına rağmen herkesin gözlerinde, uşaklara, halayıklara kadar, açık bir mânâ alıyordu.

Kardeşlerimi İstanbul'da bırakmıştık, biraderim küçük bir evde, Nafia Nezareti'nde ufak bir memuriyete girmişti ve yeni açılan Hukuk Mektebi'ne duhul etmek, bu suretle bir istikbal hazırlamak için çalışacaktı. Biçare, kendisine ne bedbaht, ne siyah bir istikbal hazırladı; ta bu son senelerde ölümün hulul saati bir halâs çanı kabilinden çalıncaya kadar ne elemlerle, mahrumiyetlerle, matemlerle zehirlenen bir işkence hayatı yapabildi.

Hemşiremin Beyazıt'ta bir evi vardı, fakat burada da bir türlü barınamaması, vazifesinin tesadüfleri önüne düşerek oradan oraya yuvarlanacak olan kocasının arkasından diyar diyar dolaşması mukadderdi, ya biz? Annemle ben, biz ne olacaktık?

Annemin ne olduğunu görüyordum. Onun daima gülen, daima şen yüzünde şimdi bir bulutun gölgesi vardı, gözlerinin ışıldayan yeşil tahrirleri arasında şimdi bir endişenin, herkesten saklanmağa lüzum gören bir elemin koyu dalgaları yuvarlanıyordu.

Yalnız biz ikimiz, yapyalnız kalınca ben her şeyi üşüten bu havadan ısınmak için onun dizine başımı koyarken, o parmaklarının hafif, rüzgâra benzeyen temasıyla saçlarımı tararken, gözlerimiz birbirine rastlayınca ikimizin nazarında da bir ziya bakiyesi tutuşur, o bana: "Halit!.." der, yalnız o kadar, fakat bunun içine galiba hayatta bir ümit kalmış ise onu kor, ben ona sadece: "Anne!.." derdim ve bu kelimenin içine sarfedilecek başka yer bulamayan bütün muhabbet ihtiyacının taşkınlıklarını sıkıştırırdım.

Dedemin serveti ve bundan doğan ihtişamı arttıkça konak etrafından mülâsik binaları da yutmuş, Mısrî Dergâhı'nın[74] karşısında başlayan merkezî gövdesi bir yandan Basmahane Caddesi'ne[75], arkadan Ermeni Mahallesi'ne kollarını uzatarak büyük bir sahayı kucaklamıştı. Bu suretle birbirine eklenen bölüklerin her birinde bir takım ikamet ederdi. Bize bahçeye nâzır ve asıl büyük binaya uzun bir dehlizden mülâsik yüksek merdivenli bir daireyi tahsis etmişlerdi. Babamın İstanbul'da tesviye edilecek dolaşık ve karışık işleri bitip de bize iltihak edince ne yapılacağına karar verilecekti, fakat hissediyorduk ki o miadı beklemek mümkün olmayacak, hatta bir an evvel kendi kendimize velev küçük, velev mütevazı, fakat müstakil bir ev bulmak ve orada kendi havamızı teneffüs etmek için ikimizde de, annemle bende, susturulamayan bir arzu vardı.

Biz bu dairede dört kişiydik. Biz ikimiz, Dilhoş Dadı ile Müferrih... Kalabalık evimizden ancak bu dört kişi kalmış, sanki bir selin çılgın cereyanında hepsi boğularak, yalnız biz kenarda çalılara tutunarak, burada sersem sersem, ufukta çizilecek mukadderatı bekleyerek, her türlü teşebbüs kudretinden âciz, durmuş idik.

Kalabalıktan kaçmak, gelip buraya iltica etmek için hepimizde, Dilhoş'la Müferrih'te de, fırsat gözeten bir ihtiyaç vardı.

Kalabalık... kalabalık... amcalar, halalar, enişteler, her biri birer karabet unvanıyla size tahakküm etmek, hissiyatınıza tasarruf pen-

74 İzmir'de Halit Ziya'nın büyükbabasının konağının karşısında bulunan ve Niyazî-i Mısrî'nin (1618-1693), Halvetiyye'nin bir kolu olarak tesis ettiği Mısriyye tarikatına nisbet edilen dergâh.

75 İzmir'de istasyonu ile tanınan semt.

çesini yapıştırmak için kendisinde bir hak bulanlardan müteşekkil bir kalabalık.. Bazen sizde saf bir teslimiyet tebessümüne, yahut, nasılsa fışkıran bir tuhaf çocukluğa mağlûp olarak gülmek için kendisini unuturken hemen araya yaşın ve mevki ile unvanının tesis ettiği mesafeyi getiren bir içtinap vakarını takındıklarını gördüğünüz ve sevişmek, daha doğrusu kendilerini sevmekle mükellef addetmeyerek yalnız sizin tarafınızdan sevilmek, yani sayılmak salâhiyetini kan irtibatından ve yaş farkından aldıklarını her fırsatta tecrübe ettiğiniz büyüklerinizden mürekkep bir kalabalık...

Daha sonra bu kalabalığın peykleri, fer'leri onlara intisaptan alınmış bir kuvvetle, size kuvvetlerini hissettirmeseler bile, sizin onlara hitap ederken nazik tabirleri, mülayim sesleri ifrat ile sarfa lüzum gören bir ihtiyatınız var.

Ben bu kalabalığın içinde erkândan en büyüğü ile en küçüğüne kalben ve cidden merbut idim: Dedemle küçük amca Süleyman Bey... Bütün orada bulunanlara da, bir günah işlemiş olmadan nasıl tabir edeyim, lâkayt idim demek belki doğru olur. Bazen içlerinde bir hamle ile kendilerine atıldıklarım olurdu, bazen kendilerinden bir irkilme ile uzaklaştıklarım vardı; fakat ne o atılışlar tamamen yakın ne o irkilişler tamamen uzak idi.

Dedemle küçük amca... İşte bugün şu dakikada yine onları düşünürken içimde kaynayan bir muhabbet duyuyorum. Kinsiz, lekesiz, ârızasız bir muhabbet. Alay alay aile çocuklarının arasında beni ayıran, bana hatta hiddet dakikalarında bile bir sert kelime söylemeyen, Papağan –acaba niçin?– dediği Halit'i, etrafında uyandırılacak hasetleri düşünmeyerek açıktan açığa tercih eden dedeme ne kadar minnettar isem ne zaman beni üzülmüş yahut bir istihzaya, bir tarize uğramış görse derhal himaye, yahut bir kelime ile tesliye eden o küçük amcaya da o kadar meftunum.

Bize tahsis olunan dairede ikameti babamın avdetine kadar temdit etmek imkânı kalmadığına işaret etmiştim: Bunun sebebi diğer bir amcamın, Yusuf Bey'in daha ziyade tehir edilemeyecek olan izdivacı idi. Düğün yapılmak üzere idi ve bu yeni çifte o dairenin tahsis olunacağına dair işitmemek mümkün olmayan sözler dönüyordu.

Bu, anneme bir münasip fırsat vermiş oldu ve biz Yokuşbaşı'nda, yine aileye ait, zarif ve hoş bir eve naklettik.

Buraya bizi yerleştirmek ve ev hayatına salim bir cereyan vermek vazifesini gördükten sonra Resmi Efendi de İstanbul'a avdet

edecekti, o da bu ev meselesini konağın selâmlık dairesinde uşaklar arasında geçmekte olan misaferetinin memnuniyetle telakki olunacak bir hâtimesi addediyordu.

Resmi Efendi de benden ayrılmış oluyordu, ancak ben şimdi selâmlıkta da haremde de dostlar bulmağa başlamıştım.

Haremde Nevber kalfa ile nöbetle mutfağı idare eden Mecbur ve Şirin dadılar –küçük amca ile beni daima kayırdıkları için– selâmlıkta da artık fıtratının huşunetini bana karşı müfrit bir mülâyemete tebdil eden Refik lala ile arabacı Abdullah Ağa...

Bu sonuncusunun dostluğuna da şiddetle ihtiyaç vardı: Kimseye sezdirmeden bize araba koşturur, hayvan hazırlatır ve bu suretle küçük amca ile ben, belki büyükler tarafından itiraza uğrayabilecek olan, uzun seyranlar yapardık.

17
Mesut bir düğün ve meş'um bir netice — Hususi dersler — Ayrı kalan çocuk — Türkçe eş'âr — Fransızca dersleri — Bir telaffuz meselesi — Mektep — Mukadderata doğru bir işaret

Düğün hazırlıkları... Sade aileyi değil, bütün İzmir'i baştan başa çalkalayan bu dağdağa arasında, herkesle beraber ben de yuvarlandım. Öteden beri mutasavver olan bu izdivaç araya giren harbin ve hicretin acıları sırasında bugüne kadar tehir olunmuştu. Nihayet ahvâl az çok tabiî hâle dönünce, zaten aralarında karabetten daha kavi bağlar mevcut olan Evliyazade[76] ve Uşşakîzade ailelerini daha açık bir suretle yaklaştıracak olan bu düğün şehrin en mühim bir hadisesi kabilindendi.

Yusuf Bey, Süleyman Bey'in büyüğü, İzmir'in en güzel, en zeki gençlerinden biri, şehirde asaletiyle, mümtaziyetiyle müştehir olan bir genç kızla evlenecekti. Bu çift o kadar âhenktar, o kadar, nazar-firib olacaktı ki bütün şehir bununla meşgul olmakta bir zevk duyuyordu.

Heyhat!.. O zaman kim tahayyül edebilirdi ki böyle tantana ile servet ve ihtişamın ibzal ettiği âlâyiş vesaitiyle yapılan düğünün ve

76 İzmir'in tanınmış ailelerinden.

mesut olmak için her türlü şeraite ve hukuka malik olan bu genç ve güzel çiftin üzerine meş'um bir taliin siyah kanatları gerilmişti.

Yusuf Bey fıtratın ve taliin bahşâyişi olan en müsait imtiyazları mahveden bir nakîseye malikti: Haşarılık... Evvela zekâsındaki ifratın geçici bir taşkınlığı hükmünde ehemmiyetten ârî zannolunan bu nakîse, galiba saadetin coşkun bir ziya dalgası halinde kendisine teveccühünden kamaşan gözlerinin bulanıklığı arasında öyle bir şımarıklıkla şiddet kesbetmişti ki, nihayet, o kadar ihtimam ile, o kadar sevinçle tertip ve temin edilen bu izdivacın yıkılmasına herkes bir halâs nazarıyla baktı. Bu neticenin olanca mesuliyeti elbette damada aitti ve güya o mesuliyetin ceza âkıbetlerini ona tahmil eden bir adalet eli artık onun mukadderatına da hâkim olmağa başladı.

Uzak senelerin meşakkatten, mihnetten, elîm ıztıraplardan örülmüş ağır zinciri onun boynuna dolanmış, her gün onu biraz daha aşağılara çekip götürmüştü. Artık kendisine karşı gösterdiği lütufkârlıktan istifade edilmediğinin intikamını alırcasına taliin mâkûs cilveleri bu bedbaht adamın her gün başına bir yeni darbe havale ettiğine şahit olurduk; ve her defasında bütün ailenin terahhum noktasında toplanan kalbi derin bir acı ile sızlamakla beraber yine onu mesul ve müttehim tutmakta ittifak ederdi.

Hemen her mesut ailede güya talie bir vergi borcu gibi kurban verilen bedbahtlar olur; biçare Yusuf Bey bunlardan biri olmuştu. Niçin böyle oldu, niçin yirmi beş otuz senenin acı tecrübeleri arasında bir gün uyanarak kendisini kurtarmanın yine kendi elinde olduğuna kanaat edemedi, yahut bu kanaat hasıl olmuşsa bile, onun hükmünü infaz edecek azmi nefsinde bulamadı?...

Bugünün fennî tahlilleriyle halledilebilecek olan bu suallere o zamanın büyükleri bir kelime ile cevap verirlerdi: Kader...

Bu acı sergüzeşte yalnız şu satırlarla işareti kâfi görerek o bedbaht adamı nihayet vâsıl olduğu müebbet uykusuna terketmek isterim.

Aile çocuklarının tahsil ve terbiyesine pek itinakâr olan dedemin fıtratındaki semahat zeminlerinden birini onlara hususi muallimler tayini teşkil ederdi.

Biz İzmir'e gelince Yusuf Bey'le Süleyman Bey'i epeyce zaman evvel rüştiyeden çıkmış bulduk. Selâmlıkta onların ayrı ayrı odaları ve bu odaların, hususi misafirlerinden boş kalan saatlerinde her biri başka meşrep ve meslekte muallimlerden mürekkep müdavimleri

vardı. Arabî ve Fârisî hocalarını Fransızca lisan ve fen dersleri veren muallimler takip ederlerdi. Bu meyanda eş'âr ve edebiyat ile onları işgal ve her ikisinde mevcut fıtrî kabiliyetleri tenmiye eden Kadınhanlızade Hoca Emin Efendi vardı.

Onun himmetiyle olacak ki Yusuf Bey, henüz yirmi yaşlarında iken naat ve münâcât[77] ile başlayan ve hurûf-ı hecânın[78] sırasıyla her birinden kafiyedar gazeller silsilesiyle devam eden bir küçük divan bile vücuda getirmiş ve tab'ettirmişti.

Ailenin tahsil ile meşgul olan bu gençleri arasında unutulan, henüz hakkında bir karar verilmeyen bir ben vardım. Belki bu noktaya hiçbir kimsenin zihni taallûk etmiyor, hele bu çocuğun da şu hususi derslere karıştırılmasının pek tabiî olacağına hiç kimse hüküm vermiyordu.

Ben de susuyordum, kalbimde bir ukde ile...

Mektepsizlikten, derssizlikten burkulan bir ukde ki bana Fatih Askerî Rüştiyesi'nin geniş sınıflarını, sevilmiş hocalarını, hele o her biri için ayrı ayrı bir hasret acısı duyulan arkadaşları sanki kırık bir kaléidoscope[79] arasında gösteriyor ve onlardan cüda düşmüş olmak matemine biraz daha zehir ilave ediyordu.

Bu dersler esnasında tamamen yalnız kalırdım ve kalabalığın arasında avare saatlere bir hemdem bulamayarak ellerim ceplerimde avlularda dolaşırdım; nihayet kibrime, infialime galebe çalarak, yalnız kalmaktan bîzar, belki de biraz haset hissiyle, Süleyman Bey'in odasına girerdim. Bir gölge gibi, bir suçlu gibi.. O görmemezliğe gelirdi, muallimin eğri nazarını da ben görmemezliğe gelirdim. Bir köşeye siner, elimde bir kitap, sahifeleri çevirirken, kâğıdın hışırtı yapmamasına dikkat ederek derin nefeslere bile müsaade etmeyen bir korku ile, otururdum. Kitabın yapraklarını çevirmeğe lüzum da yoktu, zira okumazdım. Gözlerimin bir muallime bir de şakirdine dönen, birini takrir ederken diğerini cevap verirken muayene eden

77 Naat, Hz. Peygamber'i övmek veya onun vasıflarını anlatmak üzere; münâcât ise doğrudan doğruya Allah'a yalvarıp yakarmak amacıyla kaside formunda yazılmış manzumeler. Divan şairlerinin divanlarının baş tarafında önce tevhîd veya münâcât, daha sonra naat tarzında manzumeler yer alırdı (bkz. Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't*, Ankara 1993).

78 Elifbâ'daki harfler.

79 Bir tarafı yarı mat bir camla kapatılıp içine renkli kâğıt parçacıklar konulan ve döndürüldükçe yan tarafındaki aynalar vasıtasıyla güzel şekiller gösteren karton veya metal boru, çiçek dürbünü.

mütemadi bir cevelânı vardı. Sanki ikisinin arasında teati edilirken arada dökülen sözlerin kırıntılarını toplamakla meşgul idim.

En ziyade telezzüzle dinlediğim dersler Hoca Emin Efendi ile Fransızca mualliminin dersleri idi. Hoca Emin Efendi ekseriyet üzere *Harâbât*'tan[80] bir kasideyi, bir gazeli şerh ettirir, aruz tecrübeleri yaptırırdı. Hele Fransızca için mecnunane bir meftuniyet hissederdim. Bende de biraz mukaddemat, birçok da kulak dolgunluğu vardı. Bu nâkıs sermaye ile derslere taabbüt edecek kadar bir alâka duyuyordum.

Burada hatırıma pek şâyan-ı dikkat bir hadise geldi. Bir gün muallim bir müntehabât mecmuasından[81] bir manzume okudu, sonra kitabı şakirdine uzattı ve onu da cehren okumağa davet etti.

Aslen Fransız olan bu muallim R'leri telyin ederek Fransızlara has telaffuzla söyler ve okurdu. Süleyman Bey, galiba kulaklarında henüz aksi mevcut olan bu telaffuz tarzını taklit ederek okumağa başlayınca muallim derhal eliyle tevkif etti.

– Siz nesiniz? dedi.

Süleyman Bey anlamayarak cevap vermedi. Cevabı o verdi:

– Türk değil misiniz? O halde niçin bir Fransız'ın sesini, telaffuzunu taklit etmek istiyorsunuz? Doğru ve temiz telaffuz ediniz, fakat kendi sesinizle, aksi takdirde sadece gülünç olursunuz.

Muallimin o zaman pek doğru bulduğum ve hâlâ doğruluğunda asla şüphe etmediğim bu sözü, tabir-i mahsusuyla, kulağımda küpe oldu.

Müphem vaziyetime hâtime veren ve nihayet ailede tahsili düşünülecek bir çocuk daha olduğuna dikkat eden yine dedem oldu, buna da bir tesadüf vesile teşkil etti.

Bir gün elimde bir kitapla selâmlığın üst kat sofasında koşarken haremin Mabeyin kapısından oraya geçmek üzere olan dedemle karşılaştım.

– O nedir? dedi.

---

80 Ziya Paşa'nın 1874-1875 yıllarında yayımlanan üç ciltlik antolojisi. Baş tarafında dokuz başlık altında kendisinin şiire başlaması, şair olmanın şartları ve önde gelen divan şairlerini değerlendirdiği 795 beyitten meydana gelen manzum bir mukaddime yer alır. İlk ciltte Türkçe, Arapça ve Farsça kasidelere, ikinci ciltte Türk, Arap ve İran şairlerinden seçilmiş gazel, kıt'a, rubai, tercî ve terkîb-i bend örneklerine; son ciltte ise Türkçe ve Farsça toplam 58 mesneviye yer verilir (bkz. "Harâbât", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (TDEA), C. IV, İstanbul 1981, s. 100-101).

81 Birçok örneği olan bir tür divan şiiri antolojisi.

– Kitap efendim! dedim.

– Kitap olduğunu gördüm, fakat ne kitabı?..

Biraz tereddütle cevap verdim:

– Hikâye...

– Sen ne zaman mektebe gideceksin?

Yüreğim hopladı. Mektep... Hangi mektep? Fatih Mektebi mi? Ah! Acaba oraya tekrar gitmek mümkün müydü? Oraya, ondan sonra İdadiye, daha sonra Harbiye'ye... Erkân-ı harp![82] Benim için yegâne mefkûre o idi. Bir İzmirli Erkân-ı harp zabiti vardı ki Saraçhanebaşı evine gelir gider, babamı görürdü. Ona imrenirdim ve kendi kendime vadederdim: – Ben de öyle olacağım...

Dedeme cevap verdim:

– Siz bilirsiniz efendim!.. dedim.

O derhal kararını aldı:

– Rüştiyeye girersin, dedi; hele orasını bir kere bitir, amcaların gibi... Sonra düşünürüz.

Artık beni bıraktı, odasına doğru ilerliyordu, sonra nedamet ederek başını çevirdi:

– Halit! Bana gel, dedi.

Arkasından gittim. Yerine oturdu. Bana da oturmak için işaret etti, mûtat yerime, onun makamından ziyade kapıya yakın olan bir iskemleye oturdum.

– O elindeki kitaptan biraz oku bakayım, dinleyeyim...

Titreyerek kitabı açtım; ağzımda bir kuruluk, gözlerimde bir bulanıklık vardı. Bu kitap bir hikâye idi, fakat ne idi? *Hasan Mellâh,* yahut *Hüseyin Fellâh*[83], belki de *Felâtun Bey'le Râkım Efendi*...[84]

Kim derdi ki bu dakika mukadderatımı tayin edecek ve temayüllerime bir mecra çizecek olan dakikadır...

Okudum. Beni durdurdu, yalnız:

– İyi okuyorsun; dedi ve elini uzatarak kitabı istedi.

Tarihten başka bir kitap okumayan ve *Cevdet Tarihi*'ni[85] belki

82 1848 yılında ilk mezunlarını veren Erkân-ı Harbiye bugünkü Harp Akademileri karşılığındadır. Buradan mezun olan subaylar için "kurmay" karşılığı olarak "erkân-ı harp" denir ve onlar generalliğe yükselebilirler.

83 Ahmet Mithat Efendi'nin 1874 yılında yayımlanan macera romanları.

84 Ahmet Mithat Efendi'nin alafranga tüketim tarzının yol açtığı sosyal meseleleri ele aldığı romanı (1875).

85 Tarihçi ve devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa'nın (1823-1885), Encümen-i Dâniş'in teklifi üzerine hazırladığı ve Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan (1774) başlayıp Vak'a-i

ezbere bilen dedemin gözlüklerini iyice yerleştirdikten sonra Mithat Efendi'nin hikâyesini okumağa başladığını hayretle görerek yavaşça odadan silindim. Fakat anlamadım ki bu dakikada ufkun istikbal perdesine bana ait bir şeyler çizilmiştir.

18
Edebiyat hastalığına nasıl tutuldum? — Dedesinin kârii — Kütüphane yapıyorum — Rüştiye Mektebi — İzmir'e karşı ilk his

Bugünden sonra aile içinde bana büyük bir mansıb teveccüh etti, öyle şeref ve itibar veren bir mansıb ki hayretten, hasetten ve bu son histen mütevellit istihzadan mürekkep bir halka çevirmiş oldu; fakat beni dedeme daha ziyade takrib etti ve inkişaf etmek için bir fırsat bekleyen meyillerle ne tarafa akmak lazım geleceğini gösterdi: Dedemin kârii olmuştum.

Onun selâmlık odasına gece misafirleri toplanınca bana haber gelirdi. Refik lala en ciddi tavrıyla beni bulur:

– Derslerini hazırladıysa gelsin!. diyor, haberini getirirdi.

Hangi dersler? Bunu sonra anlatırım.

Ben, elimde kitap, mühim bir huzzar meclisinde konferans vermeğe çıkan bir hatip vakarıyla odaya girer ve yerime otururdum. Bu huzzar eşraftan, hatta vilayet erkânından mürekkepti; bazen o kadar kalabalık olurdu ki bu geniş odaya başka odalardan iskemleler getirilirdi. Ben evvelce nerede kalınmış ise oradan başlardım, fakat hikâyenin mukaddemesinde bulunmayanlar için bazen dedemin, bazen de pek cerbezeli olan Şeyh Şevkullah Efendi'nin gayet kısa bir mukaddemesi olurdu.

Bu kıraat ne kadar sürerdi? Bir saat, iki saat... Bu imtidat meselesi sâmiinin gergin duran yahut gevşeyen dikkatine, benim kuvvetini muhafaza eden yahut yorgunluktan ve uykudan tavsayan sesime tâbi idi. Bir de, bütün gece hikâye ile geçirilecek değildi ya..

Musahabe zeminleri hiç eksik değildi: Çekiştirilecek adamlardan atlanarak nihayet idareye, siyasiyata müteallik dedikodulara intikal olunacak idi.

Hayriyye'ye (1826) kadar olan dönemi anlattığı *Tarih-i Cevdet* adıyla da tanınan 12 ciltlik eseri.

Bana izin verilirdi, ben de kapı perdesinin arkasında hikâyeyi dinleyen uşakların sâkit alkışları arasında yine Refik lalanın delâletiyle yatağıma giderdim...

Alkışlar!..

O zamanın alkışları sâkitti, daha ziyade gözlerde idi.

Ömrümde bu vesile ile topladığım sâkit alkışların, bazen sâmiinden birinin tek bir kelime ile tefsir ettiği tekdirlerin lezzetini unutmak mümkün değildir. Bende galiba günden güne kuvvet bulan bir emniyet, her takdire mazhar oldukça artan bir nefse itimat hasıl oluyordu. İstanbul'dan getirdiğim İzmir şivesinden pek başka, bir telaffuz tarzına okunan şeyi takip eden ve onun muhtelif edalarını tabiatıyla ifade eyleyen bir kıraat heyecanını da terfik ederek, bu on iki yaşında çocuğu sanki büyük bir marifet sahibi payesine yükseltmiş oluyordu..

Ben buna ehemmiyet vererek böbürleniyordum, elbette; fakat asıl ehemmiyet verdiğim bunun semeresiydi. Dedemle aramızda kendiliğinden bir ittifak hasıl olmuş bulundu: Esmânı onun tarafından tesviye edilmek üzere İstanbul'dan kitap getirtmek.

Elbette ben İstanbul'dan celbolunacak kitapları yalnız bu gece içtimalarında okunabileceklere hasredecek kadar safderun değildim.. Her hafta emanetçi Kevork'a elimde uzunca bir fihristle giderdim ve onun bana getirdiklerini alırdım.

Para? İşte zerrece umurumda olmayan bir mesele. Bu, Kevork ile mağazanın veznedarı Petraki arasında tesviye edilecek bir şeydi.

Emanetçi Kevork o zaman İzmir'le İstanbul arasında belki posta idaresinden ziyade iş yapan bir adamdı. O devrin posta teşkilâtı o derece iptidai ve her türlü rekabetlere maruz bir halde idi ki türlü ecnebi postahaneleri kâfi değilmiş gibi bir de böyle her nevi siparişlere, münakalelere vasıta olan, hatta deste deste mektup götürüp getiren emanetçiler vardı. Bunların en mühimi de işte bu Kevork idi. Hele benim için.. Zannederim ki bu adamın İstanbul'la İzmir arasında azimet ve avdet günlerini en büyük bir merak ile takip eden bendim.

O bana neler getirmedi? Bir kere bütün Mithat Efendi: *Letâif-i*

Rivâyât'ı[86], küçük tarihleri, *Kırk Ambar*'ı[87] ile *Dağarcık*'ı[88] da dahil olarak.. Yalnız *Yeryüzünde Bir Melek*[89] yarı kalmış diye ne kadar üzülmüştüm. Sonra bütün evvelden tercüme edilmiş romanlar: *Esrâr-ı Hint*, *Londra Biçaregânı*, *Kırmızı Değirmen*, *Ihlamur Altı* ve saire... Her hafta rengârenk kaplar içinde on altı sahifelik formalarla intişar eden yeni romanlar. Yine eskilerden *Monte Cristo* ile buna zeyil olarak yazılmış *Lord Hope*...[90]

Bende gittikçe taşan ve dairesini tevsî eden mütalaa hevesi artık yalnız romanlarla iktifa edemez oldu: İsmine tesadüf ettiğim her kitabı getirtir oldum ve bu meyanda üç beş nüsha devam ettikten sonra kapanan resâil-i mevkûte... Kevork ile Petraki'nin mübâhaselerine hiç şahit olmadım, dedemin günden güne kabaran bu kitap masrafına karşı bir itiraz kelimesini işitmedim; lâkin heyhat! Her güzel şey gibi, yavaş yavaş tavsayarak, nihayet bir sıcak mevsimde, bu gece kıraatlerine hâtime verildi. Ancak ben bu işin içinden iki mühim kârla çıkmıştım: Yaşıma göre zengin bir kütüphane, sonra, bütün hayatıma hâkim olacak bir edebiyat düşkünlüğü... Bu iki kâra bir üçüncüsünü belki en mühimini ilave etmelidir: Dedemin nazarında ailenin takayyüt edilecek bir çocuğu olmuştum.

Bu üçüncü kârın asıl tesirini rüştiye hayatında gördüm:

Vatanın bugünkü çocuklarına ve gençlerine tavsiye etmek isterim: Cumhuriyet senelerinin mahsullerinden başlayarak geriye doğru giden bir mukayese gözü ile yarım asırlık zamanı geçsinler ve milletin hayatında pek kısa olan bu müddet zarfında, hususuyla her türlü engellere ve zorluklara rağmen son senelerde aşılan mesafeyi ölçsünler; o zaman sabit olacaktır ki yaşamak hakkını kazanabilecek olan vesaite biz henüz nail olmaktayız.

---

86 Ahmet Mithat Efendi'nin 1870-1894 (1287-1312) yılları arasında yayımlanan, toplam 25 cüzden meydana gelen eseri. İçinde 28 hikâye ile bir piyes bulunmakta olup bunların 22'si telif, 7'si tercümedir. Cüzlerin çoğunda tek hikâye, bazılarında iki hikâye vardır.

87 Ahmet Mithat Efendi'nin 1873-1876 (1290-1293) yılları arasında toplam olarak 34 sayı çıkardığı dergi.

88 Ahmet Mithat Efendi'nin 1871-1872 (1288-1289) yılları arasında toplam olarak 10 sayı çıkardığı dergi.

89 Ahmet Mithat Efendi'nin 1875 (1292) yılında yayımlanan romanı. Romanda evli Müslüman bir kadının başka biriyle ilişkisi hoş karşılanmadığı için bazı yazarlar tarafından tenkit edilmiştir.

90 Fransızcadan yapılan ilk tercüme romanlar hakkında bkz. M. Nihat Özön, *Türkçede Roman Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1936, s. 184-185.

İşte, tam yarım asır oluyor, İstanbul'dan sonra vatanın en mühim beldesi olan İzmir'de en yüksek irfan ve ilim müessesesi bu Rüştiye Mektebi'ydi.

Beni oraya ilk götürdükleri gün her şeyden evvel mektebin binasına dikkat ettim ve sevindim ki bu, harap, köhne, oraya gidinceye kadar geçilen sokakların evlerine müşabih siyah bir yer değildi. Vâkıâ Fatih seddinin üstünden Marmara'ya bakan, bende muallâ bir saray hatırası bırakan mektebin yanında pek mütevazı, pek mahviyetkâr bir şeydi; fakat yeniydi, temizdi. Güzel bir merdivenle çıkılırdı. Geniş bir sofanın üstünde, sağ tarafta aralarına bir küçük odayı almış iki büyükçe sınıfı vardı. Sol tarafta daha uzun sokağa nâzır diğer bir sınıfla diğer tarafa nâzır yine büyükçe bir sınıfın arasından uzunca bir dehliz, ta ötede teneffüs mahalline uzanırdı. Oldukça büyük bir bahçe yeri, henüz tamamen inşaatı bitmemiş bir bodrum katı vardı.

Bunları hemen ilk günü gördükten sonra içimde:

– Eh! Nihayet barınabilecek bir yer... diyerek medâr-ı tesliyet arayan bir his duydum.

O günden sonra, her sabah elimde çanta, çantamda köfte yahut lop yumurta, belki su böreği, puf böreği, Yokuşbaşı'nda yeni evimizden çıkar, ilk günleri Resmi Efendi'nin refakatiyle, daha sonraları yapayalnız, Çakmak Fırını'na kadar gider, buradan saparak Yahudi Mahallesi'ni bir hamlede aştıktan sonra kendimi soluk soluğa Sadullah Efendi Sokağı'nda bulurdum. Akşamüstü, tatilde avdet için pek tabiî bir refikim vardı: Evliyazade Mustafa...

İkimiz de bir yaşta idik ve bizi yekdiğerimize takrib eden ailevî ve içtimaî sebeplerden başka mizaç itibarıyla müşabehetler vardı. Ondan başka kendilerinden hiç uzak kalmadığım üç beş arkadaş daha buldum, fakat bunlar istisna edilecek olursa bu muhit bana hiç munis, hatta mütemayil değildi. Daha ziyade, kendimi rahat ve sıcak uykusunun arasında penceresinin camları kırılmış ve üstüne soğuk bir kış rüzgârının dalgaları dökülmüş bir adam hissinde buldum.

İzmir'e hicret hadisesini icap eden ve onu takip eyleyen elîm ihtisaslara bu muhitin üşüten havası inzimam edince, itiraf ederim ki, bu şehre karşı ilk zamanlarda adeta bir kin duydum; bir kin ki İstanbul'a ve İstanbul'dakilere günden güne artan iştiyak ile zehirleniyordu. O zaman tahmin edebilmekten pek uzak idim ki İzmir yavaş yavaş beni

kendisine bend edecek ve teshir kuvveti, günden güne artarak nihayet adeta âşıkane bir meftuniyet şiddetini bulacak. Bugün şu dakikada düşünürken, türlü türlü acı yadigârlarına rağmen gençliğimin en güzel senelerine İzmir'i zemin olmuş görüyorum.

Beni derhal üçüncü sınıfa koydular, yani mektebin ikinci senesine... Bereket versin, tedris senesinin yarıdan ziyadesi geçmişti. Ve beni bu sınıfa koymalarının sebebini izah ettiler:

– Hesapta, coğrafyada kuvvetlisin, hele Türkçen pek iyi, Fârisî'de de fena değil... Amma Arapçan pek zayıf. Bu sınıfta *Emsile*, *Bina* ve *Avâmil*'i ezberlersin de gelecek sene *İzhar*'ı anlarsın.[91]

Bu kelimeler bana hiçbir şeyler ifade etmedi. Onların ne ifade ettiklerini anlamakta gecikmedim.

Burada biraz durarak bu Rüştiye hayatına ait hâtırâttan mülhem olan bir sahaya uğramak isterim.

19

İzmir'de eski mektep âlemi — Muhtelif unsurların gençleri nasıl hazırlanırlardı? — Musevi lisesi ile Türk rüştiyesi — Türk gençleri — Rüştiyede nasıl çalışılır ve ne öğrenilirdi?

Ancak yarım asır evvel İzmir'de Ermenilerin ve Rumların birçok irfan müesseselerinden başka lise derecesinde birer cesîm, mükemmel mektepleri vardı ki her türlü tahsil cihazıyla mücehhez oldukları gibi her biri milletleri arasında liyakatlarıyla, iktidarlarıyla tanınmış muallimlere malikti. Hele Rumların bir Aya Fotini Mektebi vardı ki Rumluk âleminde adeta bir dârülfünun ehemmiyetini haiz imişçesine mübahata medâr olurdu. Erkeklere mahsus olan liselerden başka kız liseleri de vardı. Hele bunlardan Ermeni Kız Lisesi'ni tanıyorum ki, Dabağhane Çayı civarında kâindi, Ermeni Fukaraperver Cemiyeti'nin beş altı yüz kişilik balolarına ferih ve fahur bir saha teşkil ederdi.

Protestanların, bilhassa İzmir'de mühim bir kemiyet teşkil eden Katoliklerin müesseseleri ise bu mahallî gayr-i müslim unsurların mekteplerine nisbetle çok daha cesîm ve elbette tedris nokta-i nazarından çok daha mühimdi.

91 *Emsile*, *Bina*, *Avâmil* ve *İzhar*, Osmanlı döneminde medreselerde okutulan belli başlı Arapça gramer kitaplarının adları.

Frérler'in[92] bir saray kadar büyük ve mükemmel mektebinden daha yüksek bir irfan müessesesi olmak üzere Lazariste rahiplerinin propaganda mektebi vardı. Bunlarla hem-ayar addedilebilecek inas mektepleri de vardı ki başlıcaları Sion ve Diyakones rahibelerinin idarelerinde idi.

Katolik ve Protestan unsurunun aynıyla Rumlar ve Ermenilerde olduğu gibi hususi mekteplerinden bahse lüzum görmüyorum. Bunlardan hemen her mahallede birer ikişer tane vardı. Musevileri bu tadat sırasında en sona bırakıyorum. Zira onu en ziyade dikkati câlip bulmuştum.

Bu bir Alliance İsraélite[93] Mektebi idi ki garip bir tesadüf eseri olarak tam Rüştiye Mektebi'nin karşısında idi. Ve böyle biri yüksek, büyük cephesile, diğeri bodrum katı nâkıs bırakılmış tek katlı mütevazı ve mahcup heyetiyle karşı karşıya dururken, birinden tatil saatinde alay alay yüzlerce Musevi çocuğu dalgaları taşdığı sırada, diğerinden mevcudu nihayet yüze zor varan Türk çocuklarının seyrek kafileleri etrafa dağılırdı. Ve bu manzaranın teşkil ettiği tezat pek acı bir belâgatla hâli takrir ederdi.

Sonraları, artık bir genç adam olunca bu müessesede muallim olan sekiz on kişi tanıdım. Ezcümle Lazariste rahiplerinden birkaçıyla Alliance hocalarından üç beşiyle mükerreren buluştum. Rahiplerin arasında kimyada, fizikte, heyette, riyaziyatta vâsi iktidar sahipleri vardı ki mektebin mükemmel tatbikhanelerinde ve mümkün mertebe ihtiyaca kâfi gelecek rasathanesinde bir yandan şakirtlerine fennin feyzini verirken, bir yandan kendileri tetebbularında devam ederlerdi. Hele Alliance İsraélite'in ekser muallimleri Paris merkezinde tahsillerini ikmal ettikten sonra gönderilmiş, mesleklerine âşık, zekâlarının ve milletlerine müfit olmak sevdasının kıvılcımlarıyla gözleri ışıldayan gençlerdi.

Bu muhtelif unsurlara ait mekteplerden her sene lise tahsilinin mütefavit derecelerini aştıktan sonra İzmir'in faaliyet sahasına atılan yüzlerce genç vardı. Bir yandan bankalarda, ticarethanelerde,

92 1860 yılında Paris'te bir rahip tarafından kurulan Frérler'in anaokullarından lise düzeyine kadar çeşitli eğitim kurumları mevcut olup Türkiye'de faaliyet gösteren Sen Bönuva ile Sen Piyer bunların bazılarını teşkil etmektedir.

93 Fransa ve Türkiye'de yaşayan Yahudilerin Selanik, İzmir ve İstanbul gibi şehirlerde kurdukları okullar.

ailelerine ait işlerde hayat cidali için ellerinde mevcut silahları tecrübe ederken bir yandan da tecrübe devresini geçirenler bu şehrin dağdağalı ticaret zeminini, içine başka bir taraftan hulul imkânı bırakmayan çelik bir ağ ile örerlerdi. Ve yalnız İzmir kâfi gelmeyerek Kasaba ve Aydın demiryolları bunlara maharetlerinin, mümareselerinin tatbik mevkiine geçebileceği geniş ve rekabetten masun sahalarını açardı.

Bu gençlerden sonraları dostlarım, rakiplerim, âşinâlarım oldu. Ve onların iş yapmak, para kazanmak, daima daha ileri gitmek için nasıl bir tahsil sermayesi ile kuvvet almış olduklarına pek yakından şahit oldum.

Her şeyden evvel amelî hayat için ne lazımsa onu öğrenmişlerdi: Birkaç lisanı söylerler, yazarlardı, iktisadî ve ticarî malumata inzimam eden hesap kuvvetiyle iş âlemine atılmak onlar için pek kolay bir şeydi. Yalnız bir şey bilmezlerdi: Türkçe... Biraz bilseler bile bilmiyor görünmek bir süs kabilindendi. Ne lüzumu vardı? Mademki iş arasında karşılarında Türk bulmayacaklardı. Türkler palamut[94], incir, üzüm işlenen yerlerde bunların idaresi altında ve bunlara para kazandırmak için çalışacaklardı. Ve hallerinden memnun, Yahudi kızlarıyla beraber, şafaktan guruba kadar pis hanların avlularında genç hayatlarını beş on kuruşa satarak çalışırken saadetlerini tefsir eden bir şetâretle türkü söyleyeceklerdi.

Bu irfan müesseselerine mukabil işte Türklerin erkek çocuklara mahsus beher sınıfı bir hocaya mevdu, aralarında Türkçe için seyyar bir muallimle bütün mevcudu ancak yüze baliğ olan ve son sınıfından senede nihayet sekiz on gence şahadetname veren bir Rüştiyesi vardı.

İşte ben bu Rüştiyeye girdim:

Bakınız burada ne vardı ve ne okunurdu: *Gülistan*'dan[95] üç bab ile bir küçük *Kavâid-i Fârisî*, Türkçe biraz sarf ile imlâ ve kıraat kitabı makamında ancak 200 sahifelik bir *Tarih-i Osmanî*, hesaptan kesr-i âdi ve âşârî ile tenasüp kaideleri, coğrafyadan harita üstünde parmakla gösterilerek şehirler, dağlar, denizler, nehirler ve nihayet mektebin en mühim dersi Arapçadan, *Emsile*, *Bina* ve *Avâmil*'le

94 Daha çok dericilikte kullanılan meşe türlerinden birinin meyvesi, pelit.

95 Klasik Fars edebiyatının önde gelen şairlerinden Sa'dî-i Şirazî'nin (1213-1291) kısa ahlâkî hikâyelerden meydana gelen ünlü eseri. Osmanlı okullarında diğer eseri *Bostan*'la birlikte okutulurdu.

başlayarak *İzhar*'dan geçerek resâil-i erbaa diye tanıdığımız mantık taslağına müntehi olan ve dört sene günde ikişer üçer satırla takip olunan bir yol.

Nihayet bu irfan hamulesiyle mektepten çıkan genç ne İranî çaycıya dört kelimelik Fârisî bir cümle söyleyebilir, ne Arapça bir Mısır cerîdesinin on satırlık bir fıkrasını anlardı. Coğrafyadan Paris'le Berlin'i az çok sarih mevkilerine koyabilse New York ile Şikago'yu hayalinde tamamen bulamaz, hele Türkiye idare taksimatını katiyen bilmezdi. Hesaba gelince en büyük marifeti şu idi: Dört amele sekiz arşın tulünde iki arşın arzında bir buçuk arşın derinliğinde bir duvarı altı günde bitirirlerse iki amele filan filan (rakamları değiştiriniz) kaç günde bitirir? İşte size en zor ve en müthiş bir mesele. Türk gençleri iş âlemine girerse diğer mekteplerden yetişen muhtelif unsur gençlerine bununla mukabele edeceklerdi. Türkçeden de nihayet Vilayet Mektubî Kalemi'ne yahut Muhasebe Odası'na mülazım sıfatıyla kabul olunabileceklerdi.

Mektepte yazı işlerine müteallik bir vazife verildiğine vâkıf değilim, hele âmâl-i erbaadan başlayarak hesabın her kaidesinde, yüzlerce mesele ile çocukları hayatın her neviden ihtiyaç ve meşgaleleriyle ülfet ettirerek tevakkuf eden ve cemden tarha, tarhdan darba ve taksime atlarken bu dört basit şeyle mesele halli imkânını bulduran tedris usulü bu mektebin tamamıyla meçhulü idi. Elimizde tebeşir, kara tahtanın başına geçerdik ve o sırada hocanın fikrî icadından doğan, amelî hayatta hiçbir tatbik vesilesi bulamayacak bir meseleyi halletmek için uzun zaman geçirirdik.

En ziyade itina olunan Arapça idi. Günde mecmuu ancak iki saat süren iki dersin ekseriyet üzere biri Arapça idi. Ders verileceği muallim tarafından ihtar olununca çocuklar yerlerinden, yani iki taraflı konmuş uzun sedirlerden kalkarlar, her derste işgal ettikleri sıraya göre sınıfın ortasında, halının üstünde mevkilerini alırlardı. Muallim birinciden başlardı. Ders Arapça ise, ki herhalde haftada lâakal dört beş kere bu idi, "İbare!." diye emir verirdi. Bu nihayet beşi aşmayan satırdan ibaretti. Eğer i'rab kavâidini[96] gözeterek okuyabildiyseniz muallim "Mânâ!." derdi. Bu birkaç satıra kırk mânâ verirdiniz. Muallim tekrar emir verirdi: "Mefhum!" Topluca olarak istihraç edilen mefhumu söylerdiniz. Bunların hepsini muallim

96 Arapçada kelimelerin sonlarındaki harf veya harekenin değişmesi ve bu değişikliği öğretme bilgisi.

evvelce nasıl söylemişse harf be harf ayniyle tekrar edeceksiniz. Eğer bu mühim işten hatasızca çıkabildiyseniz bu derste sınıfın birinciliğini haiz olmak şerefini kaybetmezsiniz. Yoksa derhal sizden daha hüner gösteren ikinci oraya geçer ve siz belki daha aşağılara kadar inmek üzere yuvarlanmağa başlarsınız.

Sabahleyin sınıfta toplanıldıktan sonra çocuklar halka halka olmuşlar, her halkanın başına muktedir addedilen çocuk geçmiş ve etrafını ihata eden arkadaşlarına birer birer, biraz sonra muallim huzurunda takrir olunacak dersin müzakereciliğini yapmıştır.

Bu suretle şu yarım günde o dört beş satırı öğrenmemek imkânı yoktu. Bununla beraber yine öğrenemeyenler, hatta sınıfta ibka olunanlar ekseriyeti teşkil etmese bile herhalde nadir değildi.

Günün son nısfı da bu suretle geçerdi. Ve mademki evde hazırlanmak üzere verilmiş bir vazife yoktu; diğer anâsırdan çocuklar her gün defterler dolusu vazife hazırlarken biz o gün Sa'dî'den[97] yarım hikâye ile dört mısra, *İzhar*'dan beş satır öğrenmiş olmakla fikrimizi doyurarak evlere dönerdik.

İşte bunun için Refik lala beni kārilik vazifesine davet için her gelişinde:

– Derslerini hazırladı isen seni bekliyorlar... dedikçe ben içimden gülerek:

– Allah sana akıl fikir versin, lala!.. derdim.

20
Mektep arkadaşları — Sırıtma huyu — Ülen Halit — Zaruret-i vezin! — Yeni bir muhit

Rüştiyede geçen zamanı, hayatımın en elîm ve kısa olmasına rağmen en uzun zamanlarından biri olarak tahattur ediyorum.

Burada beşi geçmeyen arkadaşlarımdan başkalarıyla ünsiyet dairesine girmek de olmuyordu. Pek genç yaşında bî-aman bir derde kurban giden Evliyazade Mustafa başta olarak bu nadir arkadaşları, yazıları bir yandan sönerken diğer yandan tutuşan elektrik ilânları gibi örtülüp açılan bir tahattur silsilesi içinde arıyorum. İkimizde de her vesile ile mübâhaseye tutuşmak iptilası onda bir dediğin-

97 Sa'dî-i Şirazî (1213-1291). Klasik İran edebiyatının önde gelen isimlerinden. *Bostan* ve *Gülistan* en tanınmış eserleridir.

den asla dönmeyen bir inada, bende karşısındakini mutlaka iknaa çalışan bir ısrara münkalib olan Hamamcızade Ethem'le, daima koşan, oynayan, taş atmakta hayret edecek bir maharete malik olan Menekşelizade Hüsnü'yü hepsinden daha vuzuh ile görüyorum. Her ikisi de İzmir'in hazâkat ve haysiyetle mümtaz tabiplerinden olan bu iki dost o seneleri, bilmem tamamen tahattur ederler mi? Mübâhaseler Ethem'le beni daima darılmağa ve nihayet bir yarım gün devam eden somurtkanlıktan sonra barışıp evvelkinden ziyade dost olmağa sebep teşkil ederdi. Hüsnü'nün taş atmaktaki maharetini bir gün burnuma müthiş bir darbe ile gelen çakıldan pek iyi anlamıştım. Bana hiçbir zaman fıtratının galeyanından mütevellit haşarılığın bir küçük tecrübesini bile yaptırmamış olan Hüsnü bu kazadan o derece müteessir olmuştu ki ben onu tesliye ederek:

– Teşekkür et ki fena nişan almamışsın da gözüme isabet etmedi!.. demiştim ve gülüşerek bu vak'ayı da darılmadan geçirmiştik.

Hemen bütün diğerleriyle mizaca, görgüye, giyinişe, yürüyüşe, söyleyişe ait öyle farklar vardı ki araya bir türlü kısaltılmayan bir mesafenin uzaklığını kordu. Bir kısmı müctenib, bir kısmı lâkayt idi; bunlardan şikâyet etmeğe bir sebep yoktu; fakat birtakımı sarahaten, husumetle, hasetle dolu, beni uzaktan bile zehirleyen gözleriyle her hareketin arkasından fırsat beklercesine saldırırlardı. Bana işittirecek tek kelimeleri, kamçılayan kısa cümleleri olurdu ki bunlardan tevellüt edebilecek avâkıbe maruz kalmamak için muhatabı müphem kalırdı, fakat bilirdim ki muhatap benden başkası değildir; yahut ben geçerken, söylerken, okurken bî-perva bir istihza kahkahası arada mevcudiyetine tahammül edemedikleri farkın intikamını alırdı. Eğer vehimlerinde ailenin nüfuzundan, mevkiinden gelir farzettikleri nahoş neticelerden ihtiraz etmeselerdi belki burada tahsile devam etmek bence mümkün olamayacaktı. Fakat kalbimde buradan kurtulmak ihtiyacı günden güne artan bir şiddetle daima gülmeğe meyyal dudaklarımı bir fütur takallüsüyle mühürlemeğe başlıyordu.

Gülmek... İşte bir illet ki bu yaşta, türlü matemlerden sonra bile hâlâ beni terketmedi. O zaman bu, beni hemen daima her şeye sırıtan bir çocuk yapardı.

Muallimlerden biri, Mustafa Efendi, asabî bir hastalıkla malûl idi ve fakr-ı hâlini melekane bir sabırla taşıyan bu biçarenin başı daima sallanırdı. Bu sırıtkanlığımın sebebi kendisi olmayacağına

kanaati vardı elbette, fakat ders esnasında ben tebessümümün içine hakkında duyduğum sevginin ve takdirin bütün ifadesini koymakla beraber, o galiba malûliyetinden mütevellit bir vehim ile bundan alınmış olmalıydı ki bir gün bana:

– Ülen Halit...

(Bu "ülen" telaffuzu İzmir şivesiyle "ulan" tabirinin muhaffef bir şeklidir.)

– Ülen Halit... dedi, iyi çocuksun, hoş çocuksun amma ille şu gülme huyun olmasa...

Birden, onun vehminde doğmuş olacağını düşündüğüm şüpheden o kadar üzüldüm ki, derhal gözlerimden yaş boşandı ve bu yaşlar ona en kavi teminat makamına geçti.

Muallimler arasında Kâmil Efendi hoca bende asla silinemeyecek bir takdir ve muhabbet yadigârı bırakmıştır.

Pek münevver fikirli, cerbezeli, malumatlı, Fârisî'de ve Türkçede vâsi iktidarlı bir zat olan bu muallimden gerek o sırada gerek sonraları pek çok istifade ettim. Kâmil Efendi diğer birkaç şiir meraklısıyla ara sıra mülâtafe tarzında müşaareler de yapardı ve bunlardan bazı bize tuhaf görünen parçalar olurdu ki mektebe kadar gelirdi.

Bu meyanda, o zaman Müftizade olan ve sonra pederinin yerine geçerek Meşrutiyet'te de mebus olan Müftü Mehmet Efendi'nin:

Küre-i arzı eylesem ber-dûş
Bahr-i Kulzüm ederdi cûş ü hurûş[98]

beyti, biz çocukları pek eğlendirmişti. Kâmil Efendi'nin de bir beyti münasebetiyle şunu tahattur ediyorum :

Bu beyit şu idi:

Şu bakkalın da hey gözüm görün di taze yağını
Gürisnegânı ümmetin sulandırır dimağını[99]

Ben bir gün, izhar-ı fazilet sevdasıyla, sınıfta bir fırsat bularak ve elimde taş tahtanın üzerine yazılmış bu beyti, sanki onun olduğuna vâkıf değilmişçesine göstererek dedim ki:

– Hoca efendi; bu beyitte "gürsine" layıkıyla okunamıyor, vezin bozuluyor.

98 "Yeryüzünü omuzlayıp sırtıma alsam, Kızıldeniz bile coşup taşardı."

99 "Hey gözüm, aç insanların dimağını sulandıran şu bakkalın taze yağını bir görün!"

O derhal beni tatmin edecek bir sesle cevap verdi:

– Onu burada "gürisne" okuyacaksın, zaruret-i vezn için bu caizdir. Size bunu *Gülistan*'da izah etmiştim.

Ben bu zaruret-i vezn illetini o güne kadar Fârisî'ye mahsus zannederdim.

O tarihte İzmir'de kıyafet, bazı memurlardan ve onların çocuklarından, bir de içtimaî hayatlarına az çok teceddüt tohumu karışmış ailelerden başkalarında, şalvar cepken, yahut biraz yenileşmeğe yol almışlarsa, elifî biçimle hafif bir paltodan müteşekkildi. Rüştiyede azîm bir ekseriyet bu son kıyafetlerde idi. İtiraf ederim ki kofalı şalvarın hoşluğuna, ondan tevellüt eden endam ve hıram letafetine o zamandan başlayan bir meczubiyetim vardı.

İzmir'in gür kaşlı, iri gözlü, pembe buğday tenli, mütenasip endamlı, düzgün bacaklı delikanlılarının, ekseriyet üzere mavinin muhtelif renklerinden intihap ettikleri iki tarafa hoş bir âhenkle sallanan bu kofalı şalvarları içinde, başlarında hafifçe kaşlarının üstüne iğrilmiş poşulu fesleriyle, bellerinde ikide birde boşanıp latîf ve tekrar boşansın diye ihmalkâr bir tavırla toplanan uzun ipek Trablus kuşaklarıyla, kırmızı diz bağlarıyla ta diz kapakları hizasında gerilmiş bembeyaz tire çoraplarıyla öyle bir raksedercesine hafifçe sekerek yürüyüşleri vardı ki bunu hâlâ görmek isterim.

(Bu İzmir delikanlısını "Keklik İsmail" serlevhalı hikâyemde tasvir etmiştim.)[100]

Mektepte en mühim mesele ayakkabılar muamması idi. Terlik getiren yahut potin giyen yok gibiydi; ve her tarafında yere oturularak ders yapılan yahut namaz kılınan bu binanın eşiğini geçerken kunduraları pabuçluğa bırakmak lazımdı. Bunun neticesiyle ayaklarına birer potin takamamış olanlar, ki ekseriyet idi, mektebi çoraplarla yahut çıplak ayaklarla dolaşırlardı.

Rüştiyeden sonra ne olacaktı? Bu muammayı halletmek lazımdı. Menkûben İzmir valiliğinde bulunan Mithat Paşa bir gün mektebe gelmiş ve burada derslerin ne kadar sakim bir zemin üzerine kurulduğuna bittabi derhal dikkat ederek buna hiç olmazsa bir Fransızca dersi ilave ettirerek kısmen çare bulmak istemişti.

---

100 1921 yılında önce *İkdam* gazetesinde yayımlanan bu hikâye daha sonra *Bir Hikâye-i Sevda*'ya dahil edilmiştir (İstanbul 1338/1922, s. 249-260).

Mektebin son iki senesine haftada ikişer saat konmak istenen bu dersle belki iki sene sonra ancak "avoir"[101] ve "être"[102] fiilleri şöyle bir ezber edilecek ve bu suretle Fransızca öğrenilmiş olacaktı.

Dolu bir sofraya davet edilmeksizin sonradan gelmiş bir misafire iki iskemle arasında daracık bir yeri istemeyerek açanlar gibi haftada iki saatlik şu Fransızca dersine de ancak sokulabileceği bir müddet bırakıldı.

Bu hadise bende Fransızcayı ilerletmek ihtiyacını kamçılamış oldu... Ondan başka pekâlâ biliyordum ki *Gülistan*'la resâil-i erbaadan hayat için çok daha mühim şeyler vardır.

Buna bir çare bulmalıydı; ben ki Mercan Mektebi'nden sübyan mektebine, oradan Fatih Askerî Rüştiyesi'ne atlamak cesaretini göstermiştim, elbette bu işte de kâfi bir marifet gösterecektim; ancak bu defa mesele mühimdi ve paraya tevakkuf ediyordu. İstanbul'da artık işlerini bitirmiş ve İzmir'de yeni bir ticarethane açmış olan babama, eğer o bir muvaffakiyet ümidi veremeyecekse, dedeme, bu fikri telkin etmek lazımdı. Bu da mutlaka annemle gizliden akd olunacak bir ittifaka mütevakkıftı.

Bu ittifak pek kolaylıkla hasıl oldu ve mademki tahsilimle meşgul olan dedemdi, bir gün ben bir ecnebi mektebine girebilmek ve birkaç seneyi kazanmak için evvelce, dedemin mücerrebi olan bir dava vekilinin idarehanesine götürüldüm.

Bu dava vekili beni mektep için hazırlayacaktı. İşte o günden itibaren hayatımda başka bir ufuk açılmış oldu.

21
Hesap meseleleriyle geçen sabah eğlenceleri — Tercümeye başlıyorum: İlk eser — Bunun semeresi — İlk balolar ve ilk gülünç olmak acısı

Başımı hapsederek boğazımdan kısılmış bir torbayı yırtarak ciğerlerime serin ve taze bir hava doluyor gibi idim. Her sabah koltuğumun altına kâğıtlarımı, kitaplarımı ihtiva eden cüzdanı alır, artık elimde

101 "Sahip olmak"
102 "Olmak"

bir bastonla, Frenk Mahallesi'nin Alioti Ferhanesi'nde[103] Auguste de Jaba'nın idarehanesine koşardım.

Bu zatın İzmir'de uzun ve debdebeli geçen hayatından el'an yaşayan pek çok hatıralar olsa gerektir. O tarihte şöhreti henüz teessüs etmeye başlamıştı. Küçük bir idarehanede iptidai teşkilât ile mahdut bir daire içinde çalışırdı. Bu meyanda büyük pederimin işleriyle de meşgul olmalı idi ki ben derhal türlü takayyüdat ile ihata edildim.

Bu zat nereden gelmişti, asalet farikasıyla bu ismi nereden getirmişti, buralarını hiçbir zaman sarahatla anlayamadım. Rusya'dan gelmiş denilirdi ve bu kısa izah ile iktifa olunurdu. Bir Türk kadar Türkçe bilen, Acemce divanlar okuyan, Fransızcayı, Almancayı, İtalyancayı, Rumcayı bu lisanların erbâbı kadar sühûlet ve sıhhatle söyleyen, belki hiç tezahür etmeyen bir vukuf ile Ermeniceye de o nisbette vâkıf olan bu genç adamın milliyetinde taharriyat yapmağa lüzum yoktu. Pek ziyade eğlenceye, süse iptilası nisbetinde bu iki zevkine kifayet edecek kadar parayı mesleğinde kolaylıkla kazanan bir adam için etrafına hüviyet ve menşei hakkında fazla malumat vermeğe de ihtiyaç yoktu. Evine hatta dairesine girenleri derhal teshir eden öyle bir sevimlilik kuvveti vardı ki derhal bunun tesiri altında kalınırdı. Bende bu tesire inzimam eden diğer bir sebep vardı. Bana hatırına pek ziyade riayet edilmek lazım gelen mühim bir şahsiyet muamelesi gösteriyor ve az zaman içinde beni mektebe hazırlamak gayesini kendisine bir inat meselesi yapıyordu.

Beni ufak bir imtihana benzeyen hasbıhal ile yarı Türkçe yarı Fransızca, yokladıktan sonra kâtibini çağırdı ve derhal takip olunacak hareket çizgilerini tayin etti.

Bu genç kâtip bende hayat ve hissiyatıma en ziyade tesir yapanlardan biri olmuştur. Bunu izah edeceğim:

Her sabah daha idarehane işleri başlamadan evvel onunla çalışacaktık. Verilen talimat şundan ibaretti:

– Pek az kaide, pek çok temrin ve imlâ, sonra hesap: Kaide hakkında, yalnız sıra geldikçe hâtırât tazelenecek. Her çeşitten mesele..." Ben gelince, her gün bir saat benimle çalışacak.

Bu genç kâtip benden ancak üç dört yaş büyük, 18 yaşlarında, mektebini henüz bitirmiş, İzmir'in maruf bir ailesine uzaktan mensup, fakat fakir, aileye yük olmasın diye ihtiyar validesine bakmak

103 Ferhane: Eskiden birden fazla mağazası bulunan eski hanlar tarzında avlusu bulunan büyük bina.

külfeti daracık omuzlarına yükletilmiş bir bedbaht idi ki, yavaş yavaş gizli derinliklerini açan perdeler aramızda daha kuvvetle esen samimiyet havalarıyla sıyrıldıkça ruhunun ailesine, cemiyete, beşeriyete, hayata karşı siyah kinlerini ifşa eden küskünlüğüne şahit olurdum. O bir nevi ihtilâlkâr idi. Fakra karşı, birkaç sene sonra, onu götürmesi mukarrer çürük göğsünü patlatacak kadar şişkin emellerinden hiçbirine müsaade etmeyen taliine karşı bir isyanı vardı ki ara sıra fazla ısınmış bir kazanın çürük bir noktasını delerek taşan azgın bir buhar şiddetiyle fışkırır, bir dakika sonra sanki bu bir oyunmuşçasına güler, ya şarkı söyler, yahut kendi kendisine bir iskemle yakalayarak üç beş vals hatvesiyle idarehanenin uyuyan tozlarını ayağa kaldırır ve soluk soluğa oturarak bana tuhaf hikâyeler anlatırdı. Büyük bir meziyeti vardı. Bana asla Türkçe söylemezdi. Belki de İzmir gayr-i müslimlerinin hemen hepsi gibi Türkçe bilmezdi.

Bizi en ziyade eğlendiren hesap meseleleri oldu. O bir *Problème* kitabı getirmişti. Bu mesele hallini biz bir bilmece şekline koymuş, onu pek eğlendirecek bir oyun haline getirmiştik.

O bundan pek memnundu. Ara sıra ferhanenin karşı sırasında bir apartman işgal eden zengin ailenin güzel kızı belki penceredeydir diye kapıya kadar gidip bakmaktan başka bir işi olmayan Antoine için bu, ders sabahının boş saatlerini dolduracak güzel bir eğlence olmuştu. Belki bu sebeple bana müteşekkir idi. Ve elbette benden kendisine mebzulen akan terahhum ve muhabbet hislerine lâkayt kalmadı.

Onun hayattan ve beşeriyetten teneffür eden bedbaht genç felsefesi bende de rahneler açıyor, henüz kurulmaya başlayan hüviyetimin temellerinde, onları yavaş yavaş kemirecek su sızıntılarına yol veren çatlaklar hasıl oluyordu. Fakat bu istihale ne kadar kahkaha gürültüleri arasında vuku buluyordu.

Onun arkadaşları vardı. Ara sıra uğrayanlar olurdu. Onunla beraber kaç kere dostlarının evlerinde, genç kızlarla beraber gülüştük, eğlendik... Birkaç defa da onun fakirane evinde, ihtiyar annesinin titrek elleriyle ikram ettiği pastaları bir çılgın alayıyla beraber yedik.

Antoine:

– Bilir misiniz, derdi, bunlar annemin marifetidir. Ne kadar yerseniz, ne kadar beğenirseniz o kadar sevindirirsiniz.

Sabah müzakereleri bitince Jaba gelirdi. Her şeyden evvel benimle meşgul olurdu. Bir gün karar verdi:

– Sizinle bir tercüme yapalım! dedi. Mesela bir roman...

Başımda sanki bir sis dalgası fışkırtan bir gülle patladı:

– Bir roman. Tercüme! Ben?... diyebildim.

Jaba'nın dünyada en büyük zevki roman okumaktı. Hemen her gün kitapçılardan, postalardan paket paket roman gelirdi. Bunları ne zaman okurdu? Cepleri bütün romanla dolu idi.

Tercüme için onun roman intihap etmesine sebep bu mu idi? Bende bu iptilanın mevcudiyetine vâkıf mıydı? Belki dedemin son zamanlarda roman merakına düştüğünden haberdardı.

Bu suallerden hiçbirini o zaman kendi kendime irada lüzum görmedim. Ertesi gün Jaba elinde bir romanla geldi. Ve bunu derhal tercümeye başladık.

Ponson du Terrail'in *Les nuits de la Masion Dorée*'si[104].

Bu nasıl bir tercüme oldu? Hele nasıl bir Türkçe ile yapıldı? Birkaç sene sonra yapılmış tercümelerimden yahut yazılmış şeylerimden istidlal ederek şu neticeye varıyorum ki bunlar bugünün ilk mektep çocuklarına bile gülünç görünecek acîbeler olacaktı.

Fakat o zaman 14-15 yaşında bir çocuğun bu marifeti, Jaba'yı sevincinden çıldırttı. Bir gün bana:

– Bunu büyük pederinize gösterelim; dedi...

Gün ve saat tayin olundu. Biz ikimiz dedemin mağazasına gittik. Tercümelerimden birkaç sahifeyi okuduk.

Dedemin simasından anlıyordum ki mektep meselesini halletmek için en muvafık zaman hulul etmişti. Oradan birkaç tebrikler toplayarak çıkan Jaba'ya sokakta sokuldum.

Yavaş sesle sordum:

– Acaba artık mektebe girebilir miyim?

O derhal cevap verdi:

– Zannederim... Antoine'a söyleyelim de o sizi bir gün Mekhitarist'lere[105] götürsün ve müdürle görüşsün. Kendisi oradan çıkmıştır. Bu işi benden iyi o yapar...

Burada kaydetmeden geçmeyeceğim bir hadise var: Hayatımın ilk baloları.. Jaba Karşıyaka'da ikamet ederdi. Yine orada ikamet eden askerî tabiplerden Fano Bey vardı. Bu ikisi bir hafta fasıla ile

---

104 *Altın Yaldızlı Evin Geceleri*.

105 Anadolu'da doğup büyümüş Ermenilerin kendi çocuklarının tahsili için kurduğu eğitim kurumu (bkz. Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. II, İstanbul 1977, s. 792-802).

birer balo verdiler ve ben dedemden müsaade alarak bu balolara davet edildim. Benimle bir yaşta küçük çocukların ve kızların arasında mahcup ve biraz mahzun, geceyi geçirdim. Bütün küçükler büyükler gibi oynadılar; yalnız ben bir köşede sinmiş, boynu bükük, onlara baktım. O tarihte değil bir Türk çocuğunun hatta bir Türk gencinin bir baloda dans etmesine ihtimal yok gibi idi. Onun için benim bu cemiyette herkesten başka oluşuma belki etrafımdakiler şaşmıyorlardı. Fakat anlaşılan ben öyle mahzun bakıyordum ki... Hele o zaman pek revaçta olan quadrille[106] ve lancier'lere[107]... Bir aralık Madam Fano, bir Fransız kadını, elime yapıştı ve çılgın bir galop'un[108] arasında beni sürüklemeğe başladı.

Tam böyle, kim bilir ne kadar karışık adımlarla sürüklenirken, birden kenarda duranlardan bir genç kızın ayaklarına bastığıma vâkıf oldum ve müstehzi bir sesin:

– Hâlâ da devam ediyor! diyen bir cümlesi arkamdan yetişip beni perişan etti. Bu dakikada hemen oraya düşüp ölmek istedim.

Hayatta pek çok acı şeyleri unuttum. Fakat beni gülünç yapan dakikalar oldu ki onları unutmak mümkün olmuyor. Hâlâ bu cümleyi işitirim ve hâlâ kulaklarımda onun tırmalayan bir acısını duyarım.

22
İlk altı ay — Ders humması — Ermenice harflerle Türkçe — Kitap merakı — O zamanın mecmuaları — Tercüme teşebbüsleri

Çalışmak ne demek olduğunu, hayatın her nevi cidaline karşı müheyya bulundurulmak için çocukların nasıl yetiştirilmesi lazım geldiğini bu mektepte, Mekhitarist rahiplerinin bu köhne, fakat hâlâ zinde, hâlâ faal İzmir şubesinde, hemen ilk müşahedelerimden başlayarak, anladım. Anladım ki mektep o zamana kadar şahit olduklarımdan başka bir şeydir, bir kazan ki mütemadiyen altında alevlendirilen ateşle durmadan, bir dakika soğumadan kaynamaktadır. Saatin yelkovanına takılmış bir zincir çocukları müzakereha-

106 İkişer çift ile yapılan kontrdans ile bu dans için yapılmış müzik parçası.
107 Eski bir İrlanda dansı.
108 Bir tür hareketli dans.

neden muhtelif dershanelere, yemek odasından teneffüs bahçesine, buradan yine dershanelere, müzakerehaneye, durmaz dinlenmez bir deveran ile sürükleyip götürüyordu. Nasıl geçirileceği bilinemeyecek, gözler tavanda, dakikadan dakikaya esnemek için gerilen çenelerle, tatil saatinin hululüne kadar boşluğun can sıkıntıları arasında uzanıp giden zamana mukabil burada nasıl geçtiğine taaccüp olunan, yapılacak şeylerin çokluğuna dar havsalası kifayet etmeyecek korkusuyla seri cereyanı daima helecan içinde takip edilen bir kasırgalı çalışmak günü vardı.

İlk haftaları sersem oldum ve burada benden küçük çocukların benden çok daha ilerde olduklarına dikkat etmemek müşkül olduğundan hasetten, infialden, füturdan mürekkep bir hissiyat buhranı geçirdim.

Mektebin müdürü, Pere Nikolas, beni ufak bir muayeneden sonra dedi ki:

– Ebeveyniniz muvafakat ederse, sizi lâakal yarı sene için leylî olarak alıkoyayım. Size muallimlerden birini müzakere etmeğe tayin edelim. Bu son iş için fazla bir ücret istememek arzusundayım. Size gireceğiniz sınıfın derslerini muvaffakiyetle takip ettirebilmek emelindeyim.

Bu sayededir ki bu sınıfın tamamıyla yabancısı olduğum derslerine devam edebildim ve bu suretle, elbette bir iki sene kazanmış oldum.

Burada neler vardı: Cebir, hendese, tarih-i umumi, rüştiyenin harita üzerinde şehir, nehir, deniz saymaktan ibaret olan coğrafyasından büsbütün başka bir coğrafya ve o zaman bende en derin tesir yapan fizik, kimya, tarih-i tabiî...

Bu son üç ders için elimizde Langlebert'in[109] kitapları vardı. Bilâhare, aradan birçok seneler geçtikten sonra, benim tavsiyemi ve kısmen delâletimi kabul eden Mahmut Esat Efendi[110] bunları tercüme ve neşretmişti.

Yine müdürün tavsiyesiyle bir ikinci lisan dersine devam etmek lazım geldi: İtalyancayı ihtiyar ettim.

Etrafımda bulunan çocuklardan bana da sirayet eden bir humma vardı, tahsil hayatımda bu kadar cehd sarfedilmiş bir zamanı

109 Edmond Jean Joseph Langlebert (1820-?). Fransız fizikçi.

110 Mahmut Esat Seydişehrî (1857-1918). İkinci Meşrutiyet döneminin tanınmış din bilgini ve devlet adamı.

tahattur etmiyorum. Zaten muallimlerin bir dakika ârâm bilmeyen takayyüdü müzakerecilerin etüt saatlerinde hiçbir şakirde murakabeden kaçmak imkânını bırakmayan gözü, boş vakitlerin arasına sıkıştırılan teneffüs zamanlarından artmış saatleri istilâ eden vazife izdihamı çocukların bütün meleklerini en son gerginlikte tutarak onlardan ihtizaz yekûnunun azami derecesini istihsal ediyordu.

Burada her unsurdan numune vardı: Yeni rakiplerinin servetine, azametine rağmen ciddiyeti sayesinde mergubiyetini henüz kaybetmeyerek, sonraları süratle takip ettiği inhitat uçurumunun civarında, ehemmiyetini muvaffakiyetle muhafaza edebilen bu müessesede bütün çocuklar, mütenevvi milliyetlerden, ezcümle Ermenilerden mürekkep Katoliklerdi. Bu Katolik âleminden hariç kalan yalnız bir Alman Musevisiyle, Hamburger, bir ben vardım. Benden evvel buradan iki Türk memur çocuğu geçmişti. Zannederim ki İzmir'de bir ecnebi mektebe devam eden Türklerin ben üçüncüsü oluyordum; fakat diğer ikisi İzmir'de muvakkaten bulunmuş memur ailelerine mensup olduğundan nazar-ı dikkate çarpmamıştı. Bilakis, ben o zaman böyle şeylere alışık olmayan İzmir'de hemen herkesin muahezesine maruz kalmış oluyordum; bunun neticelerini ileride anlatacağım.

Bu çalışkanlık âleminin hatırımda kalan bir enmuzeci var ki onu hâlâ, kavrulmuş, bozulmuş bir kavuna benzeyen başı ile daima iri gözlüklerinin altında bulanık bir havuz suyunu andıran gözleriyle, sıska, cılız vücuduna bir çarpıklık veren, eve gidip gelirken taşıdığı ağır kitap yükünden aşağıya inmiş, sol omuzu ile görüyorum. Fazla olarak müthiş bir kekemelikle malûldü, bütün heyetinde insanı kendisinden teb'id eden bir hal vardı ki ona bir tereddi âsârı mecmuası şeklini verirdi. Bilhassa kulakları: Bunlar kulaktan ziyade kafasının iki tarafına yapıştırılmış birer küçük yelken gibiydi ki ona uçmağa müheyya büyük bir yarasa müşabeheti verirdi.

Bu çocuk sınıfın birincisi idi ve bütün sınıf halkından daha küçük olduğu halde bu en büyük mevkie elbette kıyas kabul etmeyecek bir faikıyetle o müstehik idi. Bütün mecburi dersleri herkesten iyi o bilirdi ve hiçbir zaman bir müzakerede hazır değildi, zira müzakere zamanlarına tesadüf eden serbest derslerin hepsine müdavimdi: Latince, Rumca, Almanca, İngilizce... Teneffüs zamanlarında da ona kemanı koltuğunda mektebin yukarı katına koşarken

tesadüf olunurdu. Sabahleyin defterler dolusu vazife ile mektebe en erken gelen o idi.

Bu çocuk, ki ihtiyaten ismini mektum tutmağa lüzum görüyorum, bu öldürücü çalışma devresinden sonra yaşamak için kâfi kuvvet bulabildi mi? Onu bilmem, yalnız şunu pek iyi biliyorum ki bu çocuğa baktıkça, ondan bir hilkat acîbesi karşısında hissedilen soğuklukla üşürdüm.

Rahipler merkezleri Viyana'da ve Venedik'te bulunan bir zümre idi ki bilhassa Ermeni Katolikleri için Türkiye'de şubeler tesis etmişlerdi. Bunların içinde cidden âlim, mütefennin adamlar vardı. Ezcümle mektepte merasim-i diniye ile meşgul olan ve aynı zamanda mektebin kütüphanesini ve tatbikathanesini idare eden ihtiyar fakat yüksek boyu ile, dik başıyla pek zinde bir rahip vardı ki bir gün benim Antranik Bey'in Türkçe hikmet-i tabiiyesini okuduğuma tesadüf ederek:

– Ermenice harfleri bilseniz bu yolda kitaplardan bizde Türkçe telif edilmiş pek çok eserler bulurdunuz!.. demişti.

Pek iyi anlamayarak yüzüne hayretle bakmış olacağım ki hemen beni terketti ve beş dakika sonra elinde koca bir ciltle avdet etti. Bu Türkçe, fakat Ermeni harfleriyle yazılmış mükemmel bir coğrafya kitabı idi. Bana izah etti ki Mekhitarist rahiplerinden pek çoğu Ermeniceyi terketmiş olan Ermeni Katolikleri için bu neviden zengin bir kütüphane vücuda getirmek himmetini göstermişlerdi.

Pere Diodato ders olarak yalnız İtalyanca sınıflarını deruhte etmişti ve bu suretle haftada iki kere onunla buluşabiliyordum. Yavaş yavaş aramızda bir nevi dostluk peyda oldu, öyle ki; bu zat bana felsefeden, hilkatten bahsederdi; hiçbir vesile ile dinden bahsetmedi, fakat bende öyle bir şüphe bıraktı ki bu rahip mutekit değildir. Yalnız bir gün:

– Ne kadar yazık ki size müsaade etmezler, dedi; yoksa sizi ya Viyana'ya yahut Venedik'e gönderebilirdik; burasını bitirdikten sonra... O zaman bir küçük âlim olarak avdet ederdiniz.

Mektepte leylî geçen aylardan sonra nısıf neharî olarak kalınca, nasıl oldu bilmem, zamanımı pek genişlemiş buldum. Mektep derslerine daha az mı çalıştım, yoksa artık onları süratle ve sühûletle yapacak kadar alışıklık mı peyda etmiş idim. Herhalde evde kütüphaneme ve Türkçe mütalaama vâsi bir serbestîyle avdet etmiş bulundum.

Bütün Kemal'i, Hâmit'i, münteşir olan eserleriyle, o zaman tanıdım. Bilhassa bütün resâil-i mevkûteyi getirttim. Bunların arasında Şemsettin Sami Bey'in[111] *Hafta*'sıyla[112] Samipaşazade Bâki ve Abdülhak Şinasi'nin[113] babası Mahmut Celâlettin Bey'lerin[114] neşrettikleri *Hazîne-i Evrak*[115] vardı. Bu iki risale-i mevkûte o tarihte nâşirleri için cidden mübahatı mucip olacak derecede mükemmel addolunabilirdi. *Hafta* daha ziyade ciddi ve ilmî, *Hazîne-i Evrak* daha ziyade edebî idi. Bu sonuncusu bilhassa Hâmit'in müteferrik manzumelerini neşre tavassut ederek büyük bir kıymet alırdı.

Bir yandan, Türkçe kütüphanemi zenginleştiren eserler tedarik ederken bir yandan da Fransızca kitaplar tedarikine başladım. Bunları alırken bir rehbere malik değildim; tesadüfün, biraz da hevesatımın icabatına, fakat her şeyden ziyade sarfedilebilecek paranın müsaadesine tebaiyet ediyordum.

Bu para meselesi –daima böyle değil midir?– en büyük dert idi. Dedemden, babamdan, annemden alınan paraların mecmuu zaruri masraflarımdan sonra bu kitap sarfiyatına tekabül edebilmekten pek uzaktı. Artık Kevork'un veznedar tarafından tesviye edilen hesap pusulaları usulü çoktan terkolunmuştu. Yeni bir ticaretgâh açan babama mukannen haftalıklardan başka müracaat imkânı yoktu. Kitapçıda hesap biriktikçe yegâne iltica olunacak yer annemin lütfu idi, bunu da suiistîmale taraftar olamıyordum. Zaruri masraflardan kısmak tariki kalıyordu, bazı dükkânların önünden süratle geçerek hevesata mağlûp olmamak kolaylıkla tatbik olunan bir usuldü.. Böyle neler, neler kazandım; ne büyük zevklerin sermestîsiyle yenilmemiş şekerlerin, pastaların, içilme-

111 Şemsettin Sami (1850-1904). Tiyatro, roman ve özellikle lügatlarıyla tanınan yazar. İlk Türkçe roman kabul edilen *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat* (1289/1872) ile ilk Türkçe lügat olan *Kamûs-ı Türkî* (1317/1901) ve *Kamûs-ı Fransevî* (1299/1882) dışında pek çok eseri vardır.

112 Şemsettin Sami'nin 18 Ağustos 1881-1882 tarihleri arasında toplam olarak 20 sayı yayımladığı haftalık dergi.

113 Abdülhak Şinasi Hisar (1887-1963). Mütareke ve Cumhuriyet devrinde yaşayan yazar. En tanınmış eserleri arasında *Fahim Bey ve Biz* (1941), *Çamlıca'daki Enişte*miz (1942), *Boğaziçi Mehtapları* (1943), *Boğaziçi Yalıları* (1954), *Geçmiş Zaman Köşkleri* (1956) ve *Geçmiş Zaman Fıkraları* (1958) yer almaktadır (bkz. Necmettin Türinay, *Abdülhak Şinasi Hisar*, İstanbul 1988).

114 Mahmut Celâlettin Bey (1887-1917). *Hazîne-i Evrak*, *İnsaniyet* ve *Cerîde* dergilerinin sahibi ve kurucusu. Divan-ı Hümayun hulefâsından ve Beyrut Maarif Müdürü.

115 12 Mayıs 1882-14 Mayıs 1883 tarihleri arasında toplam 48 sayı yayımlanan haftalık dergi.

miş şerbetlerin, cigaraların –küçük yaşımda başlamış bir iptila– takılmamış kravatların acısını unuttum.

Böyle, kitapçımın uzun müddet para istememek müsaadesine güvenerek, Jules Verne'i[116], Louis Figuier'yi[117], Camille Flammarion'u[118] kâmilen getirttim. Bunlar benim için bitmez tükenmez bir hazine idi; öyle bir hazine ki ilk yazılarımı oradan çıkarmak imkânını bana verdi.

Artık delice bir hevesle, birini bırakıp ötekine koşarak, bir oyuncak dolu masanın önünde kendisini şaşırmış bir çocuk haliyle, tercümeler yapmağa başladım. Ve bunlardan, zehî cesaret! İstanbul'a göndererek neşrettirdim.

İlk yazılarımın tecrübesine şu suretle başlamış olacağım. O yaşta bu cüret ancak o zaman affolunabilir bir çılgınlıktı.

23

Dağınık faaliyet — Şemsettin Sami Bey'e şükran — İlk cesaretler — Takdir mi, tariz mi müfit olurdu? — Şiir söylemekten feragat — "Aşkımın Mezarı" — Kin

Hayatımda en ziyade esefe şâyan olan hadiselerden biri küçük yaşımdan beri faaliyet kudretlerimin muayyen ve mahdut bir mecrada sıkışarak mühimce bir kütle teşkil edememiş olmasıdır. Buna ârızaların, o tarihe ait vesait fıkdanının, mücadele için mücehhez bulunmak ihtiyacıyla muhtelif veçhelere sapan mesainin büyük dahli olmakla beraber sarfedilebilecek kabiliyetleri dağıtmak için fıtratımda mevcut bülhevesane temayülleri en müessir sebep olarak görüyorum. Bu beni çocukluğumdan başlayarak son senelere kadar daima yolumda şaşırtmış bir malûliyet-i hilkıyedir.

Sadece hikâye-nüvis olmalıydım, birçok şeyler olmak isteyince hiçbir şey olamayanların âkıbetine düşmek mukarrerdi.

Hikâye!.. Hayatı da bir hikâye nev'inden telakkiye meyyal olmalıydım ki her şeyden ziyade bunun müptelasıydım. Fransızcada kâfi bir vukuf elde ettikten sonra Şemsettin Sami Bey'in *Sefiller*

116 Jules Verne (1828-1905). Fransız bilimkurgu romanları yazarı.

117 Louis Figuier (1819-1894). Fransız bilim adamı ve yazar.

118 Camille Flammarion (1842-1925). Astronominin geniş kitlelere yayılmasına katkıda bulunan Fransız astronom.

tercümesi istisna edilirse artık Türkçe roman okumaz olmuştum. İlk okuduğum Fransızca roman Pierre Zaccon'un *Ölüme Kadar Düello* kitabı oldu. Bunu sıra ile hemen o asrın bütün büyük hikâyecileri takip etti. Eugène Sue[119], Paul Féval[120], Frédéric Soulié[121] ve saire.. Nihayet Alexandre Dumas'da[122] tevakkuf ettim. Onun meftunu idim ve onun tarihî hikâyelerinden aşılanan bir zevk iledir ki tarihe merak ettim.

İlk önceleri bu eserleri tamamen anlar mıydım? Elbette değil, fakat anlamadığım satırlarda tevakkuf etmeyerek, hatta lügate müracaat etmeyerek, koşa koşa, seri bir at seyranında zaptedilebilen manzaralarla iktifa edercesine, okurdum. Lisan öğrenmek isteyenlere bu usulü tavsiye ederim. Lügat kitaplarının vesatetine müracaat etmeyerek, tabir caizse her kelimeyi bizzat kendi şahsiyetinde ve kendi mevkilerinde, kendi havalarında tanımak için en iyi çare bu olduğuna kaniim.

Sonra tercüme... Fakat bunun için behemehal lügat kitaplarına müracaat lazımdır. O tarihte Fransızcadan Türkçeye Bianchi'nin[123] kullanılmaz bir eseriyle Kalfa'nın ihtiyaca vefa etmez küçük cep lügatından başka bir kitap yoktu.[124] İşte bu sırada Şemsettin Sami'nin o güzel lügatı imdadıma yetişti. Cüz cüz intişar ederdi ve her cüzüne ben azîm bir sabırsızlıkla intizar ederdim.[125]

Memleketin irfanına en büyük hizmetlerden birini yapmış olan, vücuda getirdiği eserlerle bilhassa *Kamûsu'l-a'lâm*[126] ve

---

119 Eugène Sue (1804-1857). Fransız romancısı. Daha ziyade Paris'in aşağı tabakalarının hayatlarını anlattığı romanlarıyla geniş bir okuyucu kitlesi tarafından ilgiyle izlenmiştir. *Paris'in Esrarı* adlı romanının Victor Hugo'nun *Sefiller*'i üzerinde etkili olduğu söylenmektedir.

120 Paul Féval (1817-1887). Fransız roman ve oyun yazarı. E. Sue'nun *Paris'in Esrarı*'na nazîre olarak *Londra'nın Esrarı* romanını yazmıştır.

121 Frédéric Soulié (1800-1847). Daha ziyade tarihî romanlarıyla tanınmış Fransız yazarı.

122 Alexandre Dumas Pére (1802-1870). Fransız romancı. En tanınmış eserleri arasında Türkçeye de çevrilen *Üç Silahşörler*, *Monte Kristo Kontu* ve *Bayan Monsareau* yer almaktadır.

123 Bianchi'nin *Dictionnaire français-turc* (2 C., Paris 1843-1846) adlı lügatı (bkz. Ömer Faruk Akün, "Bianchi, Thomas-Xavier", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), C. VI, İstanbul 1992, s. 117-120).

124 Muhtemelen Halife bin Mahmut el-Mısrî'nin *Kalâidü'l-cümân fî fevâidi't-tercümân* (Bulak, 1266/1850) adlı Türkçe, Fransızca, Arapça lügatı.

125 Burada, Şemsettin Sami'nin 1882 yılında iki cilt hâlinde yayımlanan *Kamûs-ı Fransevî*'sinden söz edilmektedir.

126 Şemsettin Sami'nin 1888-1899 yılları arasında 6 cilt halinde yayımlanan tarih, coğrafya ve meşhur şahsiyetler ansiklopedisi.

Lügat-ı Osmaniye'siyle başlı başına bir kütüphane tesis eden bu şâyan-ı hayret faaliyet menbaının feyiz verici dalgaları ta o tarihte başlayarak bütün bizim neslimizi ihya etmiştir. Ben onu tercüme ettiği *Şeytanın Yâdigârları* ve Victor Hugo'dan tercümesine başlayıp ikmal edemediği *Sefiller* ile bir de *Hafta* risalesiyle tanırdım.[127]

Jaba'nın nezareti altında başlayan tercüme tecrübesine artık müstakilen devam edebilirdim: Bu sırada Alexandre Dumas'dan *Kraliçe Margo*'yu, Scribe'den *Bir Macera-yı Aşk*'ı bir hamlede tercüme ettim. Bunlardan ikincisinin nasıl kaybolduğuna vâkıf değilim, birincisini İstanbul'da kitapçı Aleksan'a vermiştim. O ruhsat alamadı, fakat müsveddeleri de bana iade edemedi, bu birçok zaman arada halledilememiş bir mesele olarak kaldı. Bu adamla her temasımda kendisinden nahoş bir tesirle ayrılacağımın ilk tezahürü bu vesile ile vukua gelmişti.

Bir aralık mütercimlikte dâiyeperverliği yükselttim. Manzum bir hâile tercüme etmek istedim. Jean Racine'in[128] *La Thébaide* nâmındaki eserini, fakat nesren, Türkçeye –kim bilir nasıl bir Türkçe idi?– çevirdim ve bunun birkaç parçasını haftada bir gece odamda toplanan refiklerime okurdum. Onlar ne büyük sabır ile dinlerdi! Sade sabır değil, büyük bir hayret de bu sabra refakat ederdi. Hep çocukluk; bizi hayrete düşürmek için bir küçük vesile kifayet ederdi.

Asıl hayrete şâyan olan bendeki cüretti, öyle bir cüret ki daha ne Fransızcada iktidarı ne Türkçede gösterilecek bir lisanı olmadan beni İstanbul risalelerine, hatta vilayetin resmî cerîdesine yazılar göndermeğe sevketti. Lâkin bu cüretten daha ziyade hayrete şâyan olan o yazıların kabul ve neşredilmiş olmasıydı.

İşte muharrirlik hayatımın mebâdisini bunlar teşkil eder:

En evvel *Hazîne-i Evrak* ile neşrolunmuş muhtelif şeyler oldu ki ekserisini fennî (!) mevzular teşkil ederdi. Bunları elimde bitmez tükenmez bir menba olan Louis Figuier'nin *Elvâh-ı Tabiat* serlevhalı on büyük ciltlik eserinden kısaltarak, toplayarak alırdım. Yine onun diğer bir kitabından iktibas ederek vilayetin resmî cerîdesine "Uyku Nedir?" diye bir makale gönderdim. Cerîdenin nezareti uhdesinde bulunan vilayet mektupçusu Hüseyin Hilmi Bey –meşhur

127 bkz. Ömer Faruk Akün, "Şemseddin Sami", *İslâm Ansiklopedisi* (İA), C. XI, İstanbul 1979, s. 411-422.

128 Jean Racine (1639-1699). Fransız trajedi yazarı.

Hüseyin Hilmi Paşa[129]– bunu bir fıkra-i takdiriye ile neşredince bu İzmir'de belki bir istihfaf handesi fakat bende muhakkak bir gurur hissi tevlit etti. Zaten *Hazîne-i Evrak*'ın takdirkâr kabulü de bu gurur hissini körüklüyordu. Galiba bu gurur kelimesini kullanırken nefsime iftira ediyorum. Bu bir gurur hissinden ziyade nefse bir itimat mahiyetinde idi. Bu müfit bir şey mi oldu, yoksa buna bedel bana büyüklerden bir gûşimal verilmek daha münasip mi olurdu? Bunu pek tayin edemem, fakat bu neviden bir şeye hedef olunca hiç memnun kalmadım.

Öyle bir yaşta idim ki o yaşın baharları daima birer heyecan-ı âşıkane ile geçer, bende de böyle bir heyecan buhranı geçiyordu. Öyle bir buhran ki bana gazeller, manzumeler söyletecek kadar hezeyan nöbetleri bile yaptı. Bu ilk mümareselerle derhal kanaat hasıl etmiş idim ki kafiyesi, vezni oldukça düzgün bir şeyler yapmak şair olmak için kâfidir. Teşekkür olunur ki aksine kail olanlara müsadif oldum da âzâsı pek çok olan o zümreden ta ilk adımlarımda ayrılmış olduğuma pek memnunum.

Beni irşad eden iki kişi vardı: Süleyman Bey sarahaten "Vazgeç!..", İzzet Bey –dolayısıyla Evliyazadeler'den– dizime vurarak oldukça canımı yakarcasına: "Sen hiçbir zaman şair olamayacaksın. Nesir neyine yetmiyor..." demişlerdi. Bunları pek iyi telakki ettim, fakat vaktâ ki "Aşkımın Mezarı" serlevhasıyla bir mensure yazarak o zaman Muallim Naci'nin[130] bir müşaare mahşerine çevirdiği *Tercümân-ı Hakikat*'e[131] gönderdim ve onun Muallim Naci tarafından "Mezarda aşk aramak, ölüde can aramağa benzer" kılıklı bayağı bir cümle ile neşredildiğini gördüm; hiddetimden dudaklarımı ısırdım. Ne tuhaftır ki ondan sonra yarım asırdan beri devam eden tahrir mesleğimde pek çok haksız hücumlara, mânâsız tarizlere müsadif olmuş olmak beni asla hiddete sevketmemiştir. Muallim

129 Hüseyin Hilmi Paşa (1855-1923). Devlet adamı ve diplomat. Sefirliklik, Dahiliye Nâzırlığı ve Sadrazamlık yapmıştır.

130 Muallim Naci (1849-1893). Tanzimat dönemi şair ve yazarlarından. *Ateşpare* (1298/1883), *Şerâre* (1299/1884) ve *Füruzan* (1301/1886) gibi şiir kitapları yanında *Medrese Hatıraları* (1301/1886), *Osmanlı Şairleri* (1306/1890) ve *Istılahât-ı Edebiye* (1307/1891) ve *Lügat-ı Nâci* (1310/1893) gibi eserleri de vardır. Edebiyat tarihlerinde daha çok 1886 yılında Recaizade Ekrem ile yapmış olduğu "Zemzeme-Demdeme" tartışmasıyla hatırlanır (bkz. Celâl Tarakçı, *Muallim Nâci Efendi*, Samsun 1984; M. Kayahan Özgül, *Muallim Naci Efendi*, İstanbul 2016).

131 1878-1908 yılları arasında Ahmet Mithat Efendi'nin bizzat idare ettiği günlük gazete.

Naci'nin bu ilk tarizi bende müsemmim tesirata karşı bir nevi aşı vazifesini görmüş olacak. Bu itibarla Muallim'e minnettar olmak lazım gelir, fakat ben bilakis onun hakkında derhal bir kin duydum. Bu his ileride edebî görüş ihtilaflarıyla teşeddüt etmiş ve biz *Hizmet* cerîdesini tesis ettikten sonra patlak vermişti.

24
İnsanları tanımak için — Bî-taraf — Tekfir — Çekmecemin müşterisi — Hayatı nezrolmuş bir bedbaht — Üç biraderler — Beni ısındıran bir cevap

Mekteplerde ilme, fenne, lisana dair bir şeyler öğretilmeseydi ben yine çocukların hayatı öğrenmek, insanları tanımak, mütenevvi tabayii, emzice numunelerini teşhis etmek ve bunlara karşı kendi mevcudiyetlerini idare edebilmek için mekteplere sevkedilmesine taraftar olurdum. Ancak oradadır ki muaşeret diye süslü bir ismin altında kastedilen ve esası başkalarının silahlarını tanıyıp kendi silahlarını ona göre tedarik etmek demek olan, her ilimden daha kıymettar bir ilim tahsil olunabilir. Netice: Zengin aile çocukları tanıdım ki mekteplere gönderilmek istenmeyerek hususi muallimlerin ihtimamına terkolunmuşlardır. Servetin kendilerine bahşettiği terbiye ve tedris vesaitinin mebzulen feyzini gördükleri, tabiatın verdiği zekâ kabiliyetlerinden tamamen müstefid oldukları halde hayatın icabatıyla temaslarında, başkalarıyla dâimî ve ârızî münasebetlerinde her vesile ile bir sakat iraesinden hâlî kalmamışlardır.

Rahiplerin mektebinde en büyük istifadeyi bu zeminde yaptığına kailim. Burada her unsurun enmuzeçleri vardı. Mezhepte ittifak eden bu çocuklar yalnız şahsi fıtratlarından değil, unsurlarının, muhitlerinin, menşelerinin ihtilaflarından tevellüt eden hususiyetlerle her türlü meziyetlerin yanında nakîseler, seyyieler gösteren birer numune idi. Doğrudan doğruya Frenk denebilecek çocuklardan başka sonradan uydurulma isimlerle asıllarını saklayan mütefernicler, yalnız mezheplerini tebdil ile iktifa ederek mahlaslarına Avrupaî bir renk verdikten sonra aile isimlerinin "pulo..." yahut "yan..." ile biten farikalarını değiştirmekte ihmal gösterenler vardı. İzmir'de çıkanlardan başka Anadolu'nun içerilerinden, Akdeniz adalarından gelenler vardı ve bu suretle burası zekânın yanında hile

ve desiseye, muhaleset ve samimiyetin yanında riya ve müdahaneye, hulûs ve vefanın yanında haset ve iftiraya, velhasıl bütün mütehalif ve mütehasım hissiyat ve ihtirasata tesadümgâh olan bir mahşerdi. Ben bu mahşerin içinde bîtaraf kalabilirdim. Tek Türk olmak itibarıyla rahiplerden, seyyar muallimlerden başlayarak bütün talebeye sirayet etmiş bir saygı vardı ki beni vasatî Avrupa'da muhâsamelerin hududuna gelince tevafuk ettikleri İsviçre'ye benzetirdi. Fakat mektebin dahilinde bu suretle hasıl olan mümtaziyetime mukabil bu mektep meselesi hariçte beni ne kadar üzecek, ağlatacak muhacemata sebep oldu.

"Torununuzu papaz mektebine gönderdiğiniz için sizi muaheze ediyorlar" diye büyük pederime heyet-i mebusa mı gönderilmedi; başında yaldızlı şapka ile tiyatroya çıkıyor yahut Ramazan günü vilayet erkânı karşısında soytarılık ederek sarhoş oluyor diye tekfir edenler mi olmadı.

Bu son iki isnat tevzi-i mükâfat vesilesiyle talebe tarafından verilen oyunlarda bana da bir hisse verilmiş olmasından tevellüt etmişti. Bir sene Voltaire'in[132] *César'ın Ölümü* hâilesinde, diğer bir sene *Daniel* isminde rivayat-ı İsrailiye'den bir faciada, bir defa da bir mudhikede öyle günahlar işlemiş oluyordum ki beni derhal camia-i İslâmiye'den harice atmağa kifayet ediyordu. Zira, hemen bütün dünyada, hemen bütün edvâr-ı tarihiyede görülen bir hadise bu memlekette daha şiddetle, daha kesretle revaçta idi. Heyhat! Hâlâ da öyledir...

Ne kadar çirkin ve kötü hisler varsa, hasetten, gayzdan, ihtirastan, mezemmet ve iftira zehirlerinden mürekkep murdar çirkâbe, her şeyin fevkinde tutulmak lazım gelirken her şeyin dûnuna indirilmek istenen, din örtüsünün altına saklanırdı.

Bilhassa bana affetmedikleri bir küfür vardı: Mektepte fesimi çıkarmak. Bu suretle başlayan şöhretin seyyiatını senelerce çektim ve senelerce hep tehlikelere karşı mücadele ve müdafaa mecburiyetinde kaldım.

İlerde bu noktaya avdeti icap ettirecek bir vak'a hikâye edeceğim. Bereket versin ki şevk-i tecessüsle sabah dualarında hazır bulunmak için mektebin mabedine girmemek ihtiyatını gösterdim.

---

132 Voltaire (1694-1778). Fransız yazar ve fikir adamı. Shakespeare'in etkisiyle çeşitli oyunlar kaleme aldı. Başlıca eserleri arasında *Henriade* (1723), *Brutus* (1730), *Zaire* (1732), *Sezar'ın Ölümü* (1735) ve *Candide* (1759) yer alır.

Mektepte beni az çok işgal eden mütenevvi ırk ve beşer numunelerinde tevakkuf etmek beni pek uzun hatıralara sevkedecek. Bundan içtinap etmekle beraber birkaç enmuzeç zikredeceğim.

Bunlardan biri benimle beraber bu Katoliklik âleminde istisna teşkil eden bir Alman Musevisi idi. Her sabah müzakere odasında biz yalnız kalırdık, bütün diğer çocuklar mabede giderlerdi. Kapı son çocuğun üstüne kapandıktan sonra o derhal yerinden kalkar ve yanıma gelirdi. Bir elini kısa bir "Bonjour"la bana uzatırken ötekini çekmecemin kapağına uzatırdı ve bilâ-tereddüt kırmızı saçlı başını eğerek çekmecemde bir gün evvelinden sonra peyda olan yenilikleri tetkik ederdi. Burada mutlaka alınacak birkaç şeker, iade edilmek üzere alınıp unutulan bir kitap, posta pulları, kurşun kalemleri, henüz kullanılmamış bir defter bulunurdu. Biri alınırken diğeri ertesi sefere talik olunarak böyle ne ufak tefek şeyler gitti. Ben bazen gülerek mümâşat eder, bazen mukavemet göstererek redde cesaret bulurdum, fakat bu yüz kızartma kabiliyeti onun ertesi günlerde aynı şey için tekerrür eden ısrarlarına karşı devam edemezdi. Yalnız bir şeyde mukavemet için sebat gösterirdim: Nikelden zarif bir kutucuk ki babamdan almıştım ve içinde kalem uçlarını muhafaza ederdim. O her gün bunu isterdi, ben her gün onu reddettim, fakat bir sabah çekmecemi açınca onu içindeki uçlar yere dökülmüş ve kendisi kaybolmuş gördüm. Bir daha ne o istemeğe lüzum hissetti, ne de ben reddetmek mecburiyetine katlandım.

Birkaç numuneyi daha zikretmek isterim: İçeri Anadolu'dan, fakat başka başka yerlerden gelmiş iki Ermeni Katoliği vardı ki pek zeki ve pek çalışkan idiler; yalnız biri müteverrim, diğeri bir kemik hastalığı neticesiyle topaldı. Çocukların hafta arası müçtemian yaptıkları bir seyran esnasında, Halkapınar'da bir aralık onlarla yalnız kaldım. Memleketlerinden bahsettiler. İkisinde de bir sıla derdi âşikârdı. Birdenbire topal sustu, yüzünden bir dalga geçti ve yavaş bir sesle teganniye başladı. Bu şikâyetkâr bir nevha idi. Ötekinde de için için bir mırıltı ile iştirak dakikaları oluyordu, sonra birdenbire topal iki eliyle yüzünü örttü, diğeri yere kapandı, hüngür hüngür ağladılar.

Sonra sordum:

– Bir mersiye, dediler; bedbaht Ermeni vatanı için...

Dondum. Bu ne demekti? Bunun asıl mânâsını yirmi sene sonra anladım.

Adalar'dan gelmiş iki kardeş vardı: Biri ne kadar haşarı ise diğeri, küçüğü o kadar mazlum ve sakindi. Balmumu renginde yanakları çukurlaşmış, gözlerinin ferine donukluk çökmüş, sırtı biraz eğrilmiş bir biçare ki soluk dudaklarının üstünde müebbed bir mühür şeklinde perişan ve mütehayyir bir tebessüm vardı. Sonraları öğrendim ki onu ebeveyni tevellüdünden başlayarak İsa'ya nezretmişler. Burada mektebi bitirince bir manastıra gönderilecek ve rahip olacaktı.

O yalnız derse çalışır ve kimse ile görüşmez, oyunlara karışmazdı. Ebeveyninin bütün mevcudiyetine tasarruf eden istibdadıyla kendi nefsine ve hiç olmazsa şu çocukluğun şuh senelerine bile temellük hakkından feragat eden bu çocuğun bir demir kapı ile ilelebet kapanmış ruhuna kaç kereler birer fiske ile dokundum, ondan gelecek sesi işitmek istedim. Bu papaz mektebinde papaz olmak üzere dünyaya gözünü açar açmaz mürtesem bir istikbal için çalışan bu çocuğun kanaatlerine hürmetkâr olacak kadar nazik davranırdım, fakat o kanaatlerin ne olduğuna vukuf bence mutlaka lazım bir muvaffakiyetti. Bu muvaffakiyet şu suretle tecelli etti ki onda hiç, amma hiçbir kanaat yoktu; yalnız iman ve ondan mütevellit müthiş bir taassup vardı.

O zaman buna mütehayyir kalırdım. Sonraları öğrenmekte gecikmedim ki insanlar için iman ve itikat mutlaka bir kanaate müstenit değildir; ekseriyet üzere bunun aksi vâkidir ve bu öyle bir taassuba müntehi olur ki onu yerinden bir çizgi deprendirebilmek için küre-i arz sıkletinde bir mantığın bile kuvveti kifayet edemez.

Biçare beşeriyet! Bütün tarihin neye istinat ediyor!..

Milano'dan gelerek İzmir'e tavattun etmiş bir İtalyan ailesinin üç çocuğu vardı ki İzmir'in mühim bir müessesesine mensup olmak itibarıyla mektepte pek hatırlarına riayet olunurdu. Bunların üçü de birbirinden güzel, birbirinden edib, halûk ve nazik idiler; fakat bu mümtaziyetler onların etrafına sanki başkalarının takarrübüne imkân bırakmayan bir çember çeviriridi. Diğer çocuklarla münasebetleri icap ettikçe birer kelime teatisinden ve muaşeret kavâidine sarih mugayeret teşkil etmeyecek kadar nazik olmak endişesinden ibaret kalırdı; bana karşı bilakis üçünde de daima bana takarrüb eden bir meyil vardı, o kadar ki bir gün merakıma galebe çalamayarak benimle en samimi olan ortancasına, Luigi Fr... sordum:

– Luigi, dedim; dikkat ediyorum ki üçünüz de kimse ile ihtilât etmiyorsunuz.

Sonra, galiba biraz kızararak ve yavaşça bir sesle ilave ettim:

– Beni de istisna ediyorsunuz...

Elimi sıktı ve derhal cevap verdi:

– Gayet tabiî, dedi; sen Türksün, yani bu memleketin sahibi... Ötekiler? Onları bilmiyorum nedirler?

Bugünden sonra onunla daha iyi dost olmuş bulunduk. Mektepte böyle edinilmiş dostlarım oldu ki onlarla sonraları da dost kaldık.

25
Tesadüflerin lütfu — Mektebe veda — Muavenetten istiğna — İki takayyüt — Paranın sesi — Risale-i mevkûte fikri

Hayatımın dönemeç noktalarında o kadar beklenemeyen güzel tesadüflerle karşılaşarak, dolaşık yollardan beni en kısa bir mesafe ile selâmet ve muvaffakiyet sahasına çıkaracak olanını ihtiyar edivermişimdir ki, bu, bende bir nevi tabiî kuvvetlerin fevkinde bir kudretin daima müşkül zamanlarımda imdadıma yetişeceği kanaatini tevlit etmiştir. Hâlâ zannederim ki ayaklarımın önünde girilebilecek muhtelif yollardan en muvafık olanını mutlaka gösterecek ve beni düşünmeğe hâcet kalmadan oraya sevkedecek bir el karanlıkların arasından uzanarak necat meşalesini yakacaktır.

Bu itikadın aksine delâlet edecek yüzlerce tecrübelerimde hep kendi kendime:

– O meçhul dost elin irşadına dikkat etmemiş olacağım! der ve yine onun müdahalesi ümidine sadık kalmak isterim.

Mektebin son sınıfı ki, ihtiyarî felsefe sınıfı idi, bence fazla göründü; etrafımda her şeyin bana telkin ettiği bir zaruret vardı: Bir an evvel bir meslek sahibi olmak ve hayatı kazanmak...

17 yaşında idim: Avrupa'ya giderek bir dârülfününa intisap etmek, o kadar baid bir ihtimal idi ki hatıra bile gelmedi. İstanbul'da Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Mülkiye vardı. Bunlar için de bir heves duymadım; zaten böyle bir heves doğsaydı bile biraderimin Hukuk Mektebi'ne devamı imkânını ancak tehdiye edebilen babamdan bunu istemeğe cesaret edilemezdi.

Dedeme gelince: Küçük amcalarımın bir türlü inzibat altına alınamayan hayatlarından mütevellit endişesine fazla bir gaile ilavesi muvafık-ı insaf olamazdı; zaten dedeme en yakın olan birinin ki, hatırasını rencide etmemek için hakkımdaki hissiyatını en hafif bir tabir olmak üzere tebaüd diye tavsif edeceğim, bir gün nasılsa ihtiyatkârlığına rağmen ifşa ediverdiği bir düşüncesi beni kırmış ve ne olursa olsun muavenet görüyor olmak vaziyetinden çıkmak için bana kat'î bir karar aldırmış idi.

Bunu mektebin imtihanlarından sonraya talik ettim. Ve bunları şâyan-ı iftihar bir muvaffakiyetle –bu muvaffakiyeti kendimden ziyade nasılsa Türklüğe karşı bunu bir cemile addeden rahiplerin siyasetine hamletmek doğrudur– bitirince elimde "Au merite" – "Liyakate" kelimeleri mahkûk gümüş bir sikke ile Süleyman Bey'e gittim. Onunla aramızda münasebet yavaş yavaş muvazenesini tebdil etmiş ve bir iki sene içinde, bir nüfuz farkı varsa onu daha ziyade benim tarafıma imaleye başlamıştı.

Hülasaten anlattım:

– Mektepten çıkıyorum, bundan sonra ne olacağıma, ne yapacağıma vâkıf değilim. Belki sadece babamın mağazasında, incir çuvalları ile palamut tozları arasında yaşayacağım. Herhalde bugün dedeme teşekkür etmek ve artık..."

Süleyman Bey derhal anladı. Ve:

– Gücendirirsin.. dedi. Bu mütalaa belki doğru idi. Fakat cesaretime halel vermedi, doğru onun yanına gittim. Mûtattan fazla bir resmiyetle elini öptüm ve ihzar edilmiş küçük nutkumu irad ettim.

Maksat hasıl oldu, artık hayatımda istiklâliyet kazanmış olmak itminanı duydum, fakat...

Yine o gün hayatın hakikati haşin bir yumrukla göğsüme vurdu ve istihza ile dolu bir hande içinde:

– Ya para! Onu ne yapacaksın? dedi.

Kitaplarımı almak ve rahiplerle veda etmek üzere mektebe gitmiştim. Seyyar muallimler içinde ikisi bana daima dostane takayyüt ederlerdi. Bunlardan biri, Pierre Vasel yine bu mektepte rahipler tarafından yetiştirilmiş pek zeki, pek muktedir bir genç idi ki nasılsa ruhaniyete girmek için lazım gelen kalp temayüllerini duymamıştı. Bu benimle ekseriyet üzere edebiyattan, şiirden, ezcümle pek meftun olduğu klasiklerden bahseder; beni mütalaalarımda ikaz ederdi.

Hatta ruhbaniyete temayülden uzak kaldığına bir gün pek âşikâr bir bürhan vermişti. Bir kâğıt içinde ihtimam ile sarılı bir kitabı bir gün yavaşça çekmeceme bırakarak bana demişti ki:

– Size Voltaire'in *Lügat-ı Felsefe*'sini[133] getirdim, bunu okuyun. Fakat kimseye ne benden, ne ondan bahsetmeyin. Göreceksiniz, istihzanın, tezyifin, tarizin bu derece incesine ve güzeline başka bir edipte tesadüf etmek mümkün değildir.

İşte bu zat veda sırasında cebinden bir kâğıt çıkardı, dedi ki:

– Size bir hizmet yapmak istedim. Daima gördüm ki okumak başlıca zevkinizdir, fakat okumak ancak bir usul dairesinde olursa müfittir. Aynıyla yemek gibi... Size kütüphanenizin esasını teşkil etmek lazım gelen kitapların bir fihristini yapıyorum. Paranızı buna göre sarfederseniz beyhude israf etmemiş olacağınıza kaniim...

Teşekkür ettim ve bir göz gezdirdim. Evvela klasikler vardı: Garnier[134] temsilinden... Sonra romantikler geliyordu: Hugo, Lamartine[135], Musset[136], Gautier...[137] Daha sonra Victor Duruy'nin[138] tarih-i umumi silsilesi... Hiç olmazsa iki yüz ciltlik bir fihrist, şöyle bir tahmin ile bin Frank tutacaktı. Altın para elli lira...

Gözlerimin önünde sanki bir bulut parçalandı. Ve daha o sıyrılmadan diğer muallim ki, aslen Fransız idi ve cidden pek mümtaz bir adamdı. Raymond Péré beni bir tarafa çekti ve:

– Küçük dostum, dedi, teessüf ederim ki felsefe sınıfını yapmayacak imişsiniz. Bunun için sizinle mübâhase edecek değilim. Belki bir an evvel pederinizle çalışmak için esbâb vardır. Fakat eğer orada bulacağınız meşguliyetten kurtarılabilecek zamanınız olursa, mutlaka haftada üç gün birer saat, bana geliniz. Yazılarınıza, mütalaalarınıza nezaret edeyim. Felsefeyi de beraber gözden geçiririz, bir nebzecik olsun. Asıl sizi yazıda takip etmek isterim. Size kendi hakkınızda fazla bir fikir vermek istemeyerek yalnız şu kadar

133 Voltaire'in 1764 yılında yayımlanan meşhur *Felsefe Sözlüğü*. Adı geçen eser Lütfi Ay tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ve Maarif Vekâleti Klasikleri arasında 1943 yılında basılmıştır.

134 Robert Garnier (1544-1590). Fransız trajedi şairi.

135 Alphonse de Lamartine (1790-1869). Fransız şair ve yazarı.

136 Alfred de Musset (1810-1857). Fransız şair ve oyun yazarı.

137 Théophile Gautier (1811-1872). Romantizm akımına mensup Fransız şair, romancı ve deneme yazarı.

138 Victor Duruy (1811-1894). Fransız tarihçi. *Romalılar Tarihi* en önemli eserleri arasındadır.

söylemeğe lüzum görüyorum ki bilhassa tahkiye –narration– için şâyân-ı dikkat istidadınız var.

O söylemedi fakat bittabi bana haftada üç gün ders verecek pek meşgul bir muallimin saatleri beyhude israf edilemezdi.

Yine para!..

Hayatın bu mübrim ihtiyacı o günden itibaren alnıma yakıcı damgasını basmış oldu.

Artık mektep hayatı bitmiş idi. Türlü ihtimallerle çizilmiş bir dönemeç noktasına gelmiştim. Bu noktada çocukluk devresinden çıkıyor ve gençlik devresine giriyordum. O zamana kadar paranın pek ehemmiyetle telakki edilmeyen sesleri beni neşeden, ümitten alıkoyamayan uzak ihtizazlardan ibaret kalmıştı. Fakat bu noktada birden gülmeyen bir çan kuvvetiyle patlamış ve beni yolumda sarsarak:

– Nereye gideceksin ve nasıl gideceksin? demişti.

Hiç hayalperest değildim. Geçilecek yolun ne müşkül, ne müz'iç olduğuna hiçbir tarafını gizlemeyen, süslemeyen bir vukuf ile muttali idim.

Derhal karar verdim: Beklemek. Tesadüflere muntazır olmak. Onların müdahalesine o vakitten beri mutekit idim. Bu iki muallimin veda günü bana gösterdikleri takayyüt de bir tesadüf değil mi idi? Fihristi bulanık gözlerle okuyor ve yine bulanık bir zihinle diğer muallimin sözlerini tekrar ediyordum. Ne demişti? Bende şâyân-ı dikkat istidatlar keşfetmişti, öyle mi?

Hakikaten kaç kereler müsveddelerimi bana bu kabilden cümleler tahşiye ederek iade etmişti.

Demek oluyor ki icap ederse bu bahsolunan istidatlar paraya tebdil olunabilirdi. Heyhat! Hayalperest değildim amma hayatı da tecrübe etmiş değildim. İzmir'de bir risale-i mevkûte tesis etmek fikri bana bu suretle gelmiş oldu.

Çocukluk devresini bitirmiş sayılırdım. Artık gençlik devresine girmiş oluyordum. Fakat bu devreye işte böyle bir çılgın fikir tohumuyla giriyordum.

İnsan, tam mânâsıyla çocukluk devresinden ne vakit tamamen çıkmış olur; hatta hâlâ bugün katiyetle: "İşte artık çocuk değilim!.." demek mümkün müdür?..

26
Aile tarihinden bir icmal — Dolgun bir devre — Kendi âlemlerinde — Tiyatro iptilası — Cezayir Hanı — Muhtelif dersler

On yediden yirmi ikiye kadar, mektepten izdivaç tarihine kadar, beş senelik kısa bir zaman... Kısa fakat o derece dolgun ki şimdi onun havsalasına sıkışan şeylere uzaktan bakınca önünde çalılardan, dikenlerden, birbirine dolaşarak perçinlenmiş sarmaşıklardan her noktasında yığın yığın kabaran bir orman karşısında gibiyim. Bunu ayıklamak, elimde şu satırların üzerinden kayan ince kalemle tahattur melekâtıma yol açarak, bu kümelerin altında ayaklarıma dolaşacak uykuda yılanların üstünden atlayarak, şurada burada koparılacak bir çiçek varsa ona uğrayarak ilerlemek lazım geliyor.

Çılgın demeyeceğim, zira hiçbir zaman bütün mânâsıyla çılgın olmadığıma kailim, fakat gençliğimin bu en dolgun kısmı mektep hayatının zaruri bir intizama tâbi olan senelerinden sonra birdenbire tamamen serbest kalıvermiş bir gencin ne yapacağında mütehayyir, oradan oraya sıçrayan, hevesten hevese koşan bir ömür idi.

Ve derhal itiraf etmeliyim ki, bu beş sene bir mesai devresi olmaktan ziyade faaliyet kuvvetlerinin, harice taşmak emellerinin usulsüz, ıttıratsız bir taşkınlık zamanı oldu.

Her şeyden evvel kendi vaziyetimi tespit edebilmek için ailenin heyet-i umumiyesine icmalî bir nazar atmak doğru olacak:

Dedemin doksan yaşını zor taşıyan kuvveti, bir yandan genç çocuklarının tevlit ettikleri üzüntülerle, diğer yandan halı ticaretinde kavi, zeki, faal rakiplerin zuhuru üzerine muamelâtını günden güne daha ziyade tazyik eden müşküllerle artık âşikâr bir inhitat takip ediyordu. Şimdi ailenin şeref nâmını muvaffakiyetle yükselten babamın küçüğü amca Sadık Bey'di. Babasının servet ve ihtişam bayrağı solarken onun elinde taze bir revnakla tâbdâr yeni bir bayrak dalgalanıyordu. Babamın İstanbul'da işleri tasfiye olunmuş, İzmir'de yeni bir ticaretgâhı vücuda gelmişti ve bu suretle servet denebilecek derecede değil fakat genişlik dairesinde bir hayat düzeni kurulmuştu.

Efradı çok olan bütün ailelerde olduğu gibi bizde de vukuat hiç eksik değildi; vukuat ve hususuyla ölümün vakit vakit yaptığı tahribat... Tecennün yahut teverrüm eden genç kızlar, bir kaza ne-

ticesinde yanan genç valideler, bilhassa birbirini takip ederek giden küçük yaşta çocuklar öyle müzdehim bir matem kütlesi husule getiriyordu ki bu, bende daima titreyen bir hiras hissi tevlit etmiş oldu. Bu his bana çarpacak olan en büyük matemin mütekaddim bir korkusu imiş...

Bu kalabalık ailenin içinde kendi kendime uzak bir mevki tayin etmiş oldum, iltizamî bir tebaüd arzusuyla değil, fakat tabiatıyla böyle oldu. Beni işgal eden bir âlemin, daha doğrusu mütenevvi simalardan, muhtelif zeminlerden mürekkep birçok âlemlerim vardı; o kadar çok ki günlerimi, gecelerimi bunların arasında taksim edebilmek en büyük müşküllerimden biriydi.

Bu âlemleri tasnif etmek bile mümkün değil. Rüştiye arkadaşlarımdan, mahalle komşularımdan bir zümre vardı ki evimizin üç odadan ibaret bana mahsus bir kısmında haftada hiç olmazsa bir kere toplanırdı. Bizim bu zümre ile İzmir'in dört köşesinde seyranlarımız, eğlencelerimiz olurdu.

Bir ikinci zümre vardı ki onu Antoine ve dostlarıyla Mekhitarist Mektebi'nden bana merbut kalanlar teşkil ederdi. Bu dostlar ki birincilerden tamamen ayrı idiler, beni mahiyet itibarıyla de büsbütün başka zeminlere sevkederdi. Burada başlıca tiyatro hayatını zikredeceğim:

İzmir'in yaz ve kış, daha ziyade yaz, bir tiyatro hayatı vardı ki İtalya ve Fransa ile denizden münasebatı sayesinde İstanbul'dakinin hiç dûnunda değildi; hatta belki fevkinde idi... Buna başlıca sebep olarak istibdat hükümeti tarafından tiyatrolara karşı tatbik edilen zecirden İzmir'in bir dereceye kadar vâreste kalması gösterilebilir.

Rıhtımda mutlaka bir İtalyan operası, yahut bir Fransız operet kumpanyası, vakit vakit her iki lisanda facia ve mudhike trupları bulunurdu; ve biz üç beş dost bunların müptela müdavimleri idik. Bu sırada bende hasıl olan musiki merakı beni daha ziyade operalarla operetlere sevkederdi; muhakkak haftada üç beş geceyi buralarda geçirmek için Yokuşbaşı'ndan rıhtıma kadar yürüyordum.

Hakkımda gösterilen müsaadekârlığı suiistîmal etmeyeceğime büyük bir itimat ihsas etmiş olacağım ki bu tiyatro iptilasına karşı evden bir muahezeye uğramazdım.

Bu beş sene içinde gördüğüm piyesleri, dinlediğim opera ve operetleri tadat etmek mümkün değildir; hele bu sonunculardan bütün İtalyan ve Fransız –*repertoire*'i– bana mekşuf oldu.

Bir üçüncü âlem de babamın mağazasıydı.

Nihayet kendime bir iş icat etmiş olmak ve kitaplarımla seyranlarıma para yetiştirmek için babama dedim ki:

– Müsaade ediniz, gelip mağazanızda çalışayım. Bana orada tutulacak defterler, yazılacak mektuplar verin; hatta işe müteallik kurslarınızı yapayım; ta ki sizden belki haddinden fazla para isteyecek olursam bunu hiç olmazsa kısmen de ödemiş olayım...

Mahirane bir siyasete delâlet edebilecek olan bu teklif, belki biraz öyleydi, fakat esasen hissiyatımın sadık bir tercümesiydi. Babama bir yük olmamak bence zevkine pâyan olmayan bir haz demekti; Antoine'ın felsefesinden mülhem, herhalde tab'ıma muvafık bir haz.

Babamın ticaretgâhında temettüata teşrik ettiği cevval bir zat ile onun bir oğlu vardı ki Türkçeye müteallik bütün hesabata ve muhaberata bakardı. Bu gayet uzun boylu, güleç yüzlü ve pek güzel sesli bir gençti ki aleyhine atfolunabilecek bir kusurunu tahattur etmiyorum; yalnız ne zaman yanında bulunursam beni adeta cüce gösterecek derecede uzun olan boyunu nereye sığdırabileceğinde mütehayyir kalırdı.

Yemiş Çarşısı'nda Cezayir Hanı'nın alt katında işgal olunan mağazadan ve depolardan başka üst katta iki oda daha kiralanmış idi ki bunlar öğle tatillerinde istirahat için pek müsait yerlerdi. Bunlardan birine derhal ben sahip çıktım. Hakkı Efendi'nin sesi pek güzel olduğu gibi musikiye de intisabı vardı ve haftada birkaç kere bu odalardan birinde İzmir'in meşhur hânendesi Salamon'dan ders alırdı. Heveslerimin ne kadar muhtelif cereyanlara kapıldığına bir misal olarak kaydedeceğim ki çocukluktan sonra sarahaten pek çirkin olan sesimden utanmayarak bu meşklere ben de iştirak etmek istedim.

Heves bundan ibaret değildi: Bir yandan lütufkâr hocamın Gül Mahallesi'nde nişanlısının evinde bir daire-i mahsusada tesis ettiği mesai odasına devam ederek ders alırken bir yandan da arkadaşlarımdan birinin muallimi olan Missir'den İngilizceye çalışıyordum, fakat bunların hepsinden daha ehemmiyetli ve daha gürültülü bir iş icat ettim; ta kaç sene evvel beni gülünç yapan hadiseden sonra zihnimi işgal etmekten hâlî kalmayan bir emel vardı: Mutlaka dans öğrenmek...

Bunu da babamın Fransızca kâtibi olan Musevi genci David Benezra ile müttefikan temin ettik.

İşte *Nevruz*[139] risale-i mevkûtesi bu gürültünün arasında doğdu. Bu iki şeyi ayrıca hikâye etmek isterim.

27
İzmir'de ilk risale-i mevkûte — Üç arkadaş — Mustafa Reşit Bey, Fevzi Efendi, Ubeydullah Efendi — *Hâver* ve *Nevruz* — Mendil kadar bir idare — Mübâhase illeti

Bıçakçızade Hakkı[140] ve Tevfik Nevzat...[141] Daima ikisinin ismi bir arada zikrolunan ve o zaman İzmir'in edebiyat ile müştegil yegâne gençleri olan bu iki dostu nasıl ve nerede tanıdım; işte şimdi derin bir kuyunun karanlıklarında ziya parçaları arar gibi hâtırâtıma inerken bu tafsilâtı görmeğe muktedir olamıyorum. Âlemlerimiz, hayatlarımız, hatta meşreplerimiz ve tahsillerimiz arasında büyük farklar olan bu iki gençle hemen ilk mülâkat bir ittifak noktası vücuda getirmiş oldu: Bir risale-i mevkûte neşredecektik.

Bu bence sabit bir fikir olmuştu. Bütün emellerimle, hülyalarımla tezat teşkil eden, böyle olduğu için beni heveslerime muayyen bir mecra çizmek imkânından mahrum bırakan hayatımda bir tek hülya vardı: İzmir'de birinci defa olarak bir risale-i mevkûte neşretmek. Bu beni doyuracak, hayatımdan memnun bırakacak ve neler ümid edebilirsem onlara vusul için önümde geniş bir yol açacak tek hülya idi.

Ve onlarla, kim bilir kimin vesâtetiyle, buluşunca bu hülya adeta bir cinnet kuvvetiyle beni istilâ etmişti. Bunun sebebi var:

İstanbul'dan isimlerini, ekseriyet üzere göklerden alan ve daima üç beş pervaz hamlesinden sonra, yanarken sönüvermiş cirmler gibi, ortadan kaybolan edebî risalelerin arasında bir tanesi vardı ki beni hepsinden daha ziyade meclûb etmişti: Mustafa Reşit

139 *Nevruz*, İzmir'de 1884-1885 yılarında on beş günde bir olmak üzere sadece 10 sayı yayımlanmıştır.

140 Bıçakçızade İsmail Hakkı (1890-?). Mekteb-i Hukuk mezunu. Yanya, Suriye, Halep ve Hicaz mektupçuluğu yapmış, Birinci Dünya Savaşı'nda esir düşmüş, daha sonra İzmir İdadisi'nde edebiyat ve felsefe dersleri vermiştir.

141 Tevfik Nevzat (1865-1905). İzmir'in ilk Türk avukatı. Jöntürkler'le ilişkisi dolayısıyla Avrupa'ya kaçmış, 1895'te *Âhenk* gazetesini yayımlamıştır. Adana'da sürgünde iken kendisini bir kuyuya atarak intihar etmiştir (bkz. Ziya Somar, *Bir Adamın ve Bir Şehrin Tarihi: Tevfik Nevzad*, İzmir 1948).

Bey'in[142] *Şark*[143] risalesi. Bunda da en ziyade risale sahibinin mensurelerini beğeniyordum. Beş on adım ilerde olan evimize bir gece Menekşelizade Emin Efendi'den bir haber gelerek davet edildim. Oraya gidince evin üst katını misafirlerle dolu buldum. Emin Efendi beni elimden tutarak sarışın güzel saçlarla müzeyyen başı açık, yine sarışın sakalıyla siması ilk nazarda insanı meclûb eden, henüz genç denebilecek yaşta bir zatın yanına kadar götürdü:

– İşte sizin meftunlarınızdan biri!. diye beni takdim etti. O, küçük bir çocuğa ne kadar iltifat etmek caizse bana o kadar bir hüsnü kabul gösterdikten sonra, ayakta etrafımdakilerin takdir ve tahsininden emin bir fütursuzlukla, şiir inşad ediyordu. Bazen oturanların dizlerine ellerini dayayarak, bazen yan odada yarı bırakılmış kadehinden cüret-yâb olmak için bir dakika kaybolup tekrar, gözlerinde fazla bir mahmurlukla, Kemal'den, Hâmit'ten, belki de kendisinden manzumeler okuyordu.

Ben derhal anladım: Mustafa Reşit Bey.

Herkes mebhut dinliyordu, ben de bir köşede sinerek dinledim; beni gören, benimle meşgul olan yoktu. Zaten niçin görsünler, niçin meşgul olsunlar? Benim ufkumda parlayan bir *Şark* var mıydı?

Bu gece eve dönmekte isti'cal ettim, kalbimde bir elemle... Yine Menekşelizade'nin evinde diğer bir gece buna müşabih bir elem duymuştum.

Eski mebusluğunda, Abdülhamit'in şerrine uğrayanlar meyanında menfâda bir hayli zaman kalmış olmaktan, hele uzaktan uzağa Namık Kemal'in dostları meyanında sayılmaktan mütevellit bir şöhreti vardı ki esasen fikrî tecelliyata pek ziyade alâka gösteren Emin Efendi'yi İzmir'de bir nevi müracaatgâh mevkiine getirmişti. Bu baba dostu, her vesile düştükçe –galiba bana lüzumundan fazla itimat ediyordu– evine uğrayanlara beni tanıtmaktan bir haz duyardı. Kendisine bu hususta itminan verdiğime kail değilim, ben bilakis böyle suret-i mahsusada tanıldıkça her türlü melekâtını kaybeden bir utangaç, bir çekingen olurdum.

O gece Emin Efendi'nin evinde sarıklı, cübbeli, benden pek az daha yaşlı, pek fakirane giyinmiş bir softa gördüm; ve derhal bana Fransızca söylemeğe başladı.

---

142 Mustafa Reşit (1861-1936). Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Muavini. *Bir Çiçek Demeti* (1303/1886) ile *Gözyaşları* (1304/1887) adlarıyla iki hikâye kitabı vardır.

143 1879-1880 yıllarında İstanbul'da 8 sayı yayımlanan edebî muhtevalı dergi.

Öyle bir hayret içinde kaldım ki dondum, mukabele etmek için düzgün bir cümle, münasip bir kelime bulamadım. Bana bu harikanın tercüme-i hâlini anlattılar: Manisa'da medresede tahsil eden bir genç. Demiryolu memurlarından birine Türkçe ders verirken ondan Fransızca öğrenmeğe başlamış. Ve az zaman içinde öyle bir süratle bu lisanı öğrenmiş ki nihayet birtakım hayır erbâbının lütfuyla oradan İzmir'e gönderilmiş, İzmir'den de bir mektebe girmek için İstanbul'a gitmek üzere imiş.

Fevzi Efendi...

O gece sabaha kadar uyuyamadım. Hep bana Fransızca söyleyen bir softa vardı ve ben hep ona cevap verebilmek için yutkunuyordum. Sonra, beynimin içinde muttarit bir çekiç vuruyordu: İstanbul'a tahsil etmek için gidiyor. Ya ben?...

• • •

Risaleye avdet ediyorum, ona derhal isim bulduk, *Nevruz* dedik. Önümüzde halledilecek müşkülât vardı, onları da birer birer atlattık. Zaten bende her müşküle karşı müheyya bir deva vardı.

Risaleyi basacak ne matbaa vardı ne sair levazım.. Vilayet Matbaası haftada iki defa Ziraat Bankası'nın ilânlarını neşretmekten başka bir şeye yaramayarak perişan bir varakpare halinde çıkan resmî cerîdeye ancak kâfi geliyordu.

Ben dedim ki:

– Bunları bana bırakın, çaresini bulmak bana ait olsun.

Muhterem fazıl Ubeydullah Efendi'ye[144] güveniyordum. O henüz istibdat devrinin zulmüne uğramamıştı ve İstanbul'da bir yandan Tıbbiye'ye devam eden dost aile çocuklarına nezaret ederken bir yandan da neşriyat âleminde çalışmak için imkân aramakla meşguldü.

O, bizim neslimizin, himmet ve muavenet, irşad ve ikaz zeminlerinde lütfuna pâyan olmayan bir ağabeyi demekti; kendisine, ne kadar mezâhim tahmil edilirse edilsin bu neviden serdedilecek bir rica derhal hüsn-i kabul görecekti; nitekim öyle oldu. Müsveddatı

144 Mehmet Ubeydullah (1858-1937). Bir süre Mekteb-i Tıbbiye'ye devam etti; II. Abdülhamit döneminde önce Paris'e, daha sonra Amerika'ya gitti. İkinci Meşrutiyet'ten sonra Aydın mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girdi. Mütareke yıllarında Malta'ya sürüldü. Cumhuriyet'ten sonra TBMM'de görev yaptı. Maceralarla dolu bir hayatı vardır. Amerika'daki hayatını *Liverpool Hâtırâtı: Akıl yahut Âhir Zaman Peygamberi* (Filibe 1898) adıyla yayımladı (bkz. Ömer Hakan Özalp, *Ulemadan Bir Jöntürk: Mehmed Ubeydullah Efendi*, İstanbul 2005).

Encümen-i Teftiş ve Muayene'den[145] geçirmek, ruhsat almak, matbaada tab'ına, tashihine nezaret etmek, basıldıktan sonra emanetçi ile bize göndermek, bu biter bitmez onu takip edecek nüsha ile meşgul olmak; bunlar öyle müz'iç ve müşkül şeylerdi ki bu ağır vazifeyi ancak küçüklerine müfit olmak için onun kadar yüksek bir ruh sahibi üzerine alabilirdi.

O da Menemenlizade Tahir[146], Beşir Fuat[147] ve Küçük Azmi Bey'lerle *Hâver*[148] isminde bir risale çıkarmak üzere idi. Öyle ki o zamanın en mühim bir risalesi olan bu *Hâver*'in yanında mütevazı, mahcup bir çocuk edasıyla *Nevruz* da zuhur edivermiş oldu.

Para işleri nasıl hal olundu? Bunu da layıkıyla tahattur etmiyorum, fakat o zaman böyle şeyler o derece kolay ve ucuz idi ki, hatta neticede bu risale-i mevkûte teşebbüsünden nakdî bir zararla çıkmamış olduğumuza zâhibim.

Kemeraltı Caddesi'nde Beyler Mahallesi'ne dönen bir sokağın köşesinde, küçük bir dükkânın üstünde, yandan daracık dik bir merdivenle çıkılan bir idarehaneye bile maliktik. Bir mendil cesametinde olan bu idarehanede bir masa, dört hasır sandalye, köşede yerde yığın yığın kimlere tevzi edileceğinde mütehayyir bekleyen *Nevruz* nüshaları...

Sonra; asla itidalinden bir nebze kaybetmeyen, fakat en evvel söylenmiş fikri ne ise en sonra yine ona sadık kalan, muhatabının en galeyan ile dolu hücumlarına en güzel bir istihza tebessümüyle mukabele eden Hakkı Efendi ile iki mübâhisin arasında kalbinin safvet ve halisiyetinden örülmüş bir muvasala köprüsü kurmak için terleyen Tevfik Nevzat; bunların karşısında da müfrit bir

---

145 1881 yılında kurulan ve henüz yayımlanmadan önce kitap, gazete ve dergilerle yurt dışından gelen yayınları denetleyen bir nevi sansür kurulu.

146 Menemenlizade Mehmet Tahir (1862-1903). Ara Nesil'e mensup şair ve yazar. *Elhân* (1301/1884) ve *Terâne-i Zafer* (1313/1897) en tanınmış şiir kitaplarıdır. *Elhân* üzerine Recaizade Ekrem *Takdîr-i Elhân*'ı (1301/1884) yazarak Muallim Naci'yi eleştirmiş ve aralarında meşhur Zemzeme-Demdeme tartışması başlamıştır (bkz. Necat Birinci, *Menemenlizâde Mehmed Tahir*, Ankara 1988).

147 Beşir Fuat (1852-1887). İlk Türk pozitivist ve natüralisti olarak tanınan fikir adamı ve yazar. 1885 yılında askerlikten ayrılarak matbuat hayatına atıldı. İlk tenkitli monografi olan *Victor Hugo* (1302/1885) kitabı dolayısıyla devrin edebiyatçıları arasında başlayan "Hayâliyyun-Hakikiyyun" tartışması sırasında ailevi bir meseleden dolayı arkasında bir vasiyet bırakarak bilek damarlarını kesmek suretiyle intihar etti (bkz. M. Orhan Okay, *İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad*, İstanbul 1969).

148 1885 yılında on beş günde bir ve ancak dört sayı yayımlanan dergi.

garpçılıkla daima cenkcû olmaktan vazgeçemeyen Halit Ziya vardı.

Ah; benim o bir türlü mübâhase illetinden kurtulamayan fıtratımdan ne kadar müşteki idim! Bir kere yine böyle bir mübâhasede fesimi unutarak o dar ve dik merdivenden kendimi sokağa fırlatışım olmuştu. Sonraları, bunu ikide birde yâd ederek Tevfik Nevzat o gür kahkahalarıyla hikâye etmekten zevk duyardı.

28
Efendi sıfatına layık bir mevsuf — Garp ve şark müsademesi — Hem garba hem şarka müteveccih bir sima — Aruz iptilası — *Nevruz*'da neler vardı? — Tuvalet masası

Efendi!.. Medreseden geçtiği için, belki nahif, melih çehresini örten ve kendisine pek yakışan seyrek kumral sakalı için ona efendi derlerdi. Benden ancak dört beş yaş kadar büyük olduğu halde onda herkese ihsas-ı hürmet eden öyle vakur ve ciddi bir eda vardı ki efendi unvanında mündemiç olan ağırbaşlılık mânâsıyla tam bir âhenk teşkil ederdi. Onun hürmet veren hali yalnız tavrı ve edasından ibaret değildi elbette. Medreseden, sadece geçmiş değildi, o âlemde irfan namına ne toplanabilirse onu aldıktan sonra kendisine göre, fakat ancak şarka müteveccih bir idrak ufkunu, imkânın hadd-i gayesi nisbetinde genişletmişti.

Hakkı Efendi denilince sarıklılar ufak bir hiss-i hasedi, belki de onu kendilerinden ayrılmış görmekten duyulan bir iğbirarı ketme çalışarak susarlar, diğerleri de sarahaten onun ismine takdir kelimeleri terdif etmekten çekinmezlerdi. Ben ilk mülâkattan başlayarak onu kendisinden istifade olunacak bir büyük sıfatıyla telakkide gecikmedim: Bence en büyük meziyeti kendi kendisini halk ve icat etmiş olmasıydı, yalnız kendisini değil Tevfik Nevzat'ı da o halk ve icat etmişti.

Aramızda tek bir nokta-i müsademe vardı: Ben müfrit bir garpçı o müfrit bir şarkçı idik. Bu iki ifrata benim mübâhaseye onun fikrini müdafaaya iptilamızın taşkınlıkları inzimam edince aramızda daima tutuşmağa hazır kıvılcımlar çıtırdardı. Ne kadar isterdim ki onun garba da müsaadekârane bakan bir nazar-ı iltifatı olsun, nitekim ben şarka bakarken öyle yapardım.

Tevfik Nevzat tamamıyla başka bir fıtratta, başka bir hilkatte idi; nasıl olup da buluşmuşlar ve bir kere buluştuktan sonra o derece tezad-ı ahlâka rağmen nasıl olup da ayrılmamışlardı. Bunun yegâne sebebi Tevfik Nevzat'ın uysallığında idi. Onun her şeye tahammül eden, arzusunun, fikrinin her hilafında olanı sükût ve sabır ile karşılayan, ya gülerek susan, yahut pek olmazsa öfkesini gözyaşlarından alan bir hali vardı. Benden iki yaş büyük, Hakkı Efendi'den iki yaş küçük, boyca, cüssece, hele kuvvetçe her ikimize de kim bilir ne kadar faik iken aramızda bir çocuk gibiydi. Onun isteyeceği bizim istediğimiz, düşüneceği bizim düşündüğümüzdü; öyle ki Hakkı Efendi'nin şarkına ne kadar mütemayil idiyse benim garbıma da aynı teslimiyetle temayül gösterirdi. Onunla ikimiz el ele tutuşarak şarktan garba, garptan şarka seyranlarda o daima biraz daha şarktan uzaklanmış olarak çıkardı.

Tevfik Nevzat ilk tahsilden sonra zamanını İkiçeşmelik arkadaşlarıyla oyunda, eğlencede, güreşte, koşuda geçirir serâzad bir genç iken onu küçük yaşından beri tanıyan ve zekâsının tezahürlerine birçok vesilelerle şahit olan Hakkı Efendi'nin, bir gün galiba bir oyununu uzaktan görerek, oldukça şedit bir itabına uğramış. Derhal oyunu bırakarak ve ağlayarak evine dönmüş, ertesi gün Hakkı Efendi'ye gitmiş ve o itabı bir türlü hazmedemeyerek adeta hesap istercesine: Bana haylaz, dediniz; pekâlâ, öyle ise ne yapmalıyım? demiş.

Buna benzer bir mukaddeme ile başlayan münasebet öyle bir cereyan almış ki üç beş sene içinde Arapçada, Acemcede bütün divanları anlayacak kadar bir rüsuh peyda ettikten başka Türkçede İzmir'in en iyi yazan ve en sühûletle nazmeden adamı olmuş. Kıyafetini tebdil ettiği gibi yalnız bir "Tevfik"ten ibaret olan ismine yine hocasının tensibiyle "Nevzat" lâkabını ilave ederek Tevfik Nevzat olmuş. Ben onlara mülâki olduğum tarihte o bu safahatı aşmıştı ve Rüsumat Tahrirat Kalemi'nin mühim bir rüknü olmuştu. Sade Rüsumat Tahrirat Kalemi'nin bir kâtibi değil İzmir'de süslü ariza ve istida yazmak isteyen herkesin müsevvidi demekti. Müsevvidi ve mübeyyizi... Onun harflerin her birine birer süs takan ve satırlara bakınca sıçraya sıçraya koşuyor hissini veren bir tuhaf ve güzel yazısı, yine öyle koşan, dalgaları birbiri üstünden atlayarak akan bir ifadesi vardı.

Beni o zaman en ziyade müncezib eden şeylerden biri nazma olan iptilasıydı. Aruz ile öyle ülfet etmiş idi ki ya kendisinin ya baş-

kasının ağzından tesadüfen manzum düşen birkaç kelime çıkacak olsa derhal arkasından bunun veznini yapıştırır, "Müfteilün fâilün" yahut "Mefâilün fâilâtün" derdi. Yine kendisi anlatırdı: Bu öyle bir âdet haline gelmiş idi ki mesela âmirlerinin yanında kazaen bir manzum cümle sâdır olsa onun ağzından bir aksırık gibi taşmağa müheyya vezni zaptetmek için dudaklarını ısırır fakat yutkunarak onu için için söylerdi.

Nasıl olmuştu da o kadar az zaman içinde İkiçeşmelik'in bu serâzad çocuğu bu istihaleyi tahakkuk ettirmişti. Sonraları Tevfik Nevzat'ın zekâsındaki şiddeti daha mühim vesilelerle görünce bunun sırrını anlamış oldum.

Bu suretle vücuda gelen üç kişilik heyet-i tahririye İzmir'in ilk risale-i mevkûtesini çıkardı. Şu satırları yazarken elimde kalan tek bir *Nevruz* nüshasını gözden geçirmek istedim, sonra buna cesaret edemeyerek vazgeçtim. Daha sonraları yazılmış şeylerimi tekrar görmeğe kuvvet bulamazken bu çocukluk yâdigârını gözden geçirmek kim bilir beni ne kadar utandıracak bir şey olacaktı.

Yazdıklarımdan bazılarını tahattur ediyorum: Hakkı Efendi Arab'ın meşhur "Lâmiyetü'l-Arab"[149] kasidesini parça parça ve o zaman âdet olduğu üzere tevşih ve tezyin ederek tercüme ederken ben Georges Ohnet'nin[150] *Demirhane Müdürü* ismindeki meşhur romanını tercüme ederek ilave suretinde risaleye raptettim.

Fransız hikâye-nüvislerinden bugünün mutavassıt sınıfı pek memnun bıraktıkları için şöhretleri pek şayi olanları mesabesinde o zamanın da bu muharriri vardı. Ben de henüz hikâye üstatlarıyla tanışmakta ilerlemiş değildim. Onun için *Demirhane Müdürü* tercüme olunabilecek eserlerin başında gelebilirdi.

Bu tercüme pek dedikoduya sebep olmadı. Fakat ilk nüshadan itibaren "Tuvalet Masası" unvanı altında Louis Figuier'nin bir kitabından alarak neşretmeğe başladığım makalât silsilesi İzmir'in içinde müthiş bir istihza kahkahası patlattı.

Bu makalât silsilesi bir tuvalet masasının üzerinde bulunabilecek şeylerin mahiyeti, suret-i imali hakkında fennî malumattan ibaretti. Sünger, fırça, sabun, ıtriyat, tarak, fildişinden yahut bağadan mamul mevad ve saire...

149 Cahiliye Devri şairlerinden Şenferâ'nın (öl. 525) "lâm" kafiyeli kasidesi.

150 Georges Ohnet (1848-1918). Fransız romancı. Romanlarından bazıları *Merâm* (Volonté) ve *Demirhane Müdürü* adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Bunu istihzaya vesile addedenler makaleleri bu nokta-i nazardan telakki etmediler. Evde bir tuvalet masası değil bir tarakla bir fırça bile bulundurulması görülmeyen bir zamanda pek tabiî olarak:

– Acaba fildişi mi yoksa bağa mı tarak kullansam.. Yahut:

– Boynumu, yüzümü süngerle silmeğe başlayalı çehremde başka bir revnak peyda oldu, kabilinden latifelere hemen her gün muhatap olurdum. Kalben hiddetimden köpürmekle beraber güler geçerdim.

Heyhat!.. Hayatta daha ne kadar böyle kalben köpürürken gülüp geçilecek şeylere alışmak mukaddermiş!..

29

Gençlik buhranları, ilk aşklar — Hatıralar itiraflar değildir — İki zıt numune — Tedavi seyahatleri — Bir vak'a — İhtiyar veznedarın telaşı ve teşekkürü

Hatıralar arasında dolaşırken gençlik devresinin belki en ziyade galeyan ve heyecan ile dolu olan bir zemininde tevakkuf etmemek doğru mudur? Bu sualin cevabını herkesin hesabına vermek mecburiyetini görmüyorum. Nefsime ait olan cihetine gelince öyle buluyorum ki hatıralar itiraflar demek değildir. Bunların hududunu ve şümulünü tayin edecek olan herkesin, hatta başkalarına karşı takayyüt zahmetini ihtiyar etmeksizin, kendisine ait olan takdir hissidir. Ben zannediyorum ki hayatı umumi hayata karışmış olanlarda bile, ne başkalarının içine girmeğe salâhiyeti ne de kendilerinin başkalarını mahremiyeti dairesine almağa hakkı olmayan bir hafî halkası vardır.

Bu esası böylece tespit ettikten sonra bu zeminde yine söylenecek şeyler, anlatılabilecek parçalar bulmak mümkündür; yalnız mümkün değil hatta belki de lazımdır.

Onun için olmalıdır ki umumi havaya karışmak ihtiyacıyla suyun üstüne çıkıp patlayan hubabeler kabilinden etrafımdakilere, biraz da bana ait, bu cinsten hatıraların geçmiş seneler tabakatını yırtarak meydana çıkmasına mâni olamayacağım. Bütün etrafımda muâşaka maceralarından örülmüş bir zincirin deveranı vardı: Arzu, emel, heves kelimeleriyle ifade edilebilen derecelerinden başlayarak aşk denilen ve hatta iptila şiddetine kadar etrafımda hemen bütün

dostlarımın, âşinâlarımın buhranlarına şahit idim. Hep hayatın öyle bir devresinde idik ki hilkatin künhünü teşkil eden bu hararetin en şedit ateşleriyle sarılmış idik. Şimdi düşünürken gülümsüyorum, ve bu gençlik mudhikesinin, yahut faciasının, muhtelif sahnelerinde takım takım kahramanlar, her biri başka neviden bir sergüzeştle gözlerimin önünden geçiyor.

Arabacı Abdullah bütün eline geçen paraları yedirmekten mesut olan Sünbül Dadı ile evin genç beylerinden biri için büyü yaptıran Melekper kalfadan başlayarak, aralarında alâka dedikleri kalp rabıtasıyla daima çift çift bulunan hanımlardan ve gençlerden atlayarak sokak köşelerinde uzun muayyen saatlerin lütfundan bir dakikalık bir müşahedeye muntazır olanlara kadar kimleri görmüyorum. Bana bu neviden müşahedeleri mebzuliyetle bahşeden en müsait zemin Antoine'ın zümresiydi. Bu zeminde genç kızlarla genç erkekler bir arada idiler ve bunlar hep birbirlerine bağlanmış gibiydiler, içlerinde pek amelî ve tatbikî nazariyelere sâlik olanlar ekseriyeti teşkil etmekle beraber fıtratlarının şiire ve hayale temayülünü inkişafta serbest bırakan ve muvakkat bir buhrana bir facia ve hâile azamet ve şiddetini getirenler de vardı.

Bu iki nevi sevdazedegânın bana daha yakın olan âlemde iki zıt numunesini Nevzat'ta ve Süleyman Bey'de buluyorum.

Bunlardan birincisini hiçbir zaman kabul edilen mânâsıyla âşık görmedim, fakat eğer bunda bir tenakuz görülmezse diyeceğim ki onu her zaman âşık gördüm. Zekâsının fevkalâde şiddetine nazîre teşkil edecek derecede bir sevmek ihtiyacının ifrat haline müptela olan onda bu ihtiyaç öyle taşkın idi ki yalnız bir ferdin üzerinde toplanamazdı. Onun yüzlerce dilpesendi vardı, sanki sevmek onda öyle bir çağlayan idi ki kendisine bir yatak yapamayarak dalgaları geniş bir sahaya yayılmadıkça sükûn bulmazdı.

Süleyman Bey her şeyden ziyade bir şairdi. Bir hayal adamı idi. Onun altı ayda nihayet senede bir değişen, fakat olanca şiddetini bir dar mecraya sıkıştırarak muhayyelesinin, hassasiyetinin üfüre üfüre şişirdiği bir galeyanla hemen bir bürkân şiddetini alan aşkları vardı ki bir facia olmakta gecikmezdi. Ve hep tatmin edilemeyen, sükûn imkânını bulamayan bu aşklarda gittikçe donuk, tutuk, siyah bir adam olurdu.

Validesinin onda bu musabiyetin bütün ânâtını takip eden bir dikkati vardı ki ikide birde dedemin nezdinde tertibat alarak hasta

çocuğunu seyahate çıkarırdı. Böylelikle bu ezelî âşığın her buhranda İstanbul'a, Paris'e, Beyrut'a, Mısır'a seyahatleri oldu; hepsinden şifayab olarak avdet eder, fakat sıhhat devresi üç beş hafta ancak sürdükten sonra yeni bir aşk hastalığına tutulurdu.

Bu hastalıklara beni âgâh etmek istemezdi, lâkin ben derhal anlardım ve anladıktan sonra, istemeksizin, tafsilâta da vâkıf olmuş bulunurdum.

Bir vak'ayı hatırlıyorum:

Yine bir tedavi maksadıyla onu Mısır'a gönderiyorlardı. Vapura kadar götürmüş, onu yerleştirmiştik. Henüz hamulesini ikmal etmeyen vapurun hareketine epeyce bir zaman vardı, ben veda ederek babamın mağazasına dönmüştüm. Bir aralık karşımda dudakları titreyen, benzi sapsarı, heyecanından nefesi tutulmuş, dedemin ihtiyar veznedarını gördüm.

Bir türlü Rum şivesini kaybedemeyen Türkçesiyle:

– Ah! dedi, biliyorsunuz ne oldu! Siz ne zaman gittiniz, Süleyman Bey kaçmış... Vapur kalkacak, o kim bilir nerede gitmiş...

Demek istiyordu ki onu ancak ben bilirdim. Hakikaten bunu keşfetmek hiç zor değildi. Derhal fırladım, nerede olması lazım geleceğinde tereddüde mahal yoktu.

Şişeciler içinde Diyoyeni Mağazaları civarında bir ferhanenin üst katını işgal eden bir Alman birahanesinde bulacağımdan emin idim. Buraya birinci defa olarak gidiyordum; fakat emin hatvelerle merdivenleri çıktım, veznedarı kapıda nöbetçi bıraktım, içeri girdim ve elimle koymuş gibi Süleyman Bey'i hiç müşteri zamanı olmayan birahanenin bu tenha saatinde, masaların üstüne yığılmış iskemlelerin arasında, henüz çocuk denecek kadar küçük sarı bir Alman kızının karşısında, ayakta, kül kesilmiş bir çehre ile bulanık gözlerle susuyor gördüm. Onun aşkı sakindi. Kızın mavi gözleri birahanenin loş havasını yararak pencereden akan bir ziya hattına saplanmış duruyordu, o da susuyordu ve bu sâkit âşığın karşısında esner gibi bir hali vardı. Biraz ötede baba, birahanenin sahibi, büfede içki şişelerini tanzim bahanesiyle murakıp vazifesini görüyordu.

Ben yanlarına gidinceye kadar bu levhada bir tebeddül olmadı. Omuzuna dokundum:

– Haydi! dedim.

Aramızda mütekabil vaziyet çoktan değişmişti. Onun bana daima itaat eden bir teslimiyeti vardı. Ne bir itiraz, ne beni orada görmekten mütevellit bir nidâ-yı taaccüp... Sadece elini kıza uzattı, korka korka... Bir saniyelik sâkit bir veda! Sonra buradan kaçarcasına seri adımlarla çıktık, kapıda sabırsızlığından tepinen ihtiyar veznedarın:

– Ah! bu nasıl iş!.. demesine mukabele etmeyerek ferhanenin diğer kapısından aştık, rıhtıma çıktık. Vapurun son dakikalarıydı, alınmak üzere olan merdivenden Süleyman Bey'i içeriye soktuk.. Ancak merdiven alındıktan sonra ihtiyar veznedar iki ellerimi yakaladı ve titrek sesiyle, bu defa Fransızcaya müracaat ederek:

– Merci, mon bey! dedi ve o zamana kadar zaptedilen heyecan yaşları sapsarı benzinde sakalının arasından yuvarlanmağa başladı.

Geçirdiği telaşın tesiri miydi? Yoksa o da gençliğinin bir aşk hatırasını mı düşündü?..

Bu kadar muâşakat galeyanı arasında ben yalnız lâkayt, bî-fütur bir temaşâger olarak mı kaldım?..

İşte burada tevakkuf etmek lazımdır, diyorum; fakat belki bir ilk heyecandan bahsetmemek için bir sebep bulamayacağım..

30
Bir hayal — Bir şiir hevesinin sekri — Nedim'le beraber, Hâmit'le beraber — Tapınacak bir Mevlâ bulmuş bir meczub — Bir delilik — Kahkahalarla defnedilen bir aşk

Beyaz iri bir merkep... Üzerinde mini mini, zarif ve ince çocuk haliyle o.. Küçük ayaklarında siyah parlak iskarpinler, diz kapaklarına kadar görünen bacaklarında yine siyah çoraplar, beyaz kısa bir etek üstünde al bir ceket, sonra, daha doğrusu her şeyden evvel, havalandıkça arkasına biraz daha kayan beyaz bir tül örtü altında gür coşkun sarı saçlar... Bütün bu teferruatı bir rüzgâr hamlesinin içinde birden heyet-i umumiyesiyle gördüm. Siması nasıldı? Onu bilmiyorum, onu hiçbir zaman bilemedim, hiçbir zaman yakından ve cesaretle bakmadım ki onu öğrenmek ve bilmek imkânını bulmuş olayım. Belki biraz söbü bir çenesi, biraz genişçe bir alnı vardı, gözleri belki maviydi, belki yeşil.. Yalnız fazla sarı kirpiklerinin arasından biraz yumuk, biraz kapanık bir bakışı vardı; örtülü bir pencerenin arasından kayan bir ziya çizgisine benzer bir bakış..

Bir cuma günüydü. Dedemin konağının karşısında Mısrî Dergâhı'nın[151] âyin saatiydi: Ben evin kapısından henüz çıkmıştım, o da yanında lalasıyla beyaz merkebiyle geçti, hemen atladı, gülümseyerek lalasına:

– Gördün mü lala, dedi; geç kaldık...

Ve sıçrayarak, bir dakika evvel içerde bulunmak hevesiyle, merkeple lalasını orada kendi hallerine bırakarak, uçtu.

Yalnız o kadar... Kimdi? Hususuyla nasıldı? Bilmiyorum, yalnız bu şimşek görüşü kifayet etmişti, kalbimin bir pençe içinde sıkıldığına vâkıf oldum.

Bir dakika mebhut durdum: Gözlerimde bir bulanıklık, dergâhın kapısını bir sis altında gösteriyordu. Ne yapmak lazımdı? Bırakıp gitmek.. Bunu yapmadım, birden, okuduklarımdan, düşüncelerimden, bu çocukluk çağının hayal rüyalarından ruhumda ne kadar müterakim tahassüsler varsa hepsi, lüzumundan fazla zaptedilmiş bir buhar şiddetiyle patladı.

Sesini işitmiştim; lalasına sitemkâr tebessümünü görmüştüm, bir güvercin nazıyla sıçrayışına dikkat etmiştim; ne yüzünü, ne gözlerini düşünmemiştim, düşünmeğe lüzum hissetmemiştim, görülüp anlaşılan şeyler kifayet etmişti; zihnimin içinde Nedim'in beyti allı yeşilli, mavili sarih bir şerit gibi dalgalanarak çözülüyordu:

Bir sükkerin girişmesi, bir tatlı handesi
Bir nâzenîn tekellümü, bir hoş edâsı var[152]

Bir saniye gözlerimi yumdum, onu kapının eşiğinden atlayarak, sarı saçları savrulmuş telaş ile sanki uçarak dergâhın iç kapısına giden yola dalıyor gördüm.

Hâmit'le beraber:

Hübûb eder gibi reftârınız ne hâletdir
Aceb nesîm-i seherden mi âferîdesiniz[153]

dedim.

Kim bilir ne kadar birikmiş teessürlerin, müşahedelerin, misallerin, hülyaların bir an içinde öyle mevcudiyetime tahakküm

151 Halvetiyye tarikatına bağlı olarak Niyazî-i Mısrî'nin (1618-1694) tesis ettiği Mısriyye koluna ait dergâh.

152 "Şeker gibi davranışları, tatlı bir gülüşü var; nazik konuşması çok hoş bir edası var."

153 "Yürüyüşünüz bir rüzgârın esmesi gibi, bu ne haldir? Acaba siz sabah rüzgârından mı yaratıldınız?"

ediveren bir feveranına tutuldum ki bir dakika, bana aşk dedikleri heyecanın kuvvetine râm olmak için kifayet edivermişti.

Ben de bir çocuktum ve çocuk ruhunun bu garip hadisesini tahlil kudretine malik olamayarak dergâha atıldım, tam iç kapıdan geçecektim, bir korku ile durdum. Ya onu görürsem...

Ancak onu görmek için oraya kadar gelmişken bence pek me'lûf olan bu yere girmek kuvvetini bulamadım, kapıdan baktım, onu uzaktan şeyhin arkasında hususi bir mevkide oturmuş gördüm. Gördüm mü? Buna görmek denebilir miydi? Gözlerimin önünde bir sis vardı, o da bir ince bulut altında ışıldayan bir sarı yıldız gibiydi.

Oradan kaçtım, tekrar evin önüne geldim, fakat buradan ayrılamayarak saatlerle, âyinin hitamına kadar, dolaşarak onu bekledim. Nihayet o tekrar göründü, beyaz merkebine bindi, yine gülerek lalasına bir şeyler söyledi, tekrar önümden geçti.. Bütün bu sahne kalbimde bir pençe ile, gözlerimde her şeyi bulandırıp hiçbir şeye vuzuh vermeyen bir sis ile cereyan etti.

O kaybolduktan sonra kalbimin pençesi gevşedi, açıldı, ona bedel azîm bir sevinç, çılgın bir mestî ile koşmak, açık sahralara gitmek, ibadet ihtiyacıyla yanıp tutuşurken birdenbire tapınacak Mevlâ'sını bulan bir sermediyet meftunu saadetiyle ciğerlerimi saadetin bol havasıyla doldurmak istedim.

Ruhumun kendisine bir teveccüh ibresi bulamamış ne kadar ihtiyaçları varsa şimdi bir kıble bulmuş gibiydi, *Mesnevî* sahibi gibi ben de bir secde olunacak, boynuma hâkimiyetinin zincirini dolayacak bir mabud bulmuş oluyordum.

Öyle mecnunane bir sermestînin dalgasına nefsimi teslim etmiştim ki sahralarda dolaşarak, göğsümü serin rüzgârlara açarak, haykıra haykıra:

Men bende şüdem, bende şüdem, bende şüdem,
Men bende bepâyi tü der efkende şüdem,
Her bende ki azâd şeved, şâd şeved
Men şâd ber ânem ki türâ bende şüdem.[154]

diyecektim.

Böyle bir çocukluk deliliğiyle başlayan hikâye bittabi ancak bir delilikle bitebilirdi. Bakınız nasıl?..

154 "Ben köle oldum, köle oldum, köle oldum; ben senin ayaklarına kapanan dermansız bir köle oldum. Her köle ancak serbest kalınca mutlu olur. Ben ise senin kölen olmakla mutluyum."

Öğrenmekte hiç gecikmedim ki o İstanbul'dan yeni gelmiş erkân-ı vilayetten birinin kızıdır ve her cuma merkebiyle dergâha gelir. Dergâha gelmek için takip olunacak yegâne yol Tilkilik Caddesi'nden sonra tam benim ara sıra Evliyazade İzzet'le buluştuğumuz onun evinin altındaki, köşedeki muhallebiciden sapan sokaktı. Gün, saat ve yol taayyün ettikten sonra onun geçmesine muntazır olmak işten değildi. Bir saniyelik bir müşahede.. Hatta müşahede bile değil, onun sarı saçlarını dalgalandıran rüzgârı bir saniye sersemlik içinde teneffüs etmek!.. Mesut olmak için bu kâfiydi. Mesut ve meyus.. İlk sevinç gününden sonra artık mahiyeti meçhul bir füturun, bir ye'sin kahrı içinde kıvranıyordum. Ne bekliyordum, ne bekleyebilirdim?

Bir gün, bilmem kaçıncı defa, yine orada muntazırdım, İzzet bana bir şeyler söylüyordu, kulaklarımda bir tıkanıklıkla dinliyor gibiydim, gözlerimin teveccüh noktası hep sokaktı.

Bir aralık bir beyaz merkep muhallebicinin önünde durdu, durur gibi oldu, gözlerimi kapadım, başka bir şey tahattur etmiyorum. İzzet'in eli elimi tuttu:

– Ne oluyorsun? dedi, bayılacaksın, ellerin buz gibi; hasta mısın?..

Başımla:

– Evet! dedim.

– Haydi seni eve götüreyim.. dedi. Muvafakat ettim. Evde yapılacak bir iş vardı. Derhal odama kapandım, evvela ona bir mektup yazdım, sonra babasına bir uzun şeyler karaladım, birinciyi ikincinin içine leffettim ve...

Ne zaman bu hikâyeyi tahattur etsem kendimde muhakkak bir cinnet tohumunun mevcudiyetine hükmederim. Hayatımın birçok hadiselerinde bu tohumun filizlendiğine şahit oldum. Belki yalnız ben değil, herkes az çok böyledir; bütün fark tohumun az veya çok kuvvette olmasından ibarettir.

Çare buldum. Mektuplar, daha doğrusu, mektuplardan biri sahibinin eline vâsıl oldu; fakat on beş yaşında bir çılgın çocuğun on iki yaşında bir çocuğa taleb-i izdivacı ancak mukadder olan neticeye vâsıl olabilirdi.

Bilmem kaç günlük tahammül olunamayacak bir intizardan sonra dergâhın şeyhi, Şevkullah Efendi, gelip beni görmek istedi.

Bu mülâkatı tafsilâtı ile anlatmak mümkün değil, zira o tafsilâta cereyanı esnasında bile vuzuh ile vâkıf olamadım.

Hulâsa edeyim:

Mektubun sahibi gelip dedemi ziyaret etmiş ve pek tuhaf olan bu mektupları ona okumuş. Onlar hakikaten kim bilir ne kadar tuhaftı. Öyle ki ta bidayetinden itibaren kahkahalarla başlayan bu mülâkat kahkahalarla devam etmiş ve kahkahalarla bitmiş.

Nihayet...

Şeyh Şevkullah Efendi de nihayet sözünü bir kahkaha ile bitirdi ve bu dakikada anladım ki ben sadece bir mecnun imişim.

Hayalimde bu kahkaha büyüdü, evvela aile evini, sonra hükümet konağını, daha sonra bütün İzmir'i doldurdu.

O günden sonra uzun bir müddet ne zaman hükümet konağının önünden geçsem bütün pencerelere bütün vilayet memurlarının üşüştüklerini ve beni ta uzaklara kadar kahkahalarla teşyi ettiklerini görür gibi olurdum.

Hayatta beni en ziyade korkutan ve en ziyade bende elem hisleri bırakan gülünç olmak acısı beni bu cinnet buhranından kurtarmış oldu.

31
Hayatımda yegâne noksan — Babama maaşla hizmet ediyorum — Daima medyun bir hesap — Gayr-i me'mul bir nimet — Beşi bir yerde — Soluk soluğa kitapçıya

Hâlimden memnun, taliin lütfundan bana nasip olarak ayrılan itminan esbâbıyla mesut olmalıydım. Yokuşbaşı evinin haricen Ermeni Mahallesi'ne inen yokuşa, dahilen evin çakıl taşı mefruş müferrih avlusuna nâzır müfrez bir dairesi vardı ki tamamıyla müstakil ve bana münhasır idi. Burada hayatımda da müstakil idim, hemen bütün mânâsıyla...

Yukarda üç odadan biri kütüphanemdi ve gece misafirlerimi kabul ettiğim geniş bir yerdi. Bir dar dehlizle ayrılan iki odadan biri yatak odamdı, diğeri de Dilhoş Dadı'ya verilmişti.

Uzun bir taş merdivenle karanlık bir bodruma inilir ve burada da uşak odasına girilirdi; daracık, küçük bir demir kapı sokağa

açılırdı. Bu kapıyı gece misafirlerim pek iyi tanırlar ve uzun taş merdiveni pek hiffetle aşarlardı.

Burada neyim eksikti? Yegâne noksan henüz bir türlü itmam edilemeyen ve yeniden yeniye ilave olunan şeylerle hiçbir zaman itmam edilemeyecek olan kütüphanemdi.

Hâlâ Pierre Vasel'in bana tavsiye ettiği kitapların fihristi cebimde yarıdan ziyadesi silinmemiş olarak duruyordu. Buna Raymond Péré'nin tavsiyesiyle ilave edilecek natüralist mektebi hikâyecileri inzimam ediyordu ve silinenlerden ziyade yazılanlar oluyordu.

Ahvâl-i maliyemde elbette büyük bir salâh vardı: Artık ticaret işleri yoluna giren babamın semahatıyla mağazada bana verilebilen küçük işlere mukabil bir maaş sahibi bile olmuştum. Babamın pek güzel bir cep cüzdanı vardı ki her sene yeni takvim çıktıkça eskisini atar yenisini bunun içine kordu. Bir tarafında da yine o kıt'ada kesilmiş bir demet muhtıra kâğıtları bulunurdu. Bu kâğıtlardan biri, bazen ikisi üçü bana mahsus bir hesab-ı cârî idi ki her ay başında maaşım tenzil edilmekle beraber yine her ay yekûn-ı zimmetimin kabardığına delâlet eden bir rakam irae ederdi. Babamın her defasında bir kelime söylemeyerek, yalnız biraz sinirlice gülerek bu kabaran zimmeti bana bir gösterişi olurdu ki benden de biraz sıkılan, biraz da şımarık bir gülümseme ile mukabele görürdü.

Bu paralarla ben Fransızca hocamın, İngilizce mualliminin ücretlerini verdikten başka ufak tefek mubayaalar yapar, muhtelif zümrelerin arasında eğlencelerimin masrafına yetişir, küçük yaşımdan beri nasılsa müptelası olduğum tütünümü alır ve nihayet artabilen para ile alınacak kitapları itmama çalışırdım. Artık Türkçe kitap mubayaasına nihayet verilmişti, daha doğrusu alınacak bir şeyler bulamıyordum. Kitapçıda da nâmıma bir hesab-ı cârî vardı ve bunun da yekûnu daima zimmetime kabaran bir rakamla biterdi, fakat kitapçı ile hesap görülürken iş mütekabil bir tebessümle geçiştirilemezdi.

Kendi kendime:

– Ne olur, bir yerlerden bir esinti olsaydı, diyordum.

Evvelden alınmış bir kütüphanem vardı, bunun bir eşini daha ısmarlamış ve bedelini taksite bağlamıştım. Bir gün bu yeni kütüphaneyi de yerine koyduktan sonra kitaplarımı yerleştirmekle meş-

guldüm ve zihnimin içinde hep alınacak kitaplarla bunları tedarik edebilmek için yegâne çare olan gayr-i me'mul bir esinti fikri vardı.

Takım takım kitapları alıp bir kütüphaneden diğer kütüphaneye taşırken bir yandan da bitmez tükenmez bir tekerrürle bir nakarat mırıldanıyordum:

Bir beşi bir yerde gözler gözlerim

Bu o zaman pek meşhur olan:

Bir melek-simayı gözler gözlerim

şarkısının zihnimi işgal eden fikre daha beliğ bir tercüme ile nazîresiydi. Nakaratın son nağmesini bir türlü karara raptetmeyerek yine baştan alıyor ve sanki bunu tekrar ettikçe kütüphanenin yanından duvarı şakkederek bana bir beşi bir yerde fırlattıracak bir efsun okumuş oluyordum.

Birden arkamdan bana pek âşinâ ve pek munis gelen bir hitap işittim:

– Ne yapıyorsun, Halit?

Hep kitaplarımla meşgul, başımı çevirmeyerek cevap verdim:

– Şarkı söylüyorum, anne!.

– O nasıl şarkı imiş öyle?

– Bir melek-simayı...

– Hangi melek-simayı?.

Yine başımı çevirmedim, fakat gülerek cevap verdim:

– Bir beşi bir yerde bir melek-sima...

Zapt olunmuş bir kahkaha ile:

– Bana bak! dedi

Başımı çevirdim ve baktım. Onun iki parmağı arasında bana doğru gösterilen bir beşi bir yerde sarı şâşaasıyla parıldıyordu.

– Yoook!. dedim; böyle şakalara gelemem.

O sadece ilerledi ve ben mebhut bakarken beşi bir yerdeyi bir kitap dizisinin üzerine koyarak ve başka bir kelime ilave etmeyerek çıktı.

Benim efsunumla duvar yarılmamış, fakat bir melek içeri girmiş ve bana istenen şeyi getirmişti.

Derhal, bilâ-tereddüt, fihristi çıkardım. Beş altınla o vakit otuz otuz beş cilt Fransızca kitap alınırdı.

Goncourt[155], Zola[156], Stendhal[157], Balzac[158], Daudet[159], daha bilir miyim, neler, bunlardan üçer beşer ayırdım ufak bir fırça ameliyatı, ceket, fes kapıdan fırlarken:

– Anne! Kitapçıya koşuyorum, seni gelince öperim..

cümlesini atmak, bütün bu işler iki dakikada bitti ve ben soluk soluğa Frenk Mahallesi'ne düştüm.

• • •

Hâşiye: Bu makalede ismi geçen Dilhoş Dadı için üç hikâye yazmıştım ki *Hepsinden Acı* kitabında intişar etmiştir.

Bedeli taksitle ödenen bu kütüphane hikâyesi de büyük hikâyelerimden birinin kahramanına atfen yazılmış bir fıkrayı ilham etmişti.

32
İzmir ticaret âlemi — Müstahsilin yükleri — Musevi gençlerinde dostlar — Ticaret işleri, din bahisleri — Dans dersleri — Bir beşer numunesi

Bugün İzmir'de ticaret âleminde hâkim olan müessirlerin ve şartların mahiyetini tetkik yeri burası değildir. Fakat gençliğimin birkaç senesi içinde geçirdiğim bu âlemin o tarihe ait manzarası o derece fecaati haiz idi ki bunun acıları lâkayt ve pür-neşve yaşımın setlerini aşarak müşahede daireme kadar girer ve beni muztarip ederdi.

İzmir'le alâkası olan büyük bir Anadolu parçasının hemen bütün istihsalâtı gelir, Yemiş Çarşısı'ndan başlayarak gümrük havalisine kadar geniş bir sahayı doldururdu. Ve bu sahanın içinde dünyanın

155 Goncourt Kardeşler. XIX. yüzyılda yaşamış Fransız edebiyatında natüralist akıma mensup romancı iki kardeş.

156 Emile Zola (1840-1902). Natüralist akımın öncüsü Fransız romancı. Eserlerinden *Nana*, *Gerçek*, *Germinal* ve *Para* Türkçeye de çevrilmiştir.

157 Stendhal (1783-1842). Realist akımın öncüsü Fransız romancı. *Kırmızı ve Siyah* ile *Parma Manastırı* Türkçeye de çevrilmiştir.

158 Honoré de Balzac (1799-1830). Realist akımın önemli temsilcilerinden Fransız romancı. *Goriot Baba*, *Vadideki Zambak*, *Sönmüş Hayaller*, *Köy Hekimi* ve *Albay Chabert* Türkçeye de çevrilmiştir.

159 Alphonse Daudet (1840-1897). Realist ve natüralist akımın öncülerinden Fransız romancı. *Sapho*, *Değirmenimden Mektuplar* ve *Âşık Kadınlar* Türkçeye de çevrilmiştir.

her tarafından akın etmiş muhtelif bayraklara tâbi ecnebilerle yine dünyanın neresinden çıktıkları malum olmayan fakat öteden beri İzmir'de müteessis oldukları bilinen, ceplerinde muhtelif hatta müteaddit tabiiyet varakalarıyla, sanki Frenkler ve bunların arasında Rumlar, Ermeniler, hususuyla Musevilerden mürekkep bir mahşer kaynaşırdı. Bir kovan ki arıları vızıldayarak, daima toplanacak balları havsalalarından taşacak kadar emerek nihayeti gelmeyen bir faaliyet içinde deveran ederdi. Sonra şurada, burada tek tük Türk mağazaları vardı. Buralarda misafirlerine bol bol kahve ve çay ikram eden, işlerinin bütün hararet ve faaliyet kuvvetlerini müstelzim aksâmını maiyetlerinde çalışan yine mütenevvi unsurlara mensup gençlere terk eyleyen efendiler vardı.

Anadolu'nun müstahsili eğer kendisine para ikraz eden bir ecnebi ihracat tacirine bağlanmış değilse mahsulünün öşürünü, sub'-ı rubû[160] dedikleri munzam resmi, eğer dairesi ekseriyetle vâki olduğu üzere bir mültezime ihale edilmişse onun adamlarına mahsus ceremeyi, bir yerlerden para kaldırmışsa, bunun faizini –yüzde kim bilir ne kadar– tesviye ettikten sonra mütebakisini işte İzmir ticaretgâhının bu sahasında, bilhassa Yemiş Çarşısı'nda, komisyoncu denilen vasıtalara sevkederdi. İşte Türk tüccarı da hemen kâmilen, hatta bilâ-istisna diyeceğim, bu sınıftan müstahsillerle ihracat tacirlerinin arasında vesatetle iktifa edenlerdi.

Arpa, buğday, nohut, darı, susam, bilhassa incir, üzüm ve palamut, sumak, afyon akın akın gelir, bu efendilerin depolarında yahut beklemeğe mütehammil olmayanlar, Yemiş Çarşısı mağazalarının önünde, sokakta teraküm ederdi. O zaman ihracat tacirleri üşüşürler, fiyat verirler mal tartılır ve satılırdı.

Fiyat, vezin ve saire bütün müstahsilin vasıtaya karşı olan emniyetine ve bunun insafına, namusuna mevdu idi.

Şu küçük tasvir ile anlaşılır ki Anadolu'nun en zengin bir menbaından İzmir'e kadar gelen mahsul oluğu her tarafı delik deşik, çürük çatlak bir su borusu gibiydi ki yolunun üzerinde sıza sıza nihayet müntehâya bir sicim kalınlığında vâsıl olmuş bulunurdu.

Bu sicim de ecnebilerin cebinde gittikçe kabaran bir yumak teşkil ederdi.

---

160 Öşür: Âşar da denilen onda bir vergi. Sub'-ı rubû: Yedide birin çeyreği.

Ziraat Bankası ne yapardı? Onu anlamak için vilayetin resmî cerîdesini baştan başa dolduran satılığa çıkarılmış tarlaların ilânlarını görmek kifayet ederdi.

Bu ticaret cidalgâhının kurbanları müstahsiller, müstefidleri ecnebi veya şibih ecnebi unsurlar, temaşâgerleri Türkler idi. Bu hareketin içinde en zeki en faal, en kavi unsur da muhakkak Musevilerdi.

Pederimin mağazasında ecnebilerle olan muamelât ile meşgul bir genç Musevi olduğundan bahsetmiştim. David Benezra'nın yine bu sahada çalışan, yine onun gibi Alliance İsraélite'den her türlü muvaffakiyet cihazıyla müsellâh olarak çıkmış dostları vardı ki bu Musevi gençleri hemen benim de dostlarım olmuşlardı.

Bilhassa dördü beşi, hep on yedi ile on dokuz arasında cevval, müstait ve münevver gençler, İzmir'de uzun süren öğle tatillerinde Cezayir Hanı'nın bize ait olan üst kat odalarından birinde toplanırlardı. Bunlar o gün piyasada mesela kaç cins buğdaydan ne miktar satış olduğuna ve ne kadarının ne kadara, kimlerden kimlere satıldığına vâkıf oldukları gibi Fransa'da harekât-ı fikriye ve edebiyeye, tebeddülât-ı siyasiyeye de âşinâ idiler. Hele aralarında, galiba hahambaşıyla yakından rabıtası olan pek zeki bir genç var idi ki, Rafael K... tetebbuât-ı diniyesiyle yaşma göre cidden hayret verecek bir mümtaziyete malikti.

Bunlarla her neviden hasbıhaller ederdik. Benim ticaret âleminde dikkatime dağınık bir surette isabet eden sakatları, bu hasbıhaller arasında onlar daha ziyade vuzuh ile açtılar. Kendi rollerini unutarak, bir Türk'ten ziyade Türk nokta-i nazarına nefislerini koyarak öyle mütalaalar serdederlerdi ki bunlar:

– Yazık değil mi, başkalarına bırakıyorsunuz? Eğer Türk müstahsilleri âciz ise ne için şunun bunun tarlasını satmak mecburiyetine vâsıl olacağına Ziraat Bankaları bir kooperatif vazifesini görecek teşkilât yapmıyor? sözleriyle telhis olunabilirdi.

Aramızda cereyan eden mübâhaselerden birini de din meselesi teşkil ederdi. Onlar hep kendisinden sonra gelen edyânı, Museviyet'in birer zeyli olmak üzere telakki ederlerdi. Bilhassa Rafael Hıristiyaniyet'i doğrudan doğruya İsrailiyet'in bir Protestanlığı, fakat sonradan ihdas olunmuş efsanelerle mahiyet-i asliyesini kaybetmiş bir teceddüdü olmak üzere kabul ederdi.

Sonraları Rafael'in nazariyatını Ernest Renan'da[161] bulunca bu on sekiz yaşında çocuğun o zamandan itibaren bu Hıristiyaniyet düşmanı hakîmin eserleriyle ülfet ettiğine zâhip oldum.

Bu Musevi gençleriyle bir refakat rabıtası daha icat olundu: Dans!..

Bana bir gün İzmir'e yeni gelmiş bir dans muallimin den bahsettiler ki kendisine iş bulmak için pek az bir ücretle ders vermeğe hazırdı. Fano Bey'in Karşıyaka'daki balo gecesinden beri zihnimin içinde bir çivi gibi saplanmış olan fikre pek mülayim gelen bu sözün üzerine hemen kararlaştırdık. Muallim gün aşırı gelecek ve benimle beraber altı kişiden mürekkep olan bu gençler alayına ders verecekti. Bu odamız da bu iş için pek müsaitti.

Hayatta gördüğüm, tanıdığım insan enmuzeçlerinden her tabakaya mensup, öyleleri vardır ki hatıramda silinmek bilmeyen birer klişe nakşetmişlerdir: Bunlardan biri bu dans muallimi Cezana oldu.

Orta boylu, iri kafalı, hafif çiçek bozuğu, sarısına kır karışmış saçlarının altında süzgün nazarlarla bakan mavi gözlü, kırkını aşmış bir Musevi ki Yunan adalarından birinde doğmuş dediler. Irktaşlarıyla tercihan Rumca konuştuğuna nazaran bu rivayet doğru olmalıydı. Fakat onlarla konuşmadığı lisan yoktu ki. Bu, İngiliz hikâye-nüvisi Joseph Conrad'ın[162] eşhasından birine benzerdi. Bahr-ı Sefîd'in dalgaları onu adasından koparıp aldıktan sonra, İtalya'nın, Fransa'nın, Şimalî Afrika'da Tunus'un, Mısır'ın, şarkta Suriye'nin muhtelif iskelelerine ata ata nihayet İzmir'e kadar getirmişti. Buradan sonra belki de Boğazları aşarak Karadeniz'e kadar yuvarlanacak olan bu yonga şimdilik İzmir'de ilk şakirtlerini Cezayir Hanı'nın üst kat odasında bulmuş oldu. Elinde kemanıyla gelir; bir yandan çalar, bir yandan şakirtlerine gölgesiyle, omuzlarının hafif bir silkintisiyle, refakat ederek ders verirdi. O zaman ne tango, ne fokstrott, ne charliston vardı, o zaman murabba rakslar dedikleri quadrille ve lancier ile dönen rakslar dedikleri polka,

161 Ernest Renan (1823-1892). Fransız filozof ve yazar. *İsa'nın Hayatı* adlı eserinde Hıristiyanlığı eleştirmiş; "İslâmiyet ve İlim" adıyla verdiği konferansıyla da İslâmiyet'in ilmî gelişmeleri engelleyen bir din olduğunu ileri sürmüştür. Namık Kemal, *Renan Müdafaanâmesi* (1908) adlı eserinde Renan'ın görüşlerini çürütmüştür.

162 Joseph Conrad (1857-1924). İngiliz romancısı. *Karanlığın Yüreği*, *Lord Jim* ve *Nostromo* adlı romanları Türkçeye de çevrilmiştir.

mazurka, shcotis ve hususuyla valse vardı. Cezana bize fazla olarak varsoviyen ve krakoviyen namlarıyla iki raks daha gösterdi ki İzmir'ce maruf olmadığı için bu rakslar sayesinde kendisine bir reklâm yapmak istediğine sonradan vâkıf olduk. Hakkı da vardı, bunlardan ikincisi ağır polka ile ağır valsten mürekkep bir hoş raks idi ki gerek oynayanların gerek temâşâ edenlerin üzerinde tuhaf bir tesir yapıyordu.

Bu adamın tercüme-i hâline yavaş yavaş, parça parça, birçok sahifeleri yanmış bir hikâye okurcasına vâkıf oldum.

Napoli'de meçhul işler görmüş, Marsilya'da simsarlık etmiş, Tunus'ta bir misafirhane işletmiş, İskenderiye'de bir çalgılı kahvede keman çalmış, Yafa'da bir raks mektebi açmış, muvaffak olamayarak Beyrut'ta bir meyhane kiralamış, daha bilmem neler yapmış idi. Ve her uğradığı memleketten o memleketin lisan kırıntılarını toplayarak nihayet İzmir'e gelmiş di. Ve burada işte kaç seneden beri arkasından koştuğu serveti yakalamağa azmederek belki bir otel sahibi olmak için Odesa'ya gidecekti.

Bizi kâfi derecede hazırladıktan sonra İzmir'in Musevi âleminde gittikçe genişleyen tedris dairesine dahil olan gençlere mahsus hususi dans geceleri tertip etti. Daha sonra bu hususi içtimaların halkasını tevsî etti. O zaman ne şimdi olduğu gibi birçok ahkâma, ne de istibdat idaresinin sonradan sıkıştırdığı çembere tâbi olmayan bu içtimalara kumar müptelaları da ithal edildi. Ben dans ederken yan odalarda Türklerden kumar iptilakârlarını görürdüm. Onların beni frakla başı açık görmekten mütehayyir nazarlarıyla benim onları kumar masasında görmekten mütevellit teessüf nazarlarımın tuhaf çarpışmaları olurdu.

Bu müsademelerin arasında Cezana nihayet maksadını temin etmiş olacak ki bir gün ortadan kayboldu. Bugün yaşıyorsa seksen yaşını aşmış olacak ve hakikaten Rusya'ya gitmiş ise, orada barınamayarak Bolşevik kasırgasından Amerika'ya kaçmıştır ve belki de bugün orada iflâs eden bankalardan birinin başında idi.

33
Küçük bir faaliyet dairesi — İstirkâb gözleri — Bir devle bir çocuk — Kantarın hükmü — Bir Alman tacirinin fikri — Büyük bir memur — Üç buçuk kelime Fransızca ile — İstanbul ufkunda iki me'mul âlem

Küçük bir masa, iki tane küçük defter, bir iştigal vesilesi, Cezayir Hanı mağazasında bana tahsis olunabilen faaliyet dairesi ancak bu kadardı. Etrafımı ihata eden sıkıntılı bir istirkâb ve tevehhüm çemberi vardı. Ben nadiren fırsat zuhur edip de bu defterlerden birini elime alacak olsam başımın üstünden dolaşarak defterin sahifelerine bir istihza mânâsıyla düşen gözler olurdu ki bunlar Hakkı'nın yeşil gözleriydi. Bu Hakkı'yı edebiyat âleminde bana refik olan Hakkı Efendi'den tefrik etmek için Uzun Hakkı diye tavsif edeceğim. O, öyle uzun idi ki, zannederim, benden pek çok evvel zaten onu bu suretle telkib etmişlerdi. Hadden aşırı uzun bir boyu, o nisbette geniş omuzları ve bittabi bunlarla mütenasip bacaklarını ikmal eden şâyan-ı hayret bir mikyasta ayakları vardı. Bütün bu iri cüssenin içinde bir çocuk ruhu saklanmıştı ve bu cesîm vücut harekete gelince onun süratine yetişmek mümkün olmazdı. Benî İsrail'in en küçük çapta bir numunesi olan David ile Türk unsurunun en mebzul bir sahavetle meydana attığı bu dev beraber işe çıkarken birincisi koşmalı, ikincisi ağır ağır salınmalı idi ki ikisinin refakatinde bir âhenktar yürüyüş tertip edilebilsin.

Ben babamdan mağazanın bir nevi kâtibi sıfatıyla aldığım maaşa istihkak kesbetmek için esasen mevcudiyetlerine pek de lüzum olmayan defterlerime itina etmekle iktifa eylemeyerek bazen tartılacak mallar için çeki defteriyle David'e refakat ederdim. O zaman ya palamut tozlarının arasında, yahut incir çuvallarının kenarında bir yere ilişerek kantarcının bir hamlede çektiği ve tesadüfen takribi bir çizginin üstünde durdurduğu topuzdan kaydolunacak rakamı beklerdim. Kantarcının elindeki topuza, kantarın koluna ve diline hâkim olan öyle bir istibdadı ve vezni haber veren sesinin öyle istinaf ve temyiz kabul etmeyen bir kat'î ilâmı vardı ki nasılsa bir saniyelik bir istikrar gösterebilen bu âlete itimat etmekten başka çare kalmazdı. Bundan dolayıdır ki daima müstahsilin vezinleriyle bu vezinler arasında fark bulunur, fakat bu fark mutlaka kantarcının vezni lehine halledilmiş olurdu; kantarcının sıhhat-i vezni ise

satanla alan arasında temevvüç edecek olan temayülâta tebaiyet etmek pek mümkündü.

Bir gün ben küçük masamın başında ekseriyet üzere pek geniş olarak geçen boş saatlerimi bermûtat kitap okumakla geçiriyordum: Elimde Flaubert'in[163] *Salambo*'su vardı. Dalgın okurken yanımda bir gölge hissettim. Gözlerimi kaldırarak İzmir piyasasına yeni gelen münevver fikirli, geniş vukuflu, bilhassa Fransızcayı pek iyi konuşan Lanchenbacher'i gördüm. Bu bir Alman idi ve galiba Musevi idi ki en ziyade palamut işleriyle meşgul olurdu. Benimle de birkaç kelime teati etmiş ve mağaza sahibinin oğlu olduğumu öğrenmişti.

– Ne okuyorsunuz? diye sordu.

Ne okuduğumun cevabını aldıktan sonra elimden kitabı aldı, cevabımın sıhhatini tevsik etmek istiyormuşçasına baktı ve ırkına mahsus laubalilikle:

– Bunu anlıyor musunuz? dedi.

Biraz tutularak keskince cevap verdim:

– Zannederim.

– Mesela, dedi; Flaubert'den ne bilirsiniz?

O zaman daha ziyade tutularak bir çırpıda anlattım. Yavaşça kitabı masanın üstüne koydu, yanındaki yerli Musevi tercümanı yakasından tutarak babamın yanına kadar götürdü:

– Hacı Halil Efendi, dedi; çocuğunuzu İstanbul'a gönderiniz, o palamuttan daha iyi şeyler yapabilir...

Gözümün önünde bir bulut parçalandı ve bir kavs-i kuzah arasında İstanbul'u gördüm. O İstanbul ki kaç senedir onun hasretini çekiyordum. Kulaklarımda bir uğultu ile lâkırdının arkasını işitemedim.

O gün akşam üzeri bu vak'ayı Şem'i Bey'e hikâye ettim. Şem'i Bey üzerimde en hayırkâr tesirler bırakmış olan benden sinnen çok büyük ve fıtraten tam mânâsıyla pek büyük dost idi ki Nafia Nezareti'nin İzmir demiryolları nezdinde komiseri idi.

O gün beni dinledikten sonra dedi ki:

– Bakınız, Halit Bey, bu fikri ben de ileri sürecektim, fakat hususi işlere pek karışmak âdetinde değilim, onun için susuyordum. Mademki böyle bir vesile zuhur etti, şimdi söyleyeyim: Siz Hariciye

163 Gustave Flaubert (1821-1880). Realist akımın önemli temsilcilerinden Fransız romancısı. En önemli romanı olan *Madam Bovary* dışında *Salambo* ve *Duygusul Eğitim* Türkçeye çevrilmiştir.

mesleğine intisap etmelisiniz. Zannetmem ki ticaret âleminde büyük bir şeyler yapabilesiniz. Birkaç günden beri Demiryolları Müdür-i Umumisi İzmir'dedir. Bu zat memleketin en zeki ve hususuyla Fransızcayı en iyi bilen büyük memurlarından biridir. Kendisinden müsaade alayım, sizi ona tanıtayım. Eminim ki derhal onda pek muvafık bir tesir yapacaksınız. Ve o, o derece nüfuz ve münasebat sahibi bir adamdır ki İstanbul'da sizi himayesine alırsa, ki buna muhakkak nazarıyla bakıyorum, kolaylıkla muvaffak olursunuz.

Şem'i Bey'in şu suretle telhis olunabilen sözleri üzerine iki gün sonra Basmahane İstasyonu'nda küçük bir odada o büyük zatın huzuruna ithal edildim. Bu büyük zat pek küçük kıt'ada, vaktinden evvel yıpranmış bir ihtiyardı ki başında kalıpsız fesiyle, pek ihmal edilmiş kıyafetiyle, hususuyla simasının bir sinir fırtınasına delâlet eden işmizazlarıyla bende, hemen ilk nazarda, beni himayesine alacak zat tesirini yapmaktan uzak kaldı.

Bu ilk tesiri hasıl eden şu oldu: Beni oturtmadan, selâmıma mukabele etmeden, bir kelime söylemekliğime müsaade eylemeyen, hatta galiba beni baştan aşağı bir süzmeğe bile lüzum görmeyen bir acele ile önünde kâğıtlarını karıştırarak, kendi kendisine söylenircesine:

– Tuhaftır, dedi; bizde üç buçuk kelime Fransızca öğrenebilenler hemen Hariciye'ye göz atarlar!

Şem'i Bey yemyeşil idi; belki doğru olan, fakat bütün heyetinin garabeti sözlerinin doğruluğunu, eğriliğini tetkike bende imkân bırakmayacak bir gülme ihtiyacı tevlit eden bu büyük zatın artık huzurundan çıkmak zamanı gelmişti, hatta biraz da geçmişti. Odasının iskemleleriyle bir küçük teması bile olamayan vücudumun olanca ihtiram vaz'ıyla selâmladım ve çıktım.

Şem'i Bey, hep öyle yemyeşil, beni geçirdi. O kadar acınacak bir halde idi ki ne o ne ben bir kelime söylemeğe lüzum görmedik. Zaten vak'a öyle tuhaftı ki her ikimiz de sadece gülmeliydik, ben o sırada gülmedim, ancak daireden çıktıktan sonra güldüm.

Zihnimde daha ziyade Alman tacirinin sözleri vardı. O sözler babamın zihninde de derin bir tesir yapmış olacaktı ki bir hafta sonra ben cebimde bir demet tavsiye mektubuyla, sandığımda bir yığın kitaplarla İstanbul'a doğru yol alan Lloyd[164] vapurlarından birinde idim.

164 Daha ziyade deniz ticareti yapan bir Avusturya şirketi.

Mektuplar bana Hariciye'nin yolunu, belki Paris'i; kitaplar da, *Nevruz* emsali gibi kapandıktan sonra, zihnimi tırmalayan başka bir tasavvurla, edebiyat âlemini açacaktı.

34
Hakikat hayalden ne kadar uzaktır — Bir hayalin levhası — Hakikatin sefaleti — İstanbul tiyatroları — Edebiyat âlemi — Kitapçılarda pinekleyenler — Muallim Naci'nin yanında — Bir gazel nasıl doğar? — Çöken bir âlem

Uzun iştiyak ve tahassür seneleri hayalimde İstanbul'un her mıntıkasını, sokaklarını, ebniyesini, halkını büyütmüş, genişletmiş, süslemiş idi; sanki o büyük bir levha idi ki üzerine yer yer kırık bir aynadan akseden güneş ziyaları parça parça dökülmüş, onu kısım kısım gölgelerde bırakırken şurasını burasını müfrit renklerle boyamıştı. Çocukluğumda bana müstesna hayretler veren Boğazı yeşil korularla, rengârenk gül ve çiçek çağlayanlarıyla, eteklerini mavi sularda ıslatan beyaz mermer yalılarla süslenmiş görüyordum. Hele İhsaniye sırtları güneş tufanlarının altında yükselen bir ihtişam sahnesi şeklinde hayalimin mebzul renk veren boyalarıyla bezenmişti. Başlıca cevelângâhımı teşkil eden Beyazıt'tan Fatih'e kadar müselsel sokaklar, içinden mutena bir kalabalık akan, muallâ binalarla geniş, uzun bir şehrah gibiydi. Ne acı bir inkisar-ı hayale düştüm: Bilakis her şeyi olduğundan daha ziyade çürümüş, küçülmüş, yassılaşmış, kararmış buldum. Beyazıt'tan Fatih'e kadar Vezneciler, Direklerarası, Şehzadebaşı, Saraçhanebaşı hatıramda Ramazan piyasalarını, Abdülaziz zamanının arabalarla seyrana çıkan, yaşmakların altında daha güzel, türlü renklerle feracelerinin içinde daha cazip görünen saraylılarını bir nefais meşheri şeklinde imtidat ettirirken şimdi bu sokakları basık dükkânlarıyla, ciğerlere kasvet veren daracık yollarıyla öyle miskin ve sefil buluyordum ki, başka bir yere gelmiş, benim İstanbul'umun çirkin bir taklidi içine düşmüş gibiydim.

Bu seyahat Ramazana tesadüf etmişti: Akşam piyasaları arasında gezdim ve burada tek başıma bir yabancı ruhu ile dolaşırken şimdi mâkûs bir hayal hadisesiyle İzmir'in Kordonboyu'nu, ikindiden guruba kadar Kramer Gazinosu'nun önünde en mütelâtım noktasını

bulan piyasasını görüyordum. Bir hayal sukutuyla mâkûs bir hayal ifratının tesadümü arasında ruhumun bir istihalesi vukua geliyor, İstanbul'dan soğuyarak İzmir'e bir fazla incizap duyuyordum.

Bilhassa tiyatrolar, o kadar sevdiğim, İzmir'de hep kendi kendime İstanbul'a bir kere gidince kana kana gidip görmek vadinde bulunduğum tiyatrolar... Şehzadebaşı'nın, Direklerarası'nın o salaşları, zuhuri kollarını[165] temâşâ sahnelerine çıkarmak dâiyesiyle bilakis temâşâ sanatını kavuklu[166] meydanına sürükleyen Abdi[167] ve Hasan[168], kulislerde yuvarlanan gaz tenekeleriyle halkın kahkahasını kazanan o tuhaflıklar, kalın bacaklarıyla, şişkin kalçalarıyla baletler, çoban raksları oynayan, terlemiş yanaklarından boyaları sızan şişman dudular, baygın gözlerle, sarhoş kırıtmalarla genç mektep çocuklarını mülevves derâguşlara davet eden, mânâsız, zevksiz kantolarının bozuk telaffuzlarına birer çapkın nükte koymaya çalışan köhne muganniyeler bende derin bir tebaüd hissi uyandırdı. Yegâne tesliyet veren Manakyan[169] takımı oldu. Burası da bir salaştı. Bu takım da Gedikpaşa takımının bende kalan yüksek hatırası yanında bir döküntü kabilindendi. Fakat bunlara rağmen bir tiyatro idi. Yorulmayan, bıkıp usanmayan bir gayretle o zaman için temâşâ sahnesinin en mergub addedilen eserlerini kendine göre bir lisanla nakil ve temsil eden bu takımın içinde başta Manakyan olarak Nevart gibi cidden sanatkâr bir mümessilesi, Tosbatyan, Aleksanyan, Sisak gibi kıymettar unsurları vardı. Ve burada *Fazilet Mağlûp Olur mu?*, *Vazife Aşka Galebe Eder mi?*, *La Dame aux Camélias*, *İki Ahbap Çavuşlar* kabilinden piyesler görülürken İzmir'e mevsim mevsim gelen Fransız sanatkârlarının bıraktıkları tahassüslerden pek uzak kalmakla beraber zuhuri kolu bozuntularından duyulan ezaya karşı da bir medâr-ı teşfiye bulmuş oluyordum.

Asıl inkisar-ı hayal edebiyat ve matbuat âleminde oldu. Bâbıâli Caddesi'ni ben nasıl farzederdim, orasını ne muhteşem kütüphanelerle, ne muazzam matbaalarla süslemiştim. Hayalimde burası

165 Ortaoyunu takımı. Başlıca oyun kolları arasında Zuhuri Kolu, Han Kolu, Kirli Kol, Yoran Kolu, Çifte Kamburlar Kolu, Süpürge Kolu gibi kollar mevcuttu. 1870'li yıllarda İstanbul'da en az sekiz kol ve 500 kadar da oyuncu bulunuyordu.

166 Ortaoyununda oyunu yönlendiren pîşekârla birlikte seyirciyi güldüren iki tipten biri.

167 Abdürrezzak (1845-1914). Tulûat oyuncusu ve tiyatro müdürü.

168 Kel Hasan (1874-1929). Tulûat oyuncusu ve tiyatro idarecisi.

169 Mardiros Manakyan (1839-1920). Tanzimat dönemi Türk tiyatrosunun ünlü oyuncusu ve idarecisi; aynı zamanda Osmanlı Dram Kumpanyası'nın (1880) kurucusu.

sonu gelmeyen bir galeyan içinde alay alay şairleri, edipleri, muharrirleri çalkalayan bir mahşer idi. Buradan geçilirken daima kaynama halinde bir müthiş kazanın buharlarıyla insan sarhoş olmalı idi. İşte hayalimin bu taşkın sanat sahrasına bedel orada bir işkembecinin yahut bir kasabın yanında üç beş perişan kitapçının pısırık, sandalyelerinde zamanlarını nasıl geçireceklerinde mütehayyir, yolunu şaşırmış gençler, yahut hayattan sırtlarına temiz bir elbise verecek kadar nasip alamayarak nihayet bir Ermeni tâbiin matbaa provalarını tashih etmekle akşamın rakısını temine çalışan ihtiyarlar gördüm. Cadde baştan başa Karabet ve Kaspar'larla[170], Aleksan'larla, sonra hepsinden daha mühim, köşede Arakel'le[171] dolu idi. Bunlar da kitap, gazete, matbaa hayatına ırklarına ait çalışkanlık, beceriklilik kabiliyetlerini getirmemiş olsalardı acaba ne olacaktı? Onların gayret ve faaliyetinden doğmuş bir hareket vardı ki ne kadar küçük, ne kadar zayıf olsa bile yine bir şeydi.

Bunlardan geçtim, bir garibü'd-diyar gibi... Ve buralardan her çıkışımda sokağın havasını bol bol teneffüs ettim. Ciğerleri bir zindanda kâfi hava bulamamış bir mahpus gibi...

Beni bir gün Tercümân-ı Hakikat[172] Matbaası'na götürdüler. Muallim Naci'nin odasına girdik.[173] Dar bir merdivenden, kirli duvarların arasından, perdesiz, döşemesiz, çıplak ve pis bir odacık. Bir iki kişi, fakir ve küçük bir masanın başında gülerek önünde başlanmış bir gazelin yeni doğan mısralarını okuyan Muallim'in karşısında alkışlamakla meşguldü. Delilimle bana oturabilecek ancak birer iskemle bulunabildi. Delilimi belki tanıyordu, benim ismimden bittabi bir fikir hasıl edemezdi. Nazikâne bir kabulden sonra karşısındakilere, kesik kesik cümleler arasından, konuşmakta devam etti. Zekâsının taşkınlıkları sinirlice evzânında, tab'ının neşveye meyelânı daima gülen çehresinden pek âşikâr görünen Muallim'de, kıyafet-i hâzırasına rağmen eski sarığını, cübbesini ifşa eden bir hal vardı. Hatta esmerce simasını çerçeveleyen sakalında bile...

---

170 Kaspar (1860-1893). Bâbıâli'de ilk kitapçı dükkânını açan Ermeni asıllı yayıncı.

171 Ermeni asıllı matbaacı.

172 1878-1908 yılları arasında Ahmet Mithat Efendi'nin bizzat idare ettiği gazete.

173 Muallim Naci, Ahmet Mithat Efendi'nin daveti üzerine 1883-1885 yılları arasında *Tercümân-ı Hakikat*'ın edebiyat sütununu idare eder.

Herhalde müstesna bir fıtratta bir şahsiyetin muvacehesinde idim. İlk yazımın altına yazdığı nahoş cümlenin tesiri bile onun güleç simasından gelen tesir ile silindi.

Kesik kesik konuşmasının fasılalarında hep önünde yarım kalan gazelin gelecek mısralarını zihnen hazırlıyordu. Ağının kenarına sinerek tuzağa düşecek sineğe muntazır duran bir örümcek hâliyle nazmının örgüsüne râm olacak kafiyeyi bekliyordu. Bir aralık karşısındakinin bir temellük cümlesini yarıda bırakarak kalemine atıldı ve önünde bekleyen kâğıda kaçırmaktan korkarcasına iki satır daha yazdı. Gazelin bir beyti daha doğmuş oldu. Onu okudu. Hep beğendik. O güldü, hakikaten bu o tarzın güzel bir beyti idi ki beğenmekte ben de samimi idim. Herhalde bu gazel de intişarından sonra birçok nazîre-gû bulacaktı. Şeyhlerden[174] Defterhane odacılarına kadar...

Demek her biri şiir âleminin bir mühim hadisesi olan o gazeller böyle doğuyordu? Demek koca Ahmet Mithat Efendi'nin koca *Tercümân-ı Hakikat* gazetesi ve bir kütüphane dolduran o mebzul âsârı, Ebussuut Caddesi'nin[175] bu dar merdivenli, pis duvarlı, fakir, sefil, küçük bir bezirgânın iflâsa yaklaşmış yazıhanesi kadar olsun bir gösterişe malik olmayan harap, sanki metrûk matbaadan mı çıkıyordu? Ben ki muasır Fransız risalelerinde resimlerini gördükçe emsalini İstanbul'da göreceğime zâhip olduğum tantanalı, debdebeli, mermer cepheli, cila ve ziynete müstağrak dairelerin içinde insana yolunu şaşırtan gazete idarehanelerinden birine muntazırdım.

Hayalimin bu inkisarını da hazma çalışarak bir daha buraya avdet etmemeğe kendi kendime ahdettim. Nazarımda bütün matbuat âlemi birden çöküvermiş, bir yığın enkaz haline gelivermiş oldu.

35
Bir makale bir altına — Matbuat dünyasının iki rakip rüknü — Türk matbaacılığı ve kitapçılığı — Abdülhalim Memduh — Sarafim Kıraathanesi — Ebüzziya

Bir vakitler Teodor Kasap'ın malı olan *İstikbal* cerîdesi Türk matbuatı arasında nasıl bir ehemmiyeti haiz idiyse bu tarihte de Filip

174 Halit Ziya burada muhtemelen Muallim Naci'nin gazellerine nazîreler yazan, yakın arkadaşı ve Draman'daki Kefevî Tekkesi şeyhi Şeyh Vasfî'yi (1851-1910) kastetmektedir.

175 Gülhane'de Alay Köşkü'nden ileride, Vilayet'in alt tarafındaki Tramvay yolunun paralelindeki cadde.

Efendi'nin *Vakit* cerîdesi[176] o derece mühimdi. Bu ehemmiyet en ziyade cerîdenin başmakalelerini "İcmâl-i Ahvâl" sernâmesiyle yazan Kemalpaşazade Sait Bey'den intikal ederdi. O zaman Sait Bey'in bir makale için bir adet sarı altın ücret-i tahririye alışına bütün Bâbıâli Caddesi, matbuat âleminde vusulü tahayyül edilebilecek olan mertebelerin en yükseği olmak üzere hayran olarak ve için için hatta bazen taşkın taşkın haset duyarak bakardı.

O zamanın bir sarı altını, paranın iştira kuvvetine bakılacak olursa bugünün on lirasından fazla demek olduğundan belki bu hayret ve haset duygularında o kadar büyük bir yanlışlık yoktu. Vâkıâ Sait Bey bu nevi yazılar için yekta bir münşî idi. Türkçesinin o zamanın şive ve üslûbuna göre pek temiz olmasından başka müteaddit garp lisanlarına ve hassaten Almancaya vukufu onu daima bir birahanenin masasında bir yandan kadehlerini boşaltırken, bir yandan makalesini esaslı fikirlerle doldurmağa ve kendi lisanına tam temellükü de yazılarını çeşit çeşit lisan sanatlarıyla, nükteleriyle süslemeğe ikdar ederdi.

Sait Bey'den yazı âleminde yılmayan bir Ahmet Mithat Efendi vardı ve eğer rivayet edilen şeylere, ezcümle daha sonra hâdis olan bir müsademe tafsilâtına itimat caiz ise bilakis Sait Bey Ahmet Mithat Efendi'den yılardı.[177]

Türk matbaacılığı taş basmalarına inhisar ederek mesela Beyazıt Camii köşesindekine müşabih mahzenlerde, kitapçılığı da Sahaflar Çarşısı'nın, yıkılmak zamanının vüruduna mütevekkilane intizaren birbirinin üstüne dayanarak muvazenelerini ancak temin edebilen harap dükkânlarına sinip, inkişaf dakikasını tâliin zuhura gelmekte geciken lütfuna talik ederken bir yandan Ermeniler, bir yandan da Valide Hanı'nda İranîler memleketin bütün okuma ihtiyacına tekabül edecek bir faaliyet gösteriyorlardı.

Kıraathane ismi de müşterilerine çaydan, kahveden başka ancak masaların üzerine üç beş cerîde ile bir iki eskimiş, kirlenmiş risale-i mevkûte sererek yeni tanıdıkları isme istihkak kesbetmeyi bilenler birkaç yere münhasırdı. Bunlardan bir tanesi daha sonraları ismi

176 Tanzimat döneminin önde gelen yayıncılarından biri olan Filip Efendi 1867'de *Muhbir*'i, 1875-1883 yılları arasında da *Vakit* gazetesini çıkarmıştır.

177 Ahmet Mithat Efendi ile Kemalpaşazade Sait Bey arasında "Klasikler Meselesi" dolayısıyla çıkan tartışma normal ölçüleri aşıp sokak kavgasına kadar varmış, bu münasebetle Ahmet Mithat Efendi, *Sait Beyefendi Hazretlerine Cevap* (1314/1896) adıyla bir de kitapçık yayımlamıştır (bkz. Ramazan Kaplan, *Klâsikler Tartışması*, Ankara 1998).

Yıldız Sarayı'nın mütevehhim siyasetine endişe verir mütalaasıyla gayretkeş memurların tavsiyesiyle "Yaldız" şekline münkalib olan Yıldız Kıraathanesi idi ki Bâbıâli Caddesi ile Salkım Söğüt'e giden caddenin köşesini teşkil etmek ve Salih Efendi isminde, müşterilerine isimleriyle hitap ede ede hepsinin gönlünü kazanan, müteferris bir zatın idaresi altında bulunmak itibarıyla hemen bütün o taraf halkına bir mev'id-i mülâkat teşkil ederdi.

Ben de bu İstanbul ikameti esnasında beraber bulunmaktan hazzettiğim ve her hususta delâletinden, samimiyetinden müstefid olduğum bedbaht şair Abdülhalim Memduh'a[178], burada buluşmak üzere söz verirdim.

Onunla nasıl buluştuk, bilmiyorum. Fakat derhal seviştik. Onda kendisine temiz ve iyi görünen şeylere derhal teslim olan bir kalp ihtiyacı vardı. Fakat pis ve kötü görünen şeylere de affetmeyen, aman vermeyen bir husumeti vardı ki keskin taarruzlarla bir şamar gibi yapışan yahut bir kamçı gibi yaran nüktelerle, cinaslarla taşardı. Daha pek genç iken –galiba mektepten sonra devâirden birine mülâzemeten devam ediyordu– hicviyede kuvveti her sakat şeyi tehzil eden fıtratında kaynar bir ateş menbaı gibiydi ki sonraları mebzuliyetle taştı.

Bâbıâli Caddesi'nin köşesini işgale çalışan Salih Efendi'nin bu Yıldız Kıraathanesi'nden sonra fikir âlemi yokuşu tırmanır, Cağaloğlu'nda, Divanyolu'nda salınarak nihayet gider ta Makasçılar'ın Beyazıt Meydanı'na çıkacak noktasına yakın bir yerde Sarafim Efendi Kıraathanesi'nde[179] nihayet bulurdu.

Ben öteden beri bu ismi işitir ve onu hayalimin tezyin iptilalarıyla süslerdim. Azîm bir bina tahmin ederdim ki geniş salonları lebaleb kitaplarla dolu idi. Bir mütalaa yeri vardı ki yüzlerce tetebbû ve mütalaa erbâbını uzun masaların başında kitap yığınları karşı-

178 Abdülhalim Memduh (1886-1905). Hariciye Nezareti'nde çalışırken *Mîzan* gazetesinde yazdığı yazılar yüzünden çeşitli yerlere sürülmüş, daha sonra Jöntürkler'e katılmıştır. Diğer bir kısım eserleri yanında *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* (1314/1899) adlı eseri ilk edebiyat tarihi kabul edilmektedir (bkz. *Yöntem Bilgisi Açısından Osmanlı Dönemi Edebiyat Tarihleri*, ed. Nâzım H. Polat, Ankara 2013, s. 39-47).

179 Beyazıt'ta Büyük Reşit Paşa Türbesi'nin karşısında olup devrinde yayımlanan hemen bütün gazete ve mecmualarının satın alınıp müşterilerin istifadesine sunulan kahvehane. Özellikle Ramazan geceleri Namık Kemal gibi edebiyatçıların katılımıyla burada şiir ve edebiyat sohbetleri de yapılırmış (bkz. A. Süheyl Ünver, "Yayın Hayatımızda Önemli Yeri Olan Sarafim Kıraathanesi", *Belleten*, C. XLIII, sayı 170, Nisan 1979, s. 481-489).

sında cem'ederdi. Hayalimin bu muhteşem kıraathanesini görmek için kendi kendime vadetmiştim. Fakat orada toplandıkları rivayet edilen irfan ve edep müntesiplerinin arasından geçebilmek için ayaklarımın dolaşmayacağına emniyet edemeyerek bu va'd-i incâzda daima teahhur ederdim.

Bir gün Abdülhalim Memduh başından ensesine doğru kayan gür kumral saçlarını asabî parmaklarıyla tarayarak içinden güldüğüne şehadet eden bir sesle :

– Ha, Sarafim Efendi Kıraathanesi, öyle mi? Gel de onu sana göstereyim, dedi.

Oraya kadar gittik, daracık bir kapı, üç beş basamaklı daracık bir merdivenin iki tarafında sokağa nâzır daracık iki pencereden başlayarak devam eden yine daracık birer sedir.

Bu darlıkların içinden geçtik. Şurada burada çaylarını içen, tütünlerinin dumanını vakitlerinin boşluğuna savurarak masaların üstüne dirseklerini dayamış düşünen yahut dalgın gözlerle bir cerîdenin sütununda başka şeylerle meşgul zihnini dolaştıran tek tük müşteriler vardı. Sonra ileride, orta yerde uzun bir masa, bunun üzerinde ve altında yığın yığın eskilikleri sarılıklarından belli cerîde kümeleri vardı.

Sarafim Efendi Kıraathanesi'nin başlıca şöhretini bu eski yeni cerîde yığınları teşkil ederdi. Ve galiba tetebbu erbâbı meraklarını tatmin etmek için bundan başka bir sermaye bulamazlardı.

Hülyalarımın bu inkisar acılarını teskin edecek yalnız bir tesliyet buldum. Ebüzziya Tevfik Bey'in matbaası, matbaası ve kendisi..[180]

Namık Kemal ile ve onun âlemiyle uzun müddet temas ve mücaveretinden alınmış feyzi, hilkatinin sanata, nefaise fart-ı temayülüyle mezceden Ebüzziya Tevfik Bey bizde matbaacılığı emsali görülmemiş, belki daha epeyce zaman görülmeyecek bir mertebeye çıkarmakla iktifa etmeyerek zamanın en mühim, en güzel, belki hâlâ ondan sonra gelen zamanlar için en zengin ve mükemmel bir mecmuasını neşrederdi: *Mecmua-i Ebüzziya*..[181]

---

180 Ebüzziya Tevfik (1849-1913). Tanzimat devrinin önde gelen gazeteci, yazar, matbaacı ve politikacısı. İlk nesir antolojisi olan *Numûne-i Edebiyat-ı Osmaniye* (1296/1879) ve *Yeni Osmanlılar Tarihi* (tefrika, 1325/1909) dışında daha pek çok eseri vardır (bkz. Ziyad Ebüzziya, "Ebüzziya Mehmed Tevfik", *DİA*, C. X, İstanbul 1995, s. 374-378; Âlim Gür, *Ebüzziya Tevfik*, Ankara 1999).

181 21 Ağustos 1880-15 Ağustos 1912 tarihleri arasında çeşitli aralıklarla yayımlanan edebiyat ve kültür dergisi.

Mündericatın müntehâbiyyeti ve tab'ının nefaseti ile bihakkın bir mümtaziyet-i mahsusa gösteren bu risalede kendi yazıları da Türkçesinin güzelliği ile ayrı bir cazibe teşkil ederdi.

Bu risaleden başka onun "Kütüphane-i Ebüzziya" sernâme-i umumisiyle intişar eden küçük kıt'ada, pek güzel basılmış, bir külliyat silsilesi vardı ki Namık Kemal'in *Tahrîb-i Harâbât* ve *Takib*[182] tenkitleri, Şinasi'nin şiirleri[183], Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk*[184] bediası o meyanda intişar etmişti.

Gidip o matbaayı ve bu zatı ziyaret etmekte ne kadar isabet etmiştim. Galata'nın eski bir taş hanında hiçlerden mürekkep –fakat güzel– bir sanat yuvası yapmıştı.

Beni medenî bir adamın kibarane edasıyla kabul etti. Aramızda koca bir nesil mesafesi olmakla beraber yaş büyüklerinin kendilerinden sonra gelen gençleri nasıl teşvik eden, cesaret veren, kendi vakarlarını terketmemekle beraber onların izzet-i nefsine nasıl bir vergi tediyesi lüzumunu anlayan bir hüsn-i kabul ki, yaş farklarından mütevellit fasılaya riayetkâr olmakla beraber o fasılayı zarafetin mukteziyatıyla mahdut bir imkân nisbetinde kısaltmağa gayret eder.

Onun şahsı da, giyinişi de, söyleyişi de, cazibedar idi. Geniş bir alnı, büyükçe bir başı, zarif ve uzunca seyrek bir sakalı vardı.

Derhal onunla, pek sevdiğim ve resmini mükerreren musavver risalelerde görerek beğendiğim meşhur temâşâ-nüvis Edouard Pailleron[185] arasında bir müşabehet buldum.

Bana fazla bir itimat ile "Kütüphane-i Ebüzziya" için teklifte bulundu. Yazılmış kitaplarımdan istedi. Bundan pek hoşlanan izzet-i nefsimin bir hamlesiyle ona iki tasavvurumdan bahsettim. Beni hâlâ cezbetmekten hâlî kalmayan fennî kitaplardan ikisini o

182 Namık Kemal'in, Ziya Paşa'nın *Harâbât* ve *Harâbât Mukaddimesi* dolayısıyla kaleme aldığı ve daha çok divan şiirini ağır bir dille tenkit ettiği 1874-1875 yıllarında yayımlanan risaleleri (bkz. M. Kaya Bilgegil, *Harâbât Karşısında Nâmık Kemal*, İstanbul 1972).

183 Şinasi'nin (1826-1871) şiirleri önce kendisi tarafından *Müntehabât-ı Eş'ârım* (1279/1862) adıyla, ölümünden sonra eserin dördüncü baskısı Ebüzziya Tevfik tarafından *Divan-ı Şinasi* (1303/1886) adıyla yayımlanmıştır.

184 Divan şiirinin son büyük temsilcisi Şeyh Galib'in (1757-1799) henüz 25-26 yaşlarında kaleme aldığı *Hüsn ü Aşk*, eski ve yeni harflerle birçok defa basılmıştır (1836, 1887, 1923, 1932, 1944, 1968, 1975, 2006).

185 Edouard Pailleron (1834-1899). Fransız dram yazarı. Yıllar sonra yazarın *La souris* (1887) adlı oyunu Halit Ziya tarafından *Fare* adıyla Türkçeye uyarlanmıştır (1918).

kadar merak ile okumuştum ki belki sonra bunlara dair birer risale yazmak ümidiyle icmal bile etmiştim: Bunlardan biri "Taklid-i Sârî", diğeri "Sinirlerin Vazifesi" idi.

Hiçbir zaman yazmadığım ve hiçbir zaman mevzularına temas etmediğim için kendimde kuvvet bulamadığım bu iki tasavvurdan bahsetmiştim. Derhal onlar için benden vaat alındı. Belki bu sadece bir iltifattan ibaretti. Fakat seneler geçtikten sonra o hemen her tesadüfte isimlerini unutmadığı bu iki gayr-i mevcut kitaptan bahseder, bana gülerek: "Hani ya?.." derdi.

Bu da belki dostane bir alaydı. Herhalde Ebüzziya Matbaası'na bu ziyaret bende maneviyatıma kuvvet veren bir inşirah hasıl etti.

36
Kuvvetin fevkinde bir yük — Fazla geniş teşebbüsler — Fransız Tarih ve Numune-i Edebiyatı — Tahrip edilen müsveddeler — Bir illetin şifası

Fıtratımın emellerime, tasavvurlarıma, teşebbüslerime daima fazla geniş hudut çizmeğe, ne kudretimin, ne istîmal edilebilecek vesaitin havsalasına sığmayacak kadar büyük bir daire içinde faaliyetimi dağıtmağa bir istidadı var ki hemen daima menfi ve hüsrana müntehi netayic vermiştir. Gerçi büyük şeyler düşünülmedikçe küçüklerin de tevlidine imkân olmayacağı serdedilerek bunda bir mahzur görmemek caiz ise de faaliyet sermayesini topluca ve mahdut bir dairede sarfetmekte daha müsmir netayic istihsal edileceğine hükmetmek de hiç yanlış olmaz.

İşte İstanbul'a gelirken zihnimi işgal eden ve beni sandığıma birçok kitaplar sıkıştırmağa sevkeden tasavvur da bu kabildendi.

Raymond Péré ile yapılan derslerin en mühim kısmını Fransız edebiyatı tarihi işgal ederdi. Hakikaten yüksek bir irfan ve derin bir vukuf sahibi olan bu muallimin bana musahabe tarzında uzun takrirlerini dinlerken bir yandan yine onun tavsiye-kerdesi olan kitapları karıştırırdım ve böylelikle –zehî cesaret!– kendimi Türkçede bir Fransız edebiyat tarihi yazmak hevesine kaptırdım.

Bu sadece bir tarih olmayacaktı, Fransa'nın meşhur edip ve şairlerinden müntehap parçaları da ihtiva ederek aynı zamanda bir numune-i edebiyat olacaktı. Onun içindir ki İstanbul'a gelirken

sandığıma o zamanın bu neviden en meşhur eserlerini yazmış olan muharrirlerin kitaplarını koymuştum:

Paul Albert, Nisard, Mennechet, Sainte-Beuve[186], Vapereau, bu meyanda idi. Ekserisinin ancak sayfalarını karıştırmağa vakit bulabildiğim bu kitapların mecmuundan istifade ederek büyük bir eser yazmak hevesinde olduğumu, tasavvurumun vüs'atinden kendim de utanarak, ihtiyatkârane bir lisanla evvela Abdülhalim Memduh'a bahsettim.

O, bermutad gülüp benim cüretime bir latîfe ile nihayet vereceğine, bilakis bu tasavvuru olanca ciddiyet ve samimiyetle teşvik etti: Hatta benim tercüme edilecek parçalarda muktedir olabileceğimde pek şüphedar olduğuma ilişerek:

– Onlar için de sizinle teşrik-i mesai ederim. Ben icap ederse Veysî'ler[187], Nergisî'ler[188] tarzında da yazarım; demişti.

Onların garabet-i şive ve üslûbuna hiç şâyan-ı taklit nazarıyla bakmamakla beraber o tarzda yazı yazabilmenin ne büyük bir hayal ve lisan kuvvetine mütevakkıf olduğuna da vâkıf bulunduğumdan, genç şairin bu iddiasını şüphe ile telakki ettikten başka, tercüme olunacak eserlerin aslını anlayabilecek kadar Fransızcada iktidarı olabildiğine de hemen karar vermemiştim. Hemen karar verilen iş fiilî bir teşebbüs oldu: Onun teklifi üzerine derhal zamanın en muktedir ve en cesur tâbii olarak tanılan Arakel Efendi'ye müracaat ettik.

Arakel Efendi cesaretini, teklife hemen muvafakat suretiyle ispat etti ve daha ben bir kelime söylemeden eserin formasına bir lira ücret-i tahririye verileceğinden dem vurdu.

İşte hiç beklenmeyen bir haber!..

Biraderimin Hocapaşa'da küçük evinde misafirdim, o bir odada ekseriyet üzere yatağından çıkmayarak Mekteb-i Hukuk'un huruç imtihanlarına çalışırken ben, bana tahsis olunan odanın ortasında kitaplarımı yaymış, seccadenin üzerine uzanmış, işe başladım. Ne kadar zaman sürdü, bilmiyorum, herhalde pek uzun olmayan bir faaliyet sıtmasından sonra elimde bir yığın müsvedde ile Arakel Efendi'ye gittim. Hülasaten eserin esas hatlarını anlattım. O bir

186 Sainte-Beuve (1804-1869). Edebiyatta tenkit türünü temellendiren Fransız yazar.

187 Veysî (1561-1628). *Divan* edebiyatının süslü nesir yazarlarının önde gelenlerinden; aynı zamanda tarihçi ve şair. Divan'ı dışında *Münşeât*'ı, *Siyer*'i ve *Hâbnâme*'si vardır.

188 Nergisî (?-1635). Şair ve münşî; aynı zamanda Osmanlı süslü nesrinin tanınmış isimlerinden. *Münşeât*'ı dışında beş eserden meydana gelen bir de *Hamse*'si vardır.

yandan işleriyle meşgul, bir yandan müsveddelere dalgın göz gezdirerek beni dinledi:

– Bu bir medhal olacak, diyordum; asıl eser bundan sonra başlıyor, fakat bu da müstakil bir kitap addolunabilir.

Bu son fıkrayı onu yarı yolda kalacak bir işe başlatmadığıma temin için ilave ediyordum.

Sonra, beş dakika, şeraiti görüşüp kararlaştırdık. Ben İzmir'e dönmüş olursam o bana matbaa provalarını gönderecekti, ben bunları tashih ettikten sonra kendisine iade edecektim. Tertip yanlışları tashih olunduktan sonra eser tab'olunacaktı. Bu şeraitte ısrar ediyordum, o hep başını sallayarak muvafakat ediyordu ve derhal işe katiyet vermek için bana alelhesap beş lira verdi.

Tâbilerin para vermek hususunda bu derece isticalini birinci ve galiba sonuncu defa olarak bu vesile ile gördüm.

Şeraitten hangisi ifa olundu? Bu sualin cevabını İzmir'e avdetimden sonra provaların vüruduna uzun bir müddet intizar neticesinde postadan namıma zuhur eden bir büyük deste kitabı hayretle görünce almış oldum.

Arakel Efendi eseri kabul etmekte ne kadar istical etti ise şeraite riayetkâr olmakta da o kadar ihmal göstermişti. Kendi görüşüne ve bilişine fazla bir itimat ve dükkânında musahhih sıfatıyla çalışan ihtiyar Ermeni kâtibin mütalaa ve muhakemesine müfrit bir emniyet göstererek her şeyden evvel eserin cesameti peşin verilmiş tahrir ücretini tecavüz etmemesine dikkat etmiş, kitabın baş taraflarından yarıdan ziyadesini hazfeylemişti. Sonra sebk ü rapt sakatları, hele tertip yanlışları kitabı baştan başa istilâ etmişti. Elimde kurşun kalemle bunları olanca hiddetimin hızıyla işaret ederken kitabı kalbura çeviriyordum ve galiba hülyalarımın bu menfur maskara haline girmiş olmasından zaptedilmeyen bir sinir buhranıyla ağladım.

Yegâne tesliyet verecek cihet kitabın Ebüzziya Matbaası'nda basılmış ve o matbaaya has nefis ve selim zevkiyle güzel bir kisveye girmiş olmasıydı.

Turuncu renginde kabının üstü muhtelif yazılarla birkaç serlevha taşıyordu.

"Garptan Şarka Seyyâle-i Edebiye"[189] diye şairane bir sernâme-i umumiden sonra:

189 *Garptan Şarka Seyyâle-i Edebiye: Fransa Edebiyatının Numune ve Tarihi*, C. I (İstanbul 1303/1885) adıyla yayımlanan eser Fransız edebiyatı tarihi konusunda Türkçede yayımlanan ilk kitaptır.

"Fransız Tarih ve Numune-i Edebiyatı" serlevhası geliyor ve sonra celî bir sütunda bu ilk kitabın bir "Medhal" olduğu işaret ediliyordu.

Kitabın yalnız kabına bakmak ile iktifa mümkün olsaydı belki hemen o gün Arakel Efendi'ye acı bir mektup yazmak için acele etmeyecektim. Buna cevap gelmedi, bittabi eserin arkası da gelmedi, zaten o tarihten sonra tamamen başka bir cereyana kapılmış oldum.

Bu suretle tarih-i edebiyat illetinden bir müddet şifayab olmuş oldum; bu illet birkaç sene sonra daha şiddetle, harareti daha yüksek bir humma ile nüksedinceye kadar...

37

Memuriyet peşinde — İlk tavsiye mektubu — Küçük bir nutkun büyük bir hükmü — Muvafık bir hava — Mühim bir ağa — Güzel bir kabul — Ümid ufkundan silinen bir ziya

Sade bir ev, Taksim'de Sıraserviler'e giden sokakta, kapıyı açan, her müracaata mülayim bulunmayacağı yüzünden belli, fakat haşin olmayacak kadar terbiyeli bir uşak...

– Paşa hazretlerini görmek isterdim, İzmir'den kendilerine bir mektup getirdim...

Baştan aşağı süzdü ve derhal muvafık bir hüküm veren nazardan sonra:

– Pek erken teşrif ettiniz, eğer beklemek için vaktiniz varsa...

Teşrif kelimesine bir cemile ile mukabele etmek isteyerek:

– Müsaade ederseniz... dedim ve "Buyurun!.." davetiyle orta katta kapısının iki tarafında birer ayna konsol bir küçük intizar odasına ithal edildim. Odanın bir baştan bir başa evin duvarını işgal eden şark usulünde bir sediri vardı. Ben bittabi bir kenarda, lâkin eskilerin saff-ı niâl dedikleri tezellül noktasından oldukça uzakta bir sandalyeye oturdum.

Galiba o zaman Hazine-i Hassa[190] Nâzırı olan Agop Paşa[191] tarafından ne suretle kabul edileceğimi düşünerek, yüreğimde ufak bir helecanla bekledim.

190 Saray hazinesi veya iç hazine.

191 Agop Kazazyan Paşa (1833-1891). II. Abdülhamit devrinin Maliye Nâzırı.

Beklemek...

Bunun kısası olmayacağını herkes bilir, fakat o gün ben asıl bunun ne demek olduğuna vâkıf oldum.

İstanbul'a gelir gelmez, bir yandan edebiyat iptilalarına teslim-i nefs ederken bir yandan da asıl seyahat maksadını teminden hâlî değildim. Onun için her şeyden evvel birçok tavsiye mektupları arasından ikisini ilk müracaatlar olmak üzere tefrik etmiş ve hemen işe başlamıştım.

İstikbalimin mukadderatını hâmil olan sandal hangi sahile kancasını iliştirip tutunabilirse oraya çıkacak ve diğer tavsiyeleri artık emin bir mersâya vâsıl olmuş bulunmak itminanıyla, etrafımdan akan dalgaların cümbüşüne terkedecektim.

Bu iki tavsiyeden birincisi işte bu küçük intizar odasında, elden bırakılmağa cesaret edilemeyerek, paşanın vüruduna kadar henüz çözülmemiş bir muamma düğümü şeklinde duruyordu.

Birden uşak odanın kapısının iki kanadını birden açtı. Ben yalnız bir kanadından girmiştim, demek paşa geliyordu.

Hakikaten o idi, elini uzatarak mektubu istedi, sedirin üstünde kendi mevkii olduğu anlaşılan yere geçti, kemal-i dikkatle bu oldukça uzun tavsiyenameyi okumağa başladı. Ben de onun simasını, simasından sezilen mânâyı okumakla meşguldüm. Heyet-i umumiyesile bende pek muvafık bir tesir hasıl eden bu zat belliydi ki hulûs ve hususuyla zekâ sahibiydi.

Bunu bedahaten görmekte gecikmedim. Mektubu minderin üzerine bırakarak büyük pederimi, babamı, amcamı sordu; üçünü de pek iyi biliyordu. Bilhassa büyük pederimin ticaretinde kendisine rakip olarak yeni hasıl olan vaziyeti istizah etti ve onun çocuklarından hiçbirinin kendisini istihlaf etmeyeceğine muttali olduktan sonra simasından bir işmizaz geçti. Nihayet, yutkunarak şu suretle icmal edilebilen küçük bir nutuk irad etti:

– Mektubu dikkatle okudum, dedikleri gibi sizin Hariciye mesleğine lazım olan evsafta olduğunuza inanırım, fakat ben buna taraftar değilim. Devletin elbette iyi memur olarak yetiştirilecek gençlere ihtiyacı var fakat bu ihtiyacı başka zeminlerden temin etmeli. Siz ticaretle me'lûf bir ailedensiniz. Memleketin her şeyden evvel bu zeminde yetişecek adamlara ihtiyacı vardır. Onun için ben sizin aile mesleğinden ayrılmanıza taraftar değilim. Esasen şu müracaat için lazım gelen nüfuza da malik değilim, eğer malik

olsaydım bile o nüfuzu istîmal etmezdim, zira vicdanımın kanaati hilafında bir harekette bulunmağa kâdir değilim.

Bu nutkun mefâdını teşkil eden sözleri öyle muknî ve muhib bir tarzda söyledi ki esas itibarıyla hakikat olduğunda şüphe etmediğim bu irşadattan münfail değil, bilakis mütehassis oldum. Hatta bir aralık, o dakikada ikinci tavsiyeye hiç lüzum görmeden avdeti bile düşündüm, lâkin Paris hülyası, sonra palamut tozlarıyla incir çuvallarının ekşi kokusu hatırımdan geçti; kendi kendime: "Bir de oraya gideyim de..." dedim.

Orası Vaniköyü'nde Maarif Nâzırı Mansurizade Mustafa Paşa'nın[192] köşkü idi.

Talihimin üzerinden muvafık bir hava esiyor olmalıydı ki paşa beni bir aile çocuğu gibi iltifat ile kabul etti. Bahçesinde yaşlı misafirleriyle görüşüyordu. Onlarla sohbetini yarıda bırakarak mektubu okudu, İzmir'den, aileden havadis istedi, hemşerilik alâikını ne kadar göstermek mümkünse o kadar gösterdi, sonra ağasına seslendi, eliyle işaret ederek: "Yakın gel!" demek istedi. Yavaş sesle talimat verdi. Ağa dönerken bana gözü ile işaret etti. Ben anladım ki iş muvafık bir cereyan almıştır. Ve asıl şu muvafık cereyan ümidinin doğurduğu bir hareketle bu pür-vakar veziri eteklercesine yerden bir temenna ile selâmladım. Yalıda bir odaya götürüldüm ki orada benden büyükçe iki genç serile serpile oturuyorlardı. Sonra öğrendim ki bunlar Dahiliye Nâzırlığı'nda bulunmuş olan ve Bâbıâli hayatında pek temiz bir hatıra bırakan Sait Efendi'nin oğulları Halit ve Mehmet Bey'lerdir.

Şahısları, telebbüsleri, bütün tavır ve vazı'ları, bilhassa lisanları İstanbul kibarlığının en yüksek numunelerini teşkil eden bu iki genç yalının mahremiyetine dahil idiler. Derhal ağadan öğrendikleri işime tesahub ettiler, benim resmî lisanda yazı yazmakla pek me'lûf olamayacağımı teferrüs eden bir lütufkârlıkla paşanın emrettiği anlaşılan istidayı yazdılar, bana imza ettirdiler, ağa gidip bunu paşanın tasvibine arzedinceye kadar benimle konuştular... Bilhassa onların güzide ifadesine hayran oluyordum.

192 Mansurizade Mustafa Nuri Paşa (1824-1890). Devlet adamı ve tarihçi. *Netâyicü'l-Vukûât* (1877, 1879, 1909) adlı dört ciltlik eserinin XIX. yüzyıl Türk tarihçiliğine yeni bir görüş getirdiği kabul edilmektedir. Eser, Neşet Çağatay tarafından kısmen sadeleştirilmek suretiyle Türk Tarih Kurumu (TTK) tarafından yeni harflerle de yayımlanmıştır (Ankara 1979).

Ertesi gün Yıldız Kıraathanesi'nde buluşmak üzere ağa ile sözleştikten sonra ben şehre avdet ederken, bütün mevcudiyetimde uçan şeyler vardı.

Abdülhalim Memduh'a tafsilât verdim:

– Paşanın maslahatgüzarı, diye anlattım. O bana gülerek:

– Nâzikane bir tabir bulmak istiyorsun. Ağası demek daha doğru olur, sen ağaların ehemmiyetini sonraları anlarsın. Eğer bu adam senin işine cidden sarılırsa, ki öyle zannediyorum, seni şimdiden tebrik ederim.

Ağaların ehemmiyetini hayatımın sonraları işe karışan senelerinde pek iyi anladım. O zaman da anlamakta gecikmedim:

Ağa ile beraber Hariciye'ye gittik. O yeni teşekkül etmek üzere olduğunu öğrendiğim Umur-ı Şehbenderî Kalemi'nin Müdürü Ziya Bey'e –Paris'te müddet-i medîde sefir-i kebîr olan ve son senelerde Dârülelhan müessesesine riyaset eden Ziya Paşa– gitti, paşa tarafından ne söyledi, bilmiyorum, sonra takdim olundum.[193]

Ziya Bey yerinden fırlayarak bir aralık dışarı çıktı, beş dakika sonra nezaretin erkânından olan bir Ermeni ile –bu zatın kim olduğuna vâkıf değilim– avdet etti. Yavaşça konuştular, nihayet Ziya Bey ağaya işaret ederek bir şeyler şöyledi. Bana da:

– Beyefendi!.. Birinci defa olarak bana bu suretle hitap ediliyordu.

– Perşembe günü gelip beni görür müsünüz? O zamana kadar müsterih olunuz... dedi.

Asalet-i kibaranenin, melahat-i vechiye ile imtizacını ve mümtaziyet-i edanın en mükemmel enmuzecini o zamanın Ziya Bey'inde gördüm ve sonra Ziya Paşa ile her temasımda bu tesirin teeyyüt ettiğine dikkat ettim.

Perşembe günü gitseydim ne olacaktı? Hariciye'den çıkarken ve perşembe için mevid-i mülâkat alırken ağanın:

– İşiniz oldu, dediğine itimat caizse muvaffakiyete reside olacağına hiçbir vakit kalben inanmadığım bu iş hakikaten olacak mıydı?..

Perşembeye kadar vükelânın azli, binaenaleyh Mustafa Paşa'nın Maarif Nezareti'nden infikâki[194] vukua gelmeseydi, yine o sırada

193 Ziya Paşa (1849-1929). Devlet adamı ve bestekâr. Aynı zamanda Dârülelhan'ın isim babası ve ilk müdürü.

194 Mustafa Nuri Paşa'nın Maarif Nezareti'nden ayrılması muhtemelen Sadrazam Ahmet Vefik Paşa'nın 1882 yılında görevinden azli sırasında vuku bulmuştur.

annemin hastalığından bahsederek beni acele İzmir'e davet eden bir telgraf alınmasaydı iş olacak mıydı?

Sonraları düşündükçe buna hiç ihtimal veremedim: Belki beni Hariciye'ye mesela yüz yirmi kuruşla tayin edeceklerdi, belki de – kim bilir?– Paris'e mülazım sıfatıyla göndereceklerdi. O halde beni İstanbul'da yahut Paris'te ne yaşatacaktı?..

Bu bir hayal-i muhal idi ki kalbimde derin bir tahassür bırakacak kadar kesafet almadan hayatımın ufkundan hafif bir sis şeklinde silindi.

38
Edebiyat âleminde müstebid bir sultan — Gazelde ferid-i zaman — Kerim Sâbit — Vezinde, kafiyede bir sakat var mı? — Mide fesadı

Bu İstanbul ikameti esnasında, isimleri edebiyat âleminde yahut şahsiyetleri hafızamda oldukça derin bir iz bırakmış başka erbâb-ı kalemle tanıştığıma vâkıf değilim; kitapçılarda, kıraathanelerde bana uzaktan yakından edib, şair, muharrir diye gösterilenler oldu; fakat bunlar çöl rüzgârlarının yer yer kabarttıkları kum tepelerine benziyorlardı ki üzerlerinden tekrar bir hava dalgası geçince dağılıp silinirlerdi.

Bunlardan yalnız bir isim hatırımda kalmış: Kerim Sâbit.[195] Zannederim, Hariciye memurlarındandı. Halûk, besim bir gençti ve elbette şairdi, bu sıfatının bürhanı olarak henüz tab'olunmuş bir mecmua-i eş'ârı vardı. Emsali gibi kalınlığı iki parmak arasında sıkışacak olsa parmakları yekdiğerinin hararetini hissetmekten men edemeyecekti.

Bu kitabın ne ismini, ne muhteviyatını bilmiyorum; yalnız edebiyat âleminde, bu küçük bardağın içinde bir fırtına koparddığından haberdar oldum. Fırtınanın bâisi Tercümân-ı Hakikat Matbaası'ndan bütün edebiyat cihanında iyi ve fena havalara hâkim olarak esen bir nefesti: Muallim Naci'nin nefesi...

Muallim Naci, Ahmet Mithat Efendi'nin himayesiyle is'ad edildikten sonra adeta bir fikir ve edep dünyasının câlis-i tahtı olmuş bir müstebid sultan kuvvetini iktisap etmişti. Doğrudan doğruya Namık

195 Abdülkerim Sâbit (1863-1913). Hariciye Nezareti'ne bağlı olarak şehbenderlik yapan, Muallim Naci'nin yakın çevresinde bulunan şairlerden..

Kemal'in müteessis şöhretine lisan uzatmayarak Abdülhak Hâmit'e, Recaizade'ye ve bu iki üstattan mülhem olan bütün gençlere karşı, eskilerin şöhretini tahkim, yenilerin tenebbüt imkânını hedmedecek bir vaz'-ı muhalefet alan Muallim Naci lisanda, nazma tasarrufta hakikaten pek yüksek iktidarını, etrafında gittikçe dairesi tevessü eden bir mukallidan halkasının perestiş âvâzeleriyle mest olarak, istîmal ediyordu. Onun için, bî-perva hücumlarla, bazen tek bir kelime ile, bazen keskin bir cümle ile, kendi halkasının haricinde kalabileceğine hükmedilen her pervaza, bî-aman hamleler tevcih ederdi.

Gazel-serâlıkta zamanın feridi denebilecek olan bu zatın kendinde de yeniliğe temayüller olurdu, ancak ne zaman bu temayüllere müsaade etse derhal o tarzın üstatlarıyla kendi aleyhine tebarüz eden azîm bir fark ile sukut etmiş bulunurdu. Belliydi ki, ilhamat ve sânihâtını şarktan, divan edebiyatından alan fıtratı başka menbalardan gıda almak kabiliyetine malik değildi. Yalnız Ahmet Mithat Efendi'nin tavsiyesiyle öğrenmeğe başladığı Fransızcadan kendisine kırık mânâ vererek tercüme ediverdikleri manzumeleri cidden şâyan-ı hayret bir muvaffakiyetle Türkçe nazma tahvil ettikçe, lisana ve vezne hâkimiyet-i mutlakasından mütevellit bir neticeye vâsıl olurdu. Sonraları şiirlerini toplayarak neşrettiği *Ateşpare*'sinde[196], *Şerâre*'sinde[197] en büyük kıymet-i sanatkâranesine gazellerinde tesadüf olunursa bunlardan sonra tercümelerinde, mesela Sully Prudhomme'dan[198] "Mâi, siyah bir nice sevdâ-fezâ uyûn"[199] diye başlayan tercümesi kabilinden nazımlarında görülürdü. Yeni tarza mütemayil şeyleri ise, mesela "Kuzu"[200] manzumesi, tıflane bir teşebbüsün fevkine çıkamazdı. Hele nesri, lügat kitabında[201] mebzulen senetleri görülen lisan kuvvetiyle tezat teşkil ederek, mesela *Yazmış Bulundum*[202] risale-

196 Muallim Naci'nin daha çok yeni tarz şiirleriyle bazı Fransız şairlerinden yaptığı şiir tercümelerinin yer aldığı şiir kitabı (1301/1884).

197 Muallim Naci'nin gazel, şarkı, rubai vb. daha çok eski tarz şiirlerinin yer aldığı şiir kitabı (1301/1884). Söz konusu edilen "Kuzu" adlı manzumesi de burada yer almaktadır.

198 Sully Prudhomme (1839-1907). 1901 yılında Nobel Ödülü almış Fransız şair.

199 Sully Prudhomme'un "Les yeux" adlı manzumesinin "Gözler" adıyla yapılan tercümesinin ilk mısrası (*Ateşpare*, s. 88).

200 *Ateşpare*, s. 15-19.

201 "Fetvâ" kelimesinden sonraki kısmı Müstecâbîzade İsmet tarafından tamamlanan eser *Lügat-ı Nâci* (1310/1893) adını taşımaktadır.

202 Muallim Naci'nin Sakız Ada'sından Ahmet Mithat Efendi'ye gönderdiği on dört mektuptan meydana gelmektedir (1301/1884).

ciğinde numunesi görülen bir çocuk şivesinden başka türlü değildi.

Hücumlarında ise ona hedef olanların muvazenesini derhal sukuta müncer olan bir sarsıntıya tahvil edecek derecede şedit olurdu.

İşte bir gün, akşama doğru Kerim Sâbit'i yanında bir tuhaf kıyafette, bir garip heyette biriyle, mütelaşiyane elindeki mecmua-i eş'ârını[203] sallayarak, söylene söylene, Bâbıâli Caddesi'nden iniyor gördüm. Karşılaşınca beni elimden yakaladı:

– Rica ederim, beraber geliniz!. dedi.

İtaat ettim. O zaman galiba şimdi Sirkeci İstasyonu'nun mahreç avlusunu teşkil eden mahallin bir noktasında, dar ve basık bir birahane vardı. Üç kişi oraya girdik. Kenarda, tenhaca bir yere iliştik. Onlar yan yana sedire, ben karşılarında bir iskemleye, oturduk.

Anlamakta gecikmedim ki genç şair Muallim Naci tarafından bir hücuma maruz kalacağından haberdar olmuş. Daha bunun tahakkuk edip etmeyeceğine hükmolunamayan haberiyle telaşa düşerek hakem sıfatıyla o zatı almış ve mecmua-i eş'ârını baştan dinleterek vezninde, kafiyesinde ilişecek bir nokta olup olmadığını ondan öğrenmeğe karar vermiş...

Bizde bütün tenkit nazımda vezne ve kafiyeye, nesirde kelime ve şiveye, sarf ve nahve inhisar eder, bu daireleri tecavüz etmeğe, fikir ve his mıntıkalarına yükselmeğe yeltenemezdi.

Şiir mecmuasını okurken ben refikine bakıyordum: Bu İstanbul'dan değildi, hatta Türk değildi; Musul'dan, Diyarbekir'den, Süleymaniye'den, Bağdat'tan geldiğine hükmolunabilen bir numune idi; bir numune ki o diyar halkının Acemce ile Arapça ile ülfetine, nazma cibillî istidadına; Fuzulî'den, Nef'î'den kasidelerle dolu hafıza kuvvetine mebnî o zamanın edebiyat dünyasında derhal bir kuvvet, bir şöhret iktisap ediverirdi. Bunlardan birkaç tanesini görmüştüm, bunu birinci defa olarak görüyordum, derhal anladım ki genç şairin onu hakem olarak intihap edişi, hakkında pek yüksek bir fikir taşıdığına kâfi bir delildir.

O dinliyor muydu, dinlemiyor muydu, bilmem, şairin ara sıra istifsarkâr nazarlarını fark ettikçe başını ağır bir hareketle müttekıyane eğerek tasvip ve takdir işaretleri veriyor ve daha müteyakkız bir dikkatle garsonun gelişini gidişini takip ederek gözlerinin, sâkit emirleri anlamağa davet eden nazarı boşalmağa başlamış kadehinin

203 Abdülkerim Sâbit'in burada sözü edilen şiir kitabı muhtemelen 1885 yılında yayımlanan *Sabâh-ı İnşirâh* (1302/1885) olmalı.

yerine bir dolusunun gelmesini ısmarlıyordu. Belliydi ki tekerrür edecek bira kadehlerine tesadüf etmek mutadı değildi.

Kimdi? Ne yapardı? Belki Maarif müfettişlerinden yahut Teftiş ve Muayene Encümeni azasındandı; belki de matbaalarda, kütüphanelerde yuvarlanan musahhihlerdendi. İştibaha mahal bırakmayan bir cihet vardı: Ne renkte olduğuna sudan uzun bir mahrumiyetin karar veremediği saçlar ile sakalından, eski bir redingotun yine meşkûk rengine sızmış bir yağ tabakasıyla bol bol yağan kepekler... Bütün bu sefilane zevahirin altında nasıl bir hayat saklıydı? Onu düşünmekten bile irkilen dikkatimi yalnız onun münekkit gibi görünen fakat hakikatte derin lâkaydîsini ifşa eden dinleyişi massediyordu.

Nihayet bu mücadele-i edebiye bitti. Genç şairin merak ile dolu; "Rica ederim, ilişecek bir şeyler var mı?" sualine onun teskin eden bir baş silkintisi cevap verdi.

Ben de bu edebiyat cihanının şu tenkit ve takdir levhasından alınmak lazım gelen intibaı midemde teskine çalışarak onların yanından ayrıldım.

39

Kapanmış bir ömrün mezarını açmamalı — Sevgili İzmir'ime avdet — Eski evimizin etrafında — Eski yalanlardan uzak durmak hissi — Lâkayt sesler — Bir damarın iki ucu — Sefaret kâtipliğinden rüştiye muallimliğine

Artık tekrar İzmir'e, İzmir'ime dönmek için hazırdım; İstanbul'da beni türlü türlü hayal inkisarlarına uğratan bu ikametten sonra İzmir'i şiddetle alevlenen bir iştiyakla, her köşesine, sevilen her simaya, hareket zamanını bekleyen bir tahassür ile özlüyordum. Buna bir yandan tahakkuk edemeyeceğine derûnî bir itminan ile kani olduğum hülyanın kaygısından kurtulmuş olmak inşirahı, bir yandan da beni celbetmek için bir bahane olmak üzere icat edildiğinden emin olmakla beraber yine zihnimi işgalden hâlî kalmayan annemin hastalığı endişesi de sebep oluyordu.

İstanbul'da yapılacak son bir iş vardı: Saraçhanebaşı'ndan Fatih'e kadar çocukluk senelerimin âmacgâhını bir daha dolaşmak. Kaç kereler garip bir cazibeye tebean ayaklarımın oraya zaptolunmaz bir

teveccühü olmuş, kaç kereler bu güzergâhın şurasında burasında tevakkuf ederek bir hatırayı bir saniye tekrar yaşamak istemiştim.

Eski refiklerden, eski âşinâlardan, hiçbirine tesadüf etmemiştim; daha doğrusu hiçbirini aramamıştım. Mektep arkadaşlarımdan sevdiklerim, nihayet beş on kişi, artık oralarda olmayacaklardı; Tıbbiye'ye, Harbiye'ye, memuriyetlere, taşralara dağılmış olmalılardı. Muhallebici, zerzevatçı, manav, attar, işte hâlâ orada idiler; onları, dükkânlarının önünden korkarak –niçin?– geçerken görüyor, ve tanıyorum. Evet, acaba niçin korkuyordum? Sanki tanılırsa tekrar zabıta eline düşecek bir kaçkın mahbus tahaşisiyle bir vakitler bana pek munis olan bu adamlardan şimdi tekrar görülmemek, tekrar tanılmamak için uzak bulunmak hissine mağlûp idim.

Belki korkuyordum ki beni tanımakta zorluk çekecekler, belki de tanıyacaklar da ufak bir gülümseme ile:

– Ha, siz misiniz, evet, evet.. Nerelerdesiniz bakalım? Adınız neydi? diyerek, bir yutkunma arasında cevap veremeyen benden uzaklaşarak, lâkayt, bî-fütur, zaten cevaba gayr-i muntazır bir ihmal ile, işlerine döneceklerdi.

Araya o kadar fasıla girmiş, senelerin tevâlîsi eski temasların muhabbete benzeyen havasını öyle üşütmüş olacaktı ki... Hatta ben o yerlere mi, o simalara mı merbut idim; onları görürken kalbimde sıcak bir şeyin cereyanını hissederken asıl onların ihya ettikleri hatıralar değil miydi ki beni onlara takrib ediyordu? Ve o dakikada onlardan teb'id eden de mesut bir rüya görürken uyanmak korkusuyla gözlerini daha sıkı yuman bir adamın hissi değil miydi?

Yalnız, kış hicretinden sonra yuvasını tekrar bulmak ümidiyle gelen bir kırlangıcın hakikate bir türlü inanmak istemeyen, bir dest-i kaza ile koparılıp atılmış yuvanın yerini boş görmeğe katlanamayan meyus ve perişan pervazları kabilinden, eski evimizin civarında tavaflarım olurdu.

İşte bir köşede zerzevatçı, diğer köşede yemişçi dükkânları: İşte çıkmaz sokak, işte evin dış kapısı...

Etraftan korkarak, karanlıklar basınca bir sirkat teşebbüsünde bulunmadan evvel gündüz keşfini yapan bir hırsız ihtirazıyla fazla tevakkuflara cesaret bulamayarak sokağın başında kısa meksler yapardım. Ve bahçeyi, evi karşı tarafın tecessüs nazarlarından saklamak için babamın yaptırmağa lüzum gördüğü pancur şeklinde yüksek siperlerin arkasından evi gördüm; bizim evi, benim evimi,

en güzel senelerimi sînesinde uyanılmayacak bir uykuya gömmüş bu vefasız, sadakatsiz, şimdi başkalarının olan o hain evi... Onun da bana:

– Buralarda ne arıyorsun? itabını haykıran bir sesi var gibiydi. O şimdi başkalarıyla meşguldü, kırmızı oda belki yine çocuklarındı; şimdi belki onlar orada oynuyorlar, bahçede koşuyorlardı.

Bir kere çıkmaz sokağa kadar girmek, kapının önünde durmak için cesaret ettim. Biraz daha cesaret.. Kapı çalınabilirdi, iki kelime ile bu müracaatın sebebi anlatılabilirdi. Evvela şüphe eden bir nazardan sonra hasıl oluvermiş bir emniyetle: "Buyurun!.." davetine intizar olunabilirdi.

O zaman, ilk adımlarda yapılan cesaretin nedameti duyularak, bir delilin arkasından yavaş yavaş yürünürdü. Tıpkı uyuyan bir oda halkını bîzar etmekten muhteriz bir ihtiyat ile medfun hatıralardan "Affedersiniz!." diyen bir geçiş...

Kim bilir, ne tebeddüller vardı. Bunların başında yapayalnız, kendi kendime kalarak, uzun tahatturlarla geçmiş zamanı yaşayamayacak olduktan sonra neye yarar?

Kapının arkasında kalan şeyleri hatırımda kalan çizgileriyle, şekilleriyle bırakarak, ölmüş bir sevgiliden kalan yadigârları muhtevi çekmecenin başında, ona yalnız ihtiramkâr eller sürerek fakat kapağını kaldırmağa cesaret edemeyen bir ibadet hissiyle, şu bir dakikalık cesareti daha ileriye götürmemek, buradan geri dönmek daha iyi değil miydi?..

Geri döndüm. Bu hayat ile yarın İzmir'de tekrar başlayacak hayatın arasında sanki bir damar kopmuş gibiydi; ve bu damarın iki ucu, son katreleri de sızdıktan sonra, artık düğümlenerek büsbütün kuruyacak, büsbütün ölecekti.

• • •

Birkaç gün sonra İzmir'de idim ve muvasalatımın hemen ertesi günü Şadırvanaltı'ndan geçerken bir genç beni tevkif etti. Elinde bir kâğıdı bana uzatarak:

– Kaç gündür sizi arıyordum! dedi.

Evvela anlamadım. Ayrıldıktan sonra zarfı yırttım: İzmir Maarif Müdürü'nün bir tezkeresi! Bana Rüştiye Mektebi'ne Fransızca muallimliğine tayin edildiğimi, hemen vazifeye başlamaklığımı bildiriyordu.

Paris Sefareti'ne kâtip olmak üzere İstanbul'a giden ben şimdi İzmir'de Rüştiye muallimliğine bağlanıyordum. Bunu büyük bir sevinçle telakki ettim; mademki artık her şeyden ziyade beni kendisine cezbeden İzmir'de kalacaktım...

40
Hayatta istiklâliyet — Alfabeden başlayan bir muallimlik — Amca ile yeğen — Bir ziyafet — Sabah uykusundan bir uyanış — Çirkin yazının mahcubiyeti

On sekiz yaşında mektep hocası.. Rüştiyenin son iki sınıfına haftada ikişer saat ders verecektim ve bittabi alfabeden başlayarak. Dün bana hoca olanların refiki, benimle az çok aynı yaşta bulunan talebenin hocası sıfatını istîmal ederken kendime lazım olan ciddiyeti vermekte zorluk çekiyordum.

Bu tarihten itibaren hayatıma tam bir istiklâliyet verebilmek gayesine seri adımlarla koşmağa başladım. Fransızların "Musibet yalnız gelmez" darb-ı meseline "Saadet yalnız gelmez" lâhikasını ilave etmek de doğru olur ve bence bunların ikisi insanların ihtiyar ve tedbiri haricinde tesadüflerden, küçük ve evvela dikkatten kaçan vukuatın tevâlîsinden doğar.

Günden güne zekâsının şiddeti, idrak ve teferrüsünün isabeti, fıtrî kabiliyetinin şâyan-ı hayret muvazeneti sayesinde İzmir ticaret âleminin en parlak bir şahsiyeti olan amca Sadık Bey ile karşı karşıya ikamet ederdik. Onun debdebe ile dağdağadar hayatının karşısında babamın sükûn ve inzivaya mütemayil mahviyetkâr hayatı ancak on arşınlık bir mesafe ile tekabül ederken ben kendi kendimin içinde mahsur kalmak ve mahsuriyetin ne kadar dar olursa olsun dairesine sığdırabilecek istiklâliyetle iktifa etmek felsefesinden inhiraf etmez ve büyüklerime karşı hürmet vezaifine pek riayetkâr olmakla beraber onlara da hakkımda takdiri celbedecek bir vakar hissi vermek emeline sadık kalırdım. Bu hissi en evvel hasıl edenlerden biri amca oldu, belki buna bende görülen içtinap ve ihtiraz vasfının dahli olmuştur. Ne zaman bir tercüme veya yazı işi olsa benden başka müracaat olunabilecek birçok vesaite malik olmasına rağmen beni tercih ve ihtiyar etmek suretiyle hakkımda takdirinin bir bürhan-ı alenîsini verirdi.

Bir gece büyük bir ziyafet vermek istedi, bunda İzmir'in ticarî ve mâlî müesseseleri erkânı bulunacaktı, yalnız o kadar... Ve beni ziyafetin tertibatına nezarete memur etti.

Kalem işinden tamamıyla başka bir vazife.. Fakat dünyada her şeyin mebnâsını teşkil eden, vukuf ve tecrübeden evvel mantık ve muhakemede sıhhat olduğundan, amca tarafından verilen bu vazifeyi deruhte etmek cesaretini, nefsime itimadın zaruri bir neticesi olarak aldım.

Ziyafet pek iyi cereyan etti, kırk elli kişilik yalnız ecnebiden mürekkep bu cemiyet mebzul şampanyaların buharıyla pür-neşe idi; ben de az neşedar değildim. Sofranın haricinde nezaretle meşgul olmakla beraber tamamıyla bitmemiş olarak avdet eden şampanya şişelerinden kendime birer hisse ifrazını da unutmuyordum.

Bir aralık, ziyafetin germâ-germ bir zamanında amcamın pürtelaş bana geldiğini ve bir eliyle elimden henüz son katreleri toplanmamış kadehi alıp diğer eliyle kolumdan tutarak beni sofraya götürdüğünü gördüm:

– Benim tarafımdan sen cevap ver!. dedi. Bulanık gözlerimin, dağınık zihnimin arasından, farkettim ki bu defa bana söz vazifesi havale ediliyordu: Misafirlerin nutuklarına cevap vermek...

Cesurane sofraya ilerlediğime, elime boş bir kadeh alarak onu kaldırdığıma, "Efendiler!.." diye başladığıma vâkıfım; fakat bu hitabın arkasına neler tezyil ettiğime vâkıf değilim; ne o dakikada ne şimdi... Eminim ki misafirler de vâkıf değildiler, onlarla sözlerimin arasında şampanyalardan yığılmış bulutlar vardı; yalnız dürüst bir Fransızca söyleyen –o zaman İzmir için müstesna– bir Türk gencinin mevcudiyetine vâkıf olmuşlardı ki iki gün sonra, bir tiyatro gecesinin uykusuzluğunu yatağımda sabah tembelliğiyle telafi ederken, odamın kapısına vuruldu ve hilaf-ı mûtat oraya kadar gelen amcamın gür sesi duyuldu:

– Halit, hâlâ uyuyor musun? Çabuk davran, doğru bankaya gideceksin, orada İstepan Nubar Efendi'yi göreceksin. Seninle görüşmek istiyorlar. Oradan sonra bana gelirsin, pek merak ettim, sebebini bana anlatırsın..." diyordu.

Kendi kendime:

– Oh! dedim, yine bir tercüme işi.. Ve bunun için tembelliğime halel vermek istemeyerek tekrar uyumak niyetiyle öte tarafıma döndüm, fakat bir dakika sonra merakıma tahammül edemeyerek fırladım.

İstepan Nubar Efendi Osmanlı Bankası'nın İzmir şubesinde mühim bir unsurdu. Bir Türk'ten ziyade Türklüğe muhib olan bu zat bankanın resmî ve hususi Türk âlemiyle temas vasıtası olmakla kalmayarak, fıtratından daima taşan bir faaliyet sermayesiyle müessesenin dahilî işlerinden belki on memuru işgal edebilecek bir kısmını da yüklenmişti. Bana maksadı dört cümle ile anlattı: Banka öteden beri lisan bilen bir Türk genci almak istermiş. Pek memnun oldukları Mehmet Efendi... (Bu Mehmet Efendi edebiyat âleminin en güzide üstatlarından Tokadîzade Şekip Bey'in[204] pederi idi ki İzmir'in en asil bir şahsiyeti ve kendisi de zamanın pek muktedir bir şairi idi.)

Mehmet Efendi de pek fazla olan meşguliyetini tahfif etmiş olacaktı. O genç aynı zamanda banka muhasebe ve muhabere işlerinde de bir nevi mektep bulacaktı, İstanbul merkezine yazılacaktı, on lira ile kabul edilirse hiç fena olmazdı.

Onun ağzından bu cümleler birer birer dökülürken gözlerimin önünden birer birer perdeler kalkıyor, onların arkasından cazibedar sahneler açılıyordu.

Birkaç dakika sonra müdür –bir Alman– Heintze'ye, Müdür-i sâni –bir İngiliz– Lawson ve sırasıyla bütün şube müdürlerine takdim edildim; vezne dairesine götürüldüm, azîm yüksek bir masanın yanında yüksek bir eskaboya[205] bir sıçrayışta yerleştim, önüme Nubar Efendi'nin kendi tuttuğu defterlerden biri –tarafeyni birer arşınlık müteaddit sütunlu veznenin ecnas-ı muhtelife-i nukud defteri– kondu. Daima mütelaşi ve acul söyleyen bu zat bana defterin oldukça müşevveş usulünü tarif etti, kaçırılmasından korkulan bir trene yetişmek istiyormuşçasına kalemi hokkaya batırarak ve parmaklarımın arasına sıkıştırarak:

– Yazınız!. dedi. İşte hayatımın müz'iç dakikalarından biri... Yazımı görür görmez Nubar Efendi'nin burnunu kıvırarak:

– Hımm!.. dediğini işittim. Bunun mânâsı gayet sarih idi. Yazımın çirkinliğinden hasıl olan mahcubiyetler beni bugüne kadar takip etmiştir. Ömrümde kaç kereler böyle işitilir işitilmez hımlarla burunların kıvrıldığına şahit oldum.

---

204 Tokadîzade Şekip (1871-1932). Şair, İzmir mebusu. Şiirlerini *Neşîde-i Vicdan* (1909), *Reşehât* (1923), *Derviş Sözleri* (1924) ve *Huzûr-ı Hilkatte* (1925) adlı kitaplarında toplamıştır (bkz. Sabahattin Çağın, *Tokadîzade Şekip*, İzmir 1998).

205 Escabeau (Fr.): Arkalığı ve kolu olmayan yüksekçe ayaklı iskemle; bir nevi tabure.

Fakat her fena şeyin bir tesliyet veren ciheti vardır: Yazımın çirkinliğini derhal unutturan bir hesap meselesiyle Nubar Efendi'nin endişesini bertaraf ettim; ben on dakikalık bir dersle muhtelif cinsten akçelerin kambiyo parasına –mecidiye otuz üç kuruş hesabıyla– tahvili ve deftere suret-i kaydı kabilinden oldukça karışık bir işi kavrayarak yüreğine su serpmiş oldum.

Zihnimde bir ilişik vardı. O artık kendi halime bırakarak yanımdan ayrılırken dedim ki:

– Nubar Efendi, teşekkür ederim, lâkin ben mektepte ders veririm. Banka saatleriyle ders saatlerini uydurmağa çalışacağım amma bankaca mümkün mertebe müsaade olursa..

– Merak etmeyiniz, dedi; bunun çaresini buluruz. Ben görüşürüm ve yoluna koruz. Siz yine derslerinizi verin, lâkin öyle saatlere tesadüf etsin ki burada işinize bir zarar vermesin.

Hakikaten çare bulundu ve ben o günden itibaren bankada muhasip, mektepte muallim ve artık hayatta müstakil idim.

İzmir'in içinde bir şimşek süratiyle:

– On altın maaşla bankaya memur olmuş!.. haberi çalkandı, halbuki bir ay sonra İstanbul'dan yalnız beş lira için mezuniyet geldi; fakat o ilk haber öyle kuvvetle saplanmıştı ki onu tashih imkânı yoktu. Zaten buna hâcet de kalmamıştı: Bir kısa müddet sonra ilk şayialar hakikate tebeddül etti.

Ben mesut idim, artık kendi mevcudiyetime mutasarrıf olmuştum, bir uzun zaman geçmeden bir üçüncü vak'a istiklâliyetimi tahkim etti: *Hizmet* cerîdesini tesis ettik.

41
Hükümet konağında balo — Hacı Naşit Paşa — İzmir'de ilk gayr-i resmî gazete — Halil Rifat Paşa — Üç karpuz bir koltukta

İzmir ilk teceddüt hadisesini Naşit Paşa'ya[206] medyundur. Pek az devam eden fakat asilane ve kibarane idaresiyle pek derin intibalar bırakan vilayeti esnasında, Abdülhamit idaresinin tecessüs ve tevehhüm takibatı taşraları da tazyik çemberi içine tamamen al-

206 1883-1885 yılları arasında İzmir valiliği yapmıştır.

mamış olduğundandır ki, vali hükümet konağında bir büyük balo vermeye kalktı. Valiye, defterdara, meclise mahsus odalar, âşar ve muhasebe kalemlerine ait daireler tezyin ve ihzar edildi; yukarı kat salonuna dans için yelken bezi geçirildi; merdivenlere, mermer avluya yeşillikler kondu ve hükümet konağı, kendi kendisinin bu seri ve gayr-i me'mul istihalesinden müteaccib bir mânâ iktisap ederek bir gece İzmir'in ne kadar kibar anâsırı varsa onlara geniş dans salonunu, zengin büfesini açtı.

Vali bu cesareti nasıl yapabildi? Bir yandan İstanbul'a, bir yandan İzmir'in henüz teceddüt efkârıyla istinas peyda ettiğine hükmolunamayan efkâr-ı umumiyesine karşı bu öyle bir teşebbüstü ki ancak sahibinde her türlü mehalike galebe edecek kadar şedit ahrarane bir fikirden doğabilirdi.

Hacı Naşit Paşa'nın oğullarını –Şevket ve Fahri Bey'ler– bir sene mektep tatilinden istifade ederek İzmir'e uğrayışlarında görmüş ve uzaktan onların asker elbiseleri içinde etraftan halkın takdir nazarlarını üzerlerine celbettiklerine şahit olmuştum. Uzun senelerden sonra her ikisini de, hususuyla Büyükada'da bir ikamet esnasında tanıdım. Her ikisinin nasıl güzide evsafa tevarüs ettiklerini görünce bende gençliğimin ilk hengâmından kalan tesirin hiç yanlış olmadığına karar vermiştim. Fakat onlardan evvel Hacı Naşit Paşa'yı bu ilk büyük baloda tanıdım ve gariptir, burada İzmir gençliğinin tek mümessili sıfatıyla, başı açık ve arkasında frak, henüz bir çocuk, bir rüştiye mualliminin bir quadrille'de koca bir valinin muvacehesinde vis-à-vis[207] olduğuna vilayetin burada hazır bulunan erkânı hayretler ettiler. O zaman salona çıkan merdivenin karşı tarafında, harem pencerelerinin kafeslerle baştan başa örtülmüş siperleri arkasında bu baloya mütehassirane bakan, kendisinin bütün medeniyet cihanına mensup kadınlıktan başka türlü bir hilkatte olduğuna tahammül ederek hayatta karanlık nasibinin matemini tutan Türk kadınlığı, bugünü görseydi, o zaman açık başlı ve fraklı bir Türk gencinin dans etmesine isyan eden efkâr acaba ne düşünürdü?

Bu ilk büyük balo sebep oldu, artık hususi münasebetlerimden tevellüt eden dans vesilelerinden başka İzmir'in hemen bütün büyük balolarının sadık bir müdavimi kesildim.

---

207 Yüz yüze.

(Hâşiye: "Yırtık Mendil"[208] kabilinden küçük hikâyelerimin arasında üç beş kadarı bu gençlik senelerinin balo intibalarından mülhemdir.)

Menkûbiyeti sırasında Mithat Paşa'yı vali olarak kazanan İzmir'in müsait talihi ona Halil Rifat Paşa'yı da vermişti.[209] Geniş içtihadı, imara matuf sebatkâr faaliyeti ile vilayette derhal bir uyanıklık ve canlılık uyandıran İzmir'in yeni valisi inkişafa müstait türlü kabiliyetlerin ve irfan unsurlarının da tabiî bir hâmisi oldu.

Vilayette ilk defa olarak gayr-i resmî bir gazete tesisi fikri ilk tohumunu atar atmaz inkişaf etmiş oldu.

Bu tohumu en evvel atan kimdi? O zaman vilayetin mektupçuluğunda bulunan Hayri Bey mi? –Son senelerde İstanbul'da bir aralık valilikte bulunan Mithat Bey'in babası– yoksa Hukuk Mahkemesi reisi Mahmut Esat Efendi mi? –meşhur fazıl– ilk müteşebbis hangisi idiyse herhalde teşebbüsü bir neticeye îsal eden, İstanbul'dan imtiyaz için müsaade alan ve ondan sonra teşebbüsün önünde her müşkülü himayesiyle bertaraf eyleyen vali oldu.

Tevfik Nevzat ile ben bu teşebbüsün iki faal çarkı olmak üzere intihap edildik. Yalnız ikimizin de sinni müsait olmadığından sahib-i imtiyaz olmak üzere Vilayet Matbaası'nın ser-mürettibi Şerif Efendi'nin bu vazifeyi almasına karar verildi. Zaten gazete Vilayet Matbaası'ndan başka bir yer bulamayacağı için bu son kararda Şerif Efendi'nin şahsına olan itimat kadar onun fiilî muavenetinin de dahli vardı. Hatta bir ihtiyat tedbiri olmak üzere, şayet herhangi bir sebeple tatil olunursa onun yerine kaim olabilecek bir ikinci imtiyazın da alınmasına lüzum görüldü ve bu suretle biri hemen intişar etmek, diğeri kazaya karşı bir sermaye makamında beklemek üzere İzmir, def'aten iki gayr-i resmî gazete sahibi oldu: *Hizmet* ve *Âhenk*.

Öyle takarrür etti ki *Hizmet* sahib-i imtiyaz ile iki muharririn malıdır ve bu suretle ben bir yandan muharrir olurken bir yandan da gazetenin mevcudiyet-i maddiyesine üçte bir nisbetinde mutasarrıf oluyordum.

Bu tarihten itibaren mektepte muallim, bankada muhasip, gazetede muharrir demek oldum. Bu üç işi zamana öyle bir tarzda

208 1898 yılında önce *İkdam*'da yayımlanan bu hikâye, daha sonra *Bir Yazın Tarihi*'ne (1316/1900) dahil edilmiştir.

209 Halil Rifat Paşa (1827-1907). Devlet adamı. 1885-1886 ve 1889-1891 yılları arasında iki defa İzmir valiliği, 1895-1901 yılları arasında da sadrazamlık yapmıştır.

tevzi etmeliydi ki hiçbirini düşürmeden taşımak mümkün olsun.

Altı seneden fazla süren yorgun, fakat sönmek bilmeyen bir gayret ateşinin alevleriyle daima taşkın bir hayat beni mektepten bankaya, bankadan matbaaya, matbaadan tekrar mektebe ve bankaya sürüklüyor; en ziyade ders saatleriyle bankanın iş saatlerini telif edebilmek için ekseriyet üzere öğle tatillerinde aç kalmaya mecbur olarak vazifeden geri kalmamak mecburiyeti beni soluya soluya koşuşlarla kamçılıyordu.

Bu sıralarda idi ki inşaatı biten İzmir'in idadisine nakledildim ve burada hakikaten bir irfan ve aynı zamanda samimiyetle dolu bir muhaleset muhiti teşkil eden heyet-i talimiyenin bir uzvu oldum.

42
İlk sene — Muavinler — Küçük idarehane — Bir nevi mahfel — Nisbeten serbest — İsmail Safa ile ilk temas — Haset tezahürleri

Teşebbüsün mukaddemesinde hiç hayalâta kapılmadık, büyük başlayarak küçülmektense küçük başlayarak imkânın müsaadesi nisbetinde büyümeğe çalışmak kabilinden bir amelî felsefeyi yaşımızdan alamasak bile bize müzahir olan tecrübedide büyüklerimizden almıştık. Bunların arasında Mahmut Esat Efendi[210] ile Hayri Bey[211] vardı ki ne zaman genç kanımızın galeyanı bizi makul hududun haricine sevkedecek olsa hayat ilimlerinin itidalini bize aşılamakla iktifa etmeyerek, yeni doğan bu gazeteyi kâmilen çocukların eline de bırakmayarak, kalemlerinin ve tecrübelerinin mahsullerini de getirip bize bahşederlerdi.

Hayri Bey Rusçuklu Hayri imzasıyla zaten matbuat âleminde tanılmıştı. Muharrirlikte ve devlet memuriyetlerinde pişkin ve dolgun bir eda alan üslûbuyla ara sıra, "İcmal-i Ahvâl" namıyla tanılan başmakaleler yazar, Mahmut Esat Efendi sönmek bilmeyen tederrüs ateşiyle Fransızcada rüsuh peyda etmek için tercüme ettiği siyasî bentleri sıhhatinden emin olmak maksadıyla evvela bana bir kere okuduktan sonra matbaaya bırakırdı. Böyle etraftan birçok tahrir muavinlerini kazanmakla beraber yazı işlerinin en büyük kısmı

210 Mahmut Esat Efendi (1857-1917). Din bilgini ve devlet adamı; aynı zamanda yazar.
211 Rusçuklu Hayri diye de tanınan İzmir mektupçusu.

ikimize, Tevfik Nevzat'la bana kalırdı. Sade gazetenin tahrir işi değil, idare işi de bize aitti.

Bir kâtip tutmağa henüz kâfi vesaite malik değildik; abone defterlerini yazmak, hatta para alınabildikçe senetlerini tanzim ve murakabe için hem uşak hem müvezzi vazifesini gören tek adama nezaret eylemek hep bize aitti; ve o Rüsumat'a, ben bankaya, her ikimiz de sabah derslerini vermek için mektebe gitmeden evvel bu işleri yoluna koymadan idarehaneden ayrılmazdık. İlk zamanların maddî mükâfat görmeyen bu mesaisi sayesindedir ki *Hizmet* kendisine edilen hizmetleri inkâr etmeyecek bir istikbale doğru yürüyebildi.

İdarehane!.. Küçük, mütevazı, fakat güzel, şirin. Kemeraltı Caddesi'nde bir hanın üst katında karşılıklı iki ufak oda ile aralarında daracık ve hemen bu odaların önünde nihayet bulan bir dehliz... İki masa, sekiz on sandalye, içinde on beş yirmi tarih, lügat ve saire kabilinden matbuat âlemine az çok yakışık alabilecek kitapla bir dolap, yerde birer keçe, ancak o kadar.. Fakat asıl duvarlar bu mahviyetkâr tertibata bir hoşluk, bir tuhaflık veriyordu. İki üç harita, yirmi otuz fotoğrafi, sonra hemen bütün boşlukları dolduracak surette, gelişigüzel, duvarı örten musavver risalelerden kesilmiş resimler...

Odalardan biri heyet-i tahririyeye diğeri misafirlere mahsus idi; fakat hiçbir zaman bu tahsis usulüne riayet edilemedi. Misafirler kimlerdi? Bütün İzmir, hatta bütün vilayet demeli. Daha ileriye gitmek mümkün: İzmir'e uğrayarak geçenlerden fikir ve kalem âlemine az çok intisabı olanların hepsi.

Gazetenin birdenbire teessüs eden bir şöhreti oldu: O vakte kadar İzmir'de Fransızca ve Rumca müteaddit evrak-ı havadis var iken vilayetin cerîde-i resmiyesinden başka Türkçe hiçbir şeyler yoktu[212]. Birinci defa olarak gayr-i resmî bir gazetenin intişarına, herkes tarafından müstesna bir hadise nazarıyla bakıldı. Sonra, ne olursa olsun, bir gazete, memurların, müteneffizlerin, hele mülhakat eşraf ve memurînin dost ittihaz olunmağa layık addedecekleri bir kuvvetti. Fikir ve kalem işlerine uzaktan yakından müntesip olanların ise *Hizmet* idarehanesi tabiî bir içtimagâhı oluyordu.

212 Vilayetin resmî gazetesi Mithat Paşa'nın İzmir valiliği sırasında neşredilen *Aydın* (1869) adlı gazetedir (bkz. Ömer Faruk Huyugüzel, *İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar*, İzmir 2004).

Mübalâğa etmeksizin denilebilir ki bu küçük idarehane İzmir'in bir nevi irfan, edep ve –o zaman büyük bir cüret– siyaset mahfeli olmuştu.

Bu son nokta-i nazardan gazetenin İzmir'den ziyade İstanbul'da ve uzaklarda bir ehemmiyet-i mahsusası vardı: Bütün müvesvis ve mütevehhim idaresi en ziyade hal'olunmak korkusunun etrafında deveran eden Abdülhamit ilk senelerde tecessüs şebekesinin sıkı ağlarını İstanbul'un üstüne germekle iktifa ettiğinden vilayetlerde biraz daha serbestçe teneffüs mümkündü. Onun içindir ki gazetenin müsveddatı İstanbul sansürünün günden güne artan tazyikine maruz kalmayarak ya mektupçunun ya Mektubî Kalemi mümeyyizinin ihmal ve müsamahasına inzimam eden meşgale kesreti arasında seri bir nazarıyla matbaaya verilebilirdi. Bu sayededir ki *Hizmet* sonraları İstanbul gençliğine de bir nevi vasıta-i neşir olmuştu. İlk senelerde bize uğrayanların arasında babasının menfâsından İstanbul'a avdet eden Süleymanpaşazade Sami'yi[213], fakirane bir elbise içinde, melûl ve mahzun, gözlüklerinin altında daima yaşlarla örtülü zannedilen dalgın gözleriyle; daha sonra, galiba Hicaz'dan dönen şair İsmail Safa'yı, nihayet dinletecek adamlar bulduğundan bahtiyar, birikmiş şiirleriyle uzun mektuplarını, laubali, bî-fütur, daima hande-nâk, daima şetâretperver edasıyla, okuyor görüyorum.[214] Onunla derhal dost olduk; tekellüften, resmiyetten ârî bir sokulganlık hissi bizi ona, onu bize öyle takrib ediyordu ki yarım saat sonra yekdiğerimize sen demeğe başladık.

Gariptir ki İsmail Safa'nın bütün şahsiyetinden taşan bir halisiyet onu derhal teklifsizliğe sevkettiği gibi muhatabını da onu taklide davet eder, fakat tarafeyn bu teklifsizliğe rağmen yine onun şahsiyetinden müteşeşşih bir hürmet dairesinde kalırdı. Bu hâle onunla sonraları her temasımda dikkat ederdim.

İdarehaneye devam edenler yalnız dostlardan ibaret değildi,

213 Şıpka kahramanı Süleyman Paşa 93 Muharebesi'nde Edirne savunmasında Ruslara karşı başarısız olunca II. Abdülhamit tarafından Bağdat'a sürgün edilmiştir. Oğlu Sami Bey, Süleyman Nesip müstear adıyla Servet-i Fünun topluluğu içinde faaliyet göstermiştir. Ölümü üzerine arkadaşları tarafından *Süleyman Paşazâde Sami Bey: Külliyât-ı Âsâr ve İhtisâsât* (1334-1918) adıyla bir kitap yayımlanmıştır (bkz. Salim Durukoğlu, *Süleyman Nesib-Hayatı, Edebî Kişiliği, Şiirleri*, Ankara 2001).

214 İsmail Safa (1867-1901). "Şâir-i mâder-zâd" diye de tanınan Servet-i Fünun devri şair ve yazarı. Şiir kitapları arasında *Sünuhât* (1305/1890), *Huz-mâ-Safâ* (1306/1891) ve *Mensiyât* (1311/1896) bulunmaktadır (bkz. Alâattin Karaca, *İsmail Safa*, Ankara 1990).

bunların arasında hasudlar, düşmanlar da vardı. Ben bunu hissederdim, riyakâr cümlelerin arkasında yeşilliklerin nazar-firib perdesine sığınmış bir yılan zehiri tesirini yapan kelimeler olurdu ki hemen bir türlü saklanamayarak mutlaka taşmak suretiyle tesliyet bulmağa çalışan hasedleri ifşa ederdi.

Haset!. Bir şeylere kâdir olamayıp da başkalarının muvaffakiyetini kendisi için dert yapan, bu derdin zehriyle daima tesemmüm ederek nihayet havsalasına sığdıramayacak kadar şişince bilâ-ihtiyar harice taşan bu mülevves hissin ne kadar tezahürlerine şahit oldum ve onu her görüşümde ne kadar iğrendim.

Her defasında da bir kazanın vukuuna şahit olurken aynı kazaya maruz kalmamak için gözlerimi yumup dua edercesine bu zillete düşmekten nefsimi tahzir eder ve:

– Dikkat! derdim; ne zaman insanlık zaafı sende aynı çirkin hissi tevlit ederse onu boğacaksın ve yaşamasına müsaade etmeyerek öldüreceksin.

Bu haset tezahüratından çok bahsedecek değilim, fakat bir tanesi var ki galiba onu meskût geçmek için kalemime hâkim olamayacağım.

43
Mütenevvi yazı yazmak mecburiyeti — Küçük Kitaplar Silsilesi nasıl doğdu? — Ticaret istatistikleri — Gece seccade üzerinde — Büyük bir roman: *Sefîle*

Gazetenin yazı işleri, pek güvenilemeyecek kadar ârızî muavenetlerden kat-ı nazar, ikimize ve Tevfik Nevzat'dan ziyade bana kalıyordu. Mündericatın tenevvüüne dikkat lazımdı: Vecizeler, fıkralar, az çok fennî ve siyasî denebilecek makaleler bulundurmalıydı; bu yolda şeyleri yazmak vazifesi bana terettüb ederdi. Bu yazılarımdan birtakımı kitap halinde basılamamış, bir kısmı da sonraları Küçük Kitaplar Silsilesi'ni teşkil ederek intişar etmişti.

Bunların arasından: *Mebhasü'l-kıhf*, *İlm-i Sîmâ*, *Haml ve Vaz'-ı Haml*, *Kanun ve Fenn-i Vilâde*, *Hesap Oyunları*, *Bukalemun-ı Kimya*[215] ve saire kabilinden mevzuları itibarıyla bana hiç taallûku

215 Bu kitaplar hakkında bkz. Zeynep Kerman, Ö. Faruk Huyugüzel, "Halit Ziya Uşaklıgil Bibliyografyası", *Türk Dili*, sayı 529, Ocak 1996, s. 217-218.

olmayan şeyler vardı. Bunlar kısmen bana ârız olan muvakkat merakların, kısmen de mündericat tenevvüü ihtiyacının mahsulü idiler. Hele başmakale yazmak zarureti bana teveccüh edince kendimi gülmekten men edemezdim. Bütün siyaset-i cihana hükmeden, bütün müşkülât-ı siyasiyeyi daracık müşahede deliğinden görmek dâiyesile halle kalkışan bî-perva bir salâhiyetle o satırları yazarken kendi kendime: "Acaba bunları okuyan ve okuduktan sonra benimle beraber gülmeyen var mıdır?" diye sormaktan hâlî değildim. Bununla beraber bu yazıların hepsini seve seve, muharrirlik aşkının unutturduğu yorgunluklardan müteessir olmayarak hazırlardım, yalnız bana tahsis olunmuş bir vazife vardı ki her hafta başında ondan adeta mütekarrib bir humma nöbeti gibi yılardım: İzmir'in ticaret muamelâtını mübeyyin istatistik...

Müşterilerin arasında, ticaret erbâbından ve mülhakatta müstahsillerden mürekkep bir ekseriyet vardı ki mutlaka bunun dercedilmesine muntazır olurlardı, hatta sahib-i imtiyazın iddiasına nazaran yalnız bunun için gazeteyi alanlar pek çoktu. Ben kalben "Bu hafta belki intişar etmemiştir, belki unutulmuştur." ümidiyle bu gaileden kurtulmak isterken sahib-i imtiyaz çocuğuna acı bir ilaç kaşığını kabul ettirmek için nazlı nazlı gülerek ilerleyen bir anne haliyle, elinde istatistiğin Fransızca matbu nüshası, bana doğru ilerlerdi. O zaman saburane oturmak ve ne kadar istical mümkünse bir an evvel bu işten halâs olmak için o kadar koşarak tercüme ederdim. Yalnız bu istical başkaları için zarara sebep olabilecek bir rakam hatasına düşmeğe kadar sâik olamazdı. Bu bir vicdan meselesiydi, bunu tamamıyla müdriktim.

Çekirdeksiz üzüm, âlâ cinsinden, ? kuruştan ? kuruşa kadar ? kantar...

Böyle, bütün İzmir piyasasında, bir hafta içinde gelmiş ve muamele görmüş ne kadar mahsul varsa, incirden afyona, arpadan darıya kadar, cins cins hepsinin fiyatını, miktarını yazmak lazımdı; hiçbir zaman bunu bir cetvel hâline ifrağ ederek tercümeyi kolaylaştırmak çaresini bulamadım. Piyasa o kadar mütehavvil idi ki bunu mazbut bir çerçeve içine hapsetmek mümkün olamazdı.

Yalnız tahriri değil, provaların tashihi de bize ait olan gazetede rakamları mukabele edilmeden tab'a verilmesine imkân olmayan yazı da yine bu idi. Siyak ve sibak karinesiyle işin içinden çıkılamazdı.

Bu beni senelerce o kadar sıkmıştı ki hâlâ bazen kâbuslar ara-

sında onu yazmakla, tashih için uğraşmakla rüyalar gördüğüm ve sayıkladığım olur.

Bütün bu mütenevvi yazılar içinde beni her yorgunluktan dinlendiren, bana her zahmeti müt'ib bir yolculuktan sonra buzlu bir bardak şerbet inşirahıyla unutturan bir yazım vardı ki, bu hiç kimse için değil yalnız kendi nefsim, kendi itminanım, kendi saadetim için yazılırdı. Onu evde, gece, masamın başında değil, yatağımın önündeki seccadenin üstüne boylu boyuna uzanmış, sol dirseğimi dayayarak başımı elimin üzerine koymuş bir vaziyette yazardım ve bitirdikten sonra kendi kendisine bir ziyafet keşide etmiş bir insan memnuniyetile yatağıma girer; mesut ve müsterih uyurdum.

İlk senesi bu yazılar büyük bir roman, *Sefîle* ve *Mensur Şiirler*[216] oldu.

Bir büyük roman! Ne zamandan beri zihnimde bu arzu bir fikr-i sabit gibiydi. Bir genç kız düşünüyordum ki iffeti, iğfal eden bir aşkın kurbanı olsun ve bu yolda kurban olan iffetlerin hemen umumi denilebilecek bedbaht mukadderatı arasından, bir uçuruma yuvarlana yuvarlana en son derekesine düşerek, artık bir halâs demek olan ölümle bitsin.

İlk nüshadan itibaren *Sefîle*[217] başladı. Genç neslin elinde günden güne inkişaf eden Türk romanı o zaman hâl-i rüşeymîde idi.

Sezai Bey'in[218] pek yüksek bir kıymet-i edebiyesi olan *Sergüzeşt* hikâyesi Namık Kemal mektebinin bir zeyli kabilindendi. Ahmet Mithat Efendi'nin hikâyelerinde garp edebiyatının roman nev'ine has olan tarz ve üslûp yoktu. *Sefîle*'de bunlar var mıydı? Bunu söyleyecek kadar dâiyeperver değilim, fakat sahte bir mahviyete tebaiyet ederek bunun lisan, tahkiye ve mişvâr itibarıyla bugünün romancılığına bir mukaddime teşkil edecek mahiyette olduğunu da inkâr etmeyeceğim.

Ona başka bir kıymet atfetmek mümkün olsaydı bugün ihtimal

216 *Mensur Şiirler* (1306/1891). Eser, *Mezardan Sesler*'le birlikte yeni harflerle de yayımlanmıştır (haz. Ferhat Aslan, İstanbul 2002).

217 Adı geçen roman Kasım 1886-Temmuz 1887 tarihleri arasında *Hizmet*'te tefrika edilmiş, ancak kitap halinde basılmasına sansür heyeti tarafından izin verilmemiştir. Eser 2006 yılında Ömer Faruk Huyugüzel tarafından yayımlanmıştır.

218 Samipaşazade Sezai (1860-1936). Tanzimat devri hikâye ve roman yazarı. En tanınmış eserleri arasında Kafkasya'dan kaçırılan bir esir kızın hikâyesinin anlatıldığı *Sergüzeşt* (1305/1888) ile hikâyelerinden meydana gelen *Küçük Şeyler* (1308/1891) ve hatıralarından oluşan *Rumûzü'l-edeb* (1315/1898) gelmektedir (bkz. Güler Güven, *Samipaşazâde Sezayi ve Eserleri*, İstanbul 2009).

matbaasında bile mevcudu kalmamış olan gazetenin ilk nüshalarında onu feda edilecek bir çocuk eseri makamında müebbed bir nisyana mahkûm etmezdim.

Sefîle'nin kitap halinde intişarına mâni olan sebep bir hikâyedir ki bunu ayrıca kaydetmek lazımdır.

44
Sanatta ilad — Düşünülenle yapılan — Bir kıskanç dost — Haset ne yaptırabilir? — Acınacak bir malûliyet

Sanat hayatında insanın ne kadar işkenceye benzeyen safahattan geçtiğine ve nadiren temin edilebilen muvaffakiyet lezzetlerine mukabil ne kadar füturlara ve inkisarlara müntehi olduğuna o hayatın müntesipleri vakıftırlar. Sanatkârın güzergâhına tesadüfün koyduğu bir heyecan-âver manzara, bir ses, bir kelime, bir nigâh, geçerken göz ucu ile ancak fark edilmiş bir küçük hadise, bellisiz bir sima, süreksiz bir tahassüs, evvela fark edilmeğe vakit bulunamayan, üzerinde tevakkuf edilecek kadar bir ehemmiyet verilmeyen bir şey ki ona çarpmış, hassasiyetine bir girizgâh bularak, haberi olmadan, vâkıf olmadan, tehyic kuvvetinden bir katre akıtmıştır; bir katre ki gitikçe büyüyecek, tahammür edecek, şişecek ve patlayacaktır. Bundan ya hazin bir sefalet levhası, ya ağlayan bir mersiye, belki tarab-feza bir neşîde, yahut, mest-i hayal bir şiir, baştan başa bir şikâyet enînine benzeyen bir hikâye çıkacaktır. Bu bir tesadüf rüzgârının getirip kanatlarını eski bir kale duvarına çarptığı, bir küçük kuşun gagasından düşmüş habbeye benzer ki iki büyük taşın arasında bir avuç toprağa gömülerek saklanmıştır. Evvela onun kendi kendisine sinen, yaşamak için müsait bir lütfu bekleyen bir devresi vardır ki bir tutam topraktan alınan gıda ile havadan oraya uğramış bir nemle inkişafa mübeddel olur; kabuğunu yarar, iki parmak arasında tutulsa ezilecek olan bu yumuşak habbe yavaş yavaş taşları yekdiğerinden ayırır, bu mazgut-ı hayatı yırtarak fışkırır; bu biraz sonra âfâka serbestane kollarını açan, yaşamak aşkı ile çıldırmış bir incir, bir meşe, bir ıhlamur, bir dişbudak olacaktır.

Ne olacak? İşte bütün bu hadisenin ruhu bu noktada toplanır. Bir gün fark edersiniz ki –hassasiyetinize düşmüş olan o katre bir hikâye mi olacaktır– onunla adeta müstevlisiniz, onun meshuru,

onun esirisiniz. Onunla yaşamağa başlarsınız; hayalinizin, icat ve ihtira, tenmiye ve tezyin kabiliyetlerinizin bütün kuvvetini onun tekâmülü gayesinin etrafına dizersiniz; ona öyle şeyler korsunuz ki bir dünya doğuracak esîr kütlesi şeklinde müphem, renkleri henüz taayyün etmemiş müşevveş bir manzarası vardır. Zannedersiniz ki elinize kalem, önünüze bir kâğıt almakla onun bütün o vakte kadar vuzuh ile zaptolunamayan eşkâli tespit edilebilecek, hemen orada aranılan şekli bulacaktır. Heyhat!.. O esîr kütlesi gözlerinizden daima girizandır, kaleminiz âsidir, kâğıdınız nankördür; ve nihayet ortada nakşedilebilen şekil, sizin hayaliniz değildir, başka bir şeydir ki oraya iradenizin haricinde, emelinizin hilafında in'ikas etmiştir. O zaman azîm bir fütur ile onu yırtmak, ondan kaçmak istersiniz, eğer onu mahvetmeyerek tab'a verirseniz bu mutlaka bezmiş olmaktan aynı meyus ameliyeye tekrar başlamamaktan mütevellittir.

Teşbihdeki garabet doğruluğuna bağışlansın: Sanatkâr, altındaki ördek yumurtalarından çarpık çurpuk biçimsizliklerini yalpak yalpak yürüyüşleriyle sürükleyen ucubeler çıkmasına mütehayyir, meyus bakan bir tavuk füturundadır; bununla beraber onları takip etmek lazımdır ve hayalinin o bir zî-hayat, pamuk yumağına benzeyen civcivlerine tahassürlerini örtmek isteyerek berikilerin arkasına düşer.

Sefîle böyle oldu, sade o değil, hepsi böyle oldu ve her defasında muvaffakiyet emeline daha yakından vâsıl olabilmek ümidi aynı hüsran safhalarını tekrar etti.

Bir haset hadisesi anlatacaktım: İzmir'de pek iyi yaşayan ve teceddüt istihalelerine pek erken girerek evinin, maişetinin, çocuklarına verilecek terbiyenin herkesten evvel makul bir tarzda tertibine muvaffak olan bir aile vardı ki bunun çocuklarıyla hem komşu hem dost münasebetlerini en iyi şeraitle idare ederdim; bilhassa bir tanesiyle.. Onunla sevişirdik, onda keskin bir zekâ ve her kabiliyetine faik, nafiz bir istihza ve tenkit nazarı vardı ki sohbetini pek eğlendirici, pek güldürücü yapardı. Sevişirdik, ben onu severdim, bu muhakkak, fakat o da beni severdi, bu da muhakkak. Diğer muhakkak olan bir şey daha vardı: Onda bana karşı müthiş, hiçbir zaman sönmeyen, hiçbir zaman ona huzur ve rahat vermeyen bir kıskançlık... Ben bunu bilirdim ve ne zaman onun dikenlerine hedef olsam sanki anlamaz, duymaz, aldırmazdım. Karar vermiştim ki o

kaba, haşin, tırmalayıcı ve batıcı bir kestanedir, ayıklamak, meyvesine kadar varmak için ilk nahoş ameliyatı kabul etmek lazımdır.

Evvela gazeteden hiç bahsetmedi; beni tebrike, teşvike lüzum görmedi; gazete herkes için intişar ediyordu, yalnız onun için değil. Onun için, bu, gayr-i mevcut bir şeydi.

Bir gün idarehanenin altındaki kıraathane sahibi, elinde, tefrikası yer yer silinmiş, bozulmuş, satırları kısmen çizilerek acayip bir surette başka satırlara bağlanmış bir *Hizmet* nüshası getirdi.

Elime alarak baktım, *Sefîle* serlevhasından başlayarak ve muharririn isminden geçerek bu çizgiler eserin sahibi için hoş olmayan mânâlara yürüyecek surette devam ediyordu.

Kıraathane sahibi dedi ki:

– Kaçtır dikkat ediyorum, hemen her nüshada aynı şeyler yapılıyor?..

– Kim yapıyor?..

– Onu görmedim, fakat isterseniz dikkat eder ve size haber veririm.

Haniya bazen pek ziyade ülfet ettikleriniz, mizaçlarını pek iyi tanıdığınız dostlarınız, âşinâlarınız vardır ki size sahibi meçhul bir kelime, bir söz, bir hareket naklolunsa derhal, ayniyle onların bildiğiniz, mükerreren gördüğünüz bir bastonuna, bir şapkasına, bir paltosuna tesadüf etmişçesine:

"A, B... nin, T... nin" dersiniz. Ben o nüshayı elime alır almaz içimden: "Al... bu Ş... nin işi olacak" dedim ve kızmamak için "Çapkın!.." diye ilave ettim, dişlerimi gıcırdatmamak için tebessüm ettim. Üç gün sonra tahakkuk etti ki tahminimde yanılmamışım.

Bence o bir hasta idi. Öyle olduğuna da hayatının sonları kâfi bir bürhan teşkil etti. Onun başını sallayarak bir yürüyüşü, bir kötü söz sarfetmeden evvel ve sol yanağının elmacık kemiğinden başlayarak dudaklarının kenarına kadar giden bir hatta öyle bir işmizazı vardı ki onun âsabında bir hâlet-i maraziye olduğuna delâlet ederdi. Zaten haset de bir malûliyetten ibaret değil midir?

Beni daima bu hasedin taşkınlıklarıyla takip etti ve ben daima tahammül ettim. Onu hasta olarak telakki ettikten sonra tahammül pek kolay bir şeydi.

Bir gün bu hissin taşkın bir şekli vukua geldi: Rıhtımda üç beş dost akşam üstü rakı içiliyordu. Müskiratın hiçbir nev'ine mütehammil olmayan mideme, hasta olmak tehlikesini göze aldırmamış

olursam, nihayet üç yarım kadeh rakı için müsaade edebilirdim; ve her yarım kadehin yarısını ağzıma aldıktan sonra bir büyük bardaktan bol bol su içmek şartıyla...

O gün rakımı ağzıma aldım, daha yutmadan arkasından suyu mümkün olduğu kadar bol içtim ve birden ciğerlerim sökülerek yere yuvarlandım. Su bardağına lebaleb rakı doldurmuşlardı.

Bütün hazır bulunanlar etrafıma üşüştüler, yalnız o kesik kesik, asabî bir kahkaha ile iskemlesinin arkasına yaslanarak gülüyordu.

Bu genç hayatta muvaffak olmak için her türlü cihaza malik iken senelerce mevhum hastalıklara mağlûp olarak hiçbir şeylere kudret-yâb olamamış ve en serbest fikirlerle yetişmiş iken bir tekkede zikretmekle, nihayet malûliyet seyr-i tabiîsini takip ede ede, galiba tecennünle mahvolmuştur. Buna teessüf edenlerin en başında kendimi görüyorum.

45
Mensur şiirler — Vezin ve kafiye meselesi — Kazanılan tarizler — İnşad ve kitabet muallimi — Mensur şiirde mucidinden ziyade muvaffak olan çocuk — Bir küçük zafer — Bir büyük zafer

Mensur Şiirler!. İlk nüshadan başlayarak her nüshada bunlardan ikişer tane intişar ediyordu. İlk nüshadan, ilk intişar edenlerden başlayarak bunlar sahibinin etrafına tarizlerin, tenkitlerin, istihfaf ve istihza tezahürlerinin toplanmasına sebep oldu.

Mensur Şiirler ne demekti? Herkesin telakkisinde yekdiğerine zıt olan bu sıfatla mevsuf, aynıyla siyah kar, beyaz kömür, kuru su kabilinden bir terkip değil miydi? O zaman için, hususuyla o muhitte, şiir belâgat kitaplarının dar tarifinden harice çıkamazdı. Bu küçük şiirlerin sernâme-i umumisiyle efkâr o kadar meşgul oldu, ona öyle ayrılamayacak derece ilişip kaldı ki, eteği dikenli telin çengeline takılmış bir adam gibi, aşamayarak, zannediyorum ki, o serlevhanın altını okumak fırsatını bulamadı.

Ben bu ismi gayet tabiî olarak bulmuş, bir dakika bile onun bu derece muhalefeti câlip olacağına ihtimal vermemiştim. Şiir hakkında telakkilerimde o derece ayrılıyordum ki bunlara mensur

demekle belâgat kitaplarının hükmüne karşı bir isyan teşkil ettiğine vâkıf değildim.

Mensur Şiirler kısa, küçük, hemen sânih oldukları gibi kâğıtların üzerine ihmalkârane atılıvermiş tahassüslerden, yolumun üstünde toplandıkları gibi teklifsiz, tasnifsiz nakşedilivermiş gibi çizgilerden ibaret olacaktı. Bir nevi müsvedde... O kadar kısa, o kadar küçük olacaklardı ki uzun tasvirlere, mükellef tezyinlere iftikar etmeden, dar havsalalarında ancak bir şiir heyecanı taşımakla iktifa ederek, sanki gönlünün helecan darbelerini iki elleriyle tutarak rüya firâşından sadece bir gömlekle fırlayan bir genç kız edâ-yı mahcubanesiyle, mahmur ve mütelaşi, yarı uykuda yarı uyanık çıkıvereceklerdi. Bunları refiklerimin içinde de okuyanların mevcut olduğunda şüphedar idim. Yalnız şüphe edilmeyen bir hakikat vardı: Şakirtlerimin gözlerinde okunan sâkit fakat beliğ, muhabbet hissi... Hemen her nüshadan sonra onların içinde bana gözleriyle sanki o sabah okudukları parçaları inşad ediyorcasına bir mânâ vardı. Öyle bir mânâ-yı muhabbet ve merbutiyet ki bana bütün sokaktan geçerken kıraathanenin penceresinden, önlerinde birer nüsha *Hizmet*, müstehzi gözleriyle beni takip eden taarruz erbâbının verebilecekleri füturu unuttururdu.

Bunların herkesçe tarz-ı telakkisine tercüman olan bir dosta da maliktim ki Mekteb-i İdadi'de refiklerimizden biri idi. İnşad ve kitabet dersleri veren bu refik bir hasud değildi. Fakat edinilmiş fikirlerin, yerleşmiş kanaatlerin sadık bir müridi idi. Evvela "Bu nasıl olur?" diye başladı. İzah etti. Bir yazı şiir olabilmek için manzum ve mukaffa olmalıydı, vezin ve kafiye şiirin iki müttekâsıydı. Bu suretle başlayan belâgat dersi şu neticeye vâsıl olmuştu:

– Demek oluyor ki bir yazı manzum ve mukaffa olmazsa şiir değildir.

Buna gülerek cevap vermiştim:

– Ben öyle manzum ve mukaffa yazılar bilirim ki hiç şiir değildir.

Anlamadı. Mümkün olmayan bir safsata karşısında mebhut kalmışçasına bir dakika susup düşünmüş, sonra anlamamağa rıza göstererek:

– Vazgeç azizim; bu çocukluklarla şöhretine zarar verirsin, nasihatıyla benden ayrılmıştı.

Ondan sonra âdet oldu, ne zaman buluşsak o, bir keskin cümle

ile bir nahoş kelime ile *Mensur Şiirler*'e gayzını ifşa ederdi. Böylece bütün etrafın hissiyatına tercüman olurdu.

Onun mantığı, diğerlerinde olduğu gibi, ne zaman bu *Mensur Şiirler* tabirini, bî-fütürane, cesurane gazetenin bir tarafında matbu görse alenî tefevvüh edilmiş bir küfrü işiten bir zahid isyanıyla püskürüyordu. Adeta bu tabirin üstüne zihni iliştikçe, ayakları kırık bir iskemleye zorla oturtulmuş bir adamın ıztırabını duyuyordu.

Vukuat benim intikamımı mükemmelen aldı. Bu ahz-ı sâr lezzetini onun muannidane devamına medyunum.

Bir gün ders saatinin hitamını ilân eden düdükle her ikimiz de derslerimizden çıkmış ve mektebin mermer iç avlusunda buluşmuştuk. Beni görür görmez derhal elimden tuttu ve dershaneden çıkan talebesine seslendi:

– İbrahim Efendi...

Çocuğa emir verdi:

– Bugünkü vazifeni buraya getir...

Bana dönerek, artık taşan hissiyatına mağlûp:

– Mademki o yazıları yazmakta devam ediyorsun, bari dikkat et. Bak şimdi göreceksin, mektep çocukları bu yolda şeyleri nasıl yazıyorlar! Nefis bir eser ki...

İkmal edemedi, İbrahim Efendi, sapsarı, dudakları titreyerek, fakat bana bir istirham nazarıyla bakarak, kâğıdı ona uzattı. O da bana verdi. Bu sadece *Mensur Şiirler*'den "Cenk" serlevhalı parçanın tamamen bir suretinden ibaretti.

Çocuğun benzinin uçuşunu, gözlerinin niyaz-mendane bakışlarını o zaman anladım:

– Tebrik ederim, efendi dedim, hakikaten mualliminizin takdirine layık bir eser...

O bana:

– Gördün mü? dedi. Öyle muzaffer idi ki sustum, fakat asıl zafer benimdi..

İkinci zafer ve bu pek büyük pek âşikâr bir zafer oldu, bir gün postadan gazete nâmına gelen bir mektup oldu. Recaizade Ekrem Bey'den..

Biz kendisine hürmeten gazeteden birer nüsha gönderiyorduk. Onun tarafından bir teşekküre, bir iltifata mazhariyet ümidi o derece uzak idi ki gazeteyi gönderirken bir şeyler yazmağa lüzum görmemiş, buna cesaret etmemiş idik.

O, büyük ruhunun kendisine telkin etmiş olacağı bir hareket-i nazikânede bulunmak istemiş olacaktı ki bu mektubuyla gazeteyi tebrik, mündericatını mültefit, müşevvik bir lisanla takdir ediyordu. Ve asıl bana çılgınlığa yakın bir sevinç veren cihet, mektubun bir fıkra-i mahsusası, *Mensur Şiirler*'e ve onun sahibine aitti. Bütün diğer mündericattan tefrik ederek üstat bunlar hakkında öyle sitayişkârane bir lisan kullanıyordu ki bunu burada tekrar etmeğe cüret edemeyeceğim.

Gerek gazete hakkında, gerek *Mensur Şiirler*'le sahibi hakkında bu mektup öyle bir şeref veren, zafer bahşeden, muarızların hücumuna siper teşkil eyleyen bir hüccet, bir ferman imtiyazı idi ki, ben sükût ederken diğer dostlar hep birden ilk çıkacak nüshanın başına bu mektubu dercetmek kararını verdiler.

Mekteb-i Mülkiye'nin edebiyat muallimi, *Tâlim-i Edebiyat*[219] mübdii, şiir ve edep âleminin bülend üstadı Recaizade'nin bir vilayet köşesinde kekelemekle meşgul bir gence in'itaf eden bu gayr-i me'mul nazar-ı iltifatı, artık onun için, her tehlikeyi, her mâniayı istihfaf ederek şâşaasına doğru yürüyecek bir yıldız oldu.

Ve böylelikle Mekteb-i İdadi'de inşad ve kitabet dersleri muallimliğinin *Mensur Şiirler*'e tehacümüne de hâtime verildi.

46
Üstat ile muhabere — *Sefîle*'nin tâlii — Şeâir-i İslâmiye — Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin fetvası — Din nâmına — Bir ders-i hikmet

Üstadın bu hiç beklenmeyen iltifatına karşı, hususuyla beni ihata eden muhalefet havası içinde ciğerlerime taze bir hayat nesîmi getiren lütfuna mukabil, bir teşekkür mektubu yazmak gayet tabiî idi. Ne dedim? Ne yazdım? Bunları bugün tahattur etmek mümkün değil, yalnız şöyle hükmediyorum: Çocukluğa yakın genç yaşımın, belki gülünç olan fakat safvet ve samimiyet

219 Recaizade Ekrem'in (1847-1914) Mekteb-i Mülkiye'de verdiği ders notlarından meydana gelen, yeni bir metotla hazırlanan edebiyat bilgi ve teorisi mahiyetindeki *Tâlim-i Edebiyat* birkaç defa basılmış (1879, 1882, 1914), ilk yayımlanışı üzerine, etrafında bir tartışma cereyan etmiştir (bkz. Kâzım Yetiş, *Talîm-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı Sâhasında Getirdiği Yenilikler*, Ankara 1996).

itibarıyla muhatabını mütehassis etmesine intizar edilebilen bir vicdan teslimiyetiyle yazmış olacağım ki derhal cevap aldım; ondan sonra da aramızda sık denebilecek bir muhabere teessüs etti. Ben ne zaman bir fütur buhranı geçirsem, bir çöl susuzluğunda önüne serin bir pınar çıkıvermiş meyus bir yolcu ihtiyacı ile onun inşirah verici, tesliye edici sözlerine muhatap olmak ümidiyle kalemime sarılır ve bankadan mektebe, mektepten idareye yetişmek için çırpınan yorgunluğumun arasında ona bir mektup yazmak vaktini bulurdum. Böyle kaç mektup yazdım ve ondan ne kadar maneviyatıma kuvvet yeren, bir tariz veya istihza tazammun etmeksizin irşad eden cevaplar aldım. Bir yandan beni daha ziyade anlamak için kibarane ihtiyatların arasına gizlenmiş sualleri olurdu: Hayatıma, tahsilime, emellerime, hülyalarıma dair.. Ve ben sıkılmadan, çekinmeden, sanki kendisine bütün kalbin esrarı tevdi olunabilecek bir ruhanî mürşit sînesi bulmuşçasına hissiyatıma, serbest bir cereyan verirdim. Bugün başkalarının eline geçse, hatta bende bile, bir istihza handesiyle telakki olunabilecek olan bu mektupların işte asıl o gülünecek tarafları, o samimiyetinde şüphe edilemeyecek çocuklukları idi ki üstadı, havaların yüksek tabakalarında pervaz ile me'lûf bir kartalın ta aşağılarda açlıktan bağrışan bir serçe yuvasına bir gıda sadakası atması kabilinden, bir takayyütle bana muntazaman mukabeleye sevkederdi.

(Hâşiye: Onun cevapları ile onları davet eden mektuplarımın suretleri baldızımın İshak Paşa Yangını'nda[220] muhterik olan evinde mahvoldu. Bunları muhtevi olan sandıkta müteferrik müsveddelerden başka İzmir'de yazılan şeylerden *Temâşâ* hakkında bir eserle yine o zamanın mahsulü olan *İlm-i Esâtir* ve *Dayda*, *Deli* nâmında iki küçük roman; Dârülfünun takrirlerimden bir haylisi, ezcümle Fransız Tarih-i Edebiyatı derslerinin son iki asır notlarıyla İtalyan Tarih-i Edebiyatı hakkında bir sene verdiğim derslerin hulâsaları vardı. Bunların hiçbirine teessüf etmiyorum, yalnız Ekrem Bey'in bana mektupları telafisi mümkün olmayan bir ziyadır.)

Sefîle'ye ait hatıraları ikmal etmiş olmak için bu silsilenin tari-

220 Burada söz konusu edilen yangın 3 Haziran 1912'de çıkan ve Sultanahmet ile Ayasofya semtlerini baştan başa kül eden yangındır. Bu yangında İstanbul'un en güzel konakları da yanmıştır (bkz. Necdet Sakaoğlu, "Yangınlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1994, s. 431-438).

hinde küçük bir atlayışla bir iki sene sonra bu ilk romanın taayyün eden hâtime-i mukadderatını hikâye edeceğim:

Bir mektubunda üstat bana "Niçin *Sefîle*'yi kitap hâlinde bastırmıyorsun? Onu bana gönder, Encümen-i Teftiş ve Muayene'den ruhsat alalım." demişti.

Küçüklere karşı büyüklerin göstermekle mükellef oldukları himaye vazifesine bir ders teşkil eden bu teklif üzerine derhal, esasen bir gazetede matbu olarak intişar etmiş olması encümen azasını ruhsat vermeğe imale eder fikriyle, gazeteden tefrikaları keserek gönderdim. Uzun bir intizar devresinden sonra bir gün postadan üstadın, kısa –mutadı olan ihtiyat eseri olarak– bir mektubu ile fersude bir halde müsveddeler geldi, ilk nüshanın bir kenarında kırmızı mürekkeple encümenin bir şerhi vardı ki "şeâir-i İslâmiyeye mugayereti hasebiyle" bu romanın tab'ı "katiyen gayr-i caiz" olduğunu haber veriyordu.

Şeâir-i İslâmiyeye mugayir olan ne idi? Bir genç kızın yalan söyleyen bir aşka kurban olarak sefaletten sefalete düşe düşe nihayet çamurların kurbanı olması mı? Bu kazaların ihtimalini def'edebilmek için herhangi bir dinin nüsha-i imanını vicdanın üstüne yapıştırmak kâfi miydi? Eserin baştan başa gayesi bir ahlâk dersi iken, onu okuyanlarda kalacak tesir bir gafletten nasıl vahim facialar tevellüt edeceğinin bir levhasına karşı duyulacak ihtiraz ve tehâşî hissinden ibaret iken Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin riyakâr âzâsı ihtimal kitabın kendi haris mahrumiyetleri arasında teheyyücatına hizmet eden yerlerini gece evinde mükerreren okuduktan sonra –müsveddelerin pek örselenmiş olmasından doğan bir fikir– bunu şeâir-i İslâmiyeye mugayir bulmaya mukteza-yı siyaset, hususuyla encümende mevkiini tahkim edecek bir eser-i dirayet nazarıyla bakmıştı.

Ben her memlekette her zaman ahlâkiyattan dem vurularak bu kabilden eserlerin arkasını kovalayan riya menkıbelerine vakıftım. Fransa gibi hürriyet-i vicdan ve serbestî-i fikir diyarı olduğunu her vesile ile serd-i iddia eden bir memlekette mesela: Flaubert, *Madame Bovary*[221], Baudelaire, *Les Fleurs du Mal*[222] için takip olunmuşlardı;

221 Önce Revue de Paris'te (1856-1857) tefrika halinde yayımlanan *Madame Bovary* kamu ahlâkına aykırı bulunmuş ve hakkında soruşturma açılmış, ancak yazarın savunması neticesinde beraat ederek kitap halinde yayımlanmasına izin verilmiştir.

222 1857 yılında yayımlanan *Les Fleurs du Mal* genel ahlâka aykırı bulunmuş ve takibata uğramıştır. Kitabın içindeki altı şiir ise ancak 1949 yılında yayımlanabilmiştir.

yalnız bir fark vardı, burada Encümen nâmına hüküm veren baş, muhakkak sarığının arasından, din namına verilmiş bir fetva çıkarmıştı. Riyanın, garezin, ihtirasın daima kendisine bir siper olarak kullanılacak müracaatgâhı olan din bu işte lisana getirilmiş, ona yine mantığı isyana davet edecek bir hüküm verdirmiş idi.

Bu hikâyeyi herhangi bir akide namına mugayir görmek beşeriyeti, onun feci sefalet elvahını; kanın, etin hafâyâsında saklanmış zaruriyatın kanununu inkâr etmek demekti.

Ben elimde müsveddeleri sallayarak bu riyaya karşı püskürürken İstanbul'u pek iyi bilen bir dost dedi ki:

– Encümen-i Teftiş ve Muayene âzâsının ekserisi hocalardan, mollalardan, şeyhlerden mürekkeptir. *Sefîle* bunlardan birinin eline düşmüş olacak. Onun sarığını boğazına dolayarak Yenicami civarını, Örücüler Hamamı havalisini dolaştırmalı ve orada çamur hayatını süren biçareleri göstererek:

– Ya bunlara ne buyurursunuz? demeli.

Bu söz bende vilayetin muhtelif mülhakatında dolaşırken hazır bulunulan bazı eğlence âlemlerinin hatırasını tutuşturdu:

– İstanbul'a kadar gitmeğe ne hâcet? Ya mesela Aydın'ın, mesela Muğla'nın geceleri sarhoşluk âleminde oynatılan kadınları...

Aramızda her şeyden bir hikmet neticesi çıkarmakla me'lûf olan biri ilave etti:

– Biçare beşeriyet!.. Din namına ne yanlış hükümlerin altında ezilmiş ve ezilmekte devam etmeğe mahkûm kalmış.

Her memleketin tarihinde, fakat bilhassa şarkın badbaht mukadderatında hiç unutulmayacak bir hikmet dersi...

47

Nemîde — Bir Muhtıranın Son Yaprakları ile *Bir İzdivacın Tarih-i Muâşakası* — Menfâya sürükleyecek bir gaflet — Bir intihal isnadı — İki tıynet: Abdülhalim Memduh ve Ali Kemal

Her genç gibi bende de bir hayal, emellerimin, heyecanlarımın arasında irtisama başlayarak hassasiyetimin dâimî bir zâiri olan bir genç kız hayali vardı ki okunan hikâyelerden, tekrar edilen şiirlerden, dinlenilmiş bestelerden teressüb etmiş, üzerine muhtelif zeminlerde tesadüf olunan veya temas edilen simalardan renkler

in'ikas eylemiş, silik, donuk, müphemiyet ve müşevveşiyeti içinde daha cazibedar bir şekli vardı. O şekle hiçbir zaman sarih, vazıh hatlar vermemiştim ve hayalimin menşuru arasından onu, yarı karanlık bir aynaya uzaktan in'ikas etmiş bir sima gibi seyyal ve mütehavvil görürdüm. Onunla bir alâka-i cinsiye hissi taşımazdım, o sadece mütebellir bir hülya, bir genç kız şeklini almış bir mefkûre idi; pencerenin kenarında bir şişe içinde inkişafına intizar olunan bir sümbül gibi rüyalarımın ziyaları ile beslenerek, dokunulursa solacak, yakından bir nefes dokunursa ölüverecek kadar rakikti.

İşte *Nemîde* bu hayalden doğdu, karanlıkta çekilmiş bir klişe gölgesiyle...[223]

Hizmet'te Fransızların "zemin katı" dedikleri, tefrika mahalli bana münhasırdı. *Sefîle*'nin son parçasını takip eden nüshada *Nemîde*'nin ilk parçası başladı.

Artık daha cesur idim. İlk tecrübede maruz kaldığım hücumlarla adalâtımda darbelere alışkın bir mukavemet peyda olmuş gibiydi, fakat gariptir, artık herkesin bana da alışmış, tefrika yerinde ismimle intişar eden bir şeyin mevcut olabilmesine katlanmış bir hali vardı; hatta bu tahavvülde daha ziyade lehime müteveccih bir mânâ bile hissolunuyor; şuradan buradan tefrikaya takayyüt edildiğine dair takdir kelimeleriyle müteradif, haberler geliyordu.

O zaman için pek yeniliklerle dolu olan üslûp bile bende taze bir şevk, istikbal için daha kavi bir ümit uyandıracak tabirlerle kabul olunuyor, kaide-perestlikte, an'aneperverlikte mutaassıp olanlarda bile bir isyan emaresi görülmüyordu.

Gariptir ki İzmir muhiti bu ikinci esere pek muvafık görünürken İstanbul'dan bir tuhaf tariz geldi; umulmayan, beklenmeyen bir yerden..

O zaman daha ziyade çocuklara mahsus neşrolunan *Mekteb* risalesinde başmuharrir Reşat Bey –ki ciddiyetiyle mümtaz erbâb-ı kalemden biriydi, sonra galiba Matbuat Müdürü oldu– nasılsa bir vilayet köşesinde zuhur eden bu yeniliğe karşı bir hiddet galeyanını zaptedemeyerek üç satırlık bir fıkrada "Serlevhası uydurma bir kelime ile garabet-i mündericatını ilân eden bir eser" ibaresini andırır sözlerle tariz ediyordu. Gariptir ki Reşat Bey bunu yazmadan evvel

223 22 Ekim 1887-19 Haziran 1888 tarihleri arasında *Hizmet*'te tefrika edildikten sonra 1892 yılında kitap halinde basılan *Nemîde* (1307), 2005 yılında yeni harflerle de yayımlanmıştır (bkz. Ö. Faruk Huyugüzel, *Halit Ziya Uşaklıgil*, İstanbul 1995, s. 35-37).

bir lügat kitabına bakmak zahmetini ihtiyar etmemiş idi. Sıhhatinden pek emin olmakla beraber kendi kendime: "Acaba?.." korkusu ile fırladım, kütüphanede Ferhenk[224] meseleyi halledecekti, benden daha evvel davranan bir refik küçük cep lügatını mütelaşiyane karıştırdı ve derhal buldu.

"Nümîde" ü ile nâ-ümîd ve "Nemîde" e ile nev-ümîd demekti. Şu halde *Nemîde* küçük cep lügatının şehadetiyle bile muharriri tarafından tam mânâsı ile kullanılmıştı.

Ben susacaktım, refiklerimin hücumuna uğradım: Buna susmak bir günah olurdu, bazen dişleri göstermek lazımdı, görülmeliydi ki icap edince savlete kudret vardır.

O zaman şimdi beni nedamete sevkeden pek ağır, pek acı bir mukabele yazdım. Umarım ki o mukabelenin muhatabı "el-bâdi azlem"[225] kaidesini düşünerek beni mazur görmüştür.

• • •

Bence muvaffakiyet addedilen ve noksanı, zaafı, bu tarzın o zaman ilk tecrübesi demek olmasına bağışlanacak olan bu eserden sonra iki küçük hikâye daha tefrika ettim:

Bir Muhtıranın Son Yaprakları[226] ve *Bir İzdivacın Tarih-i Muâşakası*[227] ki her ikisi de bir uzun zaman sonra müsaadesi alınabilerek Küçük Kitaplar Silsilesi'nde kitap şeklinde tab'olundu.

Bunların ikisinin de birer küçük sergüzeşti var:

Bir Muhtıranın Son Yaprakları bitmek üzere iken bir gün İstanbul'dan Abdülhalim Memduh'tan hemen acele ile karalanmış bir mektup aldım. Takriben bana: "Çıldırdın mı?" diyordu, "eğer intihar etmek istiyorsan beynine bir kurşun sıkmak daha kolaydır. Menfâlarda mı sürüklenmek istiyorsun? Nedir o yazdıkların? Memleketi batırmışsın, hükümeti batırmışsın, dünyayı batırmışsın..."

Bir defa da tefrika edilen parçaları tekrar okudum ve titredim. Abdülhalim Memduh'un tamamen hakkı vardı. Nasılsa bir teheyyücün gafletlerine kapılmış; ve öyle şeyler yazmıştım ki eğer nazar-ı

224 Ferhenk, genel olarak Farsça sözlük anlamındadır.

225 "Eden bulur" anlamına gelen Arapça bir deyim.

226 1 Ağustos-19 Ekim 1887 tarihleri arasında *Hizmet*'te tefrika edildikten sonra 1888'de (1306) kitap halinde yayımlanan eser, yeni harflerle de basılmıştır.

227 14 Eylül-19 Ekim 1887 tarihleri arasında *Hizmet*'te tefrika edildikten sonra 1888'de (1306) kitap halinde yaymlanan eser, yeni harflerle de basılmıştır.

dikkate çarpsaydı muhakkak Trablusgarb'a[228] kadar giderdim. Bir müstesna talihin lütfu ile bu satırlar bir dost gözünden başka gözlere tesadüf etmemişti. Bittabi kitap halinde intişar etmek için o parçalar sıkı bir tashihten geçti. Abdülhalim Memduh hakkında bende hasıl olan yüksek fikir bu ihtar-ı dostanesiyle teeyyüt etmiş oldu.

Bir İzdivacın Tarih-i Muâşakası da senelerden sonra Ali Kemal'in[229] bir tarizine uğradı ve bu vesile ile onun hakkında da hasıl olan fikirlere daha kuvvetle saplanmış oldum.

Hiçbir zaman temaslarında bir küçük halisiyetine tesadüf etmek mümkün olmayan bu adam bir aralık *İkdam* gazetesine Paris muhabirliğini ifa ederken intihalin en mükemmel numunelerini vermiş ve Hüseyin Cahit'in[230] pençesi onun yüzünde bir hacâlet lekesi bırakmıştı.

Bunun intikamını benden almak isteyerek o küçük hikâyenin bir intihal eseri olduğunu ve Ludovic Halévy'nin[231] "Bir İzdivac-ı Âşıkane" hikâyesinden aşırıldığını iddia etti.

Bu eseri zaten bilirdim, ihtiyaten bir daha okudum, gördüm ki mevzu itibarıyla bir tevarüt var; fakat tahrirde, tasvirde katiyen bir müşabehet yok. Pek mütekarib bir esası iki muharrir başka başka suretlerle ve vasıtalarla yazmışlar. Bir eseri doğrudan doğruya aşırmak demek olan intihal ile tevarüt bile denilemeyecek olan bir müşabeheti vesile-i tariz edinmek için pek geniş bir vicdan müsamahasına malik olmalıydı.

Hayat-ı tahririyemde daima istihfaf ile telakki ettiğim gayr-i muhik veya mahsul-i haset tarizlere ses çıkarmamak ve gülerek erbâb-ı garez-

---

228 II. Abdülhamit döneminde sürgün yerlerinden biri.

229 Ali Kemal (1868-1922). Gazeteci, edebiyatçı ve politikacı. *Peyâm-Sabah* gazetesinde Millî Mücadele'ye karşı çıkan yazıları dolayısıyla muhakeme edilmek üzere Ankara'ya götürülürken İzmit'te linç edilmek suretiyle öldürülmüştür. Belli başlı eserleri arasında *Sorbonne Dârülfünunu'nda Edebiyat-ı Hakikiye Dersleri* (1313/1898), *Paris Musahabeleri* (1314/1899) ve *Fetret* (1329/1913) adlı bir romanı bulunmaktadır. *Ömrüm* adlı hâtırâtı kitap hâlinde (haz. M. Kayahan Özgül, Ankara 2004) basılmıştır (bkz. Faruk Gezgin, *Ali Kemal: Bir Muhalifin Hikâyesi*, İstanbul 2010).

230 Hüseyin Cahit Yalçın (1874-1957). Gazeteci, yazar ve politikacı. Çeşitli hikâye, roman ve edebî eserleri arasında *Hayat-ı Muhayyel* (1314/1899), *Hayat-ı Hakikiye Sahneleri* (1326/1910), *Kavgalarım* (1326/1910) ve *Edebî Hatıralar* (1935) en tanınmışlarıdır (bkz. Ö. Faruk Huyugüzel, *Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı, Hikâye ve Romanları Üzerinde Bir Araştırma*, Ankara 1982).

231 Ludovic Halévy (1834-1908). Georges Bizet'nin ünlü eseri *Carmen*'in müzikalini yapan Fransız müzisyen ve oyun yazarı.

den alınacak intikamı işimde devam etmekte aramak daima riayetkârı olduğum bir usul iken Ali Kemal'in bu tarizine *Sabah* gazetesinin bir sahifesini baştan başa dolduran şedit bir makale ile mukabele ettim. Bunun acısını hiçbir zaman unutmadığım bana karşı sarih değil, fakat gizliden sokulan iğnelerle daima teskin-i gayz etmesinden anlardım.

Bütün hikâye yazanlar bilirler ki mevzu bulmak kadar kolay bir şey yoktur: Bütün sokaklar, bütün evler, bütün insanlar birer hikâye mevzuudur; gözlerinizi yumarak intibalarınıza, her günün size hediyesi olan teessürlerinize müracaat edin, kütüphaneler dolduracak mevzuların içinde bunalırsınız.

Hüner herhangi bir mevzuun idaresinde, tasvirinde, tehyic edebilecek bir şekle ifrağındadır. İntihale müracaat etmek için bunlardan mahrum olmak ve sade mevzuu değil, mevzuun levhasını da beraber aşırıp altından asıl sahibinin ismini silecek kadar cürette ilerlemek demektir. Hele bunu tanılmış muharrirlerin maruf eserlerinden yapmağa sadece hamakat denir.

Ben böyle ne kadar intihal vakalarına şahit oldum, hele bizde edebiyat âleminin pek meşhur bir eserini bilirim ki...

Fakat eğer ceza tertip etmek bir adalet vazifesi değilse, sükût etmek, insanın kendisine karşı bir zarafet vazifesidir.

48
Bir şahsiyetin müfit tesiri — Kumardan tahzir — Atlatılan iki büyük tehlike — *Hikâye* ve *Temâşâ* — *Bir Ölünün Defteri*

Hayatta yekdiğeriyle müstemir münasebetlerde bulunan şahsiyetlerin arasında bir tesir ve teessür münakalesi olur ki bu müstakil fakat mütecavir mecralar takip eden iki derenin topraklar, kumlar altından gizli izler bularak sularından bir kısmını birbirine karıştırmasına benzetilebilir.

Hayatımda böyle bana icra-i tesir etmiş şahsiyetlere, yahut bende bıraktıkları izler sonradan adeta menbâ vesikalarını getirip göstererek meydana çıkmış intihâlara çok müsadif oldum. Tesirini en ziyade hissettiğim hat komiseri Şem'i Bey olmuştu. Şem'i Bey bize pek dosttu, İzmir'de *Hizmet* idarehanesiyle oranın müdavimlerini, namus ve iffet kaygılarına mutaassıbane merbut olan fıtratı için pek

muvafık bulurdu. Belki hepimizden müsindi, fakat onu daha müsin yapan ve aradaki yaş mesafesine bir de mizacının vakarı mesafesini ilave eden bir hâli vardı ki bizlerin şetârete, eğlenceye, hatta alaya, hatta kendisiyle bile şakaya meyyal olan gençliğimize icap eden müsaadeyi, tebessüm ederek göstermekte de zorluk çekmezdi. Onun bilhassa inada benzeyen fikirlerine merbutiyet âdetine, bir de serdedilen bir mütalaanın hemen aksine mâil olmak suretiyle tecelli eden tab'-ı nakîza-cûsuna karşı latîfe etmekten hâlî kalmazdık. O pek memnuniyetle tahammül ettiğindendir ki bugün kendisi ortada yok iken bu latîfelerden bahsetmeğe mübah nazarıyla bakıyorum.

Mülhakatta birkaç gün geçirmek üzere cemaat halinde seyranlarımız olurdu: Manisa, Alaşehir, Tire, Ödemiş ve saire... Bunların hat komiseri sıfatıyla, tertip ve idare hakkı ona aitti. Aramızda karar verilirdi: Hassaten mesela Kasaba'ya gidilmesin... Şem'i Bey'e seyran tasavvurundan bahis açılırken içimizden biri:

– Bu sefer Kasaba'ya gidelim! derdi. Derhal Şem'i Bey'in başı muhalefet mânâsına yukarı kalkardı. Ve bu suretle müttefikan gitmemek cihetini iltizam ettiğimiz Kasaba bertaraf edilmiş olurdu.

Ben, bilhassa nazımın geçeceğine emin olduğumdan bu neviden şakalarda ileri giderdim. Mesela cıvıl cıvıl güneş kaynarken, ona bakmaksızın güya havayı muayene ediyormuşçasına pencereye gider ve:

– Hava ne güzel!.. derdim. Sonra gülerek ona bakardım. O da gülerdi. Ve muhalefet huyuna karşı oynanan bu hileye karşı o da bir latîfe ile mukabele ederek:

– Evet, amma biraz sonra şakır şakır yağmur yağacak, diye gülerdi.

Bana bir büyük birader sıfatıyla ne güzel irşatları, ne iyi nasihatları oldu. Unutulmayacak hatıralardan biri şudur:

Onun bir iptilası vardı: Kumar. Bu iptilada yalnız değildi, dostlardan birçoğu onun evinde toplanırlar, ya bakara ya lanskene[232] oynarlardı. Ben bazen bu içtimalarda bir temâşâkâr sıfatıyla bulunurdum: Ne yaşım, ne kesem iştirake müsait değildi. Fakat iştirak için büyük bir arzu taşırdım.

Bankadan ilk alınacak maaşı anneme bir hediye almağa tahsis etmiş ve bu tasavvuru kendisine de söylemiştim. Tasavvurla icra arasında bir büyük fark vardır. Ben o ilk maaşı alınca o gece

232 İskambil kâğıdıyla oynanan kumar çeşitleri.

oraya gittim ve herkesin hayretine ehemmiyet vermeyerek bakara sırasına katıldım. Tabiatıyla yarım saat içinde paralar gitti. Ve bir tarafa çekilerek oyuna boynu bükük bir temâşâkâr hâli ile uzaktan baktım.

Eve avdet zamanında Şem'i Bey beni kapıya kadar teşyi etti. Ve tam evden çıkarken iki parmağıyla bir düğmemi tutarak:

– Size bir nasihat! dedi; katiyen kumar oynamayınız. Bana bakmayın, bende bu bir hastalıktır. Eğer hayatta kazalara uğramak ihtimallerinden sakınmak isterseniz biliniz ki kumar o kazaları davet eden şeylerin başlıcalarındandır.

Zaten ikinci aylık alınıncaya kadar anneme "İstanbul merkezinden daha emir gelmedi" yalanını kıvırmak azabına bu nasihatın inzimamı öyle bir netice verdi ki o günden sonra bende para ile oyun oynamak vâki değildir.

Abdülhalim Memduh'un mektubuna ve onun üzerine geçirilen korkuya vâkıf olan Şem'i Bey bir gün beni idarehanede yalnız bulacak surette davrandı ve yalnız kalınca:

– *Nemîde* bitiyor değil mi? Bundan sonra ne yazıyorsunuz? diye sordu.

Alelâde bir suale benzemeyen bu sözlerine "Acaba ne diyecek?" endişesile cevap verdim:

– İki küçük roman hazırladım. *Deli*[233] ve *Dayda*... Mütalaasını söylemeden evvel bıyığını ısırdı:

– Deli isminden ürkmüyor musunuz? Bunun ismi sarahaten gösteriyor ki mevzuu da cinnete dair olacak. Bir kere bu kelime Türk lehçesinden silinmiştir. Sultan Murat'ın[234] deli diye hal'olunduğunu ve Abdülhamit'in bu kelimeden korktuğunu bilirsiniz. O halde... İsmi değiştirmek de kâfi değil. Mademki mevzu cinnettir...

Derhal hakkını teslim ettim:

– O halde, dedim, ötekini "Dayda" yı koruz...

– Dayda ne demek?

– Uydurma bir isim!..

Daha ziyade sormasına meydan vermeden esasını anlattım:

233 23 Haziran-21 Temmuz 1888 tarihleri arasında *Hizmet*'te (nr. 165-173) tefrika edilen söz konusu hikâye yarım kalmıştır.

234 Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz askerî bir darbe ile tahttan indirildikten sonra V. Murat (1840-1904) tahta çıkarılmış, ancak o, bu sırada yaşanan bir kısım tatsız olaylar sonucu aklî dengesini kaybetmiş ve üç ay kadar sonra tekrar tahttan indirilerek yerine II. Abdülhamit geçirilmiştir.

– Mevhum bir diyarın, mesela vasatî Asya'da bir memleketin, geçmiş bir zamanda genç bir sultanı var ki firâş-ı aşkına daima değişen genç kızlar alıyor. Bunlardan biri Dayda bu mülevves aşk gecesinden kurtulmağa imkân olamayacağını bildiğinden hiç olmazsa onun intikamını almak için saçlarının arasında ince, küçük bir şiş...

O zamana kadar beni dinlerken eli ile sözümü kesti. Ve:

– Bu daha fena!.. dedi; Abdülhamit'in mütemadiyen genç kızlar istifraş ettiğine bir işaret! Sonra, onun en ziyade suikasttan korktuğuna da herkes vâkıftır...

"Yalnız sen vâkıf görünmüyorsun!" demek istedi. Bu defa ben dudaklarımı ısırdım.

– O halde? dedim.

– O halde, bence bu doğrudan doğruya hem kendinizi hem refiklerinizle beraber gazeteyi muhakkak bir tehlikeye sürüklemek demektir.

– O halde, diye devam ettim; tefrika yerini bir müddet için başkalarına terkederim.

• • •

Bu tefrika yerine talipler vardı. Fransızcada birçok seri terakkiler yapan Tevfik Nevzat, Adolphe Bélot'dan[235] *Ziyapaş Kadın* diye bir roman tercümesine başlamıştı. Mahmut Esat Efendi de siyasî makalelerden vazgeçerek kitap olabilecek fennî şeylere başlamak istiyordu. Ve benimle uzun istişarelerden sonra Guillemain'den *Şems* ve *Kamer*[236] kitaplarını tercüme etmeğe karar vermişti. Ben de diğer bir roman ihzar edinceye kadar gazetenin iç sahifelerinde evvela romanın sonra tiyatronun bir tarihçesini yazacaktım. Şem'i Bey'le bu muhavere neticesinde bu suretlere karar verildi: Ben *Hikâye*[237] ile *Temâşâ*'yı yazdım. Bunlar Küçük Kitaplar Silsilesi'ne dahildi. Birincisi dahil oldu, ikincisi evvelce hikâye ettiğim surette kazaya uğradı.[238]

---

235 Adolphe Bélot (1829-1890). Fransız tiyatro ve roman yazarı.

236 *Şems* (1312), Amade Guillemain'den Mahmut Esat; *Kamer* (1311), Amade Guillemain'den Mahmut Esat.

237 *Hizmet*'te tefrika edildikten sonra (1307/1889), 1891 yılında kitap halinde yayımlanan *Hikâye*, Avrupa'da roman türünün doğuşu ve gelişmesi ile romantizm, realizm ve natüralizm akımları hakkında bilgiler veren önemli bir eserdir. Kitap, 1998 ve 2010 yıllarında yeni harflerle de basılmıştır.

238 Yazarın daha önce 46. bölümde belirttiği gibi "Temâşâ", İshak Paşa Yangını sırasında yanmıştır.

Nihayet epeyce uzun bir fasıladan sonra *Bir Ölünün Defteri* romanına başladım. Bu fasıla pek hayr-âver oldu, zira üslûpta ve tahkiyede bir tekâmül safhası geçirmiş oluyordum.

49
Gazetede terakki — Banka dostları — Tiyatro iptilası — Fransız operetleri ve İtalyan operaları — Türkçe operet kumpanyası geliyor — Gedikpaşa'dan bakiye

Gazetenin manevi kuvvetinde günden güne artan bir terakkiye mukabil maddî halinde ancak salâha teveccüh denebilecek bir itidal hasıl olmuştu, öyle ki –kim bilir hariçte ne farzolunabilirdi– bir müddet sonra onun sahipleri olan muharrirlerine bir zahmet hakkı tefrik edilmek lazım gelince hasılattan iki kişiye şehrî yirmişer mecidiyeden kırk mecidiyeye kadar para çekmek salâhiyeti verildi, ileride hesap görülünce hisselerine daha ziyade bir meblâğ isabet edecek olursa tesviye edilmek üzere kaydı da ilave olundu. Hakikat-i halde hiçbir zaman hesap görülemedi, zaten görülseydi muharrirlere daha fazla bir şeyin isabeti ihtimali pek zayıf idi.

Buna mukabil bankada Türk olarak yalnız ben kalmıştım, muhasebede çalışmakla beraber bankanın Türkçe ve Türk âlemine müteallik işlerinde de ben kullanılıyordum; bu suretle yazımın gittikçe unutulan çirkinliğine karşı başka meziyetlere malik olabildiğime zehap hasıl olarak maddî ve manevi vaziyetimde büyük bir fark husule gelmişti.

Zaten manevi vaziyetimde hemen bütün diğer memurlara nisbeten bir müstesnaiyet vardı, ilk gününden başlayarak gerek müdürler, gerek bütün memurlar –sıfat-ı milliyeme hürmeten olacak– bana pek hatırşinasane davranırlardı. Mektep derslerine devam için banka zamanlarından çalınan saatlere iğmaz-ı ayn etmek bir kaide, verilecek emirlere ricaya müşabih bir ses koymak bir usul, addedilmek müdürlerce mûtat olduğu gibi bütün refiklerime de aynı zarafet-i muamele sirayet etmiş oldu. Hele benimle akran olanlar, az çok bir yaşta bulunanlar beni hakiki bir samimiyet havası ile ihata etmişlerdi. Hatta bankada mesela Katoliklerle Rumların arasında hiçbir zaman silinemeyen bir mezhep ve kavmiyet bürudeti hüküm-ferma olurken her iki tarafta da bana karşı bu neviden bir

fark arayan bir mübaadet hissi izhar olunmazdı; Katolikler belki biraz ihtiyatkâr idiler, fakat Rumlar ırklarına ait bir sokulganlıkla bana daha ziyade takarrüb için hiçbir fırsatı kaçırmazlardı. Her iki zümreden, daha ziyade ikincisinden, pek iyi dostlara maliktim ki beni aile hayatlarına, hususi içtimalarına davet ederlerdi, bunlarda genç kızlarla raksedilir, musiki âlemleri yapılır, seyranlar tertip olunurdu.

(Hâşiye: Küçük hikâyelerimin içinde bu âlemlerden mülhem olanlar vardır.)

Başlıca yapılan şeylerden biri tiyatro âlemleriydi:

İzmir'de bütün yaz mevsimini işgal eden bir tiyatro hayatı vardı; şehrin az çok müsait olan iki sahnesinde ya bir Fransız veya Rum operet kumpanyası, yahut –daha sık olarak– bir İtalyan opera heyeti oyunlar verirdi. Rumca yahut Fransızca mudhike veren kumpanyaların ara sıra İzmir'e uğradıkları olurdu ve o zaman İzmir'in pek müşkülpesent halkı karşısında oyunlar verebilmek için bu heyetlerin pek iyi intihap edilmiş olmasına lüzum vardı.

Burada İtalyan operalarından İzmir'de oynanması mümkün olanları, Bellini, Donizetti ve Verdi'nin hemen bütün yaşayan operalarını görüp tanımak ve hele Fransız operetleriyle pek alâkadar olmak mümkün oldu.

Bunlar arkadaşlarımın, biraz da benim, hemen ezberimizde idi; hele pek güzel sesli iki kardeş olan (A***) ailesinin kızı ve oğlu ezcümle Audran'nın *La Mascotte* operetinden Bettina ve Beppo'nun neşîdelerini şâyan-ı hayret bir sıhhatle teganni ederlerdi.

Onu sahnede mükerreren görmekle ve onlardan o parçaları dinlemekle bu operet hakkında adeta bir merbutiyet-i kalbiyye hisseder olmuştum. Sonra bu bir macera oldu ki hikâye edilmeğe muhtaçtır.

Bir gün (A***) kardeşler, bir tiyatro gecesinden sonra benden ayrılırken, ikisi birden:

– A!.. dediler; haberiniz yok. Bu kumpanya gider gitmez yerine bir Türk operet kumpanyası geliyormuş; şimdi söylüyorlardı..

Hayretle yüzlerine baktım:

– Kabil değil, dedim.

Bir Türk operet kumpanyasının mevcudiyetine ihtimal veremiyordum. Bunu söylememekle beraber rivayetin yanlış olduğunda ısrar ettim, onlar doğruluğunu iddiada musır oldular, ayrıldık.

Bir müddet sonra vukuat beni tekzip etti: İzmir'e Benliyan Efendi'nin[239] idaresinde bir Türk operet kumpanyasının gelmesi tahakkuk etti: Ve verecekleri oyunlar ilân edildi. Bu oyunlar Güllü Agop zamanından kalan mütercem Fransız operetlerinden başka –beş eser– Çuhacıyan Efendi'nin[240] üç operetinden –ki ben bunların mevcudiyetine vâkıf değildim– terekküb ediyordu: *Leblebici Horhor*, *Arif'in Hilesi*, *Köse Kâhya*...[241]

Kumpanya oyunlarını vermeğe başlayınca İzmir yerinden kopmuş azîm bir dalga halinde çalkalandı, adeta bir ihtilâl dalgası... Fakat asıl çalkalanan benim hissiyatımdı. Aradan on seneye yakın bir zaman silinmiş oldu, ben kendimi çocuk ve Gedikpaşa Tiyatrosu'na bir an evvel yetişmek için fenerin önünde koşuyor görüyordum. Sonra bu kumpanyanın başmuganniyeleri olarak Siranuş ile Koharih Şirinyan'ın arasında Virjin Karakaşyan vardı ve onu İzmir'in bu sahnesinde Madame Angot'nun kızı rolünde görürken on yedi yaşında çapkın Clairette'i görüyor gibiydim. Bütün o rolün bende çocukluk hengâmından müteressib kalan intibaları onun tatlı sesinde, şetâretli edasında toplanmış oldu.

İzmir'in bütün sanat müntesipleri ittifak ettiler ki bu sanatkârlar mütercem operetleri oraya gelen Fransız kumpanyalarından daha iyi oynamışlardır. Hiçbiri musiki terbiyesi almayan fakat seslerinin ve kabiliyetlerinin geniş müsaadatıyla beraber evvelce mahir rejisörlerin bıraktıkları an'anelere merbut kalan bu sanatkârların muvaffakiyeti yalnız o eserlere münhasır kalmadı, onlardan ziyade Çuhacıyan Efendi'nin eserlerinde görüldü. Hele *Leblebici Horhor* için bütün şehir çıldırdı, öyle ki uzun bir müddet bu operet sahneyi terketmedi. Evvela Siranuş tarafından, sonra o bir vak'a neticesile Mısır'a firar edince Virjin Karakaşyan tarafından söylenen parçalar ile Leblebici Horhor Ağa'nın parçası bütün ağızlarda daima terennüm edilen şeyler oldu. Yine İzmir'in bütün sanat müntesipleri iddia ettiler ki Çuhacıyan Efendi'nin bu eserleri baştan başa şark ve Türk şivesiyle memlû olmakla beraber garp musikisi tekniğinin operet nevinde emsalinden hiç geri kalmayan numunelerdi.

239 Asıl adı Arşak Haçaduryan (1865-1923). Operet kumpanyası kurucusu ve oyuncusu.

240 Dikran Çuhacıyan (1836-1898). Yerli operet sanatçısı. *Leblebici Horhor*, *Arif'in Hilesi* ve *Köse Kâhya* operetlerinin yazarı.

241 Güllü Agop tarafından Gedikpaşa Tiyatrosu'nda sahnelenen ilk Türk opera ve operetleri.

(İstitrad: Bu fikir bende de zamanla daha kuvvetle teeyyüt etti ve kanaat hasıl ettim ki bizde operet hatta opera vücuda gelebilmesi ancak Çuhacıyan Efendi'nin açtığı çığırda yürümekle mümkün olabilirdi. Aradan belki elli sene geçti. Bu yolda bir hatve atılmadı. *Pembe Kız* kabilinden eserler –ki birçok şarkıların yekdiğerine bağlanarak tevâlî etmesinden teşekkül etmiştir– matlûp neticeyi takrib değil tebid etmiştir. Bizde daima su-i tefehhüme sebep olan ve garp musikisi, şark musikisi tabiriyle yekdiğerinin mâkûsu addedilerek müntesiplerini iki muhasım fırkaya ayıran mesele hadd-i zatında vârid bile değildir. Yazık ki bir su-i tefehhüm uğruna bizde bugüne kadar operet ve opera sanatları doğmamıştır ve bu su-i tefehhüm devam ettikçe doğamayacaktır. Bu bahse bu hatıraların havsalası mütehammil olmadığından garp ve şark musikileri diye yâd edilen bu iki nevi musikinin bizde tevlit ettiği ihtilafa ve meselenin kendi görüşüme nazaran esasına dair olan kanaatlerimle fikirlerimi ayrıca yazmak başlıca emellerimdendir.)

50
Her şeyden biraz bir adam — Sesten başka her şeye benzeyen bir ses — Bir gayr-i me'mul tesadüf — Yine gayr-i me'mul bir ittifak — Komiğin sevinci — *Mascotte* tercümesine karar

"Her şeyden biraz Mehmet Efendi." Dökmecizade Mehmet Şevket Efendi'ye bu ismi ecnebi dostları bulmuşlardı ve aralarında onu daima "Un peu de tout" diye yâd ederlerdi. O, hakikaten her şeyden biraz bilirdi. Müstahzar ilaçlardan birini merak ederseniz size derhal terkibat-ı kimyeviyesini haber verir, merak etmezseniz bile gece gezerken gökte parlayan yıldızları isimleriyle nazar-ı dikkatinize arzeder, yanınızda bir köpek görse bütün köpek ecnas-ı muhtelifesini, evsaf-ı mahsusasıyla sayar, velhasıl heyetten, kimyadan yahut fizikle mihanikten malumat-ı mütenevviasının içinde sizi boğar; tarihte gayr-i muntazar tebahhurları vardır, on beşinci Louis'nin bütün metreslerini yaşları ile ta'dad eder, Çin imparatorluk sülalelerini şaşırmadan söylerdi. Sonra el işleri: Saatiniz, dikiş makineniz bozuldu mu, o derhal hizmetini arzeder, bir gün içinde onları tamir edilmiş olarak evinizde bulursunuz; bir billûr kâseniz dört parça

oldu, yahut bir kitabınızın cildi metinden ayrıldı ise telaşa mahal yok, her şeyden biraz Mehmet Efendi bunları da eki belli olmadan yeni haline getirecektir. Yalnız bir şeyde bu "biraz" kaydı hafif gelirdi: musiki.. Onun şark musikisi hakkında cidden şâyan-ı hayret vukufu ve musannef âsâr-ı kudemadan zengin bir mecmua-i mahfuzatı vardı. Bu musikiye intisap onu garp musikisiyle de iştigale sevketmişti amma bu zeminde lâkabının hududunu aşamayarak kâffe-i vukufu Fransız operetleri ile İtalyan operalarından kolayca parçaları piyanoda tıngırdatmaktan ileri gidemezdi.

Şark musikisinde, bilâ-tereddüt hükmolunabilirdi ki İzmir'de onun kadar bir başka vukuf sahibi yoktur. İzmir'in pek meşhur ve cidden muktedir musiki üstadı muallim Santo bile onun yanında baş eğerdi; yalnız bu vukufunu herkes için korkunç bir tehlike haline getiren bir şey vardı: sesi.

Bu bir ses miydi? Konuşurken musahabesinin şetâretine pek iyi tercüman olan bu ses terennüm ederken sesten başka her şeye kabil-i teşbih idi: Onu kör bir testerenin demir tellere sürtmesine, yağlanmamış bir kuyu çıkrığına, karayel rüzgârına tutulmuş bir pancur çengeline, velhasıl gıcırtı ve cayırtı namıyla hatıra gelebilecek her şeye teşbih etmek mümkündü: Fazla olarak teganni ederken şakaklarından başlayarak bütün boynunu, belki gömleğinin içine kadar, türlü takallüslerle kıvrandıran, koparacakmışçasına geren öyle adalât oyunlarına nâzır olurdunuz ki sizde zorlukla işleyen bir tulumbanın derinlerden parça parça, kopuk kopuk getireceği bir su tesirini hasıl ederdi.

Musikide tebahhuruna ne kadar hayret edilirse bir saz âleminde bulununca –ki ekseriyet üzere bu vâki idi– hânendelere iştirak etmesi ihtimalinden o kadar korkulurdu. Bu ihtimal de hemen daima tahakkuk ederdi: Evvela hasıl olacak tesiri bildiğinden sabrederdi, anlaşılırdı ki büyük bir cebr-i nefs ile zaafına mağlûp olmamak için uğraşıyor. Sandalyesinin üzerinde öyle bir oturuşu, iki tarafından iki elleriyle onu öyle bir sımsıkı tutuşu vardı ki baş dönmesine müptela bir adamın çatının kenarına yapışarak düşmemek için cehd edişine benzerdi; fakat nihayet sazın bir huruş zamanında uçurumun cazibesine kapıldığı ve artık düşmekten kendisini alıkoyamayacağı görülürdü. Demin yapıştığı iskemleyi bırakmayarak, onu arkasından sürükleyerek yavaş yavaş ilerler, hanendelerin arasına sokulur, kalabalıkta duhuliyesiz bir yere giren bir adam hâliyle iki kişinin arasına sıkışır

ve o sesiyle iltihak ederdi. Bir dereceye kadar bu kalabalığın arasında, saz ve ses gürültüsüne karışarak kabil-i tahammül olurdu. Lâkin bir zaman gelirdi ki büsbütün kendisini unutarak, adeta mest ve bîhuş, yanındakinin elinden defi çeker ve kimsenin bilmediği eski bir şarkıyı tek başına teganni ederdi. O zaman hanendegân, sâzendegân, sâmiin, perişan dururlar; belki bir cesur saz, bir keman yahut bir ud onu yalnız başına bırakmamak için merhameten arkasından takip ederdi.

O neler bilmezdi? Vaktiyle İstanbul'a mükerrer seyahatler yaparak dergâhlarda, musiki meşkhanelerinde, ihtiyar üstatlar nezdinde neler öğrenmemişti. Bestenigâr, evc-ârâ, tahirpuselik, karcığar, ısfahan[242], daha bilinemez neler, fasıl fasıl ezberinde idi; nakışlar, kârlar, besteler okurdu ki hakikaten her biri bir şaheserdi; ancak... Evet, ancak o ses...

Fakat herkes onun bu zaafını zarafet-i etvârına, nezahet-i hissiyatına, safvet-i kalbine, halisiyet-i vicdanına bağışlardı; herkes onu severdi ve herkesten ziyade onu ben severdim. O da benim için daima mürşit ve münebbih bir baba kabilinden vefakâr bir dosttu.

Bir gün rıhtımdan geçerken onu Türk operet kumpanyasının meşhur komiği Triyants ile yan yana tiyatroya girerlerken görünce evvela şaşırdım, bir saniye sonra da zihnimde bir şimşek çakarak derhal yanlarına yaklaştım.

Tarafeyni yekdiğerine tanıttıktan sonra Mehmet Şevket Efendi benim edebiyatla meşgul, hususuyla İzmir'in yegâne gazetesinde muharrir olduğumdan bahsedince Triyants durdu; yüzüme baktı, suale cesaret edemiyor gibiydi, nihayet cesaret etti:

– Beyefendi, dedi; Fransızca bilir misiniz?...

– Biraz... dedim. Mehmet Şevket Efendi bu biraz tabirini tashih etti. O zaman bu tuhaf sanatkâr koluma girdi:

– Bilir misiniz? diye başladı.

Hülasaten şunu anlattı: Kumpanya yeni bir operet vermek istiyormuş, Fransız operetlerinden biri, en ziyade *Mascotte* düşünülüyormuş, zira başmuganniye –Virjin Karakaşyan– bu rolü oynamak için adeta çıldırıyormuş...

Aşağısını işitmedim, kulaklarımda bir uğultu vardı. Ne tesadüf!. O da *Mascotte* için çıldırıyormuş. Zevklerde bu telâhuk talihin bir cilvesi demek değil miydi?

242 Alaturka musikide çeşitli makam adları.

Derhal atıldım, "Onu size ben tercüme edeyim!" dedim.

– Sahi, yapabilir misiniz? dedi, sonra sordu:

– Biraz nota bilmeli ki...

Bana kifayet edecek kadar nota talim etmiş olan Mehmet Şevket Efendi'nin kefaleti imdada yetişti. Triyants sevincinden ellerini ovuşturdu:

– Öyle ise şimdi *livret* –operetin metin risalesi– ile *partition* –teganni edilecek güftelerin muhtelif aksâmına ait besteleri hâvi nota mecmuası– bulmaya kaldı.

Sonra hatırına gelen bir fikri alnında parmağı ile zaptetmeğe çalışarak:

– Bunu size ben bulayım...

Dostlarına hizmet etmek vesilesine her şeyi feda eden Mehmet Şevket Efendi onları alıp bana getirmek taahhüdüne girdi. Artık ayrılmak zamanı gelmişti, zaten sevincimden mutlaka yalnız kalmağa muhtaç idim.

Veda ederken Triyants:

– Durunuz, bakayım, dedi; bugün ne?..

Parmakları ile saydı:

– Üç gün sonra bu saatte sizi burada bekleyeyim, sonra gider onu evde buluruz. Sizi takdim edeyim!..

Ellerini ovuşturarak:

– Kız ne sevinecek! Ne sevinecek, diye yürüdü.

O akşam Mehmet Şevket Efendi'nin bir kartı ile kitabı ve mecmuayı evde buldum...

51

Sahnenin füsunu — Operet tercümesinde takip olunacak usul — İlk ve son mülâkat — Bana en ziyade takdir kazandıran eser — Bir acıya mukabil bir sevinç — Tercümenin âkıbeti

Üç gün sonra?... Kendi kendime:

– Evet, üç gün sonra oraya giderken tercüme cebimde tamamen hazır olmalı; taahhüdünü aldım. Bu tercüme işini ikiye tefrik etmek icap ediyordu. Nesir kısmı, lisan talimine mahsus mükâleme kitaplarının ilk temrinleri kadar kolay bir şeydi. Teganni edilecek manzum parçalara gelince bunda dikkat edilecek yegâne cihet her mısraın

Türkçe mukabili olan mısra notalara tevzii itibarıyla aynı miktarda heceyi hâvi olmalıydı; bunlara ne aruz ne de parmak hesabı ile vezin, mevzubahis olamazdı. Kafiyeye gelince: En fakir kafiye ile hatta kafiye ıtlakına layık addolunamayacak bir ses müşabehetinden ibaret bir âhenkle iktifa mümkündü. Sade mümkün değil, zaruri idi. Başka türlü tercüme imkânı olmadığı içindir ki bu neviden eserlerde bir lisandan diğer lisana naklolunurken aynı usule tebaiyet bir kaide-i umumiye idi. İki mısraı hem-âhenk bir intiha ile mesela cemi edatının yahut fiil lâhikalarından birinin tekerrürü ile bitirmek musiki için iktifa olunabilir bir kafiye idi. Yegâne dikkat olunacak cihet heceleri aynı miktarda notalara tevzi edebilmekten ibaretti; diyordum; buna ilave edilecek bir nokta da bir mısra herhangi bir parçasından itibaren diğer bir muganni yahut hanendegân zümresi –*choristes*– tarafından tekrar edilecek ise Türkçe tercümenin de o noktada ikiye taksim edilebilmek kabiliyetinde olmasıydı.

Bu noktaları tespit ettikten sonra bu tercüme bir iş değil, bir oyun, bir eğlence oldu ve üç gün sonra öğleye doğru Triyants'ı bulmak üzere tiyatroya gittiğim zaman bütün tercüme –her mısraın yanında hecelerin adedini işaret eden bir rakamla– cebimde hazırdı.

O beni bekliyormuş, bittabi tercümenin cebimde olduğuna dair bir kelime söylemedim. Beni görür görmez:

– Sizi sabırsızlıkla bekliyordum, dedi. Bilseniz ne kadar sevindi! Hemen sizi görmek ve teşekkür etmek istiyor. Beraber eve kadar gideriz. O daha şimdi uykudan kalkmış olacak, amma zararı yok. Malum ya, biz sanatkârlar gece çalışırız, gündüz de dinleniriz..

Bir çeyrek saat sonra küçük bir evin alt katında, bir odanın kapısında idik; içerde gürültülü, kahkahalı bir muhavere vardı; benden evvel Triyants girip haber verince sesler birden durdu; sonra onun sesini işittim:

– Ne bekletiyorsun a canım, içeriye alsana.. Ne zararı var? Varsın böyle görsün... diyordu.

İçeriye girdim. Tütün dumanı ile dolu bir oda, üç beş kişi şuraya buraya ilişmiş, birkaçı ayakta... Ve onu gördüm, hayır onu değil, onun bir uzak hayalini. Karyolasının kenarına, bacaklarını sallayarak, oturmuş, çıplak ayaklarının ucunda terliklerini oynatarak, kapıdan girecek gence muntazırdı. Bu ne nâzenin Giroflé-Girofla idi, ne de çapkın Clairette. Çözük ve dağınık saçları şakaklarından başlayarak beyazlanmağa başlamış, üzerinden vukuat ile dolu senelerin mih-

netleri, meşakkatleri, kim bilir ne kadar çok hicranları geçen çehresi her gece için boyanıp ovuşturulmaktan yorulmuş, arkasında beyaz gecelik gömleği, kısa ve hafif bir atkı ile ancak saklanabilmiş bir fersude kadındı. Birden sanki hayalimin şâşaalarla, renklerle ihata ve tezyin ettiği sima sönüvermiş, onun yerine bir resmin boyaları, ziyaları uçtuktan sonra altından çıkan bir gölge kaim oluvermişti. Kalbimde bir şeyin koptuğuna, elini uzatırken kırıveren oyuncağın acısını duymuş bir çocuk ıztırabı ile ağlamak ihtiyacına mağlûp oluvereceğime hükmettim ve bana uzanan eli bir sis arasından alıp sıktım.

Onun yalnız gözleri ile sesini sahnedeki hayalin aynı bulmuştum, yalnız o kadar... Birden arada mevcut olan büyük yaş farkı karşımda sarih mânâsı ile dikildi ve bir dakika içinde iğfalkâr bir rüyadan silkinerek uyanmış oldum.

Sahnenin, sanatın, renklerle ziyaların, güzel sesle güzel edaların hayali kamçılayan, rü'yetin önüne galat sisleri yığarak bâsırayı uyuşturan füsunu içinde görülmüş rüyalardan sıyrılabilmek, silkinip uyanmak, onların ruhu tamamıyla istilâ ederek artık nez'olunamayacak bir hâkimiyet iktisap etmelerine vakit bırakmamak için hakikati işte böyle terliklerinin içinde ayaklarını sallayarak demir karyolanın kenarına ilişmiş, gecelik gömleği ile, yakından görmek lazımdır.

Yaş mesafelerini ölçmeden, hakikatin ne müthiş bir hülya inkisarı ile tecelli edeceğini düşünmeden hayalin sihrine meczub olan bütün genç nesillere aynı neviden teması temenni ederim.

Hemen cebimden tercümeyi çıkardım ve ona uzattım:

– Benden istediğiniz tercüme..

Hep birden, başta onunla Triyants bir nidâ-yı hayretle yüzüme baktılar:

– Nasıl? Tercüme mi? Bitti mi, birkaç gün içinde?

Hepsinin çehresinde okunan mânâ bir genç çocuğun nefsine pek fazla itimadından mütevellit müfrit bir iddiasına karşı hayret, belki biraz da istihza mânâsı idi. Hatta bir ses:

– Emin misiniz? dedi.

O, bir yandan Fransızca metni, bir yandan tercüme defterlerini karıştırıyordu; kendi kendisine dalgın gözlerle:

– Buna inanmalı mı? diyordu. Galiba Türkçe okumak bilmiyordu. Defterleri bana uzattı, kendi Fransızca metnin bir sahifesinde tevakkuf ederek:

– Rica ederim, dedi; pek sevdiğim parçalardan biri.. *Mascotte* Ballade'ıdır. Bunu nasıl tercüme ettiniz.. Ve Fransızca metinden ilk iki mısraı okudu:

Un jour le diable ivre d'orgueil
Choisit dans sa grande chaudière

Ben derhal tercümesini buldum ve okudum:

Bir gün mest-i gurur şeytan
Çıkardı kazanlarından

"Seçti büyük kazanından" demek aslına daha mutabık olurdu, fakat ben diğer sureti tercih etmiştim. "Şeytan" ile "dan" kafiyesi de tercümede beklenilebilecek muvaffakiyetlerin en mutantan bir nev'i idi.

Hepsi birden alkışladılar. Alkışlanmak zevkini burada tattım ve hayalimin inkırazından mütevellit acıyı muharrir sıfatı ile kazanılan muvaffakiyetle unuttum.

• • •

Birkaç gün sonra tercümeyi ben okudum, kumpanyadan biri Ermenice yazdı, bu birkaç celse devam etti. Bir gün de Ermenilerden Türkçede muktedir addolunan bir heyet, bir dava vekili, bir Türkçe muallimi, bir konsoloshane tercümanı, tercüme ile metni mukabele için toplandı. Burada diyebilirim ki o zamana kadar yazdıklarımın hiçbiri bana bu zevki tattırmamıştı. Onu, artık suret-i hususiyede hiç görmedim.

Uzaktan uzağa işitiyordum ki provalara başlanmış, herkes kendi payını öğreniyor. Yalnız *choristes* için zorluk çekiyorlarmış..

Sonra birden İzmir'in içinde bir büyük haber uçtu: Öğrenildi ki Virjin Karakaşyan bir konsoloshane tercümanı tarafından kumpanyadan çıkarılarak alınmıştır. Bundan sonra artık kumpanyaya dağılmaktan başka bir çare kalmadı ve *Mascotte* tercümesinin Ermenice harflerle sureti kim bilir nerelerde kaldı.

Bu tercümenin bende kalan Türkçe nüshasını, senelerden sonra, o zaman bizde tiyatro harekâtının başında bulunan Rıdvanpaşazade Reşat Bey[243] almıştı. Ne oldu, bilmiyorum. Bir aralık *Mascotte*'un

243 Reşat Bey (?-1919). Kuruluşu sırasında Dârülbedâyi müdürlüğü de yapan tiyatro yönetmeni.

temsilinden bahsolunduğunu işittim, fakat zannetmiyorum ki o teşebbüs benim tercümeme müstenit olsun. Belki de onun muharref bir şekli idi...

52
Biraz aile hayatı — Bir ticaretin inkırazı — Kaybolan gençler, küçükler — Ölüme karşı bir isyan — Hayalimin bir manzarası — Bahçeye sığmayan bir aile — Yapyalnız...

Burada, biraz hayat-ı hususiyemde tevakkuf lüzumunu hissediyorum: Hariçte o kadar revabıtla mukayyet idim ki zaten müsteskal bir unsur olmaktan başka bir ehemmiyet iktisap edemeyeceğimden emin olduğum babamın ticaretgâhı ile ancak uzaktan bir alâka taşıyordum. Babamın da benden bir istiğnası vardı ki işlerinin mümkün mertebe salâha teveccühünü göstererek beni mutmain ediyordu. Amca Sadık Bey o derece küşayişe müsait işlerin içindeydi ki, babasının ağyar eline geçerek başka tarzda bir cereyan alan halı ticaretgâhını artık yorgunluktan, bezginlikten, yaşlılıktan mütevellit bir kesel ile terketmek niyetine mukabil onu istihlaf etmek arzusunu göstermeğe vakit bulamıyordu. Nihayet netice tahakkuk etti: Uzun senelerin Uşşakîzade ailesine has bir ticaret halinde bulundurduğu halıcılığa nihayet verildi; dedemin kışları Çorak Kapısı[244] konağında, yazları Göztepe köşkünde daha ziyade gecikmeyecek olan diğer neticeyi mütevekkilane bekleyişine şahit olduk.

Ölümün vakit vakit esen rüzgârı böyle aramızdan birer ikişer yaşlıları alıp götürüyordu. Hükümlerine itiraz mümkün olmayan, onlar tecelli ettikçe saburane baş eğmekten başka mukabele edilemeyen kahhar kanunun bir gün pek sevdiğim dedemi de götürmesine anbean muntazır olmalıydı. Fakat bu sıralarda güya karanlıklarda sinen ve etrafın bir gaflet dakikasından istifade ederek uzanan ölümün pençesi aramızdan gençleri, küçükleri de avlamakta vahşiyane bir haz duyuyor gibiydi. Ben yaşamak için, hayatın en'am ve eltafından, lezâiz ve ezvâkından, müstefid olmak için lütufkâr bir kuvvet tarafından meydana atılan bu şen ve şuh, emel ve ümit ile pür-helecan çocukların birer ikişer o zalim pençeye takılıp gidişine nâzır oldukça bir

244 Bugünkü Basmane semti.

isyan duyuyordum; ve biçare beşeriyetin mantığı ile, muhakemesiyle halledemediği muammalara; efsanelerden, rivayetlerden, akidelerden çıkardığı hükümlerle cevapları arasından bilhassa birisinde zihnimin iliştiğine dikkat ediyordum. "Acaba, derdim; mevcudata hâkim olan iki kuvvet mi var ki birinin yaşatmak, mesut etmek, boşlukları şâd ve hurrem mahlûkat ile doldurmak lütfuna karşı diğerinin elinde bir orakla etrafına harabî ve perişanî kasırgalarını savurarak güzel, iyi ve mesut ne varsa, yaşamaya, gülmeye müsait ne bulunursa onu biçmek, yere sermek ve çiğneyerek geçmek için bir usanmaz, bıkmaz cengi olsun? Her iyi şeye karşı sönmeyen husumetinin intikamını almak için bir kötülük getiren bir kuvvet... Ve bütün mevcudat, böyle, neşvedar kırmızısı, matem-âver siyahı ile dolana dolana bükülüp giden iki muarız kuvvetin biri müspet biri menfi iki cereyanın ipliklerinden örülmüş bir ağ içinde çırpınmaya mı mahkûmdur?..."

Bu gençlerden, küçüklerden o zamana kadar ve heyhat! O zamandan bugüne kadar ailenin ne kadar kurbanları oldu. Şimdi gözlerimi kapayınca onların uzun silsilesi, dudaklarında bir elem mührü ile, hayalimden geçiyor.

Bugün bazen yapyalnız, bahçemin boşluk ve tenhalık âleminde dolaşırken onların hayalini arkamdan alay alay, gülüp oynayarak, beni takip ediyor görmek isterim.

Ve bir hülya icat ederim: Derim ki onlar hep yaşasaydı, dünyaya geldikleri dakikadan itibaren hep serpilmiş, büyümüş, önlerinde açılan hayat mesafesini mukadder adımlarla takip etmiş olsalardı. İçlerinde bugün torun sahipleri olacaktı, her biri etrafında peyklerini toplayarak birer küme teşkil edecekti. Bunların aralarında açılmış, genişlemiş öyle fasılalar olacaktı ki belki uzaklardan yekdiğerini seçemeyeceklerdi; fakat ayrı ayrı yollardan hepsini bana bağlayan ipliklikler olacaktı; öyle ki en yaşlısı bugün ben olan aile reisinin etrafında mahrekleri muhtelif fakat nokta-i cazibesi müttehid bir âlem teşkil olunacaktı. Bunlar, mesela aile yaşlısının üzerinde bir senenin daha devrini ikmal etmiş olduğunu tes'id etmek için hayatlarının şetâret ve saadetini getirip yalnızlığımın hüznüne vermek istemiş olacaklardı. Böyle fevc fevc etrafımda, önümde, arkamda koşarak, gülüp oynayarak, senelerin böyle bitmek bilmeyen bir tevâlî ile gelip birikeceğine inanan bir gafletle beni tebrik edeceklerdi. Ne olurdu? Bu hülya bir hakikat olsaydı ve onlar, artık bahçenin içine sığamayarak, bu mesut günü bitirdikten sonra takım takım, üçer beşer, yanıma gelselerdi;

elimi öpenler, gene nefesleriyle soluk yanağıma dokunanlar, pembe simalarını dudaklarıma uzatanlar olsaydı; gülerek, alınan taahhüdün infaz edileceğinden emin, benden gelecek sene yine bugün için mev'id-i mülâkat alarak, veda etselerdi...

Gelecek sene... Ne meşkûk bir tarih!..

Ben onları teşyi ederken, kapıya kadar teveccüh eden adımlarla onların refakati lezzetini mümkün mertebe temdide çalışırken, veda nöbetinin benden sonra ailenin en yaşlısına geldiğini fark ederek bir saniyelik tereddüt vakfesinden sonra onu iki elimle omuzlarından tutsam ve bir kelime söylemek için yutkunarak buna muvaffak olamasam, sadece gözlerine baksam, o da bana baksa.. Ve bu teati edilen nazarla söylemek mümkün olan şeylerin kâffesi söylenmiş olsa...

Gelecek sene, o meşkûk tarihten sonra, ihtimal ki aile reisliğinin senelerden mürekkep yükü onun omuzlarına düşecek ve böyle her meşkûk tarih geçtikçe bu silsile ondan berikine, ötekine intikal ede ede uzanıp gidecek.

Bu mânâyı ifade eden teati-i nazardan sonra ikimiz de gözlerimizin pınarında biriken birer katreyi silerek, sâkitane ayrılsak...

• • •

Ölümün kahrı böyle ailenin sinesinden, kenarından ve civarından takım takım kurbanlarını aramızdan eksiltirken kalbimde mahiyetini kendi kendime de itiraftan korkulan bir ihtimal vardı, bir ihtimal ki bana o kahhar pençenin bir gün, heyhat!.. Pek yakın bir gün, ta mevcudiyetimin içine kadar sokulacağını, ciğerlerimi sökercesine dünyada en büyük sevgimi teşkil eden vücudun benden alınacağını ihsas ediyordu.

53

Bir bahanenin avâkıbı — Karşıyaka'da bir ikamet — Kayseri'den İzmir'e bir kol — Necat ihtimallerinin iflâsı — Sahilde kumları eşerek aranan tesliyet — Heyhat! Hayatımın en büyük acısı

Beni İstanbul'dan çağıran hastalık haberi tamamıyla uydurma bir bahane değildi; annemin İzmir'e geleliden beri alnında çizilen endişe çizgisinin mânâsı, onun günden güne artan yalnız kalmak, karanlık

odalarda saatlerce düşünmek, kimse ile görüşmemek, ancak ailenin etrafında deveran eden kocakarıların, dalkavuk kadınların gevezelikleriyle oyalanmak; beni gördükçe ışıldayan gözleri mûtattan derin bir elemin gölgeleri ile sislenmek kabilinden araz ile teeyyüt ediyordu. Muhakkak hasta idi, onu için için kemiren bir şeyler vardı ki onun ismini hekimlerin ancak bir dudak burması, gözlerini önlerine indirmesi ifham ediyordu. Bir aralık tebdil-i havadan bahsolundu: Rodos, Beyrut, Mısır tizkâr edildi; hiçbirine muvafakat etmiyordu; hele İstanbul'dan bahsolununca şiddetle muhalefet etti. Orada kalan eski hayatın yadigârları ile, yahut, kendisinden saklanan sevgili kardeşinin oraya gidilince artık tahakkuk edecek olan acısı ile karşı karşıya gelmeğe nefsinde kâfi kuvvet bulmuyor muydu?

Bir aralık babamın onu sevindiren bir teklifi oldu: Rumeli'nin muhtelif taraflarında gezdikten sonra nihayet Bergama'ya gönderilen enîştemin yanına gönderilmek... Kızı ile beraber bulunmak onu memnun etti ve uzun bir mevsimi orada geçirdi. Avdetinde hekimlerin müttefikan hükmü bu ikametin aleyhine sudûr etti. Ve karar verildi ki İzmir'de havası mutedil, seması en müşemmes olan Karşıyaka'ya götürülecek...

Buna çocuk gibi sevindi. Zarif, küçük fakat hoş bir köşk... Onun her tarafını memnun bir tebessümle dolaştı, kendisine bahçeye ve güneşe karşı bir oda intihap etti; onun yanında bir küçük odayı bana gösterdi:

– Burada, ta yanı başımda yatarsın... dedi; beni mümkün mertebe yakın bulundurmak istiyordu. Onun asıl sevinci aileden, babamın ailesinden, o muhitten uzak kalmaktan tevellüt ediyordu, zannederim.

Marizane bir alınganlıkla küçük bir nazardan, bî-mânâ bir kelimeden türlü türlü istintaçlar yapa yapa onda adeta bu âlemden bir tevahhuş hissi peyda olmuştu. Yalnız kendi ailesi arasına gittikçe onun değiştiğine dikkat ederdim.

Kayseri'nin bir marufiyet-i tarihiyeye malik olan Hacı Bey ailesinden gelen annemin vefat etmiş bir dayısından İzmir'de kalan akrabası vardı ki, zarafet-i edaları ile, halisiyet-i vicdanları ile, bilhassa eski taşra asilzadegânında an'ane olarak muhafaza edilen kibarane hayatları ile her ikimizde pek munis, pek müferrih tesirler yapardı. Bu muhitin içinde iki üç günlük misafiret annemi eski şetâret-i mesudanesine iade edercesine hayr-âver bir şifa mukaddemesi teşkil

ederdi. Fakat ancak manevi olan bu mukaddeme orada tevakkuf eder, o yine karanlık odasında bir parmağını şakağına dayayarak derin düşüncelerine avdet ederdi.

Karşıyaka'ya naklolununca da böyle manevi bir şifa mukaddemesinin mevcudiyetine inandık: Fakat heyhat! Günler geçtikçe artık inkâr edilemeyecek bir hakikat olmak üzere görüldü ki onun için bir necat ihtimali kalmamıştır.

• • •

Bu hakikat yavaş yavaş, burula burula sokulan bir kızgın şiş acısı ile ruhumun içine girdikçe, ben daha onu yatağında serilmiş görürken, mateminin ıztırabıyla kıvranıyor, nefsimi hayatın dağdağaları arasında yuvarlanmağa salıverirken göğsümün üstünde tazyik eden ve beni nâgehan haykırmağa, acımı harice taşırmağa sevk eyleyen bir ağır taşın eza-yı sıkletini duyuyordum.

Vazifeden başka bütün iştigaller, bittabi seyranlar, eğlenceler durmuştu. Etrafımın bana takayyüt eden, beni gördükçe gülmek vesilelerini bertaraf eyleyen bir şefkat havası ile muhat olduğuma dikkat ettikçe zavallılığımın daha sarih bir ifadesini bulmuş olurdum. Sabahları ona veda ederken, akşam avdetimde onu daha iyi bulmak ümidiyle avunmağa çalışarak çıkardım; akşam Karşıyaka vapurundan çıkınca birdenbire eve avdet ederek sabahleyin icat olunan ümitlerin boşa çıktığına şahit olmamak için ya uzun bir seyran yapar, yahut deniz kenarında bir kahvede bastonumun ucu ile kumları eşerek fevka'l-me'mul bir hadise zuhurunu beklerdim. Bir akşam yine böyle düşünürken, tahliline lüzum görülmeyen bir ihyacın sevkiyle, içtim, içtim; tahammülümün pek çok fevkine çıktım; ve birinci defa olarak eve sarhoş avdet ettim.

Herkesten evveli bu, babamın nazar-ı dikkatine çarptı, hiçbir muaheze kelimesi söylemeden beni yukarıya çıkmaktan alıkoyan bir işaretle aşağıda, annemden uzak bir odaya götürdü, sedirin üzerine oturttu, başımı okşayarak, ancak o zaman ağzını açtı:

– Biraz burada istirahat et de.. dedi.

Bu kifayet etti; başıma temas eden o el, bana şefkat hissi veren o söz o zamana kadar birikmiş acılarımın coşmasına sebep oldu; sedirin üzerine kapandım ve uluya uluya ağladım. Annemin asıl matemini işte bu gece burada tutuyordum.

• • •

Bir akşam onun odasına girdim. O hiç hareket etmiyordu, gözleri kapalıydı, yalnız ince birer kalem halini alan soluk parmakları çarşafın bir kenarında bir derûnî âhengin mızrabı gibi kımıldanıyordu.

Sâkitane kanepeye, onun ta yatağının karşısına oturmuş, bekliyordum. Bir aralık fevkalâde bir hadise oldu:

Annemin gözleri hep öyle kapalı iken sesini, sanki bir rüyanın arasından, örtülü, sisli bir sesini işittim:

– Halit!.. dedi, orada mısın?

– Evet, anne!.. Bir dakika durdu, sonra yine o sesle sordu:

– Haniya sen bir şarkı söylerdin. Onu bulamıyorum. Bana onu söyler misin? Amma pek yavaş, yalnız ben işiteyim...

Hangi şarkı idi o? İkimiz beraber aradık, nihayet bulduk, bulduktan sonra dudaklarında bir memnuniyet tebessümü dolaştı, eliyle bana:

– Gel! dedi. Bir iskemle alarak ta yatağının kenarına kadar gidip oturdum, elini uzattı ve elimi aldı, parmaklarını parmaklarımın arasına geçirerek:

– Haydi, onu bana söyle... Amma yavaş, pek yavaş..

O zaman mırıldanarak söyledim:

Hâl-i nez'imde acırsın sevgilim dinle beni,
A benim rûh-ı revânım seven ölsün mü seni

O vakit gözlerinin kenarından yekdiğerini takip eden seri yaşların donuk, gergin yanaklarının yeşile dönen rengi üstünde yuvarlandığına dikkat ettim; parmaklarını parmaklarımdan çözerek ruhunun elîm ıztıraplarına daha ziyade nâzır olmaklığıma müsaade etmek istemeyerek bana işaret etti:

– Haydi, artık git!.. demek istedi.

• • •

Bugünden sonra geçen elem günlerini, nihayet o müthiş acının gözleri arkasında kalmış bir tabut şeklinde tahakkuk gününü tasvir etmeyeceğim; edemeyeceğim...

O günden sonra artık Karşıyaka'ya dönemedim, zaten artık beni bırakmayan ailenin elinde iradesini kaybetmiş bir vücut uysallığı ile nefsimi salıvermiştim. Oradan oraya beni alıp götürüyorlardı;

nihayet kendime bir hayat yapmaya kadar son merhale olarak, yine bir aşk tedavisi seyahatinden avdet eden Süleyman Bey'in yanına, Göztepe köşküne gittim.

54
Haset ve garezin âleti — Daima ısırmağa müheyya bir engerek — Yuvarlak bir adam — Entari ile rıhtım piyasası — Bir vaaz dinlerken — Medresede bir mukabele — Yobazın intikamı — Nahoş bir seyahat ihtimali

Ne ef'al ve hissiyatımda, ne akval ve harekâtımda sebep olacak bir serrişte olmamakla beraber hasedin ve garezin bana hücum etmek, karışık ve karanlık ihtirasların benden intikam almak için buldukları bir çare vardı: Beni mübalât-ı diniyeden tecerrüd ile itham etmek..

Bir rahip mektebinde bulunmuş olmak, kolunun altında Frenkçe kitaplar taşımak, hususuyla iyice giyinmek, iyice yaşamak, pek genç yaşta Mekteb-i İdadi'de muallim, gazetede muharrir, bankada memur, daha bilinir mi neler olmak kâfiydi; haset, riya nikabını takarak başka bir nâm ile, karşısındakileri derhal iskât ve ikna edecek yüksek bir şeyin çehresi ile görünmeğe teşebbüs edecekti ve ediyordu.

Mişvâr ü efkârımda bunu muhik gösterecek bir nokta olsaydı, hakikaten hissiyatımda ve itikadâtımda bu isnada esas teşkil edebilecek bir cihet bulunsaydı belki onları bu derece hakir, zelil, şâyan-ı nefret görmeyecektim.

Ne zaman bir mübâhase olsa, ne vakit bir mülâtafe yapılsa, bu isnadın beklenmeyen bir perdenin arkasından çirkin suratını çıkarıp kahkaha arasında beni susturmasına maruz kala kala kudurur, o zaman, hiçbir tecavüz veya tarizi hazm ile, itidal ile telakkiye müsait olmayan gençliğimin galeyanı arasında ben de köpürür ve püskürürdüm. Bu tuğyan onların ateş-i gayzını söndürmez, bilakis körüklerdi.

Birçok mütearrızların arasında bir Rüsumat başkâtibi vardı ki İzmir'e yeni gelmişti, daha memleketin mizacını öğrenmeden bana bu zeminde, fakat güya latîfe şeklinde tarizi kendine bir zevk edinmişti. Bu yusyuvarlak, yerden yapma, yürürken yuvarlanan bir fıçı şeklinde bir adamdı. Evvela tarizleri tarizden ziyade latîfeye

benzemekle başladı, bu müphemiyet içinde ona mukabele etmek belki beni gayr-i muhik gösterir mülâhazasıyla tebessüm ederek geçiştiriyordum; fakat bu tebessümün mânâsı:

– Elbette bir gün daha sarih olur ve bana fırsat verirsin; demekti.

O gün teahhur etmedi, bir Ramazan gecesi kitapçı Sabri Efendi'nin dükkânının önünde arkasında entari, sırtında Şam hırkası ile oturuyordu. Yanında bir iki kişi daha vardı. Ben dükkâna girerken nargilesinin marpucunu ağzından çekerek:

– Bonjur, mösyö... dedi.

Bu kâfi idi, derhal nâgehanî bir inkıta-ı deveranla mahrekinde tersine dönüveren bir çark süratiyle döndüm:

– Efendi, dedim; bana Halit Ziya Bey derler, mösyö demezler. Her şeyden evvel size bunu ihtar ederim; sonra bu vaziyette otururken, elinizde marpuçla bana hitap etmenize müsaade edemem. Bunun mukabelesi elinizden marpucu alıp suratınıza çarpmaktır, bunu da yapılmış addediniz...

İtiraf ederim, pek fazla idi; fakat hayatın tecrübeleri fıtratımın dikenlerini törpüleyesiye kadar hep böyle kirpi olurdum ve bunun için nefsime pek husumet celbettim.

Yusyuvarlak adam küçüldü küçüldü tostoparlak oldu. Bununla da iktifa etmedim. Bu adamın yaz geceleri o kıyafetle rıhtım piyasasına çıktığını ve gören ecanibin tezyif nazarı altında dolaştığını da bundan eza duyan Türklerden işitirdik: Gazetenin ilk çıkan nüshasında bundan bahisle, isim tasrih etmeyerek fakat şahsı gösterecek bir ifade kullanarak, alaylı bir fıkra yazdım. Sonraları elimde mevcut bir vasıtayı böyle tatmin-i hiddet için kullandığıma nedamet hisleri duydukça:

– Evet, amma esasen ona böyle bir ders vermek ve Türk memurunun şerefini tezyif edilmekten kurtarmak lazımdı; diye tesliyet bulurdum.

Bu zeminde daha mühim bir vak'a hikâye edeceğim:

Ramazan münasebetiyle cerre çıkmış[245] hocalar içinde Hisar Camii'nde vaaz eden biri vardı ki cerbezeli, gür sesli, şahsen de heybetli bir adamdı; fakat tamamen yobaz tabirine layık bir herifti.

Bu adam her akşam dedemin konağında hocalara, softalara, fa-

245 Eskiden medrese talebelerinin genellikle Üç Aylar denilen Recep, Şaban ve Ramazan aylarında bulundukları yerin civar kasaba ve köylerinde imamlık ve vaizlik yaparak bir yıllık geçimlerini sağlayacak para ve erzak toplamaları işi.

kirlere küşade bulundurulan iftar sofralarının da dâimî misafiriydi; beni de orada dolaşırken görerek tanırdı. Galiba gördüğü ve tanıdığı için iskât edilemeyecek bir gayz-ı hasudane de duyardı ki evimizin müdavimi olmak sıfatının icabât-ı nazikânesine bile tebaiyet edemedi. Bir gün ben Hisar Camii'nde onun vaazını dinliyordum. O beni sâmiin arasında görünce hemen mevzua bir küçük çelme attı ve sözü diğer bir mecraya dökerek Frenkleri taklit edenlerden, onlar gibi giyinip onlar gibi yaşayanlardan, Frenkçeden başka şeyler okumayanlardan hatta cebinde Frenkçe kitaplarla cami-i şerife gelenlerden bahsetti; sarı ve gür kaşlarının altından kayan eğri bir nazarı da gizlice bana akıyordu; nihayet sözünü:

Men teşebbehe kavmen fehüve minhüm...[246]

ile bitirdi, buna bir de mânâ verdi ki ne demek istediğine herkes vâkıf olsun.

Orada, camide herkesin içinde, vaiz efendiye nasıl mukabele edilebilir? Adamı parçalarlardı. Bunu idrak etmeyecek kadar gafil değildim. Kendi kendime bir hareket tarzı çizdim: Onun geceleri Hatuniye Medresesi'nde misafir olduğuna vâkıftım. Hemen o gece yanıma genç refiklerimden birini alarak –sebeb-i ziyareti ona söylemedim– oraya gittim. Hep hocalardan mürekkep bir cemiyet içine laubali bir selâmla daldım. Bunların arasında dostlar da vardı, ezcümle Müftizade ve Mansurizade...

Dört kelime teatisinden sonra, dönüp ona tevcih-i hitap ederek:

– Hoca efendi... diye başladım. Sesimde bir kuruluk vardı, fakat gittikçe daha inkişaf eden bir selâsetle söyledim. Ne söyledim, onu yarım saat sonra bile tahattur edemezdim, kırk seneden fazla bir zaman sonra, o hararetle taşan sözleri, kayıt ve zaptetmek mümkün değil. Fakat bunları tahmin etmek pek kolaydır. Hocanın gittikçe sararan rengi odanın gittikçe daha ağırlaşıyor zannedilen sükûtu içinde müthiş bir hezimet teşkil etti, oradan yine laubali bir selâmla çıktım.

Hezimet!..

Riya ve haset, garez ve hırs böyle bir hezimetle sükûn bulur mu, hususuyla onun için din perdesinin arkasında gizlenerek fırsat beklemek mümkün olursa?

Bu birkaç gün sonra zahir oldu.

246 "Bir kavme benzeyen onlardan olur."

Annemin son zamanlarıydı. Gece yarısından sonraya kadar ıztırap ile dolu bir gece geçirdik. Herkes odasına çekilip yattığı bir sırada idi ki köşkün bahçe kapısına vurulduğu işitildi. Bu fena gecede böyle bî-vakit kapı çalınması hepimizi ürküttü. Babamla ben aşağıya indik, ben uşakla beraber bahçe kapısına gittim.

Karşımda Tevfik Nevzat'ı görünce hayretten dondum. Ben daha sormadan o kesik kesik:

– Seni yalnız görmek isterim; dedi.

İçeri girdik. Babama rica ederek onu yukarı gönderdim. O zaman Tevfik Nevzat anlattı:

Benim aleyhimde bir mazbata yapılmış, üç beş kişi tarafından imza olunarak hâkime verilmiş. Ben bir gün Hisar Camii'nde otururken yanımda bulunanlardan birinin:

– Avrupa hükeması peygamberimiz efendimiz hakkında ne derler? sualine öyle bir cevap vermişim ki bu adeta –hâşâ sümme hâşâ– sebb-i nebî[247] mahiyetinde imiş. Bunu haber alınca Tevfik Nevzat bir kayığa atlamış ve bu gece yarısında İzmir'den Karşıyaka'ya kadar gelmiş. Hemen yarın sabahleyin erkenden babamın hâkim efendinin evine giderek işin önüne geçmesine âcil lüzum varmış.

O söylerken bu her şeyden evvel halisül-vicdan dostun iki ellerinden tutarak fedakârlığına ifa-yı teşekkür etmek istedim, sonra düşündüm. Hakikaten bir gün Hisar Camii'nde böyle bir suale maruz kalmış ve ona peygamberine fart-ı hürmet ve ubudiyetle merbut bir İslâm çocuğunun vermesine intizar olunabilen en derin ihtisasat-ı dindarane ile dolu bir cevap vermiştim. Onu tahrif etmişler ve bu hale koymuşlardı.

Teşekkür olunur ki, hâkim Emin Efendi –bir aralık *Şehbal*[248] musavver risalesini çıkaran ve en güzide evsaf ile mütehallik olan Sadettin Bey'in[249] pederi– münevver fikirli, temiz vicdanlı, yüksek tıynetli bir zat idi. Yoksa ben de Süleyman Bey gibi bir seyahate çıkacaktım: Fizan'a, Sinop'a, San'a'ya, bilir miyim, hangi menfâya... Fakat onun gibi aşk tedavisine değil üzerine husumeti celbeden bir çocuk taşkınlıklarının tedavisine gidecek ve belki bugün bu vak'ayı hikâye edebilecek mevkide bulunmayacaktım.

---

247 Peygambere küfretmek.

248 1909-1914 yılları arasında 100 sayı yayımlanan ve musiki yazıları yanında sosyal konulara da yer veren ilmî ve edebî muhtevalı dergi.

249 Hüseyin Sadettin Arel (1880-1955). Türk musikisi bilgini ve bestekâr.

55
Göztepe sahillerinde balık avı — Esrarengiz Hollandalı — "Burun" manzumesi — Şimal şiirleri — *Mezardan Sesler*

Ölümün soğuk havasıyla ihata edilmiş gibiydim. Ben sınıfta iken şakirtlerimin usluluğunda, bankada refiklerimin bana hitap ederken seslerinin birkaç perde inen yavaşlığında, gazete idarehanesinin daima şatır kahkahalarla öten duvarları ben girer girmez birer siyah tül perde ile örtülüyormuşçasına sükûta lüzum görüşünde hep bana matemdide olduğuma işaret eden bir ifade vardı. Bu ifade asıl işlerimi bitirip de Göztepe köşküne dönünce daha ziyade vuzuh kesbetmiş olurdu. Ev halkınınetrafımı tavaf eden bir tecessüs ve terahhum nazarı vardı. Gösterilen istisnai itinalar olurdu ki ben kendisine fazla takayyüt edilmek lazım gelen bir adam olduğuma delâlet ederdi. Bu en ziyade Süleyman Bey'de zahirdi. O söz söylemeğe pek taraftar değildi, yalnız üzerimden kayan bir gizli bakışı olurdu ki kendisini bana hissettirmeksizin hemen kaçar, başka bir tarafa in'itaf ederdi. Ben bunu fark etmemiş görünerek mânâsını derhal anlamış olurdum ve ona adeta sokulmak ihtiyacını duyardım. Fakat bu mümkün olmazdı, ben onu akşam avdetimde balık avı ile meşgul bulurdum, aramızda on beş yirmi arşınlık bir deniz fasılası ile..

Bir yamaç üstünde ve büyük bir bahçenin ortasında kâin olan köşkten inildikten sonra caddenin diğer tarafında, deniz kenarında ayrı bir bahçe ve burada aileye mahsus güzel bir deniz hamamı vardı.

Her altı ayda bir meyus aşkın tedavi seyahatinden avdet ettikten sonra bir başka aşka düşmeden evvel kendisine bir meşgale icat eden bu mübtelâ-yı sevda bu defa balık avı merakına giriftar olmuştu, öyle ki bütün gününü deniz hamamında diz üstü çömelmiş yahut sandalla biraz ileriye açılarak denize doğru sarkmış geçirirdi.

Bu merakta kendisine refakat eden birisi vardı: İlk günden itibaren bu adamla dost olduk. Bu kimdi, nereden gelmişti, nasıl yaşardı, hususuyla o zamana kadar nasıl yaşamıştı? Bunlara dair elde edilebilen malumat müphemiyetten kurtulamamıştı. Hâlâ onun hayali zihnimde buzlu bir cam arkasında teşhis olunamayan bir çehre gölgesi halinde kalmıştır.

Hollandalı idi. Van Len (...) isminden de milliyeti belliydi. O zamana kadar şimal memleketlerinden, İngilizlerden başka, kimse tanımamıştım; yalnız Hollanda'dan gelmiş olmak nazarımda ona bir garabet rengi atıyordu. Memleketinin eski bir Hariciye memuru olduğuna dair birkaç kelimesini, aksâ-yı şarkta dolaştığına delâlet eden birkaç fıkrasını kaydetmiştim. Nereden gelmişti de nihayet İzmir'de Göztepe'nin dağa tırmanan bir sırtında ihtiyar-ı ikamet etmişti. Elli yaşından sonra başlayan senelerinin silsilesini burada yalnızlık –hakikaten yalnız mıydı? Belki genç bir Rum kızı ile beraberdi...– âlemine niçin hapsediyordu?..

O eski bir Hariciye memuru olmaktan ziyade bende Jules Verne'in romanlarında görülen deniz kurtlarından, hayatı türlü maceralar arasında yuvarlanmış ihtiyar kaptanlardan biri tesirini yapıyordu. Ben zaten romanlarda eşhası, hayatta tanılan simalarla tatbik etmekten ziyade gözlerimin önünde yaşayan beşer timsallerini romanlardan hayalime intikaş eden kahramanların arasından anlar, hatta onlara birer tavsif işareti koymak için zihnimde hikâye kahramanlarının isimleriyle birer alâmet-i fârika yapıştırırdım.

Birini sandalın başında, diğerini kıçında görürdüm; ne zaman küçük amcanın oltasına bir ufak balık takılsa o saatlerden beri devam eden müşkül vaziyetinin yorgunluğunu alan kesik bir kahkaha ile güler, bu zafer nöbeti diğerine gelince o da muvaffakiyetini gür sesinin havalara savrulan, denizin mevceleri üzerinden koşan bir terennümü ile selâmlardı.

Bu ses, bir borunun içinden intişar ediyormuş zannını veren bir genişliğe, bir dolgunluğa malikti; o oltasının iğnesinden balığı kurtarıp sepetine attıktan sonra iğneye bir yeni yem takıncaya kadar terennümünde devam eder, oltayı denize salıverirken birden, olmayacak bir yerinde, sanki sesinin telleri kazaen kopuvermişçesine, susardı. Ben deniz hamamının ön iskelesinde bir seccadenin üstüne uzanmış, elimde kurşun kalemiyle bir demet kâğıt, hayalimin ufuklardan ilham arayan serseriliklerini dalgın gözlerle takip ederken, o terennüme başlayınca, kanadı bir çalının dikenlerine takılmış bir kuş gibi, sânihâtımın ânî bir meksi olurdu. Ve gözlerimle onun gür sesinden kopan nağmelerin, kırılmış ve binlerce parçalara dağılarak her biri bir tarafa savrulmuş ayna kırıntıları gibi dalgaların üstünde, birer güneş parçası şekline girerek koşuştuklarını takip ederdim. Onlar böyle oynaşarak, birbirini kovalayarak, garip bir cümbüş

içinde yuvarlana yuvarlana uzaklanıp silinirlerdi. O zaman onun sustuğuna dikkat etmiş bulunurdum, tekrar dirseğimin üstüne başımı dayamış, kalemimden çıkarken yarım kalan satırın altını eklemeğe çalışırdım. Onun daire-i tegannisine uğrayan şeyler hep çapkın Fransız neşîdeleri, yahut çocuk parçaları idi. Bu meyanda bir tanesi vardı ki ekseriyet üzere onu tekrar ederdi ve söylerken bu saçmaya hâilevî bir teganni tarzının ihtişamını kordu. Sesin bu iltizamî azametiyle güftenin çocukça zevzekliği arasındaki tezat, hele onun elindeki küçük balığın mini mini ağzından iğneyi kurtarmak için sarfettiği ciddi cehdlere refakat edince, öyle bir tuhaflık iktisap ederdi ki ben ona uzaktan bakarken gülümserdim. Bu güfte şu idi:

Oh! Quel nez, oh! quel nez!..
Le monde en est étonné.
Il est grand, tout grand,
Comme un sabot d'enfant..

"Ah! Ne burun, ah ne burun! Dünya şaşıp kaldı. Öyle büyük, öyle büyük ki, bir çocuk pabucu kadar..." (Tahta pabuç – sabot).

Bunu balığın küçük ağzı için mi söylerdi? Yoksa hakikaten pek büyük olan burnu için mi söylerdi? Bunu halledemedim. Bulanık bir yosunlu su renginde gözlerinin mânâsını da halledemedim. Onunla uzun uzun müsahabelerimiz oldu. O dünyanın dört tarafını bilirdi, bana garabetlerle dolu aksâ-yı şark adalarından, efsanevi insanlık âlemlerinden bahsederken birden şiir inşadına başlar, pek güzel söylediği Fransızcadan uzun manzumeler irad ederdi. O söylerken ben gözlerine bakardım: Bu hayatın altında neler saklanmış olabilirdi? Belki korkunç vak'alar, kanla bulanmış sergüzeştler, hatta vahşi cinayetler, velhasıl unutulmak için derinlere gömülmüş mâziler olabilirdi. Ben bu gözlerin bulanık rengini delerek onun dibinde muhtefi şeyleri araştırırken sanki gizli bir değnek bu yeşil deniz parçasının çamurunu karıştırır ve nüfuz-ı nazarımın su tabakalarından vuzuh ile inmesine mâni olurdu.

Yalnız bir şeye dikkat ederdim. Ondan hiçbir zaman üşümedim, bilakis onun müsahabesinden bir haz alıyordum ve bu, kaçınmamak için kifayet etti.

Benim edebiyat ile meşgul olduğuma ve yazı yazdığıma vâkıf olan bu zat en ziyade bu zeminde konuşurdu. Bir gün bana:

– Ne kadar yazık ki şimal edebiyatına vâkıf değilsiniz. Onların sisler altında buğulanmış fıtratlarından öyle şiirler doğmuştur ki...

Bu sözünü itmam için, bir gün bana başından ve nihayetinden üçer beşer sahifesi koparılmış bir kitap getirdi ki Holandalı ve İskandinavyalı şairlerden Fransızcaya tercüme edilmiş parçalardan mürekkepti. O yapraklar niçin koparılmıştı? Ya kitabın mütercimi kendisiydi yahut bu eser hüviyeti hakkında lüzumundan fazla vazıh malumat verecek satırlarla kendisine ithaf olunmuştu.

Şimal edebiyatıyla ilk temasıma bu kitap vesile teşkil etti. Bir gün ben de bir muvaffakiyet sayhasını zaptedemeyerek hamamın iskelesinden sandala bağırdım:

– Bitti...

Süleyman Bey sordu:

– Ne bitti?

Mezardan Sesler bitmişti. Ölümün beni istilâ eden nefesinden doğan bu kitap nihayet bitirilince benden azîm, derin bir inşirah nefesi çıktı; adeta matemden beni sıyıran bir nefes-i tesliyet... Sandaldan Süleyman Bey cevap verdi:

– Öyle ise bende de sana teklif olunacak şeyler var.

Bu neydi acaba?.

56

Karanlık bir gece, vahşi bir orman, sinsi bir muamma — Yirmi yaşın buhranları — Küçük amcanın büyük teklifi — Hayatta istiklâliyetimi itmam için bir karar

Bir gece, bir koyu karanlık gece ki, kara gölgeleri birbirinin üzerine yığılarak siyah sulardan tahaccür etmiş buz tabakaları gibi etrafa setler çekmiş olsun. Bir orman, semalara bir isyan tehevvürü ile köpürerek yükselmiş bir orman ki beşeriyetin küçük bir parmağına bile müdahale hakkını vermeyen sık ağaçlarının, birbirine dolaşmış sarmaşıklarının, çalılarının arasından bir ufak yıldıza bile tebessümünün tesliyet huzmesini akıtmasına imkân bırakmıyor olsun. Bu gece ile bu ormanın korkunç zulmetleri içinde görmeyen gözlerle, tutunamayan ellerle, sendeleyen ayaklarla, etrafında fısıldayan esrar nefeslerinden ürkerek, yüzüne buzlu temaslarla çarpan gece siyahlıklarından ürpererek geçilecek bir yol, başını

koyacak bir kütük, sırtını verecek bir lütufkâr ağaç bulmaktan âciz bir yolcu... Bir biçare insan ki, idrakinin bütün kuvvetini, sâmiasının bütün hassasiyetini, önünden, arkasından, başının üstünden esen soğuk bir rüzgâr içinde esrar ile, garaib ile dolu bir varlığın muammasını halle sarfediyor. Heyhat!.. Bütün bu siyah gece, bu siyah orman içinde muhtazır fakat mütelâtım bir hayatın nefesiyle titriyor; etrafında hava tabakalarının kanatlarla, ayaklarının altında toprakların hışırdayan cevelânlarla ihtizazını işitiyor. Gövdelerinin sütunları siyahlar içinde daha siyah bir mabedin acayip korkunçluğu ile beliren ağaçların arasından kendisine haşyet veren nazarlarını dikmiş gözlerin ışıldadığına dikkat ediyor. Her tarafta karanlıklara sinmiş, hiçbir zaman elle tutulamayacak, mahiyeti anlaşılamayacak bir varlık ki muammasının mehâbeti karşısında, nihayet mağlûp ve perişan, ellerini yüzüne kapayarak diz üstü çöküyor; ve aczinin hiçliğine ağlıyor.

İşte yirmi yaşımın şüphelerden, tereddütlerden, halledilememiş suallerin yeislerinden, mahiyetlerine en büyük hamlelerle bile takarrüb edilememiş hakikatlerin füturlarından terekküb eden mücadelât bende öyle meyus bir felsefe yaratmış idi, beni öyle inkâra benzeyen bir imana sevketmiş idi ki bu makhuriyet-i maneviyeyi itmam etmek için bir küçük fiske kâfiydi. Ben ise, hayatta mümkün olabilen en büyük darbeye uğramıştım, hayatı mevcudiyetinin arasından görmekle me'lûf olduğum bir vücuttan mahrum kalıyordum. Ruhumun bütün iplikleri ona vâsıl olur ve onda düğümlendikten sonra hayata, eşyaya, eşhasa geçerdi. Her akşam onun yanında, onun ya kulaklarıyla saçları arasından, ya çenesinin altından rayihasını sömüren dudaklarla maneviyetimi yıkadıktan sonra inşirah bulurdum. O da karanlık odasında geçen uzun düşünce saatlerinden sonra beni görmekle gözlerinin güneşe tesadüf etmiş bir koyu zümrüt iltimaı ile parıldayan nazarında saadetini tekrar bulmuş olurdu. Böyle birkaç dakika içinde, söylemeden, söylemeğe hâcet bırakmayan bir hissedişle, yirmi dört saat için kifayet edecek kuvveti alırdık.

Bu menbaı kaybetmiş oluyordum: Onun tesliyetini ararken *Mezardan Sesler* yazılmış oldu. Bu küçük kitap ki pek basit fakat perişan ve meyus bir gencin felsefesinden doğmuştur, İzmir'de ve İstanbul'da bana en sıcak muhabbetleri kazandıran bir eser oldu. Evvela *Hizmet* tefrika etti, bir uzun zaman sonra Küçük Kitaplar

Silsilesi'nde[250] neşrolundu. Kırk seneden fazla bir zaman oluyor ki onu tekrar görmedim, bilmem bugün görmeğe cesaret bulsam, onda yirmi yaşımın meftur heyecanlarını bulabilir miyim?

• • •

Yalnız kalır kalmaz Süleyman Bey'e sordum:

– Neydi, teklif edeceğin şey?..

Bir çırpıda söyledi:

– Ben İzmir'i terketmek istiyorum. Burada balık avlamakla geçen ömrümden bıktım. İstanbul'a gideceğim, bizimkileri kandırmağa teşebbüs edeceğim. Orada faal bir hayata atılmak istiyorum. Sen de her şeyi terkederek benimle beraber gelir misin?

Güldüm:

– Bilirsin ki bu bence mümkün değildir. Benim burada bir hayatım var, yalnız kendi emeğimle kazanılan müstakil bir hayat. Ve ben bundan memnunum, bunu terkedip başkalarının mahkûmu olacak bir hayata giremem...

İkimiz de durduk, sonra ben ilave ettim:

– Benim de bir tasavvurum var. Ben bundan sonra daha müstakil bir hayat yapmak istiyorum. Babamı yalnız bırakmış olmuyorum. Biliyorsun ki Ethem Bey –büyük birader– Hukuk mezunu sıfatıyla memuriyet hayatına girmektense babasının yanında onunla beraber çalışmağa karar veriyor. Enişte Aydın'da yerleşti, Fitnat Hanım –büyük hemşire– ikide birde babasına geliyor. O halde?... Ben ayrılmağa karar vermekle kendi ihtiyacıma muvafık bir karar almış oluyorum ve bununla kimseye de zarar vermiş olmuyorum.

O benim sözlerimi ikmal etmek istiyormuşçasına:

– Bilakis... dedi ve yanağıma ufak bir şamarla sanki fikrimi alkışlamış oldu.

Yarım saat sonra bana yeni bir hicviyesini okurken...

(Süleyman Bey'in nefis bir lisanı, nazımda harikulâde bir sühûleti, hele hicivde âteşîn bir kuvveti, fakat bütün bu evsafı imha eden tedavi kabul etmez bir çekingenliğiyle bir tembelliği vardı.)

Onu yarı bıraktı, sordu:

– Nereye gidiyorsun?

250 *Mezardan Sesler* önce 1891'de (İzmir 1307), ikinci defa 1911 (İstanbul 1327) yılında kitap halinde basılır.

– Karataş'ta bir ev buldum. Tevfik Nevzat'la Ali Galip bana geliyorlar. Evden bütün eşyamı alıyorum, bunlar bana kifayet edecek. Kademhayır'la Çavuş da beraber bulunacak. Görüyorsun ki mükemmel bir ev açıyorum.

Tekrar sordu:

– Ne vakit?..

– On beş güne kadar..

Biraz düşündü:

– Öyle ise seninle iki defa daha birer gece âlemi yaparız. O vakte kadar ben de hazır bulunmuş olurum. Sen Karataş'a, ben İstanbul'a...

Sanki bu istitrat araya girmemiş gibi hicviyesinin aşağısına devam etti.

Onun bahsettiği bu gece âlemleri gençliğimin bende en leziz hatıralarını bırakmıştır. Onlara ufak bir temastan sonra Karataş evinden bahsedeceğim.

57
Gece âlemleri — Birkaç simayı tahattur — Hicran ve hüsran âyinleri — Üç bekâr bir arada — Kademhayır'a bir selâm — Askerlik

Onun gece âlemleri, sekiz on günde bir, sekiz on kişi, bir gün İzmir'den kaçarak civar köylerden birinde, Buca'da, Bornova'da, Pınarbaşı'nda, Karşıyaka'da, Soğukkuyu'da içki ve musiki ile geçirilen gecelerdi. Onun daima meyus aşkları –meyus, zira mutlaka tahakkuk edemeyecek emeller arkasından koşar, sanki bililtizam o neviden olanları intihap ederdi– ya seyahatlerde ya bu tarzda eğlencelerde esbâb-ı şifa bulduğundan annesinin şefkati cebine bol paralar ve hayatına geniş müsaadeler kordu. Refakatinde bulunanlar da İzmir'in hep Türklük kaynağının berrak ruhlara malik saf delikanlıları idi. Bunların içinde saz çalanlar, hususuyla güzel sesliler vardı. Sofular'ın Reşit'in tiz sesi, hayatı hep mahrumiyet içinde geçen bedbaht Aziz'in davudiye yakın sedası nöbet nöbet yüreklerinin elemlerine tercüman olurken bilâ-ihtiyar eller kadehlere uzanır ve böyle bir yandan musikinin hep ağlayan şekvaları ruhların üzerine katre katre nâlelerini dökerken bir yandan tefsir edilemeyen dertlerin, bir meşkûkiyet perdesine

bürünerek uyuşmuş duran elemlerin inşi'âle müsait kıvılcımlarına rakının alevler icat eden kezzabı püskürürdü.

Böyle, bir nâliş âyinine benzeyen bu âlemler şafak sökünceye kadar devam ederdi.

Ekseriyet üzere bunlara ben de teşrik edilirdim, üç yarım kadehten fazlasına tahammül etmeyen midemin hükmüne tebaiyet ederek ben de onlarla beraber bu âlemlerin müştâkı idim. Onun için son teklifi kabul ettim ve iki gece İzmir limanı medhalinde fener dubasında bekçilerin misafiri olduk. Burada geçen ve bir mehtaba tesadüf eden o gecelerin hatırası hâlâ beynimin içinde mesut bir cennet hayatının yadigârı olarak kalmıştır. Bu aynı zamanda Süleyman Bey'le bir veda râsimesi oldu.

Şu âlemlerin istihzâratı aile civarında yetişmiş, büyümüş iki kişinin uhdesinde idi ki bunların hatırasına burada bir selâm göndermeden geçemeyeceğim: Arap Abdi ve Şehbaz Ali.

Bunların ikisi de birbirinden halis, birbirinden saf, iki İzmir delikanlısı idi ki karışık birçok tertibata mütevakkıf olan bu âlemlerde hayret verecek dirayet gösterirlerdi. Civardaki köşklerden temiz yataklar tedarik etmek, akla gelmeyecek mezeler bulmak ve sabaha karşı ne zaman pişirdikleri sezilmemiş ekşisi bol terbiyeli çorbadan, kuzu kızartmasından, İzmir usulünde çiğ pirinçle pişmiş zeytinyağlı enginar dolmasından, bir parmak kalınlığında kaymak tutmuş sütlâçtan mürekkep mükemmel bir ziyafet çekmek onlar için alelâde maharetlerdendi.

Yine bu âlemlerde bazen bana sade kalben değil ismen de pek yakın olan bir çocukluk dostu bulunurdu: Halit Eyüp..[251] Hayatımın en temiz ve müstesna merbutiyetlerinden birini teşkil eden bu dostlukta hâtırâtımın tevakkuf anları oldukça adeta yorgun bir yolcunun bir lütufkâr ağaç serinliğinde inşirahına benzer bir lezzet duyarım. Onun da ne güzel bir sesi vardı, bu sesini ne derin bir hassasiyetle istîmal ederdi; ve ne zaman coşup da bir gazel okusa onu bitirince sanki hıçkıra hıçkıra ağlayarak ruhunun acılarını serbest bir feverana bırakmış gibi bîtab bir hali olurdu.

251 Yenişehirlizade Halit Eyüp (1873-1902). Şair ve yazar, Ahmet Mithat Efendi'nin damadı. *Malûmat*, *Servet-i Fünun* ve *Şûle-i Edeb* gibi çeşitli dergilerde makale ve tercümeleri yayımlandı. *Alp Dağlarında Temâşâ ve Edvâr-ı Arz* (1315/1897), *İslâm ve Fünûn* (1315/1897), *Sevdâ-yı Nihân* (1316/1898), *Kayıkla Bir Cevelân* (1317/1899), belli başlı eserleri arasındadır. *Kayıkla Bir Cevelân*, yeni harflerle de yayımlanmıştır (haz. Ahmet Koçak, İstanbul 2016).

Böylece, bu gece âlemleri, musikinin arasına karışan tuhaf nüktelerin, hoş latîfelerin kahkahalarına rağmen bütün bu gençlerin müçtemian icra ettikleri bir hicran ve hüsran âyini mahiyetini alır, hatta bazen içlerinden biri kendisini zaptedemeyerek ağlamağa başlarsa gözyaşları hepsine sirayet ederdi. Yalnız Arap Abdi ile Şehbaz Ali bu sırada teessürlerini ketmetmek için mutfak ittihaz ettikleri yere koşarlardı.

• • •

Bu son âlem Süleyman Bey'in İstanbul'da yerleşmek için İzmir'e ve bizlere veda râsimesi olduğu gibi benim de aile evlerine veda tarihime tesadüf etti. Karataş evine geçtim. Geçtik demeli. Zira Tevfik Nevzat'la Ali Galip de yatak takımlarını ve hususi eşyalarını alarak bana iltihak ettiler.

Ali Galip rüştiye arkadaşlarımdan ve en sevgili dostlarımdandı. Rüştiyeden sonra İstanbul'da Mülkiye'den neş'et etmiş ve İzmir'e vali maiyetine memur sıfatıyla avdet eylemişti.

(Ali Galip en son memuriyeti olan Kosova valiliğinden İttihat ve Terakki hükümetinin yanlış bir telakkisiyle ayrılarak harp senelerinde vefat etmiştir. Ali Galip'in Haldun, Hasnun, Sadrun isminde üç oğlu vardı ki, üçü de milletin şâyan-ı iftihar evladındandır. Bunlardan Hasnun, ki spor âleminde pek meşhur idi, Çanakkale'nin fedakâr şehitlerinden biridir.)

Karataş evi, İzmir'in zarif, metin evlerinden biriydi ki, küçük fakat bize göre pek büyük idi. Ben bana ait olan eşyayı beraber almıştım, bunlara ufak tefek şeyler ilave etmekle burasını süslü ve sevimli bir yuva haline getiriyordum. Burada ilk gece öyle geniş bir nefes aldım ki mukayyet hayatla bu müstakil hayatın mukaddemesi arasına giren bu geceyi bana bir leyle-i tesliyet ve inşirah hükmüne getirmiş oldu.

Bana müteverrimen vefat eden Dilhoş dadıdan sonra Kademhayır'ı vermişlerdi. Artık yirmi yaşında bir genç sıfatıyla ona dadı unvanını vermezdim ama sıfatı o idi. Bu sıfata bir de yemeğimizi pişirmek vazifesi inzimam etmişti.

Hanımının vefatından sonra kendisine zindan kesilen evden kurtulup benimle beraber buraya gelmiş olmak onu da o derece sevindirdi ki mutfak hizmetinin ağırlığına bir hiffetle katlandı.

Karataş evinden başlayarak İzmir'den müfarekatıma kadar bana

beşeriyette sadakatin en büyük numunesini gösteren Çavuş da, hututu zapta şâyan bir simadır.

Burada başlayan tamamen müstakil hayata muvakkat bir zaman için bir mukayyediyet karıştı: askerlik. Bedel verecek kur'a efradının galiba iki ay fiilen hizmet-i mecburesini emreden yeni bir kanunun mebde-i tatbiki bu seneye tesadüf etmişti. Bu beni mânen ve bedenen takviye eden bir hadise-i mes'ude oldu.

Bana mektebe, bankaya ve gazeteye devam edecek surette müsait şerait bahşolunmakla beraber bu müddet zarfında muntazaman talimlere devam etmek ve hiçbir zaman taşımaktan hâlî kalmadığım nefer elbisesiyle işlerimle meşgul olmak imkânını bulmuş oluyordum.

(Hâşiye: Aile evleriyle irtibatımın kesilmesine müsadif olan bu tarihe ait hatıralardan bahsederken işaret edeyim ki İstanbul ve İzmir evlerinin içinde ve civarında tanılmış simalardan birçokları uzun seneler geçtikten sonra bana küçük hikâyelerimden bazılarını ilham etmiştir. Dilhoş dadı hakkında kitap haline konamamış hikâyeler arasında kalan üç tanesinden zaten bahsetmiştim. Bunlardan başka şu hikâyeleri tahattur ediyorum: "Ferhunde Kalfa", "Mahalleye Mevkuf", "Raife Molla", "Raziye Kadın", "Âyin-i Şikem", "Altın Nine..."[252] Muhtac-ı kayıttır ki hikâyelerin kahramanları nadiren onları ilham eden şahsiyetlerin birer tasvir-i sadıkıdır. Bunlar daha ziyade kısmen muhtelif simalardan toplanmış ve kısmen –hatta daha büyük mikyasta– muharririn hayalinden doğmuş şeylerdir. Yukarıda isimleri zikredilen hikâyelerde aslına, hatta ismiyle en ziyade sadık olan "Altın Nine"dir.)

58
Muallim Naci'ye bir hücum — Püf!. makaleleri — Onun hoş bir mukabelesi — İstanbul gençleri — Eskilerle yeniler — *Hizmet*'in yeni bir sıfatı

Bu sıralarda mıydı? Daha evvel miydi? Herhalde gençliğin çocukluğa pek yakın bir hengâmına yakışan bir tarihte Muallim Naci'nin Abdülhak Hâmit'e, Recaizade'ye ve onların perestişkârı olan bütün

252 Burada adı geçen hikâyelerden "Ferhunde Kalfa", *Bir Yazın Tarihi*'nde (İstanbul 1316/1898); "Mahalleye Mevkuf", *Solgun Demet*'te (İstanbul 1317/1899); "Raife Molla" ile "Altın Nine", *Bir Hikâye-i Sevda*'da (İstanbul 1338/1922); "Raziye Kadın" ile "Âyin-i Şikem", *Aşka Dair*'de (İstanbul 1935) yer almaktadır.

gençliğe karşı husumetkârane vaziyetine isyan eden bir hisle bende hücum hevesi taştı, öyle bir şiddetle ki zaptı mümkün olamadı. Esasen bu sıralarda mütehammir bir şampanya kadar köpürerek kabından fırlamağa müstait bir galeyan halinde idim ki bu bende hiçbir tecavüze tahammül edemeyen, daima teyakkuz halinde durarak küçük bir tarizkâr imaya bile en büyük bir hamle ile mukabele eden, hatta kamçılayıcı latîfelerle, zehirleyici istihzalarla muhalif hislerini sezdiklerime musallat olan bir meyelân uyandırırdı. Seneler derslerini getirerek teâkub ettikçe, insanın hayatında muzır olmaktan başka bir neticesi olmayan bu meyelânı ben de yavaş yavaş sabra ve intizara, sükûn ve itidale tebdil ettim. O tarihte henüz kendime mahsus bir felsefe-i ameliye icat etmemiştim; Muallim Naci'nin edebiyatta tapındıklarıma tecavüzlerine, hususuyla kalem ve fikir kişverinde o müstebidane tasallutuna karşı bir silsile-i makalât ile mukabele ettim.[253]

Bu herhalde yaşımla onun mevkiinin arasında mevcut mesafenin genişliğine nazaran memduh bir cesaret olmaktan ziyade gülünç bir cüretti. Her ne olsa Muallim Naci bir üstat, ona hücuma yeltenen bir çocuktu; fakat bu hücumun mazereti de işte asıl çocuklukta ve makbul bir ciheti varsa o da bu çocuğun hakka mugayir gördüğüne karşı isyan etmek fıtratında mündemiçti.

Bu makalelerin muhteviyatı ne idi, bunu tahattur mümkün değil, fakat mevzuu âşikâr idi: Muallim Naci'nin edebiyat saltanatgâhında evreng-i ihtişamının önünde yanan şule-i ikbalini söndürmek. Beş karış boyumla oraya kadar sıçrayıp "Püf!.." diyordum. Makalelerin şurasında burasında bu püflerden vardı. Bununla onun şâşaa-i iftiharına sanki gençliğimin tezyif ve istihza nefesini üfürmüş oluyordum.

Bu makaleler İstanbul gençlerinde azîm bir heyecan uyandırdı, bittabi lehime... Ve ben orada her türlü tazyikin altında teneffüs edemeyerek bunalan gençliğe *Hizmet*'in bin-nisbe serbest sahifelerini açacak bir refik olarak telakki edildim. Her postada bana tebrik mektupları geliyordu, yalnız bir yerden ses gelmiyordu: Muallim Naci'den...

Bu sükût izhâr-ı lâkaydî miydi? Yoksa bir ifade-i istihfaf mıydı? Nihayet...

253 Halit Ziya'nın söz konusu makaleleri için bkz. Ö. Faruk Huyugüzel, *İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri*, İzmir 2004, s. 159.

Nihayet bir gün Muallim'in bir uzunca manzumesi intişar etti: Bana cevap...

Derhal itiraf ettim ki o makalelere en güzel, en hoş cevap ancak böyle olabilirdi. Muallim'in mutadı olan ağır terzilleri, izlerinde yara bırakan kelimeleri bunda yoktu; gayet ince ve zarif bir lisanla, sanki elinde bir tüyle şamarlayarak, yaşını başını almış bir adamın hırçın küçük bir çocuğu incitmeyerek tedip edercesine, öyle şakrak bir mukabelesi ki bundan en evvel ben lezzetyab oldum. Hatta kaydetmeliyim ki, o zamana kadar hakkında kin taşıdığım bu adama derhal vukua gelen bir tahavvülle ısınmış oldum.

Eğer hiç aldırmamış olsaydı, işte asıl o zaman kinimde bir izdiyad hadisesi vukua gelecekti.

Muallim bu mukabelesinde ezcümle bana, tarizde devam edilecek olursa başka cevap alınacağını da ima ederek bir tenbih-i tehdidkârane de savuruyordu:

Dehşetlicedir benim sitizim,
Kordonboyu dar gelir azizim
Olsan Sarı Zeybek'in hafidi
Yoktur sana kurtuluş ümidi

diyordu.

Ve bu tehdidi tahfif edecek latîfelerden sonra:

"Püf"lerle ne iftihar edersin
Bir püfte teker meker gidersin

ihtarıyla netice veriyordu.

Muallim'in bu ihtarı hiç de yanlış değildi. O vakte kadar yazdıklarımı şöyle bir elinden geçirseydi, belki bir şair değil, fakat herhalde kavi bir lisan üstadı olan Muallim'in elinde epeyce hırpalanacağımda hiç şüphe yoktu.

Bu suretle Muallim Naci'ye hücum meselesi bir latîfe tebessümünün içinde boğulup gitmiş oldu. Fakat bunun ara sıra zeyilleri de olmadı değil.

Muallim Naci, Kureyş'in[254] müşaare meydanını tanzîren

254 Mekke'de Hz. Muhammed'in de mensup olduğu kabile. Câhiliye Dönemi'nde Mekke ile Taif arasındaki Ukâz'da her yıl panayır kurulur ve burada alışverişle birlikte şiir yarışmaları da yapılırdı (bkz. Elnura Azizova, "Ukâz", *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 61-62).

Tercümân-ı Hakikat sütunlarında bir "Ukâz-ı Osmanî"[255] açmıştı. Bunu tehzil makamında İstanbul'un genç şairleri derhal *Hizmet* sahifelerinin misafirperverliğine müracaat ettiler. İçlerinde isimleri tanılmış bütün gençler vardı: Ezcümle Abdülhalim Memduh ile Ali Kemal. Bunlara İzmir'den bizler de iltihak ettik ve hep az çok Muallim'e ve peyrevânına tarizkâr manzumelerin altına "Muallim filan" diye imza koyduk.[256]

Tercümân-ı Hakikat'te bermutad Muallim Naci ve Şeyh Vasfî[257] imzalarına da mukabele etmiş olmak için hep birer Muallim kesildik, galiba Abdülhalim Memduh da "Şeyh" lâkabını aldı.

Bu müşaareye "Ukâz-ı Şübbân"[258] nâmını vermiştik. Bir latîfeden ibaret olduğuna şüphe edilemeyen bu manzumeler silsilesi ciddi telakki edilemez, binaenaleyh mukabele göremezdi. Muallim Naci sükût etmeye daha muvafık-ı vakar nazarıyla baktı, o da bu suretle bitti; fakat bu vesile ile artık *Hizmet* İstanbul gençliğine bir vasıta-i neşir olmak imtiyazını kazandı.

59
Bir Ölünün Defteri — Menemenlizade Tahir Bey — Tahsin Bey — Müfrit bir zekânın tehlikeleri — Bir büyük cesaret — *Bu muydu?* ve *Heyhat!..*

Hizmet'te zemin katı boşalmıştı, buraya bir büyük roman tefrika etmek için zaten fırsata müterakkiptim. Bu roman ne zamandır zihnimde canlanmış, artık doğmak için acûlâne kıpırdanıyordu. Kısmen son zamanlarda teneffüs ettiğim ölümün soğuk havasından, kısmen Rusya Harbi'nin[259] çocukluğumdan kalma acı intibalarından tohumunu alan bu büyük roman *Bir Ölünün Defteri*[260] idi. Eğer o

255 M. Kayahan Özgül, *Muallim Naci Efendi*, İstanbul 2016, s. 11-20.

256 Ali Kemal de hatıralarında bu faaliyetten bahseder (bkz. *Ömrüm*, haz. M. Kayahan Özgül, Ankara 2004, s. 98-100).

257 Şeyh Vasfî (1851-1910). Muallim Naci'nin şair arkadaşlarından, Draman'da Kefevî Dergâhı şeyhi. Ölümünden sonra, Muallim Naci'nin kitaplarına girmemiş şiirlerini *Yâdigâr-ı Naci* (1314/1896) adıyla yayımlamıştır.

258 Bkz. *Muallim Naci Efendi*, s. 29.

259 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi.

260 15 Kasım-19 Mayıs 1891 tarihleri arasında *Hizmet*'te (nr. 400-450) tefrika edildikten sonra 1892 yılında (1307) kitap halinde basılmış, 2005'te de yeni harflerle yayımlanmıştır (bkz. Ö. Faruk Huyugüzel, *Halit Ziya Uşaklıgil*, İstanbul 1995, s. 37-39).

zamana kadar yazdıklarıma kendisine bir lisan ve bir tarz arayan taze bir kalemin ilk tecrübeleri nazarıyla ve büyük bir müsamaha hissiyle bakmak caiz ise bu eser için de bir istikrar noktasını teşkil etmiştir denilebilir. Edebiyata mensubiyet dâiyesinde bulunabilecek bir hikâye için tertip ve üslûp nokta-i nazarından bunu kendisinden evvel gelenlere tercih etmek için tevazu vazifesiyle telif olunamayacak bir sebep görmüyorum.

İzmir'in hayat-ı irfanında mesut bir mazhariyet vardı ki bu, yekdiğerini takip eden Maarif müdürlerinin cidden şâyan-ı hürmet ve takdir zevattan olmalarıydı. Bu meyanda Menemenlizade Tahir Bey merhumu en başta zikretmekle onun muazzez hatırasına bir ihtiram borcunu ifa etmiş olacağım. Tahir Bey mensup olduğu aile erkânından bütün tanıdıklarımda müşahed olan yüksek liyakat ve kudret evsafıyla asilane ve kibarane meziyet ve hasletten başka pek güzide, pek müstesna bir kabiliyet-i şairaneye malikti. Biz kendisine İstanbul'da uzun müddet neşrettiği eserleriyle, bilhassa *Gayret* mevkûte-i edebiyesiyle, daha sonra üstat Ekrem'e *Takdîr-i Elhân* bediasını yazdıran *Elhân* mecmua-i eş'ârıyla meclûb iken onu İzmir'de Maarif Müdürü sıfatıyla iş başında yüksek bir memur ve ahbap arasında da sohbetine doyulamayan bir dost sıfatıyla tanıyınca tamamen meftun olmuş idik.

Her şeyden ziyade kabiliyeti takdir etmek büyüklüğüne malik olan Tahir Bey Adana'dan İzmir'e gelirken orada zekâsının müstesna keskinliğiyle teveccüh-i himayetkâranesini kazanan talebeden Behram Efendi'yi de beraberinde getirerek, İzmir Mekteb-i İdadisi'ne yerleştirmişti. Bunu müfit olmak için fıtratında mevcut ihtiyacın bir numunesi olmak üzere kaydediyorum.

O Behram Efendi bugün İstanbul'un en mümtaz dava vekillerinden biridir. Tahir Bey'in genç yaşında vefatı Türk edebiyatı için telafi edilememiş ziyalardan biridir. Ne kadar yazıktır ki, daracık edebiyat âleminde bile tetebbuatı tevsî külfetine katlanamayanlar milletin bu kıymettar rükn-i şiiriyle istihkakı derecesinde meşgul olmamış görünüyor.

Tahir Bey'den sonra Tahsin Bey gelmekle İzmir irfan hayatına kısmen bir tesliyet getirmiş oldu.

Dârüşşafaka'dan[261] bir vakitler Salih Zeki[262], Ahmet Rasim[263], Hüseyin, Ferit, Hakkı kabilinden yetişen müstesna zekâların arasında Tahsin fıtratının daima taşmağa müheyya heyecanlarıyla mütebâriz bir sima idi. Onun tebahhur ederek akan bir suya benzer söyleyişinde, harekete geldikten sonra tevkif edecek düğmesi bulunamayan bir makine süratiyle yazışında, hele yeşil midir, sarı mıdır içinde kaynayan kıvılcımlarla farkolunamaz gözlerinin bakışında öyle bir hal vardı ki, onu yakından tetkik edenlere daima tahammülünden fazla kuvvette bir cereyana tutulmuş telleri kopuverecek, patlayıverecek bir manzume-i elektrikiyeye benzetirdi.

Nitekim İzmir'de bir intihar teşebbüsüyle başlayarak sonra biçareyi hastaneye kadar –orada onunla bir saat kadar acı bir mülâkat yapmıştım, ki bundan bahsetmemek daha münasiptir– götüren öyle bedhahane buhranları oldu ki bu zekâ ifratının kurbanı için daha ilk temaslarımda başlayan şüpheler tamamen teeyyüt etmiş oldu.

Bir gün elimde bir demet kâğıt gören Tahsin sordu:

– O nedir, azizim?

– Son romanımın tefrikaları. Bütün diğerleri gibi unutulmağa mahkûm sıfatıyla kütüphanemin bir deliğine gidiyor.

Ona *Sefîle*'nin macerasını evvelce anlatmıştım. Dedi ki:

– Ben onu gazetede takip edememiştim. Müsaade edersen müsveddeleri bana ver, okuyayım.

Ertesi gün tefrikalarla gelip beni mektepte dershanede buldu. Ve bir köşeye çekerek bir çırpıda söyledi:

– Ben buranın Maarif Müdürüyüm. Encümen-i Teftiş ve Muayene burada benim. İşte size bunu İzmir'de tab'ettirmek için ruhsat veriyorum.

Burada son tefrikanın üzerinde kırmızı mürekkeple ruhsatı mübeyyin şerhi ve Maarif Müdürü'nün mührünü gösterdi.

---

261 Babası olmayan yetim ve fakir çocukların tahsili için 1863 yılında Fatih'te açılmış olan okul.

262 Salih Zeki (1864-1921). Bir ara Rasathane müdürlüğü de yapmış İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı matematik bilgini. Ancak iki cildi basılan *Kamûs-ı Riyâziyât* (1897, 1922) dışında daha birçok eseri vardır (bkz. Salim Aydüz, "Salih Zeki", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. II, s. 496-497).

263 Ahmet Rasim (1866-1922). İkinci Meşrutiyet dönemi gazeteci ve yazarlarından. *Şehir Mektupları* (4 C.,1328-1329/1912-1913), *Eşkâl-i Zaman* (1334/1918), *Gülüp Ağladıklarım* (1924), *Muharrir Bu Ya* (1926), *Falaka* (1927) başta olmak üzere fıkra, sohbet ve hatıra türünde daha birçok eseri vardır.

"... Bu kâfi değil. Senin o kütüphanenin deliğinde nelerin varsa hepsini bana getir. Bu bitti mi? Şimdi ver elini bana. Seni Maarif Müdürü sıfatıyla değil, sadece Tahsin sıfatıyla tebrik ederim; eğer bunda bir bâziçe-i elfaz görmezsen tebrik ve tahsin ederim..."

Bu o zaman için öyle bir cesaret idi ki buna ancak o kâdir olabilirdi. Ben de derhal bütün bekleyen kitaplarımı basmakta ve İstanbul'a göndermekte isti'cal ettim, hiç kimseden bir ses çıkmadı. Güya İzmir başka bir memleket, başka bir idareye tâbi ayrı bir hükümet idi.

Zaten böyle olduğundandır ki *Hizmet* de gençliğin bir neşr-i efkâr vasıtası sıfatını birkaç sene taşıyabildi, hatta galiba ben İstanbul'a gelinceye kadar...

İşte o zamana kadar yazılmış olan eserlerimden birtakımının tab'ı ancak Tahsin'in bu cesareti neticesiyle mümkün olabilmişti.

Bir Ölünün Defteri bittikten sonra iki küçük roman daha yazdım: *Bu muydu?* ve *Heyhat!..*[264]

Bunlardan birincisi sonra İstanbul'da basıldı, ikincisi *Hizmet*'te tefrika edildikten sonra İstanbul'da bir risale-i mevkûteye de parça parça kondu. Nihayet Asım tarafından kitap halinde de bastırıldıktan sonra mücellithaneye gönderilmiş iken bir yangında hemen kâmilen yandı. Kurtarılabilen nüshaları da pek azdır.

Her ikisi de Küçük Kitaplar Silsilesi'ne dahil olan bu eserler bugün tamamıyla unutulmuş gibidir, bundan müteessir olacak en son kimse de onların muharriridir.

60
Bir koltukta üç karpuz — Mektep, gazete, ev — Banka ile mektebin taarruzu — Abdurrahman Efendi ile Mahmut Esat Efendi — Bu da geçer yâhû! — Tevakkuf bilmeyen bir faaliyet

Mekteb-i İdadi, *Hizmet* idaresi, Karataş evi bunların üçü de bence bir demekti; üçünün de arasında öyle samimi rabıtalar vardı ki bunları bir küllün üç cüz'ü saydırabilirdi. Mektebin talim ve idare heyetinde beraber bulunulan simalarla tatil saatlerinde gazete

264 *Bu muydu?* 1896 (İstanbul 1314), *Heyhat!..* 1898 (İstanbul 1316) yılında yayımlanmıştır (bkz. Ö. Faruk Huyugüzel, *Halit Ziya Uşaklıgil*, s. 54-56).

idaresinde bulunulurdu ve ekseriyet üzere Karataş evinin geceleri, metâib ve mesai günlerinin nefes alınacak, dinlenilecek ve eğlenilecek fırsatlarını bahşederdi.

İzmir'de ruhen, fikren bizimle beraber olan iki şahsiyet vardı ki menşeleri medrese olduğuna göre vehleten bizden uzak olduklarına hükmedilebilirdi. Ömürlerinin ilk kısmına sahne olan muhitin an'anatına ictihaden ve fiilen sadakat-i tâmmeyi muhafaza etmekle beraber teceddütperverlikte yegâne çare-i felâh bulan öyle kavi bir akideleri vardı ki yekdiğerine muarız zannedilebilecek olan iki tarz-ı telakkinin nasıl hatt-ı vasl ile birleşebileceğine mevcudiyetleri ile birer bürhan göstermiş olurlardı.

Bunlardan biri mektebin müdürü Abdurrahman Efendi idi. Bu zat mektebi inşa ettirmekten başlayarak heyet-i talimiyeyi teşkil etmiş, hatve-be-hatve önünde kat'olunacak merahili, her türlü müşkülât ve mezahimi, sabır ile, sebat ile galebe çala çala aşmış, nihayet mektebi beş senelikten yedi seneliğe, neharîlikten leylîliğe çıkarmış idi. Karşısında bütün eski tarza taraftar olanlarla hemen bütün şehrin efkâr-ı umumiyesini arkalarına takan eski hocalar türlü mevâni ihdas ederken o bir an fütur getirmemiş ve mektebi hakikaten emsali arasında zamanın en yüksek tahsil müessesesi derecesine çıkarmış idi.

Heyet-i talimiyenin de İzmir'de münevver ve etrafını tenvire kâdir kimler varsa onlardan terekkûb etmiş olması onun mesaisini tetvic eden mesut bir mazhariyet olmuştu.

Mektebin en mesut evsafından biri, belki birincisi, talebenin hocalar ile hissen ve fikren mukareneti, hocaların, talebeye karşı bir büyük birader sıfatıyla merbutiyeti idi. Hele bizler, genç hocalar, mektebin son sınıfları talebesinden sinnen o kadar az bir mesafe ile ayrılmış idik ki arada mevcut münasebet büyük çocukların, çocuk gençlerle temasına benzerdi.

Birçok seneler geçtikten sonra bunlardan kimini İttihat ve Terakki hükümetinin muhtelif namlarla nâzırı ve Meclis-i Mebusan reisi –Halil Bey[265]–, kimini Cumhuriyet'in Nafıa Vekâleti Müsteşarı –Rıza Bey– olarak buldukça kendi kendime yaş hakkı denilen imtiyazın hangi tarafa ait olacağında şüpheye düşerdim.

---

265 Halil Menteşe (1874-1948). İkinci Meşrutiyet'ten sonra Şûrâ-yı Devlet reisliği yapmış, Cumhuriyet'ten sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş çalışmalarında bulunan politikacı. Hatıraları, *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Anıları* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1986).

Mektebe, açılır açılmaz, gayr-i müslim unsurlardan gençler, bilhassa Museviler ırklarına ait faaliyeti mektebin son sınıfında tevkif etmeyerek İstanbul'da tahsillerini takip ettiler. Ve orada telkin olunan Türklüğe muhabbet hislerini burada Türk muhitinin mütemayiz simaları sıfatıyla tenmiye ettiler.

Mekteb-i İdadi'de artık yalnız yüksek sınıflar uhdemde kalmıştı. Sonraları Fransızca dersime inzimam eden Türk edebiyatı dersleriyle kalbî alâkalarımın günden güne arttığına dikkat ederdim. Ve burada geçen saatlerime hayatımın en güzel zamanı nazarıyla bakardım.

Yalnız beni tazib eden bir dert vardı: Mektep saatleriyle banka saatlerini telif etmek. Mektepte refiklerimin sabah ve öğle derslerini bana bırakmak suretiyle gösterdikleri lütfa ve banka erkânının müsamahasına rağmen alaturka ve alafranga saatlerin taarruzundan mütevellit öyle sıkıntılı günlerimin ezası zihnimde yer etmişti ki bazen mektebine ders saatini kaçırmak ve bankaya gişelerin kapanmasına müsadif zamanlarda ancak vâsıl olabilmek helecanlarıyla dolu rüyalarda çırpınırdım.

Yorgun fakat memnun bir hayat...

Abdurrahman Efendi de daima mücadeleden yorgun fakat daima muzafferiyet kazandıran yorgunluklardan sonra memnun bir adamdı. Onun buhran zamanları âsabını teskin eden, mefturiyet tehlikelerine karşı ruhuna kuvvet veren bir devası vardı. Yazı masasında önüne nasıl bir kâğıt parçası tesadüf ederse ona elinin mihaniki bir hareketiyle muttasıl yazardı: Bu da geçer yâ hû!

Bu da geçer!.. Evet, hep geçerdi, lâkin seneler de beraber, arkalarında elemlerden, cidallerden, füturlardan, kesellerden ve nadiren zincirin paslarla örtülü ye's-âver halkalarında parça parça kırmızı tebessümlerini koyarak gözleri aldatan neşvelerle dolgun bir ömrü de sürükleyen senelerle beraber her şey geçerdi ve o zincir:

"Geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer" nidâ-yı hüsranını bırakarak geçip gitti.

• • •

Mahmut Esat Efendi... Hayatımda bu derece tahsile meftun, adeta marizane, mecnunane bir iptila ile merbut bir şahsiyete müsadif olmadım.

Bana tercüme-i hâlini anlatırken ne kadar şâyan-ı hayret noktaları kaydettim. Medrese tahsilinden sonra o zaman açılan ilk

Dârülfünun'da dersleri takibe başlamış ve Dârülfünun Abdülhamit idaresinin evhamıyla kapanınca yalnız kendisine bahşolunan bir imtiyaz ile Harbiye Mektebi'nde erkân-ı harp sınıflarının riyaziye derslerine bir müdavim olmuş. Daha sonra Mekteb-i Hukuk... İmtihanlara çalışırken bir eliyle müptela olduğu hastalığın ihtilaçlarıyla çırpınan refikasını zaptederek ders hazırlayışlarını öyle müessir bir surette anlatmış idi ki bunu bir zî-hayat levha halinde görürüm.

İzmir'de bir an boş durmadı. Bir yandan mektepte hikmet, kimya, tarih-i tabiî, cebir, müsellesat, hendese-i resmiye okutur, bir yandan bu derslerden riyaziyeye müteallik olanları bizim Archiméde diye telkib ettiğimiz vilayet mühendisine devretmek için riyaziyeye hakikaten şâyan-ı hayret bir istidadı olan bu zatı ihzar eder, mahkeme riyasetinin ağır vazifesi arasında nasıl bulunduğuna taaccüp edilen saatlerde bunlara yetiştikten başka gecelerini muhtelif lisanlara, ezcümle Fransızcadan tercümelere hasrederdi. Bunlar da onun faaliyet açlığını doyurmaya kifayet etmezdi. Başkalarına da bir istirahat nefesi aldırmayan bu marazın sirayet tohumlarını aşılardı.

Bir aralık Tevfik Nevzat'ı Rüsumat kâtipliğinden tenfir edercesine hukuk tahsiline sevketti. Bir hatt-ı hareket çizdi, ve ona az zaman sonra İstanbul'da Mekteb-i Hukuk'ta dava vekâleti imtihanlarını pek büyük bir muvaffakiyetle geçirmek imkânını verdi.

Hatta beni de aşıladı. Meşgalemin başımdan aşkın olmasına merhamet etmeyerek: "Benden ibret al!" diye muazakâr nazarlarının hücumuyla beraber Almanca ders almak için mağlûp etti.

Widemann isminde bir âsâr-ı atîka mütehassısı sıfatıyla gelerek İzmir'den ayrılamayan, Uşşakîzade çocuklarının hemen hepsinin muallimi Kadızade Emin Efendi'nin Luka Kahvesi'nde[266] satranç refiki olan bir ihtiyar Almanı muallim olarak intihap ettik.

Bu zat her mânâsıyla âlim fakat gayet asabî, küçük cüssede bir zat idi ki ben bu müşkül lisanın bir türlü zaptürapt altına alınamayan tasriflerinde muannidane hatalar yaptıkça bütün "n"leri çatlatarak "Nein!." deyişleri olurdu ki onu kıpkırmızı yapar ve sanki Almanlığın şerefine tecavüz edilmişçesine sar'aya tutulmuş gibi serâpâ titretirdi.

---

266 İzmir'de Kordonboyu'nda nargileleriyle ünlü kahvehane.

O zaman biz ikimiz kıs kıs gülerdik. Mahmut Esat Efendi İzmir'den sonra durdu mu, hayatında bir tevakkuf devresi geçirdi mi? Onun istirahat ânı ancak mezarında çalmak mukadderdi.

Bu da geçer yâ hû!.. Hep geçip gittiler. Biçare Abdurrahman Efendi! Sen, o, etrafımda daha daha yüzlerce refiklerin, dostların hep birbiri ardınca geçtiklerine şahit oldum.

61
Bir hatıranın ta'zîzi — Sahib-i imtiyazın tebeddülü — Bir letâif müsellesi — Hasbî bir nöbet memuru — Ahmet İhsan'la ilk tesadüf — İzmir'den geçen bazı simalar — Bir nevi utangaçlık

İki defa valiliğinde bulunan Halil Rifat Paşa'yı –sonraları uzun seneler Dahiliye Nâzırı ve Sadrazam– İzmir'de derin bir minnettarlık ve şükürgüzarlık hissiyatıyla yâd etmeyen yoktur, şehrin ve havalisinin taşı ve toprağı bile hayırkâr icraatının hatırasını saklar. Hiddet ve şiddetten ziyade tab'ımın civanmerdane mülâyemetinden mütevellit bir muhteremiyetle muhat olan bu vezirin bilhassa ümrana taallûk eden icraatı vilayeti ve şehri ne güzel yollarla teçhiz etmişti. O halkın gönül yollarını da açmasını, herkesten ziyade bilirdi, bilirdi demek belki doğru olmaz, bütün şahsiyetinden taşan öyle bir rif'at-i tıyneti vardı ki onu, hele yakından görüp tanıyanlar için, sevmemek mümkün değildi.

Bir gün sahib-i imtiyaz Şerif Efendi çıldırmış bir halde, göğsünü ne vakitten beri kemiren müthiş bir seretanın acılarını unutarak koştu, geldi, bizi buldu.

Gazeteye ihsan-ı şâhâne[267] olmuş!.. Makinalar, hurufat, sahiplerine atiye..

İnanmadık, sonra anlaşıldı ki kalem ve fikir erbâbına da mütekayyit olan valinin teklifi, Yıldız'ın[268] merkezden uzak bir yerde az çok serbest bir gazeteyi muvafık bir hava içine sarmak siyasetine uygun görülmüş ve hakikaten Şerif Efendi'ye tebşir olunan müjdenin fiile inkılâbı vilayet mal sandığından paraların alınabilmesine muallak kalmış.

267 Devrin padişahı II. Abdülhamit'in hediyesi.
268 II. Abdülhamit'in oturduğu Yıldız Sarayı.

Bu son merhaleyi, gazetenin hükümet konağı karşısında kışla akaretlerinde mükellef ve vâsi bir daireye naklini, güzel makinalarla dolgun hurufat kasaları ile bir matbaa tesisini bedbaht sahib-i imtiyaz layıkıyla göremedi.

İzmir Sanayi Mektebi'nden yetişen, anasız ve babasız bir bîkes çocuk halini hiçbir zaman terketmeyen bu halûk refik henüz genç denebilecek bir yaşta o bî-aman illetin sancıları arasında öldükten sonra imtiyazı Ahmet Celâdet'e devrettirdik.

Ona zekâsının taşkınlığından ve şahsının sevimliliğinden mülhem olmuş bir lâkap vermişlerdi: Cin Ahmet! Bu lâkabı İstanbul'dan getirmişti ve İzmir'de dava vekâletiyle yerleştikTen sonra o İzmir'e, İzmir ona o kadar ısındı ki hayatının son senelerine kadar oradan ayrılamadı.

Cin Ahmet, Deli Fuat –*Karagöz*[269] sahibi– ve Kambur Nazif İstanbul'un daima beraber yaşayan üç maruf siması imiş ki bir araya gelince her zaviyesi letâife, nükteye, zarafete bitmez tükenmez bir menba teşkil eden bir müselles teşkil ederlermiş. Diğer ikisi misafireten, bir aralık İzmir'de bulundular ve bu müsellesin nasıl bî-emsal bir incelik sahası olduğuna biz de şahit olarak temâşâsına doyamadık. Ahmet Celâdet'e yalnız başına da senelerce devam eden refakatinde doyamamış idik. Hiçbir müşkülden fütur getirmeyen bir tab'ı, eline geçen parayı semihane sarfeden bir cenabı, daima gülen ve güldüren bir neşesi vardı ki ona cidden müstesna bir şahsiyet mevkii verirdi. Asıl onu müstesna yapan fıkra-gûluğu idi.

Mutlaka her toplanışta her hâdis olan şeye mümas fıkraları vardı ki mükerreren işitilse bile daima taravetini muhafaza eder ve her defasında daha ziyade hoşa giderdi. Fıkradan ziyade onu nakledişinde, kendi gülmeyerek fakat sizden mutlaka kahkaha koparan ince bir mânâ ile söyleyişinde idi. Gözlerinin öyle bir bakışı, çehresinin öyle bir ifade alışı vardı ki söylenen fıkraya sanki şerhler ilave eder, onları daha tuhaf yapan tefsirler zammederdi.

Hizmet artık kendisine layık bir yuva sahibi oldu, mükellef odaları, geniş bir misafir salonu –daima kalabalık– zengin bir matbaası, kıyafeti düzgün bir müvezzii –Çavuş– şık bir kâtibi vardı. Hatta sabahtan akşama kadar her gün, boş olsa bile daireyi bir

269 1908-1911 yılları arasında yayımlanan siyasî muhtevalı mizah gazetesi.

pencereden diğer pencereye, bir masadan öbür masaya devreden bir nöbetçisi vardı.

Bu nöbetçi evvelce Meclis-i İdare başkâtibi iken istifa eden ve İzmir'in en asil ailelerinden birinin oğlu olan Kantarağasızade Mustafa Bey'di ki başka bir işi olmadığı için zamanını en hoş vakit geçirilen *Hizmet* idarehanesine vakfetmişti.

Biz onu daima orada bulurduk ve muavenete ihtiyaç zamanlarında da tatlıca bir bakışla onu gazetenin her işine teşrik ederdik.

Bilhassa ben, hemen bütün provaları ona yaptırmaya başladım. Bunun için de sarahaten bir teklifte bulunmazdım. Masanın başına yorgun bir "Of!.."la geçer, prova kâğıtlarını bir infial ile önüme sererdim. O zaman o elini uzatır, kâğıtları çekerek: "Getir!.." derdi. Ben kahkahayı basar:

– Seni yine dolaba koydum; derdim. O bu dolaba girmekten memnun, her defasında sanki böyle aldanırdı.

• • •

Bir gün bankanın bir işi için defterdara gitmiştim. O zaman defterdar Halit Bey'di. Onun odasında, masanın bir kenarında bir genç gördüm ki seri bir yazışla bir mektup karalıyordu. Dikkat ettim: Fransızca yazıyordu.

Defterdar beyin bana gösterdiği koltuğa, ta o gencin mukabil tarafına tesadüf eden bir yere oturdum; muhteriz bir nazarla bana baktı, ben ona baktım.

İçimden:

– Defterdarın oğlu Ahmet İhsan olacak; dedim.

O da içinden:

– Halit Ziya bu olmalı; demiş midir? Bunu bilmiyorum ama herhalde sonra babasından sormuş olacak. Herhalde Edebiyat-ı Cedîde'nin mebdei bu dakikadan başlayacağına zâhip olmamıştır.

Yalnız bu kadarla kalan bu ilk mülâkat, uzun seneler ve hayatta nadir tesadüf edilen tecelliyattandır ki bilâ-ârıza hâlâ devam eden bir meveddetin mukaddemesini teşkil etti. O zaman kalkıp onun elini sıkmak o kadar tabiî idi ki, ben yeni görülenlerden daima böyle bir tehâşî hissi duyarım, belki bu utangaçlıktır.

Daha evvel, ben henüz çocukken, bir gün sokakta bir lando-

nun[270] içinde bir baş gördüm. Baş diyorum, çünkü onun yalnız başını gördüm, bir baş ki bir güneş gibiydi: Namık Kemal...

Galiba bir menfâsından diğer bir menfâsına gitmek için İzmir'den geçiyordu; bir kenara sindim; azametini idrakin ihata edemeyeceği bir büyük hadise-i cevviye görmüş gibi adeta korku içinde donarak...[271]

Diğer bir hatıra: Bir gece rıhtımda bir opera dinlerken önümde sarışın bir gencin yanındakilerle nefis bir Fransızca konuştuğuna dikkat ettim.

Nasıl anladım? Nereden hissettim?

"Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem!"[272] dedim. Omuzuna dokunarak:

– Ben, Halit Ziya... demek pek tabiî idi. Diyemedim ve opera bitinceye kadar gözleri dönüp bana isabet etmesin diye büzüldüm durdum.

Yine bir defa Selanik'ten Fazlı Necip'le[273] Hamdibeyzade Adil Bey gelmişlerdi. Bu iki gencin arasında bence bilhassa Fazlı Necip Selanik'te gençliğin bir mümessili sıfatıyla pek iyi malum iken kendimi şaşırdım ve her hareketinde, şaşıran bir çocuk sersemliğinden kurtulamadım.

Bu hal bende el'an mevcuttur, el'an muhitimin ve bezm-i ünsiyetimin haricinde olanlarla beraber bulundukça alışmadığı bir âletin daima gevşeyen anahtarlarını idare edemeyerek doğru sesleri bulamayan bir kemankeş gibi tabir-i mahsusuyla falso yaparım yahut belki daha doğrusu öyle yaparım diye korkarak melekâtıma hâkim olamam.

---

270 Lando: Tanzimat'tan sonraki Batılılaşma süreci içinde alafranga hayat tarzına uygun bir atlı araba türü.

271 Halit Ziya'nın burada söz konusu ettiği hadise, muhtemelen, Namık Kemal'in Aralık 1879'da Midilli'ye götürülüşü sırasında cereyan etmiş olmalı.

272 Ali Ekrem Bolayır (1867-1937). Servet-i Fünun dönemi şair ve yazarı. Şiirlerini *Kırmızı Fesler* (1324/1908), *Ruh-ı Kemal* (1324/1908), *Zılâl-i İlham* (1324/1908), *Ordunun Defteri* (1336/1920), *Şiir Demeti* (1341/1925) ve *Vicdan Alevleri* (1341/1925) gibi kitaplarda toplamıştır (bkz. İsmail Parlatır, *Ali Ekrem Bolayır*, İstanbul 1987).

273 Selanikli Fazlı Necip (1864-1932). Gazeteci ve yazar. Uzun yıllar Selanik'te *Yeni Asır* gazetesini çıkarmış, *Sarayda Mecnunlar* (1927), *Külhanî Edipler* (1930) gibi telif ve tercüme eserler yayımlamıştır (bkz. İbrahim Şahin, *Selânikli Fazlı Necib'in Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1999).

62
İzdivaç emellerinin esintileri — Bir itminanın hikâyesi — Ailenin Karataş evinden üşümesi — Yalnız hayat — Dostlar ne demektir? Mağlûbiyete tekarrüb — Bir vak'a — Nihayet hezimet

Her genç ruhunun üstünden ara sıra bir havanın esintisi geçer: İzdivaç temayüllerinin havası.. Bu, bazen taze gülistanlardan, bakir ormanlardan meşâm-ı hayali tehziz eden nazik rayihalarla yüklü bir sabah baharının nesîmidir, bazen bir bürkânın fethasından ılık nefeslerle başlayarak yavaş yavaş tutuşan ateşleriyle ciğerleri kavuracak bir sam yelidir. Bu iki nevi esintinin arasında genç ruhu belki serbestîsinden kaybetmeyerek istiklâlini muhafaza edebilmiştir, fakat ne müşgîn ve ne âteşîn emellerden, hülyalardan feragat acısı bahasına...

Üç bekâr hayatına me'vâ olan Karataş evinin etrafında üç taraftan, üç aile tarafından, esen ve üfürülen üç muhtelif rüzgâr vardı ve bittabi bu üç muhalif rüzgâr birleşince bir kasırga kuvvetini iktisap etmekte gecikmeyerek üçümüzü de sersem sersem deveranının içine alıp çevirmeye başladı.

En evvel Tevfik Nevzat sarsıldı, sonra Ali Galip'in sendelediğine dikkat ettik. Galiba ben sahib-i hane sıfatıyla bu bekârlık âlemine en çok sadık ve merbut kalan oldum.

Tevfik Nevzat İstanbul'da Hukuk imtihanını mutaden görülmeyen bir şâşaa ile geçirmiş ve hariçten dava vekâleti imtihanı için müracaat edenlere âlâ derecesinden yüksek bir icazet vermek mer'î değilken onun kudret-i kalemine, şiddet-i zekâsına meftun kalan heyet-i mümeyyize kendisine tereddüt etmeden aliyyül-âlâ derecesinde bir şahadetname vermişti. Memuriyetinden istifa ederek derhal muvaffakiyetle tetevvüc eden vekâlete sülük ettikten sonra artık izdivaç tevakkuf olunacak bir merhale-i tabiiye hükmüne girmişti.

Burada istitraden bir küçük hatıra zikredeceğim: Tevfik Nevzat İstanbul'a hareket ederken cebine o zamana kadar gazetede dikkatle ve ıttırad ile takip etmediği *Mensur Şiirler*'in kitap halinde henüz basılmış olan bir nüshasını koymuştu. Bunu boş zamanlarında okuyacaktı. İmtihan meşgalesiyle dolu olan zamanından bir boş saati ancak o gaile bertaraf olduktan sonra avdet ederken vapurda bulmuştu.

Hemen muvasalatı günü beni ilk görüşünde bu izahatı verdikten sonra cebinden kitabı çıkardı ve bana uzatarak dedi ki:

– Bunlara meftun oldum. O derecede ki kitabını baştan başa ezber ettim, tesadüfen bir sahife aç, dinle, ezber okuyayım...

Ve okudu. Bütün hayat-ı edebiyemde beni en derin damarlarımda itminan ihtizazlarıyla titreten bir bu oldu, bir de senelerden sonra Tevfik Fikret'in bir heyecanı ki bunu sırasında anlatacağım.

Bu hatırayı hikâye ederken ne eser ne de muharriri için bir tefahur vesilesi bulmak niyetinde değilim. Yalnız bende hasıl olan tesiri kaydetmek istedim, yoksa o zaman için yeniliğine nazaran belki şâyan-ı dikkat olan bu şeylerin bugüne nisbeten çocukluklardan ibaret olduğuna herkesten ziyade ben kaniim.

Aile Karataş evine karşı muarız bir cephe teşkil etmişti, erkeklerden ziyade kadınlar, başta nine, halalar, yengeler ve saire...

Bu muhalif vaziyeti muhik gösterecek bir sebep yoktu. Nezih veya mazur eğlencelerle müfit iştigallere ve pek güzide içtimalara zemin olan Karataş evinin aleyhinde hasıl olabilecek muhalif hissiyat ancak müfteriyat kabilinden rivayata, yahut evham kabilinden farziyata müstenit olabilirdi.

Aile evlerinden hangisine uğrasam mutlaka dolambaçlı mukaddemelerden sonra mev'izelere ve kamaştırıcı tasvirlerin cazibelerine muhatap ve maruz kalırdım. İlk önce bunlarla karşılaştıkça bir küçük kahkaha ile, iskât eden bir latîfe ile işin içinden çıkardım; fakat bu müttefik izdivaç vâizlerinin içinde talâkatine ve belâgatine mukavemet pek zor olanlar vardı; daha ziyade talâkat ve belâgatine karşı mağlûp olmamak mümkün olmayan bir şey vardı ki o da ufukta benim için irtisama başlayan yalnızlık hayatı idi.

Yapyalnız kalmak!.. Hayatta sizi hırpalayıp yoran, bütün mevcudiyetinizi ta temellerinden sarsarak bir yere yıkılıp yatmak ihtiyacı ile ezen cidallerden, yorgunluklardan sonra dört duvarından akan yalnız kendi varlığınızda mahsusiyetin, adeta metrukiyetin, yetimiyetin buzlu havasıyla zehirlenip uyuşmak...

Bu ihtimali yavaş yavaş yok olmaya kabil-i teşbih bir siyah istikbal halinde görmeğe başlamıştım.

Dostlar!.. Bu yalnızlığı dostlar mı dolduracaktı? Dostlar bir merkez noktasından inşiab ederek muhtelif istikametlere teveccüh eden şua kabilinden değil miydi ki araya zamanın ve mesafenin

tülleri girince kalan fasılaları günden güne daha genişletmek zaruretinde bulunacaklardı.

Esasen dostlar ne idi? Bu dost kelimesine mutaden verilen mânânın kuvveti ve mahiyeti neden ibaretti? Dostlar daha ziyade bizim kendilerinde mevcudiyetini arzu ettiğimiz meziyetlerin, sıfatların, hasletlerin hayalimiz tarafından üstlerine giydirilmiş hil'atlerle gözlerimize görünen hayaletler değil miydi?

Kendileri de samimiyetlerine kani olan, kendileri de başkalarına karşı aynı takdirlerde bulunan dostlar hayatımızın sahnesinde müstear kisvelerle, hakiki simalarının üzerine geçirilmiş nikaplarla, mevzu kavâid dairesinde mürettep kelimelerle ve cümlelerle bir oyun oynayan mudhike mümessillerinden başka şeyler miydi?

Onları elbiselerinden, nikaplarından tecrit edince, hususuyla lisanlarının altında, daha derinlerde, kendilerinin bile nüfuz-ı nazarı erişemeyen ta vicdan harimlerinde gizli mânâları iştikşafa çalışmak; o mürettep kelimelerle cümlelerin asıl tercüme-i sadikasını bulup okumak lazım gelince onlardan kalacak olan şeyle yalnızlığımı doldurmak mümkün olacak mıydı?

İşte ailenin büyük kadınlarının telkinatı bende bu sualleri uyandırmaya başlıyordu ve onlara her cevap vermeğe azmettikçe biraz daha mukavemet cephesini geriye almağa mecburiyet görülüyordu; nihayet bir gayr-i muntazar vak'a bu cephe gerilemesine sarih bir hezimet şeklini verdi.

Bir akşam rıhtımda bir gazinoda içiliyordu. Dört kişiydik. Epeyce de geç kalmıştık, rakı âleminin cazibesi yemek zamanını saatlerle geri bırakmıştı. Ben bermûtat üç yarım kadehi su ile doldurarak onlara refakat ediyordum.

Ahmet Celâdet, Tevfik Nevzat, o ve ben...

O diye işaret ettiğim adam bizden daha büyük bir zat idi ki ismiyle yâd etmeyeceğim, hepimizin dostu idi, bilhassa bana dost idi ve senelerden beri bana en merbut, en sadık bir muhib berahinini verirdi.

Pek eğleniyorduk, pek gülüyorduk, bir aralık gaib bir dost hakkında müdavele-i hissiyat edilmeğe başlandı. O, derhal bu dost için pek ağır isnadât ile ve rakının tesirinden mütevellit bir zapt-ı lisan aczi ile söylemeye başladı. Hepimizce sevilen ve orada kendisini müdafaa için hazır bulunmayan bir dostun aleyhinde bu tarz-ı lisana müsaade edemezdim, mülâyemetle müdafaaya başladım.

O birden gözleri kızarmış, dudakları titremeye başlamış, bütün gayzını bana tevcih etti ve mukabeleye başlayarak nihayet ağzından dökülenlerle de kanaat etmedi; elinin seri bir hareketiyle önümüzdeki masayı süpürdü. Şimşek kadar geçen bir darbe ile masanın üzerinde şişe, bardak, kadeh, tabak ne varsa sanki birden uçtu ve bütün gazinoyu şaşkına döndüren bir gürültü ile etrafa serpildi.

O zaman Ahmet Celâdet'le Tevfik Nevzat beni iki kolumdan tuttular ve dışarıya çıkararak bir arabaya bindirdiler, eve gönderdiler.

Niçin?

Bir mukabelemden mi korktular? Zannederim ki daha ziyade onun bir bıçağı kavrayarak göğsüme saplamasından korktular.

İşte bir saniye kifayet etmişti, bu senelerce dost olan adamın yüreğini meydana çıkarmış, içini dışına çevirerek muhteviyatını boşaltmış idi. Onun içinde birikmiş ve nasılsa bir an içinde zaptolunamayarak taşıvermiş, dostun bir düşman olduğuna şehadet eden bir zehir yığını çıkıvermişti.

O gece kendi kendime hırsımdan, ye'simden ve daha ziyade nefretimden ağladım ve ertesi gün aile evlerine uğrayarak:

– Karar verdim; dedim.

Bu hezimeti saklamaya çalışan bir kasrî tebessümle...

63

Kararın icrasına teşebbüs — Mukabil tarafın taharrîsi — Tesadüfün müdahalesi — Bir dakikanın mufassal bir nutku — Bir ârıza — Nihayet saadete vusul, fakat talihin kıskançlıkları

Ben karar verdim, âlâ, hatta pekâlâ.. Fakat elbette bu kâfi değil. İzdivaç etmek için iki olmak zaruridir. Bu kararın tatbik kabiliyeti ancak bir mukabil tarafı bulmakla ve o tarafın da aynı neviden bir karar almasıyla mümkün olabilirdi...

Ninemin, halaların, yeğenlerin hep birer namzetleri vardı, hatta bazen birinci namzet hoşa gitmeyecek olursa meydana çıkarılmak üzere müteaddit yedek namzetleri vardı. İzmir'de ne kadar da evlendirilecek kız varmış! Bunlardan bazılarını tanıyordum, bazılarını tahmin ediyordum; hepsini hakikaten güzel ve güzide buluyordum, hepsi için kalben ölçüsüz, hesapsız saadet temennilerinde bulunuyordum; fakat hiçbiri için her gencin izdivaç tasavvuruna esas

olarak kabul etmekte hakkı olan aşk hissine müşabih bir temayül duymuyordum.

Uzun mübâheselerle, müzakerelerle geçen aylardan sonra bütün akraba artık benim kararımın, itirazâtı iskât için icat olunmuş bir sâniadan ibaret olduğunda ittifak etmiş gibiydiler. Diğer bir noktada daha ittifak ettiler. İzdivaç fikrinin mukabil tarafça hüsn-i kabule mazhar olması lazımdı. Etrafında rivayet –evet, bunların rivayattan ibaret olduklarını birer lütufkâr tebessümle kabul ediyorlardı– tahaşşüt etmiş olan Karataş evini dağıtmak, aile yurtlarına gelmemekte musır isem hiç olmazsa ailenin gözü önünde o mahallede kutu gibi bir eve yerleşmek lazımdı. Kademhayır Aydın'a hemşireye verilecekti, Çavuş yine sabah akşam evin haricî hizmetine bakacaktı; fakat eve ve her türlü ihtiyacatına nezaret için zaten pederimin işleri için de müfit olan Resmi Efendi tekrar İstanbul'dan celbolunacaktı; yemek meselesi gayet kolaydı. Bana akşam yemekleri aile evlerinden biri tarafından, tercihan pederimin evinden gönderilecekti.

Bütün bu şeraiti memnuniyetle kabul ettim, zaten Tevfik Nevzat'la Ali Galip'ten sonra orada yalnız kalmaktan, başkalarına karşı itiraftan utandığım fakat kendi kendime mevcudiyetini bütün kuvvetiyle hissettiğim bir tehâşî vardı.

Müşkülâtı bir tesadüf halletti; zaten hayatta en çapraşık, her türlü tertibat ve tasavvurata karşı en muannit müşkülleri halleden tesadüfler değil midir? Bu bir tesadüf müydü? Yoksa Göztepe köşkünün beni yandan bir hareketle çevirmeğe matuf bir hud'a-i harbiyesi miydi? Onu pek bilmeğe lüzum yok, herhalde bu bir hud'a-i harbiye idiyse bile ona mağlûp olmaktan pek memnun çıktım.

Orada misafirdim. O gün benden başka kadın misafirleri de gelmiş bulundular, bahçede bir genç kızın dolaştığına pencereden pancurların arasından dikkat ettim, öyle bir zaman ki genç kızlara böyle pancurların müsaadesi nisbetinde bakılabilirdi, yahut kapı aralarından.. Galiba bu ikinci çareden de istifade ettim, hatta etrafımda gülüşen dadıların, kalfaların bu gözetleyiciliğe karşı cehrî latîfelerine de aldırmayarak bir defa ile de iktifa etmedim..

Buna şairler sâika isabeti demişler, onlar ne derse desinler, ben misafirler gittikten sonra ev halkına denecek şeye artık karar vermiştim.

Mahirane olmağa çalışan suallerle kararın tefhimi dakikasını sanki ihzara çalıştım. Onlar beni o dakikaya daha ziyade takrib

ederek tam tuzağın içine girdikten sonra yakalamak için bu ihzaratı anlamıyorcasına safderunane cevap veriyorlardı:

"Vergi müdürününkiler, Emin Ali Efendi'nin kızı, Köse Raif Paşa'nın[274] yeğeni, validesi de ne iyi, ne ciddi hanımdır; elbette kızı da validesine çekmiştir." Lalifer Bacı ilave etti: "Kenarına bak bezini, anasına bak kızını al, derler. İsmi de Memnune Hanım değil miydi?" Ve parça parça bu cümleleri bana bakmayarak sarfederken birbirlerine bakarak gülümsüyorlardı.

Nihayet ayağa kalktım ve mahkemenin kararını tebliğ eden bir reis ciddiyetiyle:

– Bu hanım kızı istersiniz; dedim.

Bu dakika hayatımın en mühim bir dakikasını çalıyordu ve onun tannan ihtizazları arasında şu mev'ize işitilebilirdi:

"Yirmi yaşlarında bir gençsin, fakat bugüne kadar hâlâ çocuksun. Bundan sonradır ki çocukluklardan, taşkınlıklardan, kanının, hissiyatının, âmâlinin tuğyanlarıyla oradan oraya sarkan çırpınmalardan feragat edeceksin. Bütün mevcudiyetini ve onu ihata eden bütün tahassüslerini, teheyyüclerini dar ve küçük, fakat sıcak ve sakin bir yuvaya hapsedeceksin. O yuvanın etrafında münharif yollar olmayacak, hayatın ufuklarında her pervaz hamlen senin ona bir huzur ve refah hediyesi getirmek için bir cehdini teşkil edecek.. Ondan ne kadar uzaklaşırsan kalbinde o yuvanın saadetini temin maksadına o nisbette yakınlaşmış olacaksın; kanatlarının üstünde yegâne yük onu, orada uyanacak yeni hayatları, yavruları bahtiyar etmek vazifesinden ibaret olacak. Seni kazaya uğratabilecek, neticede o yuvayı babadan mahrum bırakacak yüksek tayeranlardan, uzun pervazlardan hazer edeceksin. Emellerini ne kadar tahdid edersen, vâsıl olunabilecek neticeleri ne kadar el ulaşabilecek çizgiler dairesinde ararsan bahtiyar olmak ve bahtiyar etmek gayesini istihsale o kadar imkân vereceğine kanaat edeceksin. Öyle perhizkâr ve itidâlperver bir felsefe içinde habs-i vicdan edeceksin ki daire-i rü'yetin bir küçük mumla tenvir edilebilsin. Küçük fakat mütebessim, küçük fakat sönmeyen, bitmeyen bir şule ile senin ve onun gözlerinizde daima halden memnuniyet itminanı ile parlasın. İşte

274 Köse Raif Paşa (1836-1911). Âyan âzâlığı, çeşitli vilayetlerde valilik ve mutasarrıflıklarda bulunan, Nâfia Nâzırlığı ve Rüsumat Eminliği de yapan devlet adamı. Aynı zamanda şair İhsan Raif Hanım (1877-1926) ile dilde tasfiyeciliği savunan Fuat Köseraif'in (1872-1949) babası, Halit Ziya'nın hanımının dayısı.

bak, ismi de Memnune imiş, senin ona yapacağın hayat ne kadar sade, ne kadar sakin, ne kadar mütevazı olursa olsun memnun olacak demektir. O senden, sen ondan, ikiniz de hayattan memnun olmak: İzdivaç bundan başka bir şey midir?..

• • •

Vukuat süratle teâkub etti, talep vukua geldi, muvafakat cevabı alındı, şerait takarrür etti, artık bütün mukaddemat bitmişti, nikâh tezkereleri yazılmak üzere idi; fakat heyhat!..

Neticenin kıymetini layıkı ile takdir ettirmek için, talih, bir naz cilvesine lüzum görüyormuşçasına bir tevkif işaretiyle parmağını uzattı.

Bir akşam iki aile arasında muhabere vesatetini gören bir hanımın bana geldiğini haber alınca derhal kalbimde bir his:

– Fena bir haber!.. dedi, Bu haber şu suretle icmal olunabilir: Onun sıhhati hemen teehhüle müsait değil, hiç olmazsa bu yazı İstanbul'da dayısının yanında geçirmesine lüzum görülüyor, hatta belki kışı da... Altı ay, yahut, bir sene, ne hükmü var? Göz yumup açıncaya kadar geçecek bir zaman.. O henüz çocuk, ben daha kur'a tarihini yeni geçirmiş bir genç. Bu zamanın bizce ne hükmü olabilir? Seneleri düşünecek olanlar benim gibi –hanım gözlerini süzerek kendisini gösteren bir eda ile göğsüne bakıyordu– yaşlılar...

Bir sene, tam bir sene bir eza ve intizar devresini dudakları bükük, alnı buruşuk yaşadım; bunu tasvir edecek değilim. Herkesin hayatında az çok müşabih eza ve intizar devreleri vardır. Nihayet bir sene sonra, düğün olunca bu elîm devreyi mükâfata ulaştıran saadet devresini de tasvir etmeğe lüzum yok, yine herkesin hayatında bu kabil sermestî zamanları vardır.

Fakat heyhat! Bizim hayatımızı zehirleyen ve bu sermestînin içine acı katrelerini karıştıran fecialar zuhur etti ve bunlar adeta, bir silsile teşkil ederek uzun bir zaman bizi tamamen mesut olmaktan alıkoydu.

64
Paris sergisi — İlk seyahat — Atina, Sicilya, İtalya, İsviçre — Nihayet Paris — İlk intiba— Paris'in teshir kuvveti — En derin izleri bırakan şeyler — Amca yeğen

1889 senesinin Paris Umumi Sergisi bütün dünyada ve dünya ile beraber bende büyük bir velvele ile karşılanıyordu. Bunu görmek ve bu vesile ile bende o kadar iştiyak ve arzu uyandıran Avrupa'yı, hele Paris'i görmek öyle vâsıl olunamayacak bir emeldi ki onu tahayyüle bile mezun olamazdım; yalnız serginin tertibat ve istihzâratına müteallik neşriyatı azîm bir alâka ile takip ederek, lokanta camekânlarına bakmakla açlıklarını teskine çalışan biçarelere benziyordum.

Yine tesadüfün bir lütfu tecelli etti: Bir gün amca Sadık Bey bana dedi ki:

– Ben Avrupa'da bir cevelân yapmak istiyorum, hele sergiyi görmek için büyük bir heves duyuyorum. Benimle beraber gelebilir misin? Bütün masraflar benden, yalnız hususi ve şahsi sarfiyatına sen mukabele edersin.

Derhal:

– Hay, hay!.. dedim. Bu hay hay vicdanımın coşkun bir sevinç sayhası kabilindendi.

– Pekâlâ, fakat, dedi; bankadan, mektepten, gazeteden, hele evden nasıl izin alabilirsin? Bu seyahat iki ay belki daha fazla sürecektir...

Aşağısını dinlemeğe takat bulamadım, fırladım ve yirmi dört saat içinde dört köşeden izin aldım; az çok müşkülât ve mahirane tertibat ile..

Bu öyle bir fırsat idi ki, Şeyh Galib'in:

Fırsat ki hevâ-yı tîz-perdir

sözünü hatıra getirerek rüzgârlardan daha seri bir harekete arz-ı ihtiyaç ediyordu.

Amcanın ve benim Avrupa'ya ilk seyahatimiz bu oluyordu, onun ve benim hayatımızda mükerrer Avrupa seyahatleri oldu, bizi uzun uzun cevelânlarla diyar diyar dolaştıran vesileler zuhur etti, her ikimiz de kendi payımıza seyahat lezâizinden iri parçalar kestik; fakat zannederim o, ve muhakkak ben bu ilk

seyahatin intibaları kadar derin teessürata hiçbir zaman maruz kalmamışızdır.

Ne bu ilk seyahatin ne onu takip edenlerin tafsil-i müşahedatına bu sahifelerde bir mahal ifrazına imkân yok. Yalnız kendiliğinden hatıra gelen ve kalemi zapteden noktaları işaretle iktifa zaruridir.

Seyahat tertibatı tamamen bana aitti: Derhal, banka dostlarımdan bu işte vukufundan istifade edilebileceklerle istişareden sonra, kararlarımı aldım. Bu tertibatı kendi tarafından müdahale vukua gelmeksizin bana terkeden amca yalnız bir esas tayin etmişti: En az zamanda en çok şey görmek.

Deniz tarikiyle Pire'ye ve Atina'ya uğradıktan sonra Sicilya'da tevakkuf ediyorduk. Mesina ve Palermo'da birer ikişer gün geçirerek Napoli'ye atlıyorduk. Oradan sıra ile İtalya'nın mühim şehirlerini şimale doğru ziyaret ederek nihayet on iki gün içinde Saint-Gothard'dan İsviçre'ye geçiyorduk. Burada büyük bir cevelân bize bu şâyan-ı hayret memleketin dağlarını, göllerini, mamurelerini görmek fırsatını verecekti ve oradan doğru Paris'e gidecektik. Ondan sonrası düşünülecekti.

O zamanın en muteber seyahat rehberleri olan Joanne ciltlerini tedarik ederek bu esaslar dairesinde bir hatt-ı hareket tayin ettim ve bir İtalyan vapuru ile yola çıktık...

Amca Sadık Bey lüzum ve faidenin telkin ettiği ihtiyaçlara büyük bir semahatle mukabele eden her türlü fedakârlığa mütehammil bir servete malik olduğundan bu hatt-ı hareket tam bir sadakatle ve geniş vesaitle tatbik olundu.

Atina'nın ve İtalya'nın bütün eski mebânisini, mabetlerini, saraylarını, meşherlerini, bilhassa Roma'da gecikerek, müzelerini, tiyatrolarını; İsviçre'nin en câlib-i hayret göllerini, dağlarını, bu meyanda dört nahiye gölleriyle Rigi Dağı'nı yorulmayarak, bıkmayarak gördük; görmek arzusu bizi mesela İtalya'da en mükellef saraylardan ölüler ârâmgâhı olan Catacombelar'a, İsviçre'de mamurelerin muntazam ve ruha sıcak bir tesir yapan ârâmişinden sonra buzların altında müebbeden uyuyan dağlara atarken hiç sarsılmadık, nihayet bir gün sabahleyin kendimizi Paris'te Opera Meydanı'nda bulduk.

Uzun bir zaman aç kalmış bir adamın doyamamazlığı ile geçen bu ilk kısım seyahatten sonra birdenbire yorgunluğunun altında çöküvermiş bir yolcu halinde idim. Belki bu yorgunluğun tesiri ile,

belki hayalimin arasında daima tefrit edile edile haddinden fazla mikyaslara çıkarılan tahminlere nisbeten hakikati pek küçük, pek sönük bulmaktan mütevellit bir inkisar ile, Paris'in bu meşhur meydanı ile binasını sanki büzülmüş, alçalmış, daralmış, cesamet-i tabiiyesinin onda birine inmiş gibi buldum.

Bu ilk tesir böyle devam etti, bu şehrin neresini, nesini gördü isem ilk teessür bir:

– Bundan mı ibaretti? Sual-i mefturuna münkalib oluyordu; fakat sonra, yavaş yavaş şehrin azameti, letafeti beni istilâya, teshire başladı; tedricen sevilen ve bir kere sevildikten sonra unutulamayan bir kadın gibi..

Bazen tahayyülümün fevkinde müşahedeler oluyordu: Bu daha ziyade tiyatrolarda vâki idi. Operada bir baloda, Eden Tiyatrosu'nda "Exelsior" isminde bir revüde[275], Châtelet'de "Şehzade Hurşid" isminde bir feeride[276] bulundum ve bunlar her türlü tahayyülâtımın fersah fersah fevkine çıkan hayret-âver müşahedeler oldu.

Asıl dehşete benzeyen bir hayreti sergide hissettim: Sanayi-i nefise sarayları, makinalar dairesi, aksâ-yı şark köşkleri, Kahire sokakları, daha bilir miyim neler, ucu bucağı gelmeyen bu azîm meşher bizi o derece işgal etti ki, onun bu cazibesi şehri daha az görmek zararına sebep oldu.

Bilhassa Eyfel Kulesi o zamanın bir harikasıydı. Bir gece, beklenilmeyen bir dakikada bu üç yüz metrelik demir kule bir elektrik cereyanı ile bağteten kırmızı alevlerle boyanıp da altında mütehaşşid bir kütle halinde duran binlerce halkın sînesinden bilâ-ihtiyar mütedehhiş hayret sayhası koparınca o kalabalığın içinde sıkışıp kalmış olan benim de teessürden kemiklerimi sarstı.

Paris!..

Bu şehir bana hiç yabancı değildi.. Onu romanların arasından, bilhassa Balzac'tan öğrenmiş, tanımış, adeta ezber etmiştim. İsmi bence malum sokaklara tesadüf ettikçe sanki içinde yaşanmış, türlü vukuat ile beraber orada uzun uzun bulunmuş gibiydim. Ve buralarda tevakkuf etmek, o vukuatı tekrar yaşatmak ihtiyaçları ile ayaklarımın duruşları, gözlerimin etrafı dolaşışları olurdu.

Ne amca, ne ben doyamadık ve doyamadan avdete karar verdik; her ikimizi de İzmir'e çağıran sebepler vardı.

275 Revü (Fr. Revue): Çeşitli dans ve oyunlardan meydana gelen sahne gösterisi.
276 Feeri (Fr. Féeri): Peri masalı, perilerin olağanüstü sayılan dünyası.

Yalnız avdette amcanın benim hakkımda taayyün etmiş bir fikri vardı: Onun nazarında gayet mahir bir rehber-i seyyahîn kesilmiştim; onun hakkında da bende mevcut olan birçok muvafık fikirlere bir fikir daha inzimam etmiş oldu: O gayet hoş, gayet mülayim, hususuyla gördüklerinin bütün şümul-i mânâsını ilk nazarda ihata eden gayet hassas ve müteferris bir seyahat refikiydi.

Hâşiye: Bu ilk seyahat hakkında İstanbul'da Filip Efendi'nin *Vakit* gazetesine birkaç mektupla İzmir'de *Hizmet* için sergiye dair bilhassa Eyfel Kulesi'nin tafsilâtını hâvi beş on makale yazarak göndermeye fırsat bulmuştum. Sonraları görülecek şeyler zamanımı o derece massetti ki o mektuplarla makaleleri takip edemedim. Birçok seneler sonra yine bu seyahatin intibalarından doğmuş yazılar "Şâdân'ın Hikâyeleri" serlevhasıyla intişar etmiştir. *Kenarda Kalmış*[277] külliyatında da "Mesina İçin" ser-nâmeli makale yine bu ilk seyahatin yadigârıdır.

65
Çark dönüyor — Iztırap demleri — Felâketler arasından bir geçiş — Menfâ kurbanları — Dağılan bir bina — Küçük kayanın kazazedesi — İzmir'den kaçmak ihtiyacı — Yeni bir vali

Beşeriyetin mukadderatında mesâibin bir silsile halinde tevâlîsine nasıl makul bir izah bulunabilir? Belki hayatın çarkı vukuatını, ötesinde berisinde ancak birkaç mütebessim noktalarla, tamamen siyah renk olarak kabul etmek daha doğru olur; onun seri deveranında gözleri taltife zaman bulamayan, yalnız atalet anlarında bize tesliyet tebessümlerini gönderebilen bu noktalardır ki nadir saadet demlerimizi teşkil eder; ve işte bedbaht ömr-i beşerin icmal defterinde kâr sahifesine kaydolunabilecek yekûn ancak bunlardan toplanabilenlerden ibarettir.

Gençlik devresinde son senelere ait hâtırât karşısındayım: Hayalim bunların üstünde, bir santurun[278] üzerine yaralı kanatlarını

277 Halit Ziya makalelerinin bir kısmını *Kenarda Kalmış* (İstanbul 1342/1926) adıyla bir araya getirmiştir.

278 Santur: Tellerine iki küçük tokmakla vurulmak suretiyle çalınan, kanuna benzeyen bir çalgı.

gererek ıztırabından çırpınan bir kuş gibi, dövünüyor, onun her çırpınışında tellerin perişan ihtizazlarından, tîz feryatları ile boğuk enînlerinden mürekkep öyle bir vâveylâ âhengi içindeyim ki bunu ayıklamak, sesleri yekdiğerinden tefrik ederek tasnife çare bulmak imkânını göremiyorum.

Dört senenin havsalasına nasıl sığabildiklerine hayret olunan bu mesâib silsilesinin içinden başlıcalarını seri bir icmal ile kaydediyorum:

Evvela Süleyman Bey'in İstanbulda bir cemiyet-i hafiye teşkil ettikleri bahanesiyle, beş altı refikiyle beraber, menfâya sevkedildiklerine dair meş'um bir haber alındı ve bu haber ailenin içine bir yıldırım gibi düştü. Bu gençler hep fikir ve kalem hayatına mensup idiler, yalnız bu sıfat o zamanın nerede inkişafa müsait bir fikir unsuru görürse onu boğmaya vesile icat eden idaresinin pençesine takılmak için kifayet etmişti. Bunların bir cemiyet-i hafiye teşkiline teşebbüslerini kabul etmek onlara cinnet atfetmek kabilinden bir şeydi. Yalnız şüphe olunamayacak bir hakikat vardı ki elbette bundan istibdat idaresinin istikşaf vesaiti de şüphe edemezdi, bu gençlerin hep bütün hakayıkı görebilenlerle beraber halden gayr-i memnun olmalarıydı. İçlerinde Abdülhalim Memduh ile Ali Kemal de vardı; birincisini vicahen tanır ve pek sever olduğuma mukabil Ali Kemal'i şahsen hiç görmemiş ve sebebini tayin mümkün değil, yalnız bize gelen yazıları ile ondan üşümeye müşabih bir hisle kalben uzak kalmıştım.

Yine bunların arasında Tahir Kenan[279] vardı: Bizden birkaç yaş büyük olan ve aramızda yaşayan bu genç, çocukluğunu avla, atla, silahla geçirdikten sonra nihayet tahsil ve tenevvür meyillerine kapılmıştı. Henüz bir meslek ihtiyarı için karar veremeyerek hayatını ya bizler yahut İstanbul'da mütefekkirler arasında taksim ederdi; bu sırada o da İstanbul'da, diğerlerinin arasında bulunuyordu.

Bunlar ne olacaktı? Menfâya gitmek ne demek olduğuna birçok emsal ile vâkıftık. Abdülhalim Konya'ya, Ali Kemal Halep'e, Süleyman Bey bunların içinde en uzak bir yere, Bağdat'a, Tahir Kenan evvelce bilemem nereye sevkedilirken nasılsa kendisini himaye edecek bir elin vesatetiyle İzmir'e; ikamete yahut vilayet maiyetine memur olarak gönderiliyorlardı. Acaba bunlardan kaçı dönebile-

279 1900-1902 yılları arasında resmî vilayet gazetesi olan *Aydın*'da başyazarlık yapmıştır.

cekti? İhtiyar dedemin dalgın gözleri, ninemin bükük dudakları bu sualin cevabını veremiyordu.[280]

Ben bu musibetin ezası altında ezilmiş iken refikamın henüz on beş yaşında, tazeliğinin ve güzelliğinin şâşaası gözleri kamaştıran bir biraderi –bedbaht Hamdicik– affetmeyen bir hastalıkla yatağa serildi ve tababetin aczi onu Rodos'a sevketti: Bir daha avdet etmemek üzere.. Altından bir daha kalkılamayacak olan bu darbe ile aile perişan olurken Uşşakîzade ailesi de en büyük rüknünü, dedemi kaybediyordu. Bu büyük temel taşı çöküp gidince bütün bina sarsılmış oldu. Bence haricinde kalmak pek tabiî ve meşrebime pek muvafık olan karışık ve dolaşık miras meseleleri ailenin her kolunu başka bir istikamete atmağa sebep oldu. Bu, babamın İzmir'den alâkasını keserek öteden beri fikrini işgal eden halı ticaretine, fakat İstanbul'da ve küçük bir mikyasta, avdet etmesine bâis oldu. Biraderimin asıl mesleğine avdet ederek, enîştemin kendisine güzel bir hayat yaptığı Aydın'dan tekrar Rumeli'ye tayin olunarak, diyar diyar gezmeğe başlamaları, refikamın matem-dîde ailesinin artık burada barınamayarak İstanbul'a nakletmesi hep bu senelerin hediyesiydi.

Bir aralık babasının vefatı üzerine hayırhah ve insaniyetkâr bir valinin tavassutu ile gelmesine müsaade olunan Süleyman Bey ansızın İzmir'de görüldü.

Keşke görülmeseydi, keşke oraya gelmeseydi.. Bunu ayrıca yazmak isterim.

Vukuatın bu herc ü merci içinde bir küçük kayanın üstüne iltica etmiş bir kazazede gibiydim; fakat kaza kasırgası beni de kendime teşkil ettiğim ve istiklâliyeti içinde mesut olmasına çalıştığım me'vâda mütevâlî darbelerle sarsıyordu.

İlk çocuğumu, Vedide'yi kaybettim; bu matemin neticesiyle mühim bir hastalığa tutulan refikamın hayatını kurtarmak için aylarca uğraştım; onu kurtarmış zannederken yine hastalığın neticesiyle evvela onu İstanbul'a, ailesine göndermeğe mecbur olarak uzun ayları işkence içinde geçirdim; nihayet selâmete vâsıl olmuş zannıyla bana avdet ettikten sonra daha mühim bir ârıza üzerine o vakte kadar İzmir'de bir misline tesadüf edilmemiş bir ameliye-i

280 Ali Kemal hâtırâtında bu tevkif ve sürgün hadisesini uzun uzadıya anlatır (bkz. *Ömrüm*, haz. M. Kayahan Özgül, Ankara 2004, s. 155-157; Faruk Gezgin, *Ali Kemal: Bir Muhalifin Hikâyesi*, İstanbul 2010, s. 55-60).

cerrahiye ile onu tehdit eden bir tehlikeden kurtarmak için etrafına İzmir'de hazâkatıyla tanınmış kimler varsa onları toplayarak çırpındım. Hepsi de bana dost olan ve bu vahim tecrübede beni bir refik sıfatıyla telakki eden bu sekiz tabibin her birine ayrı ayrı minnettarım; fakat içlerinde Gureba Hastahanesi baştabibi Mustafa Bey'e öyle bir şükran borcum vardır ki bunu ödemek mümkün değildir. Melek hasletinde yaratılmış olan bu zatın hatırası levh-i vicdanımda müebbeden menkuştur.

Bu dört senelik mesâib hücumunun içinde ezilmiş, bütün azm ü iradesi kâmilen çöküvermiş; iş başında, kalem elinde, uzun vakfelerle kalıveren, sanki mağşuş, sanki matuh bir vücut haline gelmiştim. Ben de artık İzmir'den, o kadar sevilen bu şehirden kaçmak ihtiyacını duyuyordum. Öyle bir şiddetle ki bu biraz cinnete benziyordu.

İşte bu sıralarda Abdurrahman Paşa İzmir'e vâsıl oldu.

66
Menfânın tahribatı — Siyah bir adam — Bir yeis faciası — Gayr-ı muntazar bir telâki — Üstadın şüpheleri — Veda ederken — Bu ilk mülâkattan kalan tesir

Menfânın tahrip kuvveti ne demek olduğuna Süleyman Bey'in avdetinde, izmihlâl-i hâlini görünce vâkıf oldum. Ancak bir sene süren bu musibet, kurbanını kemirmekte acele eden bir açlıkla onu maneviyatından bağlayarak cismaniyetine kadar dişlerinin arasında ezmiş, çiğnemiş, onda zî-hayat, pür-neşe, daima kendisine tuhaf görünen şeyler için kahkahasını salıvermeyi, sonra kahkahasını keskin bir hicviye ile tercüme etmeğe meyyal müstehzi ne varsa onları emmiş, bitirmiş gibiydi. Şimdi o dalgın, bir bulut içinde sinmiş, sanki siyah bir adamdı; uzun sükûtları vardı ki eğer bunlar bir düşünceye delâlet ediyor idiyse bunun ne kadar müz'iç ve müt'ib bir iş olduğuna vakit vakit yukarı kalkan kaşları ve kırışan alnı bir işaret teşkil ederdi. Onu herhangi bir bahse celbetmek istense sanki bir merdivenin üstünde uyuyakalmış bir adamı kucaklayarak yere indirmek, ayakları üstünde dik durmasına çalışmak lazım gelirdi.

Hiçbir zaman ne nefye gönderilmesinin esbâbını, ne menfâda geçirilen hayatın safahatını muntazam bir silsile halinde dinlemek mümkün olmadı. Hele muhabbetimin onun üzerinde teessüs eden

nüfuzunu istîmal ederek istikbale dair irşatlara, babasından intikal eden ve herhalde onu servete yakın bir si'a içinde geçindirmeğe kâfi olan şeyin vech-i istîmaline dair telkinlere teşebbüs etsem muhakemesine kuvvetinin fevkinde bir ameliye tahmil olunuyormuşçasına ellerini uzatarak:

– Yeter!. demek isteyen feci bir yorgun halini görüyordum. Bu feci tahavvülü, o ateşten tahmir olunmuş kadar inşiale müstait fıtratın bu sönük halini herkesten ziyade ben görüyordum; fakat benimle beraber kısmen herkes de görüyordu.

Onun için mümkün mertebe yalnız kalmamasına dikkat olunurdu ve gündüzden ziyade geceleri vakit geçirmek için şurada burada uzun uzun kalışlarında ekseriyetle refakatinde Kadınhanlızade Hoca Emin Efendi bulunurdu. Bir aralık onun her geceyi Elhamra Gazinosu'nda geçirdiğine vâkıf oldum. Hayat tarzlarımızın ayrı istikametlere teveccüh etmiş olması harekât ve sekenâtından beni sırasıyla haberdar etmeye mâni oluyordu; fakat daima içimde onu düşünürken, denizin derinliklerine inen bu maneviyattan suyun sathında kalarak yüzen bir şeyin, aşk iptilasının hâlâ mevcut olup olmadığına dair zihnimde bir sual uyanırdı.

Bir gün bankada bermutad işlerin izdihamı arasında meşgul idim, birden yanımda dehlize açılan küçük pencerenin önünde bir gölge fark ettim ve mütelaşi parmakların cama vurduğunu işittim. Başımı çevirerek orada dedemin eski çıraklarından Habeş Hacı Selim'in yine kendi gibi Habeş oğlu Mehmet'i gördüm. Senelerden beri kendisine rastgelmediğim Mehmet'in siyaha yakın reng-i aslisi bulanık bir kireç rengine dönmüştü. Eliyle bana:

– Gel!. dedi. Fırladım; çıktım, o zaman yüzüme bakmayarak:

– Süleyman Bey... diyebildi. Yutkundu ve ancak:

– Yaralandı.. diyebildi.

Derhal anladım ki hakikat yalnız bundan ibaret değildir, fakat ne ben sormaya, ne o söylemeye cesaret edemiyorduk. Biraz sonra ikimiz de arabadan atladık ve Gureba Hastahanesi'nin kapısından avlusuna geçtik.

En evvel bir tarafta amca Sadık Bey'le akrabadan müteşekkil bir halka gördüm, hep bana bakıyorlardı.. Sonra amca, baştabip Mustafa Bey'e beni göstererek:

– Götürünüz de görsün!. dedi.

Bu cümle bende evvela:

– Yaşıyor! ümidini uyandırdı, lâkin Mustafa Bey beni elimden tutarak yukarıya hasta koğuşlarına tevcih edeceğine ta avlunun öte tarafında mahzene benzeyen bir yere götürmekte olduğuna dikkat edince anladım.

Süleymen Bey orada bir teneşirin üstünde, henüz elbisesiyle, bî-hareket, bî-hayat, şakağında bir kan pıhtısı ile, yeşil bir çehre ile yatıyordu. Ağlamak, haykırmak, üstüne kapanıp onu kucaklamak icap ederdi; hayır, bunların hiçbirini yapamadım, ağzımdan bir feryat değil, bir kelime çıkmadı. Sadece Mustafa Bey'in eline yapıştım, "Beni buradan çıkarın!.." mânâsıyla... Onun ve benim ellerimizin bu birleşmesi bir zelzele gibiydi, o mu titriyordu, ben mi titriyordum?..

Bende ve bütün ailede, hele biçare annesinde bu matemin tesiratını anlatmaya lüzum yok. Nihayet öğrenildi ki Süleyman Bey yine meyus bir aşkın neticesi olarak o gece Elhamra'da sevgilisinin karşısında, hiç beklenmeyen bir zamanda, tabancasını şakağına dayamış ve intihar etmiştir.

Niçin? Bunu tamamen anlamak mümkün olmadı, ihtimal kendisinden sebebini sormak mümkün olsaydı o da cevap veremeyecekti. Bu yeis hareketine onu sevkeden aşkı mıydı yoksa iflâs eden hayatı mıydı?..

• • •

Bu sıralarda mıydı, daha evvel miydi, tarihini sıhhatle tayin edemiyorum. Bir gün bankadan çıkmış ve rıhtımı takip ederek mektebe doğru yollanmış idim. Birden deniz kenarında rıhtıma bağlanmış bir vapurun karşısında birisini gördüm: Onu arkadan görüyordum, fakat derhal tanıyarak hayretten dondum.

Recaizade Ekrem Bey.. Bu nasıl oluyor? O İzmir'de ne arıyor ve burada vapurun arkasındaki yazıyı bir muamma halledercesine niçin temâşâ ediyor?..

Bu o derece gayr-i muntazar bir şeydi ki aldandığıma hükmettim, yalnız resmini uzun uzun muayene etmiş olmakla tanıdığım üstadın şu deniz kenarında dikilmiş pür-dikkat adam olamayacağına karar verdim. Aksine kail olsaydım, onun hakikaten Recaîzade olduğuna hükmetseydim kendisiyle muntazaman muhabere ettiğim üstada yanaşarak:

– Ben sizin gıyaben tanıdığınız filancayım... diyebilecek miydim?

Hiç zannetmiyorum ki bu kuvveti bulabilmiş olayım.. Hatta oradan, belki dönüverir de beni tanır korkusu ile kaçtım; beş on adım sonra tesadüf karşıma Tahir Kenan'ı çıkardı.

Onu ellerinden tuttum:

– Sen Recaizade'yi tanır mısın?

– Nasıl tanımam? dedi.

Geri döndüm, onunla beraber Recaizade'ye karşı gittik, o da bize doğru, hep vapurların birer birer ismini okuyarak geliyordu.

Nihayet tam karşılaşınca Tahir Kenan takarrüb etti. O güya bu tesadüf mukarrermişçesine hiç şaşmadı, hatta ben kendisine takdim olunduğum zaman:

– Ya, siz misiniz? bile demedi. Sanki o sabah birbirimizden ayrılmışız da İstanbul'da Köprü üstünde buluşuyormuşuz gibi...

Bize anlattı: Onu Abdülhamit bir heyet-i tahkikiye riyasetinde Trablusgarb'a göndermiş. Evvela bunu bir nefye benzeterek endişe etmiş, lâkin hakikat öyle değilmiş. Orada ifâ-yı vazife olunmuş, sonra iş bitince çürük bir vapurla avdetlerine irade çıkmış. Niçin bu çürük vapura bindirilmişler? Buna epeyce zihni ilişmiş. Birçok ârızalardan sonra nihayet İzmir'e gelmişler, fakat zihnine ilişen şüphe, hususuyla seyahat refiklerinin tab'ına hiç muvafık gelmeyen hal ve tavrı, onu o derece bîzar etmiş ki nihayet İzmir'e çıkmış. Fakat burada durmak, tanınmak şüphelere sebep olacağından hemen diğer bir vapurla dönmeye azmetmiş...

O vapur ancak ertesi gün bulunabildi. Hiçbir yere çıkmayarak, İzmir'in hiçbir tarafını görmeyerek burada geçirdiği saatlerde zihnen o kadar meşgul, kendisini gittikçe istilâ eden şüphelerle ve endişelerle o derece muhat idi ki benimle uzun konuşmaya kudret bulamadı.

Yalnız veda ederken:

– Artık İstanbul'a gelseniz, orada daima buluşurduk ve görüşürdük; dedi. Ve bu İstanbul'a davet bende günden güne büyüyen bir ihtiyacı şiddetle tutuşturacak bir körük vazifesini gördü.

İşte Recaizade Ekrem Bey'le ilk mülâkat bu suretle vukua geldi.

67
İzmir İdadisi'nde müdür değişince... — Muallimler arasında ihtilaf — Hâkim olamayacak bir hakem

Bu senelerde teneffüs ettiğim hava hep elem ve matem zerreleriyle meşbû olduğu gibi muhitimde de öyle tahavvüller vukua geldi ki beni o zamana kadar istinas olunan zeminlerden çıkarmış oldu.

Bu tahavvüllerin başlıcası Mekteb-i İdadi'de görüldü; Emrullah Efendi[281] Maarif Müdürü sıfatıyla İzmir'e geldi ve her şeyden evvel mektepte bir teceddüt eseri göstermek istedi. İstanbul'dan mektebin müdürüyetine Abdi Bey, muhtelif muallimliklerine Mülkiye mezunlarından dört genç getirilmekle işe başlandı. Bunlar hep zeki, muktedir, vazifelerine meftun gençlerdi; biz, Mahmut Esat Efendi, Tevfik Nevzat ve ben, derslerde az çok tebeddülât ile, bu gençlerle beraber heyet-i talimiyede kalıyorduk. Onlarla refakatten memnun olmamak için de bir sebep yoktu. Fakat bir mektep –ki bir cemiyetin, bir milletin küçük bir numunesi demektir– âheng-i muaşerete mazhar olabilmek için bütün terkibatına dahil olan anâsırın, talebenin, mualliminin bir nokta-i imtizaçta birleşmesine ihtiyaç vardır. O zamana kadar bu muhtelif vaziyet erbâbını bir sıkı demet halinde tutan bir kavi el vardı ki Müdür Abdurrahman Efendi'nin eli idi. Abdurrahman Efendi mektebin ilk temel taşından başlayarak o güne kadar maddî manevi bütün mevcudiyetini ihya ve idare etmişti. Bu her mânâsıyla faal adam kendisinden beklenen hizmet yekûnundan fazlasını veren her memur gibi isticvab edilmeğe lüzum görülmüş ve vazifesinden adeta bir maznun sıfatıyla ayrılmıştı. Memurlarm selâmet ve istirahat ümniyesine ataletle vâsıl oldukları bir devir ve diyarda bu felsefeye tebaiyet edememiş olduğuna elbette nedamet duymuştur.

Bu âhenksizliğin en büyük tezahürü Müdür Abdi Bey'le başlarında Zeki ve Şevket Bey'lerin –pek sevimli, pek terbiyeli ve dirayetli iki genç idiler– bulundukları heyet-i talimiye arasında vukua geliyor ve biz, eskiler, bu yeni muallimlerin bir türlü âsûde bir hayat

281 Emrullah Efendi (1858-1914). Maarif memurluklarında bulunmuş, İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidara geçtiği İkinci Meşrutiyet'ten sonraki yıllarda Maarif Nâzırlığı yapmıştır. Türkiye'de ilk ansiklopedi kabul edilen *Muhîtü'l-maarif*'in ancak ilk cildini çıkarmış (1318/1902), "Maarif bir Tûbâ ağacıdır, kökü göklerdedir!" nazariyesiyle şöhret kazanmıştır.

yapamadıklarına uzaktan teessüfle şahit oluyorduk. Bunun bir gün patlak vereceğinde de şüphe yoktu, fakat bu ihtilafın halline vasıta olacağıma da katiyen câhip olamazdım.

Matbaada beni geç vakte kadar alıkoyan bir işle meşguldüm ve yalnızdım; birden yazı odasının kapısına vuruldu:

– Giriniz!.. dedim ve dört genç muallimin tutuk bir eda ile girdiklerini gördüm. Bu vakitte bu gayr-i muntazar ziyaretin fevka'l-me'mul bir sebebi olacağına hemen hüküm vermek için büyük bir kuvve-i keşfiyeye lüzum yoktu.

Zaten onlar intizara mahal de bırakmadılar. Zeki Bey hiddetini zapteden sakin ve mutedil bir lisanla, Şevket Bey sinirlerinin buhranına hâkim olamayan bir heyecanla, diğer ikisi sükûtlarının iğbirar ve infial ile dolu tasdikiyle, anlattılar.

Bu uzun ve türlü ufak tefek vekayi ile dolu hikâyenin teferruat ve tafsilâtını bugün tahattur etmek değil o saatte icmal etmek bile mümkün değildi. Uzun uzun devam eden izahatın sathında yüzen bir hakikat vardı: Müdürün heyet-i talimiye üzerinde fazla bir istibdat hevesi, genç heyet-i talimiyenin her türlü takyidattan âzade kalmaya meyyal bir istiklâl arzusu, bu iki kefenin muvazene noktasında bulunan Maarif Müdüriyeti'nin de daha ziyade müdüriyete temayülü...

Gençler mektebe dönmeyeceklerini, vazifelerini bırakacaklarını, bir nevi tatil-i eşgal yapacaklarını söylüyorlardı; ve beni bir hakem sıfatıyla görmeye gelmişlerdi. Hakem demek telif-i beyne ve izale-i nizaa vasıta demek değil miydi? O halde her şeyin önüne geçmek imkânı zâil olmamış demekti.

Artık bana ondan ötekine, ötekinden berikine koşmak vazifesi terettüb etti; Maarif Müdürü'nü de dinledim, Mektep Müdürü'nü de dinledim; sonra kendimi de dinledim ve şu neticeye vâsıl oldum ki ben hiçbir zaman hâkim olabilmek için selâmet-i içtihada malik olamayacak bir adamım; kimi dinlersem, kimde bir talâkat-i müteessirane bulursam, kimin samimiyet-i hissiyatına kani olursam o tarafa temayül eden bir adaletim var. Elbette asıl adalet bu olmayacaktı. Hoş! Zaten ben hüküm verecek bir ilâm isdar edecek mevkide değildim. Maksat bir fena neticeyi bertaraf etmeye muvaffakiyetti. Bu muvaffakiyet hasıl oldu, lâkin hiçbir zaman mektepte bu geçimsizliğin havası tamamen silinip zâil olamadı.

Diğer bir netice: Bana bu tahavvül esnasında yüksek sınıfların Türk edebiyatı dersi verildi. Bunu tertip ve ihzar etmek, talebe ile edebiyat zemini üzerinde buluşmak bence zevkine doyulamayacak bir ziyafetti. Elimde eski belâgat kitaplarıyla Rifat Bey'in edebiyata dair sekiz on ciltlik nazariyat ve müntehabâtı, Ekrem Bey'in Emile Lefranc *Mebhas-i Edebiyat*'ından[282] Türk edebiyatına tatbiken hayat-ı üstadanesinin en mübeccel bir hizmeti olarak vücuda getirdiği *Tâlîm-i Edebiyat*'ı, sonra hemen bütün divanlar vardı; daha sonra Fransızca birçok kitaplar arasında bilhassa Marmontel[283] vardı; öyle bir zengin saha ki orada istediğim kadar cevelân edebilirdim.

Fakat bir kere hayattan, muhitten bezmiştim. Geçirilen elem devreleri bende ne olursa olsun İzmir'den kaçmak, geniş bir ufka çıkmak, ciğerlerime başka bir hava doldurmak ihtiyacı uyandırıyordu.. Mektepte hüküm süren bu nifak o zamana kadar alışılan vifak ve ittifak havasından sonra beni boğacak kadar fena bir tesir yapıyor, artık derslere asıla asıla gidiyordum.

Bir aşk ile bir iptila ile sevdiğim İzmir hayatı gittikçe bende hıyaneti fark edilen bir sevgilinin vuslat demlerini zehirleyen ıztıraplara sebep oluyordu.

Mektebin bu müz'iç maneviyeti kâfi değilmişçesine aynı tahavvülün bir diğer nev'i bankada da vukua geldi, bu da beni başka bir ufuk aramaya sevkeden fazla bir sebep oldu.

68
Bankada uzun seneler — Sıcak bir muhit, müfit bir mektep — Burada da bir tahavvül — Haşin bir müdür — Yapılmayacak bir iş — Birikmiş bir infialin taşması — Kapanmış bir hadise — Gençliğin istikbal yolu

Bankada uzun bir ömür geçirdim, bu seneleri düşünürken esef değil bilakis itminan duyarım. Uzun seneler muntazam bir iş âleminde, bütün teşkilât manzumesi faaliyet unsurlarının makul ve muttarit insicamından terekküp eden bir muhitte yaşamış olmakla amelî hayat için bir mektepten geçmiş oldum. Burada bana istifade temin

282 Emile Lefranc'ın kitabının orijinal adı şu şekildedir: *Traité Théorique et Pratique de Littérature* (Paris 1837).

283 Jean-François Marmontel (1723-1799). Fransız roman ve oyun yazarı.

eden müşahedelerden başka Konya'nın en temiz Türk kanından gelen kavaslardan başlayarak müdürlere kadar bütün memurîn ve müstahdemini vazife zemininde birleştiren bir âhenk gördüm. Fazla olarak yavaş yavaş teessüs eden incizaplarımın, merbutiyetlerimin mukabele görmesinden mütevellit bir sıcaklıkla burada işten yorulmaz, bilakis başka işlerin yorgunluklarından dinlenirdim. Müdür Heintze bir Alman idi ki ırkının müctenib vakarlarını tab'ının cazip zarafetiyle mezcetmişti, ikinci müdür Lawson, bir İngiliz, kendisine medyun olan hürmet ve muhabbeti kendisinin de başkalarına karşı aynı hürmet ve muhabbete müracaat suretiyle kazanacağına mutekit olduğuna aramızda dolaşırken daima telattufkâr tebessümü ile teminat verirdi. Bunlardan başka büyüklerin arasında cemilekâr refikler; bana akran olan küçüklerin arasında da uzun senelerden sonra kendilerini mütehassisane düşündüğüm dostlar vardı. Bu kadar munis, bu kadar cazip olan bu muhitte de birdenbire öyle bir tahavvül oldu ki sanki bir kış günü şedit bir rüzgâr darbesiyle pencerenin camı kırıldı ve sıcak odayı buzlu bir hava istilâ etti.

Müfettiş sıfatıyla İstanbul merkezinden gelen Weber isminde bir Alman vazifesini öyle bir huşunetle ve belki şahsi maksatlarmı temin edecek öyle bir muhalefetle ifa etti ki her iki müdür çekildiler ve bu ikinci farziye tahakkuk ederek bu titiz ve hırçın adam İzmir'e müdür olarak tayin edildi. O günden itibaren de zaten teftişatını yaparken hatırşikenliğine, dilâzarlığına şahit oldukları bu adamın idaresinde; ellerinden defterleri, kâğıtları çekerken parmaklarından akan unf-ı haşinane hislerinden, bir sual irad ederken gözlerinde, sesinde okunan dürüşt mânâlardan ürperen bütün memurların dudaklarında hayattan nâ-hoşnut bir ifade belirdi. En ziyade ben müteessirdim, daha doğrusu esasen öyle bir manevi izmihlâl ve buhran içinde idim ki isyan feveranlarıma mâni olan tapaların nihayet fırlamasına küçük bir hadise sebep olabilirdi. Bu sebep beklenmeyen bir yerden doğdu:

Bankanın İzmir Mahkeme-i Ticaret'inde esası mühim bir paraya taallûk eden karışık bir davası vardı ve aleyhine mahkemeden bir ilâm sâdır olmuştu ki hiç olmazsa ince yazı ile otuz büyük sahifelik bir cilt teşkil ediyordu. Vazifeme hiç temas etmediği, hususuyla kanuna ve mahkemelerde cârî üslûba her iki lisanda âşinâ olmaması pek tabiî olan bir gence böyle bir işin verilmesine tabir-i mahsusuyla teklif-i mâlâ-yütak demekten başka çare olmadığı halde müdür

beni çağırdı ve kendisine mahsus asabî bir hareketle bu cildi bana iterek sadece:

– Tercüme edeceksiniz!.. dedi.

Bir kere o hakaretten, o kısa emirden başlayan infial ile gittim, açıp ilk sahifeyi okudum. Erbâbı bilir ki bu tarzda şeylerle müştegil olmayan bir mütercimin bunda muvaffak olmasına ihtimal yoktur, bugün bile böyle bir ilâmın değil tercümesinden hatta Türkçesini tesvitten izhar-ı acz ederim. Bunu belki o da biliyor ve bu teklifi beni mahcup etmek yahut muâteb tutmak için yapıyordu. Mamafih büyük bir hüsnüniyetle işe başladım, bir sahifesini şöyle böyle tercüme ettim ve alıp ona götürdüm, pek edibane dedim ki:

– Bir tecrübe yapmak istedim. Muvaffak olabileceğime hiç ihtimal veremiyorum, bir kere görseniz anlarsınız ki bu mühim işi tecrübeden mahrum bir mütercime bırakmak mahzurdan salim olmayabilir.

Yüzüme bakmayarak:

– Bırakınız.. dedi. Bunlar hep birbiri üzerine biriken püskürme istidatlarıydı, nihayet o istidat beş on gün sonra zahire çıktı.

Bir gün müdür beni çağırdı, aslından daha büyük bir defter teşkil eden tercümeyi bana göstererek müstehzi bir nazarla:

– İşte tercüme hazır. Aslı ile beraber alınız da bir refikinizle beraber mukabele ediniz; dedi.

Aldım, ses çıkarmıyordum ama çıkacak sesin pek fena olacağına hükmederek mümkün olduğu kadar dudaklarımı sıkıyordum.

Biz zaten haber almıştık ki bu tercümeyi elli lira –altın– mukabilinde bir Rum dava vekiline yaptırmışlar. Mukabele iki gün sürdü, bence bir daha sabit oldu ki bu iş ancak mütehassıs bir mütercim tarafından deruhte olunabilir. Aslını ve tercümesini alarak müdüre götürdüm.

Başını yazısından kaldırmayarak fakat sesinde bir istihza ile:

– Nasıl? diye sordu.

– Pek güzel!. dedim. Sesinin istihza mânâsı o aralık kalkıp bana bakan gözlerinin bir tezyif nazarına refakat ederek ilave etti:

– Sizinkine benzemiyor, değil mi?

Feveran kazanının tapalarını fırlatmak için elinden geleni yapıyordu. İstanbul'da küçük bir muhasebe memuriyetinden bir mühim şube müdürlüğüne irtika edince kendisini kaybeden,

senelerce İstanbul'un rakik nesîminde teneffüs etmiş iken hâlâ huşunet-i fıtratını ta'dil etmek lüzumuna kâil olmayan bu adama bir Türk'ün damarlarına lüzumundan fazla basılamayacağına ders vermek dakikası çalmıştı. O çanın ihtizazı kulaklarımda bir uğultu halinde gürledi; Fransızca bir meseli irad ederek cevap verdim:

– Dünyanın en güzel kızı malik olduğu şeyden fazlasını veremez; dedim.

Kaşlarını çatarak, sanki yerinden fırlamaya hazır bir tehevvürle:

– Ne diyorsunuz? dedi.

Artık püskürmüştüm, küçük bir maiyet memurunun âmirine karşı söylemeğe mezun olmadığı o cümleyi bir kere savurduktan sonra devam etmemek mümkün değildi:

– Mademki istiyorsunuz, şerh edeyim. Ben yirmi dört yaşında bir gencim, mahkemelerle, hukuk ile, kanun ile hiçbir münasebete malik değilim. Küçük bir muhasip, alelâde bir mütercimim; benden böyle bir iş beklenemezdi. Bu iş için elli lira ücret verdiniz, bana verilen bir aylık mesai ücretinin beş misli. Zaten bana on mislini de verseydiniz yine kâdir olamazdım. Bu bir ihtisas meselesidir, o kadar ki...

Hayretle, galiba biraz yılarak, bana bakıyordu:

– O kadar ki.. diye cümlemin bakiyesini de istedi.

Artık bir kere başlayınca sonuna kadar gitmek tabiî idi:

– O kadar ki siz Fransızcayı pek iyi, Almancayı elbette ondan daha iyi bildiğiniz halde şu Fransızca metni kendi lisanınıza nakledemezsiniz.

Sapsarı oldu, dudakları titredi. Ben bu püskürmenin hâtime-i tabiiyesini de verdim:

– Mademki sizin bana verdiğiniz işleri yapamıyorum, bu saatten itibaren istifamı kabul ediniz.

Cevap vermedi. Çıktım, sade oradan değil, bankadan da çıkarak eve gittim, refikama hikâye ettim. Onun bana bakışını hiçbir zaman unutmayacağım. Acaba deli miydim?

Bankadan istifa etmek, pekâlâ.. Fakat küçük evimizi neyle idare edeceğiz? Ben kendi kendime:

– Her şeyden istifa, bankadan, mektepten, gazeteden, hatta İzmir'den, böyle İstanbul'a düşeriz, orada elbette tutunacak bir el buluruz; diyordum.

Gençlik!.. Henüz hayatı, hakaik-i layıkıyla bilmiyordum; ve onları acı derslerle öğrenmeye de mahal kalmadı. İstanbul'un kibar Rum ailelerine mahsus zarafeti pek güzel temsil eden Georges Cartali ki ikinci müdür idi, tavassut ederek bu hadise unutuldu.

Weber'in senelerden sonra hayatını bir dârü'l-mecâninde bitirdiğine sonradan vâkıf oldum. Bu netice onun tab'ındaki gayr-i makul huşuneti izah ediyordu.

• • •

Bundan bahsederken kaydetmek lazımdır ki o zaman bu neviden müesseselerde Türk gençlerine tesadüf edilemezdi, bugün vaziyet ber-akistir. Bunu Cumhuriyet idaresinin en büyük lütuflarından biri olarak telakki etmek lazımdır. Türk gençliğine necat ve selâmet yollarını gösterecek olan en güzel, en müfit mektep bu iş dershaneleridir. Bugün oraları bir kovan gibi Türk gençliğinin faaliyetiyle doluyor.

O tarihte İzmir'de bankada ben münferit bir Türk genciydim, bir müddet sonra amcanın müstesna zekâsı oğlu için de burasının bir amelî hayat mektebi olacağını keşfetti ve evde hususi muallimleriyle derslerine devam etmekle beraber Muammer[284] bir mülazım sıfatıyla yanıma geldi.

Henüz on altı yaşında bir çocuk olan Muammer'in kendisine muntazır olan müstakbel serveti unutarak sanki hayatını burada kazanacakmışçasına sabahtan akşama kadar çırpınışları öyle rikkatperver bir manzara idi ki ona bakarken kendi kendime vaadederdim:

– Erkek çocuklarım olursa ben de onları bankadan geçireceğim.

Talih bana bu vaadimi tutmak imkânını verdi, bundan daha fazlasını verdi. Çocuklarım İstanbul'da banka hayatına giren Türk gençlerinin ilk safında iken bu safın arkasına vatan çocuklarının küme küme dizilerek azîm bir ordu, iş, yani milletin necat ve hayat ordusu teşkil ettiklerini görmek saadetine erişmiş oldum.

284 Halit Ziya'nın amcası Sadık Bey'in oğlu Muammer Bey, aynı zamanda Mustafa Kemal'in eşi Latife Hanım'ın da babasıdır.

69
Garip bir enmuzeç — Çavuş — Su taşımaktan gazete müvezziliğine — İsim ile müsemma — Esrar arkasında bir mâzi — İstilâya benzeyen bir takarrüb

İzmir'den ayrılmak zamanına takarrüb ederken burada geçen gençlik devresinde, tanılmış, bazen haklarında kin, daha ziyade muhabbet duyulmuş şahsiyetler arasından bir ikisini sonraya talik etmiştim. Bunlardan biri, ki hatırımda daima beşeriyetin en garip enmuzeçlerinden biri olarak iz bırakmıştır, gazeteyi tesis eder etmez müvezzi sıfatıyla bize intisap eden Çavuş'tur.

Bu adam İzmir'in en maruf bir siması idi. Meçhul bir noktadan çıkarak gazetenin tevzi ve sırası geldikçe, müşterilerden para tahsil vazifesi onu şehrin her tarafına, her köşe ve bucağına sevkederek mevkut ve muntazam miadlarla görülen bir adam yapmıştı. Onu görmekten haz duyulur muydu? Para tahsili için müracaat ettikçe ne tesir yaptığında tereddüt edilemezdi elbette, fakat gazete tevzi ederken bile taze havadis dağıtmak şerefi onu mahzuziyetle görülmek imtiyazına mazhar etmek için kifayet eder miydi? Bu pek şüphe ile telakki olunacak bir sualdir. Öyle bir siması vardı ki onu tam mânâsıyla çirkin yapmamakla beraber daima dargın, daima kızgın bir adam yapardı; öyle ki ona Türkçede sûret kelimesine verilen telaffuzla ve mânâ ile "Ne suratsız herif!" dedirtirdi. Hatta kazaen dudaklarını, dişlerini ısırmak istiyormuşçasına, kendini unutarak bir tebessümle gösterecek olsa yine o kelimenin mâkûs bir telakkisiyle insana:

– Surat ediyor!. hükmünü verdirirdi.

Bize onu Karataş'ta dükkânların bodrumlarında yaşayan, o civar halkına su taşımakla geçinen bir bedbaht, bir garibüddiyar olarak tavsiye etmişlerdi. Bedbaht idi, şüphe yok. Vaktiyle beyaz iken yavaş yavaş kararan, yaz kış giyile giyile mevsimlerin tehalüfüne ehemmiyet vermemeye alışkın bezden bir ceketle pantolonu vardı ki bahtının nev'ine kâfi delil teşkil ederdi.

Garibbüddiyar... Bunda da iştibaha mahal yoktu, fakat hangi diyarın garibi idi? Nerede kazaya uğramış bir geminin yongası ile İzmir kenarına düşmüştü?

Çavuş! dediler, çavuş diye aldık, askerlikten kalma bu unvan bütün sicili için kâfi geldi. Onun asıl ismini, bir uzun müddet sonra tesadüfen ben öğrendim: Nimet!..

Hayatının mukadderatı ile istihza eden bu isim asıl ismi miydi? Öyle olsa gerek.. Ekseriyet üzere talih isim ile müsemma arasında böyle tezat oyunları yaparak eğlendiği için daha ziyade tâmika lüzum görmedim.

Vâkıâ *Hizmet* onun için bir nimet oldu. Burada giyindi, kuşandı, daima saçlarını taramak, tıraş olmak, yıkanmak, ellerini ve tırnaklarını temiz tutmak ilimlerini öğrendi; hatta evvelce birkaç isim okuyup yazabilmeğe inhisar eden okuma ve yazma behresi, abone kuşaklarını yazacak, kendine mahsus bir hesap defteri tutacak kadar ileri gitti; yatacak temiz bir yer buldu, velhasıl beşeriyetin basit muktezalarına muvafık bir ömür sahibi oldu. Yalnız bir şeyi tebeddül etmedi: Simasının bazen kahır ve elem, bazen gayz ve kin ifade eden mânâsı..

Onun halinden memnun ve istikbalinden imkân nisbetinde emin olmaktan tevellüt eden itminanı, muhakkak mâzisine ait bir hatırayı silmeye kifayet etmiyordu. Bu mâzinin hafâyâsında ne saklı idi? Bir cinayet, bir mahkûmiyet, ye'se vâsıl olmuş bir aşk, zaman ile acısının ateşi küllenmeyen bir hıyanet, kim bilir ne vardı. O söylemezdi ki, konuşmazdı ki, tecessüsün önünde, duvar arkasında duran esrarı tezahür edebilsin. Onun nadir sözlerinden mânâ istihracı silik bir müsveddede okunabilen hecelerle mefhum keşfi kabilindendi.

Zaten o, vazifeşinaslıkta, ikdam ve gayrette, işine en küçük bir serzenişi bile celbetmeyen intizam-ı harekâtında öyle bî-misil idi ki mâzisi pek yoklanacak olursa belki istihdamı müşkül olur endişesiyle ta'mikata lüzum görülmüyordu.

Herkese karşı uzak duran, herkesin etrafında vahşi bir kedi ihtirazıyla dolaşan bu adamın bir müddet sonra bana yavaş yavaş takarrüb ettiğine dikkat ettim ve gariptir o bana böyle takarrüb ederken bende de bu vahşi kedinin tırmalar, dişler bir mahlûk olmadığına, bilakis pek munis, pek merbut bir canavar olabileceğine emniyet hasıl olmağa başladı.

Onun kim bilir nasıl mahrumiyetlerle, füturlarla, hususuyla dünyada yapayalnız olmak acısı ile nihayet rabt-ı kalb edecek bir yer bulmak ihtiyacında olduğuna delâlet eden bu takarrübleri, bende terahhuma müşabih bir emniyet ihdas etmekten hâlî kalamazdı.

Öyle ki, yavaş yavaş bütün hususi hizmetlerimi, evimin hariçle olan münasebetlerini üstüne aldı; ara sıra verilen bahşişleri

nihayet ısrara mukavemet edemeyen sert bir çehre ile kabul eder, usanılmış elbiseleri yapılan iş bahası diye aldığına ihtimal verdirmemek için teşekkür etmeden zorla alır ve elinde daima, muntazam hesap defterinin şüpheye imkân bırakmayan kuyuduyla ispat ederdi ki matbaanın ağır işine ilaveten sırtına yüklenen bu fazla zahmet ancak bana hizmet için ihtiyar olunan manevi bir hazdan ibarettir.

Nihayet Çavuş hayatımda müstevli bir ruh oldu; fakat onda hiçbir zaman tecavüz edilmemek icap eden hududu aşmaz bir içtinap, bende de asla tesirini icra etmekten hâlî kalmaz bir tebaüd hissi vardı.

Bana uzun bir cümle söylediği, bir saniyeden ziyade imtidat eden bir nazarla baktığı vâki değildi; ağzından iki kelime fazla çıkarsa defter-i ömrünün açılmamış bir sahifesinden bir satır okunabilir, gözleri ziyadece mün'atıf kalırsa içinde saklanan bir sır keşfedilir korkusu onu homurdanmakla iktifa ettirir ve bir araba fenerinin geçerken bir camekânda akseder etmez sönüveren ziyası gibi nazarının şulesi silinerek örtülürdü.

Artık ona gazetenin çavuşu değil, benim çavuşum derlerdi; o bundan nefsine bir mübahat hissesi çıkarırdı. Yavaş yavaş onda bir vesayet hakkı tevehhümünün de doğduğuna dikkat ederdim. Bazen etrafımda tasvipkâr olmayan bir muaheze mânâsının dolaştığına bile zâhip olarak adeta, içimde "Çavuş duymasın! Çavuş anlamasın!.." diyen bir çekinme hissinin uyandığına vâkıf olur ve sonra kendi kendimden utanarak hiçbir sebebe müstenit olmayan bir çıkışma ile güya ona mevkiini gösterirken nefsimi hakkı olan âmiriyet payesine çıkarmış olurdum.

Bugün onun hakkında şu satırları yazarken bu vahşi ruhun bana sadakat ve merbutiyetine karşı bir nevi şükran borcunu ödemek zannındayım ve onu düşünürken hâlâ şu itikattan ayrılamadım ki beni İzmir'den ayrılıyor görmekten en büyük acıyı duyan o olmuştur, fakat İzmir'e daha ziyade merbut olmalıydı ki hiçbir vakit benimle beraber gelmek arzusunu göstermedi: Belki de reddedilmek ihtimalinden korktu.

70
Şâyân-ı tespit bir beşer numunesi — İngiliz mezuniyeti — Sıfır dereceden aşağı — İbret alınacak bir tercüme-i hal — Dinlenmek bilmeyen bir faaliyet — Mütebahhir bir talâkat — Bu zekânın altında ne var?

Şahsiyetimin teşekkülü devrelerinde fazla tesir bırakanların başında banka hayatımın bir siması vardır ki tercüme-i halinin baştan başa bir ibret dersi teşkil edecek ehemmiyette olmasından başka mizaç ve meşrebinin garabeti, hele zekâsının cinnete müşabih tecelliyatı eğer bir şeyle meşgul olmak vesilesini bulamazsa nefsiyle yalnız kalmaktan ve onu yakından tahlile fırsat bulmaktan mütevahhiş imişçesine daima taşan faaliyeti ile ayrıca tespite şâyan bir mahiyet irae eder.

Ona, yaşta kendisiyle müsavi olan refikleri sade Dimitro, gençler ve resmî mesafeyi muhafaza etmek isteyen âmirler M. Decipris derlerdi. Kendisi ne zaman bütün ismini tam olarak söylemek vesilesini bulursa Rumluğundan mütevellit bir tefahür hissiyle kendi şahsı hakkında ihtiram mânâsını mezceden bir müterennim telaffuzla ve: "İşte ben!" demek istercesine gözlerini dikerek: "Demetrius Decipris" derdi.

Söylediği müteaddit lisanlar arasında İngilizce bilen kime mülâki olursa onunla İngilizce konuşmaktan hazzeder, tercihan İngiliz gazetelerini ve İngiliz kitaplarını okur. İngilizlere yakın olmak için İzmir köyleri içinde Bornova gibi İngilizlerce mergub olan Buca'da ikamet ederdi. Onlardan sonra her milleti derece derece hafifleyerek nihayet lâkaytlığa kadar inen bir nisbet dairesinde severdi ve birdenbire kalbinin temayülü sıfırdan aşağı birçok derecelerde yuvarlanarak yerli –Hıristiyan– unsurlardan gelip de tefernü dâiyesinde bulunanlara düşüverirdi. Bunlara Katolikler derdi, fakat bu mezhebî unvanı verirken maksudu hakikaten Katolikler değil, onlardı; onların Avrupalılık taslamakla almak istedikleri herkese faikıyet tavrı ve edyân-ı saire erbâbının kâffesini müebbet cehennem ateşlerine namzet gören müfrit taassubu idi. Kaç kereler bana onlardan filan veya filanı göz kuyruğu ile göstererek yavaşça şu tarzda şerhler yapmıştı:

– Fransız? Evet; ben ne kadar Çinli isem.. Bilir misiniz? Asıl ismini söyleyeyim...

Burada ya bir Rum veya bir Ermeni ismini söylerdi ve hakikaten mesela Fransızlığa benzeyen ismin altından derhal o saklanan isim sırıtırdı.

Devam ederdi:

– Sonra da ne kadar müteassıptırlar, bilemezsiniz. Sabahleyin evlerinden çıkınca, mesela şu demin bana dostane selâm veren yirmi beş senelik refik, sokakta ilk evvel bana, evet, bir Ortodoks Rum'a tesadüf etse o gününün uğursuzluklarla dolu geçeceğine itikat eder.

Bu mütalaadan sonra kendisini tamamen ciddi dinlemek lazım gelmeyeceğine işaret etmek istiyerek elinin seri bir hareketiyle önünde duran cesîm defterin yaprağını çevirir ve kısa bir kahkaha ile:

– Artık latife bitti!.. mânâsını ifade ederdi.

– İş!

Hayat; onun için iş, yahut daha doğru bir tabir ile, işlemek demekti. Parça parça vâkıf olduğum tafsilât ile onun tercüme-i halini itmam etmiştim ve bunun serlevhasına da "Daima işler bir adam" cümlesini en muvafık görmüştüm; onun hayatının hulâsası bu kelimede mündemiçti: işlemek...

Fakir bir aileden küçük yaşında yetim kalmış ve nâkıs bir iptidai tahsilden sonra bir hâminin tavsiyesiyle bankaya bir hizmetkâr yamağı olarak girmişti. Kendisi: "Evet, derdi; bir groom!.[285] Kopya makinesinde sureti alınacak şeyleri basarak, mektup zarflarını yapıştırarak, hatta bazen kavaslara yardım etmek için odaları bile süpürerek başlayan bu çocuğun, üzerinde günler, aylar ve seneler geçerken seri tahavvüller yaparak ona bir irfan sermayesi bırakmış ve nihayet küçük Dimitro müteaddit lisanları söyleyen ve yazan, bu mühim banka şubesinin en mühim bir muhasebe rüknü olan adam mevkiini tutmuştu.

Ben onu tanıdığım zaman belki elli yaşlarında idi, âmirlerden başlayarak en küçüklere varıncaya kadar herkese hürmet ihsas eden haysiyet ve hususuyla liyakat sahibi bir şahsiyet idi. Sade liyakat sahibi olsaydı belki bu hissi vermesine kifayet etmezdi, onun hürmetle beraber korku ihsas eden asabî bir talâkati vardı ki karşısındakilerin hepsini bunaltırdı. Hele infial demlerinde bu talâkat kaynamağa başladıktan sonrra yakıcı dumanlar neşreden

285 Groom (İng): Seyis.

mütebahhir bir su gibi idi, kaynar ve insanı geri çekilmeğe mecbur ederdi.

Yanaklarının iki tarafından uzunca sarkıp ona telaş zamanlarında yelkenlerini açarak uçan bir kotra halini veren kır çatal sakalı, her gün taze tıraşla mücellâ kavi bir çenesi vardı ki mânâ-yı mecazîsiyle de çenesi kavi olan bu adamın nasıl müthiş bir azm ile müsellâh olduğuna şehadet ederdi.

Onunla derhal dost olmuştuk. Bana bir kısa zaman sonra: "Ben Türkleri çok severim, ama pek çok!.." demişti, ben buna inandım ve inanmakla da aldanmış olmadım; yalnız onu iyi tanıdıktan sonra o cümlesine bir kayıt ilave ettim: "İngilizlerden sonra..." dedim.

Biraz daha ülfet hasıl olup da benim okumak ve yazmak merakında olduğuma vâkıf olunca bu kalp temayülünü adeta samimi bir merbutiyet derecesine çıkardı.

Onun faaliyetine banka kâfi değildi, işlemek ihtiyacını doyurmak ve günden güne adedi artan çocuklarının tahsil masraflarına karşı koyabilmek için İzmir'in yavaş yavaş en mühim kütüphanesi olan Librairie Internationale nâmındaki müesseseyi vücuda getirmişti.

Burada bir kütüphanede mevcudiyeti münasip olabilecek her türlü eşyanın arasında İngilizce ve Fransızca bütün yeni neşriyatı bulmak mümkündü. Bunların ilk müşterisi de kendisi idi; hiçbir edebî kitap intişar etmezdi ki en evvel onu okumamış olsun; mütalaaları yalnız edebiyat sahasına inhisar etmez; içtimaî, felsefî, iktisadî, ne bulursa okurdu. Koltuğunun altında daima dolu bir cüzdan vardı ki kısmen mağazasının hesap icmallerini muhtevi ise daha ziyade gece evde, sabah ve akşam yolda okunacak kitaplarla son raddesine kadar şişkin dururdu.

Bu adamla sekiz seneye yakın süren bir refakatte onu dinlemekten, hususuyla onun hayatına hâkim olan azim ve irade, isabet-i muhakeme, faaliyet-i bî-nihaye tecelliyatına şahit olmaktan daima mütelezziz, daima müstefid oldum. Bana yeni yeni müşahede mıntıkaları açtı, bunlar kadar mühim olarak kütüphanesinde muayyen bir hadde tâbi olmayan ve itibara müstenit bir hesap açtı.

Yalnız bu sekiz senelik refakat esnasında hiçbir zaman iskât edilemeyen bir şüphe taşırdım: Bu harikulâde zekânın altında bir cinnetin ateşi var mıydı?..

Onu sabahleyin gün doğmadan köyünden inmiş, mağazasına koşmuş, banka saatinde işinin başına gelmiş, öğle tatilinde gene mağazasına seğirtmiş, avdet ederek tatil saatine kadar bir dakika söylemeden, işlemeden boş duramaz, akşam gene mağazasına uğradıktan sonra evine gecesini dolduracak kitaplarla, gazetelerle koşarak ertesi sabah bunları tecdit etmek suretiyle yeni bir hamule kaldırmış görünce hep mutlaka bunun altında bir garip alev bulunduğuna karar verirdim.

Zaten böyle bir cinnet aleviyle tutuşmuş olmayan bir zekâ var mıdır ki âdiyetten kurtulmuş olsun? Bütün mesele o alevin bir nisbetinden ibaret değil midir?

(Hâşiye: Bankadan bende kalan intibaların birçok yazılarımda izleri vardır. Bu makaleye mevzubahis olan zattan da *Ferdi ve Şürekâsı* romanında Hasan Tahsin Efendi enmuzecinin birtakım in'ikaslarını bulmak mümkündür. Son senelerde yazılmış olan "Veznedar Muavini"[286] hikâyesi o intibalardan yadigâr taşıyan yazılarımın başlıcasıdır. İşaret etmek lazımdır ki o hikâyede mevzubahis olan şahıs ve ona ait macera münhasıran hayal mahsulüdür.)

71
Ferdi ve Şürekâsı — Hizmet gazetesinde çıkan edebiyat tarihi tetebbuları — İbrani ve Sanskrit edebiyatı — Şimal edebiyatı — Finlandiya esatiri

Bu buhran seneleri bende yazı faaliyetinin en mebzul bir devresini teşkil etti. Ruhunun ıztırabına sükûn ve devayı meykeşlikte arayan derdmendan gibi ben de hissiyatımın ateşlerine su serpecek devayı, ciğerlerime inşirah verecek havayı kitaplarımın tesliyetsâz âleminde arıyor ve edebiyatın şarabını kana kana, sızıncaya kadar içiyordum. Kütüphanemin içinde bütün haricin dertleri susar, beni sabahın ilk ışıklarından akşamın son ihtizar dakikalarına kadar takip eden üzüntülerin, yorgunlukların, bazen her şeyi bırakıp kaçmak kararlarına yaklaştıran füturların burada, eşikten atlamaya kuvvet bulamayarak irkilip durduklarını görürdüm.

286 "Veznedar Muavini", daha sonra *Bir Hikâye-i Sevda*'ya (İstanbul 1338/1922) dahil edilmiştir.

Nasıl kurulduğu tahattur edilemeyen sazı elinde, müphem bir tahassüs ufkunda serseriyane dolaşan dağınık bir düşünceyle, hangi perdelerde tevakkuf edeceğinden, hangi makamlarda gezineceğinden bî-haber, neye karar vereceğinde mütehayyir, âletinin gergin telleri ne verirse onu alıp onun arkasından bî-irade giden bir sâzende gibi ne okuduklarımda, ne yazdıklarımda bir ıttırat, bir intisak gözetemez haldeydim.

Bu hâlet-i ruhiyenin içinden neler çıktı? En başta, İzmir'de yazılmış büyük romanlarımın sonuncusunu teşkil eden *Ferdi ve Şürekâsı*[287] vardı. Bu eser belki kendisine takaddüm edenler kadar cazip değildi, fakat öyle zannediyorum ki hayat-ı hakikiyeye pek yakın sahifelerle, hususuyla dedemin ve babamın ticarethanesinden, banka âleminden kalmış intibalarla dolu idi. Eşhas arasında timsaller vardı ki muayyen şahsiyetlerden münakis olmamakla beraber birer müteayyin ve bâriz şahsiyet teşkil ederdi. Bunu bana söyleyenler pek çoktu, belki bu eser hakkında hasıl olan fikirlerime ona dair işitilmiş takdirler müessir olmuştur. Bugün bu kitabı elime almak cesaretinde değilim, ihtimal o zaman kazanılan tebrik seslerine ne az nisbette müstahik olduğuma vâkıf olmamak için...

Gene bu sırada edebiyat tarihine avdet ettim ve her şeyi havsalamın istiab kudretinin fevkine çıkarmak, daima kollarımı taşıyamayacakları ağır yüklere doğru sevketmek merakı bunda da sâik olarak, artık yalnız bir Fransız edebiyatı tarihi değil, bütün fikir cihanını ihata edecek umumi bir tarih-i edebiyatın ilk temellerini atmaya teşebbüs ettim. *Hizmet* gazetesinin o senelere ait nüshalarında bu tecrübelerin birçokları intişar etti.

Elimde mevcut olan kitaplara yeniden celbedilen eserler inzimam ederek bir menba mebzuliyeti arasında yegâne müşkül olan cihet mütevâzin, mütenasip, bütün hatları mütekabilen mütevâzi umumi bir plan çizebilmekti. Bunu vücuda gelecek binanın malzemesi ortaya yığıldıktan sonra yapmaya karar vererek her hevesime küşade olan sütunlara bunlardan doldurmaya başladım.

Bu yazıların içinde İbrani ve Sanskrit edebiyatı tarihleri en ziyade intizam altında yazılabilmiş olanlardı. Birincisi için Ahd-i Atîk'i[288]

287 3 Şubat-24 Ağustos 1892 tarihleri arasında önce *Hizmet*'te (nr. 524-578) tefrika edilen F*erdi ve Şürekâsı*, 1895 (İstanbul 1312) yılında kitap halinde basılmıştır (bkz. Ö. Faruk Huyugüzel, *Halit Ziya Uşaklıgil*, s. 39-41).

288 Ahd-i Atîk: Yahudi dininin üç bölümden meydana gelen kutsal kitabı. Birinci kısım *Tevrat*, ikinci kısım Hz. Musa'dan sonra gelen Yahudi asıllı peygamberlerin kitapları,

teşkil eden kitaplar, "Agniyetü'l-Agani", "Mezâmîr-i Davud"[289] ve Ernest Renan'ın Elsine-i Sâmiye[290] hakkındaki eseri, ikincisi için bir vakitler en meşhur müsteşriklerin iştirakiyle teşekkül eden "Şark Kütüphanesi" külliyatında bulunabilen âsâr ile Lahor'un *Hint Edebiyatı Tarihi* nâm kitabı en kıymettar birer menba oldu. Beni bu şark edebiyatı içinde en ziyade düşündüren Arap edebiyatı idi. Ve Ziya Paşa'nın *Harâbât* külliyatında Arapça müntehabâtından istifade çarelerini büyük bir korku ile düşünürken bir yandan da *Kur'an-ı Kerîm*'i bir ders halinde aslı ile Türkçe ve Fransızca tercümeleri arasında mukabele yaparak tetkik ediyordum. Bu son işte "Tibyan" ile Kasimirski tercümesi ve bilhassa Jules La Beaume'un *Kur'an'ın Tahlilî Tercümesi*[291] nâm eseri bana vefakâr bir rehber oldu.

İbrani ve Sanskrit edebiyatıyla meşgul olurken o zamana kadar bence gayr-i mekşuf kalan bir ufkun enginlerine dalıp genç şuurumu müthiş dalgalara kaptırmamak mümkün olmadı: Gördüm ki kadîm Yunan esatiri ve daha garip olarak, rivayat-ı İsrailiye ve daha sonra mevzuat-ı Hıristiyaniye arasında gayet bâriz münasebetler, müşabehetler var. Sonunculara dair tarihî tetkikata müstenit bir kanaat sahibi değildim, yalnız tesadüfe medyun olan müşahedelerle mütalaalardan mütekâsif bir fikir taşırdım ki buna müteessis bir akide nazarıyla bakılamazdı. Ernest Renan'ın yedi büyük ciltten mürekkep *Hıristiyaniyet Tarihi*'ni o zaman tanımış değildim, yalnız bunların birincisini teşkil eden *İsa'nın Hayatı* eserinden mülahhas bir temsili okumuştum.[292]

Ne kadar şâyân-ı arzudur ki en kadîm itikadâtı kuran efsanelerden başlayarak, hatta insanlığın vahşet hayatında hâkim olan bu bevatılın künhünü deşerek, bize en yakın olan edyân-ı Sâmiyeye ait rivayat arasında tenazurî bir mukayese yapılabilsin. Müverrihler, mütetebbiler hep yapılacak işin azametine karşı kendilerinde kuvve-i kâfiye bulamamışlar ve bütün etrafa hâkim ve nâzır olan yüce bir tepeye tırmanmak için bacaklarında icap eden

---

üçüncü kısım ise Hz. Davud'un manzumeleriyle Hz. Süleyman'ın bazı sözlerini ve Hz. Eyyub'un hikâyelerini ihtiva eden *Ketubim*'dir.

289 Ahd-i Atîk'teki Hz. Davud'un manzumeleri.

290 *Sami Dillerinin Mukayeseli Sistemi ve Genel Tarihi* (1885).

291 Jules La Beaume'un *Le Coran Analyse* adlı eseri 1924 yılında M. Fuat Abdülbaki tarafından Arapçaya tercüme edilmiştir.

292 1863 yılında yayımlanan *İsa'nın Hayatı,* E. Renan'ın *Hıristiyanlık Menşelerinin Tarihi* adlı eserinin ilk cildini teşkil etmektedir.

mukavemet sermayesini daha dağın eteklerinde sürüklenirken tüketmişlerdir.

Bu taharriyat ummanını geçmek, karanlık sislerin altında hutut ve eşkâli saklanan perakende adaların göklere başlarını kaldıran dalgalar altında ittisal rabıtalarını bulmak için takat-i beşeriyenin küçücük yelkeniyle narin sandalı ne zayıf, ne miskin bir vasıtadır.

Bir yandan şark edebiyatı tarihleriyle meşgul olurken bir yandan da müfrez parçalar halinde şimal edebiyatından numuneler aldım. Bunlar da müteselsil olmayan bir tarzda neşrolundu. Bu meyanda Ruslardan, ezcümle Lermontov[293] ve Puşkin'den[294] tercümeler vardı. Bittabi bunlar tercümenin tercümesi olduğundan asıllarının pek sönük bir sureti olarak telakki edilmek zaruridir.

Şimal edebiyatı arasında Finuaların efsanelerin hepsinden daha topluca yazdım, bunun için o zaman Alfred Rougeault ve Vapereau'nun[295] eserleri maksada kâfi bir mehazdı.

Finlandiya esatiriyle yukarıda mevzubahis olan menkulât ve rivayat arasında da aynı münasebetlerin mevcudiyeti beni büsbütün şaşırtan bir keşif oldu. Biçare beşeriyetin mukadderat tarihinde hâkim olan zunûn arasında ne uzun asırların kemikleri kıran, kanları akıtan zinciri dolanmış, ne yüz binlerce nesiller karanlıkların içinde yuvarlanıp bir hakikat güneşinin tebessümünden inşirah alamayarak siyah bir uçurumda kaybolup gitmişti.

72
Tercüme zemininde bir tecrübe — Tercüme edilecek eserin nev'ine göre kabul olunacak usul— Âsâr-ı edebiye nasıl tercüme olunmalıdır — Nahvin tahavvül temayülleri

Bu sıralarda idi ki kendi kendime tercüme zemini üzerinde bir tecrübe ameliyesi yapmak vazifesini tahmil ettim. Bunun mahiyetini anlatmak ve tercüme hakkında fikirlerimi tafsil etmek faydadan hâli olmasa gerektir.

Evvelce söylemiştim ki Şemsettin Sami Bey'in *Sefiller* tercümesinde kabul ettiği usul hemen herkesçe ta'yibe şâyan görülmüş

293 Mihail Lermontov (1814-1841). Rus şair, hikâyeci ve oyun yazarı.
294 Aleksandr Sergeyeviç Puşkin (1799-1837). Rus şair, yazar ve münekkidi.
295 Louis Gustave Vapereau (1819-1906). Fransız felsefeci ve ansiklopedist.

iken ben bazı ihtirazî kayıtlarla buna taraftar idim. Edebiyata ve sanata mensup olan ve bu itibarla bir kıymet irae eden eserlerin her şeyden ziyade asıllarına noktası noktasına sadık ve mutabık olması, hatta ibare ibare metninin esası ile tevafuk etmesi, Türkçeye nakillerinde şive ve selîka denen mevzuat ile mübayenetler hesabına olsa bile aslının hususi eşkâl ve şemailini hıfz eylemesi lazım geleceğinde musırrım. Su-i tefehhümlerden tevellüt edebilecek uzun münakaşalara müsait görünen bu bahiste maksadı tavzih etmek icap eder.

Bu fikri yalnız sanatkârane kıymeti olan âsâr-ı edebiye hakkında serdettiğime dikkat edilince derhal bütün ilmî, fennî ve fikrî eserlerle edebiyat nokta-i nazarından bir kıymeti haiz olmayan şeyleri bu kaydın haricinde tuttuğuma hüküm vermelidir. Riyaziyata, felsefeye, tarihe, hukuka, siyasiyat ve içtimaiyat kabilinden mevzulara müteallik âsâr ile mesela *Pinkerton*, *Arsène Lupin*, *Sherlock Holmes*[296] nev'inden hikâyeler, vodviller[297], cinaî veya mizahî yazılar için tercümelerin bunlardan matlûp olan gayeye tamamıyla vefa edecek bir surette olmasından ve ilmî ve fikrî eserlerin esas mevzu için tam bir sadakat ile nakledilmiş bulunmasından başka bir netice beklenemez. Elbette bunların tercümesinde her şeyden ziyade Türkçe metnin Türkçenin mevzuat-ı nahviyesine, şive ve selîka icâbâtına muvafakatini beklemek herkesin hakkıdır.

Mevzuat-ı nahviye derken bu noktada bir istitrat yapmak kastında olduğuma işaret etmiş bulunuyorum:

Lisan takyidatında öteden beri edinilmiş fikirlere merbutiyet kaygısını taassup derecesine vardıranlar gibi nahvi, mevzu ve mer'î kaidelerinde asla deprenmez, kımıldamaz, zamanın her şeyi kemiren dalgalarıyla hiçbir zerresi aşınmaz bir kaya salâbetinde görenlerden değilim. Ve bu hususta da yapyalnız değilim elbette... Zaman ile beraber yürüyen bütün genç nesillerle beraberim. Kat'ettiği merahili mesela onar senelik fasılalarla ölçecek olsak elli seneden beri her merhalede irae ettiği tahavvülâtı görerek Türkçe nahvinin kendisiyle de beraberim.

Bunu anlamak için mesela Kemal'in, Recaizade'nin, *Meşâhir-i*

296 Nat Pinkerton, Amerikalı ünlü bir dedektif; Arsène Lupin, Fransız yazar Maurice Leblanc'ın yarattığı kibar hırsız tipi; Sherlock Holmes ise İngiliz yazar Conan Doyle'un romanlarında yarattığı zeki ve yetenekli polis hafiyesidir.

297 Vodvil (Fr.): Bir çeşit komedi.

İslâm sahibi Hâmit Vehbi Efendi'nin[298], eski *Vakit* başmuharriri Sait Bey'in nahviyle meydana çıktıkları zaman pek Frenkçe konuştuklarına hüküm verilen Edebiyat-ı Cedîde muharrirlerinin nahvini, daha sonra da Fecr-i Âtî'den atlayarak bugünün lisan sanatkârlarının nahvini mukayese etmek kâfidir.

Lisan mesâilinde daima geri kalmayı tercih edenler tarafından lisanı berbat ediyorlar diye itham edilen bir zümre vardır ki bunlara ihtilâlkârlar nazarıyla bakılır. Bu ihtilâlcilerin yıktıkları şeylerin altında, bütün ihtilâllerde olduğu gibi, yeni ve zamanın icabatıyla daha uygun binaların temelleri atılmış olur. Resimde, musikide, mimaride ileri atılan adımlar hep böyle yıkılan setlerin üstünden nasıl aşmışlarsa lisanda da böyledir, böyle olmuştur ve daima böyle olacaktır. Yukarıda mukayese olunacak noktaları elli senelik bir devre içinden aldım, daha yukarılara gitmek lazım gelirse lisanın nasıl istihalelerden geçtiğine daha bâriz misaller bulunacağında şüphe yoktur; fakat buna ne hâcet, yukarıda ilk merhalenin şahikalarını teşkil eden lisan üstatlarının üslûbu ile mesela on beş sene evvel Şûrâ-yı Devlet'ten, Mahkeme-i Temyiz'den, Meclis-i Maliye'den çıkan yahut devâir-i devlet arasında teati edilen mazabıt ve tahriratın nahvini mukayese etmekle de görülür ki bu iki nevi lisanın, hem-asır olmakla beraber, aralarında azîm bir fark vardır. Bu fark nahiv farkından başka bir şey midir?

Her ikisi de en muhafazakâr lisan muallimlerini mutmain edecek kadar şiveye mugayeret şâibesinden berî olan, her ikisi de mevzu kavâid ile kat'î mutabakatını haiz tam ve temiz Türkçe olmak üzere kabul edilen bu iki nevi lisan arasında mevcut fark sadece nahvin esas kaidelerini tasarrufta tatbik edilen bir usul tenevvüünden ibarettir; ve mademki nahiv tenevvüe mütehammil bir şeydir, bu tenevvüün, tabir-i aharla, tahavvülün şekilleri, nisbetleri, dereceleri zaman ile görülecek ihtiyaçların, edinilecek itiyatların, istinas olunacak zevklerin taht-ı tekeffülündedir.

Bu yeniliklerin karşısında eskiliklerden sıyrılamamış olanların irkilmeleri pek tabiîdir, fakat lisanın mahvolduğuna hükmetmek an'aneperestlikte ifratperver olmaktan tevellüt eden bir fazla şedit hükümdür. Ne kadar yenilikler görülmüştür ki üzerinden beş on sene geçince eskimiş, yerleşmiş, hatta nasıl olup da daha evvelden husule gelmemiş olduklarına şaşılacak pek tabiî bir mahiyet almıştır.

298 XIX. yüzyılın sonlarında üslûbu bakımından da dikkati çeken *Meşâhir-i İslâm* (İstanbul 1301/1884) adlı dört ciltlik ünlü eserin yazarı.

Bu hatıraların havsalasına sığmayacak kadar geniş bir bahis zemini teşkil eden bu meselenin şu noktasında daha ziyade teahhur etmeyerek yalnız kaydetmek isterim ki:

Nahvin doğrudan doğruya temellerini ve ana hatlarını teşkil eden kaideleri etrafında fürû nev'inden ecza ve eşkâli daima tebeddüle meyyaldir ve bu da her şeyde cârî olan tekâmül kavâidinin zaruri bir icabıdır. Eğer nahivde bu mikyas dairesinde bir tahavvül imkânı olmasaydı bütün dünyanın lisanları hep bir noktada tevakkuf etmek lazım gelirdi.

Yalnız Fransızcadan misal alınmakla iktifa edilince: Mesela Montaigne'den[299] başlayarak, Pascal'a[300] ve Bossuet'nin[301] lisanından geçerek Chateaubriand[302] ve Lamartine, daha sonra Hugo, daha yakınlarda Flaubert ve Goncourt, nihayet Marcel Proust[303], bu son zamanlarda da Giraudoux[304] ve Paul Morand[305] lisanlarının farkları gösterir ki yalnız devreler arasında değil, üslûp üstatları arasında da fark ancak nahvin tahavvül kabiliyetlerinden mütevellittir.

73
Türkçenin istikamet veçhesi — Lisanlar arasında med ve cezir — Türkçenin seyyaliyeti — Muhtelif tercüme usulleri — Bir başka usul — Bir sual — Sualin nâkıs bırakılan bir kısmı — Cüret olmasaydı...

Bizzat uzun emsile ve edilleye muhtaç bir bahsi hatıraların dar havsalasına sıkıştırmak dâiyesinde olmamakla beraber artık inkâr edilemez bir hakikat olmak üzere şunu kaydetmek isterim ki Türkçe inşaî tekâmülâtında kendisine istikamet veçhesi olarak garp lisanlarına, daha doğrusu başta Fransızca olarak Latin lisanlarına bir

299 Michel de Montaigne (1533-1592). Rönesans Dönemi'nde yaşamış Fransız deneme yazarı. *Denemeler*'i Sabahattin Eyuboğlu tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

300 Blaise Pascal (1623-1662). Fransız matematikçi ve filozof.

301 Jacques Benigne Bossuet (1627-1704). Özellikle vaazlarıyla dönemini etkilemiş Fransız yazar ve din adamı.

302 F. Vicomte de Chateaubriand (1768-1848). Fransız tarih yazarı ve hikâyeci.

303 Marcel Proust (1871-1922). Fransız romancısı. *Geçmiş Zaman Peşinde* genel başlığıyla kaleme aldığı romanları ve üslûbuyla çağdaşı birçok yazarı etkilemiştir.

304 Jean Giraudoux (1882-1944). Fransız roman, oyun ve deneme yazarı.

305 Paul Morand (1888-1976). Renkli ve nükteli üslûbuyla dikkat çeken Fransız hikâyeci.

temayül hareketi kabul etmiştir. Memleketleri, milletleri yekdiğerine takrib eden, bunların arasında hayat telakkiyat ve itiyatlarını bir med ve cezir kabilinden yekdiğerine mezceden muvasala hatları, ticaret ve iktisat münasebetleri gibi fikir temasları da lisanların inşa vesaitini istîmal hususunda birbirinden istiarelere sebep olur.

Mübâhaseye lüzum göstermeyecek kadar tezahür etmiş bedihiyattan biridir ki Türkçenin bugün iktisap ettiği şekil o temasların yavaş yavaş teessüs etmiş bir halidir. Garp lisanlarıyla ülfet edenlerin gerek tercümeleriyle, gerek fikirleri tasnif ve tespit ederken alıştıkları bir inşa tarzına tebean yazılmış eserleriyle tedricen lisana aşıladıkları bir tarz vücuda gelmiştir ki bugün, hadd-i zatında her şekil ve inşaya müsait olan Türkçeyi dünyanın en inhinâ ve i'vicaca mütehammil pek seyyal lisanlarından biri yapmıştır. Lisanın muayyen fikirleri taayyün etmiş mukabillerle, ilmî ve fennî tabirâtı hakkıyla ifham edecek sabit ıstılahlarla tercümeye kâfi bir lehçeye malik olmamasından tevellüt eden fakrı bir tarafa bırakılacak olursa bugünün Türkçesi ile aynen tercümesi mümkün olmayacak bir eserin mevcudiyetine kail değilim.

Bu mukaddemeyi maksadın vuzuh ile telakkisini ihzar için serdettim. Bu kanaat bende ta o senelerden başlayarak teessüs etmiş idi.

Gözümün önünde muhtelif ve müteaddit tercüme numuneleri vardı: Molière'den Ahmet Vefik Paşa tercümeleri tercümeden ziyade tatbik idi, Ziya Paşa'nın yine Molière'den *Riyanın Encamı* tercümesiyle[306] "Temâşâ" silsilesinde Hugo'dan *Hernani* tercümesi[307] asıllarından pek çok inhiraf ediyordu. O zamana kadar Türkçeye nakledilen roman tercümeleri zaten asıllarının muhafaza olunacak bir kıymet-i edebiyesi olmadığı için mevzubahis bile olamazdı. Ahmet Mithat Efendi'nin tercümeleri her şeyden ziyade mahsulün bereketini temine çalışan bu ibzalkâr muharririn acûlâne bir hareketiyle sahife sahife okunarak serbestçe naklolunmuş eserlerdi. Hatta bunların arasında tamanen ebedî denecek bir kıymeti haiz olmamakla beraber hiç olmazsa aslı ile sadıkane bir mutabakat muhafaza edecek surette tercüme edilmiş olmaları arzu edilebilen Dumas Fils'in *La Dame*

306 Molière'in (1622-1673) *Tartuffe* adlı oyunu önce Ziya Paşa tarafından *Riyanın Encamı* (1298/1881) adıyla, 1887'de Ahmet Vefik Paşa tarafından T*artüf yahut Riyanın Encamı* adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

307 V. Hugo'nun *Hernani* tercümesi Ahmet S. tarafından yapılmıştır (İstanbul 1291/1874).

aux Camélias ve Octave Feuillet'nin *Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi* romanları bile yine her türlü takayyütten âzâde bir serbestî ile naklolunmuştu. *Télémaque*[308] tercüme-i meşhuresi bir tercüme değil aslından muktebes *Şefiknâme*'ye[309] nazîre kabilinden yazılmış bir atîk üslûp numunesiydi.

Hazîne-i Evrak'ta Volney'in[310] *Harabeler*'inden bir sahifenin bir nevi müsabaka tarzında beş altı lisan üstadı tarafından yapılmış tercümeleri vardır ki bunların her biri sanki başka bir metnin tercümesi imişçesine yekdiğerine nisbeten farklar irae eder, denebilir ki her mütercim aslına başka renkte bir gözlükle bakmıştır.

Bu tercüme tarzlarının hiçbirine muarız bulunmak iddiasında değilim; her şeyde olduğu gibi tercümede de muhtelif telakkiler, mütenevvi içtihatlar olabilir; hatta yalnız bizde değil dünyanın bütün lisanlarında tercüme hususunda bu çeşit çeşit usullerin tatbik edildiği görülür. Tercümede affolunmayacak yegâne kusur aslına hıyanet teşkil edecek kadar sadakat fıkdanı ve hususuyla lisan hatasıdır.

Metnin lisanına hakkıyla vâkıf olmadan tercüme cesaretine kalkışanlara her gün tesadüf olunur. İsim zikretmek, misal iradına kalkışmak meşrebimle tearuz edecek bir hareket olur. Fakat belki müterciminin bile tahattur edemeyeceği bir numuneyi, yüzlerce emsalinin arasından alarak kaydedeceğim:

Emile Zola'nın bir küçük hikâyesi tercümesinde tesadüf birçok fahiş hataları gözüme iliştirmişti. Bunlardan biri şu garip şekildedir:

Aslı: "Tante Agathe roulait sa masse énorme."

Tercümesi: "Agathe Hala cesîm cüssesini yuvarlıyordu."

Mütercimin tercümesi: "Agathe Hala hamurunu yuğuruyordu."

Hatanın suret-i tevellüdünü ve fart-ı garabetini izaha lüzum yok.

Kendi kendime demiştim ki: "Manzum eserlerin tercümesini bir tarafa bırakalım, fakat mensur eserleri tercüme hususunda öyle bir

---

308 Fénelon'un *Télémaque* adlı romanı 1862 yılında Yusuf Kâmil Paşa tarafından Türkçeye tercüme edilmiş, 1881 yılında aynı eseri Ahmet Vefik Paşa biraz daha sadeleştirerek çevirmiştir.

309 Vak'a-nüvis Mehmet Şefik Efendi tarafından, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'yi aklamak üzere oldukça ağır bir dille kaleme alınan *Şefiknâme*, 1866 (1282) yılında basılmış, ancak anlaşılabilmesi için Mahmut Celâlettin Paşa'nın yaptığı *Ravzatü'l-kâmilîn* adlı şerhi ile birlikte 1871 (1288) yılında tekrar basılmıştır.

310 Constantin François Volney'in (1757-1820) meşhur eseri Türkçeye *Harabeler yahut Tedmür Harabeleri* (Seyfi Raşid, İstanbul 1340/1924) adıyla tercüme edilmiştir.

usul tatbik olunamaz mı ki aslına kelime kelime tekabül eylemekle iktifa etmeyerek muharririn ibarelerini tertip, fikirlerini tasnif ederken kabul eylediği usule, yani nahvinin hususiyatına, inşa vesaitini istîmal tarzına, tek bir kelime ile ifade etmek lazım gelirse üslûbuna da bir sadık mâkes olsun. Mesela Hugo'nun nesri Mérimée'nin[311] nesri değildir, Maupassant[312] ile Loti[313] arasında dağlar var, Zola ile Bourget[314] başka başka lisanlarla tekellüm ederler. Şu halde başlı başına bir hüviyet-i edebiye teşkil eden, adeta şahsiyetleri üslûpları ile kaim olan muharrirlerin eserlerini tercüme ederken ibarelerin revişini adım adım takip etmek doğru değil midir? Bunu Türkçede yapmak mümkün olmaz mı?"

Bu suali irad ederken diğer bir sual daha ilave etmeliydi: "Türkçede bunu yapmak mümkün olur diye farzolunsa bile bunu herkes yapabilir mi ve hususuyla henüz çocukluğundan uzaklaşmamış, tecrübeden mahrum bir kalem sahibi yapabilir mi?"

Bu son suali irad etmek için çocukluktan çok uzaklaşmış olmak ve kaleminde ancak senelerin uzun mümareseleriyle temin olunabilecek bir kudreti farz cüretinde bulunmamak icap ederdi.

Fakat hayatta öne atılmak için cüret hamlesi olmasaydı ne vücuda getirilebilirdi?..

74
Uzun bir fihrist — Her muharrirden iki eser — Lisan muallimlerini isyana sevkedecek bir teşebbüs — Zalim bir encümen — "Bir Gecelik Aşk İçin" — *Nâkil* — Bu silsileye isabet eden kazalar

On dokuzuncu asrın son nısfında iştihar eden ve iktidarları Fransız edebiyatında kendilerine bir mevki-i mümtaz kazandıran kü-

311 Prosper Mérimée (1803-1870). Fransız hikâye, roman ve oyun yazarı. En fazla tanınmış eserleri arasında *Colomba* (1841) ile *Carmen* (1845) yer alır.

312 Guy de Maupassant (1850-1893). Fransız edebiyatının önde gelen kısa hikâye yazarlarından.

313 Pierre Loti (1850-1893). Fransız deniz subayı, İstanbul sevdalısı ve yazar. *Âziyâde* (1879) adlı romanının konusu İstanbul'da Eyüp semtinde geçer. *Bir Sipahinin Romanı* (1881), *Jerusalem* (1895) ve *Isfahan'a Doğru* (1904) adlarıyla daha birçok eseri vardır.

314 Paul Bourget (1852-1935). Fransız roman, oyun ve deneme yazarı.

çük hikâye muharrirlerinden bir fihrist tertip ettim, bunlardan belki elli kadar vardı: Armand Silvestre, Arsène Houssaye, Alphonse Daudet, Catulle Mendès, Paul Arène, René Maizeroy kabilinden birbirine benzemeyen, aralarında nevi ve üslûp itibarıyla büyük farklar olan ediplerden müteşekkil uzun bir fihrist... Bunu ihzar ettikten sonra kendi kendime esas olarak şu noktayı hareket mebdei ittihaz ettim: Bu muharrirlerin her birinden ikişer küçük hikâye seçmek ve bu hikâyelerin tercüme külfetine değmesi ve yekdiğerinden mevzu itibarıyla ayrı olması hususuna dikkat etmek... Bunu da tespit ettikten sonra yapılacak iş tercümeye başlamak ve her hevese açık sütunları olan *Hizmet*'in neşir vesatetine müracaat etmek..

Tercüme için riayet edilecek şerait şu idi:

Her fıkrayı alıp, imkân nisbetinde bütün aksâm ve eczasını aynı tenazur ve irtibatı, aynı tertip ve tasnifi muhafaza ederek, taktiat ve tenkıtat hususunda bile aslı ile mutabık kalmağa çalışarak Türkçeye nakletmek... Öyle ki tercüme aslının üstüne oyulmuş, yalnız rengi başka, bir kâğıt kalıp hükmünde olsun. Bu suretle hasıl olacak netice elbette alelâde bir Türkçe olmayacaktı, lisan muallimleri onun her tarafında şiveye, selîkaya, nahiv kavaid mevzuasına, inşa usul-i mer'iyesine mugayeretler keşfedeceklerdi; fakat tercüme o kadar aslının sadık bir mâkesi olacaktı ki muharririrn lisanda üslûbuna, tahrirde tarzına ait hususiyetini gösterecekti. Bittabi mevzubahis olan eserler hususiyet-i edebiyeye, bir kıymet-i mahsusaya malik olan şeylerdi.

Bu suretle mesela Pierre Loti, Emile Zola'dan Goncourt Kardeşler Marcel Prévost'dan[315], Maupassant, Paul Bourget'den Türkçe metinde bile tefrik olunacak, kendilerine has sima ile görünecekti.

Bir uzun zaman bu işte devam ettim. Muvaffak olduğuma kail olmamak en basit mahviyet kavâidindendir elbette, fakat muvaffakiyet hasıl olsaydı bile bunu imha eden bir hadise oldu.

Bunlardan birkaç büyük cilt işgal edecek kadar biriktikten sonra Ebüzziya'dan bir teklif vukua geldi: "Bunları bana gönder, tab'ına ruhsat alayım ve basayım!" diyordu.

Hakikaten bütün bu mezahimi deruhte etti: Fakat Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin gözleri keskin birer şiş idi ki in'itaf ettiği müs-

315 Marcel Prévost (1862-1941). Daha çok kadın psikolojisini incelediği eserleriyle tanınan Fransız romancı.

veddeleri delik deşik ederek kalbura çevirirdi. Bunlardan uzun cümleleri çıkarmakla, satırları altüst etmekle, kelimelerden çizdiklerinin yerlerine hatır ve hayale gelmez şeyler icat edip tıkamakla iktifa etmemişti; hoşuna gitmeyen parçaların, vehmine dokunan fıkraların yerine kendine mahsus ilaveler, tazminler yapmıştı; hatta serlevhaları değiştirmişti. Birçoklarına da doğrudan doğruya müsaade vermemişti. Keşke hepsine öyle bî-rahmane davransaydı, merhamet etmek maksadıyla maraz tevlit etmişti ve bu bedbaht tercümeleri öyle bir hâle getirmişti ki onları tercümenin muharrefesi yapmıştı. Encümence tebdil edilen serlevhalardan birini tahattur ediyorum. Bu hikâyenin aslı "Bir Gecelik Aşk İçin!.." idi. Bunun yerine bilemem ne koymuşlar. Bir hayli düşünerek nihayet keşfettim ki "bir gecelik aşk" tabiri bir gece için genç kızları istifraş eden padişahlara –geçmişlerin belki ehemmiyeti yok– fakat zamanın padişahına bir telmihi hâvi diye telakki olunabilir ve buna müsaade eden bütün encümen ondan sonra tetkik kabiliyetini Fizan'da[316] inkişaf ettirmeğe davet edilebilirdi.

Bu neticeyi benden ziyade fütur ile gören Ebüzziya müsveddeleri o hal ile bana iadeye cesaret edemeyerek: "İşi bana bırak! Burada müstait bir genç bunları ayıklar, yaralıları imkân dairesinde sarar sarmalar, nihayet büyük birer cilt halinde değil fakat küçük birer kitapçık şeklinde sıra ile basarız..." tesliyetini gönderdi. Ben o kadar bezmiştim ki düşünmedim bile, muvafakat ettim. Nihayet Ebüzziya Matbaası'ndan *Nâkil* serlevha-i umumisiyle iki cilt çıktı. O genç kimdi, bu işi ne dereceye kadar hulûs-ı niyetle ve gayret sermayesile deruhte etti; onu bilmiyorum, yalnız şu kadar biliyorum ki encümenin tahribatına hemen her satırda garip tertip sehviyatı da inzimam ederek ortaya ağlanacak bir ucube çıkmıştı. Galiba ağladım da...

Daha sonraları başka yerlerde iki cilt daha intişar etti ve *Nâkil* böyle dört perişan ciltle kaldı.[317] Ben şu neticeye vâsıl olmuştum ki işin başında bulunmadan, ben İzmir'de basılacak kitap İstanbul'da, ileriye doğru yürümek mümkün değildir.

İşte İstanbul'a gitmek için bir sâik daha...

Bu tercümelerin o zaman hariçte hasıl olan tesirine delâlet edecek sözü birkaç sene sonra pek doğru söyleyen bir dost ağzından

316 Trablusgarp'ta, daha çok sürgün yeri olarak adı duyulan bir yer.

317 Dört cüz sırayla 1310 (1893),1311 (1894), 1311 (1894), 1312 (1895) yıllarında basılmıştır (bkz. "Halit Ziya Uşaklıgil Bibliyografyası", *Türk Dili*, sayı 529, Ocak 1996, s. 212).

işittim. O zaman hasıl olan tesir dedim, bu kayda o zaman ile bu zaman arasında pek büyük bir fark gördüğüm için ihtiyaç hissettim.

Birkaç sene sonra ben artık İstanbul'da yerleşmiş iken nasılsa bu tercümelerden müsvedatımın arasında kalmış olan iki tanesi elime geçti. Bunlar André Theuriet[318] ile Théodore de Banville'den[319] iki güzel hikâyecikti. Bunları yırtmağa kıyamayarak neşrettirdim.

Kendisini bana pek ziyade sevdiren hasletlerinden biri, doğru bulduğu şeyleri dilini zaptedemeyerek, adeta aksırmak nev'inden bir hareketle söyleyiveren o dost dedi ki: "Azizim, ben sana bir şey söyleyeyim mi? Sen tercümeden vazgeç..."

Biraz gayret edilirse telif kabiliyatına bir rüchan hakkı verilmişçesine telakki edilebilen bu söze teşekkür etmek hamakatını göstermedim ama münfail olmak hiffetini de göstermedim; sadece gülerek ve içimden: "Elbette böyle olacak. Şimdiye kadar görülmemiş ve kabul olunmamış bir tercüme usulü için başka türlü düşünülemez!" dedim.

Mütercimlerimizin en sahib-i himmet ve kudreti olan, hangi saha-i mesaide faaliyetini tecrübe etse orada en müsmir mahsulât veren Ahmet İhsan bir kütüphane dolduracak kadar tercümelerini elbette pek sadıkane fakat pek serbestane yapmıştır. Bunların arasında bir kıymet-i edebiyeyi haiz olan mesela Paul Bourget'den, François Coppée'den[320] ve André Theuriet'den tercümelerini benim tecrübelerime muvafık bir usulde yapmak isteseydi elbette muvaffak olurdu, bunda şüphe etmem, fakat şüphe olunmayacak bir hakikat daha var ki o da aynı mânâda bir muahezeye o da hedef olurdu.

75
Ziver'le Münci — *Türbe-i Masumiyet* — *Küçük Şeyler* — *Düşmüş* — Mehmet Rauf — Yeni vali — Germiyanzadelerin necip neclî — Hayatımda hazırlanan bir inkılâb vak'ası

İzmir'de bu hayat-ı neşr, bana etraftan, bilhassa İstanbul'dan dostlar kazandırıyordu. Düşmanlar da vardı, muhakkak, fakat onları tahattur etmiyorum ve etmek de istemem. Kendileriyle yalnız muhabere

318 André Theuriet (1833-1907). Fransız yazar.
319 Théodore de Banville (1823-1891). Fransız şair ve yazar.
320 François Coppée (1842-1907). Fransız şair, romancı ve oyun yazarı.

ederek dost olduklarımın arasında benimle muntazaman mektup teati edenlerden Ziver'le Münci[321] vardı ki birincisi o zaman bir risale-i mevkûte neşrediyordu, ikincisi de Arakel Efendi'nin güzel bir şekilde neşrettiği hikâye silsilesinde küçük romanlar yazıyordu.

Yine bir gün İstanbul postası bana Abdullah Cevdet'in *Türbe-i Masumiyet*[322] şiir kitabını getirdi. Bunu bir hamlede, sıcak bir günün bunaltıcı havasında serin bir menbadan su içer gibi, okudum. Bunda öyle yenilikler, öyle güzellikler buldum ki haftalarca onun inşirahı içinde yaşadım. O zaman daha doktor olmayan Abdullah Cevdet acaba siyasî nekbetlerin kurbanı olmaya başlamış mıydı? Bunu bilmezdim ve elbette tahmin edemezdim ki o senelerin genç şairi, ileride şark felsefesinden hakîm-şair Guyau'ya[323], tabib-i hakîm Gustave Le Bon'a[324] kadar hikemiyatı, Ömer Hayyam'dan[325] Shakespeare'e[326] kadar âlem-i şiiri ihata eden hudut içinde faaliyetine geniş bir cevelângâh yapacak olan bir irfan üstadı olacaktır.

Yine bir gün kitapçıda İstanbul'dan yeni gelmiş şeyleri gözden geçirirken Samipaşazade Sezai Bey'in *Küçük Şeyler*[327] kitabını gördüm. Onu gençliğinde yazdığı *Şîr*[328] nâmında hâilesi ile en son eseri olan *Sergüzeşt* romanı ile ve ikisinin arasında birkaç makalesiyle tanır ve Namık Kemal mektebini istikbalin nesline bağlayacak bir üstat sıfatı ile selâmlardım.

---

321 Fikripaşazade Mehmet Münci (1869-1931). Devlet adamı, yazar. *Merâret-i Hayat* (1308/1891) ve *Diyana* (1309/1892) gibi birkaç eseri yayımlanmıştır. Eserlerinde yanlış anlaşılmış Batılılaşma konusunu işlemiştir.

322 Abdullah Cevdet (1869-1932). Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından, İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin önde gelen fikir adamı. *Türbe-i Masumiyet* adını taşıyan ilk şiir kitabı 1891 (İstanbul 1308) yılında yayımlanmıştır (bkz. M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1981).

323 Jean-Marie Guyau (1854-1888). Fransız filozof ve şair. Şiirleri, *Bir Filozofun Şiirleri* (İstanbul 1930), başka bir eseri de *Terbiye ve Verâset* (İstanbul 1927) adıyla Abdullah Cevdet tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

324 Gustave Le Bon (1841-1931). Fransız hekim, felsefeci ve sosyolog. En tanınmış eseri *Rûhü'l-akvâm* (Mısır 1907) başta olmak üzere diğer beş eseri Abdullah Cevdet tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

325 Ömer Hayyam (1021-1122). Daha çok rubaileri ile tanınan İranlı şair, bilim adamı ve matematikçi. Rubailerinin bir kısmı *Rubaiyât-ı Ömer Hayyam ve Türkçe'ye Tercümeleri* (İstanbul 1914) adıyla Abdullah Cevdet tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

326 Abdullah Cevdet, Shakespeare'in, sırayla *Ode* (1898), *Hamlet* (1908), *Julius Caesar* (1908), *Macbeth* (1909), *Kral Lear* (1917) ve *Antuan ve Kleopatra* (1921) adlı eserlerini Türkçeye çevirmiştir.

327 *Küçük Şeyler*, 1891 yılında yayımlanır (İstanbul 1308).

328 *Şîr*, 1879 yılında yayımlanır (İstanbul 1296).

Küçük Şeyler beni çıldırttı. Sanat heyecanlarımın içinde bu kitaptan duyduğum zevke ve neşata yetişebilecek bir tahassüs bilmiyorum. Bu bana yeni bir ufuk, memleketin nesir ve sanat semasında vaatlerle dolu parlak bir maşrık göstermiş oldu. Küçük hikâyelerin tercüme tecrübeleriyle geçen zamanların ve bu *Küçük Şeyler* bediasıyla mükerrer temasların bende biriktirmiş olması lazım gelen bir heyecan yekûnu, adeta gelecek senelerin meşîmesine düşerek hayata çıkmak zamanına intizaren ihtizaza başlamış bir habl tohumu teşkil etmiş olacak ki tahrir mesleğimde en ziyade sevdiğim küçük hikâyelerden kim bilir ne kadar yazmış oldum.

Yine bir gün İstanbul postası bana garip bir yazı ile uzun bir mektup ve sarı kâğıtlar üzerine yazılmış bir deste müsvedde getirdi. Mektubun ve müsveddenin sahibi Bahriye Mektebi'nin sondan evvelki sınıfında Mehmet Rauf idi, müsvedde de *Düşmüş* isminde uzun bir hikâye idi.

Evvela bu yolda gelen müsveddelerden hayal inkisarına uğramakla me'lûf bir adam hissi beni ihmalkâr bir nazar atmaya sevketti; fakat ilk satırlardan itibaren derin bir hayrete ve daha derin bir tecessüse kapıldım. Bu dolaşık yazının arasında daha dolaşık fakat garip yenilikleriyle cazib bir Türkçe gördüm; adeta benim tercüme tecrübelerimin Türkçesine benzeyen bir lisan... Fakat daha şâyân-ı merak bir şey: Bu acayip Türkçenin içinden öyle yeni bir rü'yet ve tahassüs, öyle yeni bir ifade ve tasvir kabiliyeti görülüyordu ve bunlar o zamanın Fransız hareket-i edebiyesinden öyle ifrat ile ilham almışa benziyordu ki bu bir tercüme olmasın diye şüpheye düştüm. Hele bir mektep çocuğu tarafından bunun bu şekilde yazılmış olmasına bakarak derhal karar verdim ki müstesna bir fıtrat karşısındayım.

Bu Mehmet Rauf *Eylül*[329] muharrir-i müstakbeli idi. *Düşmüş*[330] derhal neşrolundu ve o tarihten itibaren Mehmet Rauf bana bağlanmış oldu.

Bugün nasıldır bilmem, o zaman vilayetlerde vali tebeddülü bir saltanat tebeddülü kadar ehemmiyeti haiz bir vak'a idi ki her

329 Önce *Servet-i Fünun*'da tefrika edilen *Eylül*, ilk defa 1901 (İstanbul 1307) yılında kitap halinde basılır.

330 Adı geçen hikâye, 31 Kânun-ı evvel 1892-21 Kânun-ı sâni 1893 tarihleri arasında *Hizmet*'te (nr. 615-621) yayımlanır.

şeyi yerinden oynatır ve yerinden oynayan şeylere yenileri kaim oluncaya kadar derinden yuvarlanan dalgalarla azîm bir çalkantı yapardı. İrili ufaklı herkeste, hükümet çarkının deveranında uzaktan yakından alâkası olan her âlette ihtimaller ufkuna merak ile bakınan ürkek bir nazar bulunurdu. Biz de, *Hizmet* muharrirleri de, Abdurrahman Paşa'nın[331] Kastamonu'dan İzmir'e tayin edildiğine vâkıf olunca ürktük. Bu yeni vali bu az çok serbest, hatta Türkçenin imlâsını değiştirmeye, her sâmite bir sâit ilave ederek acayip bir yazı icat etmeğe kadar vararak Maarif Nezareti'nin tevbihine uğrayan bu haşarı gazeteye ne nazarla bakacaktı?

Biraz sindik, mütekarrib bir tehlikeye karşı büzüldük. Vukuat hiç öyle zuhur etmedi.

Türklüğün en saf, en temiz bir kanından, tarihin en asil, en nezih bir silsilesinden gelen Germiyanzade Abdurrahman Paşa, ruhunun safvet-i nâsiyesinde parlıyor zannını veren kibar bir başı ile yine kendi gibi temiz unsurlardan mürekkep çerçevesiyle İzmir ufkunda görünür görünmez anladık ki bütün heyet-i mecmuasından nezahet ve iffet taşan bu zat hiçbir zaman muzır olamaz.

Bunu daha evvelden keşfetmeliydik. Onun Mısır vak'ası ile karışan kısa bir müddet sadâretinden sonra adeta menkûb sıfatı ile uzun seneleri Kastamonu'da geçirmiş olmasına nazaran Abdülhamit'in mergublarından olmadığına hükmetmek ve bundan da makul bir netice çıkarmak pek kolaydı.

Abdülhamit'in siyaseti satın alınabilenleri iştira ederek kalben tezyif ile beraber kullanmaya, satılık olmayanları da takdir ve ihtiram ile tanıyıp öğrendikten sonra bu nadir unsuru kendi itikadına tevafuk eden vesilelerde mevki-i iktidara getirmeğe matuf olduğundan Abdurrahman Paşa bu siyasetin ikinci tarzına tebean İzmir'den Edirne'ye, oradan da Adliye Nezareti'ne gelmiş ve uzun seneler orada kalmıştı.

İzmir'de pek uzun kalmadı, fakat bu uzun olmayan zaman benim hayatımda büyük bir inkılâbın mukaddimesini teşkil etti ki bu bence pek mühim olan, vak'a suret-i mahsusada kaydedilmeğe değer.

Abdurrahman Paşa'nın etrafını teşkil eden anâsırın en mühimi

331 Abdurranman Paşa (1833-1910). Kastamonu (1882-1891) ve İzmir (1891-1893) valiliklerinde ve Adliye Nâzırlığı'nda bulunmuş, çok kısa bir süre sadrazamlık da yapmış Osmanlı devlet adamı.

mektupçu Hâzım Bey'di: Memleketin resmî hayatında olduğu kadar edebiyat âleminde de pek tanılan Ebûbekir Hâzım Bey...[332]

Bittabi onunla derhal dost olduk ve onun vasıtasıyla öğrendik ki zamanın tazyik siyasetine göre cesurane bir serbestî ile yazan *Hizmet* ta Kastamonu'da Abdurrahman Paşa'nın daima büyük zevk ile okuduğu bir gazetedir ve bu gazeteye yazı yazanlar arasında da beni en büyük alâka ile takip ettiğine yine onun teminatı üzerine âgâh oldum.

Bu alâkanın fiilî bürhanını pek az zaman sonra gördüm ve yukarıda işaret ettiğim gibi bu, hayatımın en mühim vakayiinden birini teşkil etti.

76
Hâzım Bey — Uzaktan başlayıp yakınlaşan bir münasebet — Bana dâir bir tasavvur — Bir istifa, bir tayin — Üç kişi bir delikte — Muntazam bir muhitten sonra — Bir bozuk koltuğun dikenleri

Küçük bir taşra şehrinde mütevazı bir kâtip iken, hilkatinde kaynayan geniş ve yüksek bir canlılık usaresiyle serpilmiş bir kavi ağaç gibi, Hâzım Bey seri küşayişlerle inkişaf safhalarını aşarak Abdurrahman Paşa'nın maiyetinde vilayet mektupçuluğu ile gelince kemale ermiş bir genç adam devresinde idi. Ya sıfat-ı resmiyesinden münbais bir uzaklıkla, ya kendisine henüz yabancı olan bir muhitte derhal nefsini teslim etmekten müctenib bir çekingenlikle evvela uzakça durmaktan başlayarak, bu yeni âlemde kendisiyle temasa gelenlerin ne resmî sıfatını ürkütecek ne de şahsiyetinin evhamını ürpertecek insanlar olmadığına pek çabuk kanaat etmiş olmalı ki, tamamen takarrüb etmekte gecikmedi. Ezcümle benimle...

Onun fikrî iştigalleri, resmî vazifeleri Türkçesinde an'anelere fazla bir merbutiyet bırakmış olmakla beraber, arada daha sıkı münasebetler hasıl olup da bazı hatıralarını, hikâyelerini bana okuduğu zaman meydana çıkan, öyle bağlarını çözmeye ve serbest ufuklar-

332 Ebûbekir Hâzım Tepeyran (1864-1947). Devlet adamı ve yazar. 1910 yılında yayımlanan *Küçük Paşa* (İstanbul 1326) adlı romanı, Anadolu gerçeğini ilk defa ele alıp işleyen bir eser kabul edilmektedir. Hatıraları, *Ebûbekir Hâzım Tepeyran'ın Hatıraları* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1944).

da uçmaya âmâde hamleler keşfolundu ki bir eli eski itiyadlarını tutmakta gevşerken diğer eli yeni ülfetlere kuvvetle yapışacağında şüphe bırakmadı.

Bunun için yegâne çare garp ile münasebeti te'yid etmekti: Bunu o düşündü ve benden, pek zayıf olan Fransızca malumatının takviyesi esbâbını sordu. Bu bir nevi müzakere teklifiydi. Her türlü fikir iştigallerine karşı bu derece müstahzar bir irfan sahibini kaide ve temrin zeminlerine çekmek kadar beyhude bir teşebbüs olamazdı. Ona derhal icap ettikçe beraber okumak üzere bir müntehabât külliyatı bulmak en amelî çare idi ve bunun için İsviçre ediplerinden birinin ehemmiyet itibarıyla hazırlanmış üç büyük ciltten mürekkep ve tarihî, tenkidî hâşiyelerle memlû olan *Chrestomathie*'sini tavsiye ettim.

Bu müzakerelerin arasında daha sıkı bir münasebet-i dostane peyda oldu, nihayet yavaş yavaş bir samimiyet tevdiatı kabilinden sözleri bana sarahaten anlattı ki valinin hakkımda hayırhahane tasavvurları vardır.

Müphem bir şekilde başlayan bu tevdiat gittikçe tezahür ve tekâsüf ederek nihayet mütesallib bir teklif şeklini aldı. Muhtasaran izah edeyim:

Aydın vilayetinde, yani İzmir'de, birtakım vilayetlerde olduğu gibi, bir Mesalih-i Ecnebiye Müdüriyeti vardı ki vilayetin konsolosluklarla olan münasebatını ve İzmir'de bilhassa meşkûk tâbiiyet işlerini idare ederdi. Bu tâbiiyet meselesi en garip eşkâlini İzmir'de irae ederdi. Burada öteden beri yerli ahaliden, binaenaleyh Türkiye tebaasından, tabir-i mahsusu ile râiyye olduğunda şüphe edilemeyecek adamların ceplerinde müteaddit ve muhtelif ecnebi tâbiiyeti vesikaları vardı; bunlar sırasına göre râiyye[333] kalırken, vesile düştükçe ceplerinden her defasında başka bir vesika çıkarmakta tereddüt etmezlerdi. Bunları ayıklamak, kat'î surette filan ve filanın tâbiiyetini tespit etmek lazımdı. Bu senelerce süren ve nihayet halledilirse mutlaka tâbiiyet-i Osmaniye aleyhine bir netice veren muğlak, müşevveş bir işti ki onu ne Mesalih-i Ecnebiye Müdüriyeti, ne de Hariciye Nezareti'nin tâbiiyet mesâili ile müştagil dairesi memleket menâfiine muvafık bir mecrada halletmek iktidarını gösteremezdi. İzmir; Avusturyalı, İtalyalı,

333 Osmanlı idaresinde vergi veren halk.

hatta hiç münasebeti olmadan, İspanyalı, Portekizli ve hususuyla Yunanlı ile dolu idi; güya Türkler Ermeni Mahallesi'nden ve Kışla civarından yukarılara doğru iltica ederek şehrin müsattah kısmını her bayraktan çeşit çeşit ecnebilere bırakmış bir müstemleke-i muhtelita idi. Bunun mesulü kimdi? O zaman müdür olan mı? Onun selefleri mi? Bu öyle bir müphem ve her tarafa şümule müstait bir mesuliyet idi ki yalnız seleflere değil haleflere de sirayet etmek muhakkaktı..

En müşkül nokta tâbiiyet-i Yunaniye meselesiydi, hemen hiçbir Rum yoktu ki ihtiyaç takdirinde Yunan tâbiiyetini haiz olmasın ve onun müddeiyatı Yunan konsoloshanesince en şedit ve kat'î müracaatlar ve delillerle müdafaa edilmesin.

Abdurrahman Paşa, ki her memurda iffet ve istikametin ve her işte sıhhat ve selâmetin dindarane basîretkârı idi, vilayete gelir gelmez bu meseleyi cezrî bir şekilde ve itimat ve emniyet ihsas edecek şeraitle tesviyeyi düşünmüş; sonraları da Mesalih-i Ecnebiye Müdüriyeti'ne beni tayin etmeye karar vermişti.

Ancak bir banka muhasibi ve mütercimi, devlet umûrunda tamamen bî-behre bir genç hemen böyle mühim ve rüsuh ve tecrübeye şiddetle muhtaç bir mevkie getirilemezdi; evvela bir istihzâr devresi geçirmek lazımdı. Müdüriyetin başkâtibi olarak işe başlamak ve üç beş aylık bir mümareseden sonra müdüriyete geçmek...

Bu teklifin bana serd olunması benim bankadan bir vesile ile ayrılmak arzularına mağlûp olduğum bir zamana müsadifti; pek derin düşünmeye lüzum görmeden, hatta bu işi kabul etmekle başka bir adamın yerine göz dikmek lazım geldiğine de dikkat etmeden, belki biraz da valiye intisap etmekle İstanbul'a geçebilmek arasında bir münasebet tevehhüm ederek, nihayet kabul ettim ve bankadan istifa ile ayrıldım...

Ayrıldım ve hemen ilk gününden itibaren ne büyük bir hata yaptığıma dikkat etmemek mümkün olmayarak sanki dakikadan dakikaya ciğerlerimde bir şeylerin yırtıldığına ve sızladığına vâkıf oldum.

Küçük bir delikten, karanlık bir aralıktan ibaret olan bir odam vardı. Buna odam diyerek münhasıran tasarruf iddiasında da bulunamazdım. Vücudunun her tarafı, simasının her cüzü ayrı ayrı oynayan, hasta denecek kadar asabî, asabiyeti kadar kıpırdak, kıpırdaklığı kadar zeki bir başkâtip ve –garip tesadüf! Fatih Rüşdî-i

Askerîsi'nin müdürü olarak tanıdığım Benli İzzet Bey'in zayıf, sarı, cılız oğlu– bir mukayyid de vardı ki hep bu deliğin içinde benimle beraberdi.

Dikişleri kopuk, yaprakları yırtık, fersude siyah kaplarının içine sığamayarak dışarıya taşan defterler odanın köşesinde bucağında uyuyor, üzerlerine fena ve yarı silik bir boya çekilmiş tahta yazı masaları ihmalkâr bir elle kısmen alınmış tozlarının altından burada geçecek ömürlerle istihza edercesine sırıtıyor; koltuklar, kamburlaşmış tellerinin arasından, yırtık ve rengi meçhul kumaşların altından sanki nefes almaya müştak bir tehalükle fırlayan otlarının dikenlerini gösteriyordu. Bunları bir yumruk darbesiyle içeriye defederek eğri büğrü kaidede bir istinat noktası bulmak lazımdı.

İlk günü mutadıma tebean erken bir saatte memuriyet mahallime gittim. Odacı mahmur bir eda ile henüz paçavralarını, süpürgesini kapının önüne koymuş, daha işe başlamağa lüzum görmemiş idi. O gün ve ertesi günler hep yarımşar saat gecikmeye çalışarak oda tamamen temizlenmiş ve maiyet memurları gelmiş bir saatte gelmeye dikkat etmekle beraber buna muvaffak olamadım. Hele müdür ve vilayetin diğer erkânı benim artık beklemekten yorgun bir saatimde ancak zuhur etmeğe başlarlardı.

Bütün konsoloshane tercümanları beni bu sefil odada tebrike geldiler ve her alınan tebrik ziyareti bir işkence oldu.

Abdurrahman Paşa'nın iltifatı, onun bütün asalet ve necabetine vâris olan oğlunun muhabbeti, mektupçunun muhaleseti, hatta müdürün etvâr-ı nazikânesi, velhasıl bütün bu muhitte temas olunanların müstesna takayyüdatı, asıl muhitte hüküm süren ihmal ve teseyyüb perişanîsinden mütevellit acıyı tahfif edemiyor; ve her sabah buraya geldikçe müthiş bir nedametin sızıları arasında, karaciğer sancısı yeni bir buhran geçiren bir hasta ıztırabı ile kıvranıyordum.

77
Mesul kimdir? — İlk ve son maaş — İki nevi eza — Müstakbel bir selefle mümkün bir halef arasında — Acı bir nedamet — Gayr-i me'mul bir teklif — Yeni bir ufuk

Nerede bir suistîmal, bir sakat idare müşahede edilse her şeyden evvel onun sebebini teşkilâtın bozukluğunda, çarkların bir imtizaç-ı tam

ile işlemesini temin edemeyen makinenin fena kuruluşunda aramak lazım gelirken mesuliyeti şahısların üstüne yükletmek mutaden en kolay, en kısa görünen bir çaredir; ve zannedilir ki şahıslar değişince bütün âlât ve edevat yekdiğeriyle âhenktar bir izdivaç içinde gıcırtısız, gürültüsüz işliyecektir. Her sendeleyip düştükçe sukutunun mesuliyetini yürüyüşünün beceriksizliğine atfedeceğine yeri yumruklayarak öfkesini alan çocuklar gibi efkâr-ı umumiye de sırtı dövülecek bir vücut bulunca kendisini mutmain ve artık âtîyi emin addeder.

İzmir tâbiiyet işlerinin bozukluğunda sırtı dövülecek bir Mesalih-i Ecnebiye Müdürü vardı, artık emniyet ihsas edecek olan âtî de benim şahsiyetimde temessül ediyordu.

Böyle düşünüyorlardı, fakat ben ilk gününden başlayarak böyle düşünmedim: Armenak Efendi bana derhal incizap ve itimat ihsas etti, bu hissin delâletiyle işlerin mesuliyetini onun şahsından tecrit ederek gerilere, geçmiş zamanların vaktiyle tedbir alamayan ihmallerine sevkettim. O ne yapabilirdi? Her tarafında vidaları gevşemiş, dişleri aşınmış bir çarkın başına onu koymuşlar ve "İşlet!" demişlerdi. Hatta o değil, ondan sonra gelecek olan, mesela ben, yahut diğer biri ne yapabilirdi?...

Bu sualleri yüzünden, halinden, kalinden safvet ve masumiyet akan Armenak Efendi'nin, müstakbel selefimin karşısında kendi kendime irad ederken iki türlü eza içinde kalıyordum. Bir gayr-i mesulü istihlaf için pusu kurmuş bir fırsat müterakkibi olmaktan ve bu makama geçmek lazım gelirse aynı bozuk çarkın bütün sakatlarını tesahüp etmeğe mecbur kalmaktan mütevellit iki eza ki derhal bu memuriyeti kabul ederek istifaya karar vermiş olmanın acı bir nedameti mahiyetini aldı.

Bu nedamet en had derecesini ay sonunda buldu. İstanbul'da erbâb-ı maaşın ay sonu[334] olmadığına vâkıftım. Orada ve fakir vilayetlerde senede dört, beş, nihayet altı ay vardı ki bunların hulul-i miadı da muayyen değildi. Maaş çıkmak demek maaş sahiplerinin ıztırap ve zaruret içinde kıvrana kıvrana çıkmaya müheyya canlarına muvakkat bir zaman için tâlik-i ecel demekti; fakat maaşlarını emvalinden veren zengin vilayetlerde, bu meyanda İzmir'de, seneler on iki ay idi.

İlk ayın sonlarında kâtip, mutadı olan el ovuşturmalarıyla, bana:

334 Memurların maaşlarını ay sonunda düzenli olarak alamaması.

– Efendim, dedi; müsaade ederseniz maaş senedini yazayım da imza buyurursunuz...

Ve öylece yapıldı. Bir gün, beş gün, ses yok. Bankada ayın sonundan evvel veznedarın mükerrer ve musır davetlerine mağlûp olarak gidip ihmal ile defterin kenarına atılan bir imza mukabilinde maaşını almağa muvafakat etmeğe alışık olan ben, nihayet bir türlü kendisinden haber alınamayan senedin mukadderatına vâkıf olmak için sabırsızlandım:

– Muzaffer Bey! Maaş ne oldu, rica ederim? dedim.

O, yerinden fırladı. Daima işmizaz ve ihtilaç için âmâde olan sinirleri boşandı; gözlerinden, kaşlarından başlayarak, yanaklarından ve çenesinden akarak bütün vücudunu ta içinden gelen bir ihtizaz kasırgasıyla ve ellerini her vakitten daha kuvvetle kilitleyip ovuşturarak, dudaklarında bir manidar tebessümle, belki de bana: "Oldukça safderun imişsiniz ki buraya geldiniz!.." demek isteyen bir tahmık mânâsıyla:

– Efendim, dedi; muhasebeden çıkmak üzere imiş, bugün yarın defterdar beyin torbasına girerse artık o kadar gecikmez...

Ben de aşçıma, hizmetçime, evimin nevalesini verip ayın son günü hesaplarını kesmeye alışmış olanlara aynı teraneyi mi okuyacaktım?

Bekledik, ne kadar, belki on gün, belki on beş gün... Nihayet bir gün odacı kirli bir torbayı masamın üstüne boşalttı. Bunun içinden neler çıktı? Delik mecidiyeler, kulağı kesik beşlikler, kamburlaşarak birer küçük tas haline gelmiş altılıklar, sonra birçok çeşidi meçhul mağşuşe...[335]

Bunlar sapsarı, tertemiz altınlarla öyle bir tezat teşkil ediyordu ki hatamın ehemmiyetini daha ziyade görmemek için gözlerimi onlardan kaldırdım ve tesadüfen karşımda bana gülüyor, benimle eğleniyor zannını veren kâtibe baktım. O da bana bakıyordu. Sâkitane sanki:

– Eğer bana ahmak diyorsanız hakkınız var; demek istiyor gibiydim; o da bana yine sâkitane ve ellerini ovuşturarak sanki:

335 Burada sözü edilen ufaklık paralardan mecidiye, Sultan Abdülmecid zamanında çıkarılan ve Osmanlı altınının beşte biri değerinde para için kullanılan bir tabirdir. Beşlik veya çeyrek ise, mecidiyenin dörtte biri değerindedir. "Kulağı kesik beşlik" tabiri, köşesi bir şekilde yıpranmış kâğıt para için kullanılır. Sultan II. Mahmut ve Abdülmecid devrinde bol miktarda bulunan altı kuruşların kaşık olarak kullanılabilmesi için kamburlaştırma işlemi yapılmıştır. Mağşuş ve mağşuşe ise, hileli veya değeri düşürülmüş para demektir.

– Aman, efendim; o nasıl söz, estağfurullah!.. diyordu.

Bu, ilk ve son aylık oldu. Bir gün hiç beklenmeyen bir dakikada...

Zaten hayatın mühim vak'aları hep beklenmeyen dakikada zuhur etmez mi?... Bir dakikada bana bir telgraf geldi.

İstanbul'dan, Müşterekü'l-Menfaa Reji Müdüriyet-i Umumiyesi'nden. Evvela İstanbul'da bana telgraf çekecek bu namda bir muhabire malik olduğuma hayret ederek okudum:

Bana Müdüriyet-i Umumiye'nin başkâtipliğini teklif ediyorlardı. Şimdilik kaydı ile öyle bir maaş vereceklerini söylüyorladı ki bu benim memuriyetimden, mektepten, gazeteden aldıklarımın yekûnunu hatta tecavüz ediyordu. Ve kabul edersem telgrafla cevabıma beyân-ı intizar olunuyordu.

Evvela hayret veren bu telgraf o mütehalif hissiyatın arasında öyle bir çılgınca sevince sebep oldu ki bunun şiddeti adeta bir tedehhuş hissi tevlit etti.

İçimde birdenbire diğer bir korku uyandı. Mühim bir idarenin müdüriyet-i umumiyesinde başkâtip olmak... Gözümün önünde iflâs eden kuvvetlerle, her vesilede meydana çıkan âcizlerle, bir yandan müşkülpesent âmirlere, diğer yandan kim bilir ne kadar muktedir ve liyakatleri inkâr edilmiş, hakları mektum kalmış kâtiplere, mütercimlere karşı mahcubiyetler tecelli etti. Bütün hayatımda bana her teveccüh eden yeni vazifeleri böyle korku ile, kendi kendimden şüphe eden, bir huzzar kitlesi muvacehesinde sahnede bir gülleyi kaldırmak üzere ilerlerken kolunun nâgehan bir zaafı ihtimalinden titreyen bir ağır yük şampiyonu gibi, melekâtımın iflâs tehlikesini düşünen bir his ile karşılaştım.

O gün eve şitab ettim, elbette kabul edecektim; beni birden İstanbul'a kavuşturacak, kolay bir mesai hayatına eriştirecek, önümde geniş ihtimalât ufukları açacak olan bu teklife kabulden başka bir cevap verilemezdi; fakat iş tahakkuk etmeden kimseye haber vermedim; yalnız refikamın muvafakatini almak istedim. Ve bu hasıl olduktan sonra kabul ettiğime ve resmen emri tebellüğ edince istifaya karar vereceğime dair cevap verdim.

Kırk sekiz saat sonra resmen tayinime dair bir ikinci telgraf gelince en evvel kâtibe, bu defa intikam almak isteyen bir tebessümle, haber verdim. O da bunu tebessümle telakki etti. Yalnız o zaman anladım ve bu tebessümün altında fark ettim ki ben orada

onun hakkını yemiş bir adam mesabesinde idim. Demek oluyor ki bir yandan benden ileride birisinin hakkına el uzatırken diğer yandan benden geride bulunanın göğsüne tevkif eden bir el dayamış oluyordum.

Kâtibin zapt olunamayan meserreti bu haberi bir saat içinde bütün İzmir'e, validen başlayarak matbaada gazetenin son nüshalarını posta için kuşaklayan müvezzi Çavuş'a kadar herkese yaymış oldu.

78
Tesadüflerin lütfu ile tesviye edilen müşküller — İzmir'e veda — Hatıra köşelerini ziyaret — Evden denize bakarken — İki dostun ziyafeti — Son gecenin kehanetleri

Bugünden sonra, bütün yelkenlerini suları okşaya okşaya esen meltemlere açarak birbiriyle oynaşan dalgacıkların üzerinden şuh bir hıram ile seke seke uçar bir sandal gibiydim; öylece vukuatın, saatlerin ve günlerin üstünden hiffetle, şetâretle aşıyordum.

Bütün müsait tesadüflerin gizli bir ittifakı ile, uzun senelerin tesis ettikleri işler kendi kendilerine tesviye ediliyor, bütün düğümler çözülüyor, kat'î bir tasfiye ile ev meselesi, satılacak ve götürülecek eşya muamması, para ile hallolunacak hayat işleri güya her müşküle lütufkâr visatetini uzatan gayib âlemine mensup ellerle hallolunuyordu.

Tasavvurunun akametinden münfail olan vali bile şahsıma karşı insaf ile davranarak istifama muhik bir karar nazarı ile bakıyor, hatta saatlerce beni yanında alıkoyarak İstanbul'da ittihazı münasip hatt-ı harekete dair vesâyâda, ezcümle katiyen yazı yazmaktan tahzir mahiyetinde nasayihte bulunuyor, bütün bu şeyler bir hafta içinde hallolunuyordu.

Yalnız benim kendi kendime yapılacak bir mühim işim vardı: İzmir'i baştan başa, nerede bir hatıra varsa oralara uğrayarak, güya uzun bir zaman için terkolunmadan evvel muhafazasına itina edilen eşyayı köşelere bucaklara yerleştirerek: "Gaybûbetimde burada selâmette kalınız!" demek istercesine her hatırayı bir noktada gömerek: "Ben gidiyorum, siz böylece burada emin bir uyku ile ben gelinceye kadar kalınız!" demek istiyordum. Kızıl Çullu'dan Halkapı-

nar'a, Kokar Yalı'dan[336] Karşıyaka'ya, Pınarbaşı'ndan Bornova'ya ve Buca'ya kadar büyük seyranların arasında Gül Mahallesi'nde, Rıhtım'da, Tilkilik'te, Yokuşbaşı'nda, Çorak Kapısı'nda, hemen bütün şehrin bütün mahallelerinde tevakkuflar yaptım; bastonuma dayanarak, sırtımı bir duvara çevirerek gözlerimi yumdum; buralarda ufak tefek tahassüslerden mürekkep bir hayat yekûnu vardı ki ben ona kalbimin bütün elyafı ile bağlıydım. Her biri başka bir telle benliğime müntehi olarak sanki onlar benden, ben onlardan cüda düşecek olursak tutacağımız matemle sızlıyorlardı. İzmir'i bu derece sevdiğime, onun ruhuyla ruhumun arasında böyle sıkı bir alâkanın mevcut olduğuna hiçbir zaman bu derece vuzuh ile vâkıf olmamıştım. O vakte kadar vuslat ânında merbutiyetin derece-i şiddeti farkolunmayan bir ömr-ü âşıkane gibi zaman sükûn ile geçmişti. Şimdi, ağlayan bir şeyle mütekarrib firkatin acılarını duyuyordum; fakat onun yanında bana parlak ufuklarını uzaktan göstererek gözlerimi kamaştırmaya, acılarımı uyuşturmağa çalışan bir istikbal vardı. Sanki o zamana kadar sevilmiş, öpülüp okşanmış bir maşukadan ayrılarak âsûde ve mesut bir izdivaca gidiyor gibiydim. Kopup kanayan bir damarın altından taze ve zinde bir damar canlanıyordu.

Evimde eşya toplanıp denkler yapılırken, boşalan odaların arasında dolaştıkça, İstanbul'da kurulacak müstakbel yuvanın muhtemel çizgilerini, mümkün ziynetlerini tahayyül ederek, başlarını kaldıran kederlere hülyaların inşirah veren katrelerini serpiştiriyordum.

Beni mutmain eden bir salonum, duvarları arasında müferrih geceler geçirdiğim bir kütüphanem, temiz ve zarif yemek odam, yorgun günlerden sonra derin uykuların beni dinlendirdiği ve ertesi sabaha yeniden uğraşacak kuvvetlerle iade ettiği mebzul güneşle bir yatak odam vardı. Evim İzmir'in metin ve şık kârgir yalılarından biriydi ki bir küçük bahçesi, ufak bir deniz hamamı ile sahile uzanırdı. Bu bahçede, deniz kenarında ne tatlı düşüncelerle dolu saatler geçirmiştim. Evimi tamamen terketmeden evvel deniz hamamının önüne kadar gittim, uzun uzun bütün körfezi âşıkane gözlerle dolaştım.

Bilhassa yaz akşamları yapılan kayık seyranlarını tekrar yaşadım. On on beş arkadaş, içimizde saz çalanlarla, güzel seslilerle, iki bü-

336 Bugünkü Güzelyalı.

yük kayık tutardık; bunları birbirine yandan bağlardık, hafif kürek darbeleriyle her iki kayığın birer tarafından sulara dokunarak, ya Kışlaönü'nden ya Bahri Baba'dan hareket eder, yavaş yavaş sahili uzakta bırakmayarak Kokar Yalı'ya, daha yukarıya kadar giderdik. Kayıklar içecekle, yiyecekle dolu olurdu; bir bahçede tevakkuf olunur, içilir, yenilir, çalınıp söylenir ve hususuyla gamdan, garezden ârî birkaç saat yaşanarak bol bol gülünürdü. Bu suretle gelecek seyrana kadar devam edecek bir şifa sermayesi toplanarak gece geç vakit, ertesi sabah hayatın dağdağasına atılmak üzere, şehre dönülürdü.

Bütün bunlar ve bu hatıraların arasında ne kadar sevilmiş dostlar varsa onlar burada bırakılacaktı, öyle bir yere gidilecekti ki orada nasıl bir ömür sürüleceği, nasıl bir zemin bulunacağı, nasıl bir yuva kurulacağı meçhul idi. Hele ancak senelerle devam eden münasebetlerin tesis ettiği dostlukların yerine kaim olacak rabıtalar hasıl olacak mıydı?

• • •

Bütün İzmir'de bu, mühim bir vak'a mahiyetini aldı; sanki birdenbire başımın üstüne bir hümâ konmuştu. Benimle münasebeti olmayanların nazarında bile ya hasede ya tebrike delâlet eden mânâlar vardı.

Dostlarımdan ikisi şerefime bir veda ziyafeti verdiler: Ahmet Celâdet ve Tevfik Nevzat. Bu ziyafetlere meduv olanlardan başka uzaktan yakından beni tanıyanlar da geldi.

Bunların sonuncusunda, bir aralık, artık ziyafet evi terkedilecek bir saatte, bilemem kimin hatırına bir şey geldi. Elinde bir kâğıtla bir kurşun kalemiyle dolaştı ve hazır bulunanları bana muntazır olan istikbali istikşaf edecek iki satırlık bir cümle yazmaya davet etti.

Ben gülerek bekliyordum. Nihayet kâğıt uzun bir kehanet zinciriyle verilince okudum. Ben neler, neler olmuyordum. Bittabi hep hayırkâr temennilerle dolu olan bu belki elli kadar kehanetin arasında üç tanesinde tavakkuf ettim:

Hâzım bey diyordu ki: "Halit Ziya kendi kendisine yanlış anlatılmış bir adamdır. Hayatı mukadder olan hatveleriyle takip edecektir."

Evliyazade Refik'in kehaneti –ki pek halisane ve pek dostane idi– tahakkuk eden yegâne keşf-i istikbal oldu, bunu söyleyemeyeceğim. Üçüncüsü Tevfik Nevzat'ınkiydi:

"Birbirimizden hiçbir şeyi saklamamıştık, fakat yakında göreceksin ki senden saklanmış bir sır taşıyorum."

Benim istikbalimden ziyade kendisinin bedbaht istikbalini haber veren bu cümle üzerine onu tazyik etmeli miydim? Sükût ettim, söyletseydim –söyler miydi?– belki bu nadir hilkatteki zekâyı bütün âtîsine hâkim olan bir musibete sevkedecek olan o sırrın perdesini yırtar ve müthiş bir cinnet hareketine mâni olurdum.

79
İzmir'den İstanbul'a — Bir sevgiliden ayrılış — Uğurlar olsun! — Güverteden bir ses — Mustafa Reşit Bey — Müdür-i Umumi — Latîfe mi, ciddi mi?

Dün gibi bir şey. İşte gözlerimi kapayınca aradan sanki bir uyku zamanı geçmiş denebilecek. Bu uzun yılların öte tarafında kalanlar da bir rüya.. Acı ve tatlı birbirine dolaşan, kaim ve uzun bir saç örgüsü gibi, kıvrılıp bükülüp birbirine sarılan, gülen ve ağlayan hatıralarla dolu İzmir... Kaç yıl evvel şubat ayının sonuna yakın günlerinden biri... Hidiviye Kumpanyası'nın Dakhaliyye vapurunun üstündeyim. Karşımda acısıyla tatlısıyla karışık bir aşkın kollarından kopuyormuşçasına İzmir'den ayrılmak üzereyim. Ne kadar zaman için? Kim bilir? Beni ve onu bekleyen mukadderat nedir? Önümüzde geçirilecek seneler ona ve bana neler hazırlıyor?...

Telaş ve helecan ile dolu bir gün... Küçük ailemi, küçük eşyamı toplayıp buraya, beni meçhul bir istikbale götürecek bu vapura getirmek ne bunaltıcı bir iş oldu! Belki esasen bu iş pek kolay, pek sade bir şeydi, fakat sinirlerimde öyle bir tuğyan vardı ki bana her iş altüst olacak, her saniye bir kazânın sillesi yüzüme çarpacak zannettiriyordu.

Bugün Dakhaliyye'nin süvarisi, efradı, yolcuları için ben en şaşılacak adamlardan biri olmuştum. Bunu herkesin bana hayretle, bu yirmi beş yaşında gencin kim olabileceğine karar veremeyen bir merak ile bakışında okuyordum. Çisintili bir rüzgârın altında çalkantılı bir denizin dalgalarını yararak gelen sandallar bana takım takım dostlar getiriyor. Sanki İzmir nasıl sıcak bir muhiti terkettiğimi bana daha sarahatle hissettirmek istemişti: Muhtelif muhitler içinde, muhtelif muhitler arasında ne kadar muhabbet

toplayabilmişsem bunlar bana son temennilerini getiriyorlar, "Uğurlar olsun!" diyorlardı. Ve ben her uğurlar olsun temennisinin arkasından kalben "Acaba!.." diyordum. İşte, banka, hükümet, matbaa, mektep arkadaşları... İşte gençlik ve eğlence refikleri, sonra akraba ve takım takım talebe, idadinin sevgili çocukları... Onları ben nasıl severdim ve onlar beni nasıl severlerdi!.. Aramızda farkı pek büyük olmayan yaş mukarenetinden başka bir his, bir fikir yakınlığı vardı ki yaş farkını da silerdi.

O gün o saatte duyduğum teessür hayatımın en derin iz bırakan hislerinden biri oldu. Süvari hareket zamanının geciktiğinden sabırsızlanıyor, fakat bu samimiyet tezahürünü tevkif etmeğe de kıyamıyordu. Nihayet iskeleler alındı ve yavaş yavaş İzmir rıhtımını, Kışla Meydanı'ndan Punta'ya[337] kadar uzanan binaları, daha yukarıda sırtlara tırmanan birbiri üzerine yığılmış mahalle kitlelerini gittikçe koyulaşmaya başlayan bir sis örtüsü altında bırakarak uzaklaşmaya başladık.

Bu örtünün arkasında şuradan buradan İzmir'in tutuşmaya başlayan gözleri, bana her köşesinden bir hatıranın mânâlarla dolu selâmını yollayarak gülümsemeye çalışıyordu, işte Karşıyaka'da sağımdan, işte Karataş'tan Göztepe'ye kadar bütün sahil solumdan, onlar da son selâmlarını gönderiyorlar, "Sana uğurlar olsun!.. Fakat bizi unutmayacaksın değil mi?" diyorlardı.

• • •

Gece artık herkes kamarasına çekilmek üzere iken ben yukarıya, güverteye çıktım. Soğuk rüzgârla göğüs göğüse gelmeye, denizin çalkantısıyla daha yakın olmaya, bütün etrafı kaplayan koyu kalabalıkla yapyalnız kalmaya, arkamda bir daha dirilmeyecek bir geçmişi bırakarak, önümde ne olacağında bir küçük emare keşfolunamayan bir geleceğe doğru giderek düşünmeden, vapur sallandıkça ben de oradan oraya yuvarlanıp yürümeye muhtaçtım. Ve bu sendeleye sendeleye, dakikadan dakikaya düşmek tehlikesi arasında yuvarlana yuvarlana yürüyüş önümde açılan istikbalin bir timsali gibiydi.

Birden, vapurun uğultusu arasında, güverte yolcularının müphem gürültüsü içinde bir ses yükseldi. Bu, muhrik ve taze bir sesti, belliydi ki bir genç adamın sesiydi. Belki o da talihin bir tecrübesini

337 Bugünkü Alsancak semti.

yapmak için İstanbul'a gidiyordu, benim gibi, bütün talihin tecrübelerini yapmak için İstanbul'a koşan gençlerden biri...

Düzgün bir eda ile: "Bir katre içen çeşme-i pür-hûn-ı fenâdan"[338] şarkısını söylüyordu.

Bir kenara dayanarak dinledim, sonra o yalnız bununla iktifa ederek sustu. Ben de hayatımın bir cildini kapayıp diğer cildini açacak fasılayı teşkil eden geceyi geçirmek için yatağıma indim.

Ertesi gün İstanbul'un Galata sahiline güneş battıktan sonra yanaşabildik. Henüz rıhtım yapılmamıştı, yolcuları belki çıkamayacaklardı, o zaman idaresinin şedit inzibat tedbirlerine rağmen biz nasıl çıkabildik, bilmiyorum. Bizi istikbale gelenler buna bir çare mi bulmuşlardı, yoksa o geceye müsadif olan Abdülhamit'in velâdet şenlikleri için bir istisna mı yapılmıştı, bunu anlamaya lüzum görmedim. Mesele bir an evvel İstanbul'a ayak basmaktı, bu hasıl olduktan sonra başka teferruatın ehemmiyeti kalmıyordu.

O geceyi refikamın dayısı Reji Kapı Kethüdası Sait Bey'in evinde geçirecek, ertesi gün Sarıyer'de kayınpederimin yalısına gidecektik.

Köse Raif Paşa'nın küçük kardeşi olan Sait Bey zevk ve safaya son derece meclûb, hayatı en iyi taraflarından alan ve pek iyi yaşayan, pek mükrim ve pek hulûsperver bir zat idi. Aynı idarede ve aynı hizmet sahasında çalışacaktık; bana rehber, hâmi, hatta âmir olacaktı. Refikamın dayısı olmak sıfatı, yaşı, idarede mevkii, İstanbul hayatında münasebatı, hulâsa her şeyi hakkında bana riayet ve itaat telkin edecek mahiyette idi.

Benim İstanbul'da parlak addedilecek bir memuriyete tayinimden benim kadar, belki benden ziyade o seviniyordu. Aileyi eve göndererek bana o geceden itibaren ikrama başladı, o zaman Beyoğlu'nun en temiz lokantası sayılan Yani'de yemek yedirdi. İstanbul'da en evvel mülâki olduklarımdan biri, hatta birincisi Yani'nin sadık müdavimi olan üdebadan Mustafa Reşit Bey[339] oldu. Şahsen pek güzel bir adam olan Mustafa Reşit Bey'i daha ben mektep çocuğu iken İzmir'de Menekşelizade Emin Efendi'nin evinde, onun şerefine verilen bir ziyafette, odanın kapısına dayanarak,

338 "Bir katre içen çeşme-i pür-hûn-ı fenâdan / Başın alamaz bir dahi bârân-ı belâdan" (Ziya Paşa'nın "Terkîb-i Bend"inden).

339 Mustafa Reşit (1861-1936). Şair, hikâyeci ve romancı. *Şark* ve *Envâr-ı Zekâ* dergilerini çıkardı. *Gözyaşları* (1887) adlı hikâye kitabıyla Beşir Fuat'ın başlatmış olduğu "Hayâliyyun-Hakikiyyun" münakaşasına katıldı.

uzaktan korka korka görmüştüm. Bu gece ona *Hizmet* başmuharriri ve şimdi Reji Müdüriyet başkâtibi sıfatı ile tanıtılıyordum. Mustafa Reşit Bey de o zaman Maarif Nezareti Mektubî Kalemi mümeyyizi idi. Şu halde arada mevki itibarıyla büyük bir farkolmamakla beraber bu gece onun karşısında ben hep ziyafet gecesi kapının yanında sinen mektep çocuğu haliyle pısırık kaldım.

Ertesi gün sabahleyin Sait Bey'in delâletiyle Reji Müdüriyet-i Umumiyesi'ne gittik. Binanın cephesinden başlayarak mermer merdivenleri, mükellef daireleri, odaların kapıları, kapıların kilitleri, cam döşemelere, mücellâ parkelere kadar her şeyi beni büyük bir tesir altında bıraktı; nihayet Müdür-i Umumi'nin nezdine kabul edildim. O zaman Müdür-i Umumi Forni idi. Bu zat evvelce Lloyd Kumpanyası'nın[340] İstanbul acentası iken pek ziyade iş bilir bir adam olmak itibarıyla inhilâl eden Reji Müdür-i Umumiliğine getirilmişti. Yüksek boylu, gösterişli, iri sesli, keskin bakışlı, Fransızcayı İtalyan şivesile söyler, güzel bir adamdı ve maiyetine derhal korku ile karışık bir hürmet hissi telkin ederdi. Bana şöyle bir bakarak: "Sizin hakkınızda bana çok iyi şeyler söylediler, gayret ediniz ki bunlar tekzip edilmesin..." dedi. Sonra biz çıkarken galiba bu sertçe kabulün nahoş görülebilecek tesirini izale etmek istermişçesine: "Durunuz!.." diye seslendi ve Sait Bey'e bakarak bir gülümseme içinde bana: "Hele Sait'i taklit etmeyiniz!.." dedi. Bu bir latîfe miydi, bir ciddi nasihat mıydı?..

80
İlk temaslar — Korku helecanları — Bir iptila — Küçük bahriyeli — Daima kızaran bir sima — Bir nevi edebiyat mahfeli — Merhamete dönen bir muhabbet — Merak ve tecessüs — Taşkın bir genç

Bu sırada, bende hüküm süren muhtelif neviden hisleri tahlil ederek tartsalar ve ölçselerdi hiç şüphe yok ki hepsinin üstünde korku hissini bulurlardı. Vazifemi ifaya kifayet edebilecek kadar kabiliyete malik olduğumdan şüphe ediyordum, fevkimde bulunanlardan ziyade emrime verilen kâtiplerin ve mütercimlerin iktidarca dûnunda

340 Avusturyalılar tarafından işletilen deniz şirketi.

kalacağımdan, arkamı dönerken onların birbirine bakarak beni istihza tebessümleriyle takip edeceklerinden korkuyordum; her oynayışında, tel üzerinde muvazenesini kaybetmekten titreyen bir cambaz halinde idim. Vazife âleminde bu korku ne o kadar mühim oldu, ne o kadar uzun sürdü; asıl korkuyu edebiyat ve matbuat müntesipleriyle, ondan daha ziyadesini resmî ve içtimaî mevki sahipleriyle temaslarımda duyuyor ve en büyük zahmeti bu korkuyu hariçte hissolunacak surette izhar etmemekte çekiyordum. İzmir'in şımartılmış ve kendi nefsine haddinden fazla itimat verilmiş bir genci iken İstanbul'da nihayet bir taşra çocuğu, yaşamak ve söylemek mümaresesini kazanamamış, ne yapsa ne dese altından beceriksizlikleri sırıtan bir görgüsüzü, hulâsa gülünç olmaktan her dakika titriyordum. Bugünün hayatına göğüslerini cesaretle geren gençler için pek garip olan bu his o zamanın yılgın ve ürkek gençliğine pek yakışan bir şeydi. Tuhaftır ki o günlerde bu korkunun içinde Abdülhamit idaresinin casus tehdidinden tevahhuş etmiyordum. Bana verilen son nasihatlara sadık kalarak mademki yazı yazmayacak ve yazı âlemiyle münasebete girmeyecektim... Bunu kendi kendime tekrar ederken içimde benimle alay eden ve şüphedar bir tebessümle gülümseyerek "Acaba?.." diyen bir ikinci hüviyet vardı. Bu ikinci hüviyet pekâlâ biliyordu ki yazı yazmak illeti mesela tütün içmek iptilası kabilinden esaretinden pek zor kurtulunabilecek bir şeydi. Kaç kere tütünden de kurtulmak için cehd etmiş ve her defasında miskin bir acz ile iptilama avdet eylemiştim. Yazıda da böyle olmadı mı? Her yazdığımdan nedamet, inkisar, fütur ve keselân duymak tekrar başlamaya mâni mi olmuştu? İzmir'den ayrılırken bir emniyet hücceti olarak kulaklarıma koyduğum o nasihatin de hükmü nihayet bir mevsim bile devam etmedi.

Nereden haber aldı, beni nereden tanıdı, hemen İstanbul'a gelişimin ilk günlerinden birinde, Köprü[341] üzerinde vapurdan çıkar çıkmaz yolumu bir küçük bahriyeli kesti, ben de onu derhal keşfettim: Mehmet Rauf! Onu pek öyle tasavvur etmemekle beraber hiç tereddüt etmedim, daha o yutkunarak ismini haber vermeye vakit bulmadan ben ona ismini söyledim. Kıpkırmızı oldu ve gözlerinin buğusu ile gözlüğünün camları sislendi. Onun için bu sık sık tekerrür eden bir hadise idi. En ufak bir teessür onu kulaklarının

341 Galata Köprüsü.

memelerine kadar kıpkırmızı bir boya ile kaplar ve gözlüğünün camlarını öte tarafını göremeyecek kadar sislerdi. En evvel dikkat ettiğim şey onun her iki mânâda cüssece ve yaşça küçük olmasıydı. Zaten onu bana tanıtan ilk eseriyle, beni o derece hayretlere boğan *Düşmüş* hikâyesiyle, sonra sarı mektep kâğıtlarının üzerinde acîb yazısını pek zor okuduğum uzun mektuplar ile bu küçük çocuğun ne büyük bir kabiliyette olduğunu biliyordum. Bir an ikimiz de durduk, ikimiz de sustuk. Onda daha ilk temasta hayran eden bir sevimlilik vardı; gıyaben birbirini anlamaya ve anladıkları için sevmeye başlamış olan bu iki vücut şahsen de tanıştıktan sonra alelâde muarefelerin mukaddemelerini teşkil eden ilk mesafeleri bir dakika içinde atlamış oldular. O henüz Heybeli'nin sondan evvelki sınıfında idi. Ben henüz misaferet devresini bitirmemiştim, fakat Sarıyer'de dört beş odalı mini mini bir ev bulmuştum. Ona haber verdim, beni isterse orada görebileceğini söyledim; fakat on beş gün sonra... İdare'de[342] müstakil bir odaya malik olmakla beraber oraya davete cesaret edemiyordum, iki hafta beklemek istemeyerek o cesareti kendisi buldu ve beni orada görüp göremeyeceğini sordu. Bunun yapılabilecek bir şey olduğundan şüphe etmekle beraber: "Evet!.." dedim.

O zaman bana İdare'deki odamın bir nevi edebiyat mahfeli olacağını ve boşalıp dolacağını söyleselerdi buna ihtimal vermezdim. Nasıl oldu da bu toplantılar o zamanın casuslarından saklanabildi, bunu da hiçbir zaman anlayamadım.

Mehmet Rauf ile başlayan bu mülâkat etrafa sirayet etti. Onun yekdiğerini tanımalarında menfaat olan adamları birleştirmek, görüştürmek için bir maharet-i mahsusası vardı. Lâkırdı söylemekte o kadar çekingen olan bu çocuk başkalarını buluşturup konuşturmak için pek cesur bir müteşebbis idi. Ve onlar konuşurken susar, bazen kesik ve kıvrak bir kahkaha ile musahabenin arasına bir nokta koyduktan sonra nasıl olup da buna cesaret ettiğine şaşıran bir perişanlıkla kıpkırmızı olur, buğulanan gözlüğünü çıkararak mendiliyle silerdi. Bugünden sonra Mehmet Rauf bütün perşembelerini, bazen Sarıyer'de bütün cumalarını bende geçirir oldu ve günden güne daha samimi, daha sıkı olan bu münasebetlerde hiçbir vesile olmadı ki en hususi ve vicdanî hasbıhallere

342 Reji İdaresi.

rağmen, her ikimizde de resmiyeti bir karış aşacak bir laubalilik olsun. O zaman farzetmekten pek uzaktım ki bende Mehmet Rauf'a karşı olan muhabbet daima biraz daha artarak son zamanlarda azîm bir derd-i derûn şiddetini alacak olan bir merhamete münkalib olacak. Bunu kendisinden bahsetmek sıraları geldikçe tespit edeceğim.

Mehmet Rauf'tan sonra isimlerini, eserlerini tanıdığım, fakat şahıslarını bilmediğim birçok kalem ve fikir sahipleri ile münasebet peyda ettim ve pek az zaman içinde idarede küçük odamın, iskemleleri kifayet etmeyecek kadar, müdavimleri peyda oldu. Bu meyanda Hüseyin Sîret[343], Rıza Tevfik[344], Ahmet Rasim vardı. Ben İzmir'den pek küçük ve elbette hiçbir kıymet irae etmeyen bir hamule-i edebiye ile gelmiştim, bu dostları bana sevkeden daha ziyade İzmir'de Abdülhamit idaresinin zalim pençesinden uzak kalan, *Hizmet* gazetesinin gençliğe serbest bir tercüman kabilinden addedilmeseydi; bir nevi merak, İzmir gencinin ne çeşit bir vücut olabileceğinden mütevellit bir tecessüs hissi...

Benim de gidip aradıklarım oldu; bunları zaten az çok şahsen de tanırdım, bu miyanda Ahmet Mithat Efendi'yi, arada bir geçmiş olmakla beraber Muallim Naci'yi, Ali Ekrem'i ve bilhassa Ahmet İhsan'ı gidip gördüm.

Recaizade'yi zikretmiyorum, onu ayrıca hikâye etmek isterim.

Beni tekrar yazı âlemine atan Ahmet İhsan'a bu ziyaret oldu. O zaman *Servet-i Fünun* henüz ilk senelerini yaşıyordu, Ebussuut Caddesi'nde Mahmut Bey Matbaası'nın bir tarafına sığınmıştı. Ahmet İhsan da ben yaşta idi, o da evliydi, o da çocuk babasıydı. Vefa'da babasının evinde bir aile hayatı geçiriyordu, fakat taşkın bir gençti, faaliyeti her sahaya yetişecek kadar gençliğinden bir hayatiyet fışkırıyordu ve hoşuna gidenleri o derece laubalilikle,

343 Hüseyin Sîret Özsever (1872-1959). Devlet adamı ve şair. Jöntürkler arasında yer aldığı için bir süre yurt dışında kalmış, İkinci Meşrutiyet'ten sonra çeşitli memurluklarda bulunmuştur. Başlıca şiir kitapları arasında *Leyâl-i Girizân* (1910), *Bağbozumu* (1928) ve *Kıvılcımlı Kül* (1937) yer alır (bkz. Turan Karataş, *Hüseyin Sîret*, İstanbul 2011).

344 Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949). Devlet adamı, şair ve felsefeci. Önceleri İttihat ve Terakki Fırkası'na dahil olmuş, sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na girmiş, Sevr Antlaşması'nı imzalayan heyette yer aldığı için 150'liklerle birlikte yirmi yıl yurt dışında bir nevi sürgün hayatı yaşamıştır. Şiirlerini *Serâb-ı Ömrüm* (İstanbul 1949) adlı bir kitapta toplamıştır (bkz. Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebî Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul 2004).

teklifsizlikle ihata ederdi ki onunla derhal dost oluvermek pek kolaydı. Ben de pek kolaylıkla dost oldum ve bundan hiçbir zaman nedamet etmedim. Peyda edilen dostluklardan nedamet etmemek için yegâne çare iki tarafın biribirine mütekabil müsaadatta bulunmasıdır. Bu kaideye her ikimiz de daima sadık kaldık.

Bir Ramazan günüydü, onu matbaasında görmüştüm, hemen o gün beni o zaman pek mergub olan Şehzadebaşı gezintisine davet etti. Tek atlı tilbury[345] cinsinden bir arabası vardı. İki kişi yan yana bu gezintiyi yaptık. Servet-i Fünun'da edebiyat âleminin hatarnâk gezintisi de bu arabanın ta üstünde her dakika aşağıya yuvarlanmak tehlikesini getiren gezintisinde başlamış oldu.

Ahmet İhsan'a küçük hikâyeler yazdım. Küçük hikâye zemininde bunlar ilk tecrübe oldu ve bu suretle İstanbul'da yazı yazmamak ahdi de bozulmuş oldu. Galiba ben de ahdi bozmak için bahane arıyordum. Sanki karşıma İstanbul'da yazı yazmamak nasihatini veren ihtiyatkâr adamlar çıkıp da beni muaheze edecek olsaydı:

– Ne yapayım, mecbur oldum diyerek bir mücbir kuvvetin mağlûbu olmuş gibi görünmek istiyordum.

81
Recaizade — Küçük yalı — Bir ufak istintak — Ressam ve musikişinas — Üstadın bir tavsiyesi — Kısa bırakılmak lazım gelen bir ziyaret — Son dakikanın iltifatı — Şâyân-ı kayd muarefelerden

En evvel yapılacak işlerden biri, daha doğru bir ifade ile her şeyden evvel tadılacak zevklerden biri gidip Recaizade'yi görmek, onu yapyalnız, baş başa dinlemek idi; fakat buna büyük bir cesaret lazımdı. Onu daha evvel bir kere, Trablusgarp'tan dönerken kendisini seyahat refiklerinin arasında selâmette göremeyerek İzmir'e attığı zaman görmüştüm. Ancak o vakit öyle heyecan içinde idi ki ne o bana, ne ben ona istediklerimizi söyleyememiştik. Ona uzun bir muhabere esnasında yazmaya çalıştığım şeyleri daha candan gelen bir sıcak lisan ile söylemek ve onun beni daima irşat eden fakat her satırının altında derin bir ihtiyat endişesi saklayarak zaruri

345 İki kişilik, küçük bir araba çeşidi.

kapalı kalan mektuplarının mealini ağzından dinlemek öyle şedit bir ihtiyaç idi ki belki evinde ziyaret edilmek hoşuna gitmeyecek bir şeydir kaygısına galebe çaldı ve bir tatil günü sabahleyin İstinye yalısının kapısını çaldım.

O zaman İstinye'de ne bugünün mükellef iskelesi, ne civarını süsleyen muhteşem binaları vardı. Küçük bir iskele ve onun hemen bitişiğinde küçük bir yalı ki hâlâ mevcut... Daha doğrusu İstanbul'un eski tarz binalarından iki küçük evin birbirine eklenmesinden teşekkül etmiş bir mesken ki Boğaziçi'nin geniş yalılarına nisbetle bu nâma yegâne istihkak vasfı deniz kenarında olmasından ibaretti. Fakat bu küçük ev, alçak tavanları ile, bir mendil kadar odacıkları ile bence sahibinin büyüklüğüne bir bürhan idi. O zaman Recaizade büyüklüğünden ufak bir fedakârlığa tahammül etseydi, hayatının dümdüz yolunda küçük bir sapmaya rıza gösterseydi onun da Boğaziçi sahillerini süsleyen kâşânelere benzer bir yalısı olacaktı.

Beni oldukça uzun bir tereddütten sonra içeriye aldılar ve bir küçük odaya kapadılar.. Burada ancak ortadaki masanın etrafını dolaşacak kadar bir yer vardı ve bu küçük oda duvarlarından başlayarak ve ancak teneffüs olunabilecek kadar bir hava bırakarak tıklım tıkız dolu idi. Duvarlarda resimler, etrafta masaların üzerinde kitaplar, iki koltukla üç iskemle, bir kenarda piyano, nihayet pencerenin önünde bir sandalyeye ilişmiş ben... Küçük oda dolu idi, üstat gelirse nereye oturacaktı...

Gelirse!. diyordum, içimde son dakikada bir itizara intizar eden bir şüphe vardı. Geldi.. Yavaş yavaş, hatıraları arasında beni arayormuşçasına, birdenbire teklifsizliğe dökülmekte, ihtimal iltifatını fena kullanacak biriyle münasebete girişmekte ihtiyata lüzum görmüyormuşçasına, kendisini hatta en samimi zamanlarında bile terketmeyen vakarının müfrit bir ifadesiyle girdi. Her şeyden evvel nasıl olup da yaşıma göre fazla bir maaşla mühim addedilebilecek bir vazifeye çağırıldığıma vâkıf olmak istedi. İdare'nin Saray'dan ve hükümet erkânından gelen tavsiyelerden kaçınmak için münhal bir memuriyeti lağv ederek bir müddet geçirdikten sonra o vazifeyi başka bir nâm ile ihdas ettiğine ve Osmanlı Bankası'nın[346] tavsiyesiyle beni davet eylediğine muttali olunca müsterihane bir nefes

346 Memleketteki mâlî krizi önlemek amacıyla Bank-ı Osmânî-i Şâhâne adıyla 1863 yılında yabancı sermaye ile kurulan banka.

aldı; ve beni cevap verirken öyle ürkek öyle sıkılgan bulmuştu ki vakarının ihtiyatlarından bir kısmını feda etmekte gecikmedi. Daha hususi suallerle hayatımı, iştigalimi, ne yazmakta olduğumu, neler yazmak istediğimi sordu. Ben yazı yazmakta perhizkâr olacağımdan bahsederken biraz düşündü; bu kararı tasvip ederse bir günah işlemiş olacağını düşünmüş gibi sadece:

– Yazık olur!. dedi.

Bu cümle beni teşvik etmek için kâfiydi. Ondan sonra bana resimlerini gösterdi, bunlar kendi yaptığı yağlı boya levhalardı. Zannederim ki onu memnun edecek kadar alkışlamadım. Recaizade'nin de asıl hünerinin yanında diğer bir hüner sahibi olmak iddiası vardı ki buna meşhur Fransız ressamı lngres'in[347], iyi bir kemankeş olmaya çalışmasına telmihen Violon d'Ingres derler. Galiba kalben ben de öyle diyordum, pek gevşek kalan takdirlerime mukabil üstat da kalben: "Resimden anlamıyor..." demiş olacak ki birden onları duvarda kendi hallerine bırakarak bana bir de musikişinas hünerini göstermek istedi. Bu zeminde onu daha emin bir anlayışla takip edebilirdim.

– Musiki ile ülfetiniz var mı? dedi. Küçük yaşımdan beri pek musiki meraklısı olduğumu, hatta epeyce çalıştığımı söyledim.

– Şark mı garp mı? diye istizah etti.

– Birbirinden pek ayrı olan bu iki musikiyi başka başka noktalardan severim... tarzında bir cevap alınca:

– Buna dair sonra görüşürüz. Ben garp musikisini pek takdir ederim, fakat ne kadar teessüf olunur ki iştigale vakit bulamadım. Yalnız bizim musikiyle iktifa etmek mecburiyetindeyim, dedi ve hemen piyanosunun önüne oturarak bir taksim yaptı ve hicaz[348] kararı vererek o zaman pek revaçta olan:

Çeşm-i mahmûrun sebeptir nâle vü feryâdıma

şarkısını çaldı. Şarkılar arasında bir şaheser kıymetinde olan bu parça ve ona takaddüm eden taksim öyle üstadane bir maharetle ve öyle derin bir teessürle icra edildi ki eğer ayıp olmasın endişesi men etmeseydi gözlerimi gıcıklayan yaşları salıverecektim.

Piyanonun kapağını kapadı ve döndü. Galiba beni o teessür

347 Jean Dominique Ingres (1780-1867). Fransız ressam. Paris'te Louvre Müzesi'nde sergilenen "Türk Hamamı" adlı tablosu ünlüdür.

348 Klasik Türk musikisinde çok yaygın basit makamlardan biri.

halinde gördü ve biraz evvel resimden anlamayan bu çocuğu musikiden behreyâb bularak affetti.

– Eğer piyanoya çalıştıysanız ve gene çalışmak niyetinde iseniz Ali Ekrem'i bulunuz. O pek güzel flüt çalar. Beraber çalarsınız... dedi.

Ayağa kalktı, ben de izin almak zamanının geldiğine hükmettim. Yalnız son cümleyi yanlış bir fikre meydan vermesin diye izaha muhtaç gördüm. Bütün tecrübelerimin beni meyus ettiğini ve tekrar çalışmak için vakit bulursam bunun gene yeis ile biteceğinden korktuğumu söyledim.

Burada hemen kaydedeyim ki Recaizade'yi piyano çalarken mükerreren dinledim. Piyano kadar mükemmel fakat şark besteleri için o nisbette âsi olan bu âleti onun gibi tahakkümle, bütün incelikleri iradesine râm eden, muvaffakiyetle istîmal eden başka bir kimseye tesadüf etmedim.

Veda ederken dedi ki:

– Öyle hatırımda kalmış; refikanız Köse Raif Paşa'nın yeğenidir, değil mi?

Tasdik cevabına karşı ilave etti:

– O pek namuskâr ve pek yüksek dirayet sahibi bir zattır. Siz, yazı yazmaktan değil, fena münasebetlerden içtinap ediniz...

Ve tam kapıdan çıkarken:

– Beni ne zaman isterseniz görürsünüz... dedi.

O gün İstanbul'un en bahtiyar genci ben idim. Bilmem, bu neviden sevinçler bugünün neslince de tadılmış zevklerden midir?

• • •

Sarıyer ikameti esnasında vapur yolculukları bana birçok münasebetler daha peyda etmeğe vesile teşkil etti. Ferit Bey –Ferit Paşa[349]– İzzet Bey – İzzet Holo Paşa[350]–, İsmail Kemal Bey[351] bu

349 Damat Ferit Paşa (1853-1923). Osmanlı sadrazamı. Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'ye ve Ankara'da kurulan TBMM'ye karşı çıkması dolayısıyla vatan haini ilân edildi ve yurdu terketmek zorunda kaldı, Fransa'da Nice'de öldü.

350 İzzet Holo (?-1924). II. Abdülhamit'in çok güven duyduğu, o dönemin en tanınmış paşalarından. 1908'den sonra İtalya'ya kaçmış ve Mısır'da ölmüştür.

351 Avlonyalı İsmail Kemal Vlora (1844-1920). Arnavut milliyetçisi ve politikacı. 1900'lerde vatan haini olarak Yunanistan'a kaçtı, 1908'de Berat mebusu olarak parlamentoya girdi. Balkan Savaşı'ndan sonra kurulan Arnavutluk'un başına geçti. Ölümünden sonra *The Memoirs of Ismail Kemal Bey* (Londra 1920) adıyla yayımlanan hatıraları Türkçeye de çevrilmiştir: *İsmail Kemal Bey'in Hâtırâtı* (çev. Adnan İslamoğulları-Rubin Hoxha, İstanbul 2007).

cümledendir. Bunlar Şûrâ-yı Devlet âzâsından idiler; daha sonraları bunlarla İdare'de daha yakından temaslarda bulundum; fakat bu ilk günlerde benimle hep lisandan, edebiyattan, şundan bundan bahsederlerdi.

Bence en ziyade kıymeti haiz münasebetlerin başında hükmen Mabeyin'de ikinci kâtip addedilen fakat fiilen Reji'de Hükümet-i Seniye komiseri olan Nuri Bey'dir[352]. Bunu ayrıca anlatmak isterim.

82
İki usul — Bir takdim râsimesi — Ali Ekrem — Başkalarına yâr — Ebüzziya — Üç hasım — İdare'de meşgale — Odamın misafirleri

Abdülhamit'in kendisine düşman olduklarını yahut olabileceklerini tahmin ettiği adamlar hakkında birbirine zıt görünen iki tazyik usulü vardı, birtakımını sağ eliyle tutar, ipeğe benzeyen fakat hakikatte bir esaret zincirinden başka bir şey olmayan bağlarla az çok parlak memuriyetlere tayin eder, birtakımını da sol elinin merhamet bilmeyen, zulmü adaletin tabiî bir muktezası addeden bir işaretiyle mahbeslere, menfâlara, hatta rivayetlerde kat'î bir sıhhat varsa nevi nevi ölümlere gönderirdi.

Recaizade, Ebüzziya, Nuri Bey, Ali Ekrem birinci takımdandı. Namık Kemal'in efkârıyla dolu has dostlarından, Paris'e firar vak'asında sadık refiklerinden olan Nuri Bey güya Mabeyin Kitabet Dairesi'nde ikincilikle avutulabilecek bir mevkie ve Tütün İnhisar İdaresi'nde Hükümet-i Seniye Komiserliği'ne tayin edilmek suretiyle terfih, Namık Kemal'in vefatından sonra da Ali Ekrem Mabeyin'e alınmak suretiyle sanki, hem babasının ruhuyla taraftarlarının hatırı hem de oğlu taltif edilmiş oluyordu. Gayet tabiî bir irtibat ile Nuri Bey'le Ali Ekrem arasında sıkı bir muhabbet vardı, galiba ikincisi birincisine amca derdi.

352 Reji Komiseri Menapirzade Nuri Bey (1844-1906). Gazeteci, musikişinas ve şair. 1865 yılında önce Hamiyet-i İttifak adıyla kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucularından ve II. Abdülhamit'in sütkardeşi. Bestelenmiş bir kısım şarkıları ile sürgün hayatını anlattığı, yarım kalmış *Akkâ* adlı hatırâtı vardır (bkz. Şemseddin Şeker, *Sadık Bir Muhalif-Yeni Osmanlılar'dan Menapirzade Nuri Bey*, İstanbul 2012).

Sait Bey beni İdare'nin pek yüksek bir şahsiyeti olan komisere tanıtmak için Ali Ekrem'in visatetini münasip gördü. Beni kendisine makamında resmen takdim etmek usule daha muvafık iken Sait Bey'in bu neviden dolaşık tertipleri vardı ki ne o esbâbını bana izah eder, ne de ben ondan istizaha lüzum görürdüm. Gene bu kabilden olarak odası benim odama muttasıl olan ve o zaman İdare'de bir Türk büyük memur bulunsun diye müşavir unvanını haiz bulunan Samipaşazade Halim Bey'e kendimi tanıttırmaktan beni tahzir etmiş ve gıyaben hakkında derin bir hürmet hissi taşıdığım bu mübarek zatın gidip affını kazanmaya kadar beni uzun günlerce üzüntüde bırakmış idi. Sait Bey'in masumane denebilecek bu fıtrat temayüllerine mukabil hakkımda o derece sahabetleri vardı ki böyle ufak tefek garabetleri tahlil ve tefsire lüzum görmüyordum. O sahabetlerin İdare'ye taallûk edenlerinden başka nevileri de vardı. Bana İstanbul'un bir çok ricalini, kendi kendime keşfedemeyeceğim birtakım mehafilini, saklı ve gizli köşe bucağını, bu miyanda –pek şikemperver ve nefaisçû olduğu için– nerede ne çeşit yemekler yapılırsa oralarını tanıtmış idi. Ali Ekrem'le buluşacak günde de bana Genio'da[353] yemek yedirdi. O zaman İstanbul'un en iyi yemek yenen burasını o vesile ile tanımış oldum. Ali Ekrem'i şahsen İzmir'de görmüştüm ama mizacı hakkında hiçbir fikre malik değildim. İlk temasta onu anladım ve işte kırk seneden beri o ilk temasın verdiği tesirden beni zerrece uzaklaştıracak bir intibaa müsadif olmadım. O, derhal gördüm ki, iyi adam ahlâkının taşıyabileceği bütün evsafı haizdir. Hatta bu iyi adam olmak vasfı kendisine bir zahmeti, hatta bir nedameti davet edecek olsa bile hilkatinin icabatına esir olarak öyle başlamış, öyle yürümüş ve öyle devam edecektir. Kendi kendisine yâr olmak ilmini hiçbir zaman öğrenemeyen bu iyi adam –onun yüksek bir edip olduğuna o vakit vâkıf değildim– başkalarına yâr olmak illetine musab idi. Bir satırını bile okumadığı ve belki ismini birinci defa olarak işittiği bu taşra gencini alıp arabaya bindirdi, o zaman Beşiktaş'la Ihlamur arasında bir konakta müstecir olan –henüz Çamlıca'daki mükellef köşküne geçmemişti– Nuri Bey'e götürdü.

Nuri Bey'in bende ilk hasıl ettiği tesir pek sevimli bir yaşlıca adam olmaktan ibaret kaldı; fakat yavaş yavaş, onun bana itimadını

353 Cenyo: İstanbul'da Karaköy'de Galata Köprüsü'ne yakın bir yerde, daha ziyade entelektüellerin gittiği ünlü lokanta.

benim ona ihtiramımı teyit edecek vesileler tekerrür ettikçe öyle oldu ki o idarenin mesâvisinden, ahvâlin iğrenç gidişinden bahsederek daima sızlayan vatanperver yüreğini teşfiye etmek istedikçe beni arar, ben ne zaman muhtelif sebeplerle tahammül edilemeyecek şiddete vardıkça elemlerimi gidip onun sohbeti havasında teskin ederdim.

Bu sıralarda idi, bir gün odacı: "Sizi bir beyefendi görmek istiyor!.." dedi. Mutaden beni sık sık görmeye gelen genç dostlarımı yalnız bir: "Bey!." unvanı ile haber verirken bugün ona bir de: "Efendi!." tantanasını ilave edişinden anladım ki daha mühim bir misafir girmek üzeredir. Aldanmamıştım, o güne kadar misafirlerimin hep bana akran oluşu hilafına bu defa karşımda Ebüzziya'yı buldum.

Onu birkaç sene evvel İzmir'den İstanbul'a bir gelişimde gidip matbaasında görmüş ve *Mecmua-i Ebüzziya*, Kütüphane-i Ebüzziya kabilinden en müfit neşriyatın sahibi olan bu güzel adamın dolgun konuşuşuna meftun olmuştum. Gidip benim onu ziyaret etmekliğim elbette daha muvafık iken onun beni tebrik için cemilede tekaddüm edişinden hem mahcup hem memnun oldum. Bir hayli görüştükten sonra Kütüphane-i Ebüzziya için benden risaleler ve bu miyanda evvelce kendisine vaadettiğim "Taklid-i Sârî" serlevhalı küçük eseri istedi. Yazı yazmakta teenni edeceğimden, bu aralık İdare'de henüz alışmak mümkün olamayan bir zeminde pek meşgul olduğumdan bahsederek bir müddet bana müsaade etmesini rica ettim.

Bugünden sonra Ebüzziya bana ara sıra gelir, gelmekte geciktikçe bana uzun mektuplar yazardı. Ben de ona gider mektupları hakkında şifahen cevap verirdim. Ebüzziya'yı matbuat âleminde çekemeyenler pek çoktu. Bunların başında *Vakit* ve *Tarîk*[354] başmuharrirliğiyle münakaşa sahalarında pek şöhret bulmuş olan ve etrafını kaleminin, fikrinin keskinliğiyle yıldırmış olan Kemalpaşazade Sait Bey'le, nasılsa Rodos zindanlarındaki refakat hayatından başlayarak zaman ile sönmek şöyle kalsın günden güne artan bir kinle Ahmet Mithat Efendi vardı.[355] Üçü de hakikaten birbirinden

354 1884-1898 yılları arasında Filip Efendi tarafından çıkarılan siyasî muhtevalı gazete.

355 Nisan 1873'te Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* adlı piyesinin Gedikpaşa Tiyatrosu'nda temsilinden sonra çıkan olaylar üzerine, düzmece bir mahkemenin verdiği hükümle Namık Kemal Magosa'ya, Ebüzziya Tevfik ile Ahmet Mithat Efendi

yaman münakaşacılar ve –güneşin altında hiç yeni bir şey yoktur– sövüntücüler olan bu düşmanlar birbirine hücum etsinler diye herkesle beraber biz gençler de bekleşirdik. Bunları okumak matbuat âleminin başlıca bir zevki idi. Galiba bugün de öyledir...

İdare'de o kadar meşgul değildim. Üç neviden işim vardı, fakat üçü bir araya gelse bir günümün yarısını dolduramazdı. Tercüme ve Tahrirat Kalemi, reddedilemeyecek tavsiyelerle alınmasına mecburiyet görülmüş işe yaramayacakların yanında pek muktedir mütercimlerin elinde idi. Komiserlik Kalemi Abdürrezzak Bey isminde pek halûk ve nazik bir başkâtibin idaresi altında benim tarafımdan ara sıra müdahale şeklini iktisap etmeyen bir surî nezaretle yürüyordu. Direktörlere muhtelif vesilelerle ve tercüman sıfatı ile refakat etmek de sonraları yavaş yavaş aldığı ehemmiyeti henüz bulmamıştı. Asıl küçücük odamda beni işgal eden, İdare'de şube ve kalem müdürlerinin ve vilayetlerden gelen nâzırların, müdürlerin dinlenmek ve görüşmek için gelip beni bulmalarıydı.. O zaman idare-i merkeziyede kapıcılarla odacılar da dahil olduğu halde Türk memurların ve müstahdemlerin adedi yirmiyi ancak bulmasına mukabil iki yüzü mütecaviz hatır ve hayale gelmeyecek tâbiiyet ve milliyette Türk olmayan memurlar, bilhassa pek dolgun maaşlarla hiçbir lüzuma mübteni olmayan sandalyeleri işgal eden erkân vardı. Bunların içinde benimle münasebet-i resmiyenin dar çemberinden çıkamayanlar, hatta belki bir Türk gencinin böyle bir mevkide bulunmasını adeta kendi malikânelerine bir tecavüz kabilinden addedenler vardı elbette, fakat benimle yavaş yavaş dost olanlar da çoktu. Bunların arasında edebiyattan, fenden, felsefeden, sanattan, bilhassa musikiden salâhiyetle bahsedenler de eksik değildi. Asıl misafirlerimin bana zevk verenleri matbuat müntesipleri idi ve bu miyanda en müdavim olan da Mehmet Rauf idi.

Bu ziyaretler beni ne kadar işgal ederse etsin gene günümü doldurmazdı; onun için ya odamın Köprü'nün bir kısmından başlayarak İstanbul'un bir küçük parçasını gösteren penceresine dalarak uzun uzun düşünmek yahut okumak lazımdı ki saatin pek ağır ilerleyen yelkovanı nihayet dörde gelsin ve huzur defterleri[356] imza edildikten sonra ayaklarımın bağı çözülsün.

Rodos'a, *İbret* gazetesi yazarlarından Menapirzade Nuri Bey ile Hakkı Bey ise Akkâ'ya kalebent olarak sürgüne gönderilir.

356 Devlet dairelerinde memurların giriş-çıkış saatlerinde imza attıkları defter.

83

Bir Ramazan gecesi — Şehzadebaşı'nda — İlk muarefeler — Tehlikeli bir toplantı — Üç beş çizgi ile birkaç sima — Saz takımı — Yavaşça bir sıvışmak — Felsefe kasırgası — Bir aşılanmak hadisesi — Kendi kendime bir mektep

Refikanın bir teyze oğlu vardı ki benden epeyce daha genç idi, henüz Mekteb-i Mülkiye'den neş'et etmişti: Nâzım Bey. Bu senenin mart ayına tesadüf eden Ramazanında bir akşam bizi iftara davet etti, ondan sonra da mektep refiki ve pek sıkı dostu Reşat Bey de bize iltihak ederek, bu Ramazan gecesinin en kibar bir müsameresinde bulunmak üzere Şehzadebaşı ile Direklerarası'nın iltisak noktasını teşkil eden köşedeki kıraathanede İstanbul'un en mükemmel addedilen saz takımını dinlemeye gittik. O kıraathanenin o zaman unvanı ne idi, bugün vech-i istîmali ne oldu, bilmiyorum; hatta bu en mükemmel saz takımını terkip eden hânende ve sâzendeleri de tayin edemeyeceğim; yalnız pek iyi tahattur ediyorum ki üçer dörder kişilik zümrelerle masaların etrafını arası sökülemeyecek bir izdiham ile dolduran bu musiki meraklıları kalabalığı kesif bir tütün dumanı altında yavaş sesle konuşarak bekleşiyordu. Herkeste bir içtinap, tecessüs nazarlarından kaçınmak isteyen bir ihtiyat vasfı vardı. En fütursuz, en teklifsiz olanlar da, sazlarını iskemlelerinin kenarına dayayarak, orada mevcut halkın peşin bir musiki istiğrakı hâlinde faslın başlaması zamanını beklediğinden sanki bî-haber, kendi aralarında eğleniyorlarmışçasına, yüksek sesle gülüşerek, kendi hesaplarına bir hasbıhal yapan sanatkârlardı.

Nâzım Bey'le Reşat Bey hayatımda tanıdığım zeki adamların ilk safını teşkil edenler sırasında idi. Bu iki genç memleket için pek müfit unsurlar olabilecekken zaman onları mahdut bir daire içinde hapsetmiş, sonra da miadını hemen daima yanlış seçen ölüm onları henüz pek genç sayılacak bir yaşta alıp götürmüştü. O kadar zeki idiler ki Mekteb-i Mülkiye'de daima sınıflarının biri birincisi, diğeri ikincisi olarak yürümüşler; Mekteb-i Mülkiye'den çıktıktan sonra da Mekteb-i Mülkiye mezunları ekseriyetle vilayetlerde vali maiyetlerine yahut idadi muallimliklerine gönderilirken onlar bir ekalliyet miyanında merkezde alıkonulmuşlar, biri Maliye'ye diğeri Rüsumat'a tayin edilmişlerdi.

Oldukça müşkülât içinde kendimize yol açmaya, yer tedarik etmeye çalışırken kalabalığın içinde ve dumanların arasından kısa boylu birinin ayakta, pek telaşlı bir tavırla, bize elini salladığını gördük.

Bu her şeyi haber alan ve benim o geceyi İstanbul'da geçireceğimi, hatta saz dinlemeğe geleceğimi de öğrenen Mehmet Rauf idi. Erkenden gelmiş, yer hazırlamış, hatta beraberinde İzmir'de iken uzun mektuplarıyla kendisini bana tanıttırmış olan Münci Fikri ve Mekteb-i Mülkiye'den mezun olduktan sonra ara sıra şiirleri ve küçük nesirleri görülmeye başlayan Ali Suat[357] vardı. Daha yerleşmeden bize iltihak edenler oldu ve yavaş yavaş, sıkışa sıkışa halkamız o kadar büyüdü ki iki masayı kuşatarak o zaman için pek dikkati ve binaenaleyh tehlikeyi câlip olacak bir yekûn ile büyük bir içtima halini bulduk.[358]

Kimler vardı, bugün hatırımda kalanların arasında Ahmet Rasim, Rıza Tevfik, o zaman roman tercümeleriyle tanılan ve sakalı ile, yaşlılara mahsus vakarı ile bizden çok daha büyük görünen Halil Edip[359] vardı. Bizi her türlü ihtiyat tedbirine mugayir olarak böyle toplanmaya sevkeden aynı fikirlerle, aynı emellerle yürekleri çarpan o zamanın mahrum ve meyus gençleri için tabiî bir yekdiğere sokulmak ihtiyacı olmakla beraber bu hisse karışan merak ve tecessüs, tenkit ve muaheze vesileleri bulmaya fırsatcû kıskançlık hisleri de vardı, elbette... Mefkûre itibarıyla birleşen bu gençleri edebiyat ve matbuat âleminin münafeseleri ayırıyordu, bunu daha bu ilk temasta gördüm. Ahmet Rasim ta o zaman başlayan gülmeden çimdikleyen (pince sans rire) istihzaları ile galiba Maarif'te mühimce bir mevki tutan Halil Edib'e çatıyor, Ali Suat biraz peltek ve yayık, kadın kadıncık konuşması ile yumuk, henüz uzun bir uykudan tamamıyla uyanamamış zannını veren gözleriyle, fazla kaynayan ve köpükleri taşan bir tencere halinde iskemlenin üzerinde fıkırdayarak ağzından kalabalık sözleri püsküren Münci Fikri'ye yumuşak yumuşak cümlelerin içinde şüphe veren istihzalarını tevcih ediyordu.

---

357 Ali Suat (1869-1932). Devlet adamı ve yazar. *Seyahatlerim* (İstanbul 1332/1916) adlı bir eseri bilinmektedir.

358 Halit Ziya'nın burada anlattığı buluşmayı Mehmet Rauf da hatıralarında uzun uzadıya anlatır (bkz. Rahim Tarım, *Mehmed Rauf'un Anıları*, İstanbul 2001, s. 39-44).

359 Halil Edip (1862-1911). Şair ve yazar. Fransız yazarlarından *Mesîre-i Etfâl* (1302/1887), *Cümel-i Hikemiye-i Ecnebiye* (1303/1888), *Paris Esrârı* (1306/1891) gibi bazı tercümeleri vardır.

Hep konuşuyorduk, etrafta kabaran kulaklara ehemmiyet vermeyerek... Yalnız fasıl devam ederken tabiatıyla susuluyordu. Ah!.. Bu fasıllar bende ne fena tesirler yaptı!. İzmir'de kendi aramızda hususi musiki âlemlerimizin zevkinden, istiğrakından, cûş u hurûşundan ne kadar uzaktım! Etrafın ısrarlarına mukavemet edemeyerek nihayet mürüvveten bu zahmeti ihtiyar ediyorlarmışçasına fasıl takımının bir taksim, yarım bir peşrev, bir gazel, ağıraksak bir şarkı ile iki aksak, bir sofyan, tekrar bir gazelden sonra "Eh!.. Artık yetişir!.." diyor gibi bıkkın bir tavırla sazları bırakışı, kimisinin yanında boş kalan iskemleye abanarak bir uyuklaması vardı ki çaldıkları şeylerle bir nebze neşe vermişlerse onu da süpürüp götürüyorlardı.

Bir aralık Nâzım Bey kulağıma fısıldadı:

– Pek kalabalık olduk, siz daha İstanbul'un usulüne alışık değilsiniz. Başımıza bir iş çıkaracağız. Yavaşça sıvışalım..!

Biz ikimiz kalktık, bizimle beraber birkaç kişi daha kalktı. Bu miyanda Rıza Tevfik vardı, bu soğuk fakat kuru ve parlak mart gecesinde dumanla bunalmış ciğerlerimize taze ve serin bir hava vermekten büyük bir haz duyarak Şehzadebaşı'ndan Beyazıt'a doğru yürümeye başladık. Rıza Tevfik'le ben ayrıca ve ileride yürüyorduk.

O bana *Mezardan Sesler*'den[360] bahsetti. Bir çocuk eserinden başka bir kıymeti olmayan bu küçük kitaptan bir büyük felsefî esermiş gibi bahsediyordu. Muhakkak alay etmek istiyordu ve bu o kadar âşikâr idi ki tabir-i mahsusu ile yutmadığımı anlatacak bir fırsat kollamaya başladım. Bahis böyle başlayınca felsefeye dökülmek pek kolaylaşmış oldu. Bu onun, dilediği gibi at oynatacağı bir zemin idi, ben ise bu zeminin pek yaya hatta topal bir yolcusu idim. Derhal hükmettim ki onun istihzasına en güzel mukabele sarih bir itiraftır. Bütün felsefe ile münasebet ve iştigalimin mektep kitapları nev'inden muhtasar şeylere, ârizen ve tesadüfen, ekseriyet üzere pek anlamayarak, hatta anlamak için de kendimi yormayarak okunmuş makalelere münhasır olduğunu söyledim. O Kant'tan[361], Fichte'den[362], bütün Alman hakîmlerinden, daha ziyade Herbert Spencer'den[363] bahsederek beni öyle bir sağanak altında tuttu ki,

360 Halit Ziya'nın 1891 yılında yayımlanan mensur şiirleri.

361 Immanuel Kant (1724-1804). Alman filozofu.

362 Johann Fichte (1762-1814). Alman filozofu.

363 Herbert Spencer (1820-1903). Evrim teorisinin gelişmesinde etkili olan İngiliz filozof ve sosyolog.

ben ondan barınmak için bir küçük şemsiyeye bile malik değildim. Rıza Tevfik o meşhur olan zekâsıyla beni hayretlere düşürüyordu. Seneden seneye artan şahsiyetine ait hususiyetlerin ve şiddet-i zekâsının ilk bürhanlarına şahit olurken bu gece derhal anladım ki pek zeki fakat zekâsının galeyanlarına muntazam bir mecra bulamamış ve belki hiçbir zaman bulamayacak müstesna bir insan enmuzeci yanındayım. Türkçe cereyan etmeğe başlayan bu muhavere onun tarafından başlanan bir cümle ile Fransızcaya tahavvül etti ve gördüm ki Fransızcayı Türkçe kadar sühûlet ve zarafetle söylüyor.

O bana sık sık gelip beni göreceğini vaadederek, ben ona karşı felsefe ile iştigal edeceğime ve kendisinden irşadata intizar eyleyeceğime dair taahhüt altına girerek yekdiğerimizden ayrıldık. Bu mülâkat bende o kadar bir tesir hasıl etmiş ve beni felsefenin o derece bîgânesi olmaktan ziyadesiyle utandırmış olacak ki hemen ertesi gün Herbert Spencer'in *Les Premiers Principes*[364] kitabını aldım ve İdare'de odamın boş saatlerinde, itiraf etmelidir ki, ilk defa pek zorlukla okumaya başladım. Mütalaa sahasında eksiklerimin yalnız felsefeye münhasır olduğuna elbette ihtimal verilemez; mütalaada eksiklere nihayet verecek bir had tasavvur olunabilir mi ki yirmi beş yaşında bir genç için bu farzedilebilsin. Ben pekâlâ biliyordum ki –güya şimdi bile öyle değilmiş!– adeta bir kara cahilim. Elimin altına düşen, tesadüfle yolumun üzerine gelen her vasıtaya müracaat ederek biraz vukuf dairesini genişletmek lazımdı. Ben, kalbimde bir burkuluşla, kendi kendime:

– Yazık! diyordum, hiç, ama hiçbir şeyler bilmiyorsun.

Erken yazmaya başlamak seyyiesiyle ihmale uğrayan tetebbu sahasında telafisine çalışacak o kadar çok noksan vardı ki... Bunları düşünürken azîm bir fütur ile kollarım iki yanıma düşüyor, sonra bir gayret hamlesiyle İzmir'de iken müşterisi olduğum *La Grande Encyclopédie*'nin Fransız postahanesinden[365] alınabilen mütevâlî eczasını açarak odamın boş saatlerinde kendi kendime bir mektep yapmağa çalışıyordum. Galiba Rıza Tevfik'in çeşit çeşit, renk renk malumatını kıskanmış olacağım.

Heyhat!..

---

364 İlk Esaslar.

365 Yabancı yayınların, kitapçılardan değil de o ülkelere ait postahanelerden temin edilmekte olduğu anlaşılıyor.

84

Nev'i şahsına mahsus bir dost — Daima doğru — Yüksek bir medrese mezunu — Bir hikâye — Fırıldak Bahçesi — Bir hanım kız — Ahmet Rasim — Mahrum bir gençliğin eğlencesi — Mehmet Rauf'un bir derdi

Odamın başlıca bir müdavimi vardı ki işinden fırsat buldukça yahut odamın önünden geçerken mutlaka bana uğrar, ya ayak üzeri hatırına gelen bir fıkrayı söyler, yahut vakti müsaitse uzun uzun oturarak, ağzından daima köpüre köpüre taşan bir kaynak mebzuliyetiyle cümleleri birbirini kovalayarak hayat hakkında, siyasiyat, içtimaiyat, felsefiyat, velhasıl beşer fikrinin temas edebileceği her bahis zemini hakkında fikirlerini söyler, ara sıra da hiç hatır ve gönüle bakmayarak, karşısındakinin incineceğine katiyen ehemmiyet vermeyerek pervasız bir doğrulukla suratıma hakikatler çarpardı; bana dair hakikatler... Hiçbir zaman vâki olmadı ki ilk infial dalgasını bir tebessümle geçirdikten ve kendi kendime insaf ile düşündükten sonra bunların mahz-ı hakikat olduğuna hükmetmemiş olayım. Mevkian beni okşamakta menfaattar olmakla beraber bana ağır gelebilecek bir hakikat söylemek sırası gelirse güya büyük bir tazyik altında fışkırmağa müheyya bir gazın menfez düğmesine basılıvermişçesine onu püskürür, sonra da tabiatın tahakküm edilemeyen bu feveranından hemen nedamet etmiş ve kazanın neticesini görmeye kuvveti kalmamış gibi arkasına bakmadan fırlar gider, bir çeyrek sonra kapının aralığından başını uzatarak hem tebessüm eden hem havayı koklayan bir ihtiraz mânâsı ile bakarak, ortalıkta sükûn ve selâmet görünce –ki bu her vakit böyle olurdu– tekrar yanıma gelirdi.

Onun bütün felsefesini icmal etmek lazım gelirse buna sarsılmaz bir reybiyyet diyeceğim, o bilmeksizin Montaigne'in bir şakird-i hikmeti idi. Değil hükema ile ülfet, hatta belli başlı hiçbir mühim eser okumamış olmakla beraber hayatın öyle kahırlarına, zulümlerine uğramış, zamanın öyle gaddar cilveleriyle yoğrularak pişmiş idi ki o en büyük ve yüksek bir hikmet medresesinin mezunu olmuştu. Bütün mecelle-i irfanı *Almanach Hachette*[366] ile *Küçük Larousse*'tan[367] ibaret iken bunlardan toplanmış malumatı kendi

366 Fransızca ünlü bir yıllık.

367 Petit Larousse: Fransızca küçük sözlük.

indiyatı ile tevsî ve tahkim ederek en müşevveş meseleleri tek bir kelime ile keser atardı.

Nuh Efendi! Suriye Katoliklerinden bir ailenin, biri Osmanlı Bankası'nda diğeri Tütün Reji'sinde iki oğlu. Birincisi geçenlerde vefat etti. Diğeri, benim bahsettiğim ki daha büyüktü, felsefesini on beş sene kadar evvel bütün hakikatlerin müntehâsı olan ölüme götürdü. Bu iki kardeş hulkan birbirine pek benzedikten başka gençliklerinde, ikisi de kumral birer uzun sakal taşırken, şahsen de o derece müteşabih imişler ki bir gün –benim Nuh Efendi anlatıyor– Galata'da fırının köşesini dönerken karşı dükkânların birinin camekânını teşkil eden aynalarda kendisini görerek:

– Aa!. Birader geliyor!. diye aldanmış.

Bu satırları yazarken Nuh Efendi'yi niçin tahattur ettim.

Yaz ilerliyordu, temmuz içinde Sarıyer'de bir kızım dünyaya geldi, İzmir'de kaybettiğim ilk çocuğum Vedide'den sonra bu ikinci çocuğumdu: İsmini Hatice Bihin koyduk. Nuh Efendi beni tebrik ettikten sonra:

– Sakın! dedi; kızını Dames de Sion mektebine vermeyesin.

Gülerek:

– Nuh Efendi! Bu sekiz on sene sonra düşünülecek bir iş! dedim.

– Şimdiden kulağın bükülmüş olsun!. dedikten sonra sebebini izah etti. Onun fikrince bu müessesenin idare ve tâlim heyetlerini teşkil eden rahibeler Fransa'nın pek kibar ailelerine mensup oldukları için şakirtlerine hayatta bulamayacakları bir seviye terbiyesi verirler ve izzet-i nefis hissini adeta marizane bir gurur mertebesine çıkarırlarmış. Belki doğru belki yanlış olan bu mütalaayı itmam için de:

– Burada yetişenler artık şarka, şark hayatına bir istikrah ile bakarlar; diyordu.

Sonra bu hükmü de tevsik için bir hikâye anlattı:

– Sen Sarıyer'de oturuyorsun değil mi? Fırıldak Bahçesi'ni[368] bilir misin? Bilmiyor musun? Tavsiye ederim, gidip orada bir kahve iç! Dünyanın en güzel noktalarından biridir. Ben bir yaz Yenimahalle'de oturuyordum, bize bir gün bir Ermeni hanım misafir geldi, o mek-

368 Boğaziçi'nde Yenimahalle'de Fırıldak Burnu'nda yakın zamanlara kadar mevcut bir gazino-bahçe. Ziya Osman Saba, Boğaz rüzgârı ile sürekli dönmeleri için ağaçlara ve bazı direklere çivilenmiş fırıldaklar dolayısıyla bu ismin verildiğini söyler.

tepte yetişmiş bir hanım.. Misafiri gezdirmek lazım değil mi? Her yerden evvel Fırıldak Bahçesi hatırıma geldi ve "Fırıldak Bahçesi'ne gidelim!" dedim.

– Neymiş? Neymiş? Fırıldak mı, püf!. diye tiksindi. Sustum, aradan iki dakika geçtikten sonra bu defa Fransızca olarak:

– Mademki orasını istemiyorsunuz, "Jarden de la Girouette" var, oraya gideriz, dedim. Derhal sevincinden ellerini çırparak hemen davrandı, ayağa kalktı:

– Ne iyi! Ne iyi!.. Jarden de la Girouette!.. İşte oraya gideriz; dedi; ve böylelikle onu tiksindiği Fırıldak Bahçesi'ne götürdüm.

Kızım dünyaya geldikten sonra benden Sarıyer'de bir güveç ziyafeti isteyen dostlar oldu, onları davet etmeğe karar verince en evvel hatırıma Nuh Efendi'nin hikâyesi geldi, Fırıldak Bahçesi'nde bir ziyafet verdim. Küçük diyorum, zira artık zamanın icabatına vukuf hasıl ettiğim için bu ziyafete ancak dört kişi davet ettim: Ahmet İhsan ile onun matbaa şeriki ve benim Fatih Askerî Rüştiyesi'nde sınıf arkadaşım olan Mehmet Asım, bu ikisinden başka Ahmet Rasim ve bittabi Mehmet Rauf...

Mehmet Asım çocukluğundan başlayarak ta ihtiyarlığına kadar hep edalı, nağmeli bir hanım kız gibi konuşurdu ve mizacı, hali, dostlarıyla münasebeti de hep öyle hanım hanımcık, tatlı ve sevimli idi. Ahmet Rasim'i o gün daha iyi tanıdım. Onu kendi tarzında müstesna bir mevkie çıkaran eserleri henüz başlamamıştı. Arakel Kütüphanesi'nin[369] neşrettiği bir silsilede –ki Samipaşazade Sezayi Bey'in *Küçük Şeyler*[370] ismindeki beni mesteden eseri de orada intişar etmişti– iki üç küçük romanı henüz kaleminin ve sanatının sonraları inkişaf eden mümtaziyetine bir emare teşkil edecek mahiyette değildi. Fakat onun meclisi bugün öyle neşeli, öyle eğlenceli idi, ondan öyle bir tuhaflık, nekrelik taşıyordu ki burada geçirilen saatlerin en güzel zevkini onun mevcudiyetinden aldık. Gene bugün onun yavaşça okuduğu şarkılardan sesinin kibarane güzelliğine ve derin bir hassasiyetle musikişinaslığına vâkıf oldum. Ne yazık ki bugünden başlayarak daima dostane olmaktan hâlî kalmayan

369 Arakel Efendi, aslen Afyonkarahisarlı bir Ermeni olup Bâbıâli'nin ilk yayıncılarındandır. 1891-1894 yılları arasında "Arakel Kütüphanesi Cep Romanları" adıyla bir seri telif ve tercüme roman yayımlamıştır.

370 *Küçük Şeyler* (1308/1891), Türk edebiyatı tarihinde Batılı tarzda kısa hikâyelerin yer aldığı ilk eser kabul edilir.

münasebetimize bir aralık edebiyat zemininde, onun *Malûmat*[371] risalesine intisabından sonra, gölgeler dökülmüş oldu, satıhtan daha derinleri bulandırmayacak geçici gölgeler...

Gençlik!.. Böyle buluşmalar, toplanmalar bütün dünyayı, memleketi kasıp kavuran zulmü, bütün emellere karşı tehdit yumruğunu daima uzatan istibdadı unutturmak için kâfi gelirdi. Sade ona kifayet etmezdi; bize hayatı sevdiren, kim bilir reha güneşinin meçhul miadını bekleyerek müphem ümitlerle bahtiyar eden bir nevi ilaç, sanki sancılarla dolu bir marazı susturan müsekkin bir şırınga olurdu.

Ne güzel bir gün geçirdik! İçimizde en ziyade eğlenen, mektebinin[372] bütün mahrumiyet ömrü içinde hep böyle birleşmeler tahayyül ederek yaşamışken birdenbire hayaline kavuşmuş gibi sevinçle dolu, sık sık kıvrak kahkahalarını salıveren Mehmet Rauf idi.

Onun kendine mahsus bir gülüşü vardı ki hiçbir zaman sıyrılamadığı çocuk haline pek yakışırdı! Birdenbire zaptolunamamış bir hamle ile dudaklarının arasından, en düşünceye müstağrak olanlara bile serpintileri dökülerek neşe veren, bir kahkaha makarası çözülürdü; sonra derhal kesilirdi. Belliydi ki gene sıkılmış, gene gülmüş olmakla belki yakışık almayan bir iş yapmış olmak korkusuyla kıpkırmızı olmuştu. O günlerin şakrak çocuğu ile son ıztırap senelerinin biçare, bedbaht adamı arasında ne müthiş bir fark vardı.[373]

Çocuk hali demiştim; daha sonraları, yaşı ilerleyip de bütün mukadderatına aşk hâkim olmaya başlayınca, onun bu çocuk hali ve hususuyla kısa boyu en büyük derd-i derûnu olmuştu.

Hatta bir gün bana mühim bir şeyden bahsetmeye hazırlandığına delâlet eden ciddi bir tavırla sordu:

– Rica ederim, bana kısa boylu denir mi?...

Hiç böyle bir şüpheye imkân bırakmayacak kadar kısa olan boyu için bu merakı, beni bir saniye hayrette bıraktı, sonra derhal bir

371 Mayıs 1895-Ağustos 1903 tarihleri arasında Mehmet Tahir (Baba Tahir) tarafından yayımlanan gazete-dergi. Daha çok muhafazakâr şair ve yazarların eserlerinin yayımlandığı *Malûmat* toplam 423 sayı çıkmış olup edebiyatta yenileşme taraftarı gençlerin toplandığı *Servet-i Fünun*'la sürekli rekabet etmiştir.

372 Mehmet Rauf, bu sırada Heybeliada'da Bahriye Mektebi'nde talebedir.

373 Mehmet Rauf, 1910 yılında yayımladığı *Bir Zambağın Hikâyesi* ve *Kaymak Tabağı* adlı pornografik romanları dolayısıyla mesleği olan deniz subaylığından uzaklaştırılmış; bu yüzden itibarı zedelenmiş ve hayatının son yıllarını sefalet içinde geçirmiştir (bkz. Rahim Tarım, *Mehmed Rauf Hayatı ve Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara 2000, s. 20-27, 63-87).

latîfe ile –başka fıtratta birisine karşı bu latîfe zalimane olurdu ve onu yapmaktan kendimi men ederdim– cevap verdim:

– Hayır!. dedim, bir saniye durdum, o müsterih bir nefes alıyor gibiydi, arkasından ilave ettim:

– Cüce derler!..

Bittabi bu kısa muhavere iki tarafın kahkahası ile bitti ve bu latîfe onda daima hatırına geldikçe güldüren bir tesir bıraktı. Sarıyer'de ve civarında en güzel seyranları o yaz Mehmet Rauf'la yaptım, bunları yaparken onu daha iyi tanıyor ve daha fazla seviyordum.

Mehmet Rauf'un o zaman bende uyandırdığı hissiyat ve tesiratı anlatmak isterim.

85

Küçük yuvadan büyük kanat — Menbaı meçhul miras — İki dost — İlk edebiyat mektebi — Doymayan bir okuyucu — Unutmayan bir hafıza — Fıtrattan gelen bir sanat

Mehmet Rauf küçük bir ailedendi; babası, galiba Sıhhiye Dairesi'nde küçük bir memurdu: Rü'yet ufku, irfan hududu oğluna mukadder olan geniş ve yüksek cevelân sahasını ihzar edebilmekten pek uzaktı. Maddî vesaiti de dar olduğundan bu küçük çocuk o zamanın her küçük çocuğu gibi şöyle böyle ilk tahsilini bitirdikten sonra en ucuz bir surette yetiştirilmek üzere asıl mânâsı evden çıkarılmak ve baştan atılmak olacak, Bahriye Mektebi'ne verilmişti. Ben onu son sınıftan evvelkinde gördüm. Bahriye Mektebi'nin idaresi, tarz-ı terbiyesi, usul-i tedrisi bugüne nisbetle pek geri hatta teessüfe şâyan bir ihmal ve tezebzüble pek karışık olmakla beraber Mehmet Rauf'un derslerinde kolaylıkla parlak muvaffakiyetler kazanılabilecek olan bu müessesede muallimlerin takdirini kazanmış olabileceğine ihtimal vermiyorum. O bir denizci olmak için değil bir edebiyatçı olmak için titriyordu. Mevcudiyetinin içine hangi tesadüf rüzgârı getirip de böyle bir kurt koymuştu ve bu kurt gıdasını nerelerden nasıl bir usareden alarak nihayet kanatlarında türlü zengin renklerle bir kelebek olabilmişti. Bunu hiçbir zaman tamamıyla anlayamadım. Kanının ona kadar gelen mecralarını geçmişlerinin esrar ile dolu hilkatlerinde araştırabilecek vesait olsaydı belki tevarüs muammalarının arasından bir netice çıkarmak mümkün olurdu. O muallimlerinin

dikkatini celbedecek kadar parlak bir şakirt olmamakla beraber mektep hayatında büyüklerinin ve akranının arasında kendisini tenvir ve müstefid edecek dostlar buldu. Kendisinden büyük bir muhibbi, Hüseyin Bey, kendi hemsinleri arasından bir refiki, Şevket Bey, vardı. İyi lisan bilmek, doğru düşünmek, güzel söylemek ve her şeyden ziyade saf ve halis bir ruh sahibi olmak kabilinden muhtelif meziyetlere malik olan bu iki dost onun hayatının ilk nısfında pek müfit âmiller olmuşlardır. O zaman için Bahriye'nin, her zaman için hayatın pek güzide adamları olan bu iki zatı yakından tanıyanlar benimle beraber hükmetmiş olurlar ki onların civarında ve tesiri altında yaşamış olmak Mehmet Rauf'un çocukluğu ve gençliği için büyük bir nimet olmuştu.

Fakat tesadüfün bu lütfu onun edebiyat kabiliyetlerinin inkişafı sırrını halledebilmeye kâfi değildir. Onu başka yerlerde aramak lazımdır: Her şeyden evvel fıtratında, ondan sonra fıtratının bu kabiliyetini uyandıran bir tesadüfte buluyorum. Bu tesadüf onun bir gece, daha sanat âleminin hiçbir tecellisine şahidi olmaya fırsat bulunmamış bir yaşta, tiyatroya götürülmüş olmasıdır. O zaman bizde yegâne temâşâ sanatının sahası Manakyan sahnesiydi.

Yorulmaz üşenmez bir faaliyetle o vakitler temâşâ âleminde en mühim ve en yüksek sayılan Fransız eserlerini, Türkçesinin kifayeti nisbetinde tercüme eden, refiklerine talim ettikten sonra birbiri ardınca sahneye koyan bu sanatkâr, eski Gedikpaşa sahnesinin an'anelerine vâris olmuş, uzun seneler halka tiyatro zevkini aşılamış idi. Bu zevk sanatkârların Türk kulaklarını okşayabilmekten pek uzak telaffuz sıkletlerine rağmen halkta öyle derin bir suretle yerleşti ki bu zemindeki hizmeti, Manakyan'a, edebiyat tarihinde hususi bir mevki verir itikadındayım.[374]

Mehmet Rauf'u da ona medyunuz. Bahriye Mektebi'nde İngilizce öğrenen bu çocuk Fransızcayı nasıl öğrenmişti, anlaşılamaz. Bunu izah edebilecek bir cevap: Okumak suretiyle... demekten ibaret olur. Ben böyle birçok misaller gördüm ki bana en iyi lisan muallimin okumaktan ibaret olduğuna kanaat vermiştir. Neler okurdu? Eline geçen bütün Fransızca piyesleri... Bir yandan Türkçede hikâye, tiyatro, az çok edebiyat zevkine temas edebilecek her

374 Mardiros Manakyan'ın (1939-1920) hayatı ve faaliyetleri için bkz. *Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi* (M. Nihat Özön-Baha Dürder, İstanbul 1967, s. 280-282); *Mehmed Rauf'un Anıları* (haz. Rahim Tarım, İstanbul 2001, s. 282-283).

yazıyı okurken; bir yandan Calmann Lévy Kütüphanesi'nin[375] avam için büyük kıt'ada iki sütun üzerine küçük harflerle âdi bir gazete kâğıdına basılmış tiyatro koleksiyonunu yavaş yavaş tedarik etmiş, bunları sade muamma halleder gibi uğraşarak okumaya başlamıştı ve bu uğraşışın altından pek az zaman içinde Fransızcayı inceliklerıyle, hatta üslûba taallûk eden hususiyetleriyle öğrenmiş olarak çıktı. Yalnız okumuyordu, aynı zamanda, bunlardan birtakımını tercüme ederek Manakyan'a vermişti. Bir gün bu külliyatı ben de görmek istedim. Yükünün sıkleti altında terleyerek koca bir yığını getirip önüme attı.

Bunlar hep üzerinde çok çalışılmış mektep kitapları gibi yıpranmıştı. O zaman bütün dram, komedi, vodvil ve hususuyla melodram üstatları burada idi. Alexandre Dumas, Frédéric Soulieé'den başlayarak Labiche, Scribe, Anicet-Bourgeois, d'Ennery hep onun dostları olmuştu. Gariptir ki Mehmet Rauf edebiyat nevileri içinde bilhassa şiire hiç iltifat etmemişken ve en ziyade hevesleri temâşâ edebiyatına akmışken hiçbir zaman sahne eserlerinde muvaffak olamamıştır. Temâşâ edebiyatı onu son zamanlarına kadar cezbetmekten hâlî kalmadı, fakat onun bütün mevcudiyetini yaratan hikâye oldu.

Ne bizim ne garbın geçmiş asırları ile meşgul olmayan Mehmet Rauf Türkçe ve Fransızca roman okumak merakını tiyatro merakına ilave etmekte gecikmedi: Fakat ne bulunursa onu okumuştu, kendi rivayetince benim *Hikâye*[376] serlevhası ile yazdığım küçük bir hikâye tarihini okuduktan sonra mütalaalarına bir istikamet veçhesi taayyün etmiş oldu. Sarıyer'de mevsimi geçirmek üzere bulduğum küçük ev, ne kadar az olursa olsun İzmir'den gelen eşyamı, kütüphanemi alamayacağı için bunları oraya getirememiş ve kitap sandıklarını açmamış idim. Fakat hem kendi mütalaalarım, hem ona kitap verebilmek için bunlardan birini oraya getirip açtık. Onun bu kitap hazinesi üzerine, uzun müddet aç kalmış bir adam gibi savlet ederken sevincinden birini bırakıp onu açmağa vakit bulmadan diğerini yakalayışı görülecek bir temâşâ

375 Michel Lévy (1821-1875) tarafından 1836 yılında kurulmuş, tanınmış Fransız yazarların eserlerini basan Paris'in ünlü kitabevi.

376 Halit Ziya'nın Batı'da roman türü ve tarihi üzerine 1891 yılında yayımlanan bu eseri, Nur Gürani Aslan (YKY, İstanbul 1998) ve bir incelemeyle birlikte Fazıl Gökçek (İstanbul 2012) tarafından yeni harflerle de yayımlanmıştır.

idi. Bugünden itibaren Mehmet Rauf bende on dokuzuncu asrın ne kadar temâşâya, hikâyeye, tenkide ait kitapları varsa onları takım takım alır, götürür, bir hafta on beş gün sonra, okumuş olarak iade ederdi. İnanılmayacak bir noktayı kaydetmek mecburiyetindeyim: Belki müddet-i ömründe Fransızca on cümle söylemeye cesaret bulamamış olan Mehmet Rauf daha o senelerde bile gavamızına, meziyatına, üslûba ve sanata ait hususiyatına, bütün tahsilini Fransızca yapmışçasına, vâkıf oluyordu. Bunu mükerreren gördüm.

Sade o kadar değil, bir okuduğunu bir daha unutmak onun için mümkün değildi, yetişir ki okunan sahife onda bir tesir yapmış olsun. Kaç kereler benim pek iyi tanımakta olduğumu iddia ettiğim eserlerde hafıza zaafımı o tashih etti.

Hele teessür kabiliyeti marizane denebilecek bir şiddette idi ve hükmetmek isterim ki *Eylül* ve *Siyah İnciler*[377] muharrir-i müstakbeli sanatının müstesnalığını bu kabiliyete medyundur.

Bir gün ona Goncourt Kardeşler'den uzun uzadıya bahsettim ve müddealarımı ispat için *Manette Salomon*'dan maymun Vermillon'un tedfin parçasını, *Charles Demailly*'den Charles'ın melekât-ı akliyesini kaybettikten sonra piyanonun başında tek parmakla yalnız bir notaya basarak geçirdiği saatlere dair olan parçayı okudum.

O gün Mehmet Rauf bir gaşy-i mestane geçirdi ve o günden itibaren bu muharrirlerin sanatperestane üslûp (écriture artiste) dedikleri tarzına meftun oldu.

Mehmet Rauf'un üslûbundan, eserlerinden kısa kısa bahislere temas fırsatları zuhur edecektir. Onun nasıl harika nevinden bir sanat icat edeceğinin ilk bürhanını bana İzmir'e kadar getirmiş olan *Düşmüş* hikâyesini nasıl olup da yazabilmiş olduğunu yalnız o zaman değil bugün bile hâlâ anlayamadım, fakat anlayamamış olmakla beraber bunu onun için hiç de garip bulmuyorum.

377 *Siyah İnciler* (1902), Mehmet Rauf'un mensur şiirleridir. Eser, bir incelemeyle birlikte Rahim Tarım tarafından yeni harflerle de yayımlanmıştır (İstanbul 1997).

86
Edebiyat âleminde inhisar — Cereyana kapılan gençlik — Muallim Naci — Kudreti, kabiliyeti — Şair miydi? — Nazîre merakı — Âsumânın fevkine — Fevkine çıkılamayacak şey

O zaman matbuat ve edebiyat âlemiyle sanat telkinatı ne halde idi? Tafsilâtı tetebbu erbâbına ve edebiyat tarihi mütehassıslarına bırakarak bir cümle ile ifade etmek için denebilir ki o devre Muallim Naci saltanatından, hatta inhisar ve istibdat esaslarına dayanan bir saltanat hengâmından ibaretti. Bir kolu Saray'ın irticaî ve an'anevi temayülleriyle vehmî siyasetine uzanan, diğer kolu memlekette eskiliğe, medrese zihnine, Arap ve Acem bulaşığı eş'âra sadık ne kadar anâsır varsa, ki pek mahdut bir ekalliyete mukabil azîm bir ekseriyet idi, onu kucaklayan, sırtını da Ebussuut Caddesi'nin bir yazı imalgâhına, Tercümân-ı Hakikat Matbaası'na dayayan bu kuvvet öyle iktisab-ı nüfuz etmiş idi ki Tanzimat edebiyatının ve garp sanatı telkinatının İstanbul'da yegâne mümessili olan Recaizade'yi hatta edebiyat muallimliğinden çıkartarak mektep kürsülerinde bile istihlaf eylemişti. Eskilerden başka edebiyat zemininde ilk adımlarını atmaya başlayan gençler bile, ilhamlarını nereden alırlarsa alsınlar, bu kuvvetin yumruğuna hedef olacak bir noktada durmaktansa kendilerini akıntının şevkine bırakmaya daha muvafık bir ihtiyat nazarıyla bakıyorlardı. Gariptir ki asıl edebiyat inkılâbının bânileri olan Cenap ile Fikret bile ilk tecrübelerini bu cereyanın arasına karıştırmışlardı.[378] O yaşta, o zamanda bir günah mesabesinde telakki edilemeyecek olan bu hadise pek tabiî idi, gene pek tabiî olarak gençliğin pîşdarlarında, mesela Ali Ferruh'ta[379], Abdülhalim Memduh'ta âtiyen teressüm edecek hareket-i edebiyenin ilk emarelerini teşkil eden isyan tezahürleri de olurdu.

Matbuat âleminde bir kütüphane vücuda getirmiş olmak itibarıyla cidden muhterem bir mevkie, sıhhatli bir dev cüssesine malik olan Ahmet Mithat gibi manevi ve cismanî yumrukları korkunç bir

378 Cenap Şahabettin'in de, Tevfik Fikret'in de ilk şiirleri Muallim Naci'nin gazellerine yazılmış nazîrelerdir.

379 İbnürreşat Ali Ferruh (18651904). Diplomat, şair ve yazar. Paris, Londra, Bükreş ve Petersburg sefirliklerinde bulundu. *Hûşenk* (1303/1866) ve Kerbelâ (1305/1888) adlı iki manzum eseri vardır.

adamın damadı olmak, hele hemen bütün etrafın tapınılacak bir şiir mabudu hükmüne getirildiğini görmek Muallim Naci'yi o derece nüfuzundan emin bir hâle getirmiş ve infirad hırsını tatmin için her günaha mubah nazarıyla bakmaya alıştırmış idi ki, asırlarca hamlini taşıdıktan sonra nihayet dehâ rütbesinde bir harika doğuran Türk şiirinin ulu Hâmit'ini bile tehzile; Ekrem'i Sultanî'den, Mülkiye'den ayıran zamanın cevrini kâfi görmeyerek gençliğin vicdanında kurulmuş kürsüsünden de teb'ide çalışmış idi.

Muallim Naci hakikaten pek güzel bir lisana, yüksek bir şiir kabiliyetine, hayrete şâyan bir nazım sühûletine malik her mânâsıyla muktedir bir muallim idi. Bu muallimin edebiyat tarihinde, hele o zamanda emsaline pek nadir tesadüf olunan bu iktidarına keskin bir tehzil ve tenkit fikri ilave edilir ve daima gülenleri kendi tarafına celbeden bir alay mahareti de zam olunursa onun ne sakınılacak bir mübâriz olduğuna hükmedilir. Ekseriyet üzere bir kelime ile bir fiske ile kendisine gönderilen eserleri berbad eder ve bu küçük fiske müthiş bir tekme gibi eserin sahibini adeta bir daha belini doğrultamayacak derecede sarsardı.

Şair miydi? O zaman *Tercümân-ı Hakikat* gazetesiyle onun edebî ve ilmî neşriyatını toplayan "Müntehabât-ı Tercümân-ı Hakikat" sahâifi ona şiir mabudu nazarıyla bakanların perestişkâr imzalarıyla dolu idi. Bugünün telakkisiyle Muallim Naci'ye şair denemez zannındayım. Zamanımızın gençleri bilmem tetebbuları arasında *Ateşpare*'yi, *Şerâre*'yi, *Füruzan*'ı[380] okurlar mı? Lisanın zarafetinden, aruzun müşkülâtına tahakkümden, kafiyede, teşbihte, bazen hayalde cidden üstadane muvaffakiyetten tecrid edildikten sonra bunlarda çocukça bir mahiyetten başka bilinemez ne kalır.

Bununla beraber Muallim Naci edebiyat tarihinde bir varlık idi. Hele zamanın saltanatındaki cereyan, asla unutulacak bir hadise değildir. O bir gazel söylesin, derhal takım takım nazîreler yağardı, hatta Defterhane odacılarına kadar nazîre-gûlar vardı. Bazen aynı kafiyede gazellerin haftalarca arkası alınmazdı. Bu miyanda "Âsumânın fevkine" redifini tahattur ediyorum. Nelerin fevkine çıkılmazdı? Bunlar hep birer nazım tecrübesi olarak affedilebilir cambazlıklar idi. Yalnız affedilemeyecek cüret Türk edebiyatının fevkine çıkmak iddiası idi. Bu, hiçbir zamanın kabul edemeyeceği

380 Muallim Naci'nin şiir kitapları.

bir iddiadır ki ne eskilere, ne onlara, ne onları takip edenlere bırakılamaz. Zamanın gözleri daima ileriye bakar, gelecek günlerden çıkacağa ümidini bağlar. Nitekim öyle oldu, bugün de öyle, yarın da öyle olacaktır.

Yazık ki o zamanın bütün kabiliyetleri böyle mahsul veremeyecek bir toprağa döküldü, Muallim Naci'nin yâr-ı vefadârı, Şeyh Vasfî'den başka Müstecâbîzade İsmet[381] ve emsali hep o kafileyi teşkil ettiler.

Bu şair kafilesinden başka matbuat âleminde ne vardı? Bugün gözlerimi kapayınca, Bâbıâli Yokuşu'nun mahdut bir kısmında kaynayan edebiyat kazanını görüyorum. Birçok köpük fakat içinde ne gıda vardı?

Bu sokağın o küçük parçasında, yokuş çıkılırken sağ tarafta, hemen Ermeni kitapçılar vardı ki bunlar işlerinin daha ziyade ticarî cihetini gözetirlerdi; en ticarî cihet de roman idi. Telif ufak tefek şeyler asıl tercüme kalabalığının arasında kayboluyordu. Haftada bir iki cüz olarak türlü renklerde kap içinde gözleri cezbeden bu roman yığınının içinden zikre değer eser olduğunu tahattur etmiyorum. Ahmet Mithat'ın Octave Feuillet'den, Alexandre Dumas Fils'den gelişigüzel tercümeleri müsaadekârane bir istisnaya mütehammil ise diğerleri hep Emile Gaboriau ve Emile Richebourg kabilinden cinaî roman muharrirlerinden ibaret kalıyordu. Ahmet İhsan henüz André Theuriet ve Paul Bourget'den serbest tercümelerine başlamayarak Jules Verne tercümelerine devam ediyor, Şemsettin Sami'nin Victor Hugo'dan *Sefiller* tercüme-i harfiyyesi satılamayarak yarı yerde kalıyordu.

O zamanın neşriyatı içinde ilim, fen, sanat, tarih nâmına bir eser aramamalıdır. İyi kötü mektep kitaplarıyla Hâmit Vehbi'nin *Meşâhir-i İslâm*[382] silsilesi ve Şemsettin Sami'nin *Kamûsu'l-a'lâm*[383] mühim eseri daha birkaç nadir eserle beraber istisna edilince bu uzun seneler baştan başa akametle geçti. (Son senelerde de böyle değil mi? Cumhuriyet hükümetinin her suretle şükrana şâyan

381 Müstecâbîzade İsmet (1868-1917). Yeni edebiyat taraftarları karşısında muhalif cephede Muallim Naci'nin yanında yer almış Tanzimat sonrası şair ve yazarlarından. *Terâne* (1311/1893), *Dâsitân-ı Zafer* (1314/1896), *Nâilî-i Kadîm* (1318/1900) ve *Şükûfe-çîn* (1327/1911) gibi bir kısım eserleri yayımlanmıştır (bkz. Mustafa Özsarı, *Müstecâbîzâde İsmet-Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 2007).

382 *Meşâhir-i İslâm*, 4 C. (İstanbul 1301/1884).

383 *Kamûsu'l-a'lâm*, 6 C. (İstanbul 1306-1316/1889-1898).

himmetiyle uyanan hareketin yanında şahsi teşebbüsler görmek ne vakit müyesser olacak?)

Bugün gibi o zaman da ikide birde zuhur eden ve üç beş, nadiren sekiz on nüshasıyla yeni yeni isimler müjdeledikten sonra kaybolan risaleler sanki bir yıldız yağmuru gibi iz bırakmayarak sönüp gidiyordu. O zaman ile bugün arasında, elbette büyük bir nisbette bugünün lehine bir fark var. Hatta bilirim ki başlayan şahsiyetlerde de o zaman ile kıyas kabul etmeyecek derecede ümit ile dolu mümtaziyetler var. Ne kadar şâyan-ı temennidir ki bize bu ümidi veren risaleler şimdiye kadar emsaline mukadder olan serîü'z-zevalden masun kalsınlar.

Pek merak olunacak şeylerden biridir ki gençler, mesela edebiyat talebesi umumi kütüphanelerde bulunabilecek risaleleri arasınlar, bu satırlarda bahsolunan zamana ait yazıları, o takım takım "resâil-i mevkûte" tabir edilen şeyleri karıştırsınlar ve onlardan bir hulâsa yaparak bir hüküm çıkarsınlar. Bu hüküm hiç şüphe yok ki derin bir teessüften ibaret kalacaktır.

87

Kış evi — Genişlik ihtiyacı — Cihangir'in küçük bir levhası — Camekânlara karşı — Çamlıca'da bir gece — Lütfi Simavi — Bir hikâyesi — Nuri Bey'in hatırına gelen — Hayatta mütehavvil yol — Bir tuhaf âhenk

Bu senenin yazı bitmek üzere idi, ben de Sarıyer'den usanmış, vapur yolculuğunun uzunluğundan ve günden güne artan mütecessis âşinâlarla mecburi musahabeden, hususuyla hemen daima idare aleyhinde şikâyetlerden bezmiş idim. Bir an evvel İstanbul'a geçmek için, soruşturmalara, araştırmalara başlamıştım; asıl İstanbul cihetini düşünüyordum; karşı taraf, hele o vakitler bomboş bir kır halinde olan Şişli ve civarı hatırıma gelmiyordu. Çocukluğumun büyük bir kısmını geçirdiğim Saraçhane evi, İzmir'in geniş odalarıyla, sofalarıyla, bahçeleriyle insanın koşmak ve bol bol nefes almak heveslerini tatmin eden yayvan evleri bende öyle bir tesir bırakmış idi ki bunlara az çok mümasil olanları işime pek uzak düşecek olan o mahallelerde bulmak belki mümkün olurdu. Ben Bâbıâli civarını, Cağaloğlu ile Divanyolu'nu, Gedikpaşa'yı

düşünüyordum. Mahalle bekçileriyle buraların kiralık evlerini gezdim. Karanlık odalar, duvarlarından rutubet sızan sofacıklar, loş mutfaklar, bahçe nâmına dört arşınlık kuytu köşeler bende uzun bir mahbusiyet kararı almış mahkûmlar gibi bir hüzün, bir kasvet tevlit ediyordu. Hiç unutmayacağım şeylerden biri, yine bir gün mahalle bekçisiyle gezerken Cağaloğlu'nda Ataullah Paşa'nın konağı önünde durup:

– İşte güzel bir ev!.. deyişime mukabil, içimden taşan arzu sarih bir mânâ almamış olmakla beraber bekçinin bu kira evi arayan genci tepeden tırnağa bir süzüşü, sonra "lâhavle"[384] çeker gibi başını bir sallayışıdır.

Nihayet hiç hatıra gelmeyen bir yerde, Cihangir'de bir ev bulduk. Bu evi boş halinde gezerken bana her tarafı geniş ve münferrih geldi. Taşındıktan sonra anladım ki, yine bütün İstanbul'da beni ürküten evlerden birine düşmüştüm. Fazla olarak kapıdan kapıya konuşan başörtülü kadınlarıyla, akşamüstü ayaklarında takır takır nalınlar, bozuk kaldırımların üstünde oynayan, ağızlarında sakız, kızcağızlarla daracık bir sokak... Güzel cephesiyle, kârgir binasıyla, beni aldatan bu evin Cihangir'de olmak itibarıyla bari nezareti, içine biraz hayat akıtacak bir nebze güneşi olsaydı... Bir zindanın penceresinde muayyen bir saatte ufak bir ziya huzmesini beklercesine günün mahdut bir saatinde bir köşeden biraz güneş görmek, karşı tarafı örten evlerin bir aralığını mekşuf bırakan diğer bir köşeden de denizin küçük bir parçasına bir tahassür nigâhı gönderebilmek ancak mümkün oluyordu.

Bu evde bir kış zor geçirdim, sabahları İdare'ye muayyen saatlerde yetişebilmek için her adımda düşmek tehlikesini gösteren, hatta iki kere beni fena halde düşüren dik sokaklardan Tophane'ye akar, Doğruyol'un[385] pis kaldırımlarını aşarak Okçu Musa Yokuşu'na tırmanırdım. Akşamları sabahın bu elîm yolculuğuna telafi imkânı veren bir dönüşü olurdu. Tünelle çıkar ve ondan sonra Taksim'e kadar yavaş yavaş, camekânların önünde gecikerek, uzun uzun dalarak, hiçbir zaman velev merakı teskin için yalnız fiyat sormak üzere içeri girmeğe cesaret edemeyerek, dar bütçemin geniş

384 Kişinin kendi kendini sabır ve sükûnete davet etmek için kullandığı bir söz.

385 Bugün Taksim-Tünel arasındaki İstiklal Caddesi'ne bir zamanlar, Cadde-i Kebir'den başka, Doğruyol da denmiştir. Ancak burada anlatılan güzergâhtaki Doğruyol, Tophane'de bulunan bir caddedir. [ed.n.]

arzularımla müsademesi arasında ezik bir yürekle eve dönerdim. Bu avdet esnasında Alman Hastahanesi'nden sonra Firuzağa'nın, Sormagir'in, Cihangir'in dolaşık ve karanlık sokaklarında, bir gam ve kasvet havasının dalgalarında, gençliğimin şetâretini eriye eriye kayboluyor görürdüm.

Sarıyer'den ayrılmadan evvel bir gün geceyi geçirmek üzere Nuri Bey'in Çamlıca'daki köşküne çağırıldım. Benimle beraber komiserlik[386] maiyetine Maliye Nezareti tarafından verilmiş Başkâtip Abdürrezak Bey de davetliydi. Orada birinci defa olarak Lütfi Simavi'yi[387] tanıdım. O yalnız gündüz için gelmişti. Öğle yemeğinden evvel ve sonra bu güzel köşkün büyük salonunda hep onu dinledik. Ve dinlerken hep ağzının içine baktık, bir hikâyesini bitirdikçe bir yenisine başlasa diye titredik. O zaman ancak otuz yaşlarında olan Lütfi Bey bazen Türkçe bazen nefis bir Fransızca ile hikâyelerine gençliğinin şakraklığını koyuyor ve sanki birçok senelerden sonra mukadderatın ikimizi, bir müşkül muhitte uzun bir refakate namzet ettiğini hissedivermişçesine hikâyelerini sahib-i hane sıfatı ile Nuri Bey'e hitaben söylerken beni de ihmal etmiyordu. Onunla hemen dost olduk ve bir aralık o zaman pek moda olan bezik başında adeta eski ahbap gibi şakalaştık.

Onun bugün başlıca bir yılan hikâyesi vardı ki bizi gülmekten katılttı. Yavaş yavaş, basık basık ve hafif bir tutuklukla bazen kelimeleri adeta kekelemeğe benzeyen bir çiğneyişle söyleyişi vardı ki şahsen güzel bir genç olan bu adamın sohbetine başka bir halâvet ilave ediyordu. Yine bugün bir hikâyesi pek hoşuma gitmişti. Bunu işaret etmek isterim:

Liverpool şehbenderi iken kendisini, birkaç gün, kibar bir İngiliz ailesi köşkünde misafir etmiş. Bir gün evin hanımının biraderi olan bir pasteur –Protestan papazı– yemekte bulunmuş ve ona ikram makamında bu Türk mümessilinin yanına oturtulmuş. Muhavere evvela şuradan buradan geçtikten sonra bir aralık kim bilir nasıl farzettiği Türklerin mümessilliğini yapan bu nazik, zarif, İngilizcesi bir İngilizinki kadar fasih adamın milliyetini ve onu müteakip, Protestan papazlarına mahsus bir mezhep tecessüsüne mağlûp olarak, dinini sormuş. Lütfi Bey ilk suale:

386 Reji Komiserliği.

387 Lütfi Simavi. Devlet adamı; Sultan V. Mehmet Reşat'ın saltanatı sırasında sarayda Başmabeyinci.

– Türk!.. demiş. Bu ilk cevaba mukabil o hayretini ketmetmeyerek muhatabını baştan aşağı süzmüş. İkinci sualin cevabını:

– Müslüman!.. diye alınca artık kendisini zaptedemeyerek:

– Teessüf ederim!. demiş. Lütfi Bey dudaklarını ısırarak susmuş, fakat beş on dakika geçtikten sonra bu defa kendisi sormuş:

– Rica ederim, dininiz nedir?

O, böyle bir suale maruz olmasına şaşarak:

– Lâkin âşikâr değil mi? Hıristiyanım!.. cevabını verince Lütfi Bey başını silkerek ve biraz evvel onun eda ve sedasını taklit ederek:

– Teessüf ederim!. demiş.

• • •

Bugününü pek tatlı geçirdikten sonra Nuri Bey gece bizimle yalnız kalınca bir aralık bana dedi ki:

– Halit Ziya Bey, sizin hikâyelerinizden birkaçını okudum, hatırıma bir fikir geldi. Padişahın cinaî romanlara pek merakı olduğunu işitmişsinizdir. Siz bu yolda bir roman yazsanız da takdim etsek. Mukabilinde bir mükâfat göreceğinizde şüphe yoktur.

Nuri Bey'in pek iyi yüreğinden pek saf olarak gelen bu teklif bana sonraları garip gelebilirdi, fakat o gece bunu hiç hayretle telakki etmedim.

Mükâfat?... Rütbe, nişan, atiye, hatta belki maiyet-i şâhânede bir vazife, bunlar henüz tecrübe görmemiş bir genç için cazip olabilirdi. Hele hepsinden ziyade rütbe meselesi bence bir dağ-ı derûn idi. İzmir valisinin –o zaman Halil Rifat Paşa idi– hakkımda büyük bir lütuf olarak rütbe-i sâniye sınıf-ı mümtâziyi için vâki olan inhâsı, Sadrazam Cevat Paşa'nın[388] yeni kabul ettiği bir usule tatbik vesilesi olarak hâmise şeklinde çıkmıştı.[389] Galiba ben rütbelerin sağanak halinde yağdığı memlekette tek hâmise rütbeli bir adam oluyordum ve kendime herkese karşı rezil olmuş nazarı ile bakmıştım. Bu bir leke iz'âcı ile üzerimde idi. Nuri Bey'in bu teklifi bana garip görünmemiş olmalı idi ki bir aralık bir mevzu bulmak istedim, bittabi ne mevzu buldum, ne de mevzu bulunsaydı Abdülhamit'i

388 Cevat Paşa (1850-1900). Müşir ve sadrazam. 1891-1895 yılları arasında sadrazamlık yapmış, hazırladığı bir ıslahat raporu dolayısıyla, sarayın otoritesinin Bâbıâli'ye geçeceği endişesi yüzünden II. Abdülhamit tarafından azledilmiştir.

389 Hâmis: Osmanlı bürokrasisinde sivil memurların ilk rütbesidir. Halit Ziya'nın "sınıf-ı mümtâzî" dediği "sâniye sınıf-ı mütemâyiz" dördüncü dereceden bir rütbedir.

eğlendirecek bir cinaî roman yazabilirdim. Acaba Nuri Bey teklifini tekrar etseydi de öyle bir roman yazsaydım hakikaten farzolunan mükâfat ihtimallerinin en yükseği tahakkuk edip de Saray'a alınsaydım hayatın mukadderatı ve ahlâkı ihtimalâtı benim için nasıl tecelli ederdi? İnsan vekayiin kalıbında öyle tahavvüllere müstait bir çamurdur ki... Kim bilir?...

Bu Çamlıca misafiretinin bir hatırası daha var. Abdürrezak Bey'le benim yataklarımızı bir salonda ve arada ancak bir arşınlık mesafe ile yan yana yapmışlardı. O yatağa girer girmez derhal müsterih bir uykunun derinliklerine daldı ve hemen garip bir âhenge başladı.

Bu bir horultu değildi, eğer öyle olsaydı tahammül etmek mümkündü; fakat muntazam, muttarit bir nağme idi ki gayet pes perdeden... füüü ve müteakiben tisss... şeklinde tespit edilebilir. Şimdi biter, şimdi kesilir ümidiyle ne yatağımı terkedip geniş salonun balkonuna iltica edebildim, ne de şafak söküp de onu namaz için –pek musalli idi– uyandırmaya kadar gözlerimi yumdum. Bu gece çıldırmak benim için pek kolay olacaktı. Bittabi hiçbir zaman kendisine bundan bahsetmedim; uyanık halinde pek halûk, pek nazik ve pek sükûtî olan bu dosta uykusunda pek müz'iç bir komşu olduğuna dair tek bir söz söylemek istemedim. Eğer o itikadı veçhiyle âlem-i ukbâda yaşıyor da benim bugün şu satırlarla yaptığım zevzekliğe vâkıf olacaksa beni affetmesini dilerim.

88
Kış gecelerinin melâli — İnhisara karşı — Gülümseyen bir ümit — Değişmiş bir adam — Kıskanç tâli — Koleranın bir oyunu — Yıldız'a ilk seyahat — Başkitabet Dairesi — Mağazadan içeri — Eve bir dönüş

Yazın uzun müferrih seyranlarına mukabil şimdi kışın ıslak havası altında, çamurları içinde sabah akşam bu gidiş gelişler, Cihangir'in bu dar sokağında, bu karanlık evinde geceleri insana garip bir hüzün veren bozacıların, simitçilerin, mısır buğdaycıların ağlar gibi nağmeleriyle uyumağa çalışıp sabahleyin salepçilerin çocukları kapılara üşüştüren nidalarıyla uyanışlar bende gittikçe mütezayid bir melâl uyandırıyordu. Biraz da İdare'nin işleri, hükümetle münasebetleri, şartnamesinin içinden çıkılmaz, tatbikine imkân bulunamaz ahkâmından doğan müş-

külleri, muhaberenin sakim ve sakameti kadar netice itibarıyla akim safhaları ve bütün bu ahvâlin arasında Saray'ın, halkın; inhisarın tarz-ı tedviri aleyhinde günden güne şiddeti artan vaz'ı ve fikri müsait bir zemin teşkil ederek döndürülmek istenen dolaplar, kurulan tuzaklar, velhasıl sinirleri berbat eden o bin çeşit desiseler bu melâli bir kâbus haline getirmek için kifayet ediyordu. İdare'ye, inhisar muamelâtına, şartnamenin çürük ahkâmına dair, bu yazılar kâfi bir saha değildir. Şimdi bu ruhî hâlet içinde beni üzen bir noktayı, sonra birdenbire beklenmeyen bir vakitte maneviyatımdan melâl havasını silip süpüren şifa nefesini işaret etmekle iktifa edeceğim:

Pek âşikâr bir hakikat vardı: Saray, hükümet, halk İdare'nin ortadan kaldırılmasını bekliyordu. Nasıl? Bunun çaresi bulunamıyordu, fakat bütün gözler her taraftan bu neticeyi doğuracak çareyi aramakla meşgul idi. Sık sık inhisara mukabil bandrol usulünün rüchanından bahsolunurdu. Bilen bilmeyen, fakat, herkesten ziyade bu usulün teessüsünde şahsi menfaat tasavvur eden bir zümre yüksek söyleyerek İdare için fesih ihtimalini ihzar ediyordu. Ben işlere vukuf hasıl ettikten sonra inhisarın en muvafık bir usul olduğuna, fakat bunun tatbik tarzında bozuk cihetlerin ıslah ve tadili lazım geleceğine, bandrol usulünün sade hazine-i devlet için değil memleket için de bir âfet olacağına kanaat hasıl etmiştim. Bu kanaatin doğurduğu üzüntüden başka bir de gayet beşerî bir hisle kendi nefsime taallûk eden tehlikeyi düşünüyordum.

Ailede mühim bir vefat vukua gelmiş, hafif omuzlarıma yüklenen maişet ve mesuliyet yükünün sıkleti iki kat olmuştu; her muhtemel tehlikeden sanki vukuu pek karib ve muhakkak bir musibet gibi târumâr olan âsabımda daima beni sarsan ve uyuşuklukla biten bir ihtilâl vardı. Bu halât-ı ruhiyede hiçbir şeye, hatta edebiyata alâkadar olamıyordum ve yazı yazmak hatırıma uğramıyordu bile... Her eğlenceden mahrum geçen bu kış geceleri yalnız okuyor ve ne kadar mümkünse kendi kendime cahil diye hitap ve itab etmek hakkını tahfif etmek istiyordum. İşte bu sıralarda idi ki birdenbire beni dirilterek o uyuşukluktan çıkarıp ümit ile dolu bir hayata iade edecek bir hadise oldu:

Bir gün odamda bir müsveddeyi bitirdikten sonra Müdür-i Umumi Forni'nin tasvibine arzetmek üzere yanına girdim. Okudu, sonra başını kaldırarak:

– Sizden memnunum; dedi; ve sizin için bu sene sonunda –mâlî senenin sonlarına pek yaklaşılmıştı– meclisten usul haricinde bir zam isteyeceğim...

Bu mukaddemeyi bitirdikten sonra bende hasıl olacak tesiri görmek isteyerek, uzun müddet Türkiye'de oturduğu ve hadd-i zatında zeki bir adam olduğu için Türkçe öğrenmişti ve oldukça kolay söylerdi, Türkçe olarak ilave etti:

– Bin kuruş isteyeceğim, fakat kimse bilmesin, hatta Sait Bey...

Paranın mukadderat-ı beşeriye üzerindeki tesirini müstağniyane bir istihfaf ile inkâr etmeğe yeltenenler gülümseyebilirler, fakat ben Müdür-i Umumi'nin odasından çıkınca değişmiş bir adam oldum. Ne İdare'yi ne bilvasıta beni tehdit eden tehlike, ne kışın ıslak ve karanlık günleriyle Cihangir'in kasvetle dolu geceleri, ne bozacılarla şürekâsının hazin nağmeleri, ne mahalle çocuklarının nalın takırtıları, hiç, hiçbir şey kalmadı; bütün bunlardan beni yıkayıp tertemiz yapan bir hamamdan çıkmış oldum. Ve o gün akşamüstü eve dönerken Beyoğlu camekânlarında, bilhassa Pygmalyon'un[390] o zaman Galatasaray karşısındaki mağazasının önünde uzun uzun geciktim. Artık şöyle böyle –bugünün parasıyla ve paranın iştira kuvvetiyle kim bilir nelere varacak olan bir maaş sahibi bahtiyar– bir genç oluyordum. Sen misin kendine bahtiyar diyen, sen misin camekânların önünde geciktikçe artık her hevesini tatmine vesile bulacağını zanneden sersem?... Bilmiyor musun en gülümseyen ufukların arkasında dişlerini gıcırdatan kıskanç bir sima vardır, sırıtarak ısırmağa müheyya bir tâli.

Bu kıskanç tâli bu defa kolera suretinde tecelli etti; evet, yarım asırdan beri İstanbul'a uğramayan kolera bu defa bililtizam beni tatlı bir rüya arasında sarsmak için kim bilir nerelerden buraya kalkıp geldi ve bana usul haricinde meclisten bin kuruş... Evet, hakikaten görülmemiş bir zam!.. Tam bin kuruş isteyecek olan Müdür-i Umumi'yi avladı.

Forni pek zevkine müptela bekâr bir adamdı, bir gece Rum kibaranından Kalyadi Bey'le –ki İdare'de hukuk müşaviri idi– eğlenmişler, içmişler, yemişler ve galiba her türlü ihtiyatı bırakarak bu tehlike zamanında fazlaca istiridyeye girişmişlerdi. Zaten beni ızrar için vesile arayan kolerayı zorla davet etmiş oluyorlardı.

390 Beyoğlu'nda daha çok Avrupa malları satılan bir mağaza.

Her akşam Müdür-i Umumi'nin kapısını çalarak uşaktan nasıl bir helecan ile ahvâlini sorduğumu tarife lüzum görmüyorum. Nihayet netice tahakkuk etti, Müdür-i Umumi vefat etti.

Yıldız Sarayı'na ilk gidişim bu vesile ile vâki oldu. Müdür-i Umumi'nin vefatı üzerine onun vekili olan ve müteakiben asaleten Müdür-i Umumi tayin edilen Farnetti beni celbederek Saray'a gitmemi, Mabeyin başkâtibini görmemi, Müdür-i Umumi'nin vefatının padişaha arzolunması ricasında bulunduğunu söylememi emretti. Redingotumu giyerek İdare'nin mükellef arabası ile arabacının yanında bir kavasla birinci defa olarak Yıldız Yokuşu'nu çıktım. Usule vâkıf olan araba Hamidiye Camii'nin köşesini dönmeden durdu; ben atlayarak, kalbimde bir çarpıntı, eğri fesli adamların dik dik bakışları arasından Koltuk Kapısı'na[391] kadar yürüdüm. Kapıcılardan ikisi yanıma geldiler, sordular, soruşturdular, nöbet odasına kadar gidip âmirleri olmak lazım gelen zata haber verdiler, bir iki dakikalık beklemeden sonra müsaade çıktı. Fakat bu sefer sormak sırası bana geldi. Başkâtip Dairesi nerede idi? En cazip tebessümlerimden biriyle en yumuşak görünen kapıcıdan sordum. O bu Saray acemisine fazla iltifata lüzum görmeyerek:

– Deha... Orada!.. diye eliyle gösterdi.

Aman yarabbi! Saray bu muydu? Bu yemek kokusuyla karışık her türlü kokularla dolu havası daha kapısından girilmeden insanı karşılayan dar merdivenli, basık tavanlı, loş daire!.. Mabeyin-i Hümâyûn-ı Cenâb-ı Mülükâne Başkitabet-i Celîlesi'ne mahsus daire miydi?

Bu tarihten sonra bu daireye kaç kereler gelmiş ve onun sefaletine kaç kereler teessüfler etmiştim. O zaman başkâtip Süreyya Paşa idi. Beni çok bekletmeden –onun âdeti çok bekletmek değildi– kabul etti. Bu pek güzel, vakur, halis Türk şemailiyle hürmet ihsas eden bir baş idi; yalnız baş diyorum, zira o gün yalnız başını gördüm. Bütün cismaniyetinin ve cismaniyetiyle beraber ahlâkının da bu başla mütenasip olduğuna sonra vâkıf oldum.

Ben, biraz kekeleyerek ziyaret sebebini arzettikten sonra derhal cevap verdi:

– Reji Müdür-i Umumisi resmî bir zat değildir. Bunu arza lüzum görmüyorum, kendileri münasip gördüklerini yapabilirler!. dedi.

391 Yıldız Sarayı'nda kapıcılarla nöbetçilerin bulunduğu kapı.

Bu cevap kısmen doğru olmakla beraber asıl arzedilmemesine sebep Müdür-i Umumi'nin koleradan vefatı haberinin padişahın evhamını teşdit edecek nahoş bir haber olmasıydı, zannındayım...

İki ay kadar artık ye'se münkalib olan ümidim bir gün yeni Müdür-i Umumi'nin Nuri Bey'le müşterek bir himmeti sayesinde meclisten çıktı. Ben o gün akşam İdare'den çıktıktan sonra doğru Pygmalyon Mağazası'na gittim ve ne vakitten beri gözlerimi cezbeden küçük bir lâmba kalpağını satın alarak zam haberinin bürhan-ı fi'lîsi gibi eve götürdüm. Ve kalpağın evde vesile-i istîmali yoktu. Derhal Paris'in Printemps Mağazası kataloğunda görülmüş küçük bir İbis lâmba ile zarif bir guéridonu[392] sipariş ettim. Bunlar gelinceye kadar haftalarca kalpak bir sürahinin üzerinde kırmızı beyaz boncuklarını sallayarak bir yandan da benim çocukça safvetime gülümseyerek bana hayat için ümit verdi durdu.

89
İstanbul'un temâşâ cihazı — Mehmet Rauf'la operada — Seyranlarımız, hasbıhallerimiz — Derin bir uyku — "Ne güzel!.. Ne güzel!.." — Bir yığın sarı kâğıt — Yeni bir isim — Şaşırmaktan gelen bir sual

Bu tarihlerde İstanbul'un mesut bir mazhariyeti vardı: tiyatro. Abdülaziz zamanından başlayan sahne hayatı bir an'ane halini almış ve Haliç'in iki taraf şehri halkına bir sanat gıdası ehemmiyetini kesbetmişti: Gedikpaşa sahnesi Abdülhamit'in vehmine kurban olduktan sonra Türk temâşâ sanatının yegâne mümessilleri Şehzadebaşı salaşlarında bu an'aneyi takibe çalışan Manakyan ve refiklerine münhasır kalmış, bir yandan da ortaoyununun mukalleb bir şeklinden ibaret olan ve bazen içinden pek dikkate şâyan sanatkârlar iştihar eden tulûat heyetleri yeni bir çığır açmıştı. İstanbul tarafının bu pek sönük sahne hayatına mukabil karşı tarafa Fransa'dan, daha ziyade İtalya'dan muhtelif kumpanyalar gelir ve nöbet nöbet şehrin temâşâ ve ekseriyet üzere opera ve operetlerle musiki zevklerini tenmiye ederlerdi. Bu o derece mühim bir mikyas üzerinde vukua gelirdi ki bugünün aynı sahne hareketini pek geride bırakırdı.

392 Guéridon (Fr.): Tek ayaklı yuvarlak sehpa.

Bu suretle İzmir'de başlayan temâşâ zevkimi gittikçe terbiye eden, hele musiki iptilama günden güne mütezayid bir şiddet veren vesâile nail olmuş bulundum. Bunlardan ileride bahsetmeğe fırsat bulacağım. Bugün bir tiyatro gecesini beraber geçirdiğim Mehmet Rauf'tan bahsedeceğim:

Onda daima taşmağa âmâde bir faaliyet ateşi vardı, mektepten kurtulur kurtulmaz şehrin dört köşesine koşar; her taraftan, hususuyla edebiyat ve matbuat âleminin köşesinden bucağından toplanmış havadisi alâkadar olanlara dağıtır, nihayet dinlenmek fırsatını gelip bende bulurdu. Yazın Sarıyer'de iken benimle uzun seyranlar ve bunun arasında her neviden hasbıhaller olurdu. Seyranlarda kalabalıktan ihtiraz ederdik, hasbıhallerde de onu ta o çocuk yaşından beri kavrulup yakmağa başlayan aşk zeminlerinden kaçınırdık. Buna da arada, küçük olsa bile kendisini hissettirmekten fariğ olmayan, yaş farkı, bir de onun nasılsa bana karşı samimiyete rağmen bir resmiyet mesafesi bırakmak arzusuna sadakati sebep teşkil ederdi. Yazın ekseriyet üzere Kilyos'a, Kavaklar'a kadar sandalla deniz seyranları yapar, karada da Çırçır'dan dolaştıktan sonra Hünkârsuyu'na kadar tırmanır; oradan biraz daha yükselerek sefarethanelerin ve yalıların korularını arka taraftan dolaştıktan sonra Fındıksuyu'na iner, orada biraz dinlenir ve Büyükdere rıhtımına akarak Sarıyer'e avdet ederdik. Kışın başka neviden seyranlar yaptık. Ben çocukluğumda tanıdığım mahalleleriyle İstanbul'un hiçbir zaman görmek mümkün olmayan yerlerini tanımak istemiştim. O gezgin bir şehir çocuğu sıfatıyla İstanbul'un her bucağını tanırdı. Nerelerde dolaştık? O zaman gençliğin doymak bilmeyen merakları ve yorulmak nedir tanımayan bacakları bizi Topkapı'ya, Edirnekapı'ya, o ücra mahalleler arasından dolaştırarak götürür; bazen Haliç'in iki tarafını ayrı ayrı şehirler kabilinden mütebâriz farklarla dolduran mahalleler yığınlarına sevkederdi; bazen Feriköyü'nün sırtlarında gezerdik; hatta bir gün Tatavla'dan[393] Yenişehir'e kadar inmiş, sefalet-i beşeriyenin bu iğrenç sergisinden hem kendimiz şaşırarak hem bizi buraya pek bîgâne bulan etrafı şaşırtarak geçtikten sonra Papas Köprüsü'ne kadar bizi takip eden manzaranın levsinden bir an evvel kurtulmak için adeta koşmuştuk.

393 Tatavla, bugünkü Kurtuluş semti.

Yine böyle bir seyran dönüşünde Beyoğlu'ndan geçiyorduk, Odeon Tiyatrosu'nun kapısında bir ilân beni cezbetti. Şehre yeni gelmiş bir İtalyan opera kuımpanyası o akşam Verdi'nin bir eserini, İzmir'de birkaç kere görüp bayıldığım "Un ballo in Maschera" ismindeki güzel operasını verecekti. Mehmet Rauf'a sordum:

– Operadan haz eder misin?

Ber-mutad kıpkırmızı oldu. Ömründe bir defa bir opera görmediğini söylemek büyük bir ayıbı itiraf etmek gibiydi:

– Öyle ise, dedim; bu akşam için biletlerimizi şimdiden alalım.

Cihangir, Beyoğlu... İki adımlık yer. Ben kendi hesabıma büyük bir nimete mazhar olmuşçasına sevinmiştim. İçimden: Ne âlâ! Ara sıra gecelerimi iyi geçirmek için ne güzel bir fırsat!.. diyordum.

Bu akşam burada yan yana oturduk. Hiç fena olmayan bu kumpanya meşhur İtalyan bestekârının ikinci tarzında en güzel operası olan bu eseri baştan başa takdire şâyan bir muvaffakiyetle icra ediyordu. Hele bir aralık başmuganniye –ki pek iyi bir soprano idi– meşhur "Cavatine"i söylerken adeta mestane bir gaşy içinde idim, teessürüme onu da teşrik etmek üzere yavaşça döndüm ve hayretle gördüm ki Mehmet Rauf mışıl mışıl uyuyor.

İleride görülecek ki bu gece bu nefis musiki eserine karşı uyuyan bu adam sonraları adeta marizane bir meftuniyetle bir mélomane[394] –dâü'l-elhan müptelası– oldu ve garp musikisinin içinde boğulmak istercesine senelerce yüzdü.

Onu uykusunda bıraktım, yalnız bir aralık genç yaver, krala suikast tertip edenler tarafından o gece efendisinin maskeli baloda ne kıyafette olacağını anlamak için ağzı yoklanırken, şuh bir dans hatvelerini tersim ederek söylediği:

Oscar lo sa
Ma non dira

"Oskar onu bilir amma söylemez" diye başlayan kıvrak parçada, belki bu havanın şetâreti kendisini ona beğendirir mülâhazasıyla dayanamayarak dirseğimle dürttüm. Bu genç yaver vazifesi de Colorando dedikleri –müterennim diye belki tercümesi mümkün olan– tarzda pek genç bir hafif soprano tarafından icra ediliyordu.

O, bu parçaya alâkadar oldu, uyku mahmurluğunun arasından "Ne güzel!. Ne güzel!.." dedi. Bu iltifat neye aitti?

394 Müzik tutkunu.

Parçaya mı, onu söyleyene mi, bunu istizaha lüzum görmedim.

Bu sıralarda bir gün o İdare'ye geldi ve içeriye girer girmez masamın üzerine uzun kâğıtlara yazılmış bir yığın müsvedde bıraktı:

– Size, dedi; yeni tanıdığım bir gencin yazılarından getiriyorum...

Biraz isteksizce kâğıtları elime aldım, evvela, imzaya baktım: Hüseyin Cahit!.. Tanılmamış bir isim.. Sonra bir göz gezdirmek istedim ve derhal mahz-ı dikkat kesilerek, derin bir hayretle okudum. Bir kelime söylemeyerek birincisini, ikincisini, üçüncüsünü bir hamlede okudum, gittikçe artan bir hayretle ve zihnimin içinde bir şüphe ile...

Bunlar *Hayat-ı Muhayyel*'de[395] intişar eden hikâyelerin en evvel yazılanlarındandı. Nihayet Mehmet Rauf'a bakarak:

– Bunlar tercüme olmasın!.. dedim. Bunlar mesela Guy de Maupassant'ın bile tesahüp edebileceği öyle nefis, öyle küçük hikâye usûl-i inşasına uygun mükemmel şeylerdi ki bu sual pek tabiî olarak ağzımdan çıktı ve ağzımdan çıkar çıkmaz bu defa utanarak kıpkırmızı olmak nöbeti bana gelmişti.

O dakikada tahattur ettim ki o sıralarda okuduğu "İki Dost"[396] serlevhalı bir küçük hikâyemden bahsederek Recaizade bana:

– Bunu Fransızca bir eserden mi mülhem olarak yazdınız? demiş ve pek saf bir takdir maksadıyla söylenen bu söz oldukça canımı sıkmıştı.

Büyük bir merak ile, bana birinci defa olarak Türk edebiyatındaki küçük hikâye tarzının en güzel numunelerini veren bu genç hakkında tafsilât istedim. Hüseyin Cahit'in Mehmet Rauf yaşta, onun gibi henüz mektep hayatından çıkmış çocuk denecek bir genç olduğunu anlayınca büsbütün şaşırdım. Biri Bahriye Mektebi'nden, diğeri Mülkiye Mektebi'nden bu iki kabiliyetin nasıl olup da yetiştiğine ve bu İstanbul çocuklarının nasıl gizli izler takip eden tesirler altında garp edebiyatından mülhem zannını veren şeyler yazabildiklerine şaşmamak mümkün değildi. Onun için ağzımdan bir aksırık gibi çıkan o nahoş suali affettim.

---

395 Hüseyin Cahit'in (Yalçın) 1899 yılında yayımlanan hikâye kitabı.

396 Önce *Mekteb* (nr. 1, 11 Ocak 1894) mecmuasında yayımlanan bu hikâye daha sonra *Nâkil*'de (cüz 3, 1311/1894) yer almıştır.

90
Dünya değişmiyor — Kara kurbağalar — Bir küçük hikâye tasavvuru — Cihangir evinin bir gecesi — Bir eserin ilk tohumu — Bir göç — Ahmet Hikmet — Safveti Ziya

Matbuat âleminde en ziyade dikkati celbeden iğrenç bir his hüküm sürüyordu: haset. Herkes herkesi kıskanıyor, herkes herkesin Bâbıâli Caddesi'nde, şu kısacık yolun üç beş Ermeni kütüphanesi arasında sendeleyip düşmesini bekliyor denebilirdi. Ortada dönen, nihayet ömrü beş on haftayı geçemeyecek mevkut unvanından ziyade muvakkat tavsifine müstahak risaleciklerde intişar eden gülünç yazılardan, asırlardan beri çiğnene çiğnene usanılmış bir posa haline gelmiş şiirlerden ibaret iken haset hücumları bir cılız tavuk cesedinin etrafına üşüşen çaylaklar hırsı ile gagalarını, pençelerini saldırıyordu.

Bu cidalin haricinde kalmak, yalnız zamanın siyasî icabatına göre değil, şahsi istirahat ve izzet-i nefis kaygılarına göre de âkılane bir hareket idi; fakat hayatta her hareketi tevcih ve idare eden akıl olsaydı elbette dünyada işler daha salim bir yol tutardı.

Bütün hilkatte hassaten beşeriyetlerde terakki ve tekâmülün sâiki daha iyi, daha güzel olanı taklit etmek ve onu geçmek arzusundan mütevellit, bunun da müşevviki gıpta oluşuna nazaran bu his o zamanın edebiyat ve matbuat müntesipleri arasında yalnız bu mahiyeti muhafaza etseydi belki bu cidalin içinden fikir âlemi için mesut neticeler doğardı; fakat başkalarının muvaffakiyetine tahammül edemeyen ve onların vâsıl oldukları mertebeye çıkamayarak bu aczi hazma imkân bulamayan bir sürü vardı ki, meşhur kara kurbağa ve ateşböceği efsanesini tanzir ederek, biraz parlamağa istidat gösteren kabiliyetlere kıskançlıkların zehrini tükürecek kadar kendi hırslarının ayıbını ortaya atmaktan haya etmezlerdi. Bunların içinde öyleleri olurdu ki hasetlerinin teveccüh ettiklerini, Saray'ın dolaplarına düşürmeğe, Abdülhamit'in vehmine kurban olarak vermeğe kadar varırlardı. Uzakta kalmakla beraber bu tezahürleri yakından görüyordum. Bir aralık kendi kendime, neşredilmemek azmiyle, bir küçük hikâye mevzuunu tespit etmek istedim: Hikâyenin kahramanı ruhunun içinde hakikate îsal edilemeyecek emeller kaynaşan hayalperest bir genç şair olacaktı. Bu şairi tasvir ederken onun muhitini, teneffüs ettiği havanın fesadını, bir kelime

ile ifade etmek lazımsa, zamanın bütün seyyiatını ihtiyatkâr bir lisanla anlatmak icap ederdi; fakat bir kelimenin, dolayısıyla işaret edebileceği medlüllerden vesvesesinin malûl noktalarına temas edecek tecavüz şişleri tevehhüm eden bu devirde, neşredilmeyecek olsa bile, bu kabilden bir yazı bulundurmak büyük bir tehlikeyi davet edebilirdi. Sonra mevzu o derece tevsîe müsait idi ki bunu küçük bir hikâyenin dar hududuna sıkıştırmağa kıyamadım, bununla beraber birkaç sahifelik bir parçasını da yazmış bulundum.

Bir gün Cihangir evime misafirlerim geldi, bunlar geceyi bende geçireceklerdi. İzmir İdadisi'nde bir çok talebemin akranı addedilecek bir yaşta iken geçen muallimlik senelerimin, bana kazandırdığı dostlar vardı ki ya tahsillerini ikmal için, yahut başka bir sebeple İstanbul'a geldikçe beni ararlardı. Asıl dost diye tanılmış büyük bir ekseriyet bilakis uzak kalmak için kendilerince sebepler buldukları halde böyle nadir vefakârlar da olurdu ki bunların başında bugün tekrar mebusluğa avdet eden ve İttihat ve Terakki hükümetinin muhtelif nâzırlıkları ile Meclis-i Mebusan reisliğini senelerce işgal etmiş olan Halil vardı. O gece de misafirlerimin arasında o bulunuyordu. Bu, Milas'ın pek hulûslu, pek sevimli çocuğu galiba o zaman İzmir İdadisi'ni bitirdikten sonra tahsilini daha yüksek bir zeminde takip etmek için Paris'e gidecekti.

Şuradan buradan, hususu ile matbuat ve edebiyat âleminden bahsederken bir aralık Halil bana:

– Bir şeyler yazmıyor musunuz ve yazmayacak mısınız? diye sordu.

O zaman her hatıra geleni söylemekte mahzur görülemeyecek olan bu genç dostlara karşı pek iyi bilmedikleri İstanbul hayatını anlattım; hatta zihnimi tırmalayan küçük hikâyenin mevzuunu, bu mevzuun melhuz muhatarasını izah ettim; ve hemen bir sanat sahibinin eserini dinletmek, göstermek zaafına mağlûp olarak yazılmış üç beş sahifeyi okudum.

Onlar bir derin sükût içinde ve gözleri önünde açılıveren bir hayal ufkuna dalmışçasına bir yarı uyku halinde dinliyorlardı; sonra birkaç saniyelik bir sükûtu Halil'in titrek sesi yırttı:

– Sıkılmasam, dedi; sizi öperdim.

İşte sanat hayatımın pek nadir olan mükâfatları arasında onun bu sâfiyane sözü bende taze bir şevk uyandırdı, denebilir ki *Mâi ve Siyah* bu gece ilk tohumunu bu sözde buldu. Keşke bulmasaydı,

keşke doğmasaydı.. Bu söze mukabil o bana ne acı zehirler tattırdı, hayatımın büyük günahlarından biri imiş gibi ne nedamet saatleri geçirtti!..

Sadri Ethem dostumun yüzlerce senelik Türk edebiyatı içinde yalnız onu bularak "Sultanahmet Meydanı'nın sütununu dolduran hiyerogliflerden daha ziyade halli müşkül bir muamma" diye tavsif ettiği bu eser vücuda gelmeseydi elbette çok daha iyi olur, ne bana üzüntüler ne de başkalarına yorgunluklar vermiş bulunurdu. Bu satırları yazarken kulağımda bir hafî ses:

– Bu daima böyledir, azizim, diyor; nesiller kendilerine mukadder olan yolları takip ederken etrafı teşkil eden bütün menâzır yeniliklerini getirerek değişecektir. *Çıkrıklar durunca...* da onların seslerini duyamayacak ve kulaklarında akislerini bulamayacak nesiller gelecektir. Tabiatın bu kanununu kabul etmek, hatta bundan memnun olmak lazımdır.

Cihangir evinden bir zindandan kaçarcasına kaçtım. O zaman henüz bir sahra halinde olan ve Şişli Caddesi'nden Nişantaşı'nın Dörtyol ağzına bomboş inen sokakta güneşe ve havaya bol bol maruz bir ev buldum; bir ev değil sefertası gibi üst üste, bazen üçer, bazen dörder oda yükselen bir bina ki artık mâlî vesaitimin müsait olacağı bir kiraya mukabil bana merdiven inip çıkmak suretiyle daha büyük bir cevelân sahası ve aynı zamanda temiz bir yerde bulunmak itminanı veriyordu.

Ahmet Hikmet'i bu evde otururken tanıdım, galiba hemen ilk ikamet senesinde... O henüz kendi evini yaptırmamıştı. Benim sokağıma muhâzi bir sokağın diğer müntehâsında kiracıydı. O da benim gibi evliydi; o da benim gibi işinde gücünde, Hariciye'de münzevî bir hayat geçiriyordu. Birbirimize pek çabuk ısındık. Arada edebiyat merakı kabilinden bir irtibat da olunca artık bu ısınış az zaman içinde bir samimiyet derecesini bulmakta gecikmedi.

Yine bu sıralarda onun vesatetiyle Safveti Ziya ile tanıştık. Bununla münasebet ilk zamanlarda samimiyetten uzak kaldı. O pek parlak bir izdivaçtan –eğer tarihlerde bir karışıklık yapmıyorsam– henüz çıkmıştı. Biraz fazlaca şakrak, biraz fazlaca hoppa, gülmekten ve güldürmekten biraz fazlaca haz alan yakışıklı, sevimli, Fransızcayı pek iyi söyleyen, insanda derhal pek zeki bir adam hissini uyandıran bir gençti ki bende derhal pek iyi bir tesir hasıl etmişti; ancak aynı tesiri ben onda hasıl edememiş olacağım ki ilk

zamanlarda beni istihzaya pek benzeyen latîfelere tecrübe zemini yapmak istemişti. Bu tecrübelerin yanlış olacağına kanaat etmekte pek gecikmedi, öyle ki pek az bir zaman içinde dünyanın en iyi dostları olduk ve son devre-i hayatına kadar hep öyle devam ettik.

Bugün şu kadar kaydedeyim ki epeyce devam eden bir müddet zarfında biz üçümüz toplanır, bir arada, geçirilen acı ömrün elemlerini unutturacak leziz saatler geçirirdik.

Bana Tevfik Fikret'ten ilk bahseden Hüseyin Sîret, onun verdiği tafsilâtı tevsî ve ikmal eden de Ahmet Hikmet oldu.

91
Tevfik Fikret'le Cenap Şahabettin — Bir örümcek ağı — Pembe risale — Bir ürküntü — Yeni bir nazım, yeni bir lisan — Bir fakir idare odası — Mümtaz bir şahsiyet

Bâbıâli Caddesi'nde yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya yuvarlanıp tırmanan isimlerin sahiplerini hemen kâmilen tanımakta gecikmemiş iken sanat mukadderatımın edebî hayatlarına en ziyade merbut olacağı iki kişiyi tanımak için epeyce uzun bir zaman geçmiş oldu. Bu yazılarda tarih sırasına daima riayet pek lazım olmadığından biraz atlayarak Tevfik Fikret'ten ve Cenap Şahabettin'den bahsedeceğim.

Bu iki isim beni adeta ürkütüyordu; ve zihnen onları tanımak, onlarla münasebete girmek miadını mümkün olduğu kadar uzatıyordum. Esasen hilkatimde yeni muarefelerden, yeni münasebetlerden tevakki eden, ilk temasları daima bir nevi teyakkuz ve ihtiyat tedbirleriyle ihata ederek bunlara uzak kalmağa sâî bir mesafeden el uzatan bir içtinap hissi olduğuna dikkat ederdim; fakat Cenap ve Fikret için bu, adeta korkuya benzer müfrit bir his idi. Ne için? Belki bunda bir izzet-i nefis meselesi vardı, kablel-vuku bir his ile bu iki kişinin mücaveretinde kendimi küçük bulacağımı daha ben onları tanımadan keşfetmiş bulunuyordum.

Fikret'i Cenap'tan sonra gördüm, aramızda hemen geçen ve uzun bir müddet için tekerrür etmeyen bir kısa görüşüş...

Edebiyat-ı Cedîde unvanını üzerine yapıştırdıkları zümreyi teşkil eden anâsır hep dağınık, ayrı ayrı muhitlerde başka başka şerait içinde birbirine benzemeyen mesleklerde yetişen ve yekdiğerinden

maişet ve cemiyet sahasında uzak yaşayan unsurlardan mürekkepti. Aralarında gözle görülemeyen fakat kendisini hissettirerek iradetini vaz eden bir zihniyet teşabühü vardı ki karanlıklarda çalışan bir örümcek gibi ağının tellerini yavaş yavaş edebiyat âlemi denen köhne binanın sakfı kenarına gerip yapıştırıyordu ve böylelikle bir gün geldi ki o zümreyi teşkil eden anâsır anlaşmadan, dinleşmeden, yalnız birbirlerine pek yakın fikir ve vicdan bağları ile merbut dostlar oluvereceklerine ve daima öyle kalacaklarına peşin bir emniyetle birleşivermiş oldular.

Cenap'la aramızdaki bağın ilk telini ören örümcek, aynı ile Hüseyin Cahit için olduğu gibi, yine Mehmet Rauf oldu. O böyle bağlar ve ağlar örmek için pek faal bir örümcek olurdu. Bir gün bana elinde bir deste pembe kaplı risaleciklerle geldi.

Bunlar *Mekteb* risalesinin Cenap'ın şiirlerini muhtevi olan nüshalarıydı. Ben zaten bu şiirlerin sahibi hakkında alınmış malumat ile dolu idim. Onun bir tabip olduğuna, burada tahsilini ikmal ettikten sonra uzun müddet Paris'te kaldığına, orada pek iyi yetişmiş bir tabip sıfatında da nefsini hapsetmeyerek ilmin her köşesine uğramış mükemmel ve her suretle mücehhez bir fen adamı gibi tekâmül ettiğine; ve bu ciddi iştigallerinin arasında Quartier Latin'de fikir ve sanat havasını ciğerlerinin olanca kuvvetiyle teneffüs ettiğine vâkıftım. Hatta onun Montparnasse temaslarında Fransızca şiirlerinden bile bahsedenler olmuştu. Bir aralık Tercümân-ı Hakikat Matbaası'na uğrayan sanatının sonraları tabiî bir ihtida devresine girerek evvelce sade bir çocuk risalesi iken mahiyetini tebdil eden *Mekteb* risalesine pek yeni tarzda şeyler yazdığına da, birkaç parçasını görerek, muttali olmuştum. İşte bütün onun ismi etrafında toplanan bu malumat öyle bir yekûn teşkil ediyordu ki beni ürkütmek için kâfiydi.

O pembe kaplı risale destesini bir hamlede okudum ve bilhassa Cenap'ın manzumelerini mükerreren okudum. Bunlar beni mest etmekle kalmadı, derin bir hayrete attı. Türk şiiri ve nazım usulü hakkında birdenbire gözlerimin önünde parlak vaatlerle dolu bir ufuk açılmış oldu. Ve bu ufukta ben tamamen hülyalarımın hakikat olmuş şekillerini görüyordum. Kendimce tamamen sarih hatlarla çizilmemiş fikirlerin celî bir levha halinde menkuş suretlerini buluyordum. Bunlarda Fransız şiirinin derin bir izi vardı. Romantique'lerden pek az teessür-yâb olan şair, bazen Alfred de Musset'nin,

nadiren Theophile Gautier'nin tarz-ı ilhamlarını almakla beraber bunlarda gecikmiyor, daha ziyade Parnassien'lere, Symboliste'lere temayül ediyordu. Onun eseriyle Türk şiir ve nazmı garbın en yeni mahsulleriyle seyyân bir mertebeye yükselmiş bulunuyordu. Sonra ne güzel bir lisanı vardı! O vakte kadar Türkçe bu derece şuh ve müterennim, aynı zamanda bu derece pürüzsüz, sakatsız olmamıştı. Aruz onun elinde bir vezinden ibaret kalmamış, kıvrak, oynak bir musiki tarabı olmuştu; ve sarahaten görülüyordu ki bu fen adamı lisanı en sıkı süzgeçlerden geçirerek en saf şekliyle kendisine mal etmişti.

İlk duyduğum heves onun hakkında bir makale-i takdiriye yazmak oldu, buna o zaman cesaret edemedim, hep o heves mevcut olmakla beraber hiçbir zaman, bugüne kadar, kendimde bu cesareti bulamadım. O dereceye yükselmekten korktum ve hâlâ korkarım.

Mekteb risalesinin Bâbıâli Yokuşu'nda bir yüksek binanın küçük bir odasında yuvası vardı; bu yuvada dört kırık iskemle ile bir eski masa, köşede yığın yığın risalenin satılamamış nüshaları vardı. Bunların arasında şairle kısa bir mülâkat vukua geldi. O biraz tutuktu, fakat şahsen o kadar güzel, o kadar cazip idi, sizin bütün ürkekliklerinizi, çekingenliklerinizi silip süpüren öyle sokulgan bir hali vardı ki onun yanından çıkarken bir mühim isti'tâf için korka korka girilmiş bir makam sahibinden matlebi derhal is'af edilmiş olarak ayrılan mutayyeb bir adam gibiydim.

Servet-i Fünun'da toplanıncaya kadar, yani oldukça uzun bir zaman, bu ilk mülâkatı ancak pek seyrek tesadüfler takip etti.

Yine tarih sırasını atlayacağım:

Epeyce uzun bir zaman sonra idi; bu defa aradaki ağın telini ören örümcek vazifesini, Hüseyin Sîret görerek Tevfik Fikret'le tanıştık.

Hüseyin Sîret her vakit olduğu gibi o zaman da şahsen ne kadar güzide ise hulkan da o kadar mümtaz bir şahsiyet idi. İstanbul'da ilk defa tanıdıklarımdan ve odamın en sıkı müdavimlerinden biri idi.

Elinden hiç düşmeyen bir iki kitapla risalesini ve ekseriyet üzere giymeksizin taşıdığı eldivenlerini, odamda ise masamın kenarına, Boğaziçi vapurunda ise kanepede yanına bırakarak bütün vücudunun zarafetiyle ve giyinişinin kibarane tarzıyla, pek itilaf eden ağır ağır, hatta biraz basık basık konuşması ile bana edebiyattan

bahsederdi. Ve döner dolaşır söz Tevfik Fikret'te gecikirdi. İkisi de Rumelihisarı'nda komşu idiler. Tevfik Fikret o zaman İstanbul'dan tamamıyla alâkasını kesmemiş idi, fakat yazları refikasının Hisar'daki eski yalısına giderdi.

Ben onu şair sıfatı ile Muallim Naci'nin merkezini teşkil ettiği harekete kendisini kaptırmış olarak tanırdım. Vâkıâ bu hareketin içinde eskiliklere tamamen bağlı kalmış değildi, lâkin Cenap'ın *Mekteb* risalesini canlandıran yeniliklerine benzeyen bâriz bir başkalık da göstermiş değildi. İtiraf etmeliyim ki *Rübâb-ı Şikeste*'nin lâhikasını teşkil eden bu eski şiirlerinden o zaman şurada burada görebildiklerimle onun hakkında müstesna bir heyecan duymamıştım. Daha ziyade ondan bir adam sıfatı ile teessür-yâb olmuştum. Hem akrabasından hem mektep rüfekasından olan Ahmet Hikmet'le onun yakın bir dostu ve meftunu olan Hüseyin Sîret bana onu öyle tasvir etmişlerdi ki Tevfik Fikret nazarımda müstesna bir hilkat sahibi olarak tecellî etmiş oluyordu. Nihayet bir gün...

Fakat bu ayrıca hikâye edilmeğe değer bir vak'adır.

92

Nasıl tanıştık? — Bilinmeyen izler — İlk mülâkat — Nasıl göründü? — Mektepte kuvveti — Bir şamar hikâyesi — Tanışırken — Sanatı hakkında ilk intiba — Kendi ruhunun kaynağı— Baş başa — Nasıl ayrıldık?

Tanımadan evvel ve tanıdıktan sonra Tevfik Fikret'in şahsına, seciyesine ait hususiyetlerle, sanatının günden güne serpilen ve yükselen görünüşleriyle o kadar ve o derece ihtiyar haricinde bir meclûbiyetle meşbû oldum ve onun daima etrafındakilerin üzerinde bir âmir nüfuzu ile tesir yapan varlığını öyle derinden duydum ki ona taallûk eden hatıralar zihnimde bir daha silinemeyecek izler bırakmıştır. Hayatın vehleten her türlü ehemmiyetten ârî zannedilen nice küçük küçük intibaları vardır ki, bir kısa müddet yaşadıktan sonra çekilip atılan binlerce mühim teessürler nisyanın karanlıklarına gömülürken, onlar, ömrün son günlerine kadar sizinle beraber yaşar, bıraktıkları levhalar en ufak teferruata kadar daima celî çizgilerle parıldar, daha dün vukua gelmişçesine gözlerinizin, kulaklarınızın içinde canlılıklarını duyurur.

İşte Tevfik Fikret'le ilk tanışma gününü, aramızda Hüseyin Sîret'le, Galata'dan İstanbul'a doğru Köprü'yü geçerken görüyorum. İkimizde de, sanki aramızda tamiri zor bir niza vâki olmuş da bir üçüncü şahsın, bir barıştırıcı dostun, çarpışmağa mâni müdahalesi icap ediyor denecek, bir içtinap ve ihtiraz hali vardı.

Onun geniş omuzları, havsalasına sıkışan kuvvet ve metanet sermayesinin bolluğunu gösteriyor zannedilen iri gövdesi, icap ederse hakkı müdafaa, zulme mukavemet için müthiş yumruklarını saklayan büyük elleri, içinde birikmiş infial ve iğbirarları taşmaktan alıkoymak azmiyle sıkışmış duygusunu veren kavi bir çenesi; ve, bana bakmadan, biraz yanına doğru çarpıkça başı basılacak yeri önceden görmek istiyorcasına aşağıya doğru inik, ağır ağır adımlarla bir yürüyüşü vardı ki, bütün cismaniyetinden taşan bu kuvvet ve metanet bana onun mektep hayatından dinlenilmiş menkıbelerini ihtar ediyor, onları teyit ve tekrar eden gözle görünür bir bürhan oluyordu.

Ben onun daha küçük yaşında iken Galatasaray'da büyüklere bile kendini tanıtan bir hükmü olduğuna, emsaline pek az tesadüf edilen pazularının kuvvetiyle küçüklerin hakkını müdafaa ettiğine, ilk sınıflardan başlayarak gittikçe pekleşen bir saygı ile onun adeta isteği dinlenir bir kuvvet olarak tanıldığına vâkıftım. Hatta bir gün bir imtihanda bir küçüğün hakkını gasbetmiş bir nüfuz sahibi paşa oğlu ile o küçük arasında geçen çarpışma vak'asını ve onun herkesi susturan müdahalesini anlatmışlardı. Yaşça ve boyca hasmından pek küçük olan çocuk öç almak için bir kolaylık bulmuş ve onun merdivenden çıkacağı bir zamanı kollayarak üst taraftan iniyor gibi tam karşısına, boyca onun hizasına gelince, olanca kuvvetiyle bir şamar atmıştı. Derhal gürültüye ve toplantıya sebep olan bu cesaret üzerine işin varacağı yeri anlayan küçük kaçacak ve barınacak bir yer ararken o sırada kalabalığı yararak Tevfik'in –o zaman sadece Tevfik imiş– kolu uzanmış ve küçüğü çekerek arkasında sipere almış...

Araya girebilecek olan büyükler de –mubassırlar da dahil olduğu halde– zaten küçüğün hakkı gasbedildiğine tevatürle vukuf hasıl olduğundan, bir dakika, hareket durmuş ve sonra bir sükût içinde toplantı dağılarak bu vak'aya bir netice verilmiş.

• • •

Köprü'den geçerken nelerden bahsettik. Buna yalnız şuradan buradan denebilir, fakat şuradan buradan bahsedilirken ikimizde de birbirimizi daha iyi anlamağa yardım edecek neviden bu mânâsız sözlerin arasına daha derine giden istiknahlar karıştırılıyordu. Eminim ki o zamana kadar benden bir şeyler okumamıştı. Pek de iyi etmişti. Ben de ondan okunmuş şeylerle sanat zemininde pek yüksek bir fikir edinmemiştim. Nazma hâkimiyetini, nakîseden, sakattan ârî lisanını; kafiye seçiminde, hele istenilen kafiyeyi getirebilmek için intihap edilmiş yolu atlamak maharetinde, aruzun zorluklarını yenmek hususunda kolaylığına dikkat etmiş olmakla beraber onda Cenap'ın ilk gençlik şiirlerinden duyulan zevki bulamamıştım. Hükmetmiştim ki –bu hükümde yanılmadığıma ileriye ait müşahedelerle de kanaat ettim– Tevfik Fikret pek az, azın bütün mânâsı ile pek az, okur bir şairdir. Fransız edebiyatının son safhalarını takip ettiğine bir emare görmedim; öyle anladım ki Victor Hugo ile Lamartine'den sonra daha yenileri belki ârizen ve nadiren görmüştür; hele nesir âleminde ülfetinin pek mahdut olduğunu kendisi söylemişti. Şimdiden kaydetmelidir ki bu, bütün sanat hayatında, az çok fark ile hep böyle olmuştur. Ve hemen ilave edeceğim ki onun hepimizi hayretlere boğan kudreti asıl bunun için bir mucize kabilindendir. O ne ise onu kendi sanatkâr yaradılışının hamurundan yoğurmuş, ne kadar yükselmişse o rif'at payesine kendi ruhunun havasından gelen nefeslerle çıkmıştır. Türk şiirini o zamana kadar vâsıl olamadığı safvet ve fesahate ulaştıran, duymakta, görmekte o zamana kadar duyulmamış, görülmemiş yeniliklerle Türk hassasiyetine tamamıyla başka ufuklar açan Tevfik Fikret bunları bulmak için harice bakmağa lüzum görmemiş, gözlerini kapamış ve bütün sanatının ibdâlarını kendi fıtratının kaynağında bulmuştur.

Hep böyle yürüyerek Köprü'yü geçtik. Ben onunla uzunca bir zaman bulunabilmek için Bâbıâli Caddesi'nde bir kütüphaneye uğramak vesilesini icat etmiştim, sonra İran Sefarethanesi'ne çıkan yokuşun köşesine gelince:

– Sonra uğrarım, dedim; size refakat edeyim...

Yokuşu çıktık, yokuşu çıkmakla arada devam eden mesafeyi de aşmış olduk galiba, artık birbirimize, yekdiğerini evvelden süzen güreşçiler gibi eğri bakmıyorduk; gözlerimizin sarih istikametlerle telâhukları oluyor, teati edilen sözlerde bir nevi hasbıhal sıcaklığı başlıyordu.

Cağaloğlu'nu geçtikten sonra fark ettik ki ben semtimden birçok uzaklaşmışım:

– Sizi çok uzaklara kadar götürmüş oldum; dedi.

Mülâkat artık pek tatlı bir eda almışken bunu feda edemezdim:

– Beis yok, sizinle mümkün olduğu kadar uzun bulunmak isterim; dedim.

– Öyle ise, o arzu bende de var, bir münasip yere ilişelim; cevabını verdi ve bu münasip noktayı Osman Bey Matbaası'nın bir tarafı Gedikpaşa'ya sarkan yokuşun başındaki kahve köşesinde –şimdi muhallebici– bulduk. Oracığa, sokağa, arkasız yer iskemlelerinden getirttik, bağdaş kurar gibi bunlara oturduk, birer iri fincanla kahve ısmarladık, o sigara içmezdi, ben müptelası olduğum tütünümün dumanını içime sindire sindire savurarak karşı karşıya, daha doğrusu etrafta belki duyacak kulaklar vardır diye baş başa, karanlık basıncaya kadar görüştük.

Manevi mesafe kısalmıştı, o kadar ki artık iki taraf sözü hususi hayatlarına, geçmiş zamanlarına, daha sonra, yaşanılan zamanın mesâvisine intikal ettirmek için bir mahzur görmedi. Bu musahabenin ne olabileceğini kolaylıkla farzetmek mümkündür. Yalnız bana Bâbıâli'de memuriyetine devam etmediğini, maaşını almak istemediğini –ve ısırır gibi ufak bir gülüşle– Ticaret Mektebi'nde hüsnühat muallimliği ettiğini, yazın Hisar'da bir harabede, kışın da İstanbul'da metruk bir evin bir tarafında, baykuş gibi bir kenara ilişmiş yuvacıkta yaşadığını söyledi.

Nihayet, artık birbirini mutlaka sevmeleri, hayatın herkesi ayırdığı bir devrinde birbirine sokulup ısınmaları lazım gelen iki dost sıfatı ile, sanki bu kararı verinceye kadar geciktikten sonra artık karar alınıp da iş bitince bir inşirah nefesi arasında daha ziyade beraber bulunmağa lüzum görmeyerek ayrıldık.

Ayağa kalktıktan sonra evi tarif ederek:

– Bizim oracıkta pek ufak toplantılarımız olur; dedi; korkulacak bir tehlike yok, siz yakınlarda oturuyor olsaydınız, rica ederdim...

Teşekkür ettim, fakat Şişli'den bir aralık kısa bir zaman için Gedikpaşa'ya nakledinceye kadar bu davetten istifade edememiş ve "Servet-i Fünun" zümresi doğuncaya kadar Tevfik Fikret'i sık sık görmeğe fırsat bulamamıştım.

93
Tevfik Nevzat — Şaşırtan bir haber — Üç kişilik bir firar vak'ası — Para? — Siyasî ve adlî takip — Avdet — Zalim bir kanca — Oradan oraya — Nihayet zindana — Daha sonra kuyuya — Halledilmeyen muamma

Yazıcılık ömrümün bugün ellinci yılını yaşıyorum. Onunla bu ömrün ta başlangıcında tanıştım, hemen ilk tanışıklık hasıl olur olmaz sevişmek de beraber başlamış oldu. Sade sevişme değil, yazıya birlik başladık, evvela İzmir'in ilk mecmuası olan *Nevruz*'u bir arada çıkardık; gene İzmir'in ilk gazetesini –resmî *Aydın* gazetesini saymıyorum– bir arada meydana koyduk, senelerce bir masanın üzerinde fikir döktük. Yazıya birlik başlamak belki büyük bir iş değildi; fakat hayatı, insanları, dünyayı, hele bedbaht memleketi birlik gördük, tanıdık, sevdik; iğrenilecek şeylerden ve adamlardan birlik tiksindik, onlara birlik kin bağladık ve bedbaht yurt için bir arada, iki göğüs içinde tek bir yürekle birlik sızlayıp ağladık, onun saadeti, istikbali için gene hep iki baş içinde aynı düşüncelerle yaşayan hülyaları birlik yaptık.

Kim derdi ki bu derece sıkı sıkı birbirine bağlanmış iki varlığın, gelecek yılların göğsünde saklanan mukadderat-ı tâlileri o kadar ayrı, o kadar başka olacak?

Elli yıl... Bu elli yılın kırk yılı birbirimizden, ilk önce muvakkat, sonra müebbet bir ayrılıkla geçti; fakat bugün hâlâ, hele şu satırları yazarken, kendi kendime ömrümün en ziyade derin iz bırakan bir sevgisinin hicranı ile sızlıyorum.

Artık, kim bilir, hayatın hangi dönemeç yerinde birbirimizi görmek fırsatı düşeceğini düşünerek ayrılırken, Tevfik Nevzat, Halit Ziya, senelerce beraber yaşadık; senelerce birbirimizin dertlerine ve sevinçlerine ortak olduk, birbirimize en hususi, en şahsi hislerimizi döktük, fakat...

Bunu evvelce hikâye etmiştim. Evet, bütün o mahremiyete rağmen onun benden saklanan bir sırrı varmış.

Tevfik Nevzat'ı düşünürken hep bu son sözlerini de halletmeğe çalışırdım, kim derdi ki o zamanın son sözleri hayatının da bana hitaben söylenmiş son sözleri olacaktı ve bu veda yalnız İzmir'le İstanbul arasına değil, yaşamakla ölüm arasına giren bir veda idi.

Bir müddet sonra bir haber bu muammanın hal anahtarını getirmiş oldu. Dediler ki Emrullah Efendi, İzmir Maarif Müdürü, Güzel Hasan, İzmir'in tanılmış dava vekillerinden ve Tevfik Nevzat, üçü birden Avrupa'ya kaçmışlar. Bu habere ilave olunan çirkin bir şey daha vardı: Bu firarı Emrullah Efendi'nin Maarif Müdüriyeti veznesinden aldığı bir para ile yapmışlar.

Muhayyilemin bütün kuvvetini bu muammayı ihata etmek lazım gelen tafsilâtı icat ve ihya etmek için sarfediyordum. Ve mümkün değil makbul ve makul bir izah bulamıyordum. Emrullah Efendi istikametin, iffetin müşahhas bir timsali idi, velev iade edilmek üzere olsun vezneden para almak keyfiyetinin maddî cihetinden başka manevi çirkinliğine nasıl vâkıf olmaksızın buna cesaret etmişti? Hususuyla firar hadisesini siyasî mahiyetinden çıkaracak olan bu fiilin hudut ve şümulünü nasıl olmuştu da düşünmemişti? Diğer ikisi aile, ve, memleketlerinde haiz oldukları mevki, itibar kaygılarıyla bu cinnet hareketini hayallerinden bile geçirmeğe mezun değildiler; yalnız her ikisi için de izahı mümkün bir nokta vardı; her ikisi de, tabiri mahsusu ile ve başka başka neviden fıtratlarının icabıyla önünü ardını düşünmeden her cinneti yapabilirlerdi. Bir işret âleminde birincisinin zihnine atılan bir tohum derhal tenebbüt eder ve işretin tesirinden uyanmak o tohumun dal budak salıvermiş kökünü koparıp atmak için imkân bırakmazdı. Diğeri öyle uysal, pulat kadar sert hilkati, başkalarının tesiri altında cıvık bir hamur halini alan öyle yumuşak bir adamdı ki, firarın maddî vasıtasını teşkil eden para Maarif veznesinden çıktığı gibi fikrin de Maarif Müdürü'nden çıktığında şüphe kalmıyordu. Yalnız Emrullah Efendi kadar muhakemesinde isabet, bütün harekât ve sekenâtında mantığa mutabakat kabilinden fıtrî vasıfları müsellem, hâkim meşrebinde bir adamın bu çılgınlığa ve bu şeraitle teşebbüs etmiş olmasına bir izah bulmak mümkün değildi.

Hakikaten öğrenildi ki hükümetçe haklarında yapılan takip hem siyasî, hem adlî zeminlerde yürümeğe başlamıştı ve siyasî takip akamete uğrasa bile adlî takibin onları gerisin geriye çevireceğinde şüphe olunamazdı. Nasıl para sayesinde gidebilmişlerse gene o para dolayısıyla avdet edeceklerdi. Ve öyle oldu.

Emrullah Efendi'yi burada bırakalım, Hasan Bey'in bu vak'adan sonra memleketinde huzur ve rahatının, mesleğinin, bütün mevcudiyetine müteallik şirazenin muhtel olduğunu işaretle iktifa edelim.

Tevfik Nevzat'a gelince bugüne kadar uzaktan yakından tanıdığım binlerce insan enmuzeçleri arasında zekâsının müstesna yüksekliği, vicdanının bir çocuk masumiyeti kadar temizliği, liyakat ve iktidarının her müşkül vazifeyi bir oyuncak mesabesinde telakki edecek kadar derinliği ile onun ayarında addedilecek pek az şahsiyete müsadif oldum. İşte bu müstesna adam bugünden itibaren Abdülhamit idaresinin kancasına takılmış oldu ve bu kancayı orada burada vakit vakit tahrik eden garezin, hasedin, kinin ve külâh kapmak sevdasının elleri uzanarak hayatı artık bedbaht safhalar geçirmeğe mahkûm olan biçareyi hapisten hapse, menfâdan menfâya attı; ara sıra tevakkuf devreleri oldu; bu müselsel işkencenin kısa uzun fasılalarında güya öldürülmek için hançerlenen bir mazlûmu biraz daha dirilsin, biraz daha canlansın da tekrar öldürülmeğe başlansın diye ona nefes almak, suyun üstüne çıkmak, tekrar kendisini derleyip toplayıp önünde gülümsemeğe başlayan mesut bir yaşayışa doğru tekrar koşuyor görünce bir daha yakalayarak oradan oraya sürüklediler; tekrar bir mekkâre semeri üstünde memleketi bir baştan bir başa geçirterek şifa kabul etmeyecek bir hastalığa uğrattılar, iki kolunda iki kişiyi yerden kaldırıp dakikalarca tutacak kadar bir kayadan yaratılmış zannolunan vücudunu yıprattılar, çürüttüler, nihayet iler tutar bir yerini bırakmadıktan sonra bir taşra zindanına attılar. Ve bir gün, bu, hayat kabiliyetini çoktan kaybetmiş vücut zindanın kuyusunda bulundu. Cismanî kuvveti iflâs ettikten sonra manevi kuvveti de tükenmiş de bu netice onun için mi hasıl olmuştu? Yoksa manevi kuvvetinin bir türlü öldürülemeyeceğine kanaat edilerek nihayet onu bir kuyu dibinde söndürmek mi istenilmişti? İşte Tevfik Nevzat'ın benimle veda ederken kurduğu muamma gene böyle halli mümkün olmayan bir muamma ile bitmiş oldu.

Bugün gene bu muammanın karşısındayım, muhakeme ederken ikinci ihtimali kabul ediyorum, hatta bunda şüpheye bile yer kalmıyor. Fakat muhakemeyi susturup da yalnız gözlerimi yumarak onu lâkırdı edercesine kolayca şiir söylüyor, bir oyun yaparcasına süslü yazısı ile bir yandan dostlarıyla şakalaşarak bir yandan mühim bir mevzu hakkında makale çırpıştırıyor, sonra ne olursa olsun, en gam ve hüzünlü zamanlarında bile, bütün hayatı şakrak kahkahalarla karşılayan şetâreti taşıyor görürken onu bir kör kuyuya atılıyor görmekten hayalim irkilerek sanki ben de birlik kuyuya düşüyor gibi oluyorum.

O halde birinci ihtimal?.

Yok, o da değil, o kadar gülen bir adam o kara şeye de mi gülerek koşmak için kuvvet buldu? Bunu da kabul etmek istemeyen bir inatla muammayı gene muamma halinde bırakmayı tercih ediyorum.

94

Tercüme işi — Bir çocukla hasbıhal — Kabahat kimde?. — Bir kanaat — Eskiden beri — Yarım kalan romanlar — Sahne eserleri — Münci Fikri — Zor bir tercüme — Bir kaza eseri

Bizde kitap tercümesinden bahsetmeğe başlarken ilk önce düşünülen şey medenî cihanın kitap işinde fakrın en son derecesinde kalmış olmamızdır. Bunun sebebini tab' zorluklarında, satışın durgunluğunda, bir kitap almak için verilecek paranın halk gücünü geçmesinde arıyoruz; bunlar belki doğrudur; fakat daha doğru olan bir cihet var ki o da halkın olmayacak yerlerde para sarfedeceğine elinde kalabilecek olanı kitap almakta kullanmasına yardım edecek kadar rağbetini kazanmağa çalışılmamasıdır.

Fen, felsefe, tarih kitaplarını bırakalım; henüz, yüksek tahsil gençlerine ders kitapları bile veremedik. Daha başka bir zeminde misal almak için roman ve hikâye nev'ini ele alalım:

Geçen gün bir mektep çocuğu bana gelmişti, yeni neslin böyle bir örneği elime geçince onu yoklayarak umumi bir düşünce edinmek istedim. Pek uyanık olan bu çocukla şuradan buradan, mektep hayatından, hatta sinemalardan görüştükten sonra sözü okuma zeminine sevkettim.

– Çok okurum! dedi.

– Ne okursun? diye sordum. Derhal: "Roman, hikâye..." dedi. Bu da bir şeydi, hiç okumamaktansa..

O zaman, son zamanlarda neler okuduğunu söyletmek istedim. Saydı ve büyük bir esefle gördüm ki, tercüme yahut telif, okuduklarının hiçbirinde bir mektep çocuğunun heveslerini edebiyatla ısınmağa sebep olacak tek bir meziyet yok.

O vakit ben saydım, "Şunu bunu okudun mu?" diye anlamak istedim; hiçbirini görmemiş, hatta isimlerini işitmemişti.

Çocuğun bunda bir kabahati yoktu, elbette. Kabahat kitap işinin bütün bozukluğundan başka pek dağınık, pek karışık olmasında ve bu kargaşalıkta okumak isteyen gençliğe yol gösterecek ellerin eksikliğindedir.

Ben bütün ilim, fen, sanat kitaplarında olduğu gibi edebiyatta da, roman, hikâye ve tiyatroya ait eserlerde de her şeyden ziyade tercümeye muhtaç olduğumuza inanırım. Hele bu son zeminde hepimizin meşk edineceğimiz eserleri ancak dilimize çevrilecek örneklerde bulabileceğimize ve ancak onları göre göre halkın zevkine incelik, hepimizin sanatına da o incelmiş zevki memnun edebilecek şeyler yazmağa kabiliyet geleceğine öteden beri kanaat ettim.

• • •

Bu iş hiç yeni değildir. Kırk sene evvele ait bir hatıra:

Bir gün Münci Fikri ile bizde romandan bahsediyorduk. Onun Fikripaşazade Münci imzası ile intişar etmiş birkaç romanı vardı. Bilmem, bugün onları tanıyan var mıdır? Ben bizde roman zemininde –diğer zeminlerde de öyle idi ya– garptan pek fena numuneler verildiğinden şikâyet ediyordum. O zamana göre bir kıymeti haiz olarak telakki edilebilecek roman tercümelerine, ve aslına ait meziyetleri muhafaza etmek şartıyla, pek nadir tesadüf olunurdu. Ahmet Mithat Efendi, o, koşarak giden ve koşarken taşıdığının yarısını yolda bırakan tercümeleriyle Octave Feuillet'den, Alexandre Dumas Fils'den *Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi*, *La Dame aux Camélias*, *Bir Kadının Hikâyesi* gibi romanlar vermişti. Fakat tercüme seviyesi ne zaman yükselse roman ya yarıda kalır, ya satılamazdı.

Alphonse Karr'dan *Ihlamur Altı* rağbet bulmamış, Victor Hugo'dan *Sefiller*, Balzac'tan *Bekârlar* yarım kalmıştı. Bu fihrist böylece uzatılıp götürülebilirdi.

Chateaubriand'dan *İbn-i Sirâc-ı Âhir* ve *Atala*, Lamartine'den *Graziella* öyle nadir şeylerdi ki gönüllerde bir tesliyet olmaktan uzak kalıyordu. Daha fenası, yalnız garp ve şimal milletlerinde değil bütün dünyanın her tarafında tanılmış, mükerreren tercüme edilmiş, artık cihan kütüphanesinin malı olmuş musannef eserler bile bize ya nakledilmeğe cesaret olunamamış yahut teşebbüs edilmiş de devama kuvvet bulunamamıştı.

Mesela: *Don Quichotte*, mesela *Gil Blas*... Ne zaman bunların tercümesine başlansa hemen terkedilmek mukadderdi. Bilmem

ki o zamandan sonra nihayet bunların sadık ve tam bir tercümesi mümkün oldu mu?

Hele tiyatroda... O, daha acınacak bir halde idi, fakat bu bahsi bırakarak yalnız Münci Fikri ile bu hasbıhalin doğurduğu neticeyi anlatayım.

Münci Fikri'nin zekâsı dümenden ziyade herhangi bir tesadüf havasına uyarak mersâsı bilinmeyen bir deniz üzerinde yüzer gibiydi. Gözüne ilişen eşyayı nerelerde ve niçin istîmal edeceğini düşünmeden almağa teşebbüs eden merak sahiplerine yakışır bir acele ile önüne düşen fikirlerin üstüne atılır ve bunları dağıtarak, yolunun üzerinde serpe serpe taşıyarak muayyen olmayan bir semte doğru koşardı. Gençliğinde farkolunan bu hilkati zamanın tecrübeleriyle itidal bulamayarak onu hususi, içtimaî ve siyasî hayatında hep takip etmiş, İstibdat ve Meşrutiyet zamanının, muharebe, Mütareke ve işgal senelerinin muhtelif safhalarında dalgaların üzerinde yuvarlaya yuvarlaya nihayet son senelerde içinden çıkılmayacak bir girdabın deveranına kaptırıvermişti. Mevsimden mevsime tahavvül eden bu sergüzeşt sahifelerinin bu yazılarla bir alâkası olmadığından yalnız edebî hayatına taallûk eden bir vak'ayı hikâye etmek kâfidir:

Bizde roman tercümelerine dair aramızda cereyan eden hasbıhal esnasında birdenbire ayağa kalkarak:

– Hakkın var, azizim, dedi; ortada hep Fransız ediplerinden bahisler var da bunlardan tek bir tercüme yok. Hani ya Balzac, hani ya Zola, hani ya Daudet? Bunların sade isimlerini tekrar etmekle iktifa ediyoruz.

Münci Fikri doğru söylüyordu. O zaman cihan romancılığına hâkim olan naturaliste mektebinin üstatlarını bize tanıtacak bir teşebbüs olmamıştı. Sezai'nin yarım kalan *Jack*, Ahmet İhsan'ın *Genç Fromon ve Büyük Risle* tercümeleri daha görünmemiş idi. Bugün bile, tek tük şeylerden başka, eserleri dünyaya yayılan bu üstatların sanatına numune addedilebilecek kaç kitabı vardır ki Türk irfan kütüphanesinde yer bulmuş olsun?

Münci Fikri adeta bir heyecan içinde başladığı nutkuna bir teklifle nihayet verdi: "Bana bir roman tavsiye et, bu üstatlardan bizde hiç tanılmamış olanlardan birinin bir kitabını... Sana on beş gün içinde tercümesini getireyim..."

İtiraf ederim ki onun ölçüsü vücuduna tetabuk edip etmeyeceğine ehemmiyet vermeyerek hemen bir hazır esvapçıdan elbise alırcasına

bu cesareti, bende bir şaka yapmak hevesi uyandırdı, bu hevesi şimdi bir edebî günah kabilinden addetmeyerek gene yaşıma bağışlıyorum. Hatırıma derhal Goncourt Kardeşler geldi ve bunlardan mesela *Madame Gervaisais* ile *Soeur Philomène* kabilinden metni iyi anlaşılırsa Türkçeye nisbeten kolay nakledilebilecek olanları unutarak ve şüpheli bir mânâ ile dudaklarımda beliren tebessümü gizleyerek *Renée Mauperin* romanını tavsiye ettim. Ben bunu okurken birçok kısımlarının lisana sade bir vukufla anlaşılamayacağına, hele Türkçeye tercümesinde yenilemeyecek zorluklara uğranılacağına kanaat etmiştim.

On beş günden fazla olmayan bir zaman içinde o bana bir yığın tercüme müsveddesiyle geldi. Bu çetin kitap on beş gün içinde tercüme edilmiş, bitirilmişti. Yalnız kalınca bu sürat harikasının karşısında bir tereddüt durgunluğu geçirdim; sonra ta başından birkaç yaprağı süzerek çevirdim. Pek sevilen bir sanat kâsesinin bir kaza eline uğrayarak parça parça olduğunu görünce enkazına el sürmeğe cesaret bulamayanlara mahsus bir irkilişle bıraktım. Tercümesinde görülen istical ile mütenasip bir süratle Ebüzziya Matbaası'nda yanlışlarla dolu basılan bu tercümeyi, ilk müşahededen sonra, tekrar okumaya kuvvet bulamadım. Bilmem, bu tercüme başka ellere düşmüş müdür, başka merak sahipleri onu aslı ile mukayese ederek bir sanat eserinin bir dilden başka bir dile çevrilirken ne kazalara uğrayabileceğini görmüş müdür? Ve bugün hâlâ ondan kalmış bir nüsha var mıdır ki mesela Nurullah Ataç gibi kılı kırk yaran ve cidden bir lisan üstadı olan bir münekkidin tecessüsünü tahrik etsin? Fakat Münci Fikri'nin ruhu müsterih olsun. Biz daha evvel Pierre Loti'den *Japonaiseries* tercümesini görmüştük, daha sonraları da tercüme âleminde ne hatalar, ne kazalar görüldü! Münci Fikri ebedî uykusunda rahat rahat düşünebilir ki bu meselede pek muteber ve mühim refikler arasındadır.

Bu işin biraz daha söze değeri var.

95
İktibas, istilham — İntihal — Sâkitane bir aşırma — Daha mühim — Mübah olan bir günah — Fen âleminde — Tercüme kahtı — Hele İngiliz muharrirleri — Neler tercüme edilmiş haberimiz yok

Türkçeye çevrilen, yahut çevrilecek olan kitaplara ait yazı yazarken bu işin başka bir çeşidini düşünmemek mümkün olmuyor. Ona açık Türkçe ile aşırmak, aparmak demekten gayrı yol yoktur.

Bence, tercümede yanlışlar yapmaktan, aslına ait güzelliklerin yerine türlü bozuk ve çarpık şeyler koymaktan ise, aslının sadık bir sureti olmak şartı ile, bu yolu tutanları hoş görmek münasiptir.

• • •

Tercüme zemininde mühlik sukutlara düşmemek için mahirane davrananlara tesadüf etmek pek mümkündür, sade mümkün değil sıkça vakidir. İktibas ve istilham denen hududu aşarak doğrudan doğruya bir yabancı muharririn kitabını alıp nasıl anlaşıldıysa, nasıl naklolunabilirse öylece Türkçeye çevirmek ve bunun bir tercüme olduğuna delâlet edebilecek bir kelime bile söylememek, ki buna edebî lisanda intihal derler, eğer meydana çıkarsa. Çıkmazsa bu, aşıranın lehine kaydolunacak bir kazançtır. Şiir lisanında daha sarih bir tabirle bu işin adına sirkat demişler, hatta:

Sirkat-i şi'r edene kat'-ı zebân lazım

diye bir hüküm bile vermişler. Fakat cürm-i meşhut kolay kolay tespit edilebilir mi ki buna cesaret edenler bulunmasın?

Bir gün elime bir küçük kitap geçti, iki hikâyecikten müteşekkil bir kitap... Okurken, haniya hiç görmediğiniz bir yere girer girmez oraya vaktiyle gitmişsiniz vehmini veren bir duygu uyanır, buna benzer bir hisle durdum. Bunları zaten okumuş gibiydim. Nerede? Kimde? Bu sualler hep zihnimi tırmaladı durdu, nihayet birdenbire beynimde sanki bir kibrit çakıldı ve geçici bir ziya arasında bir isim okudum: Tanılmış bir Fransız hikâyecisinin adı...

Tabiî müterciminin kim olduğunu söylemeyeceğim; zaten kitapta ne mütercim, ne müellif deniyordu, belki de tercüme olduğunun işaret edilmemiş olması sadece bir zühulden, bir nisyandan ibarettir; fakat bunun daha mühimi var:

Bir gün dostlarımdan birini görmeğe gitmiştim. Hizmetçi ziyaretimi haber verirken aynı zamanda kapıyı ardına kadar açarak beni iştigal odasına koydu; bu usule aykırılık o derece çabuk bir hareketle oldu ki masasının üzerine abanarak yazı ile meşgul olan dostumun önündeki kâğıtları ve onların arasında bir Fransızca kitabın kopuk sahifelerini, ezcümle ciltten ayrılmış kapağını telaşla kapayıp tamamen örtmesine vakit kalmadı. Saklanmak istenen bir şeyi görmemek, görmemiş olmak en basit zarafet kaidelerinden olduğu için biraz uzağa oturarak ve kapağın üzerinde kitabın celî

hatla yazılmış serlevhasını farketmemişçesine başka tarafa bakarak bir daha yazı masasına göz atmamak için gayret ettim.

Uzun bir müddet sonra keşfimden bî-haber olan ve bugün ebedî uykusunda ondan gene haberdar olmayacağı düşünülebilen dostumun bu kitabı intişar etti. Bunun mevzuu ve tertibi o Fransızca kitaptan alınmakla iktifa olunmamış, en güzel parçaları fasıl fasıl ondan aynıyla tercüme edilmişti. Dostumun bu eseri edebiyat âleminde büyük bir muvaffakiyet çalkantısı yaptı. Bundan hiç kimseye bahsetmedim ve bugün de bu vak'aya dair sarih bir ifşada bulunmayacağım. Acaba o günden bugüne kadar bu neviden garaib-i edebiye tekerrür etmedi mi? Bugün hâlâ etmiyor mu? Ve tekerrür ede ede, pek taammüm ettikten sonra dinlerin bile müsamahasına mazhar olan günahlar kabilinden, mübah addedilmiyor mu?

Bu suale "Evet, evet!." diyenler var diye işitiliyor, hatta meşhur bir kadın edibinden başlayarak bugünün muharrirlerine kadar intihal ile itham edilen varmış! Ben bu şayiaları kıskançlıktan doğmuş iftiralar nev'inden telakki etmek isterim. Hem niçin buna teşebbüs edilsin? Doğrudan doğruya yazmak o kadar kolay iken...

Bu aşırma işi yalnız edebiyatta değil fen âleminde de görülen şeylerdendir. Bunlardan birini kaydedeyim:

Tanılmış bir bilgi adamı, mekteplere mahsus bir fen kitabı aramıştı ve bunu bularak aynıyla Türkçeye çevirdi, hatta resimleri Paris'ten getirterek... Bunu gene o müellifin başka kitapları takip etti, daha sonra, daha sonra heyete dair iki eser...

Bunların hiçbirinde ne asıl eser sahibinin ismi, ne de başka bir dilden çevrildiğine dair bir işaret yoktu.

Bunları çeviren zat: "Bu eserleri ben yaptım!" da demiyordu ve ne olursa olsun elbette o yoksulluk zamanında mektep âlemine pek büyük bir hizmet de yapmış oluyordu. O zaman bunu hoş görüvermiştim, bugün gene bundan bahsederken bence pek muhterem olan bu adamın ruhunu incitecek bir duygu taşımıyorum. Hatta isabet etmiş de o zamanın mekteplerine, velev böyle olsun, bu güzel eserleri kazandırmış diyorum.

• • •

Geçenlerde bir dostumla roman ve hikâye çevirme işlerine dair konuşuyorduk ve isimleri dilimize dolaşan yabancı muharrirler arasından bir geçit resmi yapıyorduk.

Almanlardan, İtalyanlardan, İspanyollardan, Ruslardan ve bunlarla bir mertebede sayılacak milletlerden hemen hiçbir çevrilmiş eser yoktu; hele Charles Dickens'tan başlayarak bugün Meredith, Bennett, Thomas Hardy, Galsworthy, Huxley kabilinden muharrirleri Fransız ediplerinden geri olmayan belki bugünün Fransız verimlerine göre onlardan ileri olan İngiliz muharrirleri bizde hiç tanılmamış diye eseflendik. Ya Fransızlar?.

O zaman ben şundan yok, bundan yok diye meşhur Fransız romancılarını sayarken o dost gülerek: "Onu filan tercüme etmişti, bunu da ben tercüme etmiştim!" diye benim yok dediklerimin bir çoğunun Türkçede var olduğunu söyleyince şaşırdım, ben etrafımda cereyan eden şeyleri takip iddiasında iken nasıl olmuştu da bunları görmemiştim.

Tercümelerin nasıl yapıldığına ilişecek değilim. Yapılmış olması yetişir; fakat bunları ben tanımamış olursam bugün, o geçenlerde beni görmeğe gelen ve roman okuduğunu söyleyen genç mektepli nasıl intihap imkânını bulur?

İşte bunun içindir ki bizde kitap âleminin bütün yoksulluğundan başka bir de kargaşalığına işaret etmelidir.

Bunun çaresi?. Merak, vukuf ve himmet sahibi biri çıksa da, diyorum, bizde şimdiye kadar belli başlı romanları tercüme edilmişse –yanlarına ufak birer şerh koyarak– bir umumi fihrist yapsa... Okuyacak olanlarla beraber bizler de bilsek ki filan ve filan muharrir filan ve filan romanlarıyla dilimize geçmiştir...

96
Bir çeşitten adamlar — Odacıların irkilişi — "Yakarım billâh!" — Tüfekçi — Kapıcı — Yıldız Yokuşu — Selâmlık resmi — Kolumu çektiler — Üçüncü çeşit — Bir gün...

İdare'deki odamın bir sınıf zâirleri vardı ki bunlardan açıkça korkardım. Bu sınıfı teşkil eden adamlar ne vücutça, ne kıyafetçe birbirine benzememekle beraber aralarında muayyen olmayan, fakat pek ziyade mahsus, bir müşabehet vardı. Bu, onları ilk nazarda sıkı bir karabet bağlarıyla birleştirirdi. Aynı çarşıdan alınmış şeyler, aynı demetten dağılmış çiçekler, daha doğrusu, aynı koğuşta yetişmiş fertler nasıl birbirinden ayrı kalsalar bile aynı havanın ihatasında

kalırlarsa bunlar da ne zaman odama uğrasalar her şeyden evvel hiç değişmeyen bir hisle sandalyemde irkilirdim. Benden evvel odacılar haber verirken irkilmiş olurlardı; onların her birinin kendine mahsus bir irkilme ifadesi vardı: Habeş İbrahim beyaz dişlerini gülümsemekle ısırmak arasında yarım gösterir, İsmail Efendi: "*Selâmün kavlen min rabbin rahîm*" der gibi gözlerini yarı kapayarak ve başını sallayarak girer, Ahmet Efendi her vakitten ziyade âsabı ihtizaza uğrayarak kısık dudaklarından ancak çıkabilen bir sesle haber verirdi. Ben hemen anlardım, ya bir tüfekçi, ya bir saray kapıcısı, yahut sınıfın üçüncü çeşidi...

Bu çeşidin ilk ikisi gibi resmî bir kıyafeti yoktu, hatta resmî bir sıfatı da yoktu. Fakat nerede olurlarsa olsunlar, sokaklarda, kahvelerde, her köşe başında, her ayak atılan yerde eğri fesleriyle, burulmuş parlak bıyıklarıyla, koyu renk kısa ceketleriyle, omuzlarının birbirine nisbetle çarpıklığı ile, bilhassa dünya umurunda değilmişçesine size "Yakarım billâh!.." diyen gözleriyle derhal bir hususi kıyafet almış olurlar ve muayyen bir sıfat iktisap etmiş bulunurlardı.

Tüfekçi girer girmez masanın karşısında bir iskemle çekerek size yaklaşır, teklif beklemeden oturur, havadan bir selâm sarkıttıktan sonra dirseğini yazıhanenin üzerine dayar, serbest kalan eliyle koynundan zarfı kararmış ve terden ıslanmış bir mektup çıkarır, "Tahir Paşa selâm ediyor..." der. Bu, müdüriyete hitaben yazılmış bir tavsiyenamedir ki kimlerin kaleminden çıktığı bozuk ifadesinden, sakat imlâsından anlaşılırdı.

Her alâkadar olanın istediği gibi yazıldıktan sonra Tahir Paşa'ya yahut ona benzeyen birisine götürülerek –belki de götürülmeyerek– altına bir imza atılmıştır. Mesela bir kolculuk isteniyor. Tüfekçi size dik dik bakarak:

– Eh, artık, sen buna bir himmet savuracaksın; der. İlk önceleri biraz yılar, biraz şaşırırdım; sonraları usulünü öğrendim. Muhatabımı pek memnun bırakan bir müsâreatla tercüme ettirir, kolculara ait işlerle meşgul olan İstanbul Nezareti'ne havale edilmek üzere Muhafaza Kalemi'ne yollardım ve tüfekçiye de maslahat beceren bir küçük yalanla: "Müdür efendi, hemen İstanbul'a yazdırıyor..." diyerek takip olunacak yolu tarif ederdim. İstanbul Nezareti bu belânın def'i yahut tesviyesi çarelerine benden daha iyi vâkıftı. Ta-

hir Paşa kim, emsali kim, bunları hiçbir zaman tanımadım, hiçbir zaman onlarla yüz yüze gelmedim; belki yüzlerini görmüşümdür, fakat hangi yüz hangi ismindir, bunu asla öğrenemedim; yalnız bu isimler kulağıma çarptıkça daima soğuk bir titremenin tepemden tabanlarıma kadar beni üşüttüğünü duyardım.

Saray kapıcıları âdâb-ı mahsusa ile girerlerdi. Bayram ziyaretlerinde bütün müessesattan bu meyanda İdare'den bahşiş alan bu adamlar benim odama da Saray'a mahsus âdap ve erkânla girerler, döşemeden düşmüş bir mendil topluyormuşçasına yerden gayet âlâyişli kandilli bir temenna ile selâmlarlardı.

Kilercibaşı'dan, Tütüncübaşı'dan, Seccadecibaşı'dan, yahut mabeyincilerden, yaverlerden birinden bir selâm sarkıtırdı. Bunlardan o kadar vardı ki mevkilerini, vazifelerini, nüfuzlarını öğrenip ona göre bir hareket hattı bulabilmek uzun bir zamana tevakkuf etti. İlk zamanların beceriksizlikleri bana bir kaza ile netice vermemişse bunu hiç şüphe yok bir hayır dua almış olmaklığıma hamletmekten başka çare yoktur.

İdare'nin Saray'la olan resmî münasebatında benim müdürlere refakat edişim yahut bir emir üzerine celbolunuşum nadiren vâki idi; fakat ne kadar nadir olsa Yıldız Yokuşu bana seyahatlerin en müz'ici gelirdi ve daima içimde oradan evime avdet edememek korkusu, her türlü mantıkî muhakemeye rağmen silinemezdi.

Gerek Saray'la, gerek hükümet daireleri reisleriyle işlerimin hiçbir zaman resmî mahiyetten dışarı çıkmamış olmasından mütevellit vicdan istirahatiyle eğer bu korku da olmasaydı, vazifemin icrasında hiç üzülmeyecektim. Hatta bayramlarda yapılan ziyaretlerde, Ramazanda Müdür-i Umumi'nin iftara davetlerinde bile bu korkudan kendimi kurtaramamıştım. Şimdi bir selâmlık resmini hatırlıyorum:

İlk zamanlardaydı; müdürlerin ara sıra, üç beş ayda bir kere, diğer müessese reislerinin yaptıkları gibi, selâmlık resminde bulunmaları ve bu suretle "ifâ-yı vazife-i ubudiyet" etmeleri mûtat olduğu için bir cuma yeni Umumi Müdür Farnetti ile beraber Saray'a gittik ve ecnebi zâirlere mahsus setin üzerinde durduk. O güne kadar her cumartesi sabahı bütün gazetelerin en başında türlü türlü parlak teşbihlerle, telli pullu tabirlerle iki denizler hakanının, "şâşaa-i kudreti güneşi küsufa uğratan şems-i dırahşân-ı saltanatın gerdûne süvâri izz ü vakar" olarak selâmlık resm-i âlîsini icra buyurduklarını

okudukça, sâfiyane bir âlâyiş-perestlikle bunu hayalen de süsler ve râsimenin kim bilir ne ihtişamla dolu bir manzara teşkil edeceğini düşünürdüm.

İnkisar-ı hayal pek feci oldu. Avrupa'nın bir music-hall'ünde, bir operet sahnesinde tertip edilmiş gibi gülünç ve kim bilir şarkın ihtişamına muntazırken böyle bir manzara karşısında tenkit fikrine malik ecnebi zâirleri nasıl tebessümlere sevkedecek şekilde olan bu mise en scène –sahne tertibatı– bana o kadar garip göründü ki kendi kendime:

"Niçin bunu sade, ciddi, vakur bir şekilde yapmamalıdır? Bu çocukça gösterişlerle kimlerde tesir yapmak isteniyor?" dedirtti.

Bununla beraber bu manzaranın hiçbir tafsilâtını kaybetmemek istiyordum, seddin üstünde ecnebi zâirlerin arasında mümkün olduğu kadar ön saflara sokularak, her şeyi görmeğe, anlamağa çalışıyordum; birden kolumdan birisi çekti. Başımı çevirdim ve arkamda benim odamın üçüncü sınıfından zâirlerine mensup olduğunda tereddüt edilemeyecek birisini gördüm. Seddin üzerinde arka safları kuşatacak kadar bu adamlardan birçok vardı. Yavaşça bana:

– Sizin burada durmanız olamaz, dedi; yasaktır; içeriye köşke girersiniz...

Pek iyi anlamadım, sonra öğrendim ki burada, açıkta bir feslinin bulunmasına müsaade edilmezmiş. Şayet nazar-ı şâhâneye bir fesli isabet ederse...

Artık bilmiyorum, ne olurmuş, fakat herhalde vehm-i şâhâneye sebep olabilecek korkunç tasavvurlar ancak bir fesin altında saklanabilirmiş.

Müsaade isteyerek, Müdür-i Umumi'ye seddin müntehâsındaki köşkte bulunacağımı söyledim ve sebebini hiçbir zaman anlatmadım. O da sormadı, ihtimal biliyordu. Saray'ın nice nice garibeleri arasında bu da elbette sefarethanelerce bilinerek gülünen şeylerden biriydi.

Odamın zâirleri arasında en korkunç olanları işte bu sınıfın mensupları idi. Çarpık bir vaziyetle ve ne ihtirama, ne de istihfafa delâlet etmeyecek müphem bir selâmla yazıhaneme yaklaşırlar ve söyleyecekleri şeyde hiçbir mahremiyet olmadığı halde hemen daima gizli işler görmekle meşgul olanlara mahsus bir alışkanlıkla yavaşça:

– Size filan bey, yahut paşa selâm ediyor; diye bir tavsiye mektubu uzatır; yahut daha fenası:

– Filan bey, yahut paşa hemen sizi görmek istiyor, derdi.

Birinci takdirde müracaat olunacak usul malumdu; ikinci takdirde derhal:

– Acaba nedir? suali kalbinizi tırmalayan bir eza olurdu. O zaman Müdür-i Umumi'yi haberdar etmek, arabayı hazırlatmak, ne olur ne olmaz diye icap ederse avdet edip haber vermesi maksadıyla arabacının yanına bir odacı almak, ekseriyet üzere bir mabeyinci tarafından vukua gelen ve sebebinin ne olacağı Müdür-i Umumi'de de merak uyandıran bu davetin mahiyetini anlamak için Mabeyin'in yemek tablalarından intişar ede ede birikmiş yağ kokuları ile dolu dehlizlerinde, sizi celbeden ve o sırada uykuda olduğu söylenmeyerek huzurda diye mevkiinin ehemmiyeti nazarınızda bir kat daha yükseltilen mabeyinci bey tarafından lütfen kabul dakikasının hululünü beklemek icap ederdi.

Bir gün odama bu efendilerden biri, odacının haber vermesine intizar etmeksizin, girdi; lâkin usule mugayeretin fena tesirini fazla bir ihtiram vaziyetiyle silmek istiyormuşçasına pek edibane selâm verdi ve gene pek edibane:

– Sizi beyefendi görmek istiyorlar; dedi.

Bu beyefendinin kim olduğunu, yani hep onlardan davet edilmeğe alışık olduğum için bir mabeyinciden davet edildiğime zâhip olarak, sordum.

O, "Nasıl oluyor da anlamadınız?" hayretini ifade eden bir sesle:

– Zaptiye Nâzırı beyefendi... dedi.

97
Beraber gideceğiz — Bir nebze inşirah — Acaba nedir? — Nezarete değil, konağa — Üç sima — Baş başa — İstintak başlıyor — Yaman bir el

Mensup olduğu sınıfın mahiyeti her halinden anlaşılan bu adamın Zaptiye Nâzırı'nın beni istediğine dair, itiraf etmelidir, pek edibane bir tavırla söylediği söz izaha muhtaç değildi. Bu, sadece bir tavsiye için yapılmış bir davet değildi. Bununla beraber pek safderunane bir sual irad ettim.

– Ne vakit ve nerede kendilerini ziyaret edeyim? dedim.

– Beraber gideceğiz... dedi.

Artık şüpheye mahal yoktu; herkesin, bilhassa gençlerin, hele yazı âleminde az çok tanınmışlarsa, her gün, her saat muntazır oldukları hadise bana da vâki oluyordu. Artık bu adamın arzusuna tâbi bir vücut olduğuma kanaat ederek:

– Müsaade eder misiniz, dedim; Müdür-i Umumi'den izin alayım?...

Başı ile muvafakat etti, beraber odadan çıktık, ben merdivene teveccüh edince o bir kaçacak yer olmasın endişesiyle ufak bir tetkik nazarı gezdirdikten sonra merdivenin altında:

– Sizi burada bekliyorum, dedi.

Soluk soluğa çıktım ve artık böyle fevkalâde bir vak'ada istizana lüzum görmeden Müdür-i Umumi'nin odasına girdim. Bereket yersin yalnızdı:

– Beni Zaptiye Nâzırı istemiş; bir hafiye memuru beraber alıp götürmeğe geldi; dedim.

Bir istifsar mânâsı ile yüzüme baktı ve bu mânâyı sözle de tasrih ederek:

– Kendinizden bir şüpheniz var mı? dedi.

– Hayır, hiç, katiyen... dedim.

Tereddütsüz cevap verdi, bu teminat kâfi gelmişti:

– Tabiî gidersiniz, akşama kadar gelmeyecek olursanız sizinle meşgul oluruz. Hele aile için merakta kalmayınız, ne icap ederse onu yaparız; dedi.

Burada, o zamanın hususiyatına pek iyi vâkıf olmayan bugünün nesilleri için istitraden kaydetmelidir ki memleketin nasıl bir casus şebekesinde kıvrandığına, ne yolda zalimane takibata karşı miskin bir acz içinde inlediğine herkesle beraber, hatta herkesten ziyade sefaretler ve onlarla temas eden ecnebiler vâkıftı. İstibdat idaresi de mümkün olduğu kadar icraatını onların vukufu dairesi dışında tutmağa lüzum görür, mezalimin sefaret duvarlarını aşmamasına dikkat ederdi. Bir ecnebi idaresinde bulunuşumun, ecnebilerce tanılışımın bu vak'anın ilerisine tesiri olduğuna hükmedilebilir. Herhalde ne olursa olsun, ben Müdür-i Umumi'nin odasından çıktıktan sonra merdivenleri bir kalp hafifliğiyle indim ve memura daha bir emniyetle:

– Gidelim!. dedim.

Onu getirmiş olan bir kira arabasına bindik, o mutlaka verilmiş talimata tevfikan arabacının yanına oturdu. Bu dakikada bir izzet-i

nefis meselesi bahse mevzu olamazdı, fakat ben arabanın içinde yalnız kalmakla düşünmeğe fırsat bulacağımdan dolayı memnun oldum ve düşündüm...

Sebep ne olabilirdi? *Servet-i Fünun*'a yazılmış üç beş küçük hikâyecik öyle masum şeylerdi ki bunlarda bir sebep aranamazdı, fazla olarak bunlar Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin ruhsat-ı mahsusasını haizdi. O halde?. Acaba İzmir'de yazılmış şeyler arasında bir ihbara vesile teşkil edecek yerler mi buldular?

Bir Muhtıranın Son Yaprakları hikâyesinin *Hizmet*'te ilk intişarı –ki Abdülhalim Memduh'un pek ziyade telaşına sebep olmuştu– belki nihayet, dikkati celbetmiş olabilirdi, eğer öyle ise iş pek fena idi. Fakat bu o kadar eskimiş bir şeydi ki bu ihtimali hemen zihnimden atarak bir nefes almağa çalıştım. İzmir deyince zihnimde bir şimşek çakmış oldu, Tevfik Nevzat'la samimi refakatime herkes vâkıftı, belki, onun firarı serpintisi bana kadar gelmişti. Fakat mademki bu firar hadisesinde katiyen malumat sahibi değildim, mademki tamamen masumdum. Sanki bu meselelerde masum olmak kâfi bir halâs çaresi imişçesine bir nefes daha almağa çalıştım. O halde ne olabilirdi?.

Araba Köprü'den Bahçekapısı'na doğru saparak Zaptiye Nezareti yolunu tutacağına Yenicami'den Sultanhamam'a doğru gitmeğe başlayınca bir saniye şaşırdım. Az kaldı, ön camı vurarak memura:

– Efendi yanılıyorsunuz, diyecek oldum. Yoksa zaptiye kelimesini yanlış mı anlamıştım, Maliye Nâzırı mı çağırmıştı?

Nihayet araba Sultanhamam'dan sonra sola sapınca anladım ki Zaptiye Nezareti'ne değil, Zaptiye Nâzırı'nın konağına götürülüyordum. Herhalde bu da bir inşirah nefesine değer bir şeydi. Zaptiye Nezareti'nin bir koğuşunda, yahut meşhur merdiven altında kim bilir nasıl mücrimler arasında, müteaffin bir havada isticvab zamanını beklemek tehlikesine mukabil bir konak herhalde kalp istirahatine medâr olacak bir yerdi.

Hakikaten konağın önünde durduk ve memurun refakati ile merdivenden çıkar çıkmaz sağ tarafta ilk odaya ithal edildim. Burada üç kişi vardı, yaşlıca sakallı bir efendi erkân minderinin üzerinde bağdaş kurarak oturmuştu, biraz daha genç bir zat mukabil tarafta yine minderde idi; ayakta, yine, ben yaşta, şahsen güzel bir adam mütelaşiyane odada gezerek onlara hitaben söylüyordu.

Ben girince ufak bir kıyam ve ihtiram oldu, genç adam da bir

sandalyeye oturdu, ayrı ayrı temennalarla beni selâmladılar, memur kapıyı çekerek çıktı. Biz yalnız kaldık. Bunlar da zâir ve misafir olacak, nâzır beyin selâmlığa çıkmasını bekliyorlar, diye düşündüm. Genç adam da ihtimal benim gibi aynı maksatla çağrılmış olacaktı. Onda öyle serâzad bir tavır ve oturuşunda bile öyle asabî bir hal vardı ki gençliğinin taşkınlığı ile bir çılgınlık yapmış olması pek mümkündür diye acıdım.

Bu üç efendi bir araya toplanıp baş başa vererek bir hayli fiskostan sonra genç adamın bir deste büyük kâğıt aldığını ve bunları yukarıdan aşağıya ikiye büktükten sonra odanın ortasında, ayakta kâğıdın ilk bükülmüş nısfına bir şeyler yazdığını görünce anladım ki misafirlerin refakatinde değil, beni istintak edeceklerin huzurundayım.

Derhal kaydedeyim ki bu üç efendinin kimler olduklarını sonradan öğrendim. İlk ikisi Zaptiye Nezareti marifeti ile yapılan tahkikatta daima adli ve insafı kendilerine rehber ittihaz etmiş olmakla tanınmış memurlardı. Pek nazik ve kendileri için de pek tehlikeli olan vazifelerinde masumları rahimle, gençleri namusla himaye etmiş olmak şöhretini haizdiler. Bununla beraber isimlerini zikre lüzum görmüyorum.

Üçüncüsüne gelince, o, odada dolaşırken, birbirini müteakip sual tertip ederek yazarken, sonra cevap vermekliğim için kâğıtları elime tutuştururken beni muzmahil görmeğe öyle heveskârdı ve benden ithama serrişte teşkil edecek bir kelimenin kaçmasına hizmet edecek yolda suallere öyle iblisane bir reviş veriyordu ki derhal mahiyetine hüküm vermekte gecikmedim. Onu evvela benim gibi isticvab edilecek bir hür fikir sahibi genç diye telakki edişime içimden güldüm. Bu adamın ismini hiç işitmemiştim, ondan sonra sık sık işitir oldum ve memlekette pek şâyi olan şöhretiyle anladım ki o gün pek yaman bir ele düşmüşüm. Bunun da ismini, herkesçe malum olmakla beraber ben yalnız F. Z. diye işaret edeceğim.

Bu isticvab gününün tafsilâtını hikâye etmeden evvel yazı âlemine bir küçük nazar atmak icap ediyor.

98

Bir ciddi risale, bir ciddi dost — Muayeneden geçmiş yazılar — Cinnet nev'inden bir merak — Sanskrit edebiyatı — Hint felsefesi — Vahdet-i vücut — Casus gözü — Sorgu geçidi — Nihayet asıl sual — Alaylı bir cevap — Kahkaha ile biten bir tehlike

Ömürleri bir mevsim kadar ancak süren, geçici bir çiçeklenmek devresini atladıktan sonra tohuma yatarak nihayet solup kaybolan risalelerin arasında birkaçı, ezcümle bir tanesi vardı ki, kökü daha derinlere inerek topraktan kuvvet almakta inat eden fidanlar gibi kuruyup söndükten sonra, biraz ötede daha kavi bir hayat azmi ile, başka bir revnakla yeniden sürerdi. Bu risale *Mekteb* risalesi idi. Evvela bir çocuk risalesi iken ortadan kalkmış, biraz sonra Hüseyin Cahit, Cenap Şahabettin ve Mehmet Rauf ile bir genç risalesi olmuştu. Pembe kabının içinde yenilikler saklayarak yeni bir edebiyat ufkunun ilk fecir alâimini tebşir eden bu risalecik, Cenap'ın bana hayretler veren ilk şiirlerini tattırmış idi. Bu da ortadan kaybolduktan sonra ne kadar zaman geçti, bilmiyorum, *Mekteb* daha büyük bir kıt'ada ve adeta garp mevkut mecmualarına benzeyen bir şekilde ve bu defa edebiyattan ziyade daha ağır mevzulara temas eden makalelerle, intişar etmeğe başladı. Risalenin bu üçüncü hayatı başlamadan evvel mi, biraz sonra mı, ben asıl teşebbüsün başında olan İsmail Hakkı'yı tanımıştım. Bugün kıymetli yazılarında devam eden İsmail Hakkı her vakit olduğu gibi o genç yaşında da hayatta ciddi olmak ilmini öğrenmiş, yaşını başını almışçasına vakardan ayrılmamıştı. Mekteb-i Mülkiye'nin o zaman tedris kürsülerini işgal eden mühim müderrislerinden hayatta tartılı olmak hikmetine numuneler aldıktan sonra Bâbıâli'nin resmî havası içinde itidal ve sekinet dersleri ile de esasen ciddiyete meyyal fıtratını tenmiye eden bu genç biz yaşta olduğu halde bizden büyük gibi görünürdü. Risalelerine yazı yazmak teklifi bana ondan gelince tereddüt etmeyerek kabul etmiştim. Yazmamak kararına ne için böyle hemen hıyanet ediverdim. Teklifin nihayet bir memur olan ve elbette tehlikeyi benden iyi düşüneceğine şüphe bulunmayan bir ciddi dosttan gelmesi mi buna sâik olmuştu, yoksa zaten *Servet-i Fünun* için ufak mikyasta bozulmuş olan oruçtan sonra artık öyle de bozuldu, böyle de bozuldu mülâhazası ile hemen iftar edivermek

sabırsızlığına mağlûp olmak için vesile arayışımın mı tesiri vardı, herhalde yazmağa başladım. Hatta perhizden kurtulduktan sonra bir iç hafifliği duyan hastalar gibi adeta bir sevinç içinde:

– Ne tehlike olacak? Ben de çocuk imişim... diyordum.

Evet, mantıken bir tehlike olmamak lazımdı, mademki risalelerde çıkan yazılar evvela Encümen-i Teftiş ve Muayene'den geçiyordu. Eğer muharrir zühul ederek memnu mevzulara temas ederse, o zaman henüz miât rakamları ile mahdut olan hazer edilecek kelimelerden birkaçını kaçırırsa bunu o encümenin vehham ve uyanık âzâsı derhal tashih etmiş olurlardı.

Bugün risalenin hiçbir nüshası bende mevcut olmadığından o zaman neler yazdığıma vâkıf değilim, yalnız bir tanesini tahattur etmemek mümkün değil. İşte o tahattur ettiğim eser bana gösterdi ki melhuz tehlikelere karşı kendi kendime tahayyül edilmiş emniyet esbâbı tamamıyla hükümden mahrum imiş.

Bu eser "Sanskrit Tarih-i Edebiyatı" oldu. Herkeste az çok cinnete benzeyen meraklar olduğu gibi bende de muhtelif edebiyatın tarihini yazmak ve bu zeminde tetebbulara kalkışmak merakı vardı. Ondan evvel ve sonra beni takip eden bu merakın sevkiyle Sanskrit edebiyatından bahsederken bizzarure Hint felsefesinden ve bu felsefeden bahsederken vahdet-i vücut telakkiyatına temas edecek bahislerden uzak kalınamazdı. Zaten bu felsefe İslâmiyet'te de hemen bütün tarikatların felsefesi değil miydi? Ve herkesçe malum değil miydi ki bütün Saray başta hükümdar ile bir tarikatın, ezcümle Mevleviyet'in sâlikidir?

O halde?...

İşte o gün Zaptiye Nâzırı'nın konağında istintak edilirken anladım ki istibdadın casus gözlerine karşı insan kendisini ne kadar perdelerle muhat görürse görsün pek büyük bir gaflet karanlığı içine gömülmüştür.

Beni çürük bir basamağa bastırarak teker meker merdivenden aşağı yuvarlamak sevincinin peşin şetâretiyle birbiri ardınca dolambaçlı, şaşırtıcı sualler çırpıştıran, ayakta adeta neşvesinden tepinerek kalemini çıtırdatan bu genç casus neler sormadı, neler kurcalamadı. Ne Rahipler Mektebi'nde ne yolda telkinat altında kaldığım, ne garp lisanlarında ne muzır kitaplar okuduğum, ne İzmir'de gazetecilikte yazdıklarım kaldı; birbirinden atlayarak, aralarında hiçbir bağ bırakılmayarak muhtelif suallerin arasına

yüzlerce isimler sıkıştırıyor, bunlarla ne zaman ve nasıl tanıştığım soruluyordu. Kimler, kimler?. Adeta bir salnâme kadar uzun fihristlerin karşısında, yalan da söylemek istemeyerek, uzun uzun hatıralarımı araştırmağa, acaba şu veya bu ismin sahibini tanımış mıydım diye kendi kendimi ayrıca içimden isticvab etmeğe mecbur oluyordum. Bereket versin bu isimlerin büyük bir ekseriyetini tanımıyordum ve derhal o yolda cevap veriyordum. Lâkin tanıdıklarım vardı: Ezcümle Paris firarileri ve Ubeydullah Efendi...

Onu da tamamen gözden kaybetmiştim, o da nerelerde idi ve neden bu istintaka karıştırılıyordu? Ben müstantik beyin hilelerine kapılmamağa karar vermiştim, pek büyük bir âsab sükûnu ile cevap veriyordum. Tanıdıklarıma dair yalan söylememekle beraber öyle suya sabuna, hususuyla kendime ve onlara dokunmayacak cevaplarla mukabele ediyordum ki nihayet bu tuzaklara düşmeyeceğime hükmolundu galiba, birdenbire bana tek bir isim yazılarak: Bunu elbette tanıyorsunuz, denildi.

Süleyman!..

Birçok Süleyman tanıdığımı söyledim, bu Süleyman'lar arasında kimin kastedildiğini sordum, tasrih edemeyerek yalnız denildi ki bu Süleyman kendilerince pek mutemet bir adam imiş ve benim mahremiyetime dahilmiş, beni hususi olarak daima görürmüş ve ben kendisine siyasî makalelerimi okurmuşum, bu makaleleri görmek isterlermiş.

Gülerek cevabımı yazdım: İstanbul'da hiçbir Süleyman tanımadığımı, binaenaleyh hiçbir kimsenin ve bu meyanda bir Süleyman'ın mahremiyetime dahil olmadığını zaten mahremiyetimde hiçbir saklanacak sır bulunmadığını, siyasî makale yazmak şöyle dursun, siyasiyata o kadar lâkayttım ki hatta elime bir gazete aldıkça siyasî makalelere tahammül edemeyerek ancak edebiyata ait yazıları okuduğumu, gizli yazılar bahsine gelince hemen şimdi taharrî memurları gönderilerek evimden ve İdare'den evrakımın tetkikini rica eylediğimi söyledim. Bu son sözümde, belki bir ecnebi idaresinde taharriyata kıyam olunmaktan hazer edildiğinden, üç kişinin başı yine bir araya gelerek uzunca görüşüldü. Nihayet o zamana kadar irad edilen suallerin hep ihzar mahiyette olduğunu anlatacak surette yine uzun bir istişareden sonra en son sual yazıldı ve sarahaten gördüm ki bütün bu isticvabın çivisi bu sualdir:

"Siz *Mekteb* risalesinde 'Sanskrit Edebiyatı Tarihi' diye bir makaleler silsilesi yazıyorsunuz. İddia ediliyor ki bu yazılarla Encümen-i Teftiş ve Muayene'yi iğfal ederek anlaşılmayacak bir şekilde memlekette maddiyyûn mesleğini yaymak istiyorsunuz. Buna ne dersiniz?.."

Cevap pek kolaydı, bu kolay cevaba biraz da alay karışırsa iyi netice vereceğine hüküm verdim. Bir mübâhase ve münakaşada gülücüleri kendi tarafına celbetmenin mahirane bir siyaset olduğuna vâkıftım.

Yazdım ki:

"Ben o edebiyat tarihini ancak edebiyat nokta-i nazarından yazıyorum, eski Hint şiirlerinden parçalar tercüme ediyorum ve bunlarda bahsolunan mabudlara dair kısa izahat veriyorum. Bunun Yunan esatirinden ve onlara dair eski Yunan şiirlerinden farkı yoktur. Bunlarla herhangi bir felsefe neşriyatı arasında münasebet aramak kedileri bile güldürecek bir icattır.. Hele Encümen-i Teftiş ve Muayene'ce bile anlaşılamayacak, o heyet âzâsını iğfal edecek bir şekilde yazılmış olması iddiası her şeyden ziyade gülünçtür. O koca heyetin âzâsı tarafından anlaşılamayan bir muammayı anlamış ve bunun mazarratını görmüş olmak iddiasında bulunan zat kimse, encümen âzâsını vazifelerinden affederek onların yerine tek başına bu zatı getirmek muvafık olur..."

Biraz hiddetle yazılan ve oldukça sert görülebilecek olan bu cevabın pek zemin ve zamana muvafık düştüğünü tevlit ettiği netice ispat etti.

Üç baş yine bir araya geldi, beraber okudular. Oturan iki zat kahkahalarını salıverdiler. Bu kahkaha ile hükmettim ki bunlar namuskâr adamlardır, genç müstantik somurttu.

Oturanlardan biri onun elinden kâğıtları alarak çıkmağa şitab etti, diğeri bana bir sigara ikram ederek tütünden bahisler açtı, beriki de hep odada bu son cevabı hazma çalışarak aşağı yukarı dolaştı.

Uzunca bir zaman sonra odanın kapısı açılarak bir sakallı ve kibar tavırlı zat girdi, arkasından kâğıtları alıp götüren zat ile...

Hep kıyam edildi, derhal anladım ki bu nâzırın kendisidir ve kâğıtlar kendisine gösterildikten sonra bana kadar gelmek zahmetini ihtiyar ediyordu:

– Beyefendi, dedi; sizi rahatsız ettik, mazur görürsünüz elbette. Bu vesile ile teşerrüf etmiş olduk. Avdet buyurabilirsiniz.

Saray'da emsalini gördüğüm kandilli temennalardan birini savurarak teşekkür ettim ve oradan seğirtiyor gibi görünmek istemeyerek ben de oldukça bir azametle çıktım.

Bundan sonra bir daha ne Zaptiye Nezareti'nde, ne başka bir yerde sorguya çekilmedim.

99

Yazı iptilası — Ahmet İhsan'ın risalesi — Kazaya siper — Hemen muvafakat — Taze bir hava — Çalılar — Muhalefet de doğuyor — Medrese, tekke — Fesahat ve belâgat erbâbı — Yeni kuvvet sermayeleri — Edebiyat-ı Cedîde — Kısa, fakat dolgun bir ömür...

İsticvap hadisesinden sonra *Mekteb* risalesi bitti, ya kapatıldı, yahut kendiliğinden kapandı, bunu iyice tahattur etmiyorum, pek iyi tahattur ettiğim bir şey varsa o da hadisenin bende mâkûs bir tesir hasıl etmiş olmasıdır. Mantıkî bir muhakeme ile düşünülünce artık bu geçirilen korkunun bende bir tenbih ve ikaz vazifesi yaparak eski kararıma ric'ati davet edeceğine hükmolunmak lazım gelirse de iptilalar; ne mantıkî muhakemenin, ne de vukuattan gelen irşadatın tesiratı ile iskât edilemeyeceğine nazaran bunların en müthişlerinden biri olan yazmak itiyadının da kolayca terkedilemeyeceğini bu vesile ile bir defa daha tecrübe etmiş oldum, hatta mâkûs bir netice hasıl oldu. Bir kere denize düşüp çıktıktan sonra artık kendisinde denize atılmak cesaretini bulanlara mahsus bir alışkanlıkla yazmak vesilelerini arar oldum.

Bu vesileyi bana Recaizade verdi: Ahmet İhsan'ın risalesi zaten üç beş küçük hikâye ile istinas peyda edilmiş bir köşecikti, orada bir dost evinde gibiydim. Ahmet İhsan genç yaşından beri kâr-güzar faaliyetiyle akranı arasında temayüz etmişti; dirayetinin ve faaliyetinin sahasını Ebussuut Caddesi'nin dar matbaası zeminine hapsedemezdi, matbaasını Hazine-i Hassa emlâkinden güzel ve büyük bir binaya nakletti, risalesine daha cazip bir kisve verdi. *Mekteb* refiklerine karşı vefakâr himayesini esirgemeyen ve Mabeyin'in iffet ve haysiyet dairesinde kalmış mümtaz erkânından sayılan Arif Bey dostu Ahmet İhsan'ı vikaye ve himaye ederdi. Abdülhamit'in garip ahlâkından biri de siyasetine âlet ettikleri-

nin fıtrat fesadından istifade, hatta bunu tenmiye ettiği gibi iffet ve haysiyete sadık kalanları da etrafından ayırmaması ve onları adeta bir hürmet hissiyle itimada mazhar etmesi idi. Arif Bey bunlardan biri olduğu için himayesi *Servet-i Fünun* için bir nevi kazaya siper vazifesini görmüştü; hatta bir aralık ve uzun bir zaman için tahsisatı Hazine-i Hassa'dan verilmek üzere Fransa'dan Napier nâmında mahir bir hakkâk getirtilerek matbaa hizmetine verilmesine o delâlet etmişti.

Recaizade, Tevfik Fikret'in *Servet-i Fünun* risalesinde yazı riyasetini deruhte ettiğinden bahsederek oraya muntazaman yazı yazmaya beni davet edince buna derhal muvafakat ettim. Ahmet İhsan'ın risalesi, Tevfik Fikret'in refakati, hele yazı yazmak fırsatı öyle cazip şeylerdi ki tereddüde imkân yoktu; buna hemen müteakiben Cenap Şahabettin'in iştiraki de inzimam edince adeta beğenilen, sevilen, beraber bulunmaktan vicdanî bir saadet duyulan dostlarla bir tenezzüh seyranına çıkıyormuşçasına ruhuma kanatlar takılmış zannettim. İstanbul muhitinin, resmî iş azabının boğucu havasından daha yüksek nezih, saf bir nesîm tabakasında emellerle dolu ciğerlerime taze bir hayat doluyor hazzını duydum.

İşte Edebiyat-ı Cedîde'nin doğuşu...

Zannedilir ki bu doğumun bir hâmil devresi vardır, değil öyle bir ihzarî mukaddemesi, hatta doğduktan sonra ismi bile yoktu. Orada toplananlar ve filiz vermeye başlayanlar bir tesadüf rüzgârının uğrağına nasılsa serpilivermiş tohumlar idi ki yine tesadüfün lütfu ile taze usarelerini besleyebilecek bir avuç toprak da bulmuşlar, oracığa tutunuvererek etrafı ihata eden çalılıklardan mevcudiyetlerini koruyabilmişlerdi.

Ah! O çalılar... *Servet-i Fünun*'da böyle bir toplanmanın ilk esmârını görünce adeta kendiliğinden hasıl olan bir ittifakla onu boğmak biçin savlet ettiler. Bu üç kişinin üçüne de muhib olanlar yok gibiydi; ayrı ayrı hissederdik ki her birimize mülayim olanlar, bizi birer birer alınca hatta sevenler vardır, bunlar pek kendilerini duyuramazlardı, sanat âleminde muvafıkların zayıf sesi muhaliflerin yaygarası arasında sarahatle duyulmaz, fakat biz bu muhteriz, bir mırıltı kabilinden müşevvik sadaları hayalen tefrit eder ve onunla cesaretimizi beslerdik. Bu üç kişi ayrı ayrı iken muhalefet de ayrı ayrı tecellilerle vukua gelirdi. Fakat onlar toplanınca muhalefet de toplanmış oldu. Sanki menfaat sahasında tabiatıyla ittifak etmiş

muhtelif ordular bu üç kişinin etrafında mütearrız bir muhasara ordusu teşkil etmiş oldu.

Bâbıâli'den başlayarak bütün hükümet devâiri mensupları alıştıkları edebiyattan başka bir yazı ile, kalemlerde kullanılan resmî lisana hiç benzemeyen bir üslûpla meydana çıkmağa çalışan bu genç ve genç oldukları için içtinap edilmek lazım gelen zümreye muhalifti; Saray basiret ve tecessüs gözünü dikmiş duruyordu; oradan mülhem olan bütün anâsır fırsata müterakkıb, ne zaman buradan bir külâh vesilesi zuhur edecek diye pusuda idi. Bütün medrese, tekke âlemi bu genç zümreyi sade fikir ve lisan an'anelerinin günahkârı değil, aynı zamanda iman ve itikat zeminlerinde mülhidane bir inkılâbın pîşdarı telakki ediyordu; hele belâgat ve fesahat mütehassısları bu hareketi lisanın inhidamına sebep olacak bir zelzele başlangıcı nev'inden karşılıyordu. Muallim Naci vefat etmişti, lisanda o da bir müceddit sayılabilirken vefatından sonra bir başka dinin vâzıı mertebesine çıkarılarak te'lîh edilen eizze gibi mutaassıp müritler bırakmıştı.

Bu kadar muhalif anâsır arasında muvafık olanları nerede bulmak mümkündü? Bâtıl an'anelerden tecerrüt maksadıyla doğmuş bir teceddüt mezhebinin gizli mabedine karanlıkta sönük bir fenerle giden yeni sâlikleri gibi bunlar Mekteb-i Mülkiye'den, Galatasaray'dan yetişmiş, oralarda yeni fikirlerle dolarak büyümüş, yahut garptan, başka bir feyz nuru almış anâsırdı ki nadir oldukları kadar muhterizdirler. Hüviyetlerini saklayacak birer örtüye bürünerek, yüzlerini göstermeyecek birer nikap takarak yavaş yavaş iltihak edenler oldu. Hatta en ziyade ihtiraz vaziyetinde bulunmak lazım gelen Saray'da *Servet-i Fünun* en kavi unsurlarını buldu. Ali Ekrem, A(yın) Nâdir; Ahmet Reşit, H. Nâzım imzaları ile bu muhatarâta maruz zümreye geldiler ve ona yeni bir kuvvet sermayesi ilave ettiler. Süleyman Nazif Bursa mektupçuluğundan saklı bir imza ile, Süleymanpaşazade Sami babasının unvanını bir tehlike addederek ancak Süleyman Nesip ismi ile gelip bu yeni yolun kervanına katıldılar. Daha cesur olanlar vardı, bunlar daha gençtiler, bî-perva ve gençliğe mahsus bir atılışla daha yaşlıların etrafını aldılar, ilk harp sırasına yeni mezhebin imanıyla dolu göğüslerini gerdiler. Ahmet Şuayip, Hüseyin Suat, Hüseyin Sîret, Ahmet Hikmet, hatta Celâl Sahir, Faik Âli... Fakat herkesten ziyade, hatta ilk üç yaşlıdan daha büyük bir iman cesareti ve mahsul mebzuliyeti Hüseyin Cahit ve Mehmet Rauf vardı.

Bir yandan zümre büyürken tehlikeyi büyüyor görünce daha sıkı toplanmağa lüzum gören muhalefet on misli büyüyor ve taarruz hattında daha müessir hücum silahları kullanmağa başlıyordu. Saray'ın vehim hilkatinde de daha fazla bir gıdıklanış vardı.

Edebiyat-ı Cedîde'nin ilk mazhariyeti böyle bedbahtane idi; fakat ne kadar bedbaht olursa olsun sarahaten garp temayülleri, oradan istifaza için izharından çekinilmeyen akideleri, bütün gençliği yavaş yavaş cezbetmeye başlıyordu. Elbette bu bir muvaffakiyetti. Yeni edebî din günden güne sahasının büyüdüğünü görmekle ilân-ı zafer edebilirdi. Ve bu o kadar az bir zaman içinde oldu ki bunu ancak gençlik fikrinin o zamana kadar pek susamış olmasına ve bu serin pınarın kaynadığını görünce oraya koşmak için tereddüt etmemesine hamletmelidir. Yukarıda kaydedilen isimler taaddüt ederken asıl yazı yazanların okuyucuları, onların sevicileri çoğalıyordu. Faaliyette olanlar belki azdı, fakat onlara dost olmaya başlayanlar günden güne artıyordu.

Edebiyat-ı Cedîde?... Bu isim de nereden çıkmıştı? Bunu hiçbir zaman layıkıyla izah edemedim. Bu bir istihzadan çıkmıştı. Edebiyat-ı Cedîde, sonraları edebiyat tarihiyle iştigal edenlerin Tanzimat Edebiyatı dedikleri Şinasi ve Namık Kemal mektebinin unvanı idi ve Recaizade ile Abdülhak Hâmit'in yürüttükleri hareket-i edebiyeye izafe edilmişti. Güya yeniliğe bir kat'î had tayin edilebilirmiş, artık o Edebiyat-ı Cedîde'den sonra başka bir teceddüt hareketine mesağ yokmuş gibi yine ondan inşiab eden, onun ancak tersim ettiği bir geniş yola korkusuzca dalan zümreye gülünç bir unvan vermek istendi. Kim bilir hangi muhalif tarafından ortaya "Yeni Edebiyat-ı Cedîde" alayı fırlatıldı ve artık bunu bütün muhalifler dillerine doladılar. Yeni Edebiyat-ı Cedîde dediler, yere attılar, Yeni Edebiyat-ı Cedîde dediler, kollarından tutup kaldırdılar, yine attılar ve bu atış kaldırış arasında yeni sıfatı kendiliğinden düştü, ortada bir Edebiyat-ı Cedîde kaldı, bu unvanı onun bânileri addedilenler de kabul ettiler ve öylece bütün varlığında zamanın gelecek yeniliklerine pek tabiî bir tekâmül nazarıyla bakan Edebiyat-ı Cedîde bu unvanla kısa, fakat dolgun ömrünü yaşadı.

100
Nasıl birleşildi? — Bir elin işareti — Üç dosttan birincisi — İkincisi, üçüncüsü — Aralarındaki bağlar — Garba doğru — Köprü'den sonra yolun amelesi — Gelecek nesiller

Başka sanat, ilim ve fen, edebiyat zümreleri nasıl teşekkül eder, müessis âzâ arasında evvelden bir fikir ve meslek teatisi olur mu ve bu iptidai anlaşmadan sonra esasat ve nazariyatı tespit edecek bir mukavele akdolunur mu, velhasıl bir cemiyet-i hafiye gibi bir ittifaknâme imza edilerek âzâ merasim-i mahsusa ile bir ahdüpeymân rabıtası ile yekdiğerine bağlanır mı, bunu bilmiyorum, bildiğim bir şey varsa kendisine bir unvan zahmetini bile rakiplerine bırakan ve bu isme tesahüb etmekte bir izzet-i nefis meselesi görmeyen Edebiyat-ı Cedîde âzâsı birbiriyle temas etmeden evvel birleşmiş oldular. Evvelce temas etselerdi de edebiyat âleminde yeni bir hareket ibdama teşebbüs etselerdi belki birleşmiş olacaklardı. Onlar hatta yeni bir yolun ilk hatvelerini atmak üzere seferber olduklarına bile vâkıf değillerdi. Sadece bir el:

– Çocuklar, siz yazı yazsanız a, işte size sahifelerini açan bir risale; diye Ahmet İhsan'ın haftalık musavver mecmuasını göstermişti. Bu el birinin üstadı, ikincisinin edebî telekkiyatta bir rehberi, üçüncüsünün ilk adımlarında bir hâmisi olmuştu; ve üçü tarafından da hürmetle öpülecek nezih ve mübarek bir eldi. Derhal onun işaretine mutavaat ederek oraya gittiler.

Zaten üçünün arasında ne şahsen, ne hulkan, ne de mevkian bir müşabehet de yoktu; biri İstanbul'dan çıkmamış, Galatasaray'ın dört duvarı arasında müphem emeller besledikten sonra hayata çıkınca onu hayalinden o kadar uzak görmüştü ki Bâbıâli'de ciğerlerine muvafık bir hava bulamayarak boğulacağına hükmetmiş, bir maden kuyusunda müsemmim bir hava yutmuş gibi kendisini dışarıya atarak, biraz sersem, biraz şaşkın, bu memlekette nasıl yaşayabileceğinde mütehayyir, sarfedilmeğe vesile bulunmayan zengin kuvvetlerini hapsede ede dolaşıyordu; bütün rü'yet âfâkı, mektebin hakikate varamayacak emelleriyle memleketin her ümidi gırtlağından tutup sıkan idaresinin arasında bir karanlık köşeden ibaretti; onda parlak ne varsa, ruhunun içinde kaynayan bir güneş galeyanıyla nasıl bir hayat tutuşuyorsa, o müebbeden tazyik olunmağa, derinlere gömülmek lazım gelen bir ceset gibi mezarının

üzerine yığın yığın toprak atılmağa mahkûm idi; kendisine böyle bir teklifte bulunulunca onu bir müddet için avunulacak bir eğlence kabilinden aldı.

İkincisi hiç fütur ile kırılmış değildi. O her şeyden evvel bir fen adamıydı, bir ilim sâlikiydi; bunun yanında, belki daha derinde onun sanata, şiire, fikir ve hayale öyle bir iptilası vardı ki mektepten ve memleket muhitinden çıkıp da kendisini geniş bir sahada, ne cinsten olursa olsun bütün emellerine cevap veren ufuklarla muhat görünce tıp teşrihhanelerinden Montparnasse mahfillerine, kimya tecrübegâhlarından edebiyat ve sanat cemiyetlerine koşmuş, kolları kucak kucak görgü ve servetleri toplayarak, ne topladıysa onu yutarak, bu koşuşmalardan yorgun, fakat her yoruluştan fazla bir kuvvetle sıyrılarak, memlekete avdet etmişti.

Üçüncüsü nihayet bir taşra çocuğu idi, garp âleminde ufak bir gezintiden ibaret kalan müşahede sermayesi onu doyurmaktan ziyade aç bırakmıştı; ne görebildiyse, kitap sahifelerini çevirirken o kısa mesafenin arasından hayalinde görmüştü ve bu gördüklerinin hiçbiri muayyen bir şekil almamış, sabit bir şe'niyet bulmamıştı; kendisinde bir kanatlanma kabiliyeti var zannında idi; belki bir karınca gibi, belki bir kelebek gibi, herhalde bir kartal değildi. Oradan oraya uçuşmağa çalışırken kendisine ilişilecek bir çatı kenarı gösterilmişti, oraya ilişti, o kadar...

Hatta bunların arasında bir sanat karabeti bile yoktu, fakat buna mukabil sanatta zevk ittifakı vardı. Bu ittifak belki buluşmağa kâfiydi, fakat onları bağlayan ve birbirine sevdiren başka karabet noktaları vardı. Bunlar o kadar kolay telhis olunamaz.

Memlekette esen zulüm rüzgârından, idarenin her köşesine sokulan mesâvî zehirinden, vatanın muhakkak vukua gelecek tehlikelere mukavemetten âciz vaziyetinden, üzerine gittikçe daha siyah bulutlar yığılan istikbalinden mütevellit derûn azabı denilse bu noktada yalnız onlar değil herkes müttefikti, hatta ahvâlin bu revişinden istifade edenler bile birer birer alınınca onlar da bu noktada ittifak ederlerdi. Nitekim on sene sonra Meşrutiyet ilân edilince yirmi dört saat zarfında bütün kalplerin bu noktada ittifakı görüldü, yalnız yirmi dört saat... Ne ise bu da bir ittifak ve ittihat saatiydi. Bu mukarenet zeminini bir tarafa bırakmak ve "Servet-i Fünun" zümresini teşkil eden anâsırın birleşme noktasını münhasıran sanatı ve edebiyatı telakki tarzında toplamak lazımdır itikadındayım.

Onlar her şeyden evvel lisanlarını öğrenmiş olmak fırsatını bulmuşlar ve bu lisanda vücuda gelebilen âsâr-ı edebiyeyi baştan başa tanımışlardı, derin bir sanat ihtiyacıyla edebî tecelliyatın her safhasından tezevvuk esbâbı araya araya geçip de bu seyranın sonlarına gelince görmüşlerdi ki kendilerini tatmin edebilecek kâfi bir sermaye toplayamamışlar. Şark muhtaç oldukları edebiyatın mestî kâsesini onlara sunamamıştı, bunu garpta buldular. Ve bir kere de bulunca artık kana kana onu içmeğe koyulmuşlar ve adeta sarhoş olmuşlardı.

Onlardan evvel de Türk edebiyatı garba teveccüh istidadı göstermişti, fakat ne küçük bir sahada!.. Jean-Jacques Rousseau'dan beş on sahife, La Fontaine'den birkaç efsane, Volney'den mekteplere mahsus bir müntehabât mecmuasında tesadüf olunmuş bir parça; mecmuu ona bâliğ olmayan fena tercümelerle facialar, hikâyeler, Ahmet Vefik Paşa'nın Molière tatbikleri bütün garptan edilen istifazanın yekûnunu teşkil ediyordu ve garp kütüphanelerinden fikir hazinelerini doldurmağa vesile bulanlar bunu kendileri için saklayarak harice bir şeyler sızdırmıyordu.

Eskiler değil hatta, garpla ülfetleri arttıkça, yeniler, Şinasi mektebinin üstatları bile, onları daha başka bir edebiyat ufkunun açılmasına ihtiyaç hissetmekten alıkoymuyordu. Onların bir hâtime değil mâziden istikbale götüren bir köprü olduğunda müttefik idiler; bu köprünün pek muhteşem, pek muazzam bir şehrah olduğuna da imanları vardı, bunun içindir ki onu bina edenlere samimi bir hürmetleri vardı ve bilâ-tereddüt üstat payesinde, hatta mürşit sıfatında ihtiram gösterirken buna onları yükseltmekten ziyade kendilerini kadirşinas evlat kabilinden tebcile şâyan gençler mesabesinde saydıracak bir şey nazarıyla bakarlardı. Fakat köprünün öte tarafında açılacak yol hangi kolların eseri olacaktı? Bu kolların kendi kolları olacağına inandıklarını farzetmek onlara hiç malik olmadıkları fazla bir nefis itimadı atfetmek olur. O yol ne üç beş kişinin, ne üç beş neslin cehdi eseri olamazdı; uzun zamanlar geçmeliydi, birbirini koşarak takip eden nesiller hep oraya pazılarının genç kuvvetlerini getirmeliydi; bunu bilirlerdi. Hiç mağrur değildiler ve kendi yapabilecekleriyle artık yapılacak işin bitmiş olacağını farzedecek kadar kısa görüşlü, dar düşünüşlü olmadılar. Köprüden sonra yolun sarahaten garba doğru uzanmasına iman etmişlerdi, o kadar... O imanla yolun inşasına yarayabilecek taşları sırtlarının

kuvveti nisbetinde getirip güzergâhı tersim etmeğe başladılar. Bunu yaparken ne yapacaklarını da iyice söyleyemezlerdi, yapabildiklerini de yaptıktan sonra büyük bir iş görmüş olduklarına inanmadılar. Kendilerinden sonra gelen ve daha gelecek olan nesillerin bu çöl ortasından geçecek meyve ağaçlarıyla sâyedar yolda o kadar uğraşacak işleri var ki...

İşte bunun içindir ki bir tesadüfle toplandıkları gibi yine tesadüfün sevkiyle emekleye emekleye yürümeğe başladılar. O sırada kendilerine: "Bir hatt-ı hareket tayin ediniz, yeni teşebbüsünüzün esas noktalarını göstererek yapmak istediklerinizi söyleyiniz..." deselerdi şaşıracaklardı. Hatta Edebiyat-ı Cedîde denilen şu zümre bu yeni toplantıda bir garp temayülünün tecelliyatı görüleceğine dair bir mukaddemeye bile lüzum görmedi, bunu aklından geçirmedi, aklından geçseydi bile bu arzuya müsaade etmezdi; nasıl edebilirdi ki derhal ağzının içinde dönmeden evvel dilini koparırlardı.

Bu satırları yazarken düşünüyorum ve gülüyorum, o sırada Tevfik Fikret ve yeni refikleri mesela bugünün genç nesilleri tarafından çıkarılan risalelerin ilk nüshalarında haber verdikleri gibi niyetlerini, maksatlarını izah eder bir başlangıç makalesi yazmağa teşebbüs etselerdi, işte Edebiyat-ı Cedîde'yi doğmadan öldürmek için pek iyi bir çare bulmuş olurlardı...

101
Geçmiş zamana bir bakış — İdare-i maslahat — Türk'ün kanı — Bayramların ferdâları — Para dilenciliği — Hicran gençleri — Bedbin edebiyat — Ermeni ihtilâlinin ilk emarelerinden — Tehlike ta İstanbul'un içinde — Bahtı kara bir nesil — Bir tezat

Tarih yapmak dâiyesine kalkışmamakla beraber, bugünün istikbale ümitle koşan çocuklarına ve gençlerine o zamanın maneviyatını göstermek için o bedbaht nesli ihata eden yeis ve fütur esbâbına seri bir işaret yapmak müfittir.

Mâziden tevarüs ettiği müzmin marazları zecrî ve kat'î tedbirlerle tedaviden daima çekinerek, belki kendisince mazeret olarak buna çare bulunamayacağına câhip olarak Abdülhamit idaresi hep müşkülleri muvakkat sükûnlara kalbetmekle mutmain olur,

tabir-i mahsusu ile idare-i maslahatla kendisine bir nefes almak imkânını bahşettikçe bunu kâfi bir muvaffakiyet addederdi. Ecdadından müntakil yaraları ince bir deri ile örten merhemlere yaşamak için yegâne şifa sebebi nazarıyla bakan bir hasta gibi vücudunu yavaş yavaş kemirmekte devam eden ve yer yer patlayarak birikmiş taaffünlerini döken yaraları ile memleket serâpâ illetlerle örtülü idi. Makedonya hareketleri, Yemen isyanları, Girit ihtilâlleri birbirini takip eder; biri söndürülürken öteki tutuşur ve her yanan noktaya Türk'ün mebzul kanı su gibi akıtılırdı. Bitmez tükenmez yangınlara, bitmez tükenmez bir biçare kan... Bütün cihan siyaseti nihayet elbette biteceğine hükmolunan bu kanın son damlalarını görmek miâdını mütekarrib bir fırsat addediyor, pençeler uzanıyor, tırnaklar ve dişler keskinleşiyordu. Daima bir harp tehlikesi ufkun bir tarafında siyah bir küme şeklinde dururdu, bu kümeden yalnız bir tehdit çıkmazdı, tehdidin fiile geçmesi de vâki idi. O zaman yine Türk'ün kanı mebzuliyetle akar, bir Dömeke zaferi için bir ordu feda edilir ve netice sanki müthiş bir hezimet ve mağlûbiyet şeklinde tahakkuk etmişçesine mâkûs olurdu.

O zaferin mestîsiyle ve Recaizade başta olarak hep bir arada bulunmak ihtiyacıyla Ahmet İhsan'ın matbaasında nasıl sevinçten çırpındığımızı tahattur ediyorum, sonra o sevinçten ne meyus uyandık!.. Sevinmek için beşerî bir ihtiyaçla böyle zamanın muvakkat muvaffakiyetlerini birer bayram yapar ve her bayramın ferdâsında bir matem günleri silsilesi geçirirdik.

Donanma Haliç'te çürürken, ordu kendi kendisini fitne ve fesat zehri ile kemirirken, bütün idare cihazı hile ve desise, sirkat ve irtişa, iftira ve telvis ağları içinde atalete mahkûm kalmış, milletin her sahada faaliyet ve kabiliyet kuvvetleri iflâs etmişti.

Vatanın katıksız kalan ekmeğinden son lokmalar doymak bilmeyen ağızların içine atılırken devletin maliye nâzırları her türlü nefis izzeti ve hükümet haysiyeti kaygılarını unutmağa mecbur olarak askeri doyurmak, memurlara üç ayda bir maaş verebilmek için ecnebi şirketlerinin, bankaların kapılarını çalarlar, gene bu memleketten para kazanan bu müessesâttan dilenmek zilletini ihtiyar ederler; ve bu garip sergüzeşt sefarethanelerde, ecnebi mehafilde, düşman matbuatında tezyifkâr kahkahalarla, zehirnâk makalelerle uzun bir müddet çalkanır dururdu.

İçi dışı böyle saatten saate yıkılmağa müheyya duran vatanın üstünde de daima Rusya'nın mehîb heyulası bir fırsata muntazır dururdu; ondan kaçınmak için ziyafet dakikasını bekleyen rakiplerinin himayesine iltica ederek, berikilerde bir tehdit emaresi görüldükçe bunu bertaraf etmek için ötekinin kucağına atılmak ihtimalini siper yaparak helecandan helecana, kâbustan kâbusa yuvarlanıyorduk. Bütün bu ezalar kâfi değilmişçesine gün geçmezdi ki Türklüğün içinden birer başka kavmiyet iddiası çıkmasın. Bir Arap, bir Arnavut, bir Laz, bir Kürt meselesi ve hepsinden daha müz'iç, hepsinden daha müşevveş bir Ermeni meselesi vardı ki vakit vakit birbirini tutuşturarak memleketi umumi bir yangın içinde sarardı; o zaman hükümetin boş hazinesi yorgun ve bezgin askerini oradan oraya koşturmak, Yemen illerinde, Arnavutluk kayalıklarında, Zeytin Dağları'nda kemiklerini dağıtmak için çare icat ederken her şeye rağmen vatanına meftun olan, onun mahrum aşkıyla yanan kalpler de, sızlaya sızlaya, Türk'ün her tarafta inkâr edilen davasının matemini tutardı.

İşte biz bu devrin hicran içinde doğmuş, yetişmiş, hayata gözünü ölüm nefesleri içinde açmış gençleri idik; ve bunun için taze yaşımızın şetâretini ancak kendimizi ve etrafımızı unutabildikçe duyar ve şayet gülmeğe kuvvet bulursak, akabinde utanarak mateme avdet ederdik; gene onun içindir ki o zamanın edebiyatı her şeyden ziyade bedbin oldu.

Memleketin umumi manzarası böyle siyah bulutlarla mahmul iken edebiyat ve matbuat denen mini mini bardakçığın küçücük fırtınasında ne ehemmiyet olabilirdi? Fakat sanki başka mühim endişelerle uğraşmağa vakit bulmasınlar diye erbâb-ı fikir ve kaleme bu fırtınanın ekseriyet üzere güldürücü, eğlendirici, hulâsa iğrendiren şeyleriyle beraber oyalayıcı bir eğlence bırakılmıştı. Evin içinde bir ölümün sekeratı matem hazırlarken bahçede birdirbir oyununa sevkedilen çocuklar gibi biz gençler yazı âleminin daracık meydanında yumruk güreşine bırakılmıştık. Genç nesil burada kuvvetini serbestçe sarfedebilirdi.

Serbest?... Bu kelimenin de mânâsını layıkıyla anlamak icap eder. Bundan bahsetmeden evvel Ermeni vakayii ile ilk temasıma ait bir hatırayı kaydetmek isterim.

Ailenin temel direği ortadan kalktıktan sonra onu terkib eden ecza yavaş yavaş çözülen ve çözüldükten sonra yer yer eriyen buz

kütleleri gibi dağılmıştı. Uşak'tan sonra İzmir, İzmir'den sonra İstanbul ve kısmen şurada burada mukadderatını takip eden kollar... Bazen bunları araştıran hayalimin cevelânları şarktan garba, şimalden cenuba giderken yorgun düşerdi.

Aile havasını gidip teneffüs etmek bir ihtiyaç idi ki bunu bazen, tekrar İstanbul'da halı ticaretgâhını tesis eden babamı yahut zevci Cemiyet-i Rüsumiye âzâlığına tayin edilince İstanbul'a nakl-i hane ederek Gedikpaşa'da bir evde ikamet eden halamı görerek tatmin ederdim.

Bir gün gene işten kurtularak Köprü'yü geçmiş, Bâbıâli Yokuşu'nda kitapçılara uğrayarak Cağaloğlu'na doğru yönelmiştim. Bâbıâli'nin etrafında ve önünde bir kalabalığa tesadüf ettim ve bunun ne olabileceğini düşünmeyerek yoluma devam ettim. Gedikpaşa'nın büyük caddesine inen yokuşlardan birine girdim ve halamın evine gittim.

İki sokağın iltisak noktasını teşkil eden köşede bir odada pek zarif ve fikren her şeye uyanık pek zeki bir hanım olan halamın aile hâtırâtına dair sohbetinin lezâizine müstağrak iken birdenbire sokakta bir gürültü ile silkindim. Gürültü bir koşuşma patırtısı ile ve bir fena haykırışma ile yaklaştı, ikimiz de kalkarak telaşla köşe penceresinin önüne geldik ve sokağa bakmak istedik. Aynı saniyede irkilip ikimiz de bir adım geri attık, bu gürültü onu yapan kalabalıkla beraber tam odanın köşe penceresinin önüne gelmiş ve orada durmuştu.

Sırtını evin duvarına dayayan, elinde uzun bir Karadağ tabancasını etrafına tevcih ederek tehdit eden yüksek boylu, siyah elbiseli bir delikanlı ve onun etrafını çeviren beş on mahalleli ile bir zaptiye neferi gördük. Bu bir Ermeni genci idi ve öyle anlaşılıyordu ki bu memleket halkından değildi.

Bir dakika her iki taraf bir tereddüt ânı geçirdi; biz orada mıhlanmış, müterakkib bir facianın vuku bulacağı sahneden ayrılmıyorduk. Bu bir dakika pek uzun sürdü, çember daralmak istidadında iken uzun tabancadan birbirini müteakip kurşunlar vızladı; fakat çemberden düşen olmadı, buna mukabil yüksek boylu, siyah elbiseli mütaarrızın üzerine başı takkeli, kısacık boylu derviş kıyafetinde bir adamın sıçradığını ve karşıda bir evin penceresinden kapılmış bir saksıyı kafasında parçaladığını gördüm; sonra o birden yere yıkıldı; bir dakika daha geçti ve orada saksı kırıklarından başka bir eser kalmadı.

Bir eser kaldı, o da benim gözlerimin içinde... Ancak o vakit anladım ki ve sonra tafsilâtını okuyarak öğrendim ki benim Bâbıâli civarında gördüğüm kalabalık Ermeni İhtilâli'nin ilk fiilî tezahürlerinden pek mühim bir mukaddime idi. Artık kanaat hasıl etmek lazım geliyordu ki memleketi ihata eden tehlikelerden bir büyüğü, belki en büyüğü, Arnavutluk'ta, Makedonya'da, Yemen'de değil, ta memleketin ciğergâhında, İstanbul'un her sakin evinin penceresi önündedir.

İşte o geçmiş zamanın gençleri böyle hem dışından, hem içinden çürüyen, ne vakit yıkılacak diye beklenen bir yurdun bahtı kara çocuklarıydı. Bugünün önü açık, başı yüksek nesli ile ne acı bir fark!..

102
Muhalefet başları — Garba husumet — İsmail Safa — Süleyman Nazif — Hüseyin Rahmi ile Ahmet Rasim — Nasıl ileri gittiler? — Ağır bir isnat — Ahmet Mithat — Baba Tahir — Saray'ın mantığı

Bu yazılarda ne edebiyat tarihi, ne de sanat ve lisan tenkidi yapmağa kalkışmak niyetinde olmamakla beraber bir ömrün hatıraları arasından geçerken bir musahabe hududunu aşmaksızın daireyi az çok genişletmekte de bir beis görülemez. Bugün ric'î bir nazarla o zamanın edebiyat ve matbuat münakaşalarına, hususuyla Servet-i Fünun zümresi etrafında vukua gelen muhacemâta bakınca bunları daima gülünç ve ekseriyet üzere iğrenç bulmakta tereddüt edecek bir edep müntesibine tesadüf olunamaz.

Her şeyden evvel mühim şahsiyetlerin bu yeni edebî harekete karşı aldıkları vaziyeti hatırlamak lazımdır:

Şiirde Muallim Naci'den sonra müridi ve peyrevi Şeyh Vasfî de ortadan çekilince muhâcim kafilesinin başında asıl ismi Faik Esat olan Andelib ile Müstecâbîzade İsmet vardı ki her ikisi de bizlerle şahsi münasebata girişmekten daima uzak kalmışlardı. Kudema edebiyatına vâkıf ve onunla iliklerine kadar yoğrulmuş olan bu iki şair an'anelere mutaassıbane bir meclûbiyetle sadık kalmakla beraber lisan hususunda Muallim Naci'nin gösterebildiği kadar yeniliklere de cesaret ederler, fakat şarktan gözlerini çevirmeğe affedilemeyecek bir günah nazarıyla bakarlardı. Lisanda ve nazımda

kuvvetleri, ne kadar teessüf edilir ki, bir taassup neticesiyle tamamen menfi kalmış; ve bu kuvvetleri, daha ziyade teessüfe değer ki, müspet olarak, ancak garba teveccüh ve sanat telakkisinde teceddüt hamlelerine karşı taarruz şeklinde istîmal etmişlerdir.

Bu ikisinden elbette çok yüksek bir şahsiyet olan ve nazmın, lisanın hakkıyla bir üstadı olan İsmail Safa sanat nazariyatında ve edebiyat telakkiyatında bizlerden ziyade onlara daha yakın olmakla beraber, kendi meşrep ve mizacına tamamen tevafuk etmese bile güzel ve iyi olan şeylere karşı fıtrî temayülü kendisini onlara değil bizlere yaklaştırmıştı. Hepimizle dost olan bu şair her şeyden ziyade bütün mânâsıyla iyi bir adam idi; bize geldikçe, aramızda cereyan eden bahisleri dinlerken, yazılan şeyleri okurken onda öyle bir ibtihac görülürdü ki, tabir-i mahsusu ile öyle ez-cân ü dil gülüşleri olurdu ki onu hiçbir zaman bizden gayrı addetmemiştik. Kendisi de öyle farzeder ve ne yazarsa *Servet-i Fünun* sahifelerine verirdi. İşte diğerleriyle onun arasında fark burada idi: Bir tarafta haset ve garaz, taassup ve tecellüd zehirlerini kusarken o saffetinin, samimiyetinin, her şeyden evvel iyiliğe ve güzelliğe olan meftuniyetinin şevk veren gülüşlerini getirir, yeni edebî hareketin fütur havasına bir serinlik serperdi.

Süleyman Nazif de böyle idi, daha bidayette derhal iltihak etmekte tereddüt etmedi; lisanda bütün kuvvetini kudemadan alan, kaleminin şiddet ve mehâbetini Namık Kemal'den tevarüs eden, bu bir bürkân kadar taşkın fıtrat sahibi, bir küçük şüphe dakikası bile geçirmeden teveccüh edilecek ufkun garpta olduğuna iman ederek Edebiyat-ı Cedîde zümresine koştu.

Muhalifler arasında bugün isimleri kaydedilecek daha kimler vardı diye ararken iki isim üzerinde tevakkuf etmelidir:

Hüseyin Rahmi ve Ahmet Rasim... Bunlar muhalif miydiler? Zannetmiyorum. Hüseyin Rahmi herkesle beraber bizi de teshir eden hikâyeleriyle bizce daima bir dost sayılmıştı, fakat bir dost ki kendi merdümgirizliğiyle, inziva-güzinliğiyle her zaman uzaklarda kalmayı tercih etmişti. Son zamanlarda bir mülâkat esnasında Edebiyat-ı Cedîde erkânının kendisini mezheplerine bîgâne addedeceklerine kanaat ederek onlardan ayrı kalmak cihetini iltizam ettiğinden bahsetmişti, galiba... Bunu bir latîfe olarak söylemiş olduğuna inanıyorum, zaten o zamanın münakaşalarında Hüseyin Rahmi'nin ufak tefek iğne darbeleri olmuşsa, ki zannederim ol-

muştu, bunlar da bir latîfe derecesini geçmemiştir. Şaka yapmakta bu derece üstadane mahareti olan bir kalemden gelen latîfelere gücenmek mümkün müdür ki ona karşı bizde bir güceniklik kalmış olsun? Ahmet Rasim'e gelince, o her vakit bizim aramızda idi ama asıl *Malûmat* sahibinin yanında idi.

Bu iki zıddı nasıl telif ederdi? İmkân haricinde gibi görünen bu muvaffakiyetin sırrını onun sanatında ve kalbinin saffetinde aramalıdır. Ne zaman onun bir çimdiğini yesek canımızın acıdığına dikkat etmeyerek dönüp gülerdik. Mizahı o kadar ince, istihzası öyle zarif, itirazı doğru ise o doğruluğu hemen kabul ettirecek öyle hoş, yanlış ise öyle tuhaf idi ki yazdıklarından en ziyade zevk alan gene bizler olurduk. Onunla münasebatımızda adeta sahnede kavga ettikten ve oyun bittikten sonra kol kola yemek yemeğe giden temâşâ sanatkârları gibiydik.

Eğer muhalefet bununla kalsaydı, bu bir eğlenceden ibaret kalırdı, fakat öyle olmadı, etrafa sirayet etti. Hiçbir risale çıkmazdı, hiçbir gazete nüshası ele alınmazdı ki onda Edebiyat-ı Cedîde yazıcıları iftira ile, ekseriyet üzere şenî tabiri az gelecek taarruzlarla iz'ac edilmesin. *İkdam* gazetesine Paris muhabirliği yapan Ali Kemal ta oradan hasedini kusarken, hepimizin memleketimizin irfan hayatında bir baba hükmünde telakki ettiği Ahmet Mithat bile bu yeni hareketin etrafında koparılan gürültüye kapılarak, ne o hareketin mahiyetini düşünmeye, ne de kendi tarafından o yolda bir hücumun muhtemel avâkıbını ölçmeğe lüzum görmeyerek, elbette bir fena niyetle değil, fakat bizi her taarruzdan ziyade ürküten bir isnat ile muhalefete kuvvet vermiş oldu.

Bu isnat şu idi: Edebiyat-ı Cedîde zümresinde vukua gelen teşebbüs bir décadent hareketi idi ve bu da anarchisme demek idi. "Dinamo" ile "dinamit" kelimelerini karıştırarak memleketi elektriğin nimetinden mahrum bırakan bir devirde, vehme dokunacak teşebbüslere, hareketlere delâlet edecek kelimelerin gölgelerini bile lisandan süpüren bir Saray'ın nazarında ihtilâllerin en müthişi olan bir hareketle itham edilmek öyle korkunç bir şeydi ki bunu görünce hep alnımızda soğuk terler hissettik.

Ahmet Mithat elbette bunu düşünmeden yazmıştı ve galiba nedamet etmiş olacak ki ondan sonra sustu; hatta bir iki vesile ile yeni hareket muharrirlerine ve bu miyanda bana teşvikkâr sözler de yazdı.

Asıl muhalefetin hareket çarkı Baba Tahir'in elinde idi.

Bu adam kimdi? Nereden çıkmıştı, nasıl sivrilmişti, nereden kuvvet almıştı?... Tercüme-i hâli türlü rivayet ile muhat olan ve uzun bir zaman İstanbul'u titretenlerin arasında en ziyade gürültü yapan bu adamın hayatını hiç kimse sıhhatle bilmemekle beraber mahiyetini herkes bilirdi. Şahsen pek yakışıklıydı; uzun bir boyu, geniş bir gövdesi, parlak gözleri, altın köstekli gözlükleri vardı; cahil derlerdi, fakat cesurdu, sesi yüksekti, sözü dikti, çok kazanır, bol sarfeder, iyi giyinir, arabada yaşardı. Muvaffak olmak için bunlar fazlasıyla kâfiydi. Galiba Saray'a öyle inandırmış idi ki *Servet-i Fünun* karşısında bir *Malûmat* bulunmak lazımdır. Sarayca daima şüphe altında tutulan ve *Servet-i Fünun* yazıcılarına riyaset eden Recaizade'nin karşısına Saray'ca itimadı haiz bir kuvvet bulundurmak icap etti, bu kuvvet Baba Tahir oldu.

Bu, Saray'ın mantığınca pek doğru bir muhakeme idi. Daha basit bir iş Edebiyat-ı Cedîde hareketini tatil etmek olurdu, fakat galiba hareketin mahiyeti anlaşılıncaya kadar beklemek muvafık görülmüştü. Belki de bu işi layıkıyla düşünen de yoktu, ortada kazanılacak bir para oyunu vardı, bunu Baba Tahir düşündü. Bu yeni hareketin durdurulması saati Edebiyat-ı Cedîde doğup büyüdükten sonra çalmak mukaddermiş.

103

Mukavemet sermayesi — İstihfaf — En ziyade kızan — Kızdıktan sonra gülen ve güldüren adam — Aldırış etmeyen adam — Asıl çekemedikleri — Berrak pınar — Nelere ilişirlerdi — Nâşirlere hücum — Her yerleşmiş kaideye isyan eden nesir — Çetrefil — *Malûmat*

Bu kadar müsait olmayan şartlarla çevrilmiş beş on kişilik bir zümre, kuvvetini nereden alıyordu? Her şeyden evvel fütura mağlûp olarak zaten censure kemendinin günden güne daha sıkışıp boğmağa çalıştığı kalemlerini bir daha ele alınamayacak gibi kırıp bir tarafa atmaktan onları vikaye eden bir mukavemet sermayesi vardı ki ancak sanata çılgınca aşklarının kaynağından geliyordu. Sonra birbirinden alınan cesaret numuneleri tezelzüle uğramak

istidadını gösteren azmine taze bir hayat şarabı sunuyordu. Fakat asıl kuvvetlerinin membaı muhalefetin çirkinliğinde, kötülüğünde, pisliğinde idi. Ona karşı en iyi mukabelenin, bütün duyulan yeis ve kesel duygularını bir istihfaf tebessümünün altında gömerek, tutulan yolda devam etmek olacağında zımnî bir ittifakla birleşmişti.

Zaten bu istihfaf hissi pek de gösterişten ibaret değildi. En az tarize uğrayan Tevfik Fikret'ti. Fakat en ziyade kendisini teessüre ve hiddete kaptıran da o olurdu. Fıtratında daima kendisinden ziyade başkalarını düşünen bir haslet olduğu için refiklerinin muvaffakiyetiyle en ziyade sevinen, ne zaman onlardan güzel bir parça gelse onu önüne geçene bir vecd içinde okuyan bu adam ne zaman gene etrafındakilerden birine fena bir tarize tesadüf etse sinir buhranları geçirirdi. Fakat bu hiç sürmez, arkasından bir aksülâmel başlayarak her vakitten ziyade parlayan bir şevkle ve ekseriyet üzere pek tuhaf olan ve bizi saatlerle güldüren kelimeler bularak bu tarizin zehirli nefesini matbaanın samimiyet ve muhâlasat havasından siler süpürürdü.

Cenap?... Onun kızdığına, en ağır tarizlere karşı bile köpürdüğüne tesadüf etmedim. O zamanın Cenap'ı, gözlerimin önünde, her şeyi gülünecek tarafından alan felsefesiyle, başkalarının pek ciddi telakki edecekleri münakaşaların içinden gençliğinin bitmez tükenmez şatır ve kıvrak kahkahalarından birini salıvererek çıkan hâliyle, kendisince kat'olunmağa karar verilmiş yolun önüne bir taş atılırsa bunu bekliyormuşçasına bir omuz silkintisiyle üstünden atlayarak öteye geçen azmiyle, şu dakikada görüyor gibiyim; son zamanlarına kadar hep böyle idi.

Uzun seneler, onun ne gençliğinden, ne neşvesinden, ne şakrak gülüşünden bir şeyler alıp götürmemiş denebilirdi.

Esasen bu ikisine ciddi bir hücumun hamlelerini tevcih edemezlerdi. Tezyif ve istihza ile hırslarını tatmin etmekten başka çare bulamazlardı. Birincisine karşı pek cesaret de edemezlerdi. Onu o kadar kavi, o kadar muhkem görürlerdi ki biraz korkarlardı. Hatta şahsiyetinden, hayatının tarzından, idarenin seyyiâtına karşı sâkit vaziyetinden öyle bir muhteremiyet tesiri altında kalırlardı ki onu saygı ile telakki ederler, hatta belki biraz severlerdi. Zaten bu yeniler edebiyatının ilk zamanlarında Fikret'in şiirlerinde onları kudurtacak kadar pek kabul edemeyecekleri yeniliklere nadir tesadüf ederlerdi. Asıl sarahaten sevmedikleri, hemen her hafta bir mucize

kabilinden gördükleri muvaffakiyetlerine karşı şiddetini arttıran bir husumetle düşman oldukları Cenap'tı. Hakları da vardı, Cenap serâpâ yeni idi. Aruza parmaklarının arasında şaşırtacak marifetler yaptıran, kafiyeleri hiç beklenmeyen ve umulmayan yerlerden bir hokkabaz maharetiyle avlayan, nazım eşkâline her gün bir libas giydirerek bir kaléidoscope gibi türlü türlü renklerle gözleri kamaştıran bu sanatkâr sade bir şair değil, harikalar icat eden bir hünerverdi. Asıl düşmanları şaşırtan onun mevzuları oluyordu. O şiirlerinin sânihalarını o zamana kadar açılmamış perdelerin arkasında buluyor, dolaşılmamış sahalarda topluyor, eskilerin ve muasırların mevcudiyetinden bî-haber göründükleri hiçleri biraz eşerek altından inciler çıkarıyordu. Aruzun isti'malinde, nazmın eşkâlinde, bir cilvekâr kız gibi bazen salınarak, süzülerek, bazen kıpırdak ve oynak, fırlayarak, kırıtarak oynayan veznin musikisinde kucak kucak yenilikler getiren bu sanatkâr her şeyden ziyade sânihalarının o zamana kadar işitilmemiş, görülmemiş kaynaklardan akmasıyla şaşırtıyordu.

Her ikisine karşı kullanılacak bir hücum silahı da bulunamıyordu. O zamanın –bilmem bugüne kadar değişti mi?– tenkidi şekle, lafza, cümleye aitti; nazımda kafiyelere, vezinlere ilişilirdi; öteden beri bir nass-ı semavî kabilinden telakki edilen nazariyata karşı günahlar araştırılırdı. Şurada bir sekte, burada zihaf, yahut imale var denirdi; kafiye kulak için midir, göz için midir diye bir dava çıkarılırdı; fakat bütün bu nazmın, yahut nesrin kalıbına kıyafetine ait şeylerin, bir kelime ile, kisvenin daha içerisine girebilecek bir nafiz nazara, libasları hatta etleri yararak ciğergâha sokulabilecek bir neştere tesadüf edilemezdi. Kullandıkları hücum silahları Fikret'te ve Cenap'ta çelikten bir zırha çarpar kırılırdı.

Onlar lisanlarına herkesten ziyade sahip, belâgat ve fesahat diye sanki sanat meydanının ortasına dikilmiş aşınmaz ve yıpranmaz tunçtan bir sütun mehâbetiyle dikilmiş düstur abidesine herkesten ziyade sadıktılar.

Lafız hatası, vezin sakatı, aruza uysun diye bir lastik gibi eğilip bükülmüş kelime inhinâsı, ne münasebet?...

Fikret'te ve Cenap'ta bütün lisan, bütün nazım berrak bir pınar suyu gibi şeffaftı; bunu kana kana içmekten, sanat iştiyakıyla yanan ciğerleri onunla serinlendirmekten başka çare yoktu. Ve muhalifler bunu içerken sanki zehir içmiş olurlar, ateşlerini daha

ziyade tutuşmuş görürlerdi. O zamanlar, frenklikle, mukallitlikle itham ederler, milliyet mutlaka Arap ve Acem edebiyatına merbut kalmaktan ibaretmişçesine o zamana kadar şarkın esiri kalan şiirin, garp âfâkında geniş geniş alanlar bulmasına adeta millî bir hıyanet suçunu atfetmeye kalkışırlardı. Nazımda şekillerin değişmesini, aynı parçada muhtelif vezinlerin teâkubunu, hele bir mısraın kafiyesinin ondan sonra gelen mısraın başlangıcı ile birleşmesini –enjambement (atlama)– bir türlü hazmedemezler, bu yeniliklere dinî bir kitab-ı münzelin metnini tahrif kabilinden küfür nazarı ile bakarlardı.

Henüz bu sıralarda Fikret'in dehâsı tamamıyla kendisini göstermemişti. Daha ziyade, sahayı, Cenap işgal ediyordu. İlk zamanlarda kanatlarının kuvvetini tecrübe ediyormuşçasına küçük pervazlarla uçuşan Fikret'in şiiri baş döndürücü yüksekliklere çıkacak kartal kanatlarını sonradan bulmuştu.

Bu ikisinde hırpalanacak çürük noktalar bulamayınca muhalefet, hücumlarının şiddetini asıl nâsirlere tevcih etti ve bu sahada olanca kuvvet ve şiddetini sarfedecek müsait bir zemin buldu. Hakikaten o zaman meydana çıkan nesir maruf şekillerden hiçbirine benzemiyordu. Bu nesir elbette Sinan Paşa'nın *Tazarruat* lisanı değildi. Akif Paşa'nın *Tabsıra* lisanı da değildi, Namık Kemal'in, hatta Ahmet Mithat'ın, *Meşâhir-i İslâm* sahibi Hâmit Vehbi'nin, o zaman gazetelerin "İcmâl-i Ahvâl" nâmıyla başlarını süsleyen makalelerin lisanı da değildi. Hele Şûrâ-yı Devlet'in, Meclis-i Maliye'nin, devlet devâirinden hiçbirinin üslûbu ile de kabil-i telif değildi. Dilde yerleşmiş ne varsa, makbul ve mer'î ne şekiller mevcut ise, hulâsa fesahat ve belâgat dedikleri kaidelere bağlı usul neyse, hele nahiv diye bir noktasına dokunmak ihtimali hatıra gelmeyecek mukaddes kanunun ahkâmı ne ise bunların hepsine karşı isyan bayrağını açan bir lisanla mütekellim bir güruh meydana çıkıyordu. Bu güruha bihakkın anarşist denebilirdi.

Derhal bir isim de taktılar, bu lisana çetrefil dediler. Ben bu kelimenin mânâsını pek iyi bilmezdim, o zaman öğrendim, zahir edebiyat ihtilâlcilerinin lisanı için en münasip bir tabir olarak bunu hatta hoş buldum. Zaman ispat etti ki bu çetrefil dil hiç de muzır olmamış, mademki bugünün nesri onun bir uzanışından ve uzadıkça daha açık bir şekil almasından ibarettir.

Baba Tahir'in risalesine avdet edeceğim:

Bu yazıları yazarken elimin altında hiçbir vesika yok. Değil *Malûmat*, hatta *Servet-i Fünun*, hatta "Edebiyat-ı Cedîde Kütüphanesi"ni teşkil eden eserler, hiç, hiçbir şey yok. Bunların hepsi bir yangının kurbanı olup savruldu. Hatıralarımı tevsik edecek hiçbir senede malik değilim. Bu elbette pek teessüfe şâyan bir mahrumiyettir. Fakat ben en ziyade Baba Tahir'in risalesinden o zamana ait nüshalarını görmek, o günlerde geçirilen nefret ve istikrah buhranlarını bugün aradan uzun seneler geçtikten sonra tekrar bir daha okuyarak gülmek isterdim. Ezcümle risalenin kaplarını görüyorum, bunlar renk renk şeylerdi ve içi dışı hep Edebiyat-ı Cedîde'ye savrulan tezyifler, istihzalarla ekseriyet üzere hainane isnatlarla dolu idi. Bunlar nasıl yazılırdı? Bu sövüntüleri yazanların yüzü nasıl kızarmazdı?

Bugünün gençlerinden merak edenler olsa da eğer bir kütüphanede mevcutsa bu risalenin o zamana ait nüshalarını karıştırsa ne garip şeyler bulur ve zahmete katlansa da bunlardan bir hulâsa çıkarsa edebiyat tarihi için ne tuhaf bir sövüntü fezlekesi yapardı.

Bu satırları yazarken bugünün gençlerinden bir hayal omuzumdan başını uzattı ve onları okuduktan sonra kulağıma fısıldadı:

– Sövüntü mü?... Ya bugün?... Bugün başka türlü mü?

104
Karıncalar — Tenkidin kısa gözü — Muhalefetin yanında dostlar — İpek şerit — Nahvin inhinâ kabiliyeti — Bugünün camları arasından — Bir mühim mübâhase

Bizim neslin yetiştiği zamanlarda tenkit ve itiraz ancak lafza, şekle aitti; kendilerine münekkit sıfatı verenler herhangi bir eserin üzerinde ne bulurlarsa onu kemirmeğe, oradan oraya sürükleyerek idraklerinin küçücük deliğine kadar götürmeğe çalışan karıncalar gibidirler. Bunlar telaşla, ganimet bulmuş açlar hırsı ile "abes", "kes" ile mi kafiye tutmuş, bu nasıl olur? Biri Arap harfleriyle "se" ikincisi "sin" ile yazılan bu iki başka yaratılışta kelime nasıl çiftleşebilir? Bütün karınca alayı bunun etrafında seğirtir, koşuşurdu. Bu bahis daha bir neticeye varmadan yeni bir manzumenin yeni bir şekline hücum ederler, onun üzerinde kaynaşan bir küme olurlardı. Bu da ne garip bir şiir!.. Gazel

değil, kıt'a değil, ne rubaiye, ne şarkıya benziyor, hele müstezadın hiçbir maruf şekline muvafık değil, bu da frenk mukallitlerinin yeni bir icadı, edebî mukaddesata karşı yeni bir küfrü...

Hele nesir parçalarını delik deşik ederler de bu açtıkları çukurların altında ne varsa onu aramağa çalışacak kuvvet bulamazlardı. Hatta hiçbir zaman bir tenkit numunesi görmemişler, belâgat kitaplarının haricinde bir fikir ve sanat dünyasının mevcut olabileceğini tevehhüm etmemişlerdi.

Fikir ve his âlemine yeni bir şey getirilmiş midir, sanata yeni bir sermaye ilave olunmuş mudur, o zamana kadar mevcudiyetinden şüphe olunmayan bir inşa usulü –technique– tatbik edilmiş, hayata, beşeriyete, eşyaya, ihtisaslara yeni bir görüş köşesinden bakılmış, hulâsa sanat zemininde o güne kadar hiç tanılmıyan sahalar açılmış mıdır, bunu onların arasında kendi kendisine soran bir insaf sahibi yoktur. Fakat onların haricinde bu yeni hareketin deveranı cazibesine kapılanlar, bî-taraflar, günden güne çoğalıyor, etrafı ihata eden dost halkası her hafta bir yeni nüsha yeni yeni manzumelerini, nesirlerini getirdikçe, sanki muhalefetin nefesiyle şişerek genişliyordu.

Hele nesircilerin nahvi altüst eden yazıları adeta meşk olarak kabul ediliyordu. Ne za'f-ı telif, ne şiveye mugayeret ithamları, ne nahvin en basit ve esas kaidelerine mugayeret isnatları, Türkçe kelimelerle Fransızca yazılmış diye etrafında yaygaralar koparılan bu çetrefil dili nihayet her türlü fikir ve his ihtiyaçlarını tatmin eden, arzuya göre eğilir bükülür, bir ipek şerit itaatıyla kıvrımlarını sere sere uzanıp gider, bir lisan mesabesinde telakki edilmekten alıkoyamıyordu. En ziyade Mehmet Rauf'un kaleminde hırpalanan bu lisandan istikbalin lisanı doğacağına iman edenler vardı ve yavaş yavaş bunlar ekseriyeti teşkil etmeğe başlamıştı.

Şemsettin Sami'nin *Sefiller* tercüme-i harfiyesini, Fransızca cümle teşkilâtını muhafaza ettiği için garip bulanlar, sonradan bu garp nahvine alışmağa başladılar. Nahiv nihayet bir mantık meselesiydi ve mantık ihtiyaçlardan doğan yenilikleri kabul eden bir mi'yar idi; her zamanın, her inkılâbın kendine mahsus bir mantığı olmak tabiî idi. Nahiv kendisine verilmiş istikameti her zaman muhafazaya mahkûm bir çelik çubuk değildi. O da herhangi bir imanın ateşiyle yumuşatılabilir, ihtiyaca uyacak bir biçim alabilirdi; nitekim öyle oldu, Hüseyin Cahit'in mutedil yeni nahvi ile Mehmet Rauf'un o

zamana göre müfrit nahvinden bugünün Falih Rıfkı nahvi nasıl çıktıysa ondan da yarının nahivlerine delâlet eden numuneler, daha gençlerin yazılarında, görülmüyor mu?. Bütün sanat tecellîlerinde olduğu gibi lisan inkılâplarında da verilecek hükmü, ne olsa az çok kendi gözlüklerinin rengi arasından gören eskilere değil, bugünün zevklerini bugünün çalgılarından temâşâ eden yenilere bırakmak lazımdır. Sanat cereyanı, taşkın dalgaları birbirinin üzerinden aşarak yuvarlanan öyle bir çağlayandır ki onun kuvvetinin önüne geçmek bir çılgınlıktır; zaman onun dağılacak, kuraklıkların arasında kaybolacak sularını aldıktan sonra, kalacak ve ileride daha yeni bir kaynak yaratacak bir akıntı bırakacaktır. Bu, böyledir, lisanda da dünün za'f-ı telif dediğine bugün, bir sanat eseri, şiveye mugayeret dediğine bugün, bir meziyet nazarıyla bakmaktadır.

Bu tahavvülü yapan şu veya bu değil, zamanın ihtiyacından doğan zarurettir, eskiler bu zaruretin tezahürlerine şahit oldukça biraz ric'î bir nazarla kendi gençliklerine bakmalıdırlar, kendi yaptıkları yenilikleri düşünmelidirler. Tenkit erbâbı böyle kelimelere, cümlelere asılarak hücum ettikçe Edebiyat-ı Cedîde zümresi ufak tefek hatalarını bilmekle beraber, yaptıkları işin daha yüksek olduğuna inanarak, mesela bir kelime yanlışlığından, bir terkip sakatından, bir ifade bozukluğundan sıkılıp utanmağa ve bir köşeye çekilip sinmeğe lüzum görmezlerdi.

O tenkit erbâbı Namık Kemal'de bile "Matbûü'l- endâm" hatasını bulmuşlardı. O halde meydana çıkarılmış bir yanlıştan alınacak netice bir daha o yolda yanlışlar yapmamaya çalışmaktan ibaretti; ve lisanı tahrip etmek töhmeti altında tutulan Edebiyat-ı Cedîde muharrirleri her türlü zannın hilafına hem lisanı iyi bilmek, hem de onun saffetini korumak iddiasında idiler.

O zamanın lisan mübâhaseleri arasında matbuatı aylarca işgal eden bir mesele zuhur etti ki bu devirde ne ile uğraşıldığına pek güzel bir numune teşkil eder.

Bugünün mektep gençliğince mahiyeti pek iyi anlaşılamayacak olduğunu zannettiğim münakaşa esası şu idi:

"Mes'ele-i mebhûsün anh" mı, yoksa "Mebhûsetün-anhâ" mı demek lazımdı?

Mademki mevsuf müennestir, o halde ona tâbi olan kelimeler müennes olmak icap ederdi. Hayır, yalnız sonda zamiri te'nis kifayet ederdi, yahut mademki cümle Farisî rabıta ile, sadece bir kesre

ile yapılmıştı, hatta te'nis kaidesine tebaiyet için bir mecburiyet olmamalıydı. Arapçaya taallûk ettiği için adeta dinî bir ehemmiyet alan bu mesele matbuat âlemini, lisan erbâbını, edebiyat erkânını birbirine karıştırdı; ortalığı allak bullak etti. Ne netice hasıl oldu, hatırımda değil, yeniler hiçbir zaman bunlarla ne vakit kaybetmeye, ne de meşgul olmaya lüzum görmediler. Ötekiler ne derlerse desinler, bunlar mutlaka böyle bir cümle kullanmak lazım gelirse müşkülün öte tarafına geçer ve sadece "Bahsolunan mesele" der işin içinden sıyrılırdı. Bugünün diline doğru bir adım...

Yenileri de itham edecek hatalar yok muydu? Bugünün gençliğine göre muaheze edilecek ifratlara düşmemiş miydiler?.

"Günah işlememiş olan kim ise ilk taşı o bana atsın!" âyet-i İnciliyesini tekrar ederek bu bahsi burada bırakmak münasiptir.

105

Bir başka münekkit — Didiklenen yazılar — Marzî-i âli — Tuhaf bir lügat kitabı — Burun!. — Kırmızı mürekkep — Yedek yazı — Gece didişmesi — Hıfzı Bey — Gizli bir himaye — Veled Çelebi — Kısa bir ömür, fakat...

İstibdat zamanının yazıcılık âlemini dolduran engeller arasında, hiç fütur getirmeyerek, derin bir istihkarla omuz silkilerek öte tarafa geçilecek münekkitler daha vardı ki bu censure memurlarıydı. Bugün Cumhuriyet idaresinin kanunlarına bırakılmış olan, hataları, cürümleri takip ve tedip vazifesi, o zaman her kanunun üstünde olan istibdat idaresinin keyfine kalmıştı ve idare de bütün matbuat ve neşriyatı murakabe altında tutacak, günden güne şiddetini arttırarak pençesini daha ziyade sıkacak kuvvetler icat etmişti. Kitaplar, risaleler Encümen-i Teftiş ve Muayene denen ve her çeşitten, her sınıftan başlarla tezyin olunan heyetin kılı kırk yaran hurdebîni altına konurken gündelik matbuat da ayrıca bu vazife ile teşkil olunan memurlar zümresine bırakılmıştı.

Asıl münekkit bunlardı. Kelimenin tam anlamında, her makale heyet-i umumiyesi ile, elenerek tekmil ruhu, şümulü, delâleti, altında gizlenebilecek olan mefhumu ile muayene edildikten sonra her satırı ve satırları teşkil eden bütün kelimeleri, hatta noktaları ayrı ayrı, birer birer parçalanarak büyülten camlarla tahlil edilirdi.

Saray'ın vehmi bir sârî hastalığın yayıldıkça büyüyen tohumları kabilinden hükümet cihazının her âletine intikal etmiş ve vazife ihmalinden, dikkat zaafından doğabilecek mesuliyet korkusu her memuru mütevehhim, müvesvis, her kelimenin gölgesinden ürkerek gırtlağına sarılmak için pençesini saldıran bir mecnun yapmıştı. Ve böylelikle, yukarıdan sarih emirler gelmesine ihtiyaç kalmadan, yalnız belki "marzî-i âliye" muvâfık olmaz düşüncesiyle, günden güne temas edilemeyecek mevzuların ve kalemin ucuna geldikçe atılacak kelimelerin, hele ne neviden olursa olsun Saray'a, idareye, ahvâle telmih denebilecek sözlerin adedi arta arta öyle bir yekûna çıkmıştı ki matbuatın sahası artık içinde cevelân edilemeyecek kadar daralmış, kullanılabilecek kelimelerin lehçesi iptidai bir kavmin lisanı kadar küçülmüştü. Siz, yazı yazanlar, bu hazer olunacak zeplinleri ve lafızları bilmeliydiniz, tarihten, dinden, siyasetten bahsedemezdiniz; ilk önce hürriyet, vatan, millet, zulüm, adalet kabilinden elli yüz kelime ile başlayan memnu kelimelerin gün geçtikçe yekûnunu kabartan yeni merdut eşlerini öğrenmeli ve bunları daima hatırda tutarak kalemin ucuna geldikçe murdar bir böcek kabilinden fırlatıp atmalıydınız. Bir merak sahibi çıksa da eski matbaalarda böyle muayeneden geçerek kırmızı mürekkeple çizilmiş kelimelerle kalabilmiş ilk tertip kâğıtlarını gözden geçirse istibdat idaresinde memnu lügat kitabı diye ne tuhaf bir eser vücuda getirirdi.

Birader diyemezdiniz, bir taraftan Sultan Murat, diğer taraftan Reşat Efendi vardı, tepe diyemezdiniz, Yıldız Sarayı'nın bir tepede kâin olduğuna telmih yapmış olurdunuz; sakal, hele boya derhal padişahın boyalı sakalına ima olurdu; ve böyle yüzlerce yüzlerce kelimeler vardı ki bir tarafından tutulup çekildikçe uzayan bir lastik gibi Yıldız'a kadar uzatılabilirdi; hatta öyleleri vardı ki, bizler, yazıcılar, acaba niçin memnudur diye uzun uzun, üç beş kişi bir araya toplanarak, uğraşır, sebebini, hikmetini araştırırdık.

Bunun sebep ve hikmeti herhangi korkak bir memurun, lodostan bahsolunmasını burnunun büyüklüğüne bir işaret gibi telakki ederek alınan vehham adam gibi bir marizin zihninde doğmuş bir gülünç vesvese olurdu. Bakınız, şimdi, şurada burundan bahsettim; coğrafya kitaplarında bile burundan bahsolunamazdı galiba... Mekteplerde ne yaparlardı, bilmem; tarih kitaplarından bütün ihtilâl, isyan, suikast fasıllarını kaldıran maarif belki dünya haritasından

da burunları kaldırmış, yahut bu kelimenin yerine başka bir münasibini bulmuştu: Mesela çıkıntı demişti...

Her muharrir evvelden yapabildiği tahminler dairesinde makalesini, şiirini, hikâyesini, hatta üç satırlık fıkrasını yazıp hazırladıktan, yani kendi kendisini eleyip tarayıp tenkit ettikten sonra, bunlar bir de imtiyaz sahibinin, mesul müdürün gözünden geçer, tertip olunur ve gece geç vakit, tetkik memuruna götürülürdü. Uyku saatlerinde çalışmak, her gece yığınlarla gelen bu matbaa müsveddelerini gözden geçirerek ayıklamak mecburiyetinde olan bu bedbaht adam bazen melhuz bir mesuliyet tehlikesinden kaçınmak için bir makaleyi baştan başa çizer, bazen yeniden uykudan mahrumiyete sebep olacak bir ikinci muayeneden kaçınmak için şuradan buradan birkaç satırla yirmi otuz kelimeyi kaldırarak kırmızı kalemiyle bunlardan boş kalan yerleri doldururdu.

Bu suretle memur muharririn bir şeriki olmuş olurdu. Boş kalan yerler herhalde doldurulacaktı; bir makalenin, bir satırın, bir kelimenin boş bir yer bırakması okuyucuların türlü türlü farziyelere kalkışmasına sebep olurdu ve ihtimal bu farziyelerin şümulü kaldırılan metnin hududundan daha ileriye gidebilirdi. Hatta muharrir yazısında icabına göre iki parça arasına bir dizi nokta bile sıralayamazdı.

Eğer büyük bir parça kırmızı mürekkebe kurban olur da onun yerine derhal başka bir müsvedde koymak lazım gelirse ve matbaada evvelden bir ihtiyatta bulunulmamışsa el altında bulunan muharrir gece yarısı sudan bir şeyler çırpıştırmak, mürettipler bunu dizmek, bu işle matbaada bekleyen çocuk tekrar karanlıkta, yağmurda, çamurda memurun evine koşmak, saatlerle beklemek, soluk soluğa avdet etmek, ertesi sabaha vaktinde gazete yetişemeyecek diye helecanından sönük petrol lâmbaları altında titreyen matbaaya bir halâs haberi yetiştirmek lazım gelirdi.

Servet-i Fünun kendisini ihata eden mâkûs şerait arasında bahtiyarane bir mazhariyete de nail olmuştu. Kitap yahut risale nev'inden sayılsaydı Encümen-i Teftiş ve Muayene'ye giderdi ve hocalardan, şeyhlerden, mevâliden terkibatı arasında insafına güvenilebilecek pek az âzâya malik olan bu encümenin elinde yaşayabilmesine imkân yoktu. Gazetelerle beraber o da Hıfzı Bey'in muayenesinden geçerdi, bu da büyük bir talih eseri oldu. Hıfzı Bey pek alenî itiraf etmezdi amma her haliyle, hatta ba-

zen matbaaya geldikçe ihtiyat dairesinde sarfedilmekle beraber mütemayil olduğu saklanamayan hissiyatı ile bizlere bir dosttu. Hele vazifesinin icrasında adeta mesuliyeti üzerine alabileceğini gösteren cesaretleri oldu. Eğer Hıfzı Bey memuriyet icabatını bir de yeni hareket-i edebiyeye karşı muhalif hissiyatla birleştirecek bir tıynette olsaydı Edebiyat-ı Cedîde daha kundakta iken defnolunur ve muhalefet için bir büyük bayram günü doğardı. Sonraları matbuat ve alelumum neşriyat üzerinde, belki hassaten Edebiyat-ı Cedîde zümresi hakkında vehmin nazarı öyle keskin oldu ve muayene memurları öyle şedit azarlarla vazifelerini icrada müsamaha kabul etmeyen bir şiddete icbar edildi ki bütün dostane temayüllerine rağmen bu dost memurda da kırmızı mürekkebin mebzuliyetle akmaya başladığına dikkat ettik.

Fakat Edebiyat-ı Cedîde'nin bir kere doğduktan sonra büyümesi mukaddermiş ki cenaze merasimi daha pek çok ileride yapıldı ve muhaliflerin bayram etmesine meydan kalmayarak o zamana kadar kendisine muhib olanların adedi ekseriyeti teşkil edecek derecede çoğaldığından, o gün, belki hâlâ mahdut fakat mânen mühim bir muhitte bir matem günü oldu.

Servet-i Fünun'un, bu şiddet idaresinden kurtulmasına sebep olan mesut mazhariyeti Veled Çelebi'ye medyundur: Müstesna hilkati her şeye rağmen ahvâlin üstünde tecelli eden bu muhterem üstat Acem ve Arap edebiyatının mütebahhir bir müntesibi, her mânâsıyla şarkın sadık bir üftadesi olmakla beraber öyle zarafetle, zevk-i nefasetle yoğrulmuş bir fıtrat sahibi idi ki, ta ilk tecelliyatından başlayarak yeni edebî hareketin meclûbu olmuştu. Sanatta, lisanda tekâmül ve teâliyi bir noktada inatla istikrardan saymayarak beşeriyetin yükselmesinde, daima çıkılacak yeni tabakaların, açılacak taze ufukların mevcudiyetine iman eden Veled Çelebi Edebiyat-ı Cedîde'nin, tazyik eden bir pençesi değil, düşmekten, sendelemekten vikaye eden bir eli oldu.

Bu korumak siyasetinde kaç kere onun omuzlarını çökeltecek ağır yükler altına girdiğine şahit olduk. Kaç kere kendi şahsını tehlikeye koyarak yeni hareketin âmillerini himaye eden cesaret hamleleriyle bedenini bizlere siper yaptığı görüldü; ve böylelikle Hıfzı Bey'in müsamahası ile, Veled Çelebi'nin himayesiyle, Baba Tahir ve emsalinin hainane hücumları arasında *Servet-i Fünun* üç beş sene yaşayabildi. Üç beş sene... Uzun bir ömür değil, fakat

Edebiyat-ı Cedîde'nin bu kısa ömründen ortada bir hakikat kaldı ki en hayr-âver tesiri o olmuştur: Şark? Pekâlâ, belki pek zengin bir mâzi!. Fakat istikbal garbındır; mâziye şükran borcunu onu istihkar etmemekle ödeyerek garba yürümek suretiyle Türk kendi varlığına karşı terakki vazifesini ifa etmelidir.

106
Kâğıthane seyranı — Safveti Ziya — Bir takılış — Bir kaçış — Kaçılacak belâ — Reşat Efendi tehlikesi — Murat, Reşat, Hâmit — Fena tesadüfler — Babamı ziyaret ederken — Kilercibaşı — Soğuk terler — Yine bir kehanet

Evimin bulunduğu sokağın bir köşesini o zamanın en meşhur eğlence yerlerinden birini teşkil eden Osmanbey Bahçesi işgal ederdi. Buradan Nişantaşı'nın dört yol ağzına kadar imtidat eden arsalar beş on bina istisna edilirse tamamıyla boştu ve burada oturmak adeta kırda yaşamak kabilindendi.

Cuma, cumadan ziyade pazar günleri halkın teferrüç maksadıyla doldurduğu bu civar haftanın âdi günlerinde ıssız, cansız olurdu. Cumaların pazarlara tefevvuku, yalnız Kâğıthane mevsiminde görülürdü. Bir bahar cuması Safveti Ziya'nın teklifi üzerine araba ile bir Kâğıthane seyranı yapmıştık. Şehrin her tarafından akın akın gelen konak ve kira arabaları Kâğıthane'ye inen dolambaçlı ve seyrana çıkanları feslerden ayakkabılarına kadar sarı esmer bir renge boyayan tozlu yolundan sarkarlar, aşağıda Çağlayanlar'dan yokuşun müntehâsına kadar gidip dönen bir halka içinde dönerlerdi. Bu deveranın yegâne zevki arabadan arabaya süzgün gözlerin, bazen küçük pusulaların, fıstık ve çiçek kabilinden şeylerin taşıdığı aruzlar ve beslediği ümitlerden ibaretti. Bu araba deveranı Kâğıthane mesiresinin kibarane kısmıydı, âmiyane addedilen ve hakikatte asıl kır eğlencesi addedilmeğe şâyan olan kısmı Çağlayanlar'dan sonra dere âlemiydi.

Bu neviden seyranların pek bî-perva bir kahramanı olan Safveti Ziya ile, bu tenezzühten tozlara bulanmış olarak avdet ediyorduk, mûtat olduğu üzere dönüş âleminde de arabaların muhtelif merhalelerde tevakkufuna biz de iştirak ederek nihayet artık arabaların zinciri sökülüp süratle Şişli Caddesi'ni geçerken biz de katara ta-

kıldık. Tam Osmanbey Bahçesi köşesinden eve avdet etmek üzere Nişantaşı yolunu tutmak dakikasında ne oldu anlayamadık, bizim kira arabasıyla mükellef bir konak arabasının dingilleri birbirine takıldı; ve bu iki arabanın hayvanları ürkerek bir karışıklık hasıl oldu. Ben bu işin içinden nasıl çıkılacağını merakla beklerken Safveti Ziya kulağıma eğildi:

– Eyvah!. dedi, mahvolduk. Çabuk arabadan inelim!.. Ve hemen telaşla, hayvanlarını teskine çalışan arabacının cebine ücretini sıkıştırarak atladı, ben de atladım, o sıkı adımlarla yürüyordu, nihayet yetiştim ve niçin mahvolduğumuzu anlamak merakıyla yakaladım.

– Ne var, niçin koşuyoruz!. diye sordum. Soluk soluğa anlattı, evvela:

– Belâdan kaçmak için... diye başladı, sonra izahat verdi.

Araba Reşat Efendi'nin en büyük şehzadesi Ziyaettin Efendi'nin imiş, arabadaki sarışın genç de şehzadenin ta kendisi imiş. Reşat Efendi'ye, onun şehzadelerine, hatta bendegânına mülâki olmak, onlarla selâmlaşmak, böyle bir kaza neticesiyle olsa bile temasa gelmek ne demek olduğuna dair uzun uzun malumat veren ve o gün beni müfrit bir vesvese ile söylüyor zannına düşüren Safveti Ziya ancak benimle beraber eve girdikten ve bir kahve içtikten sonra sükûn buldu.

Ben zaten İstanbul'u ihata eden tehlike ağının içinde Reşat Efendi muhatarasının ne mühim bir düğüm olduğuna dair pek çok hikâye dinlemiştim. Safveti Ziya'nın ilave ettiği malumatla bu muhataranın ehemmiyeti büsbütün anlaşılmış oldu.

Reşat Efendi'nin sade kendisinden, gölgelerinden değil isminden bile ürkülürdü, Abdülhamit böylece isimlerinden ürkülen iki birader arasında idi; ne Murat, ne Reşat denebilirdi, hatta kendi isminden de ürkülürdü. Hamit'ler Hamdi yahut Hâmit olmuştu, Murat'lar Mir'at, Reşat'lar Neş'et isimlerini almışlardı; o tarihlerde sicile Hâmit, Murat, Reşat isimleriyle yeni doğmuş çocuk kaydedildiği belki hiç vukua gelmemiştir.

Reşat Efendi'nin arabası geçerken yolunun üzerinde tesadüf ettiniz de bir yan sokağa sapamadınız, yahut bir dükkâna girdiniz de orada efendinin bendegânından birini buldunuz, hele onun tabiplerinden, onun mağazalarından biriyle münasebete girdiniz mi haftalarca bunun netayicini bekleyerek korku içinde yaşamanız,

uykunuzda sıçramanız lazım gelirdi; ve bu korku boş çıkarsa bu talih eserini nasılsa farkedilmemiş olmanıza hamletmeliydiniz...

Boğazınızda bir hastalık mı var, Taptas, gözlerinizde zaaf mı var, Gabrielidis hatıra gelmemeliydi; Konstantara Kardeşler'in kuyumcu dükkânı, Vidoviç terzi mağazası eşiğinden atlanamayacak menhus yerlerdi...

Bu suretle Reşat Efendi tehlikesinin İstanbul hayatında her adımınızda sizi uçuruma yuvarlayabilecek bir taş olduğuna vâkıf olmak ve daima yoklaya yoklaya, düşüne düşüne yürümek mecburiyetinde idiniz.

Bunu artık iyice öğrenmiştim.

Bir gün babamın mağazasına uğradım. Devâirden birine gitmek lazım gelince, hususuyla Maliye Nezareti'nde bir iş zuhur ederse yolumun üzerinde olan mağazaya uğrar, beş on dakika pek sevdiğim ve konuşmasından pek zevk aldığım babamla görüşürdüm. O gün ben içeri girerken kendisiyle veda ederek dışarı çıkmak üzere bulunan birisine tesadüf ettim. Bu, uzunca boylu, kibar edalı, zayıf, esmer bir zat idi. Babam beni kendisine tanıttı, onun da bana yalnız ismini haber verdi:

– Mahmut Beyefendi!. dedi.

Sonra anlattı:

Bu Mahmut Bey, Reşat Efendi'nin kilercibaşısı ve bendegânı arasında pek mutemedi imiş. Bir müddetten beri efendinin sarayı için lazım olan halıları gelip babamdan alıyormuş. Sade iş alışverişten ibaret kalmıyormuş, efendiden selâm getiriyormuş, babamın da bu iltifatlara teşekkürlerini efendisine iblâğ ediyormuş; hatta bir kere...

Babamın hikâyesi devam ederken alnımda soğuk terler hissediyordum ve gözlerim kendiliğinden dakikadan dakikaya bizi götürmeğe gelecek memurları bekliyormuşçasına kapıya dikiliyordu. Bu sefer mesele Zaptiye Nâzırı'nın davetiyle kıyas kabul edemeyecek kadar vahimdi.

Hatta bir kere Mahmut Bey bilemem ne vesile ile efendi tarafından babama bir hikâye nakletmeğe memur olmuş, babam efendinin Fârisî ile iştigalini ve Mevlevî olduğu için *Mesnevî*'ye meftuniyetini öğrenmiş imiş, kendisine nakledilen hikâyenin *Mesnevî*'de olduğunu tahattur ederek gene *Mesnevî*'den buna mukabele teşkil edebilecek diğer bir hikâyeyi Mahmut Bey'e anlatmış, o da efendisine naklederek bir başka gelişinde Reşat Efendi'nin mahzuziyetini tebşir

etmiş. Böylelikle arada ticaret münasebatından ayrı bir de tasavvuf irtibatı peyda olmuş.

Benim ne helecan içinde dinlediğime dikkat etmeyen babacığım hâtime olarak dedi ki:

– Oğlum, bana öyle geliyor ki bir gün Reşat Efendi, Sultan Reşat olacak, sen de kendisine başkâtip olacaksın. O zaman bu hikâyeyi kendisine söylersin ve benim her gördükçe pek beğendiğin el yazısı müzehheb *Mesnevî*'yi kendisine verirsin. O zaman ben pek muhtemeldir ki hayatta bulunmayacağım...

Muhavere burada bitti, işlerimden bahsederek ayrıldım, fakat bugünden itibaren Reşat Efendi tehlikesi benim için daha mütekâsif bir tehdit bulutu oldu.

Hemen her hafta bir iki kere akşam üzeri evimin önünden bir Saray arabası geçerdi ve bu arabanın içinde pek güleç simalı, sevimli, tombul tombul, yaşlıca bir şehzade görülürdü. Onun kibar bir hali, pek temiz bir kıyafeti vardı. Ve ekseriyet üzere güneşlenmek ve hava almak için evin önünde gezdirilen kızım o sırada dadısıyla beraber orada bulunmuş olurdu. Çocuğun kıvırcık ve kabarık saçları mı, her vakit gülen yumuk gözleri mi hoşuna giderdi, bilmem, şehzade onu gördükçe arabasında doğrulur, hatta eğilir, tebessüm ederdi.

Bu şehzadenin Reşat Efendi olduğunu babamın hikâyesinden sonra öğrendim. Filhakika efendinin arabasını takip eden bendegân arabasından bir hayli uzakta lâgar beygirler üzerinde kılıksız iki hafiyenin dingil dingil onu tarassut ettiklerini de görüyordum.

Artık tehlike büyümüştü. Efendinin arabasından çocuğa gelen tebessümler, kilercibaşının babamı ziyaretleri ile birleşince Reşat Efendi'ye selâma durduğu için, yahut esvapçıbaşıya Pekios Mağazası'nda tesadüf ettiği için sürgünlere giden bedbahtların adedine benim de zammedileceğime şüphe edilemezdi.

Çocuğun o saatlerde çıkarılmasına mâni oldum, bir müddet sonra bir aile sebebinden dolayı Nişantaşı'ndan muvakkat bir zaman için Gedikpaşa'ya nakledince o muhitin tehlikesinden de uzak kalmış oldum. Nasıl oldu da o zaman babamın bu münasebeti bir fena netice vermedi, bunu hiçbir zaman anlayamadım.

107
Gedikpaşa evi — Tevfik Fikret'e yakınlık — Gözden kaçan toplantılar — Bir muamma — Bir sıcak kabul, bir leziz musahabe — Ne zaman taşardı?. — Coşkun bir hatip — Susarak dinlemeli — Cezbeye tutulmuş bir halka — Sanatta tek bir bağ — Bir medd ü cezir

Nişantaşı evinden muvakkat bir zaman için Gedikpaşa'da, Divanyolu'na muvazi geniş caddede, yayvan bir evde kısmen bir yaz bakiyesini ve bütün bir kışı geçirdik. Bu ev mermer avlusuyla, geniş bahçesiyle, yalnız iki kat üzerinde müferrih odalarıyla bize İzmir evlerine, fakat loşluğuyla, duvarlarından sızan rutubetiyle daha ziyade bir aralık oturduğum Cihangir'in hüzün veren, hissiyatı gamla bürüyen evine benziyordu. İlk gününden itibaren tekrar Nişantaşı'nın velev sefertasına benzesin, mebzul güneşle dolu evine avdet edebilmeye can atıyordum. Belki bir his bana anlatıyordu ki bu evde hayatımın en büyük matemlerinden biri vukua gelecek.

Yeni edebiyat dostlarıyla ve artık hiçbir şeye bakmayarak içine atıldığım yazı hayatı ile en ziyade kaynaşmaya bu evde başlamış oldum; ve bilhassa Tevfik Fikret'i sevmek ve ona pek derinden gelen bir hürmet ihtisasıyla bağlanmak vesilelerini burada iken buldum.

O, bu sıralarda babasının evinde ikamet ederdi ve burada haftanın muayyen gecelerinde üç beş, hatta bazen beş on dost toplanırlardı. Üç kişilik toplantıların bile casuslara sermaye olduğu bu hengâmda herkes, sansarlardan korkarak kümeslerine kapanan tavuklar gibi, kovuklarına siner, yahut umumi bir yer olduğu için içtima nev'inden addedilemeyen mahalle kahvelerine çıkardı. Nasıl olurdu da onun evine gidenler bu cesareti kendilerinde bulurlardı ve onlar bu çılgınlığı yaptıktan sonra nasıl oldu da etrafın her delikte bir av arayan, karanlıkları delerek iştihalarını tatmin edecek bir ganimet bulan baykuş gözlerinden kaçabildi. Bu da ancak tesadüfün bir lütfu idi, elbette.

Onun baba evi kendisine neler ihtar ederdi de burasını sevmezdi, burada kendisine müstakil bir hayat mı yapamazdı; ne için geniş odalarıyla, içinde kırk elli çiftin oynayabileceği azîm sofralarıyla, büyük merasim için yapılmış zannını veren merdivenleriyle, her biri bir tarafa dağıldıktan sonra ortada mevcut bakayası yine kibarane hayatını dolduracak kadar mutena eşyasıyla bu konak ona adeta bir

zindan mesabesinde kasvet verirdi; ve her cihetinde mâmuriyetin gıcır gıcır âsârı gülümseyen bu binaya bir enkaz yığını nazarıyla bakarak Rumelihisarı'nın bir harabeye benzeyen köhne yalısına gidebilmek için kendisini yerdi.

Hiçbir zaman onun bu muammaya benzeyen hâlet-i hissiyesini anlayamadım.

Misafirlerini kabul etmekte, onları i'zaz eylemekte öyle zarif ve zarafeti nisbetinde öyle sıcak bir hâli vardı ki onun bu hayat-ı harimine girmek bir lezzet teşkil ederdi; fakat asıl lezzet onun musahabesinde idi. Her yaprağı çevrildikçe başka bir âleme sevkeden bir tasvir mecmuası gibi dakikadan dakikaya değişen mevzular arasında dolaşılır ve en sükûtîleri bile sohbetinin devranına çekerek adeta sarhoş bir raks içinde döndürürdü.

Lisanı o derece maharetle kullanan, fikirlerin arasından kâğıtları maharetle delerek çemberlerden atladıktan sonra atının üstüne bir kuş hiffetiyle düşüvermiş bir cambaz gibi geçen böyle bir sanatkâra pek nadir tesadüf olunur. Onun dönüp dolaşıp, şiirden, resimden, bin türlü ufak tefekten bahislere temas edip tevakkuf ettiği ve üzerinde uzun uzun geciktiği bir mevzu vardı: zamanın mesâvisi...

O vakit idarenin her sahada bozuk, çatlak taraflarını bulur; bilhassa irtikâb ve sirkat işlerine taallûk eden bahislerde kendisini kaybeder, sanki bütün temiz fıtratının mâyesi birdenbire alevli bir nefesle kabararak taşardı. Böyle zamanlarda o bir şair, bir sanatkâr, zarif ve mümtaz bir natuk olmaktan ziyade hitabet kürsüsünden yumruklarını sıkarak, dişlerini gıcırdatarak, köpürüp fışkırmış nefret dalgaları içinde hâzirûnu boğan, onları bir ateşli duman içinde kasırgaya tutulmuş yapraklar gibi çeviren bir ihtilâl hatibi olurdu. O dakikalarda, geniş alnında sânihalarını beşeriyetin fevkinde bir kaynaktan alıyormuşçasına bir ziya dalgasıyla, biraz basık, sanki daha ziyade feverana müstait gazabını zaptetmek ister gibi, biraz kilitlenmiş dişlerinde gıcırtıya benzeyen bir şeyle, ince ve solukça dudaklarında bir titreyişle o adeta tabiî hüviyetinden çıkmış, daha yüksek, daha kavi bir cüsse ile bir mehâbet almış olurdu. Bu taşan gazabının karşısında susulurdu, havalara yumruklarını havale eden bu kudurmuş hiddetin bir küçük isabetine çarpılmak ihtimalinden kaçınılırdı; ve bu sıralarda ona hafif bir itiraza kalkışmak büsbütün inşial için ufak bir teması bekleyen bulut yığınlarında müthiş tarrakalar uyandıran bir kıvılcım olurdu.

Kendisini kaybeder, artık kullanılacak kelimeleri, fırtınayı tahdit edecek mesafeleri bulamayacak, göremeyecek zannolunurdu. Musahabe öyle bir kaza tevlit edecek şekil almış olurdu ki dakikadan dakikaya bir yıldırımın düşmesi beklenirdi. Fakat o öyle mahir ve sanatına en saralı zamanlarda bile öyle hakimdi ki artık sükûnun avdeti imkânından en ziyade ümit kesilen bir anda derhal bir latîfe bulur, içinden yıldırımlar yağacak diye korkulan bulutlardan etrafa bir inşirahın serinliklerini getiren katreler serperdi. Böylelikle onun meclisinden hiçbir zaman fena bir intiba ile çıkılmış olmazdı. Hiçbir zaman, kendisine en az hâkim ve hiddetinin galeyanına en az murakıp olduğu dakikalarda bile, onun kulakları tırmalayacak bir kelimeye, yahut muhataplarından birinde hemen silinmeyen bir tırnak çizgisine müsaade ettiğine vâkıf değilim. En şedit hücumlarından sonra derhal meclise şetâret veren bir latifesi, herkesi birden zaptolunamamış bir kahkaha ile yerinden oynatan bir şakraklığı olurdu.

Onu bu hallerinde görmek müstesna bir sanat sahnesinden duyulan zevke benzer bir lezzet verirdi, galiba onu kızdırıp söyletmek için damarına basan muzipler de vardı.

O mücaleselerin alışık azasını o günün halleriyle tekrar görüyor gibiyim, Hüseyin Cahit hiçbir zaman kendisini terketmeyen dalgın haliyle susar, dalgınlığına rağmen daima uyanık duran dikkatiyle en ince şeyleri herkesten evvel fark ederek gülümser, Sîret yerinde duramayarak ikide birde kalkıp dolaşır, nerede olsa uzanıp bir uyku kestirecek yer bulmakla meşhur olan Hüseyin Suat burada bir köşede sinmiş iken söylenen sözlerden hiçbirini kaçırmadığına delâlet eden bir kelime ile musahabenin hararetini körüklerdi. Böyle, bütün bu gecelerin misafirleri, hatıramda her biri kendi hususiyetini getirerek bir geçit resmi yapıyor; ve bu misafirler Tevfik Fikret'in muhitinde birbirine daha yaklaşmış, şeyhin cezbesiyle gözlerini yumarak aynı devran halkasının içinde nefsî mevcudiyetlerini unutup yekpare olan bir müridan halkası gibi sanki el ele tutuşmuş olurlardı.

Bu musahabelerin arasında Edebiyat-ı Cedîde erkânının kendi içtihatlarına, sanat telakkilerine, nazımda, nesirde, velhasıl lisana taallûk eden mebahiste fikir teati ettiklerine, sanki bu sahada hususi bir ittifak şartlarını ve esaslarını tespit eylediklerine ihtimal verenler olmuştur; ne bu celselerde, ne de nerede olursa olsun ikisinin

dördünün bir araya gelişlerinde bu kabilden bir anlaşma olduğuna inanmak çocukça bir zehap olur. Onların ne menşelerinde, ne sanatlarında, ne hayat tarzlarında müşabehetlerinden ziyade farklar olduğuna dikkat etmek lazımdır. Edebiyat-ı Cedîde denen hareket-i edebiyede onları birleştiren yalnız bir şey vardı ve ancak o şey yazdıklarına hâkim olan rabıtayı vücuda getirirdi: zevk... Münhasıran sanattan alınan zevkte müttefiktiler, aynı şeyleri beğenirler, aynı şeylerden uzak kalırlardı. Birleşmek için bu kâfi idi.

Bir kere birleşince ve bir kere birbirinin sanatından telezzüz edince ondan sonra aralarında diğer bir rabıta peyda oldu ki bu da daima beraber yaşayıp aynı ihtisasat içinde yoğrulan bütün fıtratlarda görülmüş zaruri bir hadisedir: Birbirinden teessür-yâb olmak, aralarında birinden ötekine giden bir nevi medd ü cezir husule gelmek...

Garplıların "Birbirine benzeyenler buluşurlar" sözünü tersine çevirerek "birbiriyle buluşanlar benzeşirler" şekline tahvil edersek aynı kuvvette bir hakikat ifade etmiş oluruz.

108

Melekâne bir beşeriyet hülyası — Hayal adamı — Sorulsaydı... — Yazı muallimi — Hicviyeleri — Bu zeminde eşi — İnşad sanatı — Cenap'tan okurken — Muvaffakiyette ortaklık — Aşılanma — Cenap'ın bir faikıyeti

Tevfik Fikret'in hakka, iffete, namusa sade mugayereti olduğuna değil, bunlarla kat'î bir mutabakatı olmadığına hükmettiği en ufak bir emareye karşı tuğyanlarını gördükçe bu ruhî hâletin sebeplerini araştırırdım. Yalnız kendisinin, kendisine az çok yakın olanların her nakîseden münezzeh olmasıyla iktifa etmeyerek hayalinde mevcudiyeti imkânını farzettiği melekâne bir hayatı bütün memlekete, hatta bütün dünyaya şamil görmek isteyen ve her dakika, her vesile ile bu hayalin tekzib delilleriyle çarpıştıkça siyah bir küskünlük içine gömülen bu adam daha mektepten henüz çıkmış bir genç iken başlayarak kendisini vaktinden evvel mezara kadar hırpalaya hırpalaya götüren marizane bir hülyaperestliğe esir idi. Hiçbir zaman hayatın zaruretlerine katlanamamış, beşeriyeti nasılsa öyle telakki etmeye rıza göstermemiş, mümkünlerle muhalleri, tabiîlerle

hayalîleri birbirinden ayırarak bunların arasında bir tevazün noktasına emellerini imale edememişti. İlk günlerinden itibaren dikkatime çarpan bu hâlet günden güne ve her gün yeni yeni vukuat getire getire öyle bir şiddet kesbetmiş ve sanki hayatın içtinabı mümkün olmayan yollarını takip etmektense hayalinin bir uçuruma müntehi serabına koşmakla kâse kâse müsemmim bir şerbet içmekten haz alanlara mahsus marizane bir iptilada öyle ısrar göstermişti ki her mânâsıyla bir şair olan bu adama hayalinin melekâne dünyasına visal imkânını bulamamış bir kurban demek lazımdır.

Mektepte pek haşarı, pek yaramaz, fakat herkesten ziyade zeki ve muvaffak bir çocukken, bir yandan sanata, bir yandan vücut mümareselerine inhimaki ve daima cevval hilkati onu bütün arkadaşlarıyla muhtelif zeminlerde mütemadi temaslarda bulundurmuşken her mânâsıyla sevecek, derinden bağlanacak hiçbir refik ve dost bulmamıştı. Mektebin dört duvarı arasında kendisine mahsus bir dünya, bir hayat icat etmekle ömür geçirdi. Bu muhayyel cihana makul ve muntazam bir şekil verebilmiş miydi? Onu sarih ve muayyen çizgilerle tespite imkân bulmuş muydu? Bunda pek şüphe ederim. Hatta son zamanlarda bile her şeyden müşteki, her şeyden bîzar, herkese dargın, bütün mevcudiyete küskün, artık simsiyah bir mânâ ile, sanki şehrin içinden kara bir bulut halinde geçerken ona sorulsaydı:

– Pek iyi, bunlar hep doğru!.. Biz bunların hepsinde müttefikiz, fakat ne isterdiniz ki olsun; hayat ve beşeriyet nasıl olmalıydı ki mümkün bir dünya vücuda gelebilsin?. denseydi düşündüklerini kendisine saklayan bir sır sahibi unfuyla sual sahibinin yüzüne bakacak ve hayalinin müphemiyetini sükûtunun içine gömerek, yahut bir hiddet feveranının gürültüsüne boğarak ne soranı iskât edebilecek, ne de kendisine mantıkî bir kanaatin sükûnunu bahşeyleyecekti.

Mektepten çıkınca o dört duvarın ötesinde bütün mesâvî dalgalarını geniş bir nehir gibi yaya yaya yuvarlayan memleket hayatını hayaliyle o kadar zıt, o kadar mâkûs buldu ki adeta her uzviyetini ayrı ayrı sıkan bir işkence gömleğinin içinde imişçesine kıvranmaya başladı; muhitini gittikçe daraltti, ünsiyet dairesine girebilenlerin adedini gittikçe indirdi, memuriyeti dairesinden kaçarak Ticaret Mektebi'nin hüsn-i hat hocalığına sığındı, şehirden uzaklaşmak ihtiyacıyla İstanbul evini bırakarak Hisar yalısında kendine göre

ufak tefek şeylerle süslediği, hiçlerden mürekkep bir sanat ve zevk yuvası yaptığı köşeciğe çekildi; asıl kendi kendisini bulduğu zemin bir burası, bir de matbaa oldu.

Onu ya burada ya orada bulurduk. Hayattan bu derece bîzar olan ve şikâyetlerini daima püsküren bu adamın musahabesi kaçınılacak bir eza olmak lazım gelirken onu tanımış, dinlemiş, samimi hasbıhallerinin içine az çok girebilmiş olanlar hep bilirler ki bu musahabe bilakis en cazip, en leziz şeylerden biriydi.

Küskünlüklerinin arasından fışkıran şetâretleri vardı, sık sık elini uzatır, hayatı siyah bir perde gibi yırtar ve onun arkasından şiirin, sanatın gözleri kamaştıran, leziz bir şarap gibi hissiyatı uyuşturan ufuklarını açardı.

Başlıca zevk veren şeylerinden biri hicviyeleri idi. Hiçbir zaman intişarına imkân zuhur edemeyecek olan, belki her biri bir hafızanın metruk hücresinde kalmaya mahkûm bu esercikler kendi nevilerinde birer şaheserdi.

Türk edebiyatının, başka edebiyatta belki naziri bulunamayacak eserlerine ibdâ sahası olan hezel ve hiciv vadisinde harikalar yapardı ve bu zeminde ona en büyük muvaffakiyetle refakat eden Ali Ekrem'di. Ali Ekrem'in de böyle küme küme eserleri vardır ki dostları dinledikçe hayran olmuşlar ve adeta birer fikir ve sanat mucizesi olan bu küçük şeylere karşı mebhut kalmışlardır. Ne yazıktır ki bunlardan alınan fikir lezzetleri ve sanat zevkleri yalnız mahrem ve mahdut bir daireye münhasır kalmaya mahkûmdur.

Tevfik Fikret bunlardan birini okurken onun her kelimesinde mündemiç mânâyı tevsî ve teşdit eden bir inşad tarzı vardı. Gözlerinin çatkın bir bakışı, dudaklarının türlü gizli fikirleri tersim eden bir bükülüşü, iki mısraın arasından kaçıveren ve dinleyenlerin intibahını kamçılayan bir kahkahası olurdu ki hicve fıkırdayan bir can verirdi; sonra siz bunu kendi kendinize okurken aynı kuvveti, aynı hayatı bulamazdınız; acaba o değil midir şüphesine düşerdiniz.

O inşadda payesine erişilemeyecek bir üstattı; musahabesinde nasıl mahareti bizleri mest eder idiyse inşadda da okunan nazım yahut nesir parçasına bahşettiği kuvvetle, ilave ettiği mânâ ile öyle hayran bırakırdı. Yalnız kendi yazdıklarını okumakta perhizkârdı. Eskilerden Nef'î'nin lisan tantanasına, Nedim'in hissiyat zarafetine hususi bir meyli vardı; ve bunlardan okurken Nef'î daha tannan,

Nedim daha hassas olurdu; fakat en ziyade okumaktan haz aldığı arkadaşlarının eserleriydi; ezcümle Cenap'ın şiirleri...

Bunları öyle seve seve okur ve beğenilecek noktaları teyit ederek dinleyenlerin dikkatini o noktalar üzerinde mıhlayacak surette sesinin öyle inhinâları olurdu ki onu sade bir inşad sanatkârı kalmaktan çıkararak eser sahibinin müfrit bir taraftarı yapardı.

Uzaktan zannedilir ki Edebiyat-ı Cedîde muharrirlerinin arasında elbette bir istirkâb hissi varmıştır. Bizler, onları pek yakından görüp tanıyanlar, böyle bir hissin hiçbir zaman mevcudiyeti hakkında ufak bir şüphe bile duymadık. Her hafta kimin olursa olsun risale yeni bir muvaffakiyetle çıkınca bu, sade asıl sahibinin değil bütün zümrenin bir muvaffakiyeti olurdu. Kendisinden sonra gelenlerin muvaffakiyetlerine herkesten ziyade meserret gösteren Recaizade'nin, böyle bir güzel eserin intişarı akabinde matbaaya kadar gelerek Edebiyat-ı Cedîde halkının bu müstesna hafta bayramına iştiraki vukua gelirdi.

Hüseyin Sîret'le Hüseyin Suat'ı en ziyade şair bulan Tevfik Fikret, Cenap'a, herkesten ziyade lisana ve sanata mutasarrıf, zekâsının ve maharetinin yüksekliğine ulaşılamaz bir sahib-zuhur nazarıyla bakardı.

Edebiyat-ı Cedîde nazmının bu iki burcu arasında bir nevi müsabaka, hatta az çok bir muhasedenin tabiî ve beşerî olacağına hükmedilirse de onların tarz-ı tahassununda, sanat vesaitinin istîmali sahasında öyle farkları vardı ki pek zaruri olan bu çarpışma ve sürtünme hadisesinin vukuuna belki bu mesafelerin mevcudiyeti mâni olmuştur. Aralarında birinden ötekine sirayet eden şeyler gittikçe daha bâriz olmakla beraber kaydolunabilir ki, birinin ilk tecellilerinde görülen tefevvuku gittikçe diğerinin günden güne genişleyen ve yükselen nazmına ve fikrine geçmiş ve tebadül hadisesinde her ikisine teveccüh eden incizap başka başka, ve birbirini kesmeyen yollar takip etmiştir. Hele bir zaman geldi ki Cenap sade bir nazım icazkârı değil aynı zamanda lisanı o tarihe kadar misli görülmemiş bir irtifaa çıkaran bir nesir üstadı oldu.

Hatta Recaizade'nin Tevfik Fikret'e: "Cenap'ın sana karşı fazla bir kuvveti var. O nazımda olduğu kadar nesirde de müstesna bir sanatkârdır" dediğini, gene Tevfik Fikret'in kendisinden dinlerdik.

109
Eşiği aşarken — Demir bir pençe — Enişte gelmiş — Geçmiş olsun!.. — Her şeyde bir hayır!.. — Korkunç bir levha — Sıyanet-i Samedaniye!.. — İhtilâl devam ediyor — Karanlık istikbal

Her gün sabahleyin pek erken bir saatte Gedikpaşa'daki evimden çıkarak, yürümeğe yegâne vesile olduğu için, Divanyolu'na çıkan küçük yokuşu tırmanır, Türbe'den dönerek Cağaloğlu'nu bir koşu müsabakası yaparcasına geçer, yokuştan aşağı akar, Bahçekapısı, Köprü, Galata, İdare'de odama girerdim. Ortalık henüz süpürülmüş, eşya yerli yerine konmamış, memurlardan hiçbiri daha gelmemiş bulunurdu. Küçük yaşımdan başlayarak bugünün ihtiyarlığına kadar devam eden bu erkencilik itiyadı beni gene bir gün Gedikpaşa evinin kapısına kadar getirdi, eve veda etmek ve eşiği aşmak üzere idim; birden sol tarafımda, belimde bir demir pençenin tazyikini hissettim. Evvela ne olduğunu anlayamadım, bu neviden bir ağrıyı birinci defa olarak duyuyordum. İrkilip durdum, refikamın hayretine cevap verecek bir cümleyi bulmaya vakit kalmadan pençenin tazyiki tahammül edilemeyecek bir şiddet kesbetti. Dudaklarımın derileri çatladı, alnımdan soğuk bir ter boşandı. Derhal anlaşıldı ki ortada hiçbir sebep olmadan, o zamana kadar hiçbir peşin emaresi görülmeyen müthiş bir böbrek sancısı başlamıştı.

Bu halde sokağa çıkmak hatıra getirilemeyecek bir cinnet olurdu, kıvranarak yatak odasına götürüldüm ve...

Ömrümde bir daha tekerrür etmeyen bu hastalığın o güne ait ıztırap, tedavi ve sükûn safhalarını anlatmağa lüzum yok. Yalnız akşam üzeri baygın, sersem, yatağımda serilmiş, bulanık gözlerle etrafımdakilere bakıyordum, henüz söylemeğe kâdir değildim, kapı açıldı:

– Enişte Bey gelmiş, aşağıda bekliyor, yukarıya çıkmak istiyor; dediler.

Evimizin civarında ikamet eden halamın zevci İzzet Bey'den bahsolunuyordu. Enişte içeri girer girmez, beni yatakta ve o halde görünce irkildi, dudakları titreyerek:

– Her neyse geçmiş olsun!. diyebildi.

Yatağın yanına, bir iskemleye, kendisini salıverdi ve endişe ile dolu gözlerini refikama dikerek:

– Teessürden mi yoksa bir tarafını incitecek bir kaza mı oldu?. diye sordu.

Refikamın izahatı daha başlar başlamaz enişte'nin yüzünden endişe bulutları silindi, bilakis birden bir meserret parıltısıyla tutuştu; refikamın sözünü keserek:

– Demek bugün sokağa çıkamadı, İdare'ye gidemedi, öyle mi? Allah'a şükretmelisiniz, her şeyde bir hayır vardır..

Ve maneviyata itikat edenlere mahsus bir mânâ-yı hamd ile gözlerini kapayarak dudaklarının arasından bir dua geçti.

Sonra:

– Demek haberiniz yok, öyle ise dinleyiniz... diye başladı.

Ermeni ihtilâlcilerinin Osmanlı Bankası'nı nasıl birdenbire basarak işgal ettiklerini, oradan ve çatı katından Reji İdaresi'ne de geçerek her iki binayı bombalarla hükümleri altına aldıklarını, memurlarla müstahdemleri yavaş yavaş dışarıya çıkardıklarını, zabıta kuvvetlerini öldürdüklerini, bunu müteakip halkın tehevvürü sokaklarda mukateleye sebep olarak iki muarız kavmiyetin şehir dahilinde harbe giriştiklerini anlattı.

Kendisine zaten mübalâğa ile gelen havadisin tesiri bana taallûk eden merakla daha ziyade genişleyerek hikâyesine mikyası büyütülmüş tafsilâtla devam ediyordu: İki daire baskıncıların bombalarıyla adeta tahrip olunmuştu. Ermeniler kârgir hanlarda, evlerde, mağazalarda barınarak bombalarla ateş yağdırıyor, asker silah kullanıyor, sokaklarda kan dereleri akıyor, yığın yığın ölüler, inleyen yaralılar şehri bir cenk meydanına çeviriyor, Köprü'nün iki tarafında tutuşan müthiş ihtilâl ateşi dakikadan dakikaya iç mahallelere sarmak tehlikesini gösteriyor ve eğer hükümetin tedbirlerini müsmir yapacak surette askerin müdahalesi işin önünü alamazsa...

Enişte'nin tekrar endişe ile dolan gözleri Gedikpaşa'dan sahile doğru inen mahallelere çevrilerek ihtimaller ufkunda "Artık Allah bilir!" demek isteyen büyük bir istifham işareti çiziyordu.

Ben yavaş yavaş yatağımda doğrulmuştum, onun sözünü hiç kesmeyerek gittikçe uyanan teferrüs kabiliyetlerimi toplamış, bir kelime kaçırmayarak ve her cümlenin altına türlü farziyeler ilave ederek dinliyordum. Nihayet ne vakitten beri kaynayan isyan, kazanını patlatmış ateşten dalgalarını artık Erzurum'da, Sivas'ta, Diyarbekir'de, Van'da, Zeytin'de uzaklara değil, ta Abdülhamit'in korku ile dolu pâyitahtında, zaten Türk ırkının kudurmuş haysiye-

tinin en hassas noktasında, âkıbeti tahmin olunamayacak müthiş bir yangın tutuşturmak üzere, salıvermişti.

Bu bâdirenin mesuliyeti kime aitti? İdarenin bozulduğuna mı, haricin tahrikâtına mı, isyanın cinnetten başka bir sebebe hamlolunamayan müddeiyatına mı, yoksa bunların birbiriyle ayıklanamayacak kadar karışmış ihtilâtına mı, bu sualleri halledecek cevapları araştıracak zaman değildi; ortada bir korkunç muhatara vardı, bunu ne olursa olsun söndürmek lazımdı; ufak bir hata ile memleketi baştan başa ateşe, kana vermek mümkündü; küçük bir ihmal derhal etraftan Türkiye'nin mukasemesi saatinin artık çaldığına zâhip olan hırslar müthiş toplarının ağızlarını şehre, saraya çeviren deniz ejderleri şeklinde İstanbul sularını doldurabilirdi; artık mesele vakit vakit, biri sönerken diğeri patlayan Kürt, Arap, Arnavut isyanlarından, Makedonya komitalarının, Bulgar iştihalarının ayrı ayrı bastırılan tezahürlerinden ibaret değildi; şimdi bunların hepsi birden tabiî bir ittifakla birbirine eklenir, dahilde memleket yanarken bütün etrafını kuşatan diğer bir ateş çemberi hemen tutuşabilirdi. Bu kundak hemen, bir saat bile kaybedilmeden, bu vak'anın başladığını gören güneş tekrar çıkınca onun devam ettiğine şahit olmaksızın, bulunduğu yerde bastırılmak lazımdı. Bu nasıl olabilirdi?..

Enişte sıyanet-i Samedaniye'den bahsediyordu. "Büyük zelzelede de böyle olmuştu!.." diyordu. Hakikaten İstanbul'u iki sene evvel kısmen tahrip eden büyük zelzelede de ben böyle, bir tesadüfle tehlikenin haricinde kalmıştım; fakat ben içimden büyük bir müşahede fırsatını kaçırmış olduğuma teessüf ediyordum. O sırada İdare'de bulunmak, tehlikenin içinde kalmış olmak, ondan başkalarıyla beraber sıyrılmak, evet, herhalde sıyrılmak, ateş altında sokakları geçmek, hulâsa enişte'nin hikâyesindeki tafsilâtın hepsini bizzat yaşamak isterdim.

Tabiî bundan bahsetmedim, bana güleceklerdi, belki gülmekte haklı olacaklardı. Sonra içimde diğer bir merak vardı: Mademki şehir ateş ve kan içinde idi, bunların asıl merkezinde, İdare'de neler olmuştu? Kimler kurtulmuş, kimler kurban gitmişti? Zabıta efradının öldürüldüklerinden bahsolunmuştu. Gözümün önüne aile babası çavuşun vakur siması, sonra gene, güzel zaptiye neferinin levend endamı geliyordu ve birer birer hep ölmüş olmaları muhtemel tanıdıklarımı kanlar içinde sokaklara serilmiş görüyor gibiydim.

Ertesi gün bacaklarımın titremesine, gözlerimin bulanmasına, etrafın itirazlarına aldırmayarak çıktım.

Şehir bir harp gününün ferdâsını andırıyordu, yolumun üstünde henüz zabıta kuvvetlerinin hükmüne râm olmayan isyan mukavemetleri vardı, daha yangın yanıyor ve yeniden daha kuvvetle tutuşmak ihtimallerini gösteriyordu.

Bu manzaranın arasında, hep istikbalin doğuracağı muhataraları düşünerek, kalbimde elîm bir burkuluşla yürüdüm. Biçare vatan son günlerine mi yaklaşıyordu? Bütün insanî hakları asırlardan beri zalim bir taassubun, akur bir menfaatin dişleri arasında kemirilen yurdun mevcudiyeti nihayet sekiz on ihtilâl kundakçısının ateşiyle küllere mi kalbedilecekti?

Köprü'den geçerken hemen oraya çökümek ve gözlerimi nice nice satvet ve şevket ihtişamlarına şahit olan minarelere, kubbelere dikerek ağlamak ihtiyacıyla kıvrandım.

O günden sonra kaç kereler gene Köprü'den böyle hicran içinde geçmek mukaddermiş!

110

Şikâyette ittifak — Suyu bulandıran — Kalkacak engel — Fakat nasıl? — Dünyaya gerilmiş bir kanat — Gece ziyareti — İsmail Safa — Hal'; biat — Mevhum cenaze — Ziyaret nasıl bitti

Bu devirde herkesin inkâr kabul edemeyecek bir hakikat olmak üzere telakki ettiği bir kaide vardı, memleketi dolduran mesâvi ve mehâlik tamamıyla Abdülhamit'in şahsından doğuyordu: Onun idaresinden zarar görenler de, menfaat bulanlar da bu itikatta müttefikti. Bu ikinci zümre o idarenin bir gün bitivermesine cidden, kalben birinci zümre ile birleşir miydi? Bu, pek büyük bir şüphe ile telakki olunmalıydı, yalnız her ne zaman, her ne vesile ile o zamanın idare tarzından en ziyade müntefi olan birisiyle, duvarların kulakları işitemeyecek bir surette yalnız kalıp da hasbıhale girişince onu ahvâlden en ziyade müşteki bulurdunuz. Ve yapma olmadığına inandıracak bir dua hararetiyle ismini söylemeğe cesaret edemese bile, gözlerini Yıldız tepesinden dolaştırıp göklere çevirerek her fenalığın nereden çıktığına ve ahvâlin düzelmesine ancak Allah

tarafından indirilecek bir yıldırımın müdahalesi hizmet edeceğini anlattığına şahit olurdunuz.

Abdülhamit suyun yüzünü karıştırıp bulandıran bir kaya çıkıntısı idi, fakat bulantının mesuliyeti yalnız bu çıkıntının mevcudiyetine mi matuftu? Onun, dibinde tarihin, insan kudretinden daha yükseklerde tesir yapan avâmilin, bünyesinde mevcut maraz ihtilâtının, asırlardan beri örülüp sarılmış vukuat zincirinin hamuru yok muydu? Bunu herkes düşünmekle beraber zihinlerde karmakarışık, herhangi mantıkî bir tahlille hallolunamayacak bu sual düğümünün çözüm yeri işte suyun yüzünü buruşturan o kaya parçasıydı. Onu kırmak, her şeyden evvel onu ortadan kaldırmak lazımdı. İlk önce düşünülecek bu idi, başka da bir çare yoktu, Abdülhamit kalkınca yerine isterseniz hâlâ malûliyetine tamamıyla hüküm verilemeyen Sultan Murat'ı getirebilirdiniz, yahut hakkında hasud bir iltizamla yapılan rivayetlere rağmen pek iyi bir padişah diye beklenen Sultan Reşat'ı geçirebilirdiniz, yahut... yahut...

Bu yahutlarla başlayan ihtimallerden doğabilecek muhtelif neticelerle pek zihin yorulmuyordu, başlangıç noktasından ileri gitmeğe lüzum görülmüyordu. Bir kere o ilk iş yapılsın, ondan sonra her şeyin düzeldiğine, çamurun ta derinlerde bir daha bulantı yapamayacak bir durgunlukla pıhtılaşacağına, suyun yüzü dümdüz, bir kâğıt kadar müstevi olacağına inanılıyordu.

Evet, kaya parçası kırılmalıydı. Fakat nasıl?... Onun etrafında ekmeğiyle, parasıyla kanı beslenmiş binlerce asker bedeninden bir kale vardı, sonra memleketin hiç olmazsa yarısı hayatta muvazenesini onun mevcudiyetinde buluyordu, daha sonra o Emîrü'lmü'minîn, Halife-i Rûy-ı Zemin idi; Hint'e, Cava'ya, Afrika çöllerine, Yemen illerine kadar onun kudsiyetine inanılan kanadı gerilmişti. Hiçbir sarsıntı yapmadan, dahilde ve hariçte hiçbir karışıklık vukuuna imkân bırakmadan, harap bir binaya artık destek olamayacak kadar içi kurtlanmış bir direği çekip gece karanlığında kimselere sezdirmeden yeni bir direkle değiştirircesine yavaşça onu alıp yerine bir başkasını koyuvermek lazımdı. Bu nasıl yapılabilirdi?

Bu sualin etrafında doğan garip fikirlerden hiçbirinde icra kabiliyeti yoktu ve bu imkân yokluğunun arasında seneler günden güne artan mesâvisini getirerek, geçip gidiyor, ümitler dönüp dolaşıp nihayet necat dakikasını bir böbrek iltihabından, bir mesane seretanından beklemeğe karar veriyordu.

Bir gün, daha doğrusu bir gece, bu garip tasavvurlardan biriyle ben de pek yakından karşı karşıya geldim.

Henüz Gedikpaşa evinde idik. Daha bir yaşını ancak doldurmuş oğlum Sadun bu evin rutubetiyle başlayarak bir türlü tedavi edilemeyen bir hastalıkla muztaripti. Biz, ana ve baba, bu gece onu teskin edip uyutabilmek için bir hayli uğraştık ve sütninesine bırakarak derin bir üzüntü içinde yatak odasına çekildik.

Burada, istitraden kaydedeyim ki, bu hastalık aylarca türlü acı safhalardan geçtikten sonra nihayet çocuğu elimizden alıp götürdü. Bu acıdan bir daha bahsetmeyeceğim, o faciayı "Kırık Oyuncak" hikâyesinde tasvir etmiştim.

Tam yatağa girilecek bir zamanda sokak kapısı çalındı ve misafir geldi diye haber verdiler. Misafirleri salona aldılar, giyindim ve hep zihnimin içinde çocuğumun hastalığı burgusuyla odaya gittim.

Karşımda İsmail Safa'yı, Hüseyin Suat'ı, bir de bir üçüncü simayı buldum ki bence külliyen meçhuldü.

Hatta bir mukaddemeye lüzum görmeden hitabet vazifesi uhdesine ihale edilen İsmail Safa bu gece ziyaretinin sebebini anlattı.

İstibdat, zulüm, her tarafa yayılan irtikâb, irtişa, bir yandan memleketin serveti mahdut ve muayyen keselere akarken bir yandan vatan evladının her sınırında dökülen kanları, ne kana, ne de paraya doymayan Saray, sonra hepsinin ortasında bütün mevcudiyeti zulümle yoğurulmuş, vehminin tahrikiyle günden güne itisafını arttıran ve her tarafa hile ve iftiranın, kahır ve zecrin ağlarını geren bir padişah...

İşitilmeden esas çizgileri bilinen, senelerden beri ezberlene ezberlene çocukların ağzına kadar bir nakarat gibi geçen bu nutku dinlerken kulaklarımın kirişi hep yanımızdaki odada henüz uyumağa başlamış hasta çocuğumun belki yeniden başlayacak iniltisine gerilmiş, zihnimin içini hep o burgu delerek, karşımda hiç tanılmayan ve kemal-i dikkatle bu nutku dinleyen meçhul simanın kim olabileceğini kendi kendime sora sora, bütün bu gece misafirlerini bir rüyanın bulutları arasından görüyordum.

İsmail Safa bu mukaddemeyi bitirdikten sonra işin en zor tarafını bitirip artık kolay cihetine geçenlere mahsus bir inşirah nefesiyle durdu ve her vakit gülen simasını gene mûtat olan muhabbet ve emniyet verici tebessümü kaplayarak:

– Nihayet buna bir çare bulduk!.. diye başladı, işin kolay tarafını anlattı...

Bu kolay şey Abdülhamit'i hal'etmek, yerine bir başka padişaha biat edivermekten ibaretti!.. Yani biat merasimi yapılınca bugünün câlis-i evreng-i saltanatı olan Hakan-ı berreyn ve bahreyn kendiliğinden kökünden testerelenmiş bir çınar gibi yıkılmış, ortada yeniden zinde bir ağacın sayesi derhal etrafa serinlik vererek yayılmış olacaktı.

Bu da pek kolayca yapılabilirdi!.. Bir cenaze bilmem nereden kaldırılacaktı, her köşe dönüldükçe cemaate alay alay halk iltihak edecekti, böylelikle azîm bir insan kütlesi bu mevhum tabutun arkasından bir cemm-i gafir halinde Bâb-ı Seraskeri'ye kadar gidecekti ve orada derhal bir iftitahî nutukla halk yeni padişaha biat edecekti.

Ne kadar kolay değil mi? Üç kişinin bir araya gelmesine müsait olmayan casus teşkilâtı bu mevhum tabutun arkasında binlerce halkın toplanmasını görmeyecek, evlerin hariminde cereyan eden sözleri işiten Saray'ın kulakları bu azîm hareketi duymayacak, tek bir tüfekçinin tabancasıyla kaçacak kovuk arayan İstanbul ahalisine Yıldız kışlalarından bir kurşun bile atılmayacak, her vicdanın satılık bir köhne meta haline getirildiği bu zamanda binlerce binlerce adamların içinden on liralık bir atıyyeye tertibatın sırrını verecek bir kurnaz çıkmayacak, her iş böyle mürettep bir sahne üzerinde oynanıyorcasına cereyan edecek, Abdülhamit de arabasına binip "tevekkeltü alellâh" diye diye tespihini çekerek Topkapı Sarayı'na geçiverecekti.

İsmail Safa ciddi mi konuşuyordu? Manidar bir tebessümle ve uyuklayarak dinleyen Hüseyin Suat buna inanıyor muydu? Yoksa bana hüviyeti bildirilmeyen bu üçüncü adam casustu da böyle bir teşebbüste bulunulacağından haberdar olan Saray tarafından mevkufen evime kadar getirilen bu iki maznunla iştirakim olup olmadığını anlamaya mı memur edilmişti? Belki evimin önünde ve arkasında birer zabıta kuvveti neticeyi bekliyordu.

Görülüyor ki sade bu hülyayı kuranlar değil ben de zihnen hasta idim. Haber vereyim: Bu üçüncü meçhul adam İsmail Safa'nın küçük kardeşi Kâmi idi. İki büyük kardeşleri gibi bir kalem ve fikir sahibi olan, sonraları senelerce refakat da ederek bütün meziyetlerini takdire fırsatyab olduğum bugünün Dârüşşafaka Müdürü Kâmi ki İsmail Safa meşhur olan dalgınlığıyla bana o gece tanıtmak lüzumunu düşünmemişti.

Kâmi o gece vehmimin çirkin şüphesine uğradığı için beni affetsin. İsmail Safa'ya öyle bir cevap vermeliydi ki hem tasavvurun nasıl çocukça bir çılgınlık olduğunu, hem benim esasta kendisinden başka düşünür bir adam olmadığımı anlatsın; hem de eğer bu bir casus önünde cereyan eden bir sahne ise ben ve onlar işin içinden sağlam çıkabilelim.

Ne söyledim, ne yaptım, bilmiyorum, herhalde bu gece orada o mevhum cenaze bir daha dirilmemek üzere defnedildi zannederim.

111

Tarzlarda farklar — Biri ve öteki — Lisanda harika — Vezinlere tahakküm — Güçlüklere galebe — Bunun zevki — Sanatın esrarını bilmeli — Nesirde yenilik — Suya atılış — *Mâi ve Siyah* — Bir genç timsali — İkinci saf simaları

Edebiyat-ı Cedîde ailesi artık teşekkül etmişti, fakat tekrar etmelidir ki, bu aile efradını birbirine bağlayan karabetten ziyade sıhriyet rabıtasıydı. Şahsiyetlerin hususi vasıfları eserlerinde daha vuzuhla görüldükçe aralarında sanat vasıtalarını istîmal hususundaki farklar da daha ziyade beliriyordu. Ne nazımda ne nesirde birinin eserine diğerinin imzası konamazdı ve eğer risalenin herhangi bir nüshası yazı sahiplerinin isimleri neşredilmeden çıkarılsaydı bunların tarz ve üslûbuna âşinâ olan bir müdekkik derhal her eserin muharririni keşfetmekte zorluk çekmeyecekti.

İlk senelerde Fikret henüz kuvvetinden emin değildi, henüz bir tereddüt devresi geçiriyordu; bütün temayülleri garbın sanat usulüne müteveccih olmakla beraber gözlerini kendi sâniha kaynaklarının haricine çevirmemekte ısrar ediyor, onun yanı başında Cenap ise bir yandan fennin, felsefenin her köşesinde fikrinin daima gıda arayan açlığına tane bulmağa çalışırken bir yandan da garpta şiir ve edep âleminin bütün safhalarını adım adım takip ediyordu. Onun için biri sânihalarında dar ufuklarda kalıyor, öteki geniş ve seri deveranlar yaparak daima pervaz hâlinde görülen kırlangıçlar gibi kanatlarının şuh ye çılgın uçuşları ile gözleri kamaştırıyordu. Henüz hiç kimse keşfedemezdi ki birincisinin müterreddit uçuş hamleleri, yarının, en yüksek menâtıka çıkıp âfâkı kendisine dar bulacak bir kartalını yetiştirmektedir. İkisinin arasında hangisinin

daha mahir, daha muvaffak olduğunda şüphe bırakan bir müsabaka vardı. Nazmın müşkülâtına galebe çalmak, lisanı her türlü keyif ve arzularına inkıyad gösteren, her çeşit eğilip bükülme imkânını veren sanki balmumundan yoğurulmuş bir hâle getirmek hususunda öyle harikalar gösteriyorlardı ki Türkçe asır-dîde hayatında hiçbir zaman bu derece musiki kabiliyetini kemale erdirecek eserler verememiş, hiçbir zaman tasvir ve ifade kuvvetini bu kadar yükseklere çıkaramamıştı. Her şeyden evvel nazımda öteden beri maruf ve musannef olan şekillerin çerçevelerini kırmışlardı, hatta kendilerine takaddüm eden nisbeten yeni mekteplerin bile bu zeminde yaptıkları tecrübeleri pek korkak adımlar kabilinden addettirecek isyanlarla nazma büsbütün başka kalıplar bulmuşlardı. Daha sonra aruzun o yüzlerce bahirleri arasında uzun ve geniş kulaçlamalarla yüzüp geçerek bunların arasında Türkçenin edasına, Türk'ün zevkine en ziyade tevâfuk edecek musiki faidesini hangisinde buldularsa onlara tesâhüb etmişler ve artık bunları bulup ellerinin altında her hevese râm olacak bir esir hükmüne getirdikten sonra vezni, elindeki kemandan mucizeler çıkaran bir virtuose gibi kullanmışlardı.

Bu zeminde tecrübelere kalkışılacak olsa görülür ki o zaman vücuda getirilen bu muvaffakiyet sadece bir harikadan ibarettir ve muvaffakiyetten hem yazanın hem okuyanın hissesine isabet eden zevk yalnız bir sânihanın ifadesini tersim edilmiş görmeğe münhasır kalmayarak aynı zamanda herhangi bir zorluğa galebe çalındığına şahit olmakla tezâuf ederdi. Biz bu zevki cambazlarda, hokkabazlarda, güreşçilerde, sirk ve stadyum sahalarında, her neviden yarışlarda duyar ve böyle bir güçlüğün yenildiğini görürken heyecandan çırpınır, bağırırız. Ben de her hafta böyle bir muvaffakiyet eserini getiren nüshaların karşısında Taksim müsabakalarında binlerce halkı çıldırtan sevince benzer bir heyecan duyardım.

Herhangi bir sanat tecellisinin karşısında onun verebileceği telezzüzü tamamen alabilmek için o sanatın sırlarını, müşküllerini, gösterilen maharet ve muvaffakiyetin muhtaç olduğu kuvvetleri, kullanılan vasıtaları, neticeyi temin eden cehdleri tanımak, cambazın oyununu dakikadan dakikaya takip ederken ellerinin, bacaklarının, gözlerinin, hulâsa bütün varlığının nasıl bir mümarese servetini ibzal ettiğini anlamak lazımdır; bu mesela Beethoven'in bir senfonisi kabilindendir ki ondan zevkyâb olabilmek, her şeyden evvel musikiden behreyâb olmaya, esas lahnin etrafında nakışlarını

yapan her âleti ayrı ayrı takip edebilmeye, dağılıp toplanan neşîdeyi havanın içinde avlayabilmeye, en küçük bir darbeden eserin umumi heyetine zammolunan mânâyı yakalamaya mütevakkıftır; yoksa bu sadece mesela bir kanunda çalınan bir semai hükmünde dinlenirse, ondan da alınacağında şüphe olmayan zevk, işte seksen yüz kişilik bir orkestra ile tek bir âlet arasındaki fark hükmünde kalmak tabiîdir.

Bu yazıların tahammülü olmayan edebî tenkit zeminine girmekten hazer ederek ve biraz da tarih mesafelerini atlayarak kaydedeyim ki yeni zümre artık öyle kuvvet almış ve etrafta öyle bir meclûbiyet doğurmuştu ki muhalefetin hücumları nihayet bastırılmış bir harbin şurada burada hâlâ mağlûbiyete katlanamayan çete taarruzları kadar ehemmiyetten düşmüştü. Hakikaten Ahmet Reşit güzel lisanını, sanatkâr kalemini, Ali Ekrem babasından ifratla, mübalâğa ile intikal eden şiir verasetini, Süleyman Nazif taşkın vicdanının sânihalarını buraya getirirken bir yandan da daha gençler heyecanla dolu hamlelerini bu kuvvet merkezinin etrafına yığıyorlardı. Nesir Hüseyin Cahit'i, Mehmet Rauf'u kazanmıştı, bunlar nazımda vücuda gelen inkılâbı nesirde teşdiden yapıyorlardı; onun içindir ki muhalefet hâlâ nesir vadisinde hücumlarda gayzını teskine çalışıyordu. Ona da alışılmıştı, bu nesir lisanına çetrefil denmekte devam edilmekle beraber bu lisanın istikbal lisanı olduğuna karar verenler çoğalıyordu. Hatta bu çetrefil lisanda yazılan şeylerin o zamana kadar müzeyyen olsun, sade olsun herhangi bir nevide alışılmış lisana nakledilince ne olabileceğini tecrübe edenler bile olmuştu ve onlar kanaat etmişlerdi ki bunları yazıldıkları gibi bırakmak ve öylece kabul etmek daha doğrudur.

Ben de artık bu yeni edebî hareketin cereyanına nefsimi tamamıyla kaptırmıştım. Ben de bu cereyanın içinde bir dalgacık yapabilecek miydim? Bunu bilmiyordum, fakat herhalde onun içine atlamalıydım ve o zamana kadar zaptedilmeğe çalışılan ve kısmen mahpus bırakılabilen heveslerimin birden tuğyanına mukavemet edemeyerek, aynıyla herkesin denize atıldığını gören bir yüzme müptelası acelesiyle üstümde endişe olarak ne varsa hepsinden soyunarak kendimi suyun içine salıvermiştim.

O zamana kadar şurada burada ve bilhassa Ahmet İhsan'ın risalesinde yazılan şeylerimde bir nevi kendimi denemekten ileri gitmemişken onun matbaası artık büsbütün karargâh ittihaz edi-

lince ben de ne vakitten beri zihnimi tırmalayan, artık mutlaka doğurmak ihtiyacıyla beni sükûndan mahrum bırakan eseri yazmak istedim: *Mâi ve Siyah*...

Bunu başka türlü tasavvur ederdim. O zamanın hayatından, idaresinden, memlekette teneffüs edilen zehirle dolu havadan muztarip, mariz bir genç, hulâsa devrin bütün hayalperest yeni nesli gibi bir bedbaht tasvir etmek isterdim ki ruhunun bütün acılarını haykırsın, coşkun bir delilikle çırpınsın ve bütün emelleri parmaklarının arasından kaçan gölgeler gibi silinip uçunca, o da gidip kendisini, ölmek için saklanan bir kuş gibi, karanlık bir köşeye atsın. Bu gençte bir aşk yıldızı, bir de sanat hülyası olacaktı ve bunların arasında bir sarhoş gibi yıkıla yıkıla, o duvardan bu duvara çarpa çarpa geçip gidecek, nihayet bir kovukta sinip can verecekti, mâi hülyalar içinde yaşamak için yaratılmışken siyah bir uçuruma yuvarlanacaktı.

Bu esasın ilk büyük kısmından tabiatıyla vazgeçilince ortada ancak sanat ve aşk hülyaları kalıyordu, onun içindir ki birçok munsif münekkitlerin dedikleri gibi Ahmet Cemil itmam edilmemiş bir müsvedde hâlinde müphemiyetle muhat kalmıştır, fakat gene o münekkitler onun etrafını teşkil eden şahısları pek zî-hayat buldular. Bu da pek tabiî idi: Ahmet Cemil'i bizzarure memleketin umumi muhitinden çıkarmaya mecburiyet hasıl olunca onu matbuat âleminin hususi ve mahdut zemininde bırakmak lazım gelmişti ve bu zemin ele alınacak, tasvir olunacak o kadar mebzul unsurlarla dolu idi ki kendiliklerinden koşuşup eseri doldurmaya müheyya idiler.

112

Sâni ile eseri — Tesadüfün bir neticesi — Sahibinin hükmü — Bir merhale — Lisan yenilikleri — Kendiliğinden olan bir iş — Herkesten ziyade şaşan — Yine tercüme — Ahmet İhsan — Bir malûliyet — İnsaf etmeli

Bir sanat eseri, halkın takdirine terkedilerek neşrolunduktan sonra sahibiyle rabıtası kopmuş demektir. Ona tasarruf hakkı artık sâniinin değil herkesindir ve herkes kendine göre onun için bir hüküm vermeye salâhiyet bulurken kendisine düşen vazife nazikâne

bir sükûn içinde söylenenleri dinlemektir: Lehte ve aleyhte olanları...

Otuz beş seneden beri etrafında her iki neviden söz söylenen *Mâi ve Siyah* her köşeden bakılarak didiklenmiş olan ve edebiyat tarihiyle iştigal edenlerce muhakeme olunan eserlerden biri olmuştur. Bunun yegâne sebebi bizde roman ve lisan tekâmülünün bir dönemeç noktasına tesadüf etmiş olmasıdır. Münhasıran bir tesadüfe medyun olan bu mazhariyet onun mutlaka her türlü itirazdan masun kalacak bir mükemmeliyete malik olduğuna delâlet etmekten pek uzaktır, nitekim sahibini istihkak kesbedilememiş bir iftihara sevkedebilmekten de uzaktır. Meziyetleri varsa onları, hele otuz beş senelik uzun bir fikir ve kalem rüşdünden, sanat zemininde mütevâlî tecrübelerden sonra herkesinkinden daha doğru bir mizanla ölçüp tartmağa gene kendisi kâdir olduğu gibi çürük ve bozuk taraflarını, herkesten daha iyi bir görüşle bulmak imkânına da gene o maliktir.

Meziyetlerinden bahsetmek en basit tevazu ve mahviyet kaidelerine muhalif gülünç bir teşebbüstür ki bunu beklememelidir, aynı gülünçlüğe düşmüş olanları daima kalbimde garip bir eza ile gördüm. Yanlış bir adımla merdivenlerden yuvarlanan bir adama gülünçlüğüne rağmen acımak kabilinden bir hisle beraber...

Fakat bir kere sahibinin sanatından ziyade tesadüfün lütfundan doğmuş olduğuna işaret edildikten sonra roman ve lisan için bir merhale teşkil etmiş olmaktan ibaret mazhariyeti üzerinde biraz tevakkuf etmek zarafet usulüne karşı affedilemeyecek bir günah sayılamaz zannındayım.

Evvela lisan hususunda bu eser sahibinin kaleminde bâriz bir tekâmül göstermekten başka o zamana kadar nesirde mer'î ve müsta'mel usulün haricinde yeniliklerle dolu idi; öyle yenilikler ki şiveye, nahve karşı birer cürüm mahiyetinde idi. Resmî devâirin, matbuat yazılarının, hatta eşhas arasında hususi mükâtebenin kabul edilmiş lisanına hiç benzemeyen bu nesir o zamanın lisanda müteessis kaidelerine mutaassıbane merbutiyet göstermekle me'lûf olanlarınca çetrefil dedikleri tarzın en mükemmel bir numunesi olmak üzere telakki edilmekten kurtulamadı. Asıl garibi belliydi ki eserin sahibi bu lisanı iltizam ederek, özene bezene icat etmiyordu; öyle düşünüyor, öyle yazıyordu; eğer ortada bir icat varsa bunu bilmeksizin, haberi olmadan iyi kötü meyve veren bir ağaç gibi yapıyordu. Hatta

bunlar kendisine işaret ve izah edilseydi epeyce hayrete düşecekti: Nitekim senelerce sonra edebiyat kürsülerinde bunlardan bahsedilince herkesten ziyade taaccüp eden kendisi olmuştu. Anlaşılan lisanda şive ve nahiv denen şeylerin zamanla, ihtiyaçla tahavvüllere müstait şeyler olduğuna müstenit onun ta zamirinde medfun gayr-i şuurî bir imanı varmış ve ne yapmışsa o imanın sevkiyle, ihtiyarını hâkim olamadığı bir muharrike terketmiş bir memlûkiyetle yapmıştı. Belki de bu garp lisanlarıyla iştigalinden, onların nahvine temayüle alışmış mantığından mütevellit bir hadise idi; fakat ne olursa olsun bu hadise nesir lisanında bir çığır teşkil etmiş oldu, nitekim bir çobanın ayaklarından kazaen kalmış izler tepelerden inecek sulara yeni bir cereyan yolu tersim etmiş olabilir...

Bu eserden evvel muharriri küçük büyük epeyce roman yazmıştı, birçok ufak hikâyeleri de vardı. İzmir mahsulleri olan bu yazılarla onun arasında büyük bir mesafe vardı; ve elbette bu, suudî bir mesafe idi; aynı mesafe roman sanatında inşa usulü için de müşahede ediliyordu. Ve diyorlar ki asıl bu noktada bir yenilik getirilmiş oldu. Bu imtiyazı kabul etmemek için bir makul sebep görmeyen muharrir bundan nefsine bir gurur hissesi ifraz edecek kadar insaftan mütecerrit görünmeğe de katlanamaz. Bu eserde bir yenilik varsa o muharririn bir yandan Türkçede okumak fırsatını bulduğu şeylerle, garp lisanlarından doyamayarak okumaktan hâlî kalmadığı hikâyelerin bıraktığı tesir farkından mütevellit, kendi kendisine husul bulmuş bir hadisedir.

Bu iki nokta bu suretle tespit edildikten sonra burada istitrat kabilinden bir bahse geçmek lüzumunu duyuyorum:

Bizde garp romanı en fena numuneleriyle tanıtılıyordu ve pek nadir olarak tercüme edilebilen eserler de halkta umumi bir zevk uyandıramayarak rağbet bulamıyordu. Onun için edebî bir kıymeti haiz eserlerden pek azı Türkçeye nakledilebilmiş ve garbın en meşhur üstatları bizde ancak ismen tanılmıştı. Bundan birçok vesilelerle bahsetmiştim, fakat burada o devrin hareket-i edebiyesinden bahsederken nasılsa bizde edebiyat harekâtına dair tetkik yapanların ihmal ettikleri bir şeye işaret etmek isterim: O da Ahmet İhsan'ın bu hareket-i edebiyede yalnız matbaanın ve risalenin sahibi olmakla iktifa etmeyerek o devrin en ziyade kıymet gösteren tercümelerini de getirmek suretiyle memleketin irfan kütüphanesine mühim bir hizmet yapmış olmasıdır.

Tercüme hususunda takip edilecek usul için kendisiyle aynı fikirde olmamakla beraber velev serbest nakil şeklinde olsun bu üşenmez, yorulmaz kalem Türkçeye André Theuriet'den, Alphonse Daudet'den, Paul Bourget'den, hatta Gyp'den birçok eserler kazandırdı; bugün bile tercüme ile iştigal edenlere bir intihap usulü telkin eden gene bu, hiç senelerin yükünü duymayan, daima genç, çalışkan adam olmuştur. Onun, bizde roman zevkinin en güzel numunelerle teessüsüne hizmet eden kalemine şükran borcu ödemek lazımdır.

Pek serbestane bahsedebileceğim bir nokta yazılarımın nakîseleri olmakla beraber bunlardan bazen insaf ve itidalle, ekseriya garaz, kin ve daha ziyade cehl ile o derece bahsedilmiştir ki söylenen şeylere bir de sahibi tarafından ilave yapılmasına ihtiyaç görülmese gerektir. Yalnız, o zaman Edebiyat-ı Cedîde'de belirmeye başlayan ve bu zümre erkânının arasında birinden diğerine sirayet etmek suretiyle hemen hepsine müstevli olan bir maraz hadisesinden bahsedeceğim ki bu malûliyetin tesirâtı *Mâi ve Siyah*'ta da ziyadesiyle görüldü. Ondan sonra sahibinin ta *Kırık Hayatlar* romanına kadar hemen bütün diğer yazılarında da tesirâtını göstermekten hâlî kalmadı.

Bu maraz hadisesi, refiklerimin affedeceklerine hatta benimle beraber itiraf eyleyeceklerine kanaatle söyleyeceğim, ziynet ve sanat iptilası idi. Bu iptila nazımda olsun nesirde olsun, yazıları fazla yüklü, sonradan bulunmuş bir tabiri kabul edersek, ağdalı bir hâle getiriyordu; öyle ki o tarihten uzaklaştıkça hele bugün ben bizzat bunları tekrar okurken sinirlenmekten hâlî kalmıyorum.

Her türlü yanlış anlaşılmaya mahal kalmamak için hemen kaydedeyim ki mevzubahis olan lehçe meselesi değildir. Son zamanlarda Edebiyat-ı Cedîde erkânı için, "Bu efendiler, ancak kendilerinin anlayabilecekleri bir kuşdili icat ettiler" diyen târiz sahibi eğer lisanının tarihini, âsârını tetkik etmiş olsaydı kanaat ederdi ki bu lehçe yalnız onların değil ta öteden beri intikal ede ede onlarla hem-asır olan bütün kalem erbâbına kadar gelmiş olan bir lehçe idi, yalnız onlar değil hatta muhalifleri bile gene o lehçeyi kullanıyordu, Türkçeyi Arap ve Acem lügatlarıyla müstevli bir hâle getiriyorlardı; zamanın edep lisanı o idi, onlar da herkesle beraber bu lisanı kullandılar. Fikret'le Cenap, pek gerilere gitmeyelim, *Hüsn ü Aşk*'ın, *Celâlettin Harzemşah*'ın, *Zemzeme*'nin, *Makber*'in, hatta *Ateşpare* ile *Şerâre*'nin lehçesine eğer yirmi otuz kelime ilave etmişlerse

yüzlercesini de metruk bırakarak Türkçeyi ağırlaştırmışlar değil hafifletmişlerdir.

Mesela Ahmet Reşit'in bazı manzumelerinde, Ali Ekrem'in bir kısım şiirlerinde, daha sonra Hüseyin Dâniş'in ve Faik Âli'nin eserlerinde ibzal ile kullanıldığına tesadüf edilen Arap ve Acem kelimelerinden tevakki olunmalıydı, denebilir, fakat bunlar nihayet bu günahı işlemekte herkesle beraberdiler ve herkesle beraber işlenip otuz kırk sene sonra günah olarak telakki edileceğinden şüphe olunmayan bir cürme mübah nazarıyla bakmak tabiîdir. Onları bu noktadan itham etmek Fuzûlî'yi Nedim'in, Şeyh Galib'i Naci'nin, Hâmit'i Cenap'ın, Fikret'i Faruk Nafiz'in lisanlarını kullanmadıkları için ateşe mahkûm etmek ve bugünün Necip Fazıl'ına, Nâzım Hikmet'ine, Yaşar Nabi'sine şimdiden matem yaşları dökmeye hazır bulunun demektir. Daha açık bir teşbihle Nâbî'yi cübbe ve destârıyla tahayyül ederek göz önüne getirirken ne için frak ve klak giymemiş diye gülünç bulmaya kalkışmak ne ise o gün neden bugünün lisanı yazılmamış diye itaba girişmek aynıyla odur.

113
Belâgat oyunları — Türk sanatkârları — Yenilerin hatası — İrticaî bir hareket — *İkdam* — Küçük hikâye — Fazla uzun — Yazı bolluğu — Her şeyden evvel, tabiî ve sade

Edebiyat-ı Cedîde'ye müstevli sanat ve ziynet marazından bahsederken bunu yalnız ona münhasır bir iptila diye farzetmek, eskilerin hatta nisbeten yenilerin, hulâsa baştan nihayete kadar bütün Türklük edebiyatının, şiirde ve nesirde ne dereceye kadar tecemmül kelimesiyle ifade edilebilecek olan bir merakla dolu olduğundan tegafül eylemek olur.

Hiçbir lisanda hiçbir edebiyat bilmiyorum ki onda belâgat denilen ilmin bütün lafzî ve fikrî sanayiine Türk edebiyatı kadar mebzul misaller vermeğe muktedir olabilsin. Hayalin her çeşidinde Türk edebiyatı kadar icat kudreti gösterebilmiş, fikirlerle hokkabazları hayrete düşürecek mucizeler yapmış, elfaz oyunlarında sihirler vücuda getirmiş, belâgatın bütün sanatlarını birbirine dolaştırarak yazıcılığa ilave etmiş sanatkârlara hiçbir memleketin, hatta şarkın Çin'inde, İran'ında, Arab'ında, garbın mesela İtalyan, İspanyol ve Fransız ede-

biyatının bu merakla malûl olan devrelerinde bile tesadüf edilmez. Türk sanatkârı bu iptilaya İran'ı taklit etmekle düşmüşken bazen bir maraz tohumunun daha zayıf bünyelerde fazla şiddetle nema bulması kabilinden onun daha ifratlı ve daha sürekli bir hastası olmuştur. Edebiyat-ı Cedîde garba teveccüh ederken şarkın bu illetinden kendisini kurtarmaya çalışmalıydı. Bilakis mevrus marazı yenilik iddiasının ince ve yarı şeffaf boyası altında sakladı ve daha fenası, besleyerek büyüttü. Buna biraz da garbın o zamana ait muvakkat bir sanat cilvesinden örnek alarak cesaret buldu ve böylelikle birinden diğerine sirayet ederek hemen bütün Edebiyat-ı Cedîde şairleri ve nâşirleri yazılarına yığın yığın istiareler, mecazlar, teşbihler, kelime ve fikir oyunları koydular; ve sanki yazı hayal ve lafız marifetleri için bir hüner sahnesi imişçesine sanatta hakiki bir teceddüt cereyanının aksine, irticaî bir yol tutmuş oldular.

İşte bugün pek necip bir insaf hissiyle itiraf etmek zamanıdır ki Edebiyat-ı Cedîde'ye isnat edilebilecek hataların arasında en muhik olanı bu noktadadır.

Onun lehçesi bugünün temayüllerine tevafuk etmiyorsa bu bir zaman farkı meselesidir ve bu itibarla kale alınamaz; fakat o teceddüt hareketinde Nef'î'nin oyunlarını tekrar eden şairlere ve adeta Veysî'nin, Nergisî'nin şakirtleri mevkiinde kaldıklarını fark etmeyen nâşirlere tesadüf edilince onlara karşı bunu yeni neslin müessir bir itab şeklinde tekrar etmelerine şaşmamalıdır.

Şaşılacak bir şey varsa o da, bu marazın, yer yer uyuyan tohumları zaman zaman uyanıp tekrar canlanan müstevli illetler hayatıyla, devirden devire intikal etmesidir. Bugün büyük bir hazla takip olunan sanat ve lisan harekâtında bile bunun tezahürlerine tesadüf ediliyor; hele kendilerini bugünkülerden ziyade dünkülere yakın zannettirecek genç sanatkârlar görülüyor ki lisanlarının sadeliği olmasa adeta Edebiyat-ı Cedîde'nin bir fark fasılasını koymamış devamı olduklarına hüküm verilecek. Gariptir ki bu hataya belki dikkat etmeksizin düşenler gençlerin arasında en ziyade temayüz evsafı ile belirenlerdendir. Hatta yazışının ve düşüncesinin inceliğine, güzelliğine meftuniyet duyduğum bir pek genç sanatkârın son parçalarını okurken onu her cümleye bir teşbih sıkıştırmak için uğraşmış görünce, bu teşbih avında hayret verecek muvaffakiyetler göstermiş olmasına rağmen, adeta bir eza duydum; bir hastalığın ihzârı emarelerini görmekten tevellüt eden bir eza...

Mademki *Mâi ve Siyah* ile bu bahse başlamış oldum, gene bu bahsi onunla kapamak için kaydedeyim ki bu esere kendimce atfolunan en büyük nakîsa işte bu belâgat oyuncakçılığının başlıca numunelerinden birini teşkil etmiş olmasıdır.

Fakat ne gariptir ki bu süs illetinin inkişafına şarkın bu yolda ziynetlere olan ırkî iptilası, nerede parlak ve güzel avlayan renkler varsa oraya koşmak için fıtrî temayülü sâik oluyordu. O zamanın yazılarına karşı gösterilen rağbeti en ziyade bu malûliyetin tecelliyatı cezbediyordu. Belki gene bu sebeple, hikâye zemininde gösterilen yeniliklere halkın meclûbiyeti de katılarak, Edebiyat-ı Cedîde mahsulleri kendi çerçevesinden harice taşmak istidadını da gösterdi; bu yazıcılara misafiret sahifelerini açmak isteyen risaleler, gazeteler oldu; bu meyanda bana da muhtelif yerlerden yazı vermek teklifleri vukua geldi.

O zaman henüz ilk senelerini yaşamakta olan ve sahibi Ahmet Cevdet'in kavi ve faal ellerinde derhal matbuat âleminde en mühim mevkii tutan *İkdam* beni en ziyade cezbeden oldu. Şahsına ve faaliyetine, yazılarında görülen fikir isabetine pek takdirkâr olduğum Ahmet Cevdet benden haftada bir iki küçük hikâye istedi.

Küçük!..

İşte bu mümkün olmuyordu, mevzular öyle tesadüf ediyordu ki ya bunların icap ettirdiği geniş daireleri daraltarak onları sütunların mesahalarına göre ölçmek için sıkmak yahut tevsî edilmek isteniyorsa öylece yazarak sütunlardan değil sahifelerden bile taşmasına müsaade etmek lazımdı. Ben hiç hacim meselesine mukayyet kalmaya katlanamadım, fakat bittabi sahib-i imtiyaz böyle düşünemezdi. Bir küçük hikâye en küçük harflerle dizilmek ve mürettipleri göz ağrılarına uğratmak şartıyla gazetenin bir iki sütununu değil, baştan başa üçüncü sahifesini kapladıktan sonra ilân sahifesine de tecavüz edince bunlar hakikaten bir günlük ömrü olan bir kâğıt için hadden aşırı büyük geliyordu. Ahmet Cevdet muttasıl "Ah!. diyordu; ne olur bunları bir nihayet iki sütunda bitirmek mümkün olsa!.." ve bir hamlede okunmasına lüzum gördüğü bu yazıları parça parça neşretmeye de cevaz veremeyerek amelî bir çare arıyordu.

Bana epeyce bir para veriyordu, hikâye başına bir lira mı, iki lira mı? Bu altın paranın bugün için kıymeti ne tutuyor? Ne iyi olurdu, eğer bu para mukabilinde beş altı sütun ince yazı satılacağına bir

iki sütunluk âdi yazı ile dizilmiş müsvedde verecek kadar işten anlar olsaydım kazancı üç beş misline çıkarır, sahib-i imtiyazı da memnun etmiş olurdum.

Bu hikâyelerden ne kadar yazdım, hatırımda yok, epeyce olmalıydı. Beni küçük hikâye yazmaya sevkeden de bu tecrübeler oldu.

En ziyade mebzulen yazı yazdığım devre bu zamandır, yazı yazmak denince bunu yalnız edebiyat sahasına münhasır zannetmemek lazımdır. İdare, en müşkül ve en ziyade yazıya müftekır zamanlarından birini yaşıyordu; ben en üzücü bir devresini geçiriyordum.

Bu zamana ait hatıraları nâkıs bırakmamak ve devrin hususiyetini gösterecek bir rü'yet köşesini ihmal etmemiş olmak için tütün meselesi etrafında cereyan eden ahvâli de düşünmek lazımdır. Burada yalnız işaret edeceğim ki bu velûdiyette devama maddeten imkân kalmamıştı.

Hatta bir aralık edebiyat alanında pek az görünmek lazım geliyordu. Ahmet Cevdet bana birkaç kere: "Sizi asıl okuyucular kitlesine ben tanıtmış oldum!" demişti. O kitleye iyi bir kazanç temin edip etmediği bahse değer bir meseledir, fakat muhakkaktır ki bana bir kıymetli delâletin teşekkür borcunu tahmil etmiş oldu. Bir mecmua nihayet dar ve mahdut bir saha idi, yevmî bir intişar vasıtasıyla kazanılacak geniş zemini veremezdi.

Bu küçük hikâyelerde de tıpkı büyüğünde görülen nakîsa vardı: süs... Hele birkaç tanesini, uzaktan uzağa tahattur ediyorum ki baştan başa sanat ve ziynet dâiyeleriyle yüklü ve ağdalı yazının en mükemmel numuneleridir. Onları tekrar okumaya bugün tahammül edememek korkusundayım. Halbuki mevzuları ne güzel eserciklerdi ve eğer yazılırken o iptilaya düşülmemiş olsaydı ne iyi olacaktı.

Eğer yaş ve yaşın getirdiği tecrübe sermayesi gençlere nasihat vermek için bir hak teşkil etseydi yukarıda bahsi geçen bugünün tasannu emareleri gösteren yazıcılarına:

– Hazer!.. derdim; her şeyden evvel tabiî ve sade olunuz...

114
Ahmet Rasim — *Şehir Mektupları* — Hüseyin Rahmi — *Mürebbiye* — Safvet Nezihi — Abdullah Zühtü — Uzak duranlar — Üstat Ekrem — *Araba Sevdası* — Ahmet Hikmet — Safveti Ziya — Hüseyin Cahit'le Mehmet Rauf'un uğraşışları — *Eylül* — Hüsran hayatı — Hüseyin Cahit'in ilk hikâyesi

Edebiyat tarihi yazanlar, o zamanın nesir tekâmülünü ve hikâye zeminini tetkik ederken ne usul kullanıyorlar, bilmiyorum, herhalde bu oldukça karışık ve dolaşık vazife ile burada bağlanmamış oluşuma pek memnunum. Ahmet Rasim bol kaleminin, işlek zekâsının, tükenmek bilmeyen mizah ve istihza pınarının mahsullerini fıtratının asıl sanat temayülleriyle uygun olmayan tezahürlerini gittikçe tahdit ediyor, ezcümle hikâye yazmaktan vazgeçiyor ve Türkçesinin, fikir inceliğinin en güzel numunelerini *Şehir Mektupları*'nda veriyordu. Yazıcılık âleminde yeni zümrenin karşısında iken kalbî ve fikrî dostlukta onun yanı başında idi. Hikâyede elbette zamanın en muktedir kalemi Hüseyin Rahmi'nin elinde idi. *Mürebbiye* ile birdenbire şöhretin ve muvaffakiyetin en yüksek mertebesine çıkan bu muharriri hep severdik, fakat uzaktan... Onun kendi sanatı hududunun dışına çıktıkça asıl fıtratından kaynayan sahifelere zarar verdiğine kani olmakla beraber bu küçük inhiraflarını hoş görür ve esas hikâyelerinde kendiliğinden fışkıran içtimaî, mahallî oldukları kadar ruhî tahlillere hayran kalırdık. Elbette bu kendi edebiyat âleminde pek yüksek bir makam sahibi idi. Onu kimse istirkâb etmez ve hiçbir insaf sahibi iktidarına meftun olmaktan hâlî kalmazdı. Fakat onun ihtilâttan kaçan mizacı mı sebep oldu; yoksa bizlerden teşekkül eden zümreyi hafî bir cemiyet, esrarını saklayan kapalı bir kutu mu telakki ederdi, bilmiyorum, herhalde bizden uzak kalmaya müreccah bir hareket nazarıyla baktı. Galiba onunla temasa on beş sene sonra bir tesadüf vesilesiyle muvaffak oldum ve ne zaman gene uzun fasılalarla temas lezzeti zuhur etse daima kanaat hasıl ettim ki aramızda uzak bulunmak usulünü terviç ettirecek bir sebep yoktur. Fakat burada kaydetmeye lüzum görüyorum ki kendi nev'inde müstesna eserler veren bu kalemin sanatı ve lisanı, mesela Safvet Nezihi gibi, Abdullah Zühtü gibi gene o zamanın hikâye yazan muharrirleri kadar Edebiyat-ı Cedîde'ye

yakın addedilemezdi. O kendi kendine müstakil bir mevki sahibi idi; belki de uzak kalmak arzusu bu istiklâliyeti muhafaza emelinden geliyordu. Diğerleri de uzak kalırlardı ve gariptir ki onlar için böyle bir istiklâliyet dâiyesinin mevcudiyetine ihtimal verilemezdi. Tahkiyede, lisanda onlar da, mesela doğrudan doğruya yeni zümreye iltihak eden, bizimle beraber yürüyüp çalışan Ahmet Hikmet'ten, Safveti Ziya'dan başka değildiler.

Bu iki muharrirle de tanıştım, görüştüm Safvet Nezihi'yi nadiren görürdüm ve ondan daima samimi fakat müctenib bir hilkat sahibi tesirini aldım. Abdullah Zühtü'ye gelince: İşte itiraf ediyorum ki onun hakkında bir hüküm veremedim.

Ahmet Hikmet'le aralarında bir karabet vardı. Bir gün onu matbaaya getirmişti, benim de orada bulunduğum nadir zamanlardan birine tesadüf eden bu ziyaret esnasında bu muarefe güdük kaldı. Eserleriyle tanıdığım bu meslek refiki ile iki kardeş nasıl konuşmak lazımsa öyle konuşmuştum. O, bende, biraz çekingen, biraz kaçıngan, karşısındakinin ne olduğuna karar vermeden evvel bir adım atmamaya niyet etmiş, bir adam tesirini yaptı. Dostluk hayatında hiç de öyle olmadığına sonraları hakkında verdikleri malumatla hükmettiğim Abdullah Zühtü'de benim nasıl bir tesir yaptığıma Ahmet Hikmet vasıtasıyla muttali oldum. O bana dedi ki:

"Abdullah Zühtü seni hiç tahayyül ettiği gibi bulmamış. Seni içinde ateşler kaynayan, köpüren bir fırtına halinde görmek isterken pek nâzik bir kâtip bey, bir âmedi efendisi kadar merasime dikkat eder görünce şaşırmış!.." Anlaşılan ben, nerede görülürse kaçılacak bir adam gibi kendisini bunun için ürkütmüş oluyordum, alev saçan bir fırtınayı bekleyip de bir derli toplu, ilk gördüğünün başına ateş yağdırmaktan hazer eden bir adamdan ürkmek için elbette anlaşılamayacak bir karışık sebep olmak lazımdır. Gariptir ki ben aynı uzaklaşmak hatta uzaktan bile soğuk hislerini anlatmak ihtiyacında bulunan daha birçok meslek refiklerine, uzun senelerden, yazı âleminden tamamıyla denecek kadar el çektikten sonra bile, tesadüf eder dururdum.

Zümre haricinde kalanlara bu kısa temastan sonra aile efradına avdet ediyorum:

Nesir en ziyade hikâye zemininde eser veriyordu. Bu zemin nasılsa pek cazibe irae ediyor olmalıydı ki Recaizade bile *Araba Sevdası* hikâyesini verdi, hatta daha sonra *İkdam* gazetesinde mem-

leketin orta sınıf kadınlık hayatını tasvir eden, fakat daha ziyade eski tarzda hikâye nev'ine mensup olan uzun bir hikâye neşretmeğe başladı. Bu sonuncu, yazık ki, ikmal edilemedi, fakat *Araba Sevdası* uzun müddet *Servet-i Fünun* sahifelerini süsledi. Bu son kelimeyi üstadın hatırasını taziz için kullanmıyorum. Hakikaten Recaizade bu hikâyesine fikrinin öyle inceliklerini koymuştu ki tarzı itibarıyla yeniden ziyade eski denebilmesine rağmen devamı müddetince hepimizi neşatla doldururdu. Kendi cinsinde nefis bir eser olan bu hikâyeye atfedilebilecek yegâne kusur yarı yarıya daha küçük bir mikyas içine sıkıştırılmamış olmasıdır zannındayım.

Nesir zemininde Ahmet Hikmet ve Safveti Ziya da hikâyede nefis eserlerle kendilerini tanıtırken bir yandan da Edebiyat-ı Cedîde mensupları garbın sanat telakkilerine dair makaleler yazıyorlar, tercümeler yapıyorlardı. Ezcümle meşhur Fransız edip ve hakîmi Hyppolite Taine'den o zamana kadar belki ismi bile işitilmemişken, uzun uzun bahisler ediliyordu; onun nazariyatına, bedâyi telakkiyatına dair tafsilât verilerek bizde sanat idrakine yeni ufuklar açılıyordu. Bu sahada en ziyade uğraşan Hüseyin Cahit'le Mehmet Rauf oldu.

Mehmet Rauf bir iki romanıyla, birkaç küçük hikâyesiyle, tek tük mensur şiirleriyle Edebiyat-ı Cedîde'nin en ziyade dikkati celbeden ve bunun için en ziyade hücuma maruz kalan uzvu idi. Onun hislerinde öyle derin ve ince şeyler vardı ki her eserin üst zarında dolaşan ve lafızdan, cümleden daha iç tabakalara inebilmekten âciz olan fikirler Mehmet Rauf'un biraz karışık ibarelerinde takılıp kalırlar ve bu yeni, yeni olduğu için garip lisanın altında ne olabileceğini merak etmezlerdi. Halbuki onun ta ilk tecrübelerinden başlayarak bütün yazdıklarının arasından *Eylül* muharririnin belirmeye başlayan sanatı görülüyordu. Bunu aramızda görmekten hâlî değildik, öyle ki *Eylül* çıkınca hiç taaccüp etmedik, sadece hayran olduk.

Sonraları hayatın musibetleri, daha doğrusu bu biçare mariz ruhun aşk illeti onu, sarsa sarsa, her adımda sanatının o en yüksek eserinden uzaklaştırdıkça, gene taaccüp etmedik; bu, hicran ve hüsranla dolu ömrünün tabiî bir cilvesiydi, adımlarının her sendeleyişine şahit oldukça, bir kere vâsıl olduktan sonra tutunmaya bir türlü fırsat bulamadığı yükseklerden uzak kalan bu sanat için derin acılar duyduk.

Bu acıda Cenap, Cahit ve ben müşterektik; arada öyle bir sanat tekâfülü vardı ki onun hezimeti her birimize ayrı ayrı in'ikas ediyor gibiydi; nitekim muvaffakiyetlerde de öyle olurdu.

Hüseyin Cahit ilk hikâyesini yazmış, bitirmişti, ilk diyorum, zira o benim bilmediğim ilk romanını, *Nâdide*'yi, kendisine mal etmek istemiyordu.

Bu hikâyeyi *Servet-i Fünun* için yazmıştı, hep merakla görmek istiyorduk: Onun küçük muvaffakiyetlerinden sonra, büyük hikâyede ne yapmış olmasını merak etmek pek tabiîydi.

Herkesten ziyade Hüseyin Cahit'i seven Tevfik Fikret, bu eserin kıraatini bir mahsus râsime ile dinletmek istedi ve bir gece bizi İstanbul konağına davet etti.

115

Bir râsime — Basılsaydı — Mehmet Cavit'le Ahmet Şuayip — Uykuya düşkün bir şair — Daima kıpırdak — Hayal içinde — Boya güzellikleri — Vecihî — Gayr-i millî — Efrenc-perest — Tevfik Fikret'in teşvikleri — "Mösyö Kanguru"

Tevfik Fikret dostlarının muvaffakiyetlerine zemin ihzarını kendisine öyle bir zevk etmişti ki Hüseyin Cahit'in romanı için bu kıraat işini adeta mükellef bir râsimeye çevirdi. O akşam için konağın büyük salonu açıldı, müteaddit lâmbalar yakıldı ve on kişiden az olmayan bir cemiyet halinde toplanıldı.

Eğer o gece konak basılsaydı da okunan müsveddeler ele geçseydi içinde tek bir muzır kelime bulunmayan bu yazılarda, bütün içtima halinde yakalananları birer menfâya gönderecek sebepler bulmak için casusların icat fikri elbette âciz kalmayacaktı. Nasıl olurdu da bu toplantılar tecessüs nazarından kaçabilirdi? Bize gelince edebiyat aşkıyla öyle kendimizi kaybetmiş bir halde idik ki böyle toplanırken hatıra hiçbir tehlike ihtimali gelmezdi.

O gece kimler vardı? Bunu pek iyi tahattur etmiyorum, yalnız o zaman pek müctenib, adeta mahcup, kalın camlı gözlüklerinin altında silik bir şahsiyet çekingenliğiyle duran, hiç söylemeyerek yalnız dinleyen Mehmet Cavit, uzun boyu ile ve daima yeni tıraş olmuş zannedilen kırmızı yüzüyle Ahmet Şuayip vardı. Fıtratının altından ileride bir Gâve-i Zalim çıkacağından henüz şüphe edil-

meyen, o zamanın küçük manzumelerinde en rakik, en ince bir şairi olan, fakat daima ya uyuyan ya uyumak üzere münasip olsun olmasın bir yer arayan Hüseyin Suat, kardeşinin eserini dinlemek için uykusundan azami bir fedakârlığa karar vermişe benziyordu. Mehmet Rauf da orada idi. O mecmuaya ilk hikâyelerini verdikten sonra şimdi yakında boş kalacak olan tefrika sahifesini işgal edecek olan bu romana merakla muntazırdı ve bu merakı, her vakit olduğu gibi onu kıpırdanmağa, oradan oraya yer değiştirmeye sevkediyordu. Ara sıra küçücük zarfına sığmakta zorluk çekiyor zannedilen heyecanını odanın içinde dolaşarak gezdirmeğe mecbur olan Mehmet Rauf elbette dinleyicilerin en ziyade sanat dekayikına vâkıf olanlarından ve zevkini tatmin edecek yerler geldikçe kendisini zaptedemeyerek takdir sayhalarıyla kıraatı kesenlerden biri idi. Lâkin içtimaın en ziyade sevinç gösteren, her parçayı en samimi hissiyat hamleleriyle alkışlayan Tevfik Fikret'ti, bu Hüseyin Cahit'in değil sanki kendisinin bir muzafferiyeti idi. O daima böyle idi, onu daima dostlarının yazılarına karşı adeta kendisini kaybeder görürdüm.

Okunan eser *Hayal İçinde* idi.

Evvela müsveddeleri bana vermişlerdi; el yazısını, hususuyla Hüseyin Cahit'inkini okumak bence pek zor oldu, okunan şeye muhtaç olduğu edayı verebilmek mümkün olamayacağına ta ilk sahifeden itibaren kanaat edince bu vazifeyi en iyi yapabilecek olanın muharririn kendisi olacağına karar verdim ve müsveddeleri ona geçirdim.

Hüseyin Cahit'in sade, tabiî, kendisini hiç üzmeden, gelişigüzel, bir kalemde bir resmî müsvedde okurcasına, tekellüften ârî bir okuyuşu vardı; zaten eserin de bütün güzellikleri sadeliğinde, tabiî yürüyüşünde olduğundan ona bu okuyuş tarzı pek yakışıyordu; ve kıymetinden bir şey eksiltmek değil, bilakis ona ilave ediyordu.

Hüseyin Cahit'in lisanı Edebiyat-ı Cedîde'yi istilâ etmeğe başlayan tasannu illetinden en az müteessir olandı ve bu itibarla nesri o zamanın en güzeli olmak iddiasında bulunabilirdi. Romanına gelince sadeliğinin içinde öyle derin, öyle ince bir hissiyat tahlili vardı ki eğer muharrir bu zemini lafız ve fikir süsleriyle boğmak teşebbüsünde bulunsaydı elbette o gece bizde hasıl ettiği tesiri pek çok azaltmış olacaktı. Gariptir ki bizde eserlerin kıymeti süsleriyle ölçülmek mûtat olduğundan ve mutlaka güzellik dudaklara,

kirpiklere, yanaklara sürülen boyalarla takdir edildiğinden *Hayal İçinde* eseri Edebiyat-ı Cedîde Kütüphanesi'nin pek ihmalle telakki edilmiş bir kitabı olarak kaldı. Bence bu, kitabın değil, bizde sanat zevkinin aleyhine irad edilecek bir bürhandır.

Bu neviden eserlerin garp sanat âleminde kazandığı rağbet ve onlara atfedilen ehemmiyet düşünülürse bizde zevk terbiyesinin pek geri kaldığından acı duymamak mümkün değildir. *Hayal İçinde* için mesela Fransız edebiyatından bir muadil aramak lazım gelirse bunu ilk hatıra gelen eserler arasında Alfred Capus'de bulabiliriz. Bu güzide edibin roman nev'inde yazdıklarından bir ikisini tahattur ediyorum ki sade, fakat hayatla dolu tasvirlerinde *Hayal İçinde* ile pek sıkı bir karabet irae eder. Fransa gibi edebî zevkin kemale erişmiş olduğu bir muhitte bunlara atfedilen kıymetin bir küçük parçasına Hüseyin Cahit'in o güzel eseri nail olamamış ve o zaman yevmî matbuatın tefrikalarına bol bol eski tarzda hikâye yetiştiren muharrir Vecihî'nin münşiyane yazdığı hâyide kitaplar halkın rağbeti ibresini münhasıran kendilerine celbetmişti.

Fakat mahdut olsa bile bir zümre vardı ki bu garp usulünün pek muvaffakiyetle tatbikine zemin olan eserleri lâkaydane değil, bilakis pek muhibbane kabul ve takdir ediyordu. Mehmet Rauf'un ilk romanlarından biri olan *Ferdâ-yı Garam* gibi Hüseyin Cahit'in *Hayal İçinde* romanı da bu küçük zümre içinde layıkıyla hüsn-i kabule mazhar oldu, hele o gece kıraat resmi bitince bizler, onu muharririn ağzından dinleyenler, şevkle alkışladık.

En büyük şevki de Tevfik Fikret gösterdi. Hepimizin ona bu neviden vesilelerle bir şükran borcu vardır. Eğer onun teşvik ve fütura düşmek üzere olan cesaretleri takviye eden takdirleri olmasaydı belki ileriye yürümekte o derece sebat gösteremeyecektik.

Bizlere atfolunan kusurlardan başlıcası yazılarımızın tamamıyla garp çeşnisinde olmasıydı. Bu itirazı bir kere bulduktan sonra artık bize o zamanın revaca koyduğu tabirlerden birini, "efrenc-perest" unvanını yapıştırmakta gecikmediler. Hele biz romancılar gayr-i millî idik. Millî tabirinin yanlış telakki ve tatbiki o zamandan itibaren başlamıştı. Yetişirdi ki bir hikâye yazan muharrir eşhasını bir kerecik olsun Türk olmayan bir zemin ve unsurdan almış olsun, bu affolunmaz günahı irtikâb edince artık o, kalemini münhasıran kendi memleketinin âdâtına ve insan temâsiline vakfetse bile, onun hatırasını silmeğe muvaffak olamazdı.

Bu isnada maruz kalan bilhassa bendim. Ezcümle küçük hikâyelerimden biri, "Bravo Maestro" bana bir kere millî yazmamak cürmünü vermeğe kâfi geldikten sonra isimlerini burada tekrara lüzum görmediğim bütün diğer takım takım küçük hikâyelerde hep muhit ve eşhas Türklükten alınmışken bunlardan hiçbiri "Bravo Maestro"yu daima yüzüme çarpılmaktan alıkoyamadı.

Bu bahisle, Tevfik Fikret'in dostlarına daima şevk vermek tabiatı arasındaki münasebeti hikâye edeceğim:

Bir Ramazan gecesi Fikret'le beraber Şehzadebaşı'nın salaşlarından birine, bir cambazhaneye girmiştik.

Burada muhtelif oyunlar arasında bilhassa bizi cezbeden, o zaman yeni çıkmış bir rakstı: "La Danse Serpentine". Bugün zannederim, tamamıyla metruk olan, belki yeni nesillerce tanılmayan bu raks bizi hayran etti. Bunu tasvir edecek değilim. Fikret'in bu namla pek meşhur olan şiiri her tasvirden ziyade bu renkler harikasını zihinlerde yaşatmaya kâfidir.

O gece ikimiz de bunu gördüğümüzden pek memnun ayrıldık, bende, bu gece fazla olarak diğer bir tesir bıraktı. Mahir bir at cambazı olan pek güzel bir genç kızla yüzünün boyaları altında pek çirkin bir yüz sakladığını zannettiğim bir soytarı bende bir hikâye mevzuu uyandırdı. Ve ertesi gün "Mösyö Kanguru"yu yazdım.

Bu, tekrar gözden geçirilmemiş ve gene millî yazmamak cürmüyle ithama vesile olmasın diye bir tarafa atılmağa karar verilmiş müsvedde halinde cebimde idi. Fikret'le o geceden sonra ilk buluşuşta o bana: "Bak sana o geceden doğan bir şiir okuyayım!.." dedi. Ve o bediayı tekrar hayalimde türlü türlü renkleriyle canlandıracak bir terane ile okudu. Ben de: "O geceden doğmuş bir hikâye dinlemek istersen..." diye başladım ve cebimden çıkardığım müsveddeleri okumaya başladım. Ve kemal-i hayretle Fikret'in birkaç yerinde sarsılarak hıçkırıklarını zaptettiğine dikkat ettim. Ben bitirince elini uzattı, "hemen bu nüshaya yetiştirelim!.." dedi. Ben onu neşretmemek kararımı söyledim, sebebini anlattım, müsveddelerin tashihe muhtaç olduğundan bahsettim, daha bilir miyim neler söyledim, arada adeta bir cenk oldu, nihayet onun güzel yüreği benim tereddütlerime galebe çaldı ve hikâye intişar etti.

116
Tarih değil — Pencereden bakış — Bozuk bir cihaz — İşi yürütmek için — Müşküller — Kaçak çeteleri — İnhisara karşı — İdarenin kabahati — Hususi çareler — Müzmin bir maraz — Kimler? Kimler?. — Bir küçük pencere: Bir büyük rasathane — Bir numune

Edebiyat âlemine ait intibaları burada biraz tevkif ederek diğer bir âleme, memleketin umumi âlemine ait intibalarımdan bahsetmek isterim. Tarih yazmak için kendimde ne bir heves, ne de kâfi bir liyakat görmüyorum. O senelerin vukuatını muhtelif cephelerden tetkik ve telhis edenler var, bu vazifeyi büyük bir liyakat ve kifayetle görüyorlar; ben de yazdıklarını büyük bir istifade ile, kendi hatıralarımı ikmal ve tevsî edecek surette okuyorum. Ben ancak bir kuşbakışı ile memleketin o zamana ait hayatına seri bir göz gezdirmekle iktifa etmeğe ve bir hamlede Meşrutiyet'in ilânına kadar olan seneleri aşıvermeye muvafık bir usul nazarıyla bakıyorum.

İşten boş kalan saatlerimde, eğer yalnızlığıma yazmak ve okumakla bir oyalanmak çaresi bulmak istemezsem, bilâ-ihtiyar İdare'deki küçük odamın penceresine dalar ve uykuyu andıran bir yarı uyanıklık içinde düşünürdüm. Bu düşünmek de değildi, muhtelif vesilelerle her zeminden toplanmış intibalar bir küme halinde beni doldurur ve bunları vuzuhla ayıklamayarak, yalnız ağırlıkları altında bir nevi ezilmek hissi duyardım.

Şartnamesinin esas ahkâmında tatbik kabiliyeti olup olmadığına dikkat edilmeyerek alelacele imtiyazı koparılmak ihtiyacıyla hemen kuruluvermiş olan İnhisar İdaresi, bünyesi çürük, bütün faaliyetini idare etmekle mükellef eczası bozuk bir cihaz halindeydi. Ve işleyebilmek için çarklarının yağını ve hareket kabiliyetini Saray'dan, bütün hükümet devâirinden başlayarak, vilayetlerin en ücra yerlerinde bir zaptiye neferine kadar bütün idare âlât ve edevatının büyük, küçük her parçasından ya himaye, yahut müsamaha beklemeye muhtaç idi. Halledilecek bir esas zuhur edince evvela ona dair Saray'ın telakkisini İdare'nin rü'yet nazarına imale etmek, buna muvaffakiyet hasıl olursa bu iptida noktasında hükümetin alâkadar dairelerini müsait bir vaziyete geçirmek, tatbik edilecek bir tedbir zuhur edince memleketin neresinde olursa olsun, mesela Dahiliye Nezareti'nden, ekseriya

aynı zamanda Bâb-ı Vâlâ-yı Seraskerî'den bağlayarak vilayetleri, kazaları, nahiyeleri, bir zaptiye neferine kadar o tedbirin tatbikine müsait hissiyata koymak icap ederdi. Bir mecburi mubayaa, bir ziraatin tahdidi, bir üçüncü muhammin tayini, bir vergi meselesi kabilinden öyle içinden çıkılmaz müşküller vardı ki İdare'nin teessüsüyle beraber doğmuş, tasfiyesine kadar tesviyesine çare bulunamayarak sürüklenmiş gitmişti. Bir kaçak araştırmaya mı lüzum görüldü, mahsulünü kaçırmış zürra hakkında takibata mı ihtiyaç hasıl oldu, bu, büyük bir mesele olurdu. Yahut daha büyük mikyasta, bugünün zihniyetine sığamayacak bir ehemmiyette, mesela Trabzon'da iki yüz kişilik martinilerle müsellâh bir Laz çetesi teşekkül edip de birkaç yüz esterle götürdükleri tütünleri ta Konya'ya kadar sarkarak halka cebr ile satmak suretiyle bir teşebbüs mü haber alındı, bir yandan Saray'a ve hükümete, bir yandan alâkadar vilayetlere müracaatlar başlar ve hiçbir zaman bunlardan fiilî bir faide çıkarılamazdı. Bilakis yüzlerce denk kaçak tütün memleketin her tarafına yayılır, adeta müthiş bir çete memleketi bir baştan bir başa geçer ve emn ü asayişi ihlâle bâis oluyor diye bütün mesuliyetin yükü inhisar usulüne yükletilerek bundan bir an evvel kurtulmak çarelerinin yeniden teemmül ve tezekkür edilmesine meydan verilmiş olurdu. Zaten bu şerait dairesinde inhisar usulünden hazinece me'mul olan menâfi de bir türlü elde edilemediği için herkeste hakikaten inhisar esasının terkedilmesine lüzum gören bir kanaat vardı. Zaten bu kanaat Saray'ın da akidesini teşkil ettiğinden bir kere padişahın, sahib-i mülkün, bu fikri etrafta öğrenilince düşünmeye lüzum görmeden herkes, memurînden, matbuattan, hatta halktan mürekkep ittifaka yakın bir ekseriyet inhisarın bir düşmanı kesilmişti. Buna inhisar usulünün lağvını menfaatlerine muvafık görenler, tacirler, zâriler de iltihak edince inhisar usulü kendisini umumdan müteşekkil denecek bir cepheye karşı müdafaa mecburiyetinde kalıyordu.

Eğer müdafaa için ihtiyar edilen usul ve takip olunan tarik mantığa, zemin ve zamanın icabatına tevafuk etseydi de bu bozuk cihazın işlemek kabiliyetini gösteremeyen eczası değiştirilecek olsaydı İdare'yi nihayet yıkılmağa mahkûm eden bu malûliyet tamamıyla tedavi değilse bile tehvin edilmiş olurdu. Fakat, İdare, bir yandan memleketin maneviyatını bir türlü idrak edemeyen zihniyetlerin tesiri, ve, kendisini ecnebi kuvvetlerini temsil eden mehafilin hima-

yesi altında görerek daima muvakkat tedbirlere ve hususi çarelere müracaatı müreccah addediyordu.

Memleketin resmî ve gayr-i resmî anâsırı ile İdare'nin bu mütearız vaziyetleri arasından hemen mevkut ve muntazam bir tevâlî ile inhisar usulünün karşısına bir bandrol usulünün tehdidi çıkarılır ve bu ikinci usulün ziraate, kaçakçılığa, tahrir ve derânbar muamelâtına müteferri bütün ahkâmında inhisar usulünden başka olmayacağına ve aynı müşkülâtı davet edeceğine, yegâne farkın dahilî ve kısmen haricî istihlâke mahsus mamul tütünlerin murakabe usulüne inhisar ederek bu da topluca üç beş yerde icra edileceğine, memleketin her tarafına yayılacak bir nezaret şebekesini isticlâb etmek suretiyle elbette kıyas kabul edemeyecek bir mikyasta daha zor ve karışık olacağına hiç kimse kail olamıyordu.

İkide birde tütün meselesi Meclis-i Maliye'den Şûrâ-yı Devlet dairelerine, hususi heyetlerden şu veya bu nâzırın keyfine sürüklene sürüklene memlekette adeta müzmin bir maraz olmuştu. Ve bu marazın etrafında, Saray erkânından başlayarak muhtelif hükümet devâirine mensup âzâya kadar, hatta ekseriyet üzere hiç beklenmeyen, umulmayan yerlerden zuhur eden şahsiyetlere kadar tedavi ediciler, ilaç getirenler, bu hasta için kurtarıcılar deveran ediyordu.

Kimler yoktu, kimler yoktu... Bittabi en basit zarafet kaidesi bu yazılarda tek bir ismin bile yad edilmesine müsait olmamakla beraber, o tek ismi haber vermekle bu şifa verecek sırrı ceplerinde getirenlerin nerelere kadar indiğine bir fikir vermiş olacağım: Baba Tahir... Evet, hatta Baba Tahir bile altın kordonlu gözlüğünün altında parlayan haris gözleriyle ve gazetelerinin zehirli diliyle tütün işinin bir halâskârı olmak istedi.

Şu hulâsa ile anlatmış oluyorum ki benim İdare'de küçük odamın penceresinden ve tütün işinin idaresinden mekşûf olan levha Saray'ı da, merkez-i hükümet devâirini de, vilayetlerin bütün teşkilâtını da topluca gösterecek mükemmel bir hulâsa idi; ve bu son derece yeis veren, hissiyatı karanlıklara boğan bir müşahede idi.

Ben burada her şeyi görmekle beraber, hiçbir şeyin itiraf olunamayacak cihetlerine yanaştırılamazdım; bence ne fıtratan, ne mevkien buna imkân yoktu; fakat işin hem içinde, hem dışında bulunmak bana duvarın öte tarafından işitmek nev'inden bir anlamak fırsatlarını getirmekten hâlî değildi. Ve bu, nihayet şu hakikate vâsıl oldu ki pek nadir müstesnalardan başka bütün memleketin

mukadderatını idare edenler için yalnız bir gaye vardı: Kendilerine mümkün olduğu kadar menfaat celbetmek. Bir kere memleketin inkıraza ve uçuruma müntehi bir sukuta mahkûmiyetinin mesuliyeti sahib-i mülk addedilen şahsiyete tahmil olunduktan sonra o siyasete peyrev olmakta bir vicdan meselesi görenler pek azdır.

Pek az olmakla beraber vardı: Öyle sadrazamlar, öyle nâzırlar, mevkileri menfaat celbine pek müsait öyle nüfuz sahipleri gördüm ki melekâne bir nezahetle hayatlarının saffetini muhafaza etmekte muannid bir sebat göstermişlerdir. Bunları ayıklamak vazifesi tarihindir ve tarih herkes hakkında hükmünü vermiştir.

İnhisar İdaresi'ni bir numune olmak üzere almak lazımdır. Bunu memleketin büyük küçük her zeminine teşmil etmek, her iş zuhurunda –ve her gün bir iş zuhur ederdi– aynı mesâvinin, aynı hırs şebekesinin vücuda geldiğini, aynı şahsiyetlerin hareket haline geçtiğini unutmamak icap eder ki o zaman idare teşkilâtının ne kadar mütefessih ve ne kadar inkıraza mahkûm olduğu anlaşılabilsin.

Ben de bu küçük odada tütün işlerine müteallik yazılarımın ve düşüncelerimin arasından onların şümulünü büyülte büyülte, onlara diğer zeminlerde başka temaslardan birikmiş intibaları da ekleye ekleye, bir kanaate vâsıl olmuştum ki pek yakın bir âtîde bu memleket mahvolmak âfetine doğru koşmaktadır.

Bunu tevkif edecek hiç, hiçbir kuvvet meydana çıkamayacak mıdır, şu pencereden bir köşesi görünen bu güzel yurdun meçhul bir noktasından bir el uzanamayacak mıdır ki uçuruma doğru giden bu yolun üstüne necat yolunu gösterecek bir işaretin taşını diksin?.

O zaman tekrar penceremden temâşâya dalar ve mucize getirecek eli arıyormuşçasına uzun uzun bakardım.

Bazen bir ümitle içimde bir güneşin hayali aydınlanırdı. "Kim bilir, derdim; köşede, bucakta, bu köhne şehrin ücra taraflarında, karanlık sokakların kafesleri arkasında ne kuvvetler, ne kabiliyetler saklanmaktadır ki senelerden beri nerede bir kuvvet ihtimali görmüşse onu koparıp ademe, yahut nisyana atan zulmün pençesinden saklanabilmiştir ve için için kaynayan isyan ateşini yutkunarak beklemektedir." Bu ümide hemen cevap veren ye'sin sesi yükselirdi:

– Zehi hayâl-i muhal!. derdi; görmüyor musun ki kubbelerinin altında, tenha mahallelerinin uykuya gömülmüş sükûnu içinde, sefil ve muztarip ömrünün acılarını uyuşturarak miskin miskin, bir pıhtı şeklinde, somurtmuş bir manzara karşısındasın. İsyan

diyorsun. Kaç senedir bu zulüm ve levs levhasının iğrenç tafsilâtı içindesin; haykıran bir hiddete, bir casusun suratında patlayan bir şamara, bir zulmün kanını çamura fışkırtan tek bir kurşuna şahit oldun mu? O halde ne bekliyorsun, kimden bir isyan ateşinin tutuşabileceğine ihtimal veriyorsun? Bir ateş ki bir mezbeleyi yakıp kül ettikten sonra üzerinde yeni bir binanın temiz temellerini kurabilsin. Sen sadece hayalinin içinden mümkün olmayan bir âlem çıkarmaya çalışır bir şair, daha açık bir tabirle ahmakça bir çocuksun!.."

117

Dünün ve bugünün gençleri — Eski mektep — Tazyik — Fışkıran fıtratlar — İlim, teşrih masasında — Didiklenen tarih — Karanlık bir sahne — Dünyaya bir iğne deliğinden bakış — Kaçabilenler — İstanbul'un Türk hayatı — Köprü'nün iki tarafı

Eğer bir necat ve selâmet ihtimali varsa, bunun tahakkuku esbâbını büyültebilecek tek bir sîne mevcut olabilirdi: gençlik... Fakat gençlik var mıydı?.

Yaşları ve müşahedeleri, bugünün gençliğiyle, o zamanın genç nesli arasında mevcut farkları görebilecek derecede olanlar her iki tarafın lehine ve aleyhine isnat edebilecek meziyetler ve nakîseler bulabilirlerse de şu noktada ittifak edeceklerdir ki bugünün nesli müstakbel bir hayata malik hür bir vatanın evladı olduklarını bilen, hayatın bir cidalden ve cidalde muvaffakiyetin bazuda ve azimde toplanabilecek kuvvet sermayesinden ibaret olduğuna iman eden, göğsü kabarık, omuzları geniş, gözleri ileriye dikilmiş, yokuşları atlayarak geçecek kadar bacaklarına kuvvet vermişken dünün gençleri daima kendilerini takip eden bir tehlikenin, karanlık bir âtinin hayali önüne düşerek, mahrum emellerini içlerinde hapsede ede kaburgaları çökmüş, arkadan her dakika gelebilecek bir kamçı darbesinden ürküyormuşçasına omuzlarını kısmış, yavaş yavaş, hastahaneden henüz çıkmış bir nakih yorgunluğuyla sokaklardan siline siline geçen biçarelerdi.

Bunlar daracık muhitlerinde ne görebilirlerse rü'yet ufukları ancak o kadar genişleyebilirdi.. Mektep!.. İdarenin en ziyade vehmine dokunan, en ziyade tecessüs ve murakabe altında bulundurulma-

sına lüzum görünen muhiti mektepti. Dârülfünun mevzubahis olamazdı.. Tıbbiye, Harbiye, Bahriye henüz tamamıyla yıkılamamıştı; devlet çarkının dönmesi için vücutlarına mutlak bir ihtiyaç olan bu eski müesseselere henüz son nefesini verdirecek darbe indirilememiş olmakla beraber, bunların üzerinde en küçük bir fikir inkişafına imkân bırakılmamaya çalışmakta bir küçük ihmale bile müsaade olunamazdı. Bunlar en ziyade tecessüs ağının bağları arasında sıkışıp boğulmuşlardı. Buna rağmen gene bu tazyikin altından fışkırmak istidadında fıtratlar belirirdi. O zaman derhal bu istidadı gösterenlerden bir devşirme yapılır, ertesi gün bir matem sükûtu içinde, bir zelzeleden çatısı çökerek birçok kurban vermiş bir harabe hissiyatıyla, mektep, acısını yutkunmaya çalışırdı. Bunlardan sonra, en ziyade isyan fikrinin tenebbüt edebileceği farz olunan yerlerin başında Mülkiye ile Galatasaray Sultanîsi gelirdi. Bu iki müessese, Hukuk Mektebi ve Mühendishane ile birlikte memleketin en yüksek irfan müesseseleriydi ve bir müddet hakikaten güzide bir talim ve tedris heyetinin elinde bu müesseselerde müstesna şahsiyetler yetişiyordu. Bu da gün geçtikçe vehmi artan, vehmi arttıkça tahaffuz tedbirlerine delice bir genişlik veren idarenin dikkatini celbetmekten geri kalmazdı. Bir yandan muallimler arasında tahripkâr bir ayıklama yapılırken, bir yandan ilmin ve fennin cesetleri teşrih masasının üzerine yatırılarak kaburgaları doğranıyor, ciğerleri sökülüyor, adaleleri kesiliyordu. En ziyade korkulan tarihti: Fikrin asıl intibahına hizmet edecek, ibret sahasında bir aydınlık yaratabilecek olan bu tarih belâsı idarenin huzurunu selbeden bir kâbustu. Ve her gün bir çılgın el avucunda tarihten koparılmış bir küme yaprakla koşarak ganimetini Yıldız'ın iştihası bir türlü doyurulamayan ağzına götürürdü. Memleketin tarihinde isyan, ihtilâl, hal', suikast nâmına ne varsa, idare mesâvisine, irtikâb ve irtişaya, bu idarenin ahvâlini hatıra getirebilecek mahiyette ne bulunursa bunlar kaldırılır, hemen baştan başa bunlarla dolu olan, bunlar çıkınca, ortada mânâsız, cansız bir kadid şeklinde kalan Türk tarihi yalnız padişahların satvet ve şevketine, harplerin ve fetihlerin daima hânedân-ı âl-i Osman şerefine taallûk eden menkıbelerinden ibaret kalırdı. Hele tarih-i umumi, perdesinin ucu kaldırılmayacak, yalnız bir deliğinden karanlıkta temâşâ edilebilecek bir sahneydi ve onda cemiyetleri sarsmış, milliyetleri uyandırmış, dünyayı meskenet ve esaret hayatından çıkararak hürriyet ve necat mihveri

üzerinde çevirmek için vücuda gelmiş ne inkılâplar varsa, onlar o yarı mer'î sahnenin arkasına, muzlim köşelere tıkılmıştı. Mesela, cihanı sertâser değiştirecek yeni esaslar, başka görüşler getiren Fransa Büyük İhtilâli, değil mektep kitaplarında, Türk'ün hiçbir yazısında henüz vücuda gelmiş bir hadise değildi.

İşte bütün gençlik böyle siyah diyarlarla çevrilmiş bir zindan içinde yetişiyordu, bu karanlık âlemin mahpusları arasında eline bir iğne geçirerek duvarda küçük bir delik oyabilenlerdi ki oracıktan dünyada, Türk toprağının arkasında başka ne âlemler vardır, oralarda hayat nasıldır, beşeriyet ne haldedir, fikir hayatı ne cereyanlara tâbidir, bunlara dair bir nebze malumat edinebilsin. Bunun için birçok şerait lazımdı ve o küçük deliği oyabilecek iğne bulunmak için mucize nev'inden müsait tesadüflere mazhar olmalıydı. Evvela şu veya bu vesile ile bir garp lisanına vukufun tevlit ettiği şüphe ile muhat olarak kendini koruyabilmeliydi. Bilinen lisandan kitap, gazete, risale tedarik edebilmek için çareler bulmalıydı. Öyle bir devirde ki hemen bütün ecnebi lisanında yazılanların memlekete girmesine müsaade edilmez, yolcuların çantalarında zuhur edecek en masum kitaplar bile gümrüklerde müsadere olunur, her kimin cebinde ucu görünen bir yabancı gazete derhal casusların dikkatine çarpardı. Bütün bu zorluklara galebe çalarak müşahede ufkunu Türk hududundan ileriye açmaya teşebbüs etmek öyle fütur kabul etmeyen bir azme, öyle sönmek bilmeyen bir tenevvür ihtiyacına mütevakkıftı ki gençliğin içinde bu azmi ve bu ihtiyacı hissedip onları tatmin edebilecek şerait ve vesaiti bulanlar ancak tek tük tesadüf edilebilen nadir şahsiyelerdi. Bunlar mı bir araya gelecekler de toplu bir kuvvet halinde mefkûrelerini idarenin başını ezen bir topuz kuvvetiyle indireceklerdi, buna ne mânen, ne maddeten imkân yoktu.

Bununla beraber bu imkânı hayallerinde bulanlar eksik değildi ve buna Türk hududu içinde fırsat bulunamayınca o fırsatı Türk hududunun haricinde arayanlar oldu. Abdülaziz zamanında olduğu gibi daha geniş bir mikyasta, Abdülhamit zamanında da kaçanlar, en müsait zemin buldukları Fransa'da toplananlar vardı. Acaba necat ümidi oradan mı tutuşacaktı?..

Bu suali hep kendi kendimize irad ederdik ve pek büyük bir şüphe içinde beklerdik. Başka bir noktada açılabilecek bir ümit bulunamayınca bunu da öldürmeğe kıyamayarak derin bir kanaat

taşımamakla beraber ahireti için bir ihtiyat imanı saklayan çürük müminler gibi buna inanmaya gayret ederdik.

O günün genç neslini isterdim ki, bugünün gençliği düşünsün ve ona acısın. O günün gençleri sade fikir nurundan, ümit kuvvetinden, vaat ile dolu halden, mütebessim bir istikbalden, maddî ve manevi kuvvetlerin serbest galeyanından mahrum değillerdi; aynı zamanda o yeis havasının içinde bir nebze neşat verecek, mariz ruhlarına biraz tesliyet bahşedecek vesaitten de mahrumdular. Bugün şehrin her tarafına yayılmış olan hayat ve faaliyet hareketleri o zaman İstanbul'un karanlık sokaklarında korkudan sinmiş bir uyuşukluk idi. Bugün Türklük şehrin her tarafını galeyanıyla doldururken, o gün Köprü'den karşı tarafa geçebilmek için büyük bir cesaret lazımdı ve Taksim yahut Tepebaşı bahçelerinde, tiyatrolarda, velhasıl karşı tarafın eğlence yerlerinde, hatta sokaklarında sık sık görünmek mutlaka dikkati celbedecek bir hareket addolunurdu. Ramazandan Ramazana Şehzadebaşı kıraathanelerinde saz dinlemek, yahut Manakyan'ın, daha ziyade Abdi ile Hasan'ın salaşlarında vakit geçirmek, Türk âlemine bahşolunan yegâne zevklerdi.

Beyoğlu'na bir Fransız, yahut İtalyan kumpanyası mı gelmişti; Sarah Bernhardt, Réjane, Hading, Coquelin birkaç temsil vermek için buraya mı uğramışlardı; zengin bir repertuarla bir Fransız opereti yahut bir İtalyan operası mı yaz mevsimini Tepebaşı'nda, yahut Concordia'da geçireceklerdi; siz de İstanbul'un mesela Aksaray'ından, Vefa'sından kalkıp bunları görmek, mahrum hayatınızda senede bir iki defacık olsun bir inşirah saati geçirmek mi istediniz, kesenizde bir araba tutacak ve duhûliyeyi verecek kâfi para bulamazsanız, İstanbul'un karanlıklara gömülmüş, çamurlara boğulmuş sokaklarını aşarak Unkapanı Köprüsü'nden geçecek, yokuşları tırmanacak, yarı nâdim, tiyatroya girecektiniz. Ve görecektiniz ki orası Türk'ten başka ne varsa onlarla doludur. Türk unsuru, ancak hükümeti, casus şebekesini temsil eden beş on fesle kendisini göstermektedir. Bunların size "Kimlerdir, nereden çıktılar?.." diye hem istiknah, hem istihfafla dolu bakışları olurdu. Eğer bütün o zahmetleri, külfetleri, incinmiş izzet-i nefs hislerini unutturacak şu iki saatlik sanat zevki sizi memnun bırakabilmişse gene bahtiyardınız; fakat ne kadar memnun olursanız olunuz, gene gece yarısından sonra yokuşları aşıp, çamurlara bulana bulana, karanlıklarda sendeleye sendeleye evinize avdet ederek yüreğinizde

burkulan bir şeyle Köprü'nün bir tarafında kendi malikânelerinde mesut bir ömür geçiren yabancıları, Rumları, Ermenileri, Yahudileri, öte tarafta mahrum hayatının yorganını başına çekerek uyuyan, ertesi günün güneşini gene bulanık olarak görecek olan Türk'ü düşünerek sızlayacaktınız.

İşte Türk hayatı buydu ve o meyanda bugünün genç nesli tarafından asla mahrumiyeti layıkıyla idrak edilemeyecek olan o zaman gençliği öyle bedbaht ve biçareydi.

118

Tercüman Bey — "Ne haber, bakalım!" — İzzet-i nefs işi — Bir dinleyiş usulü — Beyhude zahmet — Etrafın hareketi — Kazan kaynıyor — Son söz — İrade-i seniyye — Bayram ziyaretleri — İki şahsiyet —Geçelim

Beni vazifemde yazıcılıktan daha ziyade sıkan bir kısım vardı: tercümanlık... Ekseriyet üzere bir cemile mânâsından ileri gitmeyen, bazen de ya bir nâzırla, yahut bir heyetle müzakere edilecek bir meseleye taallûk eden ziyaretlerde müdürlere refakat etmek bana teveccüh eden bir işti. Bunlardan bahsetmekle memleket idaresinin iş hayatını tasvir etmiş olacağımdan buna ait ihtisaslarımı kaydedeceğim.

Bu ihtisasların başında tercümanın rencide olan izzet-i nefsini işaret etmeye lüzum görmüyorum: Bu efendilerin karşısında tercüman hiçbir zaman memleketin az çok iltifata şâyan bir öz çocuğu sıfatıyla telakki edilmezdi, o sadece bir Mişon Efendi, bir Arakel Bey mesabesinde idi. Hatta bu ikincilere belki: "Nasılsınız beyefendi?" kabilinden cevap beklemeyen bir iltifat suali çok görülse bile gözlerin içinde hususi münasebetlerin ihyasına sâî bir pırıltı ile: "Ne haber, bakalım?" tarzında bir hitaba lüzum görülürken, hiçbir zaman, hiçbir vesile ile bir Türk tercümanı ufak bir tevkir, yahut taltif kelimesine layık addedene tesadüf edilemezdi. Belki bu o zaman ricalince ittihazına lüzum görülen bir resmiyet kaidesi, hatta farziyata imkân bırakmamak maksadıyla bir ihtiyat eseri idi, ne olursa olsun ben tercüman sıfatıyla kapısından çıkılan resmî dairenin eşiğini atlayıp da arabada yerime geçince bir azaptan kurtulmuşçasına geniş bir nefesle: "Oh!." derdim.

Nâzıra, yahut heyete, müdür uzun uzun anlatır, bahsedilecek meseleyi teşrih ederdi; sonra sıra tercümana gelirdi, o parça parça zihnine yerleştirdiği cümleleri Türkçe tekrar ederdi; birincisini de, ikincisini de büyük bir sabrın sükûtu içinde dinlerlerdi. Yüzlerinde, gözlerinde ne tasvibe, ne itiraza delâlet edebilecek ufak bir alâmet belirmezdi; güya heykellerden farkı yalnız nefes almaktan ibaret vücutlar karşısında idiniz ve bütün bu izahatın üzerinde uçan havada: "Ne kadar beyhude zahmet ettiniz! İş olacağına varır..." mânâsı dolaşırdı. İşin olacağı sonradan anlaşılırdı. Nâzırın, yahut heyet âzâsından hemen her birinin Saray'da müracaat edecek bir yeri, cereyan eden müzakereyi anlatarak yukarıdan esecek rüzgârın istikametini gösterecek bir eli vardı. Bunlar ziyarete ve müntesip oldukları mühim şahsiyetin birkaç dakikasını işgale vesile bulduklarına memnun, arabalarına binerler, başkâtibe mi gidecekler, mabeyincilerden birini mi görecekler, bendegândan himayesini kazandıkları bir nüfuz sahibinin odasında iki sigara ile bir kahve mi içecekler, Yıldız'ın Yokuşu'nu çıkarlardı. Burada teneffüs olunan havanın mânâsı, her şeyi bulunduğu halde bırakmaktan ibaret olduğu için bütün söylenen sözler ve dinleyenlerin sarfettikleri bütün sabırlar hakikaten beyhude olurdu.

Bu, yalnız tütün işleri değil, bütün işler için böyle idi. Bazen de oldukları yerde bırakmak mümkün olmayan işler zuhur ederdi. İşte o zaman irili ufaklı harekete gelmek kabiliyetinde ne kadar âlât ve edevat varsa hep birden idare cihazını faaliyete geçirirdi; en küçük casuslardan, muhbir-i sadıklardan başlayarak en yaman can yakıcılara kadar, bir kalem köşesinde uyur yılan gibi uyuşmuş sünepe bir kâtipten en vakur ve mutaazzım vezirlere kadar herkeste mûtattan fazla bir heyecan başlar, gözler müterakkip bir fırsat için parıldar, dişler kemirilecek bir parça, yahut ısırılacak bir rakip için gıcırdar, azîm bir iştiha, garez, haset buhranı içinde, fazla ateş verilmiş bir çark halinde memleketin idare cihazı titrerdi.

Bunun en büyük misallerini tevhid-i düyun ve Bağdat hattı işlerinde buluyorum. Fakat bütün bu heyecan, bu faaliyet, hırsla kamçılanarak koşan bütün o menfaat düşünceleri, onlar da beyhude idi; en son söz, Yıldız'ın ya güvercinliğinden, ya marangoz odasından yahut gece yarısından sonra bir cinayet romanı dinlerken iki bâbın arasındaki fasıladan çıkardı. O dakikaya kadar mesele düşünülmüş, tartılmış, enine boyuna ölçülerek, türlü tereddütlere

ve sağdan sola mütevâlî teveccühlerle nihayet bir karar noktasına bağlanmış olurdu ve o kararın verilmesi yirmi dört saatin hangi dakikasına tesadüf etmişse hemen el altında bulunan mabeyincilerden, ağalardan, bendegândan, yaverândan biriyle alâkadarlara tebliğ edilmek üzere başkâtibe bildirilir; ve bu suretle mesele ekseriyet üzere hiç hatıra gelmeyen bir irade-i seniyye şeklinde memleketin hayret gözleri önüne bir netice doğururdu. Eğer bu netice tamamıyla menfi olup da gene her işi bulunduğu noktada bırakmamışsa o zaman bir tarafın yeis ve füturla bağırlara basılan ellerine mukabil diğer tarafın elleri meserret ve saadetten kıvılcımlar çıkaracak kadar şiddetle ovuşturulurdu.

İş ziyaretlerinden daha can sıkıcı, fakat başka bir bakımdan memlekette resmî hayatın garabetleri hakkında daha merak verici bir ziyaret silsilesi vardı ki, senede iki defa tekerrür eden bayramlarda vukua gelirdi.

Silsile diyorum; zira Saray'dan, nâzırlardan, mühim ricalden her birini ayrı ayrı görmek vazifesiyle mûtat olan bu ziyaretler bayramın birinci ve ikinci, hatta bazen üçüncü günlerini doldurur, müdürleri, onların tercümanını ve idare arabasının atlarını tâb ü tüvandan keserdi.

Tercüman, son senelere kadar kendisine şahsi teveccühlerinin âsârını rütbe ve nişan alıvermek suretiyle göstermiş olan hayırhah ve lütufkâr hâmiler delâletiyle –bunlar, hatıralarını daima tebcille yâd ettiğim Halil Rifat Paşa ile Nuri Bey merhumlardı– artık muâyede resm-i âlisine davet edilmek hakkını kazanmışken bir kere bile Dolmabahçe'nin o yüksek kubbeli salonuna ayak basmamıştı. Ta İttihat ve Terakki zamanında başka bir idarede, başka bir sıfatla burada bulununcaya kadar... Fakat nefsini bu müşahededen mahrum etmeye mukabil bayram ziyaretlerinin şehrin her köşesinde, Yıldız tepesinden Boğaziçi'ne, Nişantaşı'ndan Surlar'a kadar her mıntıkada her nev'ine şahit olmuştu ve tercümanın resmî kisvesi altında bir de ahvâle başka rü'yet zaviyesinden bakan bir muharrir saklandığından, birinci şahsiyet ihtiram âsârıyla fesinin püskülünden parlak kunduralarının ucuna kadar dolu iken, ikinci şahsiyet bu gülünç ve hatta iğrenç manzara karşısında hem güler, hem tiksinirdi.

Şehirde resmî hayatla yahut iş sahası ile münasebeti olan her sınıftan hemen herkes sokaklara dökülürdü, arabalar harıl harıl

işler, vapurlar, tramvaylar dolar dolar boşalırdı. Ve en büyüklerin konakları, köşkleri, yalıları en kalabalık kafileleri yutarken bu kafilelerin kemiyeti büyüklerden daha aşağılara indikçe küçülerek, nihayet ahbaba, akrabaya kadar ufacık adetlere düşerdi. "El elden üstündür arşa kadar" hakikatini söyleyen şarkın hikmetine mukabil ve hükmen ona muadil, garbın da "Her ferdin kendinden daha küçüğü vardır" meseli pek doğru olduğundan bu bayramlarda küçükler kendilerinden birçok mertebelerde büyük olanlara yaranmak fırsatını buldukları gibi büyükler de derecelerine göre kendilerinden birçok küçükler görmek suretiyle gururlarını şişirmek vesilesini elde ettiklerinden yorgunluğa bakmadan herkes bu işin içinden memnun çıkardı.

Nezaretten ayrılan vezirlerin kapıları nadir vefakârlara yahut ne olur ne olmaz mülâhazasına tâbi ihtiyatperverlere kıynaşık dururken makamlarını azametleriyle dolduranların kapıları da alay alay hücum eden zâirlere iki kanadıyla açık bulunurdu.

Yaldızlara, ipeklere müstağrak, fakat hemen daima en basit zevkten mahrum, ekseriyet üzere Saray'ın Mefruşat İdaresi tarafından döşenmiş salonlarında, sabahleyin muâyede resmine yetişmek için uykusunu feda etmiş ve saatlerle merasime ayak üzeri iştirak eylemiş büyük adam, yorgun gözleriyle, bazen tamamıyla ayağa kalkarak, bazen yarı yarıya davranarak, güya eteklenmek, tevazuunu incitiyormuşçasına, elinin alışkın bir mümânaat işaretiyle temennalara mukabele ederek ziyaret edenleri kabul ederdi. Misafirlerden cesur olanlar iskemlelerin ucuna ilişir, ikram edilen şekerler içinden teeddüp eden bir ihtirazla bir badem ezmesi alır, kahve fincanına şöyle dudaklarını dokundurur ve bir dakika sonra tekrar gelenlere yer bırakmak için tekrar eteklemeğe kadar gidecek zannolunan hatta bazen giden bir temenna ile hürmet ve ubudiyet vazifesini bitirerek çıkardı. Bazen de bir kafile, mesela maiyet memurları, oturmadan sadece bir geçit resmi yapar, nâzırın konağından müsteşarın yalısına, oradan kalem müdürünün köşküne, nihayet mümeyyizin evine koşardı.

Biz de burada, müdürler gibus şapkaları ellerinde, tercüman son düğmesine kadar iliklenmiş redingotu ile girerdik. Nâzırlar, mizaç, meşrep, hele haysiyet itibarıyla muhtelif nevilerdendi. Bunların içinde sade, tabiî, afif olanlar nadir değildi ve bunlarla telâkide müdürler de, hatta küçük tercüman da, adeta bunaltan bir havadan

sonra serin bir esintiye tesadüf etmiş olmak inşirahını duyarlardı; sonra nâzırlardan olsun, Saray erkânından olsun öyleleri vardı ki...

Geçelim.

Sizin de yolunuzun üstüne tesadüf eden bir pislik kümesini ayağınızla yuvarlamaktansa kenarından dolaşarak geçtiğiniz vakidir elbette...

119

Saray'ın kapısında — Yüksek duvarlar — Esrar âlemi — Karışık eşya — Korkuların belâgatı — Mabeyinciler — "Bilmiyorum!" — Münir Paşa, İbrahim Paşa — Başkâtip

Bayram ziyaretleri Yıldız kapıcılarının en beşuş, en mültefit günleriydi; artık sizi sorguya çeken, abus bir çehre ile nereye gittiğinizi anlamağa lüzum gören zindan bekçileri değil; çıkılırken verilecek bahşişlere pey süren zeki adamlardı. Kapıdan, biz de, kuvvetinden emin adamlara mahsus cesur adımlarla ve lüzumundan fazla ümit vermek istemeyen kısa bir selâmla geçerdik. Yıldız'ın daire-i hususiyeye, küçük mabeyine, merasim ve harem dairelerine giden yolları ve kapıları, kedilerin bile aşmasına, tırmanmasına imkân olmayan yüksek duvarlarla, Saray'ın o kısımlarını bizler için meçhul ve esrar ile dolu bir dünya halinde tutardı. Bunların haricinde eskiden kalma mükellef bir bina olan büyük mabeyinden başka sonradan ihtiyaca göre yaptırılmış, birbirine eklenmiş küçük, basık ve karanlık, baraka nev'inden binacıklar vardı ki bunların arasında dolaşmak ve aranıp kendisine medyun olan hürmet borcu ödenecek zatı bulmak için bu haritanın dolaşık yollarını yavaş yavaş biriken tecrübelerle öğrenmiş olmak lazımdı. Bu ilimde müdürlerle beraber, onların tercümanları da mümarese kesbetmişlerdi. Bu acîb odaların mefruşatı Çarşı içi ile Bitpazarı'ndan, Saray'ın merfuat dediklerine sonradan muttali olduğum döküntülerinden terekküp etmiş, birbirini tutmaz, yaldızlı bir ayna konsolun yanında bir meşin koltuk, yatak odalarına mahsus iken hükümet devâirine kadar kâtiplere yazı masası olarak gelen gece masası dedikleri ufak dolabın yanında bir uyku kestirmeye mahsus olduğu, bir tarafının çöküklüğünden belli olan kadife kaplı bir büyük kanepe kabilinden yekdiğeriyle komşuluklarına, ecnebi zâirler kadar, müteaccib şeylerdi. Ecnebi

zâirler diyorum, bizler buna az çok alışıktık, fakat bir daireden öbür daireye giderken mesela banka direktörleri demiryollar direktörleriyle karşılaşınca aralarında öyle sâkit bir nazar, öyle gülmek isterken söylenecek sözleri gece kulüpte buluşunca teati etmek üzere zapteden dudakların üzerinde ihtiyatkâr bir gölge görülürdü ki derhal mânâsını anlardım. Hiçbir zaman onlar tarafından bu mânâyı bana sarahaten ifade eden bir açık istihzaya maruz kalmadım, millî izzet-i nefsimi incitmekten hazer eden bir ihtirazları vardı, ben de bittabi odacının kurumak üzere sobanın üstünde bıraktığı yün çoraplarını, sahanları boşaldıktan sonra kapının yanında henüz kaldırılmaya vakit bulunmamış üzeri yorgana benzeyen kalın siyah örtüyle yarı kapanmış yemek tablasını görmemiş olurdum. Millî izzet-i nefisleri mevzubahis olmayan, bilakis kendilerini bütün bu bozuklukların fevkinde göstermek için istihza kapısını kendileri açmakta tekaddüm edip diğer tercümanlarla bu ecnebi zâirlerin arasında cereyan eden mükâleme kolaylıkla anlaşılabilir. Fakat ben ne kadar sükût etsem odacının tüten yün çoraplarının dumanı ve yemek tablasının yağlı bulaşık suyu kokusu pek yüksek bir belâgatle söylerdi. Zaten bu bayat yemek kokusu Saray'ı istilâ eden, her yerde karşınıza çıkan, sizi yirmi dört saat yemeğe el sürmeyecek hâle getiren bir hava idi ki bütün Saray ciğerleri onu teneffüs ede ede bir daha vazgeçmeyecek bir alışkınlığa müptela olmuştu. Senelerden sonra Saray'ın tertibatı, diğer birçok teceddütlerle beraber, Sultan Reşat'ın saray erkânına mevdu bir vazife olunca, her yenilik gibi bu kokunun indifaı çaresini tatbik edebilmek için onların yenmeğe mecbur kaldıkları zorlukları bir kendileri, bir de Allah bilir.

Oldukça temiz denilebilecek odalar büyük mabeyinde birinci kattan ikinci kata çıkan büyük merdivenin geniş sahanlığında Başmabeyinci Hacı Ali Bey'in ve İkinci Mabeyinci Nuri Paşa'nın karşı karşıya makamları idi. Bunlardan birincisinde menşeinden kalma bir laubalilik, latîfegûluk, hatta tabir-i mahsusu ile bir babayanilik vardı; ve bu zatın muzır olmadığına dair musırrane deveran eden şayialar onu eski Türk enmuzeci olarak bir sevimlilikle ihata ederdi; ikincisinin vakarı, içtinabı, nazik sükûtu, zaten şahsına tabiî bir muzaf tesirini yapan nezahet fikrine bir teyit kuvveti ilave etmiş olurdu. Bu tesiri bodrum katında Arif, Emin ve Bekir Beyler'in basık tavanlı karanlık odalarında da bulurduk. Fakat bu bodrum katı ne acîb bir yerdi. Birinci kata müttekâ olan

sütunların aralarına tahtadan bölmeler yapılmış, ziyadan, havadan tamamıyla mahrum bu deliklere kahve ocakları, odacı yatakları sıkıştırılmıştı. Buralardan mütemadiyen pişirilen kahve rayihalarına karışan tahlili gayr-i mümkün kokuları bir kere teneffüs etmek lazımdır ki mahiyeti anlaşılsın. Emin Bey'in –o bir ilim adamıydı– mabeyinciliğini bir dakika için unutarak bana yazı ailesinde bir karabet mânâsını sâkitane gönderen bir nazarı, Arif Bey'in bir dakika için bile mabeyinciliğini unutmaya muvaffak olamayarak: "Ne yapalım? Bir kere bulunmuş olduk!.." diyen bir itizar hâli, Bekir Bey'in odasının daracık, alçacık pencerelerinden bir türlü giremeyen ziya ve hava noksanını affettirmeye çalışan fazla bir itinası olurdu. Bunların yanından çıktıktan sonra hasıl olan tesiri bir gün, benden mahrem hissiyatını saklamaya lüzum görmeyen Müdür-i Umumi M. Rambert bir sualle tefsir etmiş oldu. O, M. Franetti'yi istihlaf etmişti. Beni yakamdan tutarak büyük mabeyinin taş merdivenlerinden inerken daha ziyade sabredemeyerek sordu:

– Burada beş mabeyinci gördük, hepsinden de pek iyi ve temiz adamlar ihtisası ile ayrılıyoruz. Pek iyi, lâkin Saray'a isnat olunan bulaşık işler nereden çıkıyor?..

Omuzlarımı kaldırdım ve "Bilmiyorum!." demek istedim.

Büyük mabeyinden sonra küçük daireler gelirdi: Kilercibaşı, Tütüncübaşı, ikinci esvapçı İlyas Bey, bunlar kapıya yakındılar; Faik Bey'i bulmak için ta ileriye kadar yürümek, Saray'ın ücra bir tarafında niçin henüz yıktırılmamış acaba hissini veren harâbiyete yüz tutmuş bir dairesine kadar gitmek lazımdı. Yaverândan görülecek kimseleri –ki bunlar Ahmet Şevket ve Rıza Paşalar'ı; harem-i hümayunda bir yangın meselesinde pek ehemmiyet kesbetmiş bir hemşireleri olan ve o zamandan sonra nüfuzlarına bir hayli sekte gelen iki kardeşleri– Başkitabet Dairesi'nin ittisalinde bulurduk.

Abdülhamit'in pek gözde bir hazinedarı olan hemşirelerinin o yangın meselesinden evvele ait nüfuzu sayesinde Beyoğlu mehafilinde pek serbestane yaşayan ve o zeminde pek çok dostlar edinen bu iki kardeş; ecnebilerle şakalaşacak kadar samimiyet peyda etmişlerdi ve şahsen pek güzel olan bu iki genç yaver –ki düşkünlüklerine ve ihtiyarlıklarına kadar genç ve şen kalmak ilmine de maliktiler– insanı derhal avlayan bir cazibeye de sahip idiler. Her ikisi de bana pek dostane muamelede bulunurlardı ve hiçbir za-

man o cazibenin tesirinden kurtularak onları muâteb tutabilecek rivayetlere inanmak istemedim.

Bu ziyaretler içinde asıl temiz havayı Başkitabet Dairesi'nin alt katında Divan-ı Hümayun tercümanına mahsus odada bulurduk ve asıl müz'iç bir yolculuktan sonra dinlendiren kahveyi burada içerdik.

Evvela Münir Paşa sonra İbrahim Paşa tarafından işgal edilen bu makamda hakikaten vazifelerinin ehlini görmek bir zevk teşkil ederdi. Burada, zaten, bayram ziyaretlerinde üç beş cümleye münhasır kalan tercümanlık vazifesinden tamamıyla sıyrılır, sadece bir sâmi olurdum. Birincisinin kibarane ve mutena, ikincisinin laubaliyane ve sade Fransızcaları ile cereyan eden mükâleme nihayet işte bir saraya yakışacak tarzda idi. Bizimkilerle beraber ekseriyet üzere, diğer ecnebi müessesat müdürleri de burada gecikirler, yorgunluk alırlar, ben de onlara:

– Görüyorsunuz ya, Türklerde böyleleri de vardır; demek isteyen bir böbürlenmek mânâsı ile bakardım.

Başkitabet Dairesi...

Onun daracık merdiveninden çıkarken benim de içim daralırdı. Bu daire bence bir kâbustu. Her mânâsıyla bir Bâbıâli efendisi olan ve efendiliğine zerrece halel getirmeyen Süreyya Paşa irtihal edince Başkitabet'e Tahsin Bey –Tahsin Paşa– gelmişti.

Bu zat hakkında verilecek hüküm varsa o vazife bana ait değildir. Bana ait olsaydı ve o hüküm sarahaten aleyhte sudur etmek lazım gelseydi bile, hiçbir azîm ve iradete malik olmadığına o makamdan ayrıldıktan sonra, hayatının bütün safahatı şahadet eden, başka ellere tâbi harekâtının mesuliyeti, fıtratının daima inkiyad ve itaate mâil zaruri icabatına raci olan, hususuyla son senelerinde sefalet ve zaruretin işkenceleriyle adalete bir borcu varsa, onu fazlasıyla ödeyen bu zat hakkında gayr-i mesul suretinde tefsire müsait olurdu. Fakat bütün bu, müsaadat, tabir-i mahsusuyla bütün bu esbâb-ı muhaffife benim nazarımda Başkitabet Dâiresi'ni bir kâbus yeri olmaktan kurtaramazdı, hatta burada Ali Ekrem, Ahmet Reşit, Fethi, Refik, Müştak gibi hürmet ve muhabbetle telakki edilen dostlar olmakla beraber bunların öbür odada çalışmakta oldukları, gecelerinden bir kısmını burada yaşadıkları fikri bile bu kâbusu tehvin etmeğe yetişemezdi.

Ne için bu böyleydi?. Bunu anlatmak için pek karışık duyguları ayıklamak lazım gelir. Geçmek daha kolay. Herhalde bayram

ziyareti bunu hissetmeye en az fırsat veren bir ziyaretti. Sizi bekletmezlerdi, ya var, ya yok derlerdi, siz de müdürlerin arkasından bir girer, bir çıkar, yahut "Oh!." diyerek hiç girmeden çıkıp giderdiniz..

120
Bir işkence — Beklemek azabı — Boşuna müracaat — Beş dakika için beş saat — Baygınlıklar içinde — Huzurda — İftara davet — Sofra tertibatı — Musahabe — Başka bir sofra — Babacan bir adam

Saray ziyaretleri içinde beni en ziyade sıkanlar Başkitabet Dairesi'ne vuku bulanları idi. Burası devlet devâirinde halledilebilmesine ihtimal verilmeyen işler yahut doğrudan doğruya Saray'a taallûk eden meseleler için yegâne resmî müracaat makamı olduğundan bu kabilden vesileler zuhur ettikçe ya müdürlerden birinin refakatinde, yahut münferiden Başkitabet Dairesi'ne gidilirdi. Bu ziyaretler, en sıklaştığı zamanlarda bile nihayet ayda bir defayı tecavüz etmediği halde bana adeta bir işkence kadar ağır gelirdi. Basık tavanının içinde daima yağ kokusuyla meşbû bir havanın ciğerleri tazyik eden tesirinden; her köşesinde fena döşenmiş, iyi temizlenmemiş, ihmal ve teseyyüp içinde bunalmış bir daire hissi uyandıran müz'iç hâlinden başka burada insanı can sıkıntısından kudurtan bir azap vardı: Beklemek. Pek iyi bilirdiniz ki sizin, eğer münferitseniz, ayakta, refakatte iseniz iskemlelere beş dakikadan ziyade sürmeyecek ilişmelerle arzedeceğiniz iş asla bir fiilî neticeye vâsıl olmayacaktır. Bu müracaat sadece boşu boşuna bir vazife ifa etmekten, onu ifa etmekle bir vicdan itminanı husule getirmiş olmaktan ibarettir. Sizin kabul edilmeniz, hemen değilse bile, bir dereceye kadar aklın ve büyüklerce mer'î bir kaidenin mazur gösterebileceği bir intizar müddetinden sonra, içeride görülen işlere ve sizi lütfen kabul edecek zatın şahsına bir zarar vermeyecektir; buna mukabil hiçbir zaman olmadı ki:

– Huzurda! Yahut, biraz bekleyiniz, meşguldür!.." diye saatlerce bekletilmiş olmayalım. Saatlerce diyorum; burada, ya salon denilen ve geceleri nöbette kalacak kâtip beylerin yere serilmiş yataklarıyla örtülü büyük odada yahut başkâtip beyin esvap dolabı ile bir büyük kısmı işgal edilmiş küçücük, daracık, bir mahbese benzeyen

yerde, bütün bir yarı günü, ha şimdi müsaade buyurulacak, ha on dakika sonra açık havaya çıkmak mümkün olacak diye, kudurarak, baygınlıklar geçirerek işkence içinde yaşamak mukarrerdi.

Huzurda!.. Bu, Mabeyin'de bir nevi nakarattı ki nereye baş vurulsa tekrar olunurdu. Ziyaret edilen zatın nasıl mahrem, nasıl mühim bir şahsiyet olduğuna dair size bir bürhan verilmiş olurdu. Aynı günde birçok saray büyüklerine uğrasanız hemen daima bu cevabı alırdınız ve eğer pek safderun iseniz derhal kanardınız ki hünkârın nezdinde büyük bir meclis kurulmuş ve bütün bu zevat orada kim bilir ne mühim işler için memleketin mukadderatına yol açacak mütalaalar serdine koyulmuştur.

Hele bir gün, gayet mühim bir iş için, Trabzon'dan kalkarak iç Anadolu'ya doğru sarkan birkaç yüz kişilik müsellâh Laz kaçakçılarından mürekkep bir çeteye dair mahallinden alınan tel haberleri arzetmek üzere, gene burada Müdür-i Umumi Mösyö Rambert'le hapsedilmiştik. İşin müstaceliyetine binaen sabahın erken bir saatinde başlayan intizar akşamın geç vaktine kadar devam etti.

Müdür-i Umumi muannitti, bazen bir koltukta uyuklayarak, bazen üç arşınlık bir mesafede odayı adımlayarak sebat etti. Ne yemeğini düşündü, ne idarede kendisini bekleyen işleri düşündü; buraya kabul edilmek, söyleyeceklerini bizzat söylemek için gelmişti; yalnız bunu düşündü, icap etseydi burada geceleyecekti. Ben onun kadar sabır ve tahammül sermayesine malik değildim. Bir aralık, onun can sıkıntısından kıpkırmızı kesildiğine dikkat ederek, bir fikir vermek istedim:

– İsterseniz, dedim; kâtip beylerden birine rica edeyim, kendisine anlatırsınız, o da lazım gelen şeyleri arzeder..

Başını silkerek:

– Hayır! dedi ve daha kavi adımlarla üç arşınlık yerde döndü dolaştı. Ben ara sıra bayram bahşişlerinin hatırı için nazımın geçeceğine ihtimal verilebilen Başağa'dan sormak üzere odadan çıkar ve hep "Huzurda!.." cevabını getirerek avdet ederdim. Ben bu cevabı alırken Başağa'nın bir tebessümü olurdu, ben de bu tebessümü Müdür-i Umumi'ye devrederdim.

Bugünün hadden aşırı bekletilmesinin adeta hakareti andıran mânâsını silmek için olacak bir gün Müdür-i Umumi ve ben Başkitabet Dairesi'ne iftara davet edildik. Ve ben, diyorum ama bu söze haiz olduğundan fazla ehemmiyet vermemelidir. Öyle zanne-

diyorum ki ismim değil, hatta cismim bile malum değildi. Galiba bu makamın o zamanda müstesna bir siyaseti vardı ki her kabul edilmek müyesser oldukça yazıhanenin üzerine eğilmiş bir başla orada serilen kâğıtlara dikilmiş gözler görürdüm ve emin idim ki başka bir yerde bana tesadüf edilse teşhis olunamayacaktım. İşte bunun içindir ki davet edilmiş olmaya ancak Müdür-i Umumi'nin şahsından ayrılmayan bir muzaf olmak ehemmiyetini verdim.

Ramazan akşamları az çok bir isim, bir mevki sahiplerinin mensup oldukları Saray büyüklerine iftara gitmeleri bir kaide, kaide değil hilafına hareket caiz olamayan bir vazife idi. Buna ecnebiler riayet etmezlerdi, onlardan münasip görülenler bazen böyle bir davet alırlardı.

Ben Saray'ın ecnebilere verilen ziyafetlerde ne mükellef ve muhteşem tertibata malik olduğuna birçok rivayetlerle vâkıftım. Hakikatte de böyle idi. Ziyafet-i seniyye esnasında teşhir olunan takımlar, verilen yemekler ve içkiler, hizmette gösterilen intizam, sonraları pek yakından da gördüğüm gibi, herhangi bir Avrupa sarayından geri kalmayacak, hatta birçoklarına faik addedilecek derecede idi. Başkitabet Dairesi'nde mühim bir mevki sahibi bir ecnebiye verilecek ziyafette de o ihtişam ve intizamın, ne kadar küçük mikyasta olursa olsun, bir numunesini göreceğimden hiç şüphe etmiyordum.

Ne gaflet!..

O bitmez tükenmez beklemelerden ne kadar sıkıldım ve bunaldımsa bu iftar ziyafetinden o kadar utandım. Abdülhamit sarayının sofra ve yemek usulünü az çok yakından görmemiş olanlar bunu tasavvur edemezler.

Tam iftar zamanında, on ikiye beş kala, orada hazır bulunduk, mahut küçük odada... Ortada müdevver bir masa, etrafında üç iskemle... Derhal anlaşıldı ki başka kimse yok. Eğer sofra tamamıyla bir şark sofrası olsaydı denebilirdi ki bir ecnebi misafire şark usulünde bir ziyafet veriliyor. İngiliz veliahdına bir Hint mihracesi, bir Fransız generaline bir Çin nâzırı nasıl bir yemek verirse burada da her mânâsıyla, fakat güzel ve temiz olmak şartıyla, bir Türk ziyafeti verilecekti ve elbette bu pek iyi bir tesir yapacaktı.

Kirlice bir sofra örtüsü, zaten kullanılmış olduğuna ütüsüzlüğüyle hükmolunan peçeteler, içlerinde ne madeninden oldukları anlaşılamayan birer kaşık ve çatalla, iri kesilmiş birer dilim ekmekle

herkesin önünde birer tabak, şurada burada iftariye tabakları ve ortada irili ufaklı üç kâsede üç nevi çorba...

İşte sofranın ilk göze çarpan manzarası. Zaten odaya girerken kapının yanında yere konmuş üstü malum siyah çadırla örtülü yemek tablası bu ziyafetin beni ne utandıracak, ne kudurtacak neviden olacağına ikaz etmişti.

Üç kişiydik, üç çorba kâsesi vardı; herkes bunlardan birine kaşığını daldırdı; ve artık talihine hangi neviden çorba tesadüf ettiyse onda devama mecbur oldu. Bu suretle başlayan çorbadan sonrası kolaylıkla anlaşılabilir. Et de üç türlü idi, fakat çatalın ucuyla her neviden birer parça koparıp herkesin önünde duran tabağın bir kenarına iliştirmesi mümkündü. Yemekler değiştikçe tabakların değişmesine intizar olunamazdı elbette, amma Mösyö Rambert biraz bekledi, ümidi tahakkuk etmeyince o da kazaya rızadan başka çare bulamadı.

Bu işkence, beklemek azabı kadar uzun sürmedi; süremezdi, her işlerinde ağır ağır hareket eden, betâeti kendilerine bir şiar-ı mahsus edinen uşaklar sofraya getirdikleri sahanları kaldırıp götürmek hususunda bilakis pek ziyade isticalle davranıyorlardı. Onlar da iftar edeceklerdi ve sahanlarda kalacak yemeklerin mümkün olduğu kadar fazla olmasında büyük alâkaları vardı.

Sofrada bu kadar acele yenen yemek söz söylemeye, konuşmaya vakit bırakmıyordu. Garp hayatında sofra başının musahabeye en müsait zemin olmasına mukabil bu iftar sofrası bilakis sükûtun bir tatbik sahası oldu ve böyle olması da pek musipti. Neden bahsedilecekti, bir iki söz tecrübesi bir boşluğun içine düşüp kayboldu, tercümanın vazifesi de bu suretle: "Bundan buyurmazlar mı?", "Türk yemeklerinden hazzederler mi?" kabilinden adedi altıyı geçmeyen hafif cümleleri ve gene bizzarure kısa kalan mukabeleleri tercüme etmekten ibaret kaldı.

Nihayet buradan çıkıp da Koltuk Kapısı'na doğru giderken bekledim ki ziyafetten hasıl olan intıbaa dâir bir şeyler söylensin. Hayır!.. İkimiz de hiçbir kelime söylemedik: O beni sıkmamak, ben de ona karşı daha ziyade utanmamak için sükûtu en muvafık çare bulduk.

Yemeklerin nev'inden, nefaset derecesinden bahse ne lüzum var, ne imkân. Matbah-ı Âmire'den çıkan tabakların muhteviyatı mahsus oldukları yerlere ve daha ziyade tesadüfe tâbidir diye işitirdim. Yine işitirdim ki kilercibaşının sofrası en iyi yemek yenen yerdir. Zaten

oraya gönderilen tabla Matbah-ı Âmire'den değil, hünkârın şahsına mahsus Matbah-ı Hümayun'dandır ve bittabi kilercibaşının sıfatı bu hususiyete hak kazandırmaktadır.

Bunu bizzat tecrübe de ettim: Zaten sarayda iki defa yemek yemek nasip olmuştu, birini hikâye ettim. İkincisi de kilercibaşının sofrasında vuku buldu. Ben birçok Saray büyükleri gibi bu zatı da tanımazdım. Bir gün öğleye yakın bir saatte, gene bir iş için gittiğim saraydan çıkarken, Koltuk Kapısı'na civar bir noktada, sağ taraf dairelerinden birinin penceresine şiddetle vurulduğunu işittim. Sevgili dostlarımdan, o zaman Hariciye teşrifat memurlarından olan Sadettin'in telaşla bana işaret ettiğini gördüm. Ve dönerek daireye girdim. Sadettin beni dairenin sahibine takdim etti, bana da:

– Beyefendi, sizi yemeğe davet ediyorlar!.. dedi.

O zaman anladım ki kilercibaşının huzurundayım. Osman Bey tabir-i mahsusu ile pek babacan, hovardalıktan yetişmiş ve onun için laubaliliğinde sıcaklık hissolunan bir adamdı. Kendisini yalnız bir kere bu vesile ile gördüm ve hâlâ onun hasıl ettiği bu iyi tesiri unutmadım. Bugünün hiç unutmayacağım tesirlerinden biri de yemeklerin nefasetidir. Neler yenildiğine pek hatıramı sevkedemiyorum, fakat kılçıkları, derileri bozulmadan çıkarılmış bir fırında barbunya balığı ile içi taze peynirli irice bir tepsi böreğini tahattur ediyorum ki hiçbir zaman, hiçbir yerde bunların ayarında bir balık ve börek yediğime vâkıf değilim. Bu ikinci yemek birinci yemeğin nahoş tesirini sildi.

121
Yer yer yangınlar — Türk kanı — Barut fıçısı — Sarayı kuşatan ordu — Casus!.. Casus!.. — Çalacak saat — Acaba? — Nişantaşı evi — Hayatın tek nimeti

Memlekete ait umumi, şahsıma ait hususi hayatların beş on senelik bir mesafesini bir hamlede atlayarak türlü azap, elem ve matem tahassüsleriyle dolu olan bu iki zeminden çıkmak, biraz inşirah verecek teneffüs imkânını bulmak için tekrar edebiyat sahasına koşmak ihtiyacını duyuyorum. Fakat isterdim ki o zamanın hayatını tasvir edecek, yarının Türklük saadetini kurmaya hazır bugünün gençliğine bir ibret levhası diriliğiyle gösterecek bir muharrir çıksın

da o senelerde çekilen ıztırapları, o tarihin neslini çürüten hicran yüklerini, ateşten yaratılmış bir kalemle, yüreklerde silinmeyecek derinlikler oyarak, yazabilsin.

Her gün bize fütur, yeis, isyan getiren bir haberle uyanır; ufukta yükselen her sabah güneşinin altından siyah bir bulut yükselirdi. Memleketin her tarafında biri sönerken öteki tutuşan kundaklar vardı; Girit isyanları bastırılmadan Kürt, Arnavut, Ermeni hareketleri uyanır; âfâkın her köşesinde elinde ateş vermek için dolaşan bir menhus tâli oradan oraya koşardı; ve o nereye koşarsa arkasından Türk çocukları koşturulur, yangınlar onların kanı dereleriyle söndürülmeye çalışılırdı. Bugün Zeytin Dağları'nda, dün Yemen çöllerinde, yarın Makedonya kayalarında biriken Türk evladının kemikleri üzerinde, hiçbir zaman nasip olamayan, bir huzur ve sükûn hayatının temelleri atılmaya çalışılırdı. Vatanın içerisinde bu öbek öbek ateş kümeleri tutuşurken dışarısında alay alay, hırs ve iştiha ile titreyen, bir yaralının can vermesini bekleyen kartallar vardı. Rus, Bulgar, Sırp, Yunan, hatta Arap, Acem, Arnavut, Kürt... Bunların arkasında, daha uzaktan, daha yüksekten bakan, zuhur edecek vekayie muntazır, fakat bir barut fıçısına benzettikleri bu yakın şarkta tutuşacak büyük yangının etrafa sarmasından korkan bir Avrupa, o zaman düvel-i muazzama denen bir kuvvet vardı ki elinde daima ıslahat teklifleriyle, ölümünden hududu tayin edilemeyecek tehlikeler çıkacak olan hastanın miras saatini mümkün mertebe geç bırakmaya çalışırdı. Bütün bu mehalike karşı bazen mudhikeye, bazen faciaya benzeyen bir siyasetle saray dikilirdi; bir gün başına bir sarık sarılarak bir veziri Yemen şeyhlerini halife nâmına teskin etmeğe memur eder, ertesi gün gene o veziri şık bir garp idare recülü sıfatıyla düvel-i muazzamanın da iştirak ettikleri ıslahatı fiile koymak vazifesiyle Selanik'e gönderirdi; bu oyunlarının arasında da isyanlara nasıl ordular sevkolunursa İstanbul'dan çıkabilecek bir isyan ihtimaline karşı Yıldız'ın etrafı diğer bir ordu ile kuşatılır, vatanla saray arasına tamaları rütbe ve nişanla, para ve imtiyazla doyurulamayan bir kışla seddi çekilirdi. Bunlar Türk değildi, Türklüğün karşısında dikilmiş Arnavut, Çerkez, Arap, Kürt unsurlarıydı ki İstanbul'un üzerine hücum dakikasına kadar kin ve gayz gözlerini çevirerek beklerdi.

Bu siperin arkasında bazen en küçük bir emmâreyi aklın ölçüsüne sığamayacak kadar büyülten bir vehimle titreyen, bazen

en büyük cüret sermayesini iflâs ettirecek hamlelerle muhataraya göğüs geren bir hükümdar ki memleketin bütün nabızlarını türlü gizli ipliklerle küçücük daire-i hususiyesinin eşiğine bağlamış, gene türlü gizli, fakat ne kadar gizlense gene belli yollarla vatanın bütün servet pınarlarını sarayının çukuru asla doldurulamayan ağzına çevirmişti. Ve bu suretle bir yandan casuslarını memleketin her köşesine dağıtır; bunlara, sermaye bulamazlarsa, karanlıklarda yalan, iftira, desise imaline vesile verir; bir yandan da avuç avuç para serper, avuçla verilecek şeylerin kifayet edemeyeceğine hükmedince rütbeler, nişanlar, imtiyazlar dağıtarak devletin şana ve şerefe tahsis olunmuş nişanelerini zillet çamurlarına bular, yahut bu bedbaht toprağın altında gömülü ne define varsa onu doymak bilmeyen kursaklara doldururdu.

Casus!.. Casus!..

Herkes birbirinden korkar, babalar çocuklarından, kocalar karılarından saklanırdı; sonra bunların arasından gizlenmeye lüzum görmeyen sergerdeler çıkardı. Bunların cevelân daireleri bilinir ve Beyoğlu'nda, Kadıköy ve civarında, İstanbul cihetinde gölgeleri görününce bütün başlar omuzların arasına gömülerek duvar kenarlarına sinilirdi.

Haydutlardan müşirler, hırsızlardan vezirler çıkmıştı; içinde levsten başka bir maya olmayan göğüslere murassa nişanlar, menziletleri ancak çukurların derinlikleriyle ölçülebilecek alçaklara bâlâlar verilmişti; ve bu rütbe, nişan, para, sonra bütün bu parıltılı şeylerin arasından fışkıran casus gözlerinin ateş kasırgası altında halk bunalmış, sersemlemiş, boğazı kısılarak sesi kesilmiş, beklerdi. Ne beklerdi? Bunu bilmek mümkün değildi. Reha ve necat beklerdi, bir gün emin ve müsterih nefes almak fırsatını beklerdi; fakat o saat ne zaman çalacaktı, nasıl olacaktı da vatanın mukadderat ufkunun üzerinde yelkovan döne döne nihayet mesut bir rakamda duracaktı.

Yelkovan ne kadar ağır yürüyordu ve o mesut rakam ne kadar meşkûk, ne kadar müphem bir ümitti! Bütün bu çamur ve ölüm deryasının hain dalgalarını durduracak, onların üzerinde çalkalanan ne kadar mülevves ve müteaffin şeyler varsa hepsini bir daha yüze çıkamayacak derinlere indirecek olan saf hava nasıl bir köşeden esecekti?

Hükümet?... Hükümet var mıydı? Bâbıâli, Yıldız tepesinin hükmü altında sanki utanarak günden güne daha alçalıyor, daha kendi

kendisinin üzerine çökerek büsbütün yere yıkılmak zamanının hululünü mütevekkilane bekliyordu. Oradan başlayarak bütün devâir, sonra vilayetlerden nahiyelere kadar hep içinden dışından kurtlarla kemiriliyordu.

İkide birde, bir Heyet-i Vükelâ tebeddülü olunca, Bâbıâli Yokuşu'nu kitapçı, işkembeci, sobacı dükkânlarından, civar kahvelerden, dairelerden çıkmış mütecessis başlar doldururdu; gözlerde bazen safderun ümitler, ekseriyet üzere şüphe eden istihzalar, daha ziyade yeni bir eğlence temâşâsından başka bir şeye muntazır olmayan lâkaydîler görülürdü. O zaman hemen hiç değişmeyen şeyhülislâmın yanında yeni bir sadrazam görülürdü. Bu yeni sadrazamlardan efkâra emniyet verenler, ümitleri körükleyenler, hatta şahıslarını ihata eden iffet, namus, hamiyet şöhretleriyle sevilenler görüldükçe belki memleketin talihinde başka bir ibre, yeni bir istikamet hattı çizecek diye "Acaba?.." suali irad olunurdu; ve hemen anlaşılmakta gecikilmezdi ki yeni Heyet-i Vükelâ da o güzel hasâisle muttasıf anâsırın arazide sıkleti ne olursa olsun Saray'ın tahakküm kuvveti altında berhava olmaktadır.

İşte o zamanın nesilleri ve bilhassa onların arasında bizler, gençler o seneleri böyle yaşadık, eğer buna yaşamak denebilirse... Bugünün genç nesli, o zamanın genç nesli için, bir muhabbet duymasa bile geçirdikleri hüsran seneleri için merhamet duymalıdırlar.

Bizlere gelince, teati olunacak tahassüsler, bunlardan avutmaya, uyutmaya ihtiyaç görülen acılar biriktikçe, o vakit, buluşurduk. Fikret'in Hisar yalısı, benim Nişantaşı evi yahut İdare odası, fakat tercihan Ahmet İhsan'ın matbaası buluşulacak yegâne yerlerdi.

• • •

Nişantaşı evi, dedim. Benim de hususi hayatımda büyük matemlerle değişiklikler olmuştu: Ölümün orağı aile içinden birçok sevgilileri almıştı; en büyük acılarımdan biri Sadun'u kaybetmek oldu.

Bu feciayı senelerden sonra "Kırık Oyuncak" hikâyesinde tespit etmiştim. Onu müteakip Güzin doğmuş ve altı senelik hayatında bize en müthiş azapları yaşatmıştı. O faciayı da *Kırık Hayatlar*'da yazdım. Bu iki büyük matemin arasında bir yandan büyük kızımın serpilmesiyle, bir yandan da Halil Vedat'ın tevellüdüyle, hayatla rabıta çözülmemiş oluyordu.

Babamı da kaybetmiştim; ticarethanesini kapamaktan, işlerini tasfiye etmekten başka bir çare yoktu. Bütün bu buhranların arasında hayatıma maddeten daha geniş bir inşirah geliyor, İdare'de beni çekemeyenlerin içinden –ne kadar esefle kaydediyorum ki bu çekememek İdare'nin beş on kişilik Türk zümresi içindeydi– daha fazla bir tebarüzle sivriliyordum; eğer kendimi bahtiyar addetmek için bu kâfi olsaydı bahtiyar olduğuma hükmedebilecektim.

Nişantaşı evinde beni tatmin eden iki büyük eğlence vardı: yazı ve musiki.

Yazı eğlencesi için artık hiçbir endişeye müsaade etmiyordum, mademki kendi kendimi sıkı bir murakabeden geçiriyordum, mademki bu ilk murakabeden sonra evvelce Hıfzı Bey'in sonra Veled Çelebi'nin dostane, halisane bir ikinci murakabesi yazdıklarıma kâfi bir siper teşkil ediyordu; artık yazmak hevesine serbest bir cevelân verebilirdim ve zannederim ki en mebzul yazıcılığımın devresi o senelere aittir.

Musiki eğlencesine gelince: Oğlumun mateminden sonra, zaten beni tamamıyla acze mahkûm eden bir kabiliyet fıkdanı neticesiyle, bizzat iştigalden vazgeçmiş, yalnız kızımın terbiye-i musikiyesine nezaretle iktifa etmiştim.

Eğlencem, ki o zaman hayatımın Beyoğlu âlemiyle yegâne rabıtasını teşkil ederdi, İstanbul'a gelen opera ve operet kumpanyalarına pek sık devam etmekten ibaret oldu ve bu beni senelerle oyaladı. Sade oyalamakla kalmadı, artık bir daha sarsılamayacak bir imanla inandım ki hayatta insana ihanet etmeyen ve her şeyin fevkinde bir tesliyet ve itilâ veren tek bir nimet vardır: musiki!..

122

Beyoğlu sahneleri — İki şahsi teşebbüs — Yaz geceleri — Beş kuruş! — Hasır iskemle âlemi — Meşhur âlüfteler — Hafiyeler — Ezcümle biri — "Görüyorsunuz ya?.." — Kadri Raşid Paşa — Opera, operet — Bir nimet

Tepebaşı Belediye bahçesinin bugün Asrî Sinema tarafından işgal edilen kısmı, ta son noktasında salaş bir sahne ile, üstü açık, dümdüz bir yazlık tiyatro mahalli idi. Öte tarafta, Beyoğlu Caddesi'nin Galatasaray'dan Tünel meydanına uzanan kısmında da gene böyle

bir yazlık tiyatro vardı ki Concordia ismini taşırdı. Orada da kışın bir nevi Café Chantant hizmetini gören ve yazın metruk kalan bir boşluk vardı ki bunun da sonunda çerden çöpten yapılmış bir sahne görülürdü.

İşte bu iki yazlık tiyatro Beyoğlu'nun gece hayatında musiki zevkini ve temâşâ ihtiyacını temin eden iki yerdi ki herhangi küçük bir medeniyet köşesinde en fazla mikyasta tevazu ve kanaat sahibi bir halkın bile istihkar edeceği fakirane teşkilât ve tertibatına rağmen Beyoğlu'nun muhtelif kibar sınıfı ile İstanbul'un garp musikisine ve temâşâ sanatına alâka taşıyan madut zümresine itminan esbâbı ihzar edebilirdi. Hemen hazirandan başlayarak birinci teşrin başlangıcına kadar bu iki sahneyi Fransız ve İtalyan operet, daha ziyade İtalyan opera takımları işgal ederdi. Şehremini Rıdvan Paşa'nın oğlu Reşat Bey, ki tiyatronun adeta cinnete yakın bir iptila ile meftunu idi, babasının müzaheretiyle Belediye bahçesinin bu yazlık sahnesine Fransız operetleri ve nadiren operaları celbederken öte tarafın zeki ve müteşebbis müsteciri de sahnesine tercihan İtalyan sanatkârları getirtirdi; ve her iki taraf da yaz geceleri bir iskemlelik yer zor bulunacak kadar hıncahınç dolardı. Bu dolmak tabirinde bir ihtiraz kaydı lazımdır.

Sahnenin karşısında üç dört sıra koltuk, bunların arkasında mevki namıyla beş altı sıra döşemeli sandalye, daha sonra bir parmaklıkla tefrik olunan, hasır iskemlelerle son karışına kadar dolu, geniş bir yer vardı ki koltuklar ve mevkiler, ki galiba yirmişer ve onar kuruşa idi, bomboş kalırken, hasır iskemleler birbirine sıkışarak, tıklım tıkız dolardı. Bunun sebebi gayet basitti: Buraya ancak beş kuruş duhuliye ile girilirdi. O zamanın beş kuruşunun mubayaa kuvveti nazar-ı dikkate alınmaksızın mukabili bugünün tahminen elli kuruşu demek idiyse de beş kuruş o tarihlerde herkesin feda edebileceği bir para idi. Koltuklar ancak Beyoğlu mutasarrıflık memurlarıyla hafiye sıfatları malum kesan, bir de o muhitte tanılmış, nasılsa o gece yalnız kalmış ve gece yarısından sonra refik bulmaya çıkmış meşhur âlüftegân tarafından işgal edilirken, adedi nihayet on on beşi geçmeyen bu meşgul yerlerden sonra bütün sıralar tamamıyla boş kalır ve sahne ile asıl temaşâkâran izdihamının arasına görmek ve işitmek için pek müsait bir mesafe bırakmış olurdu.

Beş kuruş!.. Bu öyle cazip ve aynı zamanda tuhaf görünen bir fiyattı ki bütün sefaret erkânı, bankalar ve şirketler müdürleri, serveti

ve mevkii itibarıyla bütün yüksek şahsiyetler, bu beş kuruşluk hasır iskemleleri adeta bir mev'id-i telâki addederler, burada aileleriyle beraber omuz omuza, diz dize bulunmakta bir lezzet bulurlardı. Bu âdete vâkıf olmayan bir yabancı kazaen koltuğa, hatta mutaden tek bir yerinin işgal edildiği görülmeyen mevkie geçmiş bulunursa sadece gülünç olurdu.

Hasır iskemleler müşterilerini sahneden başka eğlendiren bir manzara da ön safta memurların ve hafiyelerin azametiyle âlüftelerin bazen ciddi görünmeye çalışan, fakat ekseriyet üzere tütsülenmiş kafalarla kendilerini zaptedemeyerek az çok taşkınlıklarla etrafın, bilhassa memurlarla hafiyelerin alâkasını celbe gayret eden halleriydi. Bunlardan hususi muhitlerinde birer şöhret taşıyanları ben de bu vesile ile görmüş oldum. Hâlâ birkaçının isimlerini bugün şurada işaret edecek kadar tahattur ediyorum. Hafiyeleri de tahattur ediyorum elbette, onların da halleri ve isimleri hâlâ hatıramı tırmalıyor. Bunları benimle beraber o tarihin bütün şehri de tahattur eder. Hele bir tanesinin, Fehim Paşa'nın tercümanı, kâtibi, sol eli. Türk ismiyle çağırılan bir Musevi dellalı vardı ki kendisine resmî bir kıyafet vermek arzusuyla daima taşıdığı redingotuyla bir yerde duramayarak beş dakikada on kere sandalye değiştirir, hasır iskemleler tarafına ara sıra: "Uslu oturuyor musunuz?" tevbihiyle bakarak, etekleri çırpına çırpına oradan oraya seğirtir, bütün Beyoğlu değirmeninin çarkını kendi çeviriyormuşçasına telaş içinde çırpınır dururdu. O zaman etrafımda tek tük Türk varsa onların gözlerini çevirdiklerini, fakat diğerlerinin güldüklerini fark ederdim. Bu gülmeler gösterirdi ki bu hokkabazın oyunu: "Görüyorsunuz ya, ben ne kadar mühim bir adamım... İşte anlayınız da ne zaman bir müracaatta bulunursam ona göre davranınız!" mânâsına geldiğini müdriktiler.

Türkler ne için nadiren görülürdü, bu pek kolaylıkla izah edilebilir. Beyoğlu'nda bir fesin ve onun altında bir tanınmış Türk simasının mevcudiyeti derhal tecessüsü davet ederdi ve o zaman tecessüs kelimesi türlü tehlikeleri muhtevi idi.

Bu nadiren görülen Türklerin arasında denebilir ki iki müstesna vardı, bunlardan biri elbette bendim, fakat belki benden daha ziyade bir müdâvemetle ve daima nefais taharrîsiyle meşgul olan zevk-i sanatla orada Kadri Raşit Paşa görülürdü.

Ben mektebinin tatil zamanından istifade ederek kızımı, o da ailesini getirmiş bulunurduk, kaç kere de garip bir incizapla, ki

sonraları derin bir muhabbet şeklini aldı, hasır iskemlelerde komşu bulunurduk. İlk muarefe de, onun, o zamanlarda da tezahüratı her vesile ile meydana çıkan çocuklara şefkat hissiyatının bir bürhanı olmak üzere, kızıma münasip bir yer ikram etmesiyle başladı.

Birkaç sene devam eden bu yaz geceleri zevki gençlik hâtırâtımın en kıymeti haiz olanlarıdır. Onlar sayesindedir ki şahsi matemlerimi avutmak ve zamanın elemlerini uyutmak mümkün oldu. Mübalâğaya hamlolunmaksızın iddia edilebilir ki Dârülbedâyi'in mesaisi istisna edilirse İstanbul'un temâşâ hayatı o senelerde görülen itminan esbâbını hiçbir zaman bulamamıştır. Hele operet ve ondan ziyade opera hususunda...

Pek iyi denebilecek Fransız kumpanyaları İstanbul halkına operet musiki üstatlarının her zaman için yaşayan eserlerini tanıttılar: Charles Lecocq, Offenbach, Varney, Planquette, Audran, Aubert kabilinden bestekârların şaheserleri Tepebaşı'nın salaş sahnesine sığınabilirdi; öte tarafta da İtalyan operetlerinin en iyilerini görmek mümkün oldu:

İ. Granatieri, La Nuova Befana, Il Venditore di Uccelli kabilinden operetler haftalarca halkı cezbetti, hele Gran Via isminde bir İspanyol zarzuelası vardı ki halkı çıldırttı, haftalarca, aylarca sahneyi terketmediği halde bunu bir kere gören on kere daha görse gene doyamadı, havaları her evin piyanosunda, her gencin gitar ve mandolininde, hatta çocukların ıslıklarında Beyoğlu'nun en ücra mahallelerine, Tatavla'ya, Galata'ya kadar yayıldı. Bu oyunu veren takımın bir komik sanatkârı vardı ki, işte şu dakikada ismini de buluyorum: Righi, çevikliğiyle, teganni tarzının tuhaflığıyla Beyoğlu'nu kâmilen ihata eden bir şetâret havası yarattı.

Fakat bunların hepsinden mühimi opera sahasında görüldü ve Concordia müstecirinin zekâsı bu vesile ile sabit oldu.

Pâyitahtından başlayarak sıra ile Rusya'nın Odesa'ya kadar büyük şehirlerinde temsiller veren ve bu seyahati muntazaman birçok seneler tekrar eden, pek mümtaz sanatkârlardan mürekkep bir İtalyan opera kumpanyası vardı ki Castellani nâmında bir *impresario* idaresinde idi. Zengin elbiselerini, sahne levazımını, orkestranın başlıca anâsırını ve seksen kadar her sınıftan sanatkârını beraberinde getiren bu mühim kumpanya Rusya'dan sonra kış mevsimi için pek müsait mukavelelerle bağlandığı Mısır'a gitmeden evvel

boş kalan yaz aylarını da ehven şeraitle Beyoğlu'nda geçirirdi; ve burası için adeta bir nimet olan bu talih eseri senelerce devam etti.

Bu kumpanyada Bellini, Donizetti, Rossini, Verdi kabilinden eski üstatların en meşhur eserlerinden başka İstanbul'da pek az tanınmış plan Meyerbeer'in *Africana* nâm mühim operasını, Boito'nun, *Mefisto*'sunu, o vakit yeni iştihara başlayan Puccini'nin ilk operalarını, Verdi'nin burada hiç bilinmeyen ve bu bestekârın son tarzına başlıca numune olan *Otello*'sunu, daha sonra kumpanyanın Rusya seyahatleri esnasında İtalyanca tercümeleriyle talim ettiği Rus operalarını dinledik; gene bu kumpanya İstanbul halkına birinci defa olarak Mascagni'nin, *Cavalleria Rusticana*'sını ve Leoncavallo'nun *Pagliacci*'sini ve Ponchielli'nin *La Gioconda*'sını tanıttı.

Sanatkârların kudreti bu eserlerin ehemmiyetinden hiç dûn değildi, hatta bunlar meyanında Adaberto isminde bir soprano vardı ki Almanların *koloratur* dedikleri *vocalisant* –müterennim demek münasip midir?– tarzında pek mümtazdı. O derecede ki bir iki sene Rusya, Türkiye ve Mısır temsillerinden sonra sanatkârlarının intihabında pek müşkülpesent olan Milano Scala operasına alındı. Gene bu sanatkârlar arasında Luciani-Castellani isminde bir *contralto* vardı ki o hünerde ve o seste bir muganniyeyi işitmek İstanbul'a bir daha nasip olmamıştır.

İstanbul'un bu musiki hareketinin yanında hususi cemiyetlerin verdikleri konserler de zikrolunursa levha itmam edilmiş olur. Bu suretle yazın hemen her gece bu ucuz tiyatrolarda, kışın da nadiren şurada burada dinlenilebilen klasik konserlerde kendisini ve etrafını unutmak ihtiyacında olanlar buna imkân bulabilmiş olurlardı.

Burada Mehmet Rauf'a intikal edeceğim:

Bir kere benimle beraber dinlediği bir operada uyuduğunu unutmamış ve bunu kendisine asla affetmeyerek kendi kendime ne olursa olsun onu garp musikisiyle ülfet ettirmeğe azmetmiştim. Mehmet Rauf bir aralık talim gemisiyle Bahr-i sefîd sularını aştıktan sonra Fransa'nın garp ve İngiltere'nin cenup sahillerinde bir cevelân yapmış, daha sonra Selanik'te bir müddet kalarak nihayet İstanbul'a gelmişti. Tarabya'da karakol gemisinde ikinci süvariydi ve gene hemen her tatilden istifade ederek Nişantaşı'nda bana gelirdi. O zaman ben de onu yakalayarak tiyatroya götürür, ya bir operet yahut tercihan bir opera dinletirdim.

Mehmet Rauf'un bu ülfet-i musikiyesi bir netice vermekte gecikmedi ve bir gün pek tuhaf bir şekilde görüldü ki o garp musikisiyle sade bir istinas peyda etmemiş, belki bir musiki müptelası olmuştur.

Bu tuhaf vak'a hikâye edilmeğe değer.

123
Rauf'un çalışmaları — İlâncılığa dâir bir makale — Sunlight Soap — Bir fırsat! — Hikâyesi — Arkası — Tertibat — Bir ziyaret — Bir başka iptila — Bir itiraf

Bu tarihlerde Mehmet Rauf yalnız küçük büyük hikâyelerle mensur şiirler tarzında ufak tefek şeyler yazmakla iktifa etmezdi, bilhassa hepimizin pek meftun olduğumuz Hyppolite Taine'den mülhem yahut mütercem makaleler neşreder, hatta müteferrik mevzulara dair mütenevvi şeyler yazardı.

Bu meyanda bir defa mütemeddin ve müterakki memleketlerde ilâncılığın kesbetmiş olduğu ehemmiyet ve vüs'ate ve bununla ticaret ve sanayi erbâbının celbettiği menfaate dâir bir makale yazarak *Servet-i Fünun*'da bastırmıştı. O zaman İstanbul'da sanayi nâmına ilâncılığa müracaat lüzumunu hissettirecek bir teşebbüs mevcut olmamasına mukabil bilakis Avrupa ve Amerika ilâncılığına Türkiye pek müsait bir intişar zemini olmuştu. Mesela bütün gazetelerde Pinck hapları, Guyot katranları, Geraudel pastilleri ilânları, köşe başlarında, bakkal dükkânlarının cephelerinde de birçok bakkaliye ve bu meyanda meşhur Sunlight Soap ilânları görülürdü. Bugün edviye hususunda memleket ihtiyacının en büyük kısmını temin eden Türk kimyagerleri olmadığı gibi Faruki'nin cesur ve meşkûr teşebbüs mukaddemesinden başka ıtriyat müstahzarları, Girit ve saire nâmıyla satılan sabunlardan başka Avrupa mamulâtına rekabet edebilecek sabun imalkârları yoktu.

Mehmet Rauf ilâncılıktan bahsederken misal olarak bu Sunlight Soap sabunundan bahsetmiş ve bu suretle dünyanın bu en müteammim sabunu şarkın en mühim musavver bir risalesinde göze çarpacak surette, isminin münderiç olduğunu görmüştü. Hayır, daha görmemişti, fakat bir gün o makaleyi okuyan açıkgöz bir dostu Mehmet Rauf'a: "A çocuk! Ne duruyorsun?" demişti; "Sen âlâ bir ilâncılık yapmışsın, İngilizler böyle bir hizmete mukabeleyi

menfaat celbinin en makul esbâbından addederler." Evvelce bunu hatıra getirmediğinde hiç şüphe olmayan Mehmet Rauf açıkgöz dostunun bu ihtarı üzerine gözlerini kapayacak kadar da safderun olamazdı, mademki düşünmeksizin kaleminden öyle bir vesile zuhur etmişti, "Fırsat ki hevâ-yı tîz-perdir" bu havayı muvafık bir ufka doğru sevketmek çaresini bulmayacak olursa adeta bir ayıp işlemiş olacaktı.

Bu çare gayet basitti, dört satırlık bir mektupla risalenin o nüshasını bu meşhur ve mühim sabun imalgâhının merkez-i idaresine göndermek ve beklemek. Beklemek de bir marifet hatta bir hikmettir. Nitekim bit müddet sonra bir cevap gelir: Bunda kendisine pek hararetle teşekkür olunduktan sonra idare meclisinin bu hizmete mukabil tahassüslerinin bir nişanesi olmak üzere bir hediye gönderilmesine karar verildiği, fakat bu hediyenin nev'inin muharrir tarafından tayini rica edildiği bildirilmekte imiş. İmiş, diyorum, zira bizler buraya kadar hatta bundan sonra hediye gelinceye kadar işin evveliyatına ait safhalarına vâkıf değildik. Beklemek bir hikmet olduğu gibi beklerken susmak da o hikmetin tabiî bir redifidir. Sunlight Soap idaresi dünyanın her tarafında ilânları için milyonlar sarfederken ve Türkiye'de de bu iş için mühim bir risalede edebî sayılabilen bir makalede iştihara başlamış bir genç edip tarafından sabununa bu suretle revaç temin edilmiş olmasına lâkayt kalamazdı, binaenaleyh buradan malumat aldıktan sonra şükranının ifadesine lüzum görmesinde hayret edilecek bir cihet bulunamazdı.

İşte bu cevap geldikten sonradır ki Mehmet Rauf'un garp musikisine karşı başlayan meftuniyeti bir fiiliyet iktisap etmiş oldu. Kim bilir nerelerde gördüğü ilânlardan öğrenmişti ki aolien nâmında kendi kendisine çalar bir âlet vardır ve bununla âlete mahsus nota tedarik edilince arzu edilen parçayı dinlemek mümkündür.

Küçük bahriye zabitinin para çantasını dolduracak bir şeye intizarı daha makul olurdu denebilir ama bu hükmü vermek için onun hayatta her ihtiyaçtan ziyade ruha ait zevklere aç olduğunu düşünmemek icap ederdi.

Bir gün, o, beklenmeyen bir gün ve saatte bana İdare'ye geldi; hikâyesinin belki bence tasvip olunmayacak zannettiği parçalarında bol bol gülerek bütün bu macerayı anlattı; nihayet âletin gümrükte olduğunu, o bunu küçük, hemen yüklenip götürebilecek kıt'ada zannederken gümrükte koskoca bir sandık görünce şaşırdığını

söyledi; ve bunu kolaylıkla gümrükten çıkarmak çarelerini bulmak için geldiğinden bahsederek durdu.

İdare'nin vesaitine müracaat ederek dostumun işini kolaylaştırmak mümkündü, bu imkândan istifade ettik ve Mehmet Rauf uzun bir müddet için ortadan silindi.

Nihayet bir gün geldi, "Ne yapıyorsun? Senin âlet nasıl işliyor?" diye sordum, o beni atlatarak müphem dört kelime ile geçiştirdi; gene uzun bir müddet sonra bana hikâyenin arkasını söyledi:

– Beni muaheze edeceksiniz; diye başladı. Bu âlet beni tamamıyla memnun etmiyordu, musiki ya hakkıyla ifade edilmelidir yahut hiç... Binaenaleyh bir kere bu işe giriştikten sonra kendi kendine çalan âletlerin en iyisini, en mükemmelini almak lazım geleceğine hüküm verdim; uzun tetkikattan sonra anladım ki bu âlet pianoladır, derhal tertibat aldım...

Mehmet Rauf'un bu neviden tertibatta maharet-i mahsusası vardı.

– O âleti sattım ve pek iyi sattım, taksitle bir pianola aldım, o da geldi, buna bir de piyano lazımdı, onu da gene taksitle tedarik ettim; bu iki esas işleyebilmek için deliklerle işleyen nota üstüvanelerinden, ki bunlar oldukça pahalıdır, getirtmeliydi ki bütün bu istihzârattan bir semere alınabilsin. Onlardan da epeyce geldi...

– Lâkin, azizim, dedim; ne ağır taahhütler altına giriyorsun!..

Bunu söyleyerek Mehmet Rauf'u garp musikisiyle istinas ettirmek arzusuna mağlûp olurken onu harabiye sevketmiş olmaktan azaba benzeyen bir his duyuyordum.

O, ne olursa olsun maksadına nail olduktan sonra, arkasına ehemmiyet vermeyen adamlara mahsus bir ifade ile:

– Hiç merak etmeyin, dedi, ve bana âletin inşa tarzını, işleme usulünü, ifade-i musikiyede sıhhat itibarıyla mükemmeliyetini bir mühendis ve bir musikişinas salâhiyetiyle anlatmaya başladı.

Bugüne kadar Mehmet Rauf Tarabya'da karakol gemisinde yatmakla kesesinde bir bolluk temin ederken bundan sonra köyde bir küçük ev tuttu, musiki teşkilâtını orada kurdu ve eline ne kadar para geçerse, her şeyi unutarak bir yandan taksitleri ödemek, bir yandan yeni yeni nota üstüvaneleri getirtmek suretiyle adeta aç kalmaya razı oldu.

Bundan sonra Mehmet Rauf'un musahabesinde edebiyattan, son okunan eserlerden, son yazılan şeylerden, hususuyla dedikodulardan ziyade yer tutan musiki bahisleri oldu. Onun getirttiği

parçalar günden güne adet itibarıyla arttığı gibi ehemmiyet itibarıyla de yükseliyordu. Evvela romanslardan, liedlerden, Strauss'un, Waldtufel'in valslerinden başlayarak opera parçalarına geçerken birdenbire merakının istikameti klasik üstatlara çıkmaya başlıyor. Bach'tan, Mozart'tan, Beethoven'den, Shumann'dan dem vuruyor, hele Chopin için çıldırıyordu. Nihayet bir gün bana:

– Niçin bir gün gelip dinlemiyorsunuz? Nasıl arzu ederseniz, ya ben gemide yatarım, siz evde; yahut siz gemide yatarsınız. Süvari sizin en iyi dostlarınızdan Şevket Bey'dir, kim bilir onu da ne kadar memnun edeceksiniz. Evde misafir barındıracak kadar teşkilât olsaydı...

Anlaşılıyordu ki Mehmet Rauf daha ziyade beni gemide misafir edebilecekti. Gece için taahhüt altına girmeksizin bir gün Tarabya'ya, onun evine kadar gittim. Bu ondan ziyade pianolaya bir ziyaretti.

O zamandan bugüne kadar pek ziyade tekemmül etmiş olacağında şüphe olmayan bu âlet o gün bile marifet ve sanatın, icat fikrinin bir harikasıydı. En meşhur saz üstatlarının icra tarzını sadakatle takip edecek surette mürettep notalar eğer işarât-ı mahsusasına tebaiyetle tatbik olunursa piyano bir virtüözün elleri altında çalınıyor zannını veriyordu. Hayretler içinde beni bir ikinci hayret kaplıyordu: Mehmet Rauf'un hali. O körükleri işletirken öyle bir vecd ve istiğrak içinde idi ki kendi mevcudiyetiyle beraber bütün dünyayı unutmuş görünüyordu. Bu bedbaht adamın musiki iptilası diğer iptilasının kendisine musibet üstüne musibet getirmeğe başladığı tarihlere kadar devam etti. Bu diğer iptila sevmek, hayatı, beşeriyeti, sanatı, bütün dünyayı, dünyada ne varsa onların hepsini, fakat hepsinden ziyade kadını sevmek, daha doğrusu sevmek iptilasını sevmek, onda bütün havassını kaplayan, idrâkini selbeden, hali ve istikbali silen, hayatiyetinde yegâne muharrik olan bir cinnetti.

Bu meselede, galiba kendisini de utanılacak kadar hasta bularak, gayet ketumdu; belki kendisine yaşça akran olan dostlarına, mesela pek seviştiği Hüseyin Cahit'e karşı o kadar saklanmaz, gizlenmezdi; bana karşı, yaş farkından münbais olsa gerek, hiçbir zaman tevdiata cesaret etmedi; ta şu Tarabya ikametine kadar...

Bir hiç sebep oldu, birdenbire açıldı, açıldı ama gene hep bu zeminde resmiyetten ayrılmayarak, daha ziyade doğru olabilecek bir tabirle açılan kapıyı pek mahrem cihetleri göstermeyen bir ihtiyatla kıynaşık bıraktı.

Sebep olan hiç şuydu:

Bir gün İdare'de görüşürken dikkat ettim onun zihninde bir dalgınlık vardı, hep söylenen şeyler asıl düşünülen şeyleri sükûtla atlamak için bulunmuş mevzulara benziyordu. Nihayet dayanamayarak ve yutkunarak bana dedi ki:

– Sizden bir küçük ricada bulunacağım. Bana sebebini sormayacağınız birkaç İtalyanca cümle yazar mısınız?

Bu şarta muvafakat ederek:

– Olur! dedim. Bunlar kısa kısa cümlelerdi, kolaylıkla yapılabilecek tercümeler... Fakat hemen hepsi sevmeye, sevilene söylenecek şeylere, hususuyla mev'id-i mülâkat tayinine müteallik ibareler. Bu iş bittikten sonra uzun uzun süzdü, ezber ediyor gibi kendi kendisine okudu, daha sonra biraz düşünerek:

– Bir kelimenin mânâsını da sormak isterdim.

– Söyle! dedim.

"Incintami" dedi. Vehleten ben de bunun ne demek olduğunu anlayamadım, düşünmek sırası bana gelmişti, nihayet az çok emniyetle bir mânâ verebildim:

– Zannederim, bu "Beni gebe yap!" gibi bir kelime ama, daha iyisi, dur bir İtalyan memur çağırtayım, bir kere soralım... dedim; bermûtat kıpkırmızı oldu, telaşla ve elleriyle beni men etmek istiyorcasına:

– Hayır, hayır! dedi, kâfi..

Sustuk, bir dakika sonra, daha ziyade itiraflara girmek tehlikesinden kaçarak veda etti ve gitti. İtirafların silsilesi, bu sevmek iptilasının onu ölümüne kadar sürükleyen tezahürlerine ait bitmek tükenmek bilmeyen fakat daima dar bir hudut içine hapsedilen itirafların silsilesi bugün başlamış oldu.

124

Sanatkârın eseri ve şahsı — Asıl tenkit — Rauf ve hikâyelerinin mihveri — Aşklarının âkıbeti — Hayaline takılan çengel — Şeytanetler — Mâkûs bir fıtrat: Tevfik Fikret — Zorla yazılan şeyler — Feveran vesileleri — Kendisini beğenmeyen — Beğendiği eserleri — Muhit hayale uymayınca...

Eserlerinde beşer enmuzeçleri yaratarak bunları bir vak'anın muhtelif safhaları arasında, şu veya bu zihniyet ve vaziyet içinde yaşatarak,

düşündüren, hareket ettiren sanatkârlar kendi şahsiyetlerinden sıyrılarak hayalen halk ettikleri eşhasta temessül ederler ve bunlar sanatkârın elinde ipliklerin ucunda hareket eden kuklalar kabilindendir. Onların hâkimi sanatkârın icat fikri, ruhu onun nefesidir. Bu eşhasta sâniin kendisinden tamamıyla tecerrüt edebilmesine pek nadir tesadüf olunur; ekseriyet üzere bunların derileri altında saklanan esas şahsiyeti tamamıyla gizleyemeyecek kadar şeffaftır ve bu esas şahsiyet asıl sanatkârın bizzat kendisidir. Onun içindir ki tetkik ettikleri eserlerin lisan, üslûp ve tarz kabilinden zevahirinde gecikmeyecek asıl ruhuna nüfuz etmeye ve böyle derinlere inerken onun içinde muharririn kendisini bulmağa çalışan münekkitler, mesela Sainte-Beuve, Hyppolite Taine, Paul Bourget, Jules Lemaitre, Emile Faguet gibi üstatlar daima müessirin en hususi hayatına, mahrem maceralarına, aşklarına, mektuplarına kadar parmaklarını uzatarak bunları deşerler ve bu suretle eserle müessiri biribirine bağlayacak iplikler örerek birini anlarken, diğerini tahlil, ikincisini süzgeçten geçirirken ötekini tefsir etmiş olurlar. Ve tenkit budur.

Bu mukaddemeyi Mehmet Rauf için kayda lüzum gördüm: Mehmet Rauf büyük ve küçük hikâyelerinin hemen hepsinde kendi şahsiyetinden tecerrüt edememiştir, daha ziyade, tecerrüt etmeye lüzum görmemiştir. Tâlî ehemmiyette eşhas hikâyelerinin asıl kahramanları etrafında dolaşan, sahneyi ve vak'ayı dolduracak şayân-ı ihmal anâsır ve eşkâlden ibarettir; o kendisi, kahramanlarında temessül eder; onların bütün hisleri, hareketleri, düşünceleri, kendisinin o takdirde ve o vaziyette bulunacak olsa ne olması lazımsa işte odur; ve bütün o hayatın nâzımı aşktır, muharririn kendi aşkıdır.

Onu *Eylül* bediasına kadar bütün yazdıklarında bu hasisası ile gördük, sanatı yüksele yüksele nihayet o eserin irtifaına çıkınca bedaheten muharririn hüviyet-i âşıkanesi görülmüş oldu. Ondan sonra sanatı hiçbir zaman o irtifaı bulamadı. Sonraları hayatının elîm safhaları tevâlî ettikçe aşk maceraları da türlü ıztıraplarla birbirini takip ederek, denilebilir ki, aşkları sanatını kemire kemire ve onu kemirirken kendi mevcudiyetini de yıprattıra yıprattıra, müsemmim ilaç müptelalarında görülen izmihlâlle, bu müstesna fıtratı âkıbetlerin en feciine uğrattı.

Onun aşkları nasıldı? Hayatında, bir ömrü baştan başa istilâ eden, muannit, münferit bir aşkı olduğuna ihtimal verilemez. Birinden kurtulurken diğerine tutulan, hastalıklara namzet ola-

rak yaratılmış mariz bünyeler kabilinden, onun sevmek ihtirası, hayalini, bazen uzaktan sezilmiş bir bakışa, bazen bir endamın hıramına, hatta bir başörtüsünün şöyle bir dolanışına, yahut, bir yeldirmenin omuzlara gelişigüzel atılışına, bir araba, bir sandal seyranında müstesna bulunmuş bir yaslanışa bağlar; ve bir kere hayali böyle bir çengele takılınca artık onu altı ay için, bir sene, beş sene için işkenceden işkenceye sürükler; taştan taşa çarpar, bir küçük muvaffakiyet için uzun müşkülâtla, mezahimle çarpışır; bazen icat fikrinin kendisine bahşettiği türlü, garip tertibat neticesinde vâsıl olduğu neticenin içine bütün varlığıyla atılır. Burada iradetini, dünyasını unutarak, ta uyanmak saatinin çalmasına kadar, her şeyden uzak, yalnız aşkı ile teneffüs ederek, uzun bir zaman bir rüya içinde uyurdu.

Ben onun bu hususiyetine Tarabya vak'asından sonra vâkıf olmağa başladım, o da bu Tarabya aşkından sonra artık bana tevdiatta mahzur görmemeğe başladı; fakat bu tevdiat daima ilk tertibat gayet gizlenerek iş artık dönemeyecek bir mecraya girdikten sonra vukua gelir ve daima birçok tafsilât gene saklanmış bulunurdu. Öyle zannediyorum ki akranı bu zeminde benden daha çok malumat edinmiş olurlar, hatta müsavi bir yaş farkına rağmen Cenap Şahabettin benden ziyade esrarına vukuf kesbederdi.

Tarabya aşkını da böyle birçok tafsilâtı eksik kalarak ve bir uzun zaman sonra, hatta münasebet sonuna gelmeğe yaklaşınca, anlattı.

İtalya sefareti gemisinin mürettebatından birinin zevcesi, yahut zevcesi olmaya çalışan ve bunun için de sebep icat etmek isteyen bir refikası... Mehmet Rauf kendi gemisinde, kadın sahilde, kendisi için İtalyan âşığı tarafından tutulmuş bir odanın balkonunda... Gemiden balkona, balkondan gemiye nasıl bir münasebet peyda oldu; tek bir kelime İtalyanca bilmeyen bu Türk'le onun anlayabileceği lisanlardan tek bir kelime bilmeyen bu İtalyan kadın arasında nasıl mülâkat esbâbı kuruldu; Tarabya gibi mendil kadar bir yerde hemen yan yana yatan iki geminin bu iki erkeği nasıl biri ötekinden saklayarak aylarca bu sergüzeşti yaşayabildi, bunu hiçbir zaman anlayamadım. Bu meselelerde tertibat almak ve hiç üşenmeyen bir faaliyetle onları tatbik etmek Mehmet Rauf'un sevda perisine mahsus şeytanetlerdendi.

İleride az çok tarih sırasına göre, onun bu neviden maceralarına avdet etmek lazım gelecek. Burada onu bırakarak Tevfik Fikret'e ric'at edeceğim:

Günden güne artan asabiyeti bazen fütürlara, bazen tehevvürlere sebep olarak onu yakından görüp tetkik eden dostlar için adeta endişeyi tevlit edecek bir mahiyet alıyordu. Bu dostlardan biri de bendim. Gün olurdu ki o her şeyden bezmiş, yorgun, dargın, somurtkan, dudakları kilitlenmiş, çenesi kısılmış, bütün mevcudiyetini kaplayan bir bulut içinde, matbaanın hem salonu, hem yazı odası, hem idarehanesi vazifesini gören geniş odasında, masanın başında, çıkacak nüshada mesela Cenap'ın bir manzumesine bir başlık uydurmakla meşgul görünürdü. Anlardım ki orada bu küçük iş için uzun bir zaman geçirmiştir, kendi kendine, infialini hazmetmek, başkalarıyla temasa gelip de ateş alarak alevlenmemek için, orada oyalanıp gecikmiştir. Bugün onun konuşacak günü değildir, ziyaret eden dostlara ancak nazikâne bulunabilecek kadar kuvveti zor bulmuştur. Hep geniş alnının üstünde bir siyah düşünce gölgesi dolaşarak söylemekten ziyade dinlemeyi, muhaverenin cereyanına kapılmaktan ziyade sanki mürettiplerin imdadına yetişmek pek müsta'cel imişçesine risaleye müteallik bir iş icat etmeği tercih ederdi. Böyle zamanlarında, eğer mefturiyeti bir feverana inkılâp edip bedbinliğine taşacak bir menfez fırsatını vermemiş ve lüzumundan fazla devam etmişse sanatı ve sânihâtı da bundan müteessir olurdu. Böyle zamanlarda mutlaka risalenin her nüshasına bir manzume, bir makale yetiştirmeğe kendisini mecbur addederse bunları üzülerek ve adeta bir sıkıntı ile zorla vücuda getirirdi. Onun böyle zorla yazdığına hariçten bile dikkat edilebilecek parçaları yok değildir. Bunlar işte o fütur zamanlarının mahsulleridir. Ben "Âveng-i Şühûr" silsilesini tahattur ediyorum. Bir kere ona başlamış bulundu, sonraları bunlardan çoğu zoruna yazılmış şeyler oldu. Mefturiyet zamanlarına tesadüf ettikleri için mi, yoksa daima serâzad kalmaya muhtaç olan fıtratı başlanmış olduğu için takibi icap eden bu silsilenin mukayyediyetine tahammül edemediği için mi, herhalde bunları hiç beğenmez, ifratla tenkit eder, belki de kendi tenkit ederken başkalarının aksini iddia etmesine intizar eylerdi.

Böyle zamanlarında o taşmak için etrafında vesile toplamakla meşgul zannolunurdu ve nihayet bir gün hiç beklenmeyen bir yerden bir sebep bulur ve onu bulunca köpürürdü. Ben onun mefturiyetinden ziyade feveran zamanlarını tercih ederdim. Lüzumundan fazla kızmış, buharı taşarsa müthiş bir kaza tevlit etmesinden korkulan bir kazanın deliğini açmak kabilinden bir hadiseyi adeta

beklerdim. Bu neviden hadiselerin zuhuruna her dakika tesadüf olunabilirdi. Bir hiç kifayet ederdi: Sevdiklerinden biri rütbe mi almıştı, bir memuriyete mi tayin edilmişti, bakardınız, o bunu affedilemeyecek bir kabahat ehemmiyetiyle büyültür, o dostu adeta idare mesâvîsinin çukuruna düşmüş görürdü. Ve bu, sebep teşkil ederek, hiddetine mağlûp oldukça onu daha ziyade körükleyip alevlendirmekten zevk duyarak, o küçük hadisenin dairesini genişletmeye başlar, oradan oraya sıçrayarak bütün sarayı, hükümeti, memleketi ne kadar mesâvîsi ve levsiyatı varsa o genişletilen dairenin içine atarak, bütün hiddeti yorulup kuvvetlerini sarfedesiye kadar yüzerdi.

Böyle zamanlarında onu dinlemeliydi, görmeliydi. Bu, azametle, haşmetle, mümtaz bir levha teşkil ederdi; fakat bazen korkulurdu; bu asabiyet ihtilâllerinin onda bir âfet tevlit edebileceğinden titrenirdi.

Ona yeis veren şeylerden biri de sanatından hiçbir zaman memnun olmamasıydı. Dostlarının eserleri için bayram eden bu adam, kendi yazdıkları için adeta matem tutardı. Onu iyi tanımayan bunu bir riyaya, bir sahte tevazua hamledebilirdi; fakat biz emindik, ki o vicdanının tam bir saffetiyle dostlarının hayranı ve eserini daima hayalinin dûnunda bulan bir sanatkâr hoşnutsuzluğu ile kendi kendisinin insaftan mahrum bir muhalifiydi.

Bu tarihlerde yazdıkları içinde kendisini en az memnun bırakmayan "Âveng-i Tesâvîr" oldu. Bunları yazdıkça onda kendi nefsinden emin olmaya başlayan bir sanatkârın itminanı görülmeye başladı. Bunda da tamamen hakkı vardı. Onun sanatı, lisanı, duyup duyurmakta ince hassasiyet ve kudreti ve tasvir olunan simaları yaşatırken yalnız şair olarak değil, aynı zamanda bir ressam sıfatıyla da üç beş çizginin arasına koca bir şahsiyeti sıkıştırmak mahareti bu nefis parçalarda olanca şâşaası ile parlıyordu.

Onun gerek fütur, gerek tehevvür zamanlarında görülen halinden bir hakikat çıkıyordu ki o nefsinde bu muhit içinde yaşayabilmek için lazım gelen kuvveti bulamamaktadır. Muhit onu memnun edebilecek bir inkılâba yaklaşmak değil, günden güne ondan daha uzaklaşıyordu. Bir salâha intizar abesti. Şu halde ne yapmalıydı? Kendisine muhit uymayınca bu şair hayaline uyabilecek bir muhit icat etmeliydi. Nihayet bir gün bu muhayyel hayatı icat etti.

125
Bir hayalin neşvesi — Yeşil Yurt — Hüseyin Kâzım — Seylan'dan sonra — Bir rüyanın şifası — Rıza Tevfik — Ali Ferruh — Yaman düşman — Gördüğü mukabele — Küçük kardeşler — Zaman çemberi — Her zamanın bir telakki tarzı — Bir içtima

Hakikatlerin teşkil ettiği muhitte barınamayan, onların müfrit hassasiyetine çarpındığı elemleri nefsine sindirmek kuvvetini bulamayan Fikret nihayet buradan kurtulabilmek çaresini muhal bir hayalde bulunca, aynıyla kederlerini bir sekrin muğfil neşveleri içinde boğanlara mahsus bir kendi kendini aldatışla adeta bahtiyar oldu. Nazarında onu inciten, kudurtan ne varsa sanki bir efsunla silinmiş göründü; İstanbul ve onun içinde, arkasında, ötesinde ne kadar mesâvî ve levsiyat buluyorduysa bunlar hep bir nisyan bulutunun altına saklanmış oldu; artık onun rü'yet ufkunda yalnız bir hayat sahası, bir saadet köşesi vardı; ve orada muradına göre bir âlem icat edecekti: Yeşil Yurt!..

Hüseyin Cahit'in *Hayat-ı Muhayyel* kitabı ile edebiyat cihanında daima hazaretini muhafaza edecek olan Yeşil Yurt herkesçe bilinen bir hülya yuvasıdır. O zaman yaşayabilmek için mevcudiyetini mutlaka bir ümide bağlamak ihtiyacında olan ve nihayet bütün mânâsıyla bir şair olan Fikret için bu hülyanın adeta maddiyet, fiiliyet kesbetmiş bir hakikat kuvvetini almasına hiç şaşmamıştık; fakat bunun peşine aramızdan başka takılanlar da olduğuna bakınca, ben kendi kendime, acaba onu oyalamak, hayalinde açılan ümit dünyasını söndürecek bir hakikat nefesi üfürmüş olmamak için mi mümaşat ediyorlar diye düşünür ve nihayet müşfik bir dostluk demek olan bu iğfali mazur, hatta makbul bulurdum. Nihayet anlaşıldı ki onun sekri havasının intişarı dairesine girerek onlar da sarhoş olmuşlardır.

Bu teşebbüsün, –teşebbüs tabiri doğru mudur?– bu hayalin başında Hüseyin Kâzım vardı. Sonraları kudret-i ilmiye ve edebiyesini, mantık ve muhakemesinin salâbet ve metanetini Şeyh Muhsin-i Fâni imzası ile edebiyat âlemine tanıtmış olan bu dost hepimizin nazarında ciddiyetiyle, vakarıyla sevilen bir şahsiyetti. Abdülhamit idaresinin, Aydın vilayeti defterdarlığında, sonraları Trabzon vilayetinde emsaline kıyas kabul edemeyen faal, zeki, dürüst bir idare

recülü olan babası Kadri Bey, Hüseyin Kâzım'ın her şeyden evvel bir adam olmasına itina etmiş ve onu çocukluğunda İzmir'de bir İngiliz mektebinde ihzar ettikten sonra Avrupa'da bir ziraat mütehassısı yapmıştı. Onu bu sıfatıyla tanıyanlar pek azdır, biz bunu bilirdik, sade bunu değil onun Manisa'da bir güzel ve büyük çiftliğe malik olduğunu da bilirdik. İşte Yeşil Yurt evvela dünyanın cenneti sayılan Seylan Adası'nda kurulmak üzere başlamışken adanın cennet şöhretine rağmen yabancılara karşı pek zalim olan iklimi, maişeti, muziyat ve haşaratı ve bunlardan başka oraya kadar seyahatin ve orada yerleşmenin maruz kalacağı türlü türlü müşkülât bu hülya âleminin kurulacağı yeri değiştirmek zaruretini doğurdu ve bunun neticesiyle Hüseyin Kâzım'ın Manisa çiftliği düşünüldü. Üç beş, on yirmi, bu hülyanın arkasından gidecek kaç tane zuhur ederse o kadar aile, buraya gidecekler; orada, yeni keşfedilmiş bir adaya hicret edip orayı isti'mar eden ve dünyadan bağlarını kesmiş bir âlemde kendi hayallerine göre bir cennet tesisine koşan hayal hicranzedeleri gibi, çiftlikte safiyet, uhuvvet, samimiyet mayaları ile yoğrulmuş bir cemiyet kuracaklardı.

Bu esas üzerine herkesin getirdiği, hususuyla Fikret'in bitmez tükenmez şiir pınarından boşalttığı hayal suları Yeşil Yurt'un mezralarını, ağaçlarını, çiçek tarhlarını, köşklerinin çatılarına, duvarlarına tırmanan sarmaşıkları öyle bir feyizle fışkırtmış oldu ki, esrarkeşlerin rüyalarını dolduran âlemlere benzer bir cihan vücuda geldi; ve adeta Fikret gözünü kapayınca bunu görürdü, bunun içine girerek orada yaşardı. Ve bu sayededir ki uzun bir zaman ruhunun mühlik hastalığına uyuşturan bir deva bulmuş oldu.

Bir yandan da Edebiyat-ı Cedîde her gün biraz daha kuvvet bularak, biraz daha kendisini terkip eden unsurlara etrafın muhabbet ve istinasını celbederek devam ediyordu. *Servet-i Fünun* nüshalarının bu zamana ait olanlarını çevirmek zahmetini ihtiyar edenler görürler ki orada toplanan zümrenin sanatta, garp rü'yet ve usulünü Türk edebiyat ve fikriyatına tatbikte ileriye doğru pek seri bir yürüyüşü olmuştur. Şahsiyetler daha ziyade tebarüz ediyordu. Hüseyin Cahit'in, Mehmet Rauf'un yanında Ahmet Hikmet, Safveti Ziya ve emsali kendilerini tanıtıyordu; hele şairlerin her hafta getirdikleri eserler gösteriyordu ki onlar eslafı tanımakta, onların sanatına tasarruf etmekte hatta rakiplerine, kudemaperest denen sınıfa faik olduklarını ispat etmekle kalmayarak Türklük

âlemine tamamıyla yeni bir ufuk açıyorlardı ve anlaşılmıştı ki Türk edebiyat ve fikriyatının istikbal güneşi bu ufuktan doğacaktır. Bu sanatkârların yanında müdekkikler, mütetebbiler de vardı, onların başında da Ahmet Şuayip geliyordu. "Hayat ve Kitaplar" silsilesi gösteriyordu ki Edebiyat-ı Cedîde müntesipleri garbın fikir hareketlerini takipten hiç hâlî değillerdir; ve içlerinde –mesela Ahmet Reşit– bir yandan gayet ince işlenmiş şiirler yazarken bir yandan içtimaiyatla, felsefiyatla iştigal edenler vardır.

Sarahaten zümreye dahil olmamakla beraber ona muhib ve müteveccih olanlar da az değildi: Mesela Rıza Tevfik. Zaten onun zekâsından ve zekâya taallûk eden her nevi sanat tecellilerine fıtrî kabiliyetinden başka bir şeye intizar olunamazdı.

Hûşenk ve *Kerbelâ* sahibi İbnürreşat Ali Ferruh da kaç defa matbaaya kadar gelmiş ve artık memuriyeti yazmaya mâni olduğu için kalemiyle değil, fakat bizlere gösterdiği muhabbetle ispat etmişti ki Edebiyat-ı Cedîde'nin düşmanlarından ziyade dostları ve bu dostların elbette düşmanlardan çok daha ziyade kıymetleri vardır.

Bütün düşmanların arasında sönmek bilmeyen bir haset ve garaz hissiyle en yaman gayzı ve kini gösteren biri vardı: Ali Kemal.

Hilkatinin mahiyetini, hayatının zeyli ve âkıbetiyle tarihe geçen bu adamı bu sahifelerde tasvir etmek istemem. Yalnız şu kadar kaydedeyim ki o zaman *İkdam* için Paris'ten muhabirlik yapan Ali Kemal, bütün terbiye-i fikriyesi Edebiyat-ı Cedîde'nin garp temayülâtına muavenetini icap ettirecek mahiyette iken nasılsa cibilliyet mukteziyatı buna mâni olmuş ve her vesile ile bizlere hücumu kendisine bir meslek yapmıştı. Bittabi onun bu taarruzlarına mukabele etmekten hiç hazer olunmadı, bilhassa Hüseyin Cahit'in âteşîn kalemi onu dele deşe kalbura çevirmişti. Ben bile yazılarıma ve şahsıma yapılan hücumları istihfafla telakki ederek susmaya pek âkılane bir hareket nazarıyla bakmak itiyadında iken nasılsa bir kere bu usulü terketmiş ve ona şiddetle mukabele etmiştim.

Edebiyat-ı Cedîde'nin o zaman birbirine yaşça yakın anâsırından başka kendisini biraz mesafe ile takip edecek olan nesilde dostları hatta muakkip küçük kardeşleri vardı. Sonraları doğan bütün Fecr-i Âtî hep Edebiyat-ı Cedîde'nin tohumlarını kabul ve tenmiye eden bir mezraa sıfatıyla görünmeye başlamıştı... Henüz mekteplerini bitirmiş gençler arasında mesela başta Faik Âli ile Celâl Sahir'i, Hamdullah Suphi'yi, Ahmet Haşim'i, İzzet Melih'i ve daha birçok-

larını zikretmek mümkündür ki bunların arasında seneler geçtikçe pek mümtaz, pek yüksek sanat şahsiyetleri tebarüz etmiştir.

Edebiyat-ı Cedîde âzâsı arasında dün ve bugün, kendilerinden sonra gelen ve daha ileride gelecek olan nesillere karşı muhalif vaziyet alacak tıynette kimse tanımıyorum; dün de öyleydi, bugün de öyledir.

Onlar kendilerinden evvel gelenlerden başka türlü bir hisse tesadüf etmediler ki... Ve onlar kendilerinden sonra gelenlere karşı da hiçbir zaman hürmet ve muhabbet haricinde bir his taşımamışlardır.

Herkese hakkını vermek, seleflerin hizmetini, sanatını, eserlerini, zamanlarının icabına ve zevkine göre anlayıp takdir etmek, sonradan gelecek olanlar tarafından da aynı suretle telakki edilmeğe hak kazandıracak yegâne sebep olduğuna kani idiler. Bu kanaat de bir ahlâk kaidesine riayeti siyasete muvafık bulduklarından değil, sadece hislerine bu istikamette mecra açan bir şiardan mütevellitti.

Daha eskilere gitmeden, mesela hayatta ve kendilerinin de başında bulunan Recaizade'nin, Abdülhak Hâmit'in sanatları ve lisanları ile kendi sanatları ve lisanları arasında mevcut farklara, hiçbir zaman onlara medyun hayranlığın ehemmiyetini ve şiddetini tenkis edecek bir sebep nazarıyla bakmamışlardı, hâlâ da bakmazlar. Onlar bilirlerdi ki her sanatkârın şahsiyetini ihata eden bir zaman çemberi vardır, onları o çemberin haricine çıkararak görmek sanat telakkiyatında ve tahassüsatında en hafif tabiriyle bir gaflettir, yahut, sâiki bir garazsa, tegafüldür. Nitekim onlar da bunu bilirler ve kendilerinin arkalarından gelenlerde gördükleri yeniliklere kendi zamanlarının değil, bunların zamanının telakki ve tahassüsüyle bakarlardı.

Onun içindir ki Edebiyat-ı Cedîde âzâsı, üstatları olan Recaizade'ye ve Abdülhak Hâmit'e ne kadar perestiş ederlerse onlar da bu genç unsurlara aynı muhabbet ve teveccühü gösterirlerdi.

Burada bir hatıra kalemime dolaşıyor: Abdülhak Hâmit Avrupa'dan henüz gelmişti; galiba, Ahmet İhsan Edebiyat-ı Cedîde'nin iki has üstadını bir arada bulundurmak ve onların etrafını da bizlerle çevirmek üzere bir içtima düşündü. Her neviden içtimaın pek korkunç bir teşebbüs olmasına nazaran buna nasıl cesaret olundu, bilmiyorum, herhalde mümkün olan tahaffuz esbâbı da alınmıştı.

İçtima Operatör Cemil Paşa'nın Cağaloğlu'nda işgal ettiği büyük konağın mükellef salonunda vukua geldi. Cemil Paşa, Ahmet İhsan'a sıhriyetle ne kadar yakınsa bizlere de fikren o kadar yakındı. Onun için içtima mahalli olarak onun sahib-i hane olması pek münasipti.

Bu gece biz gençlerin duyduğumuz zevk, her şeyin fevkindeydi. Biri bir köşede, diğeri öbür köşede, nazarımızda tapınılacak birer put gibiydiler ve o zaman putları yıkmak revaç bulmuş bir usul olmadığı için bir köşeden öbür köşeye taşınarak, onlar söylemeseler bile, teneffüs ettikleri havanın içinde bulunmak ve onları, ayrı ayrı köşelerde kalsalar bile, gene bir arada farzetmek benim hafızamda bir daha silinemeyecek derecede derin bir iz bıraktı.

Hakikaten, şimdi gene görüyorum, ayrı ayrı köşelerdeydiler, halbuki biz pek iyi bilirdik ve anlardık ki onlar birbirine pek yakındılar. Ne için ayrı ayrı kaldılar? O zaman bunu araştırmadım, şimdi de araştırmaya lüzum görmüyorum, mademki onların hakikatte bir arada olduklarından eminim.

126

Üstat Ekrem — Mütekebbir miydi? — İstihza cezası — Yalın kılıç, ince şiş — Hatip miydi? — Nefasete meftun — Dolaşmak ihtiyacı — Büyük matemi — Bir acı celse — Edebiyat-ı Cedîde'nin son devreleri — *Kırık Hayatlar* — Sadeliğe doğru

Üstat Ekrem'i yakından tanımış ve onun lezzetine doyulmaz sohbet-i bezminde bulunmuş olanlar, hele pek nadir tesadüf edilen tahassüsat feveranları esnasında onun tarafından tevdiata mazhar olacak kadar itimadını ve mahremiyetini kazanmış bulunanlar, bu müstesna fıtrat sahibi şahsiyetin mutlaka meclûbu kalmışlardır. Ben bunu yalnız Edebiyat-ı Cedîde senelerinde onun bir nevi manevi riyaseti altında toplanmış olanlarla değil, Mekteb-i Mülkiye ve Galatasaray Sultanîsi'nde onu muallim kürsüsünde tanıdıkları ve sevdikleri için uzun senelerden sonra bir türlü unutamayan eski talebesinde de gördüm.

Ona mutaazzım, mütekebbir derlerdi; zamanın dik durmak hakkını kaybetmiş başları arasında hiçbir gölgenin en ufak isabetiyle

örtülmemiş başı elbette bütün gururuyla yükselebilir, muaheze ve itab salâhiyetine tamamıyla malik olan sesi yukarıdan inen bir ceza darbesi kuvvetiyle kendisini işittirebilirdi; o bu nokta-i nazardan Tevfik Fikret'le aynı seviyede, hayır, aynı irtifada idi; bir farkla... Biri coşar, taşar, püskürürdü; diğerinde infial, halim, sakin, mülayimdi; ve en ziyade tezyif, teneffür, istihkar mânâları tercihan bir kisveye bürünürdü: istihza...

Bu istihza kudreti onda insanı şaşırtan, mukabeleden âciz bırakan, hemen ezip bir daha kımıldanmak mecali bırakmayacak surette yerlere seren bir silahtı; ne çehresinde, ne vaz'ında, ne sesinde bu silahın çıkacağına delâlet edecek bir emare yokken onun tek bir kelimesi, kısa bir cümlesi olurdu; ve eşhas hakkında, vakâyi hakkında koca bir hükmü vermiş olurdu.

Bu istihza silahını bazen yalın bir kılıç şeklinde havale ederdi; bu, tedibi için hiçbir ihtiyat kaydına lüzum görülmeyenlere tevcih olunurdu; fakat ekseriyet üzere bir ince şiş gizliliğiyle gelir, en can alacak bir noktaya saplanırdı ve bu, öyle seri olurdu ki hedef olan hemen daima hissetmemiş bulunurdu. İstihzası sevdiklerini de esirgemezdi; o zaman bu silah ancak hissedilen bir ısırışla kıl kadar ince bir iğne, yahut, okşayarak gıcıklayan bir tüy olurdu.

Biz onu o kadar öğrenmiştik ki ne zaman ondan ya tedip eden, ya bir nevazişe benzeyen bir istihza hamlesi zuhur etse, hatta daha görünmeden evvel, bunu hisseder, anlar ve onun zevkine varırdık. O da bizim anlayacağımızı bildiği için yan gözle, adeta çapkın denebilecek bir mânâ ile, bize bakar, "Anladınız, değil mi? Bu zevk bana kifayet eder; öteki anlamış olsun olmasın, onun ehemmiyeti yok!.." demek isterdi.

Evet, ehemmiyeti yoktu. Onca beklenen faide, cezaya müstahak olanı tedipten ziyade kendi hissini ifade etmiş olmakla nefsini tatmindi.

Üstat Ekrem'e maruf şümulü ile natuk demek belki mümkün olmazdı. Onun hitabesi yazısına benzerdi; temkinle, güzel ve nakîseden ârî eşkâli araya araya; kullanılacak tabirleri, cümlesine verilecek cereyanları tarta tarta, ağır ağır, yazılacak olsa nefis bir sahife vücuda gelecek bir surette, söylerdi; zaten yürürken, oturup kalkarken de böyle idi. Coşkun, taşkın olduğuna tesadüf etmedim; belliydi ki onun fıtratı kasırgalara kapılsa bile âsûde mişvârını kaybedemezdi.

Bütün hayatı nefis ve nezih şeylerin taharrîsiyle geçmişti. İstinye yalısında resim yaparak; piyanosunda başka kimsede duymadığım bir sanatla, bir rikkatle şarkılar çalarak vakit geçirir, ne zaman güzel şeyler görmek, tabiatın menâzırında şiirlerine ilham almak isterse Kalender'de, Göksu'da, Kanlıca koyunda sandal seyranı yapar ve bu zamanlarda mutlaka sânihâtına hâkim olacak bir perinin teshir kuvveti altında bulunurdu. Baharlarını Büyükada'da Karanfil Sokağı'nın küçük evinde geçirirdi ve bu zamanlarda o, evinden ziyade Ada'nın tenha yollarında, tepelerinde, çamların arasında saatlerle dolaşırdı.

Dolaşmak onun başlıca mutadıydı. Onun da hususi hayatında buhranlar zuhur edince, hele bütün mevcudiyeti bir daha muvazenesini bulamayacak kadar şiddetli bir matemin sarsıntısına hedef olunca, bu dolaşmak ihtiyacını Tünel meydanından Şişli'nin son hududuna kadar uzun bir cevelângâhta tatmin ederdi.

O matem, oğlu Nijat'ın vefatı oldu. Oğlu demek kâfi değil, Nijat onun hayatta yegâne gayesi, bütün emellerinin, hülyalarının bir zübdesiydi; olanca mevcudiyeti onunla dolu idi ve onu kaybedince birdenbire sanki hüviyeti, havası boşalıvermiş bir balona benzemişti.

Tesliyetini Nijat'ı yazılarında, mersiyelerinde yaşatmakla arardı; ve Nijat'ı kaybetmekle Türk edebiyatına hiçbir zaman kıymetini kaybetmeyecek olan bediaları vermiş oldu.

Bir gün, bizi, Fikret'le beni, Büyükada'ya evine davet etti; bunları bize okumak istemişti.

Bugünün hatırası yaşayan bir levha şeklinde gözlerimin önündedir. Eve girince sağ tarafta, küçük odada idik. O masanın başında, Fikret yan tarafta, ben karşısında idik; o, sakin, fakat derin bir acıyla dolu, sanki siyah bir bulut içinde mağmum, muzmahil okumaya başladı. Bu yazılarda, o mersiyelerde öyle bir samimi teessür, öyle inleyip sızlayan, coşup haykıran bir matem, bizi yavaş yavaş sararak nihayet müthiş bir heyecan içine atan öyle bir feryat vardı ki evvela Fikret kollarını, ellerini büküp eğen ihtilaçlar içinde kendisini salıverdi; sonra ben, bu oğlunun ölümüne ağlayan babanın karşısında kendisinin de türlü acıları kanayan bir baba sıfatıyla o matemle müstevli oldum; hıçkıra hıçkıra, hüngür hüngür ağladık. Bugün müthiş bir matem günü idi.

Onun Nijat'la nasıl uğraştığına, hakikaten hayret verecek bir sanat kabiliyetiyle inkişafa başlayan gençliğinin içinde affetmeyen

bir hastalıktan onu kurtarmak için nasıl çırpındığına vâkıf olanlar, biçare çocuğun ziyaından sonra artık bu babanın çökmüş bir adam olacağına hükmetmişlerdi ve öyle oldu.

Ondan sonra üstadın hayatında intizam bozuldu; nasıl intizam mümkün olabilirdi ki kendisi artık tamamıyla perişandı.

İstinye'yi satmıştı, artık Ada'ya gitmiyordu, daha evvelden Firuzağa'da aldığı iki küçük evi birbirine ekleyerek burada nefsini adeta zindana mahkûm bir hayata soktu, bir aralık eski *Vakit* sahibi Filip'in Büyükdere sırtında malikânesini aldı, yazları oraya çekildi.

Ercümend'in pek sevimli, pek liyakatli, belki Nijat kadar güzide kabiliyetlerle zengin bir genç olarak yetişmesine adeta lâkaydane bakıyordu; yalnız ona değil her şeye lâkayttı.

Bir aralık, Meşrutiyet ilân edilince, o da bu lâkaydîden sıyrılır, o da herkesle beraber tahakkuk etmiş zannolunan bir rüyanın mestîsine kapılır gibi oldu.

Fakat şimdilik onu burada bırakalım ve tekrar ric'at ederek Edebiyat-ı Cedîde senelerine dönelim. Edebiyat-ı Cedîde artık kemalini bulmuş demekti; kendisinden beklenebilen irtifaın son noktasına varmış zannolunabilirdi. Eğer onu bu noktada tevkif eden ârıza zuhur etmeseydi daha yükselecek miydi, yoksa bu noktadan sonra sukuta benzeyen bir sürüklenişle mi yaşayacaktı? Bunu bilmem, Fikret Meşrutiyet'ten evvele ait yazılarının en güzellerini vermişti. Cenap Kırmızıdeniz'de memuriyeti devresini ikmal ettikten sonra nazımda ve şiirde nasıl harikalar yapmışsa nesirde de o zamana kadar Türkçede naziri bulunamayacak sahifeler vücuda getirmiş, hatta Üstat Ekrem'in bir gün Fikret'e: "Onun sana bir rüçhan sebebi var: Nesri de bir bedia..." demesine sebep olmuştu.

Aşk-ı Memnu'yu da yazdıktan sonra bende bir inkılâp fikri uyanmıştı. Edebiyat-ı Cedîde'nin lüzumundan fazla ziynete, tasvir iptilasına, lafızda ve fikirde tasannua kapıldığına, bu ifratlardan geri dönmek lazım geldiğine hüküm veren bir kanaat peyda oluverdi; ve bu kanaatin sevkiyle *Kırık Hayatlar* hikâyesini düşünüyor, başka bir tarza dökülmek arzularına kapılıyordum.

Ve bu kanaatle o büyük hikâyeye başladım, daha ilk parçalarında Süleyman Nazif'in bir musahabe esnasında muahezesine bile çarpıldım.

Ben haklıydım elbette, başkalarından kat'-ı nazar, yalnız kendimden bahsetmek için diyeceğim ki o zamana ait yazılarımda, bugünün

edebiyat zevkinden, lisanından, üslûbundan bahsetmeksizin, hatta o zamanın zevkine, lisanına, üslûbuna göre fazla tezyin ve tecemmül yükleri, hiçbir faide temin etmeyen ancak sanat iptilasıyla yapılmış öyle tasvir ağırlıkları var ki kendi kendime her münekkitten ziyade sinirleniyordum. *Kırık Hayatlar* için bu nakîselere düşmemek istiyordum; o tarihten sonra yazdıklarımda bu kanaate tamamıyla uyabilmek mümkün oldu mu? Buna müspet bir cevap verebilmek için iptilalardan, itiyatlardan kolaylıkla kurtulmak imkânına zâhip olmalıdır.

Bununla beraber ben fırsat buldukça bu kanaati yazılarımda tatbik etmekten çekinmiyordum. Bana muarız olan refiklere pek tesadüf etmedim; bilakis aramızda beni tasvip eden Ahmet Hikmet ve Safveti Ziya'da aynı kanaatle sadeliğe doğru bir meyelân doğmuş oldu.

Burada bu iki dosttan, bir de Edebiyat-ı Cedîde tarihinde hasıl olan bir iftirak, siyasî tabiriyle ifade edilmek icap ederse, bir hizip hadisesinden ve nihayet o edebî devrenin ömrüne hâtime veren hadiselerden bahsetmek sırası gelmiştir.

127

İşten kurtulunca — Tepebaşı bahçesi — Safveti Ziya ile Ahmet Hikmet — Gülmek ve güldürmek iptilası — Müstesna bir genç — Pürtelaş bir adam — Evzâ bolluğu — Sînezen — Ne oldu? — Ayrılışın sebebi — Değişiklik yok, varsa bile...

İdare'nin can sıkan, zihin yoran işlerinden kurtulur kurtulmaz, kalemin huzur defterini imza etmek vazifesi de bitince, fırlar çıkardım; o gün matbaaya kadar uzanmak arzusu galebe çalmazsa, kışın fena havalarında doğrudan doğruya eve giderdim. Bahar ve yaz günleri İdare ile ev arasında ya yolda şuraya buraya uğrayıp ilişmek, yahut Büyük Cadde'de dolaşmak en büyük zevklerimden birini teşkil ederdi; fakat sayfiyeye gitmek âdetine tebaiyetten, evin semti bizi müstağni bıraktığı için, kendime göre bir sayfiye intihap etmiştim: Baharda Taksim, yazın Tepebaşı bahçeleri..

Yaşın tesiri olacak: Şimdi senede iki üç kere bu bahçelere uğradıkça, onları eski halâvetinden pek çok kaybetmiş buluyorum. O zaman burada toplanan halk bizce ekseriyetle tanılmış çehrelerden

müteşekkildi, onun için velev göz ısırmak kabilinden olsun bu muarefe bir nevi samimi hava yaratmış olurdu. Bu çehrelerin üzerine sade birer isim koymakla kalmazdık, onlar önümüzden geçerken arkalarından az çok malum hikâyelerini de beraber sürüklerlerdi. Elbette bugün de böyle olmak lazım gelir; fakat ben, bizden bahsediyorum. Bugün ben oralara öyle yabancı kalıyorum, hususuyla kendi nefsimi meçhul bir şehrin tanılmamış kalabalığı arasında öyle yalnız buluyorum ki buralarda buluşmak, beraber konuşup gülüşmek mûtat olan, ve, heyhat! bugün ekseriyet üzere bir daha avdet etmek imkânı olmaksızın ortadan silinmiş olan dost simalar için derin bir acı duyuyorum; ve hemen, bir kabristan ziyaretinden kalan hazin intiba ile buralardan çıkmakta acele ediyorum.

Bu bahçelerde adeta seviştiklerimle buluşmak için bir mev'id-i mülâkat verilmiş gibiydi. Bu meyanda Edebiyat-ı Cedîde ile taallûklarına binaen Safveti Ziya ile Ahmet Hikmet'i yâd edeceğim. Biri *Salon Köşelerinde*, ikincisi *Haristan ve Gülistan* ile edebiyat âlemine sıkı sıkı bağlanmış oldukları gibi memuriyet hayatına daha sıkı bağlarla bağlıydılar. Safveti Ziya bir aralık, galiba mizacının hiffeti sebebiyle kaybettiği sadrazam damatlığı esnasında, Şûrâ-yı Devlet azalığında tutunmuş, diğeri Hariciye'de şehbenderlik işlerinin başlıca hulefasından olmuştu. Daha sıkı rabıtalarla dedim, bu tabir Ahmet Hikmet için pek doğru idi, Safveti Ziya için tashihe muhtaçtır. O hayatta, son seneleri istisna edilirse, her şeye gayet gevşek rabıtalarla bağlıydı. Bütün ömründe en kavi rabıtası iyi giyinmek, iyi yemek, bol para harcederek en geniş mikyasta yaşayıp eğlenmek ve eğer bu ihtiyaçları tatmin etmişse, hatta belki buna da pek lüzum görmeyerek, daima gülmek noktalarına aitti. Kıvrak, şakrak bir gülüşü vardı; ve size daima doksan dokuz taneli bir tespih teselsülü ile fıkraları, sergüzeştleri zincirini çevirirken bunlara o gülüşleri ile fasıla kor, ve mutlaka naklolunan şeylere gülmek için pek arzu duymasanız bile o gülüşlerin neşvesi sizi de yakalayarak beraber sürüklerdi.

Onu son senelerinde değil, gençlik senelerinde tanımış olmalıydı ki tamamen anlaşılmış olsun, ince hatta zayıf, daima şık, daima cevval, Beyoğlu'nun salonlarında, Boğaziçi'nin mesirelerinde muvaffakiyetleriyle kıskanılan, o zamanın en iyi vals eden, en güzel Fransızca ve İngilizce konuşan, Türk âleminin temayüz etmiş güzel kadınlarına hulul için en kurnaz çareler bulan bir genciydi. Ciddi olarak ne varsa hepsine pek gevşek rabıtalarla bağlı olan bu

gençten Edebiyat-ı Cedîde'ye de sıkı bağlanmış olmak beklenemezdi, fakat ona bağlanmak keyfiyetinin azami ölçüsünde iştirak etmiş, hele şahsen bizlere, ezcümle bana pek bağlanmıştı; ben de ona... Onun için hemen her bahçeye gidişte onunla buluşmak pek mûtattı. Ahmet Hikmet de Kalem'inden çıktıktan sonra gelip bizi bulmakta acele ederdi. Acele kelimesini kullanırken onun telaşla, sanki hemen ilk dakikada bulamayacak olursa bir daha bulmak imkânı zuhur etmeyecekmiş endişesiyle, adeta koşarak, fıldır fıldır etrafa göz gezdirerek bahçeye girişini görüyorum. Bütün mevcudiyeti sinirlerinin mahkûmu olan bu adam her şeyde acelenin bir timsali gibiydi, Halbuki bizi bulamamasına, kalabalığın içinde kaçırmasına imkân da yoktu; bahçe müdavimleri arasında ben de en evvel gelenlerden biri olduğum için hemen daima aynı masayı işgal ederdim; ve bu masa orkestra mahalli ile çalınacak parçaları gösteren levhanın arasında bulunurdu.

Ahmet Hikmet söylemekten ziyade dinlemeğe meyyaldi; fakat söylerken ağzından çıkan sözlerden ziyade ellerinin gayet kalabalık, etrafı dolduracak kadar geniş işaretleri vardı ve kendi kendisine lâkırdısının heyecan vermesi lazım geleceğine hükmettiği yerlerde, takip olunamayacak derecede çevik bir hareketle sağ elini göğsüne çarpışları olurdu; ve o zaman elinin her çarpışına refakat eden bir de kesik kesik gülüşü vardı.

Bu hareket o kadar mutadıydı ve o esnada her vakitkinden o kadar fazla sevimli olurdu ki ben dayanamaz, onunla beraber sanki teheyyüc ederek gülmeğe başlar, bir yandan da göğsüne vuran elini zaptederek:

– Şu sînezenlikten vazgeç de öyle konuşalım!.. derdim.

Bilmem, son seneler ona türlü elemler ve yorgunluklar getirince, hususuyla onu nihayet nisbeten gene bir yaşta alıp götüren hastalık ilerleyince gene öyle coşar ve sînezenlik eder miydi?

Biz üçümüz böyle toplanınca ben pek az söylemeğe fırsat bulurdum, yalnız söylemeğe değil, çalınan şeyleri dinlemeğe de... O zaman her iki bahçede pek iyi çalgı takımları bulunurdu. Selvelli gibi, Lange gibi üstatların idaresi altında orkestralar müşkülpesent kulakları, fakat halk içtimalarına tevafuk edecek eserlerle, tatmin ederlerdi. Bu sıralarda onların her ikisini de susturmak icap ederdi; bir dakika, üç dakika, belki susulurdu; fakat, bilhassa Safveti Ziya için bu susmak işkencesine devam her vakit müyesser olamazdı.

Bir gün Ahmet Hikmet her vakitten daha fazla bir aceleyle, bir telaşla bahçeye girdi ve bize koşarak, Safveti Ziya'nın bir hikâyesini keserek:

– Ne oldu? diye sordu.

Bu sual bana irad ediliyordu. Hayretle yüzüne baktım:

– Ne, ne oldu? dedim.

Soluk soluğa:

– H. Nâzım'la A. Nâdir niçin *Servet-i Fünun*'dan çekilmişler? Niçin *Malûmat*'a gitmişler? diye sualini itmam etti.

Hiçbir şeyden malumatım yoktu:

– Katiyen haberim yok! dedim. Sonra bu haberin bende hasıl ettiği tesiri tefsir ederek:

– Pek garip!.. diye ilave ettim.

O zaman Ahmet Hikmet oturdu ve sînezenliğine ara sıra avdet ederek coştu:

– Hiç garip değil! Ben bunu zaten bekliyordum. Beklemediğim bir şey varsa o da *Malûmat*'a gitmiş olmalarıdır.

Ahmet Hikmet'in o sıralarda Fikret'le araları pek açıktı, hatta dargındılar. Onun için bütün fıtratının, iktidarının yüksekliğine hayranlığından hiçbir zerre kaybetmeyerek, ta mektepte refakat hatıralarını bile unutmaksızın Fikret'in hiddete, hücuma, tenkit ve muahezeye meyyal mizacından şikâyet eder, muhibbane olmaktan hâli kalmayan bir lisanla bunlardan tazallüm ederdi.

Bu dargınlığa, daha doğrusu birikmiş infiallerin taşmasına vesile olan Fikret'in hemşiresinin vefat etmiş olmasıydı. O zaman sadrazam Halil Rifat Paşa'nın mühürdarı ve Ahmet Hikmet'in büyük biraderi olan Refik Bey, Fikret'in eniştesiydi. Nasılsa kayınlarla eniştelerin birbirine layıkıyla ısınmış olmaları nadiren görülen şeylerden olduğu için Fikret de eniştesine kalben pek yakın değildi. Bunu bilen Refik Bey zannetmem ki aynı hisle mukabele etmiş olsun, herhalde aynı hissi taşıyorsa bile bunu izhar etmemişti. Fikret hemşiresinin vefatından mütevellit acıyı tefsir eden bir mersiye yazmış ve o acının tesiriyle olacak, bunda eniştesini gücendirecek bir lisan kullanmıştı.

Buna karşı müdafaayı Ahmet Hikmet deruhte edince dargınlık da bittabi zuhur etmiş oldu. Her köpürüşünden sonra Fikret'in nedamet etmiş olacağına kailim, Ahmet Hikmet'e gelince o hiçbir zaman bu dargınlık esnasında Fikret'in dostları tarafından işitilmeyecek bir lisan kullanmamıştı.

Bugün de bu ayrılış hadisesine sebep olarak Fikret'i gösterirken onun yalnız hırçınlığından, önüne geçen herkese, en yakın dostlarından başlayarak, hücum için vesile bulan didişkenliğinden bahsetti; mutlaka Ali Ekrem'i değilse bile Ahmet Reşit'i gücendirmiş olacağına hüküm verdi.

Ben vak'anın ne mebâdisine, ne cereyanına vâkıf olmadığım, fakat Ahmet Hikmet'in verdiği hükme de temayül etmemek için bir sebep bulamadığım için yalnız dedim ki:

– Hayatta sevişmek alâkadarların birbirine mütekabil müsaadeler yapmasına, takarrüb noktasını bulabilmek maksadıyla fasılaları silmesine mütevakkıftır. Fikret'in, bahsolunan ve şikâyet edilen halleri onu sevdiren meziyetlerinden bir zerre eksiltmez, hatta insafla bakılınca, onun mizacına ait bir yapılışın esası bir kere kabul edilmiş bulununca, bunlar o meziyetlerin bir kuvve-i müeyyidesidir.

Ahmet Hikmet'in verdiği haber doğru çıktı. H. Nâzım ve A. Nâdir Edebiyat-ı Cedîde'nin başlıca erkânından olmak sıfatından hiçbir zaman için ayrılamadan *Servet-i Fünun* intisabından ayrılmış oldular.

Bunun sebebi az çok Ahmet Hikmet'in nazariyesiyle belki kabil-i izah olur. *Malûmat* mecmuasına geçmiş olmalarına gelince, bu hadise onları değil, mecmuayı değiştirmiş, ona bir haysiyet ve ciddiyet libası giydirmiş olacaktı. Ve bu itibarla bir kazanç oluyordu.

128

Son günler — Saray'ın ürkmeleri — Gittikçe artan tazyik — Nazım yasak!.. — Sinir gerginliği — Her şeyi tekmeleyen — Kırmızı kalem — Beyhude bir külfet — Sükûta karar — Bir dava — Abdurrahman Paşa — Edebiyat-ı Cedîde için verilecek hüküm

Pek zinde zannolunurken varlığının etrafında bir ölüm nefesinin soğuk titreyişleri duyulan şahsiyetler gibi Edebiyat-ı Cedîde'nin de en güçlü ve en verimli bir zamanında son günlerinin yaklaşmakta olduğu anlaşılıyordu. Bu, ilk önce incelenemeyen, süzgeçten geçirilip ayırt edilemeyen, açık açık görmek imkânı bulunamayan şeylerdendi; bu, bir koku, fena bir koku kabilinden idi ki nereden

geldiği, ne çeşit olduğu anlaşılamamakla beraber şâmmenin en derin noktasına gelip çarpıyordu; sonra, aradan çok geçmeden açıkladı. O kadar açıkladı ki asıl öldürülüp boğulmak istenen şu garp temayülünün kaynağı dedikleri Edebiyat-ı Cedîde'den başlayarak bütün edebiyat ve fikriyat alanını istilâ etti.

Saray, matbuatta münakaşalardan ürkerdi; hele her şeyden ürken bu Saray gizli anlamlar saklayabileceğine ihtimal verilen neşriyattan pek çok kuşkulanırdı. O zamana kadar kelimeleri dilden çıkarıp atmakla evhamına itminan verebilirken matbuatı teftiş ve muayeneye memur olan adamlara sıkı emirler vererek mengenenin ağzını daha boğucu, daha ezici yapmalarını istedi. Bu yolda emirler daima çıktıkları yerden uzaklaştıkça onların tatbikine memur olanların ellerinde daha ziyade şiddet kesbetmek âdet olduğundan görüldü ki nerede on satırlık bir fıkra basılmak üzere ise bunun en az beşi çıkarılmağa mahkûmdur. Niçin çıkarılmıştır? Bunu hiçbir vakit anlayıp ona göre davranmak, şu on satırın çıkarılabilecek olan beşini yazmamak mümkün olamıyordu. Bu yalnız Edebiyat-ı Cedîde yazılarına karşı değil, bütün neşriyat âlemine şamildi; fakat en çok göze batan ve şöhreti, kuvveti arttıkça fikir âleminde, bir gün evvel önüne geçilemeyecek olursa kim bilir ne büyük bir tehlike olacağından kuşkulanılan Edebiyat-ı Cedîde yazıları hepsinden ziyade sıkıştırıldı; hatta bir gün herkesin şaşkınlıktan ağzını açık bırakan bir kararla bütün manzum yazılar yasak edildi. Ne eski ne yeni tarzda, tek manzum bir satır, bir küçük mısra, altında fena bir anlamın gölgesi saklanabilir diye, matbuatta yer bulamaz oldu. Bu elbette asıl yenilere karşı alınmış bir tedbirdi ama yalnız yenilere tatbiki mümkün olmadığından Fikret'le, Cenap'la beraber bütün eski tarzın peyrevleri de kafiyelerini, vezinlerini, artık telleri kopmuş birer saz hükmünde, raflara, toz yığınlarının altında uyumağa, bıraktılar. Bu şartlar dairesinde Edebiyat-ı Cedîde değil, ne neviden olursa olsun fikir âleminde bir hayatın devamına imkân kalmıyordu.

Sinirler öyle gerginleşmişti ki her mizaca göre ya bu gerginlik bir coşmağa, yahut, bir uyuşmağa sebep olacaktı. Fikret'in mizacına göre bu, coşkunluğa sebep oldu; taşmağa, köpürmeğe, elinin altına ne geçerse onu kırıp atmağa daima hazır olan bu hırçın adam olmayacak bir sebeple ilk önce matbaaya, matbaanın sahibine, onun mecmuasına, mecmuada beraber çalışan arkadaşlara kızdı; her şeyi tekmeleyip attı, hatta herkesten ziyade sevdiği Hüseyin Cahit'le, gene kendisinin

tensibi üzerine mecmuanın idaresini eline aldı diye, dargınlık çıkardı. Bütün bu hadiselerden sonra Edebiyat-ı Cedîde'nin nasıl birdenbire şurasına burasına çivi batmış bir balon kabilinden büzülüp söndüğünü anlamak için o tarihte çıkmakta devam eden *Servet-i Fünun* nüshalarını şöyle bir gözden geçirmek lazımdır. Mecmua artık edebî mahiyetinden sıyrılarak tıbbî, fennî makalelerle dolmağa başlamıştı ve herkesçe anlaşılmıştı ki Edebiyat-ı Cedîde en parlak, en yüksek bir devrinde boğazı sıkılarak bir çukura atılmıştır.

Ben bu sıralarda son büyük hikâyemi tefrika ediyordum: *Kırık Hayatlar*... Esasen yazı yazarken kendi kendimi pek sıkı bir murakabe altında tuttuğumdan tetkike memur olanlara çok az iş bırakmış oluyordum, onun içindir ki yazılarımdan kırmızı kalemin darbesine uğrayan satırlar nadirdi; fakat bu sırada gördüm ki kendi tarafımdan sarfolunan bütün gayretlere, dikkatlere rağmen hikâyemin en beklenmeyecek, umulmayacak yerlerinde kırmızı kalem delice cevelânlar yapmakta, yalnız kelimelere, satırlara değil, uzun fıkralara kadar, şurasını burasını delip geçerek onu kalbura çevirmektedir. Çıkan şeylerin yerini açık bırakmak yasak olduğundan bu kalburun deliklerini doldurmak vazifesini okuyanların icat fikrine terketmek de mümkün değildi, müsveddeyi geri alıp tekrar yazmakta da külfete mukabil emniyet muhakkak olmadığından –çünkü yeniden yazılanın da aynı âkıbete uğraması pek melhuzdu– bu çareye de müracaat amelî bir fayda vermeyecekti. O halde?..

Bu tefrika bir yaza müsadifti, ben de hasta çocuğumla meşgul olarak o yazı Büyükada'da geçiriyordum; zaten memleketin havasından, hususi hayatımın içine zehrini akıtmaya başlayan bir mütekarrib matemin korkusundan, bir de başkaca sanat ve fikir dünyasının üzerine çöken şu kara buluttan öyle bezgin bir haldeydim ki bir gün karşımda delik deşik olmuş bir müsveddeyi neşredilebilecek bir şekle çevirmek için uğraşırken, birden durdum. Donuk bir beynin içinde bir sorgu, sanki bulanık bir su içinde kıpırdanan bir mahlûk vardı: Ne için?..

Evet, ne için uğraşmalıydı? Haydi uğraş!.. Evet, hayattan gaye budur diye bir inancın varsa ondan ayrılmamak için kendini zorla.. Hatta belki de bu savaşın sonunda muvaffak olmak lezzetini de duy. Sonra? Evet, sonra ne olacaktı?...

Bu sorgunun fütur içinde verilecek cevabını tahmin etmek zor değildir. Kalemimi kırgınlığımın olanca şiddetiyle kırmızı kalemle çizilmiş olan bir fıkranın ortasına sapladım; kalem o fıkrayı, altında

kâğıtları da delerek tahtaya geçip orada birkaç saniye, sanki can acısıyla, sızlayarak titredi. *Kırık Hayatlar* orada böyle belinden saplanarak yaralayan bir hançerle vurulup kaldı, ta uzun senelerden sonra tekrar canlanıp dirilinceye kadar...

O günden sonra o kırılmış kalemin edebiyatla bir münasebeti kalmadı; senelerce, ta Meşrutiyet'in ilânı senesine kadar, galiba altı sene, ne basılmak için, ne saklanmak için edebiyata taallûku olabilecek tek bir satır yazmadım. Bu âkılane kararda sonuna kadar, bugüne kadar devam etmeliydi. Fakat kendimde bu derece âkılane bir karara sadakat beklemek de mümkün olamazdı, nitekim herkesi çıldırtan Meşrutiyet beni de deveranı içine alarak diğer bir sükûta karar verinceye kadar, kararda sebat imkânını selbetmiş oldu.

Galiba bu sıralardaydı; mecmuaya, sahibine ve mecmuada itham edilen yazının muharriri Hüseyin Cahit'e açılan dava başladı.

Bu, gayet safvetle yazılmış bir makaleydi, en büyük bir suiniyetle bunda fena bir fikir tevehhüm edilemezdi; fakat kim bilir nasıl bir hıyanetle Saray'ın evhamını bunun üzerine celbetmek vesilesini buldular. Eğer Ahmet İhsan'ın kendisini Saray'da koruyabilecek bir mevkide bir mektep arkadaşı olmasaydı da daima olduğu gibi doğrudan doğruya mecmuanın sahibi de, yazının muharriri de oradan çıkacak bir kararın hışmına uğrasalardı, her ikisi de kim bilir hangi menfâda hayatlarını çürüteceklerdi; fakat bir kere, adeta mucize kabilinden, iş Saray'ın doğrudan doğruya alınmış bir kararına çarptırılmayarak, adliyeye intikal ettirilince göğüslerde bir inşirah nefesi peyda oldu. Saray'da namus ve vefa sahibi bir arkadaşın bulunmasıyla başlayan talih o sırada Adliye Nâzırlığı'nda Abdurrahman Paşa'nın bulunmasıyla tamamiyet kesbetmiş oluyordu.

Germiyanzadeler'den olan bu muhterem zat, vaktiyle kısa bir sadâretten sonra Abdülhamit'in gazabına uğrayarak menfi sıfatıyla Kastamonu valiliğine gönderilmiş ve orada uzun müddet kalarak nihayet iffeti, istikameti, azim ve rezmi sayesinde İzmir ve Edirne valiliklerine getirildikten sonra en son İstanbul'a alınarak Adliye Nâzırlığı'na geçirilmişti. İdarenin mesâvîsine karşı nefretle yüreği dolu olan bu zat, memleketini pek ziyade sever ve bu memleketi musibetten kurtaracak olan gençliğe karşı vesile oldukça meydana çıkan bir muhabbet taşırdı.

İşte bu zat Adliye Nâzırı olduğu içindir ki maznunlar açılmış olan davadan kurtulmuş oldular, onlar kurtuldu, fakat Edebiyat-ı

Cedîde ve onun neşir vasıtası olan mecmua kurtulmamış oldu.

Edebiyat-ı Cedîde hakkında verilecek hükmü, o hareketi vücuda getirenlerden beklemek doğru değildir; onlar ne kadar olsa, eserlerinin kusurlarını itiraf etmek için ne derecelerde geniş bir insaf gösterirlerse göstersinler, gene gönüllerinin bağlarına takılı kalmış olurlar. Bu vazifeyi edebiyat tarihi yazanlara ve *Servet-i Fünun* mecmuasının o senelere ait nüshalarını insafla dolu bir bakışla gözden geçirecek olanlara bırakmak doğrudur. Hele gene o mecmuadan doğan ve matbuat murakıplarının teftişinden geçtikten sonra artık bir de Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin tırpanlarına uğramayarak kitap halinde çıkabilen eserlerden müteşekkil Edebiyat-ı Cedîde Kütüphanesi'nin kırmızı ve beyaz kaplı –sanki millî renklerin bir pîşdarı gibi– kitaplarına bakılınca görülür ki bu zümre en bol vaatlerle dolu pek verimli bir devresinde boğulup ölmüştür. Tamamen ölmüş müdür? Belki o ölmüştür, fakat her ölüden bir hayat çıkmak tabiat kanununun zaruri icaplarından olduğu ve ne denirse densin fikir ve sanat alanında her yeni gizli ipliklerle kendisinden evvelkilere bağlanmış bulunduğu için memlekette fikir ve sanat hareketlerinde o zümrenin pek müfit tohumlar bıraktığında şüphe edilemez. Bu, demek değildir ki o zümre yazıcıları kendilerine itab makamında tevcih edilebilecek muaheze vesilelerinden tamamıyla kurtulabilsinler, fakat onlar hiçbir zaman inkâr etmemişlerdir ki kendileri bir müntehâ teşkil edemezler. Hayatta hiçbir nokta müntehâ değildir, daima daha ilerisi vardır; evvelkilerden beklenecek olan, ileri gidenleri memnuniyetle, sevinçle takip etmektir.

129

Bir çay akıntısında — Arkadaşlara ric'î bir bakış — Cenap, Fikret, Cahit, Rauf — Kapanmış bir kitap — Gülmek ve yemek — Geri gelmeyen şey — Şakrak adam — Fıstıksuyu'nda — Karanlık gece — Bir feryad — Sanki tuhaf

Gözlerini yumup geçmiş yılların karanlıkları arasından hatıraları araştıran bir adamı, bir çayın akıntısına kendisini kaptırarak, başının üstünden aşan dalgalarla bata çıka, bazen etrafında hiçbir şey göremeyerek sularla örtülü, bazen silkinip havaya çıkan gözleriyle iki yanından kayan levhalara baka baka, yuvarlanıp giden bir yüz-

gece benzetiyorum. Ben de bu eski hatıraların arasından öylece akıp gitmekteyim. Zaman oluyor ki elime tutunacak bir dal geçiyor ve kıyının biraz durup nefes almak ve etrafa uzun uzun bakmak imkânını veren bu lütfundan istifade ediyorum.

Edebiyat-ı Cedîde hareketi durdurulduktan, *Servet-i Fünun* artık edebî libasından bütün bütün soyulup mecmua asıl ismine layık tıbbî, fennî bir mahiyet aldıktan sonra isimleri o edebiyat devresine karışanların cismi ne oldu diye bakıyorum. İsimleri zamanın türlü değişiklikleri arasında bata çıka çeşit çeşit mukadderata bırakılarak yuvarlanıp gitmeğe bırakılmış olsunlar; cisimleri; o zamanın cisimleri, bir musibete benzeyen bu hadiseden hiç de müteessir değildiler. Hepsi de evli barklı, birer köşeye ilişerek aile maişetinin yükü altında dinlene dinlene yeniden tazelenen bir azimle kendi yollarında yürüyen güçlü, zorlu gençlerdi. Genç!.. Bu kelimenin içinde saklanan lezzeti, saadeti anlamak ve tatmak için galiba uzaktan bakmak, o sıfata layık olmak imtiyazını günden güne daha ziyade kaydedecek kadar yaşlanmış olmak lazımdır. Gençler bunu ne tamamıyla anlayabilirler, ne de tamamıyla tadabilirler, onlar gençliğin sekri içinde ne etrafı, ne kendi nefislerini görmeksizin, renklerinin şâşaasına vâkıf olmadan yaşayan çiçekler gibidir. Edebiyat-ı Cedîde gençleri de öyleydiler. Hatta, öyle hükmediyorum ki, bu hareketin birdenbire durdurulmasını bir yas sebebi olarak da almadılar; daha ziyade bir yükten, kendilerini mutmain etmekten ziyade üzüp yoran, bezdirip hırpalayan bir savaştan kurtulmuş gibi oldular.

Cenap uzak illerde dolaşıp dururken Fikret, Hisar'da hiçlerle süslediği ve hayatının en büyük süsü olan Halûk'u büyüttüğü harap yalıda idi; Hüseyin Cahit pek zor kazandığı paracıklarından arttırabildiği ile bir ay altı çay fincanı, öbür ay bir sürahi ile iki bardak alabilmişse bunu, hayat için kâfi bir mükâfat addederek Burgaz Adası'nın çamlara tırmanan bir yamacına yapışık küçük köşede yaşıyordu. Rauf bile artık ömrünün aşk fırtınalarına nihayet vermiş ve Hisar yalısına demir atarak uslu uslu –ne kadar zaman için?– oturmaya başlamıştı. O da hayatta en büyük lezzeti sıra sıra, çeşit çeşit ayakkabılarıyla takım takım ve hemen daima açık renk elbiseleri ne yapıp yapıp tedarik ederek odasına dizmekte buluyordu.

Ben o senenin kışında Nişantaşı'nda yazın da Büyükada'da idim; böyle şehrin birbirine uzak iki tarafına ayrılmış olmakla beraber bu dört dost –aralarına ârizen girip karışan başka dostlarla beraber–

hemen daima, hususuyla yazın boş günleri buluşmak vesileleri icat ederdik. Ve bu buluşmalarda herkes hususi hayatlarının elemlerini, maişet zorluklarını, hatta kendilerini sarhoş eden bir saadet saatinin şarabına zehir akıtmamak için memleket acılarını bile, unutmuş olurduk. Hele edebiyat!.. O artık okunup atılmış olan bir kitap mesabesinde idi ki kapanmış sayılıyordu. Yalnız bir iş vardı: Gülmek ve onun yanında daha mühim başka bir iş daha vardı: yemek..

Hepimizde de sağlam midelerle doymak bilmeyen bir iştiha vardı, hele Fikret... Bu iri, gürbüz vücut galiba kuvvet sermayesini fazla yiyecekle idare etmek lüzumunu hissediyordu. Ve bütün yiyecekler arasında, başlıca hevesi zeytinyağlı patlıcan dolmasına müteveccihti. Her evin, bu yemek meselesinde bir ihtisası vardı: Cahit'in evinde de, ne vakit bir toplantı olacak da tatarböreği yemek mümkün olacak diye, düşünürdük.

Böyle kaç kere toplandık, kaç kere karnımızı şişiren fazla yemeklerle dolarak, bir hiç sebebiyle katılasıya kadar gülmekten geğreklerimiz ağrıyarak mesut günler yaşadık. Bugün bunlardan ne kadar uzağız, hele bu dostlardan ne kadarı artık bir daha bize yaklaşmamak üzere ne uzaklara gitmişlerdir! Asıl uzak olan, o her şeyi, her elemi tahammül edilebilir, yahut, istenildiği vakit bir tarafa atıp bırakılabilir bir engel hiçliğine indiren gençliktir. O gençlik ki bir zaman gelip kendisinin de geri dönmek üzere kaybolacağına ihtimal veremez.

Burgaz yamacında, yahut tepesinde yemek toplantılarından başka Hisar yalısında da sık sık buluşulurdu. Hatta bir defa ben ailece Fikret'e, o da evce Büyükada'da bana birkaç gecelik misafir olmuştuk. Böyle zamanlarda Fikret büsbütün değişmiş bir adam olurdu, öyle hatırımda kalmış ki hepimizde birden patlak veren kahkahaların kopmasına o sebep olurdu; o kadar şakrak, o kadar tuhaf idi!.. Fakat onun neşvesi onun lisanından, onun halinden gelirdi; bunları zaptetmiş olmak mümkün olsaydı da bugün yazılmış şeklinde görseydim "Acaba niçin gülerdik?.." diye en evvel soracak olan gene ben olurdum. Gülmek bir ihtiyaçtı ve her gülüşte sanki ruhlarımızda yıkanmış, temizlenmiş bir yenilik, bir parlaklık olurdu.

Bütün bu toplantı ve yiyinti hatıralarının arasında hususuyla bir tanesi bende derin bir iz bırakmış: Bu Büyükdere sırtında Fıstıksuyu'nda olmuştu. Oraya bizden evvel yemekler sevkedil-

mişti. Biz nasıl gittik? İyice tahattur etmiyorum. Acaba sırtlardan saatlerle yürüyerek Hisar'dan oraya kadar yayan mı gittik? Bu uzun seferi bugünün mecalden düşmüş bacaklarıyla değil o zamanın genç bacakları için bile pek fazla buluyorum. Nasıl gittiğimizi bulamayışıma karşı nasıl döndüğümüzü pek iyi görüyorum. Hemen hepimiz hastaydık, fazla yemiş ve fazla eğlenmiş olmaktan hasta; yalnız hasta olmayan Fikret'ti. Hasta olmak şöyle dursun hatta yorgun bile değildi. Muhakkak o gün akşamı gene büyük iştahla yemeğini yemiş ve ertesi gün şafakla beraber yalısından çıkarak hüsnühat dersini vermek için Ticaret Mektebi'nin yolunu, şetâretle, şevkle tutmuş olacaktı.

Yalnız bir defa onu böyle toplantıdan gene karalara bürünmüş olarak dönüyor gördüm: Bir yaz Kanlıca tepesinde bir akşam yemeği tertip olunmuştu: Fıstıkların altında toplanmıştık ve geç vakte kadar mûtat olan cümbüş içinde yedik, eğlendik. Nihayet ayrılmak saati geldi; Fikret, Rauf ve ben Hisar yalısına dönmeğe mecburduk. Orada kalacak olanlar bizi deniz kenarına kadar indirdiler, bir sandala bindirdiler ve "Uğurlar olsun!.." dediler. Bu uğur temennisine ihtiyaç vardı. Hayatımda bu derece karanlık bir gece hatırlamıyorum. Sanki bilinmez bir yerden set set siyahlıklar inmiş ve birbirinin ardına kara perdeler gerilerek, değil etrafı, sandalın içinde birbirimizi bile görmeğe imkân bırakmamıştı. Bir aralık sandal kendisini akıntıya salıverdi, böylece hatta küreklerin hizmetine bile pek lüzum kalmadan sürüklenip uzaklara doğru gidiyorduk, sonra sandalı Boğaz'ın ancak alışkın kayıkçılarının bildikleri sulara sevkederek Rumelihisarı'nı tutacaktık. Sandalın küreklerini ellerinde tutanlar emindiler, onların yalnız soludukları işitiliyordu; bizim nefesimiz bile duyulmuyor, gölgelerimiz bile anlaşılmıyordu. Birdenbire ta yanı başımızda bir hışırtı işittik, suların kaynaşması arasında sanki her şeyi örtüp bütün duyulan seslerin üstünde uçan bir hışırtı ki sert bir kumaşın bir saniye içinde yırtılışını andırıyordu ve aynı saniyede ta sandalın hizasında karanlıklardan daha karanlık, bütün karalardan daha kara yüksek bir heyûlâ, hızla, ancak mevcudiyeti fark edilebilen bir çabuklukla geçip, aktı gitti. Bu bir şilepti ve bizi ezip batırmasına ramak kalarak sandalı bir çalkantıya bırakıp kaybolup gitmişti.

İşte o zamana kadar bu yolculukta tek bir söz söylemeyen Fikret bunu müteakip:

– Ah! dedi; ne olurdu, bizi çiğneyip ezmiş, batırıp boğmuş olsaydı. Şu dakikada her şey silinmiş olurdu, dünya bize karşı, biz dünyaya karşı... Ne o, ne de biz hiç kaybetmiş olmazdık. Bilakis!..

Onun bu sözü karanlıkların içinden ve ölümün yanı başından uyanmış bir feryattı ki kendisini ne kadar oyalarsa oyalasın asıl benliğinin derinliklerine sinen kara duygudan kopup geliyordu. Onu, sonunda ölüme kadar sürükleyip kemiren, bu güçlü zoru vücudu bir küçük çocuğun dokunmasıyla devrilecek kadar takattan düşürerek alıp götüren de bu asla susmayan duygu oldu.

Bizi etrafına toplamaktan haz alan üstat Ekrem'in de vesile düşürüp toplantı yapışları olurdu, o mevkide ve şöhrette bulunan bir adamın o zamanda böyle gençleri etrafına toplamak için pek büyük bir cesareti ve tehlikeye karşı derin bir istihkar hissi olmak lazım gelirdi.

Bu toplantılardan biri onun Firuzağa'daki küçük evinin daracık yemek odasında bir akşam yemeği vesilesiyle olmuştu. Onun evinde yenen yemek Türk aşçılığının en seçme örneklerinden olurdu. Yalnız onun yanında bu toplantılarda bir nevi resmiyet, gençlerin kendilerine çeki düzen, hareketlerine ve sözlerine ölçü ve tartı vermeğe lüzum gördükleri bir ciddiyet dairesinde olurdu. O tuhaflıklara tebessüm eder, gençler de kahkahalarını ağızlarının içinde hapsederlerdi. Onda öyle bir vakar vardı ki onun tesiri altında kalmamak mümkün olamazdı. Hatta bir aralık, ben nasılsa kendimi unutarak, o Fikret'le konuşurken yaklaştım; ve bir sırasını getirerek sanki tuhaf olsun diye, küçük masanın üzerinde duran iskambil kâğıtlarını alarak, oyun yapan bir hokkabaz evzâı ile, taklitçiliğe özenmek istedim. Fikret dudaklarını ısırarak tedip eden gözlerle bana: "Ne yapıyorsun? Kendini unuttun galiba?" demek istedi.

Ben esasen bu tuhaflığı beceremedim ya, fakat o anda kendimi öyle gülünç buldum ki hâlâ bunu hatırladıkça şakaklarımda bir terlemek duyuyorum. Üstat Ekrem sadece: "Ne güzel!.." dedi. Beni müsterih etmek için olacak. Daha doğrusu alay ediyordu. Her iki ihtimalde de ben memnun olacak bir durumda değildim. Bu bana ders oldu, istidadı olmayanlar için tuhaflığa çalışmanın ne kötü bir iş olacağını kendi kendime daima düşünürüm.

130
Bir arsıulusal toplantı — Bir Türk kafası — Haddini bilen — Çeşit çeşit bayraklar — Zeki başmüdür — İyi bir netice — Ferit Halit — Kitap meraklısı bir genç — Dihcer — Yeni bir âlem

İdare'ye müteallik mühim bir işin müzakeresi için müdürlerin bir toplanışı vardı; burada işin başında bulunan üç müdürden başka ikinci derecede bulunan birkaç şube müdürleri de hazırdı. Bu üç müdürün birincisi İtalyan, ötekiler İngiliz, Fransız'dı. İkinci derecede bulunan müdürler de hep ecnebi tebaasındandı. Bir nevi arsıulusal toplantı... İçlerinde yalnız İdare'nin bir süsü kabilinden müşaviri sıfatını taşıyan Halim Bey'le Kapı Kethüdası Sait Bey yoktu, velev bir cemile olsun diye bu hemen her yabancı bayrağın temsil olunduğu toplantıda ay yıldızlı kırmızı bayrağa bir küçük yer ayırmak düşünülmemişti bile...

Galiba bu boşluğu doldurmak için olacak, kim bilir nelerden konuşulduktan sonra bir de Türk kafasından çıkacak düşünceyi anlamak için bir aralık beni yukarıya çağırdılar. Meclis odasına girdim ve kalabalık bir heyetin karşısında, birdenbire kendimi ayakta bulunca, ilk önce, "Mutlaka hakkımda bir iftira, beni ne vakittir ihata eden hasetten doğma bir isnat var, sorguya çekileceğim!" diye ufak bir can sıkıntısı geçirdim. Bu hemen silindi, başmüdür en tatlı tebessümlerinden biriyle: "Otursanıza, azizim!.." deyince nefes aldım. Bir iskemle çekip, haddini bilen terbiye sahibi bir genç sıfatı ile, çemberin biraz dışında bir noktada oturdum ve bekledim. Çok beklemeğe lüzum kalmadı. Başmüdür başladığı ilk hitabın bir devamı kabilinden hep o tatlı gülümsemesiyle ve gene öyle tatlı bir sesle:

– Sizden bir fikir almak istiyoruz, dedi.

Hafif bir baş eğmesi ile sanki:

– Estağfurullah!.. Bu kadar büyük şahsiyetlere karşı benden nasıl bir fikir sâdır olabilir? demek isterken o maksadını anlattı: İdare'nin ne için Saray'da, hükümet devâirinde, hele umumun efkârında soğuk telakki edildiğini, bunun sebeplerinin ne olduğunu, İdare'yi ihata eden bu soğuk havayı biraz ısındırmak için ne yapmak icap ettiğini sordu. Bu suale mukabil gözlerim çeşit çeşit yabancı bayrakları temsil eden bu simaları şöyle bir dolaştıktan

ve bu suretle sanki cevap verdikten sonra bir de, şöyle bir kenara oturmuş olan kendi küçük şahsiyetime baktım ve içimden dedim ki:

– Hiç çekinecek zaman değil. Bu dakika bir cesaret göstermek vazifesini bağıran bir dakikadır; kırmadan, incitmeden bütün duygularını söyleyebilirsin. Ve yavaş yavaş anlayabildiğim sebepleri birer birer saydım; bu adeta uzun bir nutuk oldu. Sebepler o kadar çoktu ki kısa olmak mümkün değildi. Nisbeten küçük mevkide bulunanlar önlerine, üç büyük devlet bayrağı taşıyan üç büyük müdür de bana bakıyorlardı ve şaşarak gördüm ki, bunların bakışlarında bana hak veren bir ifade var. Böyle dinlenirken hakkı teslim olunan bir gencin cesareti artmak gayet tabiî idi. Nihayet burada tekrarına lüzum olmayan, zaten benim gibi her Türk'ün de düşünmüş olacağında şüphe bulunmayan sebeplerden sonra ilave ettim:

– En büyük yapılacak şeylerden biri de İdare'yi Türkleştirmeye çalışmaktır. Taşrada, şurada, burada birkaç Türk nâzırla Türk müdürler var, bunların sayısını arttırmalıdır. Hele burada, idare-i merkeziyede tek tük odacılarla, beş on küçük ve çoğu işe yaramayacakları için yalnız aylık almağa memur edilmiş Türk'ten başka iki yüz şu kadar memur arasında göze görünecek bir memleket evladı yok...

Burada zat işlerine bakan şube müdürlerinden biri, birinci defa olarak, sükûtu bozarak ve beni keserek:

– Lâkin bize böyle göze girebilecek gençlerden hiç müracaat eden olmuyor ki, dedi.

Ben de birinci defa olarak epeyce yüksek sesle:

– Kapıyı kapalı gördüklerinden olacak, diye karşılık verdim.

Muhaverenin münakaşaya çevrilebilmek ihtimalini düşünen zeki başmüdür müdahale etti; daha tatlı bir gülümseme ile ve daha tatlı bir sesle:

– Sözlerinizden istifade ettik, dedi.

Gözleriyle etrafını süzdü, sanki onlardan: "Bana heyet nâmına söz söylemeğe izin verirsiniz değil mi?" diye müsaade aldı.

– Teşekkür ederiz. İdare-i merkeziyeye genç Türk çocuklarından alınabileceğine zâhipsiniz. Bu işi üstünüze alırsanız size salâhiyet verelim. Mesela yirmi kadar mülazım seçiniz...

Burada başmüdür, zat işleri şubesinin âmirine baktı. O hemen:

– Evet, dedi. Yavaş yavaş yirmi kadar olabilir.

Sonra gözleri bana döndü:

– Unutmayınız ki ilk mülâzemet devresinde ancak 300 kuruş maaş verebiliriz...

Bugünün parasıyla otuz lira kadar. O zamana göre fena bir başlangıç sayılmazdı.

Başmüdür dudaklarının arasından:

– O sonra sırası geldikçe düşünülecek bir iş, dedi. Zat işleri âmirinin soğuk müdahalesini bir tarafa attı ve bana tekrar başıyla teşekkür etti; ben de vazifesini iyi bir sonuca bağlamış bir adam itminanı ile eğilerek çıktım.

Merdivenden inerken şu son iş için tutulacak yolu kararlaştırmıştım bile... Bir kere elimin altında bir fırsat vardı, sonra, o tarihte Galatasaray müdürlüğünü çeviren zat pek hürmetle sevdiğim ve beni sevdiğine emin olduğum Abdurrahman Şeref Bey'di. Gidip onunla istişare edecektim.

Bu sıralarda, o zamanın münevver adamlarından ve Türkçülüğün önayak olanlarından biri vardı ki Kısıklı'da inzivaya çekilerek kendi âleminde yaşardı: Halit Bey. Bu zatın iki oğlundan biri Ferit Halit, Kadıköy Rahip Mektebi'nden çıkmıştı. Onun İdare'ye Tercüme Kalemi'ne tayini mevzubahisti. En evvel bu teşebbüse netice verildi, ikinci fırsat da şöyle zuhur etti:

Beyoğlu'ndan geçtikçe sık sık ya kitapçılarda, daha ziyade o vakit Tünel meydanında kira ile kitap veren, yahut okunmuş kitap satan bir Fransız'ın kitaphanesinde bir gence müsadif olurdum. Daima onu kitap karıştırır, ayak üzeri şuradan buradan çevirdiği sahifelere göz atar bulurdum; yahut yürümekten ziyade koşmaya benzeyen bir gidişle, koltuğunun altında kitap ve mecmua yüküyle, hep önüne bakarak, sanki hayatta ileriyi görmekten başka iki tarafta kaybedilecek zaman bulamıyormuşçasına, bir şimşek gibi akar görürdüm.

Bu kimdi? Ancak 18 yaşlarında olan bu genç, muhakkak bir Türk, nasıl olup da *La Revue des deux Mondes* ve *Mercure de France* müşterisi oluyordu. Onu her görüşte bu suali kendi kendime irad ederdim. Belki de bunları eve, babasına taşıyordu.

Ferit Halit artık Tercüme Kalemi'ne yerleşmişti. Bir gün kaleme girince bu genci onun yanında oturmuş ve gözlerini bana dikmiş gördüm. Farketmemişçesine, fakat artık merakını halletmek üzere bulunan bir adam itminanı ile çıktım. Ferit Halit'den soracaktım.

Ferit Halit sonraları Hariciye memuriyetine geçmiş ve uzun seneler şurada burada memuriyet verdikten sonra galiba en son

Londra'da gene bir Hariciye memuru sıfatıyla bulunarak istifa etmiş, gayet ciddi, vakur, namus ve haysiyet duygularını en son derecede taşıyan bir şahsiyetti ki uzun senelerden beri kendisini gözden kaybettim.

Genç yaşında büyük adamlar için bile ağır olan mecmuaların müşterisini sormak için ona müracaata hâcet kalmadı, ertesi gün sabahleyin yazı masamın üzerinde güzel bir yazı ile bir zarf buldum, bu zarfın içinde yazıdan çok daha güzel bir Fransızca ile uzun bir mektup vardı ve buna bir de *Mercure de France* mecmuasının bir nüshası refakat ediyordu.

Merak halledilmiş oldu. Bu gencin adı Reşit Saffet'ti. Musiki âleminde hakiki bir üstat olarak tanılan ve Saray'ın garp musikisi takımlarında müdür ve muallim olan meşhur Safvet Bey'in oğluydu. Bu zeki ve muhterem adamın oğlu olmak talihin elbette müsait bir tecellisiydi. Güzel Fransızcasını izah eden nokta da onun, aynıyla arkadaşı Ferit Halit gibi, Kadıköy Rahipler Mektebi'nde tahsil etmiş olmasıydı. Yalnız daha derin bir merak masamın üzerinde duran bir mecmuada Reşit isminin karıştırılmış bir şekli olarak Dihcer imzası ile basılmış olan makaleyi okuyunca hasıl oldu.

Bu yaşta bir Türk gencinin öyle bir düşünce ve görme terbiyesiyle yabancı bir dilden böyle bir makale yazmış olması ve bu makalenin Fransa'da en mühim mecmualardan sayılan bir yerde basılması, o zaman için, harika kabilinden sayılacak bir şeydi ve buna ne kadar şaşılsa doğru olurdu.

Bunun neticesiyle Reşit Saffet'i davet ettim. Onun da emeline tetabuk ettiği için iki gün sonra arkadaşının yanında bir zâir sıfatıyla değil, bir meslek refiki sıfatıyla yer alması mümkün oldu.

Derhal kaydedeceğim ki, bu hatıralarda devam ettikçe kendisinden ayrıca bahsetmek fırsatlarını bulacak olduğum Reşit Saffet uzun süren arkadaşlık ve dostluk yıllarında beni şaşırtmaktan hiçbir vakit hâlî kalmamıştır.

Burada ona ait olan ciheti bırakarak diğer yeni dostların etrafımda nasıl toplandıklarını ve onlar sayesinde, ömrüne birdenbire son bir çizgi çekilen Edebiyat-ı Cedîde'ye mukabil, İdare'nin küçük odasında nasıl bir yeni edebî zümre vücuda geldiğini anlatmak sırası gelmiştir.

Bana bu hususta yardım eden Abdurrahman Şeref Bey olmuştu. Yapılacak iş için onu düşünüşümde büyük bir isabet varmış. Eğer

onun yardımı olmasaydı bilmem müdürler meclisinde bana geniş salâhiyetle havale edilen vazifeyi nasıl başaracaktım.

131
Abdurrahman Şeref Bey — Galatasaraylılar — Hamdullah Suphi — Ahmet Haşim — Gergin bir tel — Üç isim daha — Ali Sami — İzzet Melih — Bir hülya ve âkıbeti — Bir ziyan — Yeni dostlarla — Hem sevişmek hem didişmek — Ne için kalamadılar

Abdurrahman Şeref Bey herkesçe sevilmiş, o zamanın türlü nazik işlerinde bulunmakla beraber hiçbir vesile ile namus bağları gevşememiş bir zattı. Kendine mahsus babayani haliyle beni karşıladı ve ilk sözlerimden hemen maksadı anladı: Anlamakta pek seri idi, fakat hemen cevap vermekte bir saniye gecikirdi. Ufak bir rekâketi olduğu için ilk kelimeleri ağzının henüz içinde iken bir deneyişten geçiriyorcasına dudaklarında bir titreme olur, sonra sözün arkası çözülmüş bulunurdu. Hemen mektebin kâtibini çağırttı, çıkmış talebenin isimlerini, işte olup olmadıklarını gösteren bir cetvel getirtti ve buna bir göz attıktan sonra bana:

– Boşta olanlarla buldukları işten memnun olmayanları size birer birer göndereyim; dedi, bunları imtihan eder ve arzu ettiklerinizi alırsınız...

İmtihan kelimesine karşı içimden:

– Ne münasebet?... dedim. Memleketin o zaman en yüksek irfan müessesesi olan Galatasaray'da tahsilini bitirmiş gençlerin bir imtihandan geçirilmesine teşebbüs adeta beni utandıracak bir şeydi. Nitekim öyle oldu. Bu gençler birer birer benim odama geldikçe onlarla sadece görüştüm ve bir nevi göz tanışıklığı ile iktifa ederek maksadı anlattım. Galiba kabul etmeyenler bulunmadı. Bunların hemen hepsi mektepten henüz çıkmış, daha bir işe girmemiş çocuklardı.

Kimler vardı? Şimdi gözlerimi kapayarak bunları o zamana ait simalarıyla, şekilleriyle bulmağa çalışırken birçoklarını kaybetmekle beraber birtakımını da buluyorum. En evvel Hamdullah Suphi'yi görüyorum. Vücudunun küçük denebilecek kıt'asını büyülten, yükselten başı, bu başı örten ta o vakit bile aralarına beyaz karışmış

güzel saçları, içinde yeşil sular arasında parlayan yıldız ışıkları gibi cıvıl cıvıl kaynar öyle zeki gözleri; hele sesinde, telaffuzunda, lâkırdısına refakat eden bütün hal ve tavrında öyle cana yakın bir kibar edası vardı ki ona derhal senelerden beri tanılmış ve sevilmiş bir dost hamlesiyle meclûb olmamak mümkün değildi.

Sami Paşa'nın en büyük oğlu Suphi Paşa'nın en son evladından olduğunu öğrenince bütün şahsiyetinden taşan mümtaziyetin sırrı da izah edilmiş oldu. Ondan sonra beni gören Ahmet Haşim'di: Şahsından aynı muvafık tesirler alınmasa bile onun da ne cevval, ne müstesna bir hilkat sahibi olduğuna delâlet eden hususiyetleri vardı. Gözleri daima harekette idi, belliydi ki başının içinde hızla işleyen bir şeyler var. Sonra ellerinde, yüzünde, bütün vücudunda dolaşan ra'şeler gösteriyordu ki bu genç gergin bir keman teli gibiydi; hayatın küçük bir sadmesiyle kopacak kadar gergin... Bu iki şahsiyet için ileride tekrar hatıraları kurcalamak fırsatları olacaktır. Hamdullah Suphi ile Ahmet Haşim'den sonra bugün Hariciye mesleğinde yüksek bir mevkii olan Bedîî ile, muhtelif işlerde dolaştıktan sonra galiba Maliye vazifelerinde bulunan Faik ve Uyuşturucu Maddeler İnhisarı Müdürlüğü'nde bulunmuş olan Ali Sami'yi hatırlıyorum.

Bu saydığım gençlerle diğer hatırlayamadığım gençlerin hemen hepsi yavaş yavaş İdare muhitinde barınamayarak başka mesleklere girmekte acele ettikleri halde Ali Sami en sona kalanlardan biri olmuştu. Bu, memlekete koca bir kütüphane bahşederek yurdun irfan hayatına en büyük hizmeti yapmış olan Şemsettin Sami'nin oğluydu. Pek mütevazı, hatta pek mahcup, pek muhteriz görünürdü; fakat bu evsafın altında daha ziyade kendi kendinden emin olan, nefsine pek ziyade itimat eden ve bunda inkâr edilemeyecek bir hak bulunan bir adamın vakarı saklıydı. İdare'ye girdikten sonra bana pek nadir görünürdü, fakat onun pek ince bir istihza ve mizah fikrine malik olduğunu ara sıra elime geçen yazılarından anlardım. Resim yaptığını bilirdim, hatta hâlâ odamda bana hediye edilmiş karakalem bir küçük levhası var. Avcıydı, beden mümareselerine meraklıydı, herhalde bütün etvârının sükûnuna mukabil taşmağa hazır bir hayatiyetin kaynaşmaları hissolunurdu. Nasıl oldu da İdare'de gecikti. Eğer matbuata kadar aksettiği için burada kaydetmemeğe sebep görmediğim bir vesile ile İzzet Melih'le onun, bu iki dost ve mektep refikinin arasında bir ihtilaf hâdis olmasaydı belki daha ziyade gecikecekti. Pek de iyi olmayacaktı.

İzzet Melih bu kafileden sonra gelir. Onu, öyle zannediyorum ki, ilk eseri olan "Tezad" hikâyesiyle tanımıştım. Bunun müsveddelerini bana vermiş ve bende hasıl edeceği tesirleri bir makale şeklinde yazmaklığımı istemişti. Bunu büyük bir memnuniyetle yaptım. Eserin başında basılmış olan bu makalenin bugün bence indirilmesine lüzum görülecek hiçbir tarafı yoktur. Hakikaten o yaşta, henüz mektep havasından serbest muhite yeni çıkmış bir gencin ilk eseri olmak itibarıyla bu hikâye o makale ile ifade edilen takdire layıktı. İzzet Melih de İdare'ye intisap arzusunu gösterince bunu hemen terviç ettim ve elbette İdare'ye büyük bir kazanç temin etmiş oldum. İdare için kazanç, fakat bana öyle geliyor ki, sanat ve edebiyat için bir ziyan... Bu gencin pek temiz bir Türkçesi, pek iyi bir Fransızcası, hele bütün emellerini toplayan derin bir edebiyat aşkı vardı. Edebiyat alanında da nazımla hiçbir münasebeti olmamasına mukabil hikâyeye ve çok daha ziyade temâşâya meclûptu. Bu son meclûbiyetine dair onun arzularını, fikirlerini, hülyalarını uzun uzun dinlerdim. Şu hülya kelimesi kendiliğinden kalemime dolaştı. Hakikatte de bütün o genç dimağında doğan emeller bugün hâlâ birer hülya olmaktan ayrılamadı ve temâşâ edebiyatı o gün ne idiyse bugün hemen hemen gene öyle kalmaktan kurtulamadı.

İdare'ye intisabının sanat ve edebiyat için bir ziyan teşkil ettiğinden bahsettiğim bu gencin, o zamandan itibaren, iş hayatı hakkında da aynı meclûbiyeti görüldü. Vazifesine ikdam göstermekte, kendisine mevdu olan işleri her şeyin üstüne geçirmekte öyle sebat sahibi oldu ki İdare'yi bırakmayan ve bugüne kadar iş hayatında sabit kalan yalnız o oldu. İş bakımından ne o, ne de onun ellerine geçen işler ziyan etmemiş oldu, bilakis, hele harp senelerinde... Fakat İzzet Melih artık edebiyatla ârızî uğraşır, nadir yazar olmuştu.

Gariptir ki onun iş hayatında yükselmesi nisbetinde yazı hayatında, kendisine teveccüh eden kıskançlık duyguları da artmış oluyordu. Bu kabilden tezahürlere en iyi mukabele tariz ve istihfaf yaygaralarını yazmakta sebat ve inatla susturmak iken, teessüf edilir ki, o bu usulü tercih etmemiş görünmektedir.

• • •

İşte bu suretle İdare'nin küçük odasında fikir ve sanat hayatını yaşatacak bir genç heyet vücuda gelmiş oldu ve bu bana matbaa toplantılarının fıkdanını unutturmaya büyük bir nisbette hizmet etti.

İş deveranının arasında öyle fasılalar olurdu ki bilhassa Hamdullah Suphi'nin, İzzet Melih'in, daha ziyade Reşit Saffet'in orada beş on dakikalık tevakkufları için imkân bulunurdu. Bu beş on dakika içinde onlarla daima yekdiğere tevdi edilecek duygular, yaşatılacak hülyalar olurdu; ve bu beş on dakika hayatımın bunaltan ağır havası arasında esen serin bir bahar nefesi tesirini yapardı. Onların hilkatlerine, aldıkları terbiyeye ait öyle bir resmiyetten çıkmayışları vardı ki bana yaşımın farklarını unutturan samimiyet ve muhâlasattan bir nebze kaybettirmemekle beraber laubalilikten de her iki tarafı vikaye etmiş olurdu.

Bu gençlerin arasında biri vardı ki onunla hem sevişir, hem didişirdik. Bana karşı uzun seneler en sadık vefanın bürhanlarını veren bu genç, Reşit Saffet, daha sadık bir vefa ile sinirlerine bağlıydı. Ve onların bazen öyle mahkûmu olurdu ki görüşürken atışmak sık sık vukua gelirdi ve öyle sıralarda mütekabil bir coşkunluk içinde ikimiz de yaşlarımızı unuturduk. Galiba bu buhranlardan sonra ikimizde de bir nedamet aksülâmeli peyda olmuş bulunurdu ki o bizi sürükleyen kasırganın geçmesini müteakip daha ziyade yaklaşmış bulunurduk.

Reşit Saffet'ten daha uzun bahsetmek için bu hatıraların biraz daha ilerlemiş olmasını bekleyeceğim.

Bu gençler İdare'de niçin uzun müddet barınamadılar. Bu, az çok tafsille izah edilmek lazım gelen sebeplerden ileri gelmiştir.

Bunu anlamak için o tarihlerde bir yandan ecnebi, hele bu memlekete hiç yabancı olmamakla beraber kendilerine o süsü veren unsur ile diğer yandan öz Türk olmayan unsurlardan toplanma bir muhitte bir Türk gencinin nasıl gurbet diyarının haşin havası içine düşmüş olacağını düşünmek lazımdır.

Bilmem ki bunu hiçbir kırgınlığa sebep olmaksızın izah etmek mümkün müdür?

Meşrutiyet'in ilânına, hele Cumhuriyet'in yerleşmesine kadar memleketin bütün işlek alanlarında Türk bulunmazdı. Türk ya devlet dairelerinde azla kanaat eden bir memur, yahut küçücük dükkânında eski usullerle çalışan bir işçi, çarşıda günden güne rakip unsurların ileri gidişine karşı silinen ve bunu tevekkülle karşılayan esnaftan bir adamdı; yahut daha ziyade hamaldı, kayıkçıydı, küfeciydi... Hele bankalarda, şirketlerde büyük küçük mevkilerde Türk parmakla gösterilecek nadir bir unsurdu. Niçin bu böyle idi?

Kabahat Türklerde miydi, onları kullanmak istemeyenlerde mi?..

Her ne olursa olsun İdare'de toplanmağa başlayan on on beş Türk genci pek muhalif bir muhit içine düşmüş oldular, bu muhalefet daha ziyade sinsi idi. Asıl Avrupalı unsurlar, eğer başkalarının telkinatına kapılmamış iseler, bu gençleri umduklarından üstün görmekle memnuniyet gösteriyorlardı. Türk olmayan yerliler ise "Yavaş yavaş bunlara işlerimizi terketmek mecburiyeti hasıl olmasın!" endişesini göstermeseler bile kendileri de fark etmeksizin bu düşüncenin tesiri altında idiler. Açıktan açığa Türk gençlerine karşı pek yukarıdan bakan unsur ne Avrupalı, ne yerli denemeyecek olan karışık unsurdu ki bunlar kendilerini daima pek yüksek gördükleri ve asıl yurdun evladını aralarında mevcudiyetleri ağır gelen bir sığıntı mesabesinde buldukları için aralarında bana ikide birde gelip maiyetlerine verilen çocukları yermeğe çalışanlar olurdu. Öyle ki yavaş yavaş kendi kendime: "Bu çocukları buraya getirmiş olmakta bir yanlışlık ettim galiba?.." diye sormaya başladım. Bu bahsi şu kısa işaretle kapıyorum. O günden bugüne kadar ne büyük bir fark!.. Bu farkı kime ve neye borçluyuz?..

132
Bir cenk — Yavrucak — Her şeyden kaçmak — Büyükada — Salâh Cimcoz — Laz Hakkı — Esat Paşa — Fahri Paşa — Celâl Esat — Selim Sırrı — Celâl Muhtar — Bir nevi kaside — Mütercim Rasim — Dostlarımın dostu

Altı sene biz, ana baba, ilk iki evlat acısından sonra, bu üçüncüsünü kurtarmak için, onu elimizden almak isteyen zalim ölümle pençe pençeye, göğüs göğüse cenk ettik; altı sene içinde altı gün tam bir emniyet içinde geçemeyen, ümitle yeis arasında bocalayan bir hayat, nihayet, artık galebe bizde zannındayken birdenbire müthiş bir darbe ile çöküvermiş oldu. Bu bir âfetti ki yangın olsaydı yakıp kavuracak, bir saat içinde her şeyi yok edecekti, bir zelzele olsaydı belki bizi de beraber ezen bir çöküntü ile evi bir dakikada bir enkaz yığını yapacaktı, bir veba salgını olsaydı onu, fakat bizleri de beraber alıp götürmüş ve bununla her iş bitmiş olacaktı; bu ne bir yangın, ne bir zelzele, ne de bir vebaydı; ölümün kadid eli çengel tırnaklarını uzatmış, göğüsleri delerek

içinde ne varsa avucuna almış, bir daha bırakmamak üzere büke büke kıvırmıştı.

Bu acının deliliği içinde şaşırdık. Bu âfetin vukuuna sahne olan yerden, o muhitten, hatta artık aramızda ağlarken "Yavrucuk" diye yâd ederek Güzin adından bile kaçmak ihtiyacını duyduk. Geceleri arka sokaktan geçerek hazin bir neşîdeyi daima tekrar eden Orgue de Barbarie'den, gündüzleri mutlaka kapının önünde durup dudaklarının arasına sıkışmış kamışla ve garip Türkçesiyle bir hava tutturarak pencerede onu görmeye çalışan Rum kuklacıdan, hatta akşam üzeri yoğurtçunun, gevrekçinin sesinden, bütün onun iştirak ettiği bu sokak hayatından uzak olmak; sonra her köşesinde bir hatırası bekleyen evden, her parçası onun varlığından bir şeyler saklayan eşyadan, hatta kendi kendimizden, hatta hayattan kaçmak için önüne geçilemez bir ihtiyaç duyduk.

Nereye gidecektik? Öyle bir yer olmalıydı ki bizi umumi hayattan çıkarmış, dünya ile bağlarımızı gevşeterek hemen çözmüş olsun. Birden hatıra Büyükada geldi, oradan bizde kalmış öyle intibalar vardı ki aranan uzletin ancak orada mümkün olacağını vadediyordu. Her şeyi bırakıp yaz kış, senelerce orada, kendi uzletimizin içine gömülerek uyuşmağa çalışacaktık. Orada bir ev tanırdım ki zengin bir aileden kalmış eski, fakat geniş sofalarıyla ve odalarıyla yayvan, denizleri, ufukları en geniş ölçüde rü'yeti dairesine almıştı. Her şeyden evvel onu temin ettim, bir yandan da Galata'da bir handa iki oda tutarak evde ne var, ne yoksa hatta kitaplara kadar, oraya tıktım; Ada evinin basit eşyasına ancak pek lazım olan şeyleri alarak göç ettik. Ve bütün bu işi üç gün içinde bitirmiş olduk.

Bir gün kendimizi orada, sanki bir balondan düşmüş, idrakini kaybetmiş, sersem, bu sersemliğin içinde uyuşmuş bir halde bulduk.

Ada bana hiç yabancı değildi, onun her parçasını ayrı ayrı sevmiştim; ve burada bütün dünyadan ayrılmışçasına, sanki hayat âleminden koparak eteklerini beline dolayıp denizlerin bu bucağına çekilivermiş olan şu toprak parçasında ben de, iş saatlerinden kurtulup sinmeğe muvaffak olunca, şehirde kalan varlığımla olanca bağlarımı çözmüş oluyordum.

Burada Ada'nın resmî ve umumi hayatından kaçmak mümkündü; ev öyle bir noktadaydı ki kalabalığın, gürültünün dışında kalıyorduk. Sonra Büyükada benim için ne kadar sevilmiş bir yer idiyse o kadar sevilen dostlarla da doluydu. Bunlar kimlerdi? Da-

ima şetâretiyle, cevval fikrinin her dakika başka bir renkte inkişaf eden türlü şakrak ve şakraklığının arasında her vakit pek ince tecellileriyle Salâh Cimcoz vardı. Dârüşşafaka'dan çıktıktan sonra Saray'da Ceyb-i Hümayun kâtipliğine alınan ve o karışık âlemde ruhunun temizliğine küçük bir leke gölgesi bile isabet etmemiş olan, Karadenizli olduğu için aramızda Laz diye andığımız, Hakkı vardı. Sonraları Evkaf Müzesi Müdürü olan bu Hakkı'yı Abdülhamit sarayı çökünce, yeni sarayın kâtipliklerinden birine almıştım. Beni bu karara sevkeden onun namusuna, iffetine olan itimadımdı; fakat pek keskin zekâsına rağmen telkinata pek ram olan Mahmut Şevket Paşa, ki o zaman Hareket Ordusu kumandanıydı, eski saray adamlarından diye, beni üç beş gün içinde Hakkı'dan istifasını istemeğe mecbur etmişti. Hakkı bununla hiç kaybetmedi, fakat Meşrutiyet sarayı pek değerli bir unsurdan mahrum kalmış oldu. Daha kimler yoktu... Göz Tabibi Esat o zaman pek meraklısı olduğu kotrasıyla oradaydı, Hacı Naşitpaşazade Fahri Paşa da kotrasıyla sık sık görülen dostlardandı. Mimar, musikişinas, edip, ressam olan ve bir noktada istikrar imkânını bulamayan zekâsı her gün bu sıfatların birinden diğerine atlayan Celâl Esat, Büyükada'da bir İzmir ailesine damat olan Selim Sırrı, her vakit bize inşaat işlerinden, piyasa hareketlerinden bahsetmeğe fırsat bulduğu için daima sarakalarımıza uğrayan ve sarakaya uğradıkça bizimle beraber kendisi de gülen Celâl Muhtar... Bu fihrist böyle uzayıp gidebilir. Bütün bu dostlarla ara sıra buluşmak, hele Salâh Cimcoz'un arabasıyla dolaşmak beni öyle oyalayan, uyuşturan şeylerdi ki bunların her birinden kalan hatıralar en tatlı izler açarak uzun senelerden sonra hâlâ ruhumda yaşıyor. Bu araba seyranları esnasında ben susardım; Salâh da yanıbaşımda susmamda inat eden bu adamın vücudundan sanki bîhaber, durup dinlenmek bilmeyen dimağından mutlaka bir şeyler çıkarırdı: Mesela kaside okurdu; bir kaside ki hemen o sırada birbirini tutmaz kelimelerin eklenmesinden teşekkül etmiş, fakat mevzun ve mukaffa, baştan başa saçma, saçma olduğu için pek tuhaf bir sâniha olurdu. Bunu nereden bulur, nereden çıkarırdı? Sanki ezberlenmiş de bir çırpıda irad edilmiş bir kaside... Hiç durmadan bir makaradan çözercesine onun böyle söylenişleri olurdu; yahut yavaş, sağır bir sesle bir şarkı tutturur ve tam meyanında nakarata atlayacağına gene meyan perdesini vererek onu böyle on kere, yirmi kere tekrar

ederdi. Ben şimdi artık nakarata geçecek diye beklerken o gene meyanı tutturunca sinirlenir, baygınlıklar geçirir, fakat gene bunu pek tuhaf bularak kahkahalarla gülerdim.

Bu araba seyranları için Ada'nın en tenha zamanlarını, en ıssız gecelerini intihap ederdik; bizde hep gürültüden, kalabalıktan kaçmak için fıtrî bir meyil vardı. Bazen de kotra seyranları olurdu, Ada açıklarında, Maltepe ve Kartal kıyılarında, bazen Fener'e kadar cevelânlar olurdu ve kotra yaslanıp köpükler içinde suları yararak akıp giderken, bende de benliğimden süzülüp ayrılan, müstakil ve mücerret bir varlıkta yüzen bir duygu olurdu.

Bu dakikada bu Ada hayatını düşünürken bütün yadigâr kalan hatıralarda tevakkuf etmek istiyorum, fakat buna imkân yok. Bence pek kıymeti olan bu intibalar tespit edilirse hükümden düşecek, mahiyetinden asıl lazım olanı kaybedecek korkusundayım. Şu satırı yazarken dostlardan birini daha görüyorum ki onu kaydetmeden geçemeyeceğim:

Bu dost Mabeyin mütercimlerinden Rasim Bey'di. Kendi halinde, kendi âleminde yaşar, herkesten kaçar, yalnızlığının içine gömülüp kendi kendine icat ettiği şeylerle vakit geçirir bir adamdı ki garp lisanlarına vukufundan başka Yunanistan dârülfünunlarından birinde yüksek tahsilini yapmış olduğu için eski Yunancaya tamamıyla mutasarrıftı ve bunun içindir ki Mabeyin'de mütercimdi. Mabeyin'le münasebeti de ancak bundan ibaretti. Bizim evin arkasında ve bizim evle bahçeden muvasalası olan bir küçük evceğizde sakindi. Burada türlü türlü, çeşit çeşit eğlencelerinin arasında başlıca musiki merakı vardı ve bu merak piyano, gitar, mandolin, daha bilinemez nelerle, fakat asıl bir gramofonla temsil olunurdu. Bunlardan hangisini çalardı, belki hepsini, belki hiçbirini... Yalnız bir tanesi vardı ki saatlerce etrafı doldururdu: Gramofon...

Herkesten çekinen, hemen hiçbir yerde görünmeyerek uzletinin içinde kapanan bu adamın bir dostu vardı: Oğlum Vedat...

Vedat o zaman iki ile üç yaşı arasındaydı ve Ada'ya geçer geçmez onu yakalayan boğmaca öksürüğü ile hırpalana hırpalana yaşından daha küçük görünen, koca kafalı, ince boyunlu, sapsarı, kuru ve cılız, "Bunu da mı kaybedeceğiz?" korkusunu veren, bulunduğu yerde yaslanıp kımıldamak istemeyen, yalnız iri kara gözleriyle yaşıyor görünen, oynamaz, söylemez bir çocuktu. İşte Rasim'in her günlük dostu buydu. Hemen her sabah onu çağırır, çocuk bir

koltuğun içine gömülerek uslu uslu otururken o ya çalgılarından birini tıngırdatır, yahut daha ziyade gramofonu işletirdi.

Bu iki ahbap, birbiriyle meşgul olmayarak, fakat biri onun musikisini dinleyerek, öteki bu kendi kendine oturup kımıldamayan çocuğun yalnızlığı havasına verdiği canlılık nefesiyle kendini mesut bularak saatlerce vakit geçirirlerdi. Acaba çocuğun musiki fıtratı burada mı nema buldu?

Rasim'i dostlar arasında hatırlarken onu asıl bu iki üç yaşında çocuğun dostu sıfatıyla yâd etmek doğru olur. Vedat o zaman sade Rasim'in değil bütün dostlarımın dostuydu: Akşamüstü dadısıyla beraber ya rıhtımda yahut Maden Yolu'nda seyran yapardı. Kırmızı bir fesi, mavi bir püskülü, üşümesin diye paltosu, boynunun bir sargısı, rutubetten mahfuz kalsın diye ayaklarında lastikleri, sonra... Gayet müteazzım ve vakur olduğu için, haysiyetiyle mütenasip düşsün diye elinde bir ince bastonu vardı.

Ne zaman benim dostlarımdan bir zümreye tesadüf etse, ya rıhtımda ya Maden Yolu'nun bir kahvesinde, vakarından hiçbir şey kaybetmeyerek, bastonunun sağ elinden sol eline alır ve fazla iltifatı zait bularak, babasının dostlarına bir temenna bahşederek geçip gidermiş. Dostlarımın onu taklit ederek bunu bana bir hikâye edişleri olurdu ki beni hem güldürür, hem de bu mahzun ve durgun çocuktan ne çıkacak diye düşündürürdü.

133
Rus ve Japon cengi — İstanbul'u da yutacak — O zamanın Rusya'sı — Tanılmayan Japonya — Baltık donanması — Geyik alayı — Bir cuma günü — Korkakların metaneti — Hayal âleminde

Bu sıralarda idi ki dünya; daha ziyade Türk dünyası, tabiatıyla ben de beraber, uzun müddet sarsıldık.

Bunlardan birincisi Rus ve Japon savaşıydı, bütün dünyaya ve ondan daha ziyade Türk dünyasına ilgili olan bu savaşı bizler burada, İstanbul'un sakin havası içinde, sanki bizimle hiçbir münasebeti olmayan bir vak'a gibi bellisiz ve sessiz, fakat içimizden kaynayarak, sonunu beklerken sabırlarımız tükenip yüreğimizi kemirerek, adım adım takip ediyorduk. Niçin?...

Şunun için ki o zamanın Çarlık Rusya'sı bugünün inkılâp yapan ve eski tarihiyle bağlarını çözerek büsbütün başka bir ülkü arkasında giden Rusya değildi. O günün Rusya'sı *Impérialisme* siyasetinin müthiş bir ahtapotu idi ki hortumlarını etrafa saldıra saldıra emilecek, sömürecek ne varsa yutmuş, şişe şişe artık doymak bilmeyen açlığının önünde en son büyük lokma olarak İstanbul'u da kavramak için hazırlanmıştı. Bir gün Avrupa siyasetinin tartı durumu değişince bu lokma da onun gövdesine inecekti, bu istikbalin er geç önüne geçilemeyecek bir zarureti idi.

Her şey bu neticeye doğru yürüyordu: Kendi kendinin üstüne çökerken bir taraftan etrafı çözülüp dağılan Türkiye ne zaman bir varlık göstermeğe kalkışsa onun pençesi uzanır, ne zaman bir ufak dirilme kımıldanması gösterse onun parmağının bir "Dur!" işaretiyle eskisinden daha büzülüp çökerdi. Rusya demek, elinde Türkiye'nin ölüm çanı sallanmağa hazır bir korkunç heyula demekti.

Kim beklerdi ve kim düşünebilirdi ki Büyük Harp bütün dünyayı değiştirirken Rusya'yı da büsbütün değiştirecek ve bugünün, ezelden beri düşman yaşayan, biri ötekinin daima tehdit yumruğu altında rahat bir nefes alamayan bu iki ülkeyi birbirinin en yakın dostu yapacaktı.

O zamanın Türkiye'si için gölgesinden titrenen Rusya ile Japonya arasında bir savaş vukua gelirken Türk duygularının ne olduğunu anlamak zor değildir. Bu savaşı bütün dünya ve bütün dünyadan ziyade Türk dünyası günü gününe, saati saatine takip ediyordu; ve her gün, her saat, Japon silahlarının yeni bir zafer haberini getiriyordu. Port-Arthur muvaffakiyetleri, Mukden zaferi, Kuropatkin hezimeti, bunlar hep nihayet Rus devinin Japon cücesine karşı aczini ilân eden, beklenmemiş, umulmamış hadiselerdi. O vakte kadar Japonya hakkında genel bilgiler Uzak Doğu'da geçmişin karanlıklarına kadar garibelerle bürünüp sokulmuş bir kavmin an'anelerinden sıyrılmaya çalışarak Batı'nın fen hareketlerinden örnek almaya çalıştığına dair pek müphem malumattan ibaretti. Onun ne zırhlılar yapan tersaneleri olduğuna, ne de en son silahlarla daima ölmeğe hazır fakat, ölmekten ziyade yenmeğe kâdir bir ordusu bulunduğuna vâkıf değildik. Bir yandan bu cücenin muvaffakiyetlerini öğrenirken bir yandan da onun küçücük vücudunda birikmiş kuvvet sermayesinin mahiyetini anlayarak şaşıyorduk. Hem şaşıyorduk hem imrenerek kıskanıyorduk.

Bu savaşın son safhasını bir büyük deniz cengi teşkil edecekti. Rusya artık Uzak Doğu'da mevcut kuvvetleriyle mukabele edemeyeceğine karar verince en son tedbir olarak Baltık donanmasını şark sularına kadar göndererek son bir zar atmak zaruretinde bulundu. Herkes anlıyordu ki bu ancak yeisin verdiği bir karardır. Baltık donanması eskimiş, durduğu yerde pıhtılaşmış, çürük çarık, içlerinde işe yarayabilecek pek nadir parçalarla, bir küme idi ki türlü güçlüklerle uzun denizleri aşarak, şimal denizinden başlayıp Umman'ı aştıktan, Afrika cenubunu geçtikten sonra doğunun azgın deryalarına göğüs gere gere, kömürünü, yiyeceğini şurada burada araya araya nihayet yorgun argın, hâlâ yaşayabildiğine hayran, Japonların genç, dinç, muhakkak bir zaferin peşin sevinciyle pırıl pırıl parıldayan donanmasının karşısına çıkacaktı. Herkes bunu bir delilik diye görüyordu, bir delilik ki ancak bir çarın nahvet dimağından çıkabilirdi. Bu, salına salına giden, başında birer ağaç gibi taşıdığı boynuzlarıyla yoluna ağır ağır devam eden bir geyik kümesine benzerdi ki nihayet onun geçmesini bekleyen kudurmuş bir kurt pususuna düşmeye mahkûmdu. Bu pusuda ne cereyan edecekti? Bu geyiklerle o kurtların çarpışmasından ne doğacaktı?

Doğan netice hiç beklenmeyen, hiç hatıra getirilemeyen bir harika oldu. Kurtlar pusuyu öyle bir yerde kurmuşlardı ki Rus donanması hemen büsbütün mahvoldu; yarım saat içinde koskoca bir donanma sanki İsrafil sûrunun bir nefesiyle ortadan silindi. Çuşima Rus kuvvetinin bir makberi oldu.

Bir harika kabilinden olan bu zafer savaşın sonunu teşkil ediyordu. Onun haberi İstanbul'a bir gün öğleden sonra geldi; İstanbul bunun uzun yıllar için Türkiye'ye yeni bir yaşamak devresi açtığını bilmekle beraber sevincini haykıramadı. Öyle bir Rus korkusu içinde sürüklenip gitmeye alışmıştı ki bunu göstermeye kuvvet bulamıyordu. Zaten nasıl sevinebilirdi ki, onu korkutan, korkusunun içinde sindiren yalnız Rus tehlikesi değildi. Asıl memleketin idbârı, onu muhakkak bir ölüme sevkeden marazların yalnız bir adamın şahsında toplanmış hayali vardı ki her türlü sevinci durdurmağa yetişirdi. Bir gün bu sahada da bir ümit belirdi. O gün bir cuma idi. Büyükada'da Salâh ve ben, bir iki dost daha, Maden Yolu'nda mutaden iliştiğimiz bir kahvenin setinde oturuyorduk. Hiçbir şeyden şüphe etmiyorduk. İstanbul'da öyle mühim bir vak'a olmuştu ki birden ufkun bir köşesini yırtmış ve gözlerin önüne

"Acaba?.." diyen bir ümit açmıştı. Bu vak'ayı uzaktan sallana sallana yürüyerek gelen Hakkı'dan öğrendik. O yanımıza gelince gördük ki benzi kül gibidir, dudakları titremektedir. Anladık ki mutattan başka bir haber var. Çökercesine iskemleye oturdu ve kesik kesik anlattı. Cuma selâmlığında bulunduğu için bütün tafsilâtı biliyordu.

Yıldız bombası...

Bu hadisenin öyle korkunç bir levhasını yaptı ki bunu toz duman içinde gökten yağan kol ve bacak parçalarıyla, at lâşeleriyle, müthiş bir kargaşalık içinde birbirine giren insan kümeleriyle, sonra Abdülhamit'in binek taşında, sanki hiçbir şey olmamışçasına, gayet sakin, gayet kendisine malik, arabasına binip Saray'ına gidişini, sanki orada bulunmuş ve her şeyi görmüş gibi hâlâ zihnimde yaşıyor buluyorum.

Bu korkak adamın o soğukkanlılığına hiç şaşmamıştım. Bütün korkaklar gibi vukuu muhtemel tehlikelerden titreyen bu adamın, gene korkakların çoğunda görülen ruhî bir hâletle tehlikeden kurtulmuş olmak emniyetini hasıl edince en metin adamlara gıpta verecek kadar itidal göstermiş olması pek kolaylıkla anlaşılabilirdi.

Hakkı'dan hikâyeyi dinlerken, ilk önce hep bir şaşkınlık geçirdik. Sonra yavaş yavaş faraziyelere yol verildi. Bu bomba sanki beyinlerde de bir tarraka yapmıştı ve yeis sislerini sıyırarak altında "Demek bu memleketi kurtarmaya çalışan eller var ve bir gün o ellerden bir necat eseri çıkabilmek ihtimali karşısında bulunulabilir" fikrini doğurmuştu.

Artık söz bu çığıra sapınca hayal alanında delice bir cevelân başladı. Hep gençtik ve genç olduğumuz için bütün kahırların, dertlerin altında ümitlerle doluyduk. Onlar uyanıp harekete gelmek için en küçük bir bahaneden istifade ederdi.

Acaba o eller kimlerindi? Bittabi o gün, o saatte bu bombanın esrarına herkesle beraber bizlerin de vukufu mümkün değildi. Onun için ümitlerin büyümesine en müsait olan ihtimallerde tevakkuf ettik. En ziyade galip olan faraziye bunun merkezi Paris'te olan hürriyet mücahitleri tarafından tertip edilmiş olmasıydı. Ve bir kere bunu en muvafık tefsir olarak kabul ettikten sonra artık muhtemel olan netayice istediğimiz gibi şekiller verdik; hatta bir kere soğukkanlılık devresini aşınca Abdülhamit'in yeniden korkuya düşeceğine ve bu korkunun büyüye büyüye en sonunda kendisini saltanatı terketmeye kadar götüreceğine zâhip olan bile bulundu.

Gariptir ki bu Yıldız bombasının sadece bir anarşist teşebbüsünden ibaret olduğu ve bunda Türk mücahitlerinin hiçbir eseri bulunmadığı tahakkuk ettikten sonra bile bende uyanmış olan ümit sönmedi. Ve bu ümit yavaş yavaş inkişafa başlayan hâdisatla büyüye büyüye Meşrutiyet'in ilânına kadar kuvvet bulmakta devam etti.

134
Şaşılacak bir iş — Eşmeğe gelmez — Piyanola — Kışın lehine — Biz bize — Susan bir yoldaş — Bir uyuklayanla bir hesap yapan — Tonton — Bir yaman yolculuk — Kavas ağlıyor — Bir nevi böbürlenmek

İdare'ye ait işler için İç Anadolu'da bir seyahatten dönmüştüm. (Burada işaret edeyim ki genç yaşımdan başlayarak son yıllara kadar memleketin içinde dışında birçok seyahatlerim ve bunlarda birçok müşahede ve intibalarım oldu. Bu yazılar arasında onlardan bahsetmeğe çerçevenin müsaadesi yok, onun içindir ki onları vâki olmamışçasına meskût geçeceğim. Yalnız şu kadar söylemek isterim ki memleketin içindeki gezintilerden daima derin acılarla, dışındaki dolaşmalardan da ıztırap veren kıskançlıklarla döndüm.)

Bahsettiğim seyahatten Büyükada'ya dönüşte beni hayretlere düşüren bir vak'a karşısında bulundum: Mehmet Rauf, kim bilir nasıl sebeplerle, Tevfik Fikret'in Hisar yalısından ayrılmış, refikasıyla ve kızı Nihal'le Büyükada'da bizim eve yakın bir yerde küçük bir eve taşınmıştı. Onun öyle saklanmış işleri olurdu ki bunları eşelemek en basit zarafet kaidelerine mugayir olurdu. Vak'ayı hayretle fakat sebep araştırmaya sevkedecek merakı susturan bir itina ile karşıladım. Hususuyla bunda sevinecek bir cihet de vardı. Ben kışı Ada'da geçireceğim için oraya temelli yerleşmek niyetiyle gelmiş olan Rauf bana pek iyi bir arkadaşa malik olmak fırsatını veriyordu.

Bir fırsat daha vermiş oluyordu, musiki iptilamı doyuracak bir şeyi de beraber getirmişti: piyanola...

Onu kendi evine değil, bizim eve yerleştirmişti. Niçin? Bunu da araştırmak doğru olmazdı. Ortada bir sebep vardı: Piyanosunu satmıştı, piyanola da tek başına susmaya mahkûm bir cihazdı. Bu sebeple kanaat ederek kendime uzun musiki ziyafetleri vermeye başladım. Rauf'un o zaman zengin, fakat seviyesi pek yüksek eserle-

re çıkmayan, bir *rouleau* (piyanolaya mahsus nota) mecmuası vardı ki kendisine epeyce büyük bir para fedakârlığına mal olmuştu. Bu mecmuada Strauss'un valslerinden, Leybach'ın muhtelif operalar için yapılmış fantezilerinden başlayarak Rauf'un adeta aşkla sevdiği Chopin'e kadar birçok şeyler vardı. Onun zevki henüz *classique* üstatlara kadar yükselmemişti. Fakat bu kadarı da Ada'nın hususuyla kış yalnızlıkları arasında, boş saatlerini dolduracak mühim bir sermaye idi. Zaten Ada'da bir musiki kasırgasının içindeydim. Rasim'in gramofonundan, Ada'nın her köşesinde, her kahvesinde çığırtkanlık yapan ve o zaman pek rağbette olan lâternalardan, kızımın saatlerce süren piyanosundan mürekkep öyle karmakarışık bir halita içinde idim ki bütün bunlara nisbetle piyanolanın zengin *rouleau* mecmuası elbette pek yüksek kalıyordu.

Büyükada'nın yaz meftunlarını kızdırmak tehlikesini göze alarak diyeceğim ki bende orada ikametimin intibaları kıyas kabul etmeyecek kadar yazın değil kışın lehindedir. Galiba fıtratımın yalnızlığa, tenhalığa daha meyyal olan inhimaki bana hep yazın bitmesini, kalabalığın çekilip gitmesini bekletirdi. Biz bize kalınca müz'iç bir misafir istilâsından kurtulmuş bir ev sahibi hazzı ile geniş bir nefes alırdım.

Biz bize derken kalan kış dostlarını zihnimde sayıyorum: Bunlar pek azdı, pek az olmakla beraber zaten yaz dostları da onlardan ibaretti. Bir aralık Burgaz'da kışları da geçirmek üzere Hüseyin Cahit oraya yerleşince sabah ve akşam yolculuklarında bana pek iyi bir yoldaş peyda oldu. Konuşur muyduk? O zaten pek konuşmaktan zevk almazdı, ben de konuşmaktan nefret etmemekle beraber susmağı tercih ederdim; onun elinde her vakit bir kitap bulunurdu; daha ziyade her çeşitten eser okuyan, hususuyla en çetin mevzulara girişmekten yılmayan bu yorulmaz, üşenmez adam "Bibliothèque de Philosophie Scientifique" neşriyatının kırmızı ciltlerini taşırdı. Ben zaten o sıralarda yazı yazmak şöyle dursun, İdare'de boş saatlerimde *La Grande Encyclopédie*'yi karıştırmaktan başka bir şeyler okuyamıyordum. Sabahları o okurken ve bazen da bütçesinin Vefa İdadisi'ndeki vazifesinin geliriyle dolamayan boşluklarını şuraya buraya yazı yetiştirerek doldurmaya mecbur olduğu için müsveddelerini gözden geçirirken, ben karşımda uyuklayan Doktor Ormanyan'a, yahut Kadıköyü'nde yaptırmaya başladığı kiralık evlerin tuğla ve kireç masraflarını inceleyen Celâl Muhtar'a bakarak düşünürdüm.

Vaktinde işimizin başında bulunabilmek için biz Ada'nın ilk seferi yapan vapuruna yetişmeliydik. Oh! O vapurlar... Kim bilir geceleri nasıl misafirlere yatak odası vazifesini gören kamaraya sığınırdık. Orada o geceden kalma kokuya bu köhne geminin mahiyeti meçhul, küf müdür nedir belli olmayan bir ağır havası da ilave olunarak ciğerlere hayat vermekten ziyade mideye bulantı veren bir teneffüse mahkûmduk. Ve hemen her gün karanlıkta binilen bu vapurun sığınılabilecek yerlerinde birer küçük lâmba vardı ki kirli şişesinin arasından ziya vermekten ziyade etrafa inatla yayılan bir is çıkarırdı.

O zaman, beni bunaltan bir şeyle o kokudan, bu isten kurtulmak için dışarıya fırlar, kar tipilerine, rüzgâr sağanaklarına göğüs vererek ciğerlerimi tazeleyecek bir hava arardım.

Böyle ne fırtınalar içinde sabah akşam iki saatten az sürmeyen bu yolculuğu yaptım. Hele Tonton denen bir köhne vapur hatırlıyorum ki bununla her sefer yapılırken canından bezmiş bir meyusun feragati lazımdı. Bir de Şahin dedikleri, galiba Tuna'da nehir seferleri için yapılmış olduğundan altı dümdüz bir gemi vardı ki ilk sabah seferlerini mutaden o yapardı.

Bu gemiye ait birçok hatıralar arasında bir tanesini hiç unutmayacağım. Ben işime saatinde yetişebilmek için mutlaka ilk vapurla inmeliydim. Onun için yarım kalan uykumdan uyanarak, sıcak yatağımı terkederek, herkes uykuda iken giyinir, bir kahve içmeye bile vakit bulamadan fırlar, yokuş aşağı koşarak iskeleye giderdim.

Bir sabah müthiş bir tipi fırtınası arasında gene böyle koştum, arkamdan sanki beni teşvik etmek isteyerek sabah ezanını okuyan müezzinin soğuktan titreyen sesi vardı, iskelede dostlardan yalnız Celâl Muhtar bekliyordu. Onun da benim gibi mutlaka inmek için sebepleri olacaktı. Bir de sırmalı cepkeniyle, belinde tabancalarla dolu yaldızlı silahlığı ile, başında Karadağ kalpağı ile bir kavas... Sefaretlerden yahut bankalardan birinin kavası. Izbandut gibi bir herif ki heybetine bakan fırtınanın ondan korkması lazım geleceğine hüküm verirdi.

Geminin süvarisi, zayıf ve korkak bir Rum, ellerini ovuşturuyor, Şahin'le (zavallı Şahin! Adının istihzası altında sanki utanır gibiydi!) bu fırtınada yola çıkamayacağını söylüyordu. Biz ısrar ettik, o inat etti. Nihayet onun inadını yenmek için içimizden biri,

galiba ben, "Öyle ise bir kâğıt imza ediniz ve bunda geminin böyle yolculuğa tahammülü olmadığını söyleyiniz" dedim. Süvari idareye karşı bunu söylemek belki işinden çıkarılmağa sebep olur korkusu ile nihayet: "Fakat, dedi; size haber vereyim ki hem kendinizin hem bizim canımızı tehlikeye koyacaksınız..."

Hakkı varmış! Ömrümde böyle bir tipi fırtınası görmemiştim, belki de onun için bu cesareti gösterdim. Göz gözü görmüyor, geminin bir tarafından öbür tarafı seçilmiyordu. Ufkî ve müthiş bir süratle esen rüzgâr, geminin etrafında çılgın bir kardan duvar örüyordu. Ben güvertede idim, güvertenin kanepeleri devriliyor, bunlara tutunmak bile mümkün olmuyordu. Bir aralık aşağıda bir uluma duydum. O mühib Karadağlı kavas bağıra bağıra ağlıyordu. Birçok çabaladıktan sonra gemi nasılsa Heybeli iskelesine dokunabildi, ancak şöyle bir sıyırmak suretiyle... Kavas kendisini bir hamlede iskeleye attı. Ve yere kapanarak istavroz çıkara çıkara, canını kurtaran Meryem Ana'ya şükranlarını gönderiyordu. Gemi hemen ayrıldı ve bocalaya bocalaya, yuvarlana yuvarlana kendisini, dalgalara, tipilere teslim etti.

Bu ne kadar sürdü, bilmiyorum. Fakat nerede bulunulduğuna akıl erdirmek mümkün olunca fark ettik ki Yeşilköy açıklarındayız.

Ben korktum mu? Sahte bir kahramanlık iddiasında olmaksızın korkmadığımı söyleyeceğim. Bende asıl galip olan duygu böyle bir muhatarayı göze almış olmaktan doğan bir nevi kendi kendime böbürlenmekti.

135

Ada'dan iftirak — Yeşilköy — Sade fakat geniş — Bahçe yetiştirmek zorluğu — Bir küşad töreni — Mükellef bir ziyafet — Bir kotra seferi — Bir kar fırtınasında — Bülend'in zuhuru — Vedat'ın bir hikâyesi — Taşınıyoruz — Yeni bir âlem

Büyükada'nın yazına, kışına, yazından ziyade kışına, ılık gecelerde yokuşlarını tırmanarak, setlerinde dinlenerek, hele Dil Kahvesi'nde ilişip bir köşeden uzaktan çift çift gölgeler belirsizliğiyle yarı karanlık içinde lâternanın hırıltılı ve çıngıraklı sesiyle oynayanlara bakarak geçen saatlere, İstanbul'u ıslak bir kış havası kaplayıp bunaltırken burada kuru denebilecek ve sanki güneşi büsbütün kay-

betmemiş sanılan günlerinde uzun uzun gezintilere, aşka benzeyen bir tutkunlukla bağlıydım; fakat heyhat! Daha ziyade bir tutkunlukla hayatın zalim ihtiyaçlarına bağlıydım. Ada'nın bana verdiği âsûde saatlere karşı ötede daima itiraz sesleriyle haykıran iş saatleri vardı; uykudan, istirahatten ne kadar feda edilirse edilsin Ada ile şehre ayrılan saatler çarpışıyor, mümkün değil sürtünmeden, biri ötekini kemirmeden uyuşamıyordu. Kış denemeleri gösterdi ki buraya hayatımı büsbütün bağlamak imkânını bulamayacağım. Bir aralık orada pek güzel bir noktada pek hoş bir ev alıp bir daha kımıldanmamak üzere yerleşmek düşüncesinde iken, adeta derin bir acı duyarak, terketmek lazım geldi.

Şehre inmek hiç hatıra gelmeyen bir şeydi. Ona ne maneviyetim, ne de çocuklarımın sıhhati müsait değildi. O halde? Ada'yı feda ederken onun az çok farkla yerini tutacak bir yer bulmalıydı. O zamanın adı ile San Stefano, yahut Ayastefanos, bugünün Yeşilköy'ü bu vazifeyi görecekti. Orada Ahmet İhsan'ın teşvikiyle refikama aldırılmış bir de arsa vardı. Bir gün Ahmet İhsan'ın yaptırdığı güzel evini gördükten sonra orada bir yer tedarikine hemen karar vermiştik. O tarihlerde onun evi köyün yeni meydana çıkmaya başlayan parçasında ön safı teşkil ediyordu. Daha sonra geniş bir kır başlıyordu. Fakat anlaşılıyordu ki buraları yavaş yavaş dolacak ve bize tavsiye olunan arsa ile köyün birleşmesi pek gecikmeyecek. Nitekim Büyük Harb'e kadar da öyle oldu.

İşte elde böyle bir arsa bulununca artık köy intihabında tereddüt etmek için bir sebep kalmıyordu, hemen karar verdim ve bir kere karar verince Ada'dan ayrılmak acısını bu evin, evden ziyade bahçesinin hülyalarına geniş bir saha bırakmak suretiyle uyuşturdum. Ev o zaman pek rağbette olan cicili bicili, türlü akıntılarla karmakarışık çatılı kuleli, şehnişinlerle girintili çıkıntılı, süslü püslü bir köşk değil, adeta, dümdüz, fakat bol güneşli, geniş odalı, bir çocuk tarafından çizilmişçesine sade, sanki bir zahire ambarı kabilinden olacaktı. Zihnimde asıl bahçeyi süslüyordum. Mevcudiyetini uzaktan bildiğim Berlin'de Späth Ağaç Mektebi'nin kataloğunu getirterek, orasını hayalimde donatmağa başladım.

Artık hülya da bu kadar ilerleyince işe başlamamak için bir sebep kalmıyordu. Ada'da son geçen yaz başlangıcında yapıya başlandı.

Ev nasıl düşünüldüyse öyle oldu. Fakat bahçe? Dümdüz olmakla beraber o zamana kadar bir kazma darbesi yememiş olan bu bir-

kaç dönüm toprağa dökülen para ve emek, yıllarca süren uğraşma bana gösterdi ki ancak bir mendil kadar büyük olan bir arsa için böyle zorluklar çekilirse koca bir ülkeyi imar edebilmek kolay bir iş sanılmamalıdır.

Kış sonlarına doğru idi. Artık ev geçilebilecek bir raddeye gelmişti. Bir gün Ada dostlarından birkaçı burada bir küşad töreni yapmak istediler. Bir güzel havada dört kişi Büyükada'dan oraya gittik: Cahit, Salâh, Celâl Esat ve ben. Galiba onlar evi pek beğenmediler. Hele Celâl Esat'ın gözleri içinde beni ayıplayan bir şeyler seziyordum. Fakat o kadar acıkmıştık ki güzel sanatlar namına söylenebilecek sözlerden ziyade yenecek şeyleri düşünmekte acele ettik. Boş bir sandığı tersine çevirdik, üstüne gazete yaydık, beraber getirilmiş kutu balıklarını, peyniri, köfteyi, lop yumurtayı bunun üzerine koyduk ve yapılan uzun yolculukla açılmış, adeta kudurmuş bir iştiha ile bunların üzerine atıldık ve böylece hayatımın en güzel açılma töreni yapılmış oldu ve bir kere açlığın sesi susturulunca hepimizde her şeyi iyi gören bir duygu başlayarak benimle beraber dostlar da evi, evle beraber köyü de, köyle beraber hayatı da beğendiler.

O gün kotrası ile bizi Ada'ya kadar götürmek isteyen Ahmet İhsan'ın teklifini büyük bir sevinçle karşıladık. Güneş adeta sıcaktı; gün pek güzeldi; hafif bir rüzgâra rağmen deniz, yolculuğun pek iyi geçeceğini temin ediyordu.

Hakikaten pek güzel bir kotra seferi yaptık. Bu fikirde olmayan yalnız Cahit'ti. O yaz, kış Burgaz'la şehir arasında gidip gelirken denizin her cilvesine az çok alışıktı; fakat kotrada denize bu derece yakın olmaya, suyun çırpıntılarını kulaklarının dibinde duymaya, yelkenler şişip şişip bizi sulara değecek kadar yaslandırdıkça hemen hemen batmak duygusu ile kıvranmaya tahammül edemiyordu. Biz pek eğlenmekle beraber onun müthiş bir azap içinde oluşuna üzülüyorduk. Nihayet uzun bir yolculuktan sonra Burgaz'ın arkasını bulduk ve onu sevgili adasına çıkarabildik.

Kışın sonlarına doğruydu: Ekseriyet üzere kış sonlarına mahsus olan İstanbul'un korkunç bir kar fırtınası ortalığı kasıp kavuruyordu. Dünyaya gelmek için böyle bir günü seçen ve gelmekte de pek acele gösteren bir çocuk bekliyorduk; onu beklerken onun dünyaya gelmesine yardım edecek ebeyi de bekliyorduk. Bu havada vapur yola çıkmış mıydı? Çıkmışsa selâmetle ebeyi bize kadar getirebilecek miydi?

Hep evin pencerelerinde uzaktan görünebilecek vapurun dumanını, işitilecek düdüğünün sesini bekliyorduk. Nihayet onun iskeleye uğruyor gibi bir salıntısını, aynı zamanda sıyrılıp uzaklanarak Kartal'a doğru yollandığını gördük. Demek ebe de, eğer içinde ise Kartal'a kadar gidiyordu.

O halde?

Hep birbirimizin yüzüne bakarak yapılacak şeyi düşünürken birdenbire ebeyi karlara gömülmüş bir kıyafetle karşımızda bulduk. Vapurun burnu iskeleye dokunur dokunmaz kadın kendisini fırlatıp atmış ve iskeleye çıkabilen tek yolcu o olmuş. Artık onun evde olduğunu duyunca daha ziyade beklemeye lüzum görmeyen ve kadına karlı elbisesinden soyunmak vaktini bile bırakmak istemeyen Bülend hemen bir sevinç yaygarası ile dünyaya çıktı. Tostoparlak, yusyuvarlak bir oğlan...

Burada Vedat'ın bir tuhaflığını hatırlıyorum. Bülend doğunca o üç yaşında idi. Fakat o yaşta kadı kadı ve gayet fasih konuşurdu. Hatta Türkçeden başka, dadısı Yunan adalarından olduğu için, Rumcayı da öyle söylerdi.

O zamana kadar geceleri, annesinin yanında geçirirken o akşam bir türlü orada kalmak istemeyerek: "Anneciğim, dedi. Artık kardeşim geldi; ben sizi rahatsız etmeyeyim; babamla beraber öteki odada yatacağım..."

Hiç unutmak mümkün olmayan bu sözünü pek ciddi, pek vakur edasıyla söylerken onu tamamıyla görüyorum; ve gariptir, kardeşine karşı ta o doğar doğmaz başlayan bu feragati, yavaş yavaş bir sahabet şeklini alarak, mektepte ve hayatta, daima devam etmiştir.

Mart sonunda sıcak ve güzel bir gündü. Tantavizadeler, Büyükada'daki un değirmenine ait küçük vapuru emrimize bıraktılar. Bunun arkasına bağlanan bir mavnaya bütün eşyayı koyduk. Biz de, bütün aile, bu müstesna sıcak günün güneşine sırtımızı vererek Büyükada'dan doğruca köyümüze, yeni evimize geldik. O günden bugüne kadar uzun yıllar içinde türlü vak'alar arasında hiçbir gün olmadı ki buraya gelmiş olmaktan dolayı kendi kendimi tebrik etmeyeyim ve ne zaman hayatın icapları beni köyümden ve evimden ayırsa hep onları düşünür, hep onları ararım.

Büyükada'yı terketmiş olmak acısını bana ancak Yeşilköy unutturabilirdi ve orada kalan dostların uzaklığına da ancak burada bulunanlarla katlanılabilirdi. Başta refikamın dayısı olan pek sevdiğim

ve pek sevilmeye layık müstesna şahsiyetine daima hayran olduğum Köse Raif Paşa ile Gelenbevî Sait, Hakkı Halit, Doktor Nurettin kabilinden öteden beri tanılıp sevilmiş dostlar vardı; bunlarla bu tenha köyde tamamıyla mizacıma uygun, sakin ve temiz bir hayat yaşamak, hususuyla çocukluk hayatımın en alışılmış eğlencesi olan bahçe ile uğraşmak imkânını bulacaktım.

Öyle de oldu.

Ancak...

Beni oradan oraya sevkeden talih rüzgârı bu tarihten sonra memleketi de türlü vak'aların arasında oradan oraya sürüklemeye başlıyordu.

Bu vak'aların o tarihten sonra birincisini teşkil eden Meşrutiyet oldu. Onu ihzar eden emareler Yeşilköy'de ilk geçen yıllarda belirmeye başladı.

136
Nasıl olacak? — Beklenen meçhul vak'a — İllet kaynağı — Karışık yumak — Bir bilmece — Rumeli'den doğacak — Çürük kazan — Selanik ve Manastır — Buzdan ada — Sonra ne yapmalı? — Vukuatın cevabı

Bir şeyler olacak, fakat ne olacak ve nasıl olacak? Bütün muamma bu sualin cevabını verebilmekle hallolunacaktı. Herkeste bir kanaat vardı ki havanın içinde bir fevkalâde vak'anın zuhura geleceğini haber veren bir koku vardır. Gözlerini yaprakların arasından gökyüzüne dikerek mütekarrib fırtınayı; bilinemez nasıl sezip büzüldükçe büzülen ve oldukları yerde sinen kuşlar gibi zihinlerde de o meçhul vak'anın zuhur edeceğine delâlet eden görülemez fakat hissedilir, tahlil edilemez fakat şuurun haricinde bir vukufla duyulur emarelerle hükmedilmeğe başlanmıştı ki memlekette mûtattan başka bir vak'a görülecektir. Bu duygu adeta bir kanaat kuvvetindeydi, başka bir kanaat daha vardı: Bu vak'a ne olursa olsun, mahiyeti ve şekli ne neviden bulunursa bulunsun, nihayet neticesi Abdülhamit'in başının üzerinde patlak verecekti. Zaten memlekette ne kadar müzmin maraz varsa, umumi teşkilâtında, hususi teferruatında, yapısında, kuruluşunda, yürüyüşünde, uçuruma doğru giden, aksaya aksaya yuvarlanışında ne kadar sebep toplanmışsa bunların

hepsi o adamın şahsında birikmişti. O bir nevi illet kaynağı diye biliniyordu ki etrafına dalga dalga, türlü türlü hastalıkların zehirle dolu havasını savuruyordu. Böyle düşünmekte, memleketin dışında ve içinde, iman eden bir fikir vardı. Memleket, hiç şüphe yok, düğüm düğüm üzerine örülmüş bir iplik yumağı halindeydi, bütün düğümleri çözülecek meselelerden teşekkül eden bir yumak ki ele alınınca işe neresinden başlamak lazım geleceğinde, bu birbirine dolaşmış ipliklerin ucunu nereden kurtarmak mümkün olacağında muhayyilenin olanca faraziyeleri iflâs ederdi. Ve nihayet bir hal çaresi bulunamayınca bütün diğer düğümlerin bağlı olduğu bir düğümün, tek bir esas düğümün mevcut olduğuna ve bunun da ancak ve ancak Abdülhamit'ten ibaret bulunduğuna mâil olan bir zehap vardı. Bir kere bu düğüm parmakların arasında bulununca artık yumağın sırrı keşfedilmiş olacak ve bütün öteki düğümler kendiliklerinden gevşeyip çözülerek iplik ilişiksiz, engelsiz sarılıp dolanabilecekti. Hani ya birtakım bilmeceler olur ki gayet dolaşık, çapraşık, birbirinin arasına dolanıp sanılarak içinden çıkılamayacak girift bir şekildedir ve mesele bu karmakarışık şeyin dolambaçlarından geçip bir ucundan çıkmak için neresinden girmek lazım geleceğini keşfetmektir. İşte memleket dış siyasetinde olduğu gibi iç vaziyetinde de böyle karmakarışık yolların arasından geçilmeğe muhtaçtı ve bu yollar bütün dikenliklerle, çalılıklarla, kayalıklarla, nereye ayak basılabileceği kestirilemeyecek bir haldeydi; hususuyla yolun neresinden başlanacağını bulmak ve bu bilmecenin esrar anahtarını elde etmek lazımdı. Fikirler bunu bulmaktan âciz kalınca merakı tatmin etmek için yolun başlangıcına Abdülhamit'in simasını koyuyor ve ondan sonra artık hayal, dolambaçların arasından serbest adımlarla koşa koşa yürüyordu. Sanki önünde ayaklara dolaşacak bir çöp bile kalmamış olacaktı.

Eskilerin dedikleri gibi: Zehî hayâl-i muhâl...

Yeşilköy'de dar bir dost dairesinde konuşmalar bu sahaya dökülünce biz de bu hayale kapılırdık, hatta görgüsü, bilgisi bizlerden çok daha keskin ve derin olan Köse Raif Paşa bile bu hayale asılıp kalmaktan hâlî değildi.

O, yalnız bir kehanette bulundu ve bunda aldanmadı. O tarihte oldukça yaşlanmıştı ve Rüsumat Emini sıfatıyla her gün köye inip çıkmaktan yoruluyordu. Bununla beraber görüşmek ve dertleşmek ihtiyacıyla haftada bir iki gece ya o bize gelir, yahut bizi kendi köş-

küne davet ederdi; ve şuradan buradan bahsederken, sözler birbirini depretip uyandırarak, nihayet ahvâle dair bir zemine dökülürdü. O da bizimle beraber karar vermişti ki bir vak'a olacak ve pek yakında olacak, bunu için için yanan ve henüz dumanı, alevi görünmeyen bir yangının sanki kokusu burnumuza haber veriyordu. Vak'a ne neviden olacaktı ve o nasıl zuhur ederse etsin Abdülhamit'in şahsına mı yoksa memleketin mevcudiyetine mi taallûk edecekti, bu da belli değildi. Raif Paşa: "Bunu Avrupadakilerden beklemeyin, derdi; hele buradakilerden asla. Burada bir serçe parmak kımıldansa Yıldız'ın süngülerini karşısında bulur. Avrupadakilere gelince: Onlar emellerinin önüne Avrupalıların zırhlılarını bile taksalar da beraber gelseler gene büyük bir iş görebileceklerine inanamam. Olsa olsa Türkiye meselesinin hallinde âciz kaldıkça yegâne deva diye tutturdukları ıslahat nakaratına top gürültülerini terdif edecekleri tehdidinden başka yapacak bir iş bulamazlar sanırım. Islahat!.. Islahat!.. Bunu ne vakitten beri dinleriz."

Ve bir kere ıslahat kelimesini bulunca Rumeli vilayetleri ıslahatını düşünürdü. O tarihte düvel-i muazzama dedikleri devletlerin ısrarı üzerine Avrupalılardan müteşekkil bir ıslahat heyeti güya Rumeli vilayetlerini artık sızıltıya meydan vermeyecek bir şekle koymak için Selanik'te toplanmış ve bunlarla devletin münasebetini idare etmek, daha doğrusu idare-i maslahat eylemek vazifesiyle Hüseyin Hilmi Paşa da oraya gönderilmişti. Islahat adı altında umulan şeyler yapılıyor muydu? Ortada yalnız Bâbıâli'yi ve Yıldız'ı bir muhabere tufanına garkeden Hüseyin Hilmi Paşa'nın yazıları vardı. Islahat varsa bile bununla Rumeli'yi daima bir barut fıçısına benzeten, her dakika tutuşmağa hazır meseleler halledilmiş, bir daha uyanmamak üzere örtbas edilmiş olacak mıydı?

Raif Paşa vak'anın zuhurunu Rumeli'den beklemek lazım geleceğine karar veriyordu. Bunu keşfetmekte aldanmayan kehaneti nev'ini, şümulünü, neticesini tayin edecek kadar kehanette ileri gidemiyordu; orada durarak kulakları ve gözleri sanki gelecek sese, esecek nefese mevkuf imişçesine beklerdi.

Memleket bütün heyetiyle öyle çürük bir kazana benziyordu ki kaynaya kaynaya artık içinde sıkışan müzdahim buhar, mukavemeti en az bir noktayı patlatarak fışkıracaktı. Hayalin çekici bu kazanın ötesine berisine vurarak gelen sesten en çürük noktayı bulmaya ve mukavemeti en az çürüğün nereden patlak vereceğini anlamaya

çalışıyordu. Her noktası çürümüş, neresine vurulsa oradan patlayacağını zannettiren bu kazanın karnında uyuyan tehlikeyi ancak tesadüf meydana çıkaracaktı. Tesadüf o ihtiyar idare adamının kehanetine hak vermek mukaddermiş. Gün geçtikçe anlaşıldı ki Selanik'te bir fevkalâde vak'a çıkmak üzeredir.

Bir zaman oldu ki oradan gelen haberler az çok sarahat kesbetmeye başladı. Sadâret Mektubî Kalemi'nde bir masa başkâtipliğinde bulunan Medhi, refikamın kardeşi, haftada bir iki geceyi Yeşilköy'de geçirmek üzere gelir ve bize Selanik'le cereyan eden muhaberenin en taze havadisini getirirdi; bir yandan da o tarihte Bakırköyü'nde ikamet eden –Meşrutiyet'ten sonra polis müdürlüğünü yapmış olan– Bedri ara sıra köye kadar gelerek, kim bilir nasıl vasıtalarla vukufu dairesine giren malumatı bize tebliğ ederdi. Bütün bu muhtelif mecralardan gelen haberlerle Selanik ve Manastır vukuatından en önce haber alanlar sırasında bizler de vardık. Bu havadis bizi gelip buldukça gençlerden belki daha ziyade ihtiyar paşa ümitlenir, göğsünü şişiren bir sevinçle gözleri parıldardı.

Mithat Paşa yetiştirmelerinden biri olan ve gençliğinden beri hürriyet aşkına merbut kalan bu ihtiyar vezir istibdat idaresine ve onun mesâvisine karşı sönmek bilmeyen bir adavet taşırdı.

Burada tarih yapmak fikrinde değilim. Rumeli vukuatını herkes bilir, bilmeyenlere bunu anlatacak mufassal eserler de var. Burada hatıraların arasından seri bir geçit yapmakla kalacağım.

Yalnız işaret edilmek lazımdır ki zuhur edecek vak'ayı bir büyük sevinçle beklemekle beraber, düşündükçe, bu sevincin yanında bir korkunun uyumakta olduğuna da dikkat etmemek mümkün değildi. Bu korku neydi?

Memleket o zamana ait haliyle bir gölün ortasında mütekâsif buzdan bir adaya benzetilebilirdi, bir ada ki bütün kenarlar gevşeyip çözülmeye, kopup dağılmaya müheyya olduğu gibi içinde de, her tarafında çöküp delinmeğe hazır çukurlar vardı. Suların ufak bir çalkantısı ile kenar dağılıp kopabilir ve içinden de her tarafında yer yer çukurlar açılabilirdi.

Şu necat ve selâmet getirecek vak'a böyle bir çalkantı yapabilir miydi ki bu buz adası bütün heyetiyle parça parça kopup dalgaların arasında batarak erisin ve büsbütün kaybolsun? Oynanan oyun pek kolaylıkla böyle bir faciaya ulaşabilirdi.

Meşrutiyet'in ilânından sonra vuzuhla görülen bu neticelere daha Meşrutiyet'i hazırlayan vak'alar cereyan ederken vâkıf olmak, onları önceden tafsilâtıyla görmek elbette mümkün değildi; fakat teferruatını görmeye yetişemeyen hayalin içinde ve şuurun üstünde sadece bir duygu vardı ki onun mânâsını ancak korku kelimesi izah edebilir.

O vakit, ümitlere serbest bir alanda doludizgin cevelân verdikten sonra bir kere esas halledilince yani esas sayılan müstebit padişahın vücudu kalkınca ne yapmak lazım geleceğine dair tedbirleri düşünürdük.

Bunların ne kabilden şeyler olduğuna bugün hatıralarımı sevkedemiyorum, pek de isabet oluyor. Zira vukuat öyle cereyan etti ki bu özenile bezenile düşünülen tedbirler en hafif tabiriyle gülünç derekesine düştü. Mantığın, muhakemenin o zaman bulamadığı tedbiri vukuat bulup tatbik etti.

137

Bir Temmuz sabahı — Heyecan halinde bir ziyaret — Bir irade-i seniyye — Sinsi kedi — Kolları sıvayanlar — Sis dağılıyor mu? — Helecan — Canlı bir rıhtım — Fırsat bekleyen itidal — Rahmi Bey — Taşan ihtiraslar — Fena gözler

O sabah Temmuz'un parlak güneşi gecenin son sislerini dağıtarak kırmızı bir tepsi gibi, her güne mahsus acelesiz, telaşsız haliyle ufukta yükseldi. Yeşilköy'ün kuru tarlalarında çiy bakiyelerini yalayan ziyalarını salıverdi. Bu sabah onunla beraber memlekette fevkalâde bir vak'anın zuhura geldiğine vâkıf değil gibiydi. Zaten o vak'aya hiç kimse vâkıf değildi. Ben de her gün gibi uyandım, bugünün her günden başka türlü bir gün olabileceğine ufak bir şüphem bile yoktu. Muhakkak, benim gibi hiç kimsenin şüphesi yoktu. Ta ki...

Ta ki, artık güneş yükseklere doğru çıkmışken, birdenbire bahçemin kapısında bir gürültü oldu. Penceremden baktım, köy dostlarımdan üçü, beşi, aralarında Gelenbevî Sait'le Hakkı Halit, telaş içinde, fevkalâde zamanlara mahsus bir heyecan halinde kapıdan içeri giriyorlardı. Ne olmuştu? Köyde yangın mı vardı?

Aşağı koştum, onlar benden evvel misafir odasına girmişlerdi. Hakkı Halit elinde bir gazeteyi sallayarak "Oh!.. Oh!.." diye göğsünün havasını boşaltarak, kendisini bir koltuğa salıvermiş, bayılmak üzere idi.

O zaman elinden gazeteyi aldılar ve bana iç sahifelerden birinde, müteferrik havadis arasında, üç satırlık bir yazıyı gösterdiler: Abdülhamit, Kanun-ı Esasî'nin yeniden mer'iyete geçmesine irade buyurmuştu.

Nihayet Rumeli'den zuhur edeceğine ne vakitten beri intizar olunan netice bu üç satırla doğmuştu, bir dakika durdum. Bu, bana: "Dağ kendisini sıkmış sıkmış, nihayet bir fare doğurmuş!." dedirtecek bir his verdi.

Uzun senelerden beri yalnız resmî salnâmelerin başında uyuyan Kanun-ı Esasî bu sabah Temmuz güneşiyle beraber kefeninden sıyrılmış şu üç satırın içine sarınarak tekrar hayata çıkmıştı. Bu yeni hayatında, salnâmelerin başında geçen uzun uykusundan başka türlü olabilecek miydi?

Kıynaşık kalmış bir kapıdan, yahut camı kırık bir pencereden içeri kayan yabancı bir kedi sinsiliğiyle memleketin mukadderatına sokulan bu Kanun-ı Esasî vak'asının şümulü, avâkıbı ne olabilirdi? Görülüyordu ki bunu sessizce, bellisizce, sahifelerine geçiren gazete sahipleri ceplerinde zabıtanın gözlerinden gizli tutulacak bir bomba taşıyan adamlara mahsus korku helecanında idiler. Kaç kişi gazete okuyacak, okuyanlardan kaçı bunu fark edip görecek, görenlerden kaçı bunun ehemmiyetini idrak edecekti? Bu haber böyle verilince, demek oluyor ki...

O zaman hep beraber, bir türlü intizam altına alınamayan karmakarışık bir muhavere, hatta bir mübâhase arasında bu "demek oluyor ki..." cümlesinin arkasına hatıra gelen ihtimalâtı ekledik. Padişahın malum ve mücerreb olan hile ve desise tıynetinin altında gizlenebilecek bütün ihtimaller dökülüp sayıldı. Nihayet bu dostlardan ikisi, Sait'le Hakkı, kolları sıvamak, İstanbul'a koşmak, matbaaları dolaşmak, onların uyuşukluğunu sarsmak, uykuda kalan dikkatleri uyandırmak kararını aldılar. Elbette bu kararı onlarla beraber alıp harekete geçen başkaları da vardı.

Nihayet ertesi sabah gene o güneş ufukta yükselirken gülüyor gibiydi; sisler tamamıyla dağılmış ve altından sevinç heyecanlarıyla çılgın bir gün doğmuş oldu. Bu çılgınlığın ilk sesi Abdullah

Zühtü'nün bir "Oh!.. Oh!.." makalesiyle işitildi ve bu ses etrafta dalgalarını çarptıkça büyüyen, şişen aks-i sada kabilinden genişleye genişleye, yüksele yüksele memleketin bütün ufuklarını kapladı. Her sabah doğan güneş dünkünden daha çılgın, dünkünden daha fazla bir delilikle kudurgan bir gün gördü.

Sisler dağılıyor; sisler dağıldı derken onların altından berrak ve güleç bir gün doğacağına bir korku, bir helecan, bu inkılâp da tarihte emsali bilinenlerden birine, mesela Fransa Büyük İhtilâli'ne benzemesin diye titreyen bir şüphe doğuyordu.

O günlerden birinde, hemen Meşrutiyet ilânının üçüncü günü, biz üç kişi, Sait, Hakkı ve ben, İstanbul'un havasını koklamak için köyden indik. Halkın büyük bir dalga halinde Yıldız'a doğru gitmekte olduğuna vakıftık. Bir arabaya bindik. Köprü'den zar zor, kalabalığı yararak geçebildik, vaktâ ki Karaköy'den rıhtıma saptık ve bu izdihamın arasından Tophane'ye doğru yönelmek istedik, anladık ki rıhtımın üzerinde canlı –o kadar canlı ki tehlikesini görüp anlamamak mümkün değildi– bir başka rıhtım vardır ve bunu yarıp geçmek umulmazdı. Bütün şehir her çeşitten unsurlarını, her sınıftan halkını, bilhassa idrakine, şuur haricinde hareketine güvenilemeyecek efradını sokaklara dökmüş, bu Yıldız'a giden yola yığmıştı. Nereye ve niçin gidiyorlardı? Orada ne olacaktı? Üç kişinin bir arada toplanmasından otuz şu kadar yıl ürkmüş, titremiş bir müstebid padişah, sarayının etrafını çeviren bu halkı görünce ne yapacaktı? Ya o sırada, gene idrakine güvenilemeyen bir muhafızın silahı patlasa bunun âkıbeti ne olabilirdi?

Arabanın içinde, zaruri bir uzun tevakkuf esnasında, bunu düşündük; düşüncelerimizin söylemeğe lüzum görmeyen bir münakalesi vardı ve üçümüzün de yüreğimizde bir düğümle, zaten ilerlemeğe maddî imkân olmadığından, dönmeğe karar verdik.

O günün tafsilâtını okuduktan, aynıyla bomba günü gibi soğukkanlılığını muhafaza eden Abdülhamit'in arabasına tırmananlara karşı sükûnunu kaybetmediğine vâkıf olduktan sonra bu itidalin altında, fırsata terekkub eden bir beklemenin mevcut olacağına hükmetmek zaruri idi.

Zaten günden güne azan bir çılgınlık, günden güne kuduran bir delilik havası vardı ki bunu hiçbir kuvvet dağıtamazdı; artık bir fırtına içinde yaşanıyordu; bir fırtına ki anâsırın bir sarhoşluğuna benzerdi, fakat altında bir musibet saklandığına, o patlayınca her şeyin yıkılacağına inanılıyordu.

Umumi meydanlarda, bahçelerde, hükümet dairelerinin önünde, ezcümle Bâbıâli Caddesi'nde, o zaman oraya karşı duran Servet-i Fünun Matbaası'nın seddinde öyle gösteriler oluyor, kısılmış seslerle öyle nutuklar söyleniyordu ki bunların altından ne çıkacak diye düşündürüyordu.

Bu satırı yazarken gözümün önüne bir manzara geldi: Servet-i Fünun Matbaası'nın seddi üzerinde idik. Sokakta müzdehim bir kalabalık, ortada nutuk söyleyen biri, seddin üzerinden cevap veren diğer biri vardı; bu kalabalık dalgalanarak Bâbıâli'ye akın etmek, eski idare adamlarından mürekkep hükümeti kolundan tutup dışarı atmak istidadında idi. Seddin üzerinde yığılmış olanların arkasında, galiba Selanik'ten İstanbul'a İttihat ve Terakki murahhası olarak gönderilmiş olduğu sanılan Rahmi Bey duruyordu. Bir aralık gözüm ona ilişti ve gördüm ki bir eliyle çenesini tutmuş, bu kudurgan dalganın karşısında düşünüyordu. Ne düşündüğünde tereddüde yer bırakacak bir emare yoktu. Açıkça okudum: Selanik'te başlayan iş, bu azîm fırtınayı nasıl olup da doğurmuştu ve bu fırtına nasıl yatıştırılabilirdi.

Rahmi Bey'in eli çenesinde bu düşüncesi o tarihten sonra herkesin, bilhassa İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşüncesinin aynı oldu. Fırtına yatışmadı, bilakis birbirini davet eden fırtınalar memleketi her gün biraz daha sarstı, biraz daha âkıbeti meçhul bir sergüzeştin dolambaçlarına attı.

Ne kadar arzu edilir ki Meşrutiyet'in ilânından başlayarak 31 Mart Hadisesi'ne kadar memleketin halini bütün teferruatıyla beraber yaşatacak bir levha çizilebilsin, mesela bir Michelet'ye benzer bir kalem sahibi o günlerin ıztırapla, endişe ile geçen korkunç hayatına bir muhteşem destan yazarak son nesillerin gözü önüne koysun.

Vukuat insaftan mahrum bir zaruri teselsülle birbirine bağlanıyordu: Avusturya, Bosna ve Hersek'i ilhak ederken, Bulgaristan Şarkî Rumeli'yi de sürükleyerek istiklâlini ilân eylerken memlekette Türk'ten başka ne kadar unsur varsa hep asırlardan beri uyuyan ihtiraslarını meydana vuruyorlardı. Türklerde de iftiraklar baş göstermişti: Geçen idareden müstefid olanlar, şeriat bayrağı altında toplanarak türlü emellerin husulüne çalışanlar, daha sonra Araplar, Kürtler, Arnavutlar, Lazlar... Birbiriyle imtizaç etmesine imkân tasavvur edilemeyen bütün bu zıt unsurlar aylarca kazanın içinde, dakikadan dakikaya, patlamak istidanı göstererek kaynadı durdu.

En korkunç kazan memlekete necat ve selâmet getirecek diye beklenen, türlü intihap mücadelelerinden, diğer unsurlarla çarpışmalardan sonra açılabilen Meclis-i Mebusan oldu. Asıl burada görüldü ki Meşrutiyet'i getiren kuvvet çözülemeyecek bir muammanın karşısında aczinden ellerini ovuşturmaktadır.

Her gün adım başında gelecek musibetin bir mukaddemesi görülürdü. Köprü'den geçerdiniz, bir Cemiyet-i Muhammediye nümayişinin akını yolunuzu keserdi. Beyoğlu'ndan Galata'ya inen, etrafı Rum unsuru ile çerçevelenmiş bir Türk kalabalığı sizi kuşatırdı, ne istiyorlar diye düşünürken bunun esbâbını bulamazdınız; Meclis-i Mebusan'a giderdiniz, bir sarık size Halife-i rûy-i zeminin hukukundan bahsederken öteden bir Rum, yahut bir Ermeni, patrikhanelerinin imtiyazından dem vururdu; nihayet nereye uğrasanız, yüreğinizde bir düğümle evinize döner ve kâbuslar içinde bir uyku sizi yatağınızda yuvarlar dururdu.

İsterdim ki bunları bütün söyleyecek bir dil, yazacak bir kalem çıksın da yeni nesiller o zamanlarda ne korkunç bir hayat yaşanıldığını görsün.

Burada beni en ziyade ürküten bir şeyi hatırlıyorum: Meclis-i Mebusan, Adliye Sarayı'nda idi, reis Ahmet Rıza Bey o sıralarda Kandilli'de kurulacak İnas-ı Sultanî esaslarını tespit etmek için bir heyet toplamıştı. Gelenbevî Sait'le ben de burada âzâdan idik. Bir gün davet edildik ve beraberce oraya gittik. Kapıdan girerken nöbetçilerin önünden geçiyorduk. Nöbetçiler Selanik'ten gelmiş olan ve Meşrutiyet'in yegâne silah kuvveti olmak üzere telakki edilen Avcı Taburu'ndandı. İşte bu Meşrutiyet muhafızlarından olan nöbetçilerin önünden geçerken onların bize, ikimize, öyle derinden gelen bir kin, ta yürekten kopmuş bir adavet hissiyle baktıklarını gördük ki ikimiz de aynı saniyede iliklerimize kadar donduk. Merdivenlerden çıkarken birbirimize baktık ve kısa birer cümle ile bu bakışın korkunç mânâsını sorduk.

Bittabi bu sualin cevabını o zaman veremedik, onun cevabını 31 Mart verdi.

138
Zavallı ve sevimli — Aşk iptilası — Komşu komşu — Saklanan adam — Fiskeler — Nihayet bir gün... — Helecan — Muammanın halli — Derin inleyişler — Bir gece — Didik didik — Ölüme kadar

Memleketin tâliine hâkim olan vak'aları 31 Mart isyanına kadar umumi çizgileriyle götürdükten ve o yılların bir levhasını büyük fırça darbeleriyle bir taslak şeklinde gösterdikten sonra, şimdi biraz geriye doğru bakmak ve şahsi hatıraları toplamak münasip olacak.

Bunları kurcalarken en evvel birkaç dost simasını ve bunların arasında Mehmet Rauf'un pek zavallı ve öyle olduğu için pek sevimli çehresini buluyorum. Onun hem zavallılığına hem sevimliliğine en büyük sebep aşk iptilasıydı. Onun için aşk, ciğerlerinin nefes alması, damarlarında kanının durmadan akması demekti; bunu bildiğim için Ada'da küçük evinde uslu uslu otururken, süt dökmüş bir kedi içtinabıyla ve bütün eski sergüzeştlerinden nedamet etmiş bir günahkâr sükûnuyla yaşarken gördükçe kendi kendime: "İnanmalı mı, yoksa ihtiyat üzere beklemeli mi?" derdim. Bir aralık o, küçük evi bıraktı, Server Cemal'le (Bedbaht Server Cemal! Hain ve kör bir kurşuna kurban olacak adam mıydı?) birbirine bitişik, icap ettikçe ikisi bir tek mesken haline gelebilen iki küçük güzel eve geçti. Mehmet Rauf karısıyla ve kızıyla, Server Cemal de kendisine geniş bir hayat veren parasıyla ve henüz pek genç ve tamamıyla müstakil olduğu için olanca şetâretiyle burada mesut bir ömür sürmeğe başlamışlardı. Ben henüz Yeşilköy'e geçmemiştim ve pek sık onlara giderdim. Mehmet Rauf'un yüzünde dalga dalga bir neşat, fıtratında büyük bir mizah kuvveti bulunan ve pek hoş bir mukallit olan Server Cemal'de de ölçü dairesinde olmakla beraber hususi dostlarının yanında taşmaktan çekinmeyen bir şetâret vardı. Bu muhitte geçirilen saatlerde hep bu yuvanın teneffüs edilen saadet havasından büyük bir hisse alınmış olurdu.

Fakat ben hep Mehmet Rauf'ta saklanmak için nefsine zor eden bir adam mânâsının kokusunu alırdım. Onun kendisini unutarak dalgınlıkları, bu dalgınlıkların arasından birdenbire silkinişleri, olmayacak zamanlarda ortadan silinişleri, daha ziyade dostlarla beraber geçirilecek saatlerde yalnızca dolaşışları vardı ki, dikkatten vazgeçemeyen gözlerin içinde şüphe uyandırmaktan hâlî değildi.

Ne kadar sıkı dost olursa olsun bir başkasının saklamak istediğine karışmak en basit muaşeret kaidelerine mugayir olmakla beraber bende merak öyle şeditti ki bu, içinde türlü gizliliklerle kaynayan kafatasına ara sıra hafif fiskelerle vurmaktan geri durmuyordum; fakat her fiske bana içerisinin dolu olduğundan haber vermekle beraber içindekinin mahiyetini söylemezdi: Dolu, bu muhakkak!. O ne kadar gülerse gülsün, gülüşünde bile: "Doluyum!." diye haykıran bir ifade vardı. Evet, ama ne ile doluydu: Belki saf ve berrak su, belki de bulanık ve mahiyeti karışık bir mayi, belki bir kurşun yahut cıva... Daha ziyade cıva, avuca alınınca küçük tanecikler parmakların arasından kayıp dağılıveren kurnaz, yaramaz bir madde...

Ben onu bu halde Ada'da bırakarak Yeşilköy'e, yeni evime geçmiştim. Epeyce zaman sonra bir gün İdare'de kâğıtlarımla meşgulken odamın ilk önce dış kapısı, sonra aralık kapısı hızla açıldı; ve telaş içinde, perişan bir halde Hüseyin Cahit içeri dalarak selâm bile vermeden kendisini kanepenin üstüne attı; soluk soluğa, göğsü körüklenerek, sanki bayılıyordu. Zannettim ki o bir musibete uğramıştır, arkasından koşan bir tehlikeden kaçarak bana sığınmağa gelmiştir.

Bu metin ve daima soğukkanlılığına sadık adamı hiçbir zaman böyle görmemiştim. Nihayet kesik kesik anlattı: Mehmet Rauf şu dakikada Büyükada'da belki ölmüş olarak yatıyordu. Gene bir aşk işi... Ondan bir mektup almıştı, bunda bu yeis kararının sebebi anlatılıyordu. Odasına kömür dolu bir mangal koymuş ve...

Hüseyin Cahit arkasını getirmeye kuvvet bulamayarak elleriyle yüzünü kapadı ve hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı. Nihayet, Büyükada'da sır olarak bırakılan muammanın halli bu facia ile mümkün oluyordu. Bütün teferruatı, bu maceranın olanca safahatı, hatta bu yeis veren aşkın hüviyeti hep birden meydana çıkıveriyordu; fakat bunlarla meşgul olacak vakit yoktu, belki henüz musibet kat'î bir netice almamıştı, belki henüz gidip onu ölüm yatağından çıkarmak ve yeniden diriltmek zamanıydı.

Bütün işleri bırakmak, evlere haber saldırmak ve iskeleye koşmak zamanıydı. Talih yardım etti, o sırada Adalara gidecek bir vapur bulduk. Oraya vâsıl oluncaya kadar geçirilen helecan dakikalarını anlatmak mümkün değildir; bu helecan dakikalarının arasında da hikâyeyi canlandırmak imkânını buluyorduk. Ben birdenbire o

zamana kadar karanlıklara boğulmuş duran bir perdenin bir ziya tufanı ile tutuşuvermesine şahit olmuş gibiydim. Nasıl olmuştu da bütün bu şeyleri vaktinde keşfetmeyecek kadar gaflete bürünmüştüm. Evet, evet... Hep hatırladım, onun, arabasında nâzenin bir eda ile yaslanarak, başında hemen her gün değişik bir tül örtüyü rüzgârın nefeslerine salıvererek, sanki hiç etrafla ilgili değilmiş de yalnız ta uzakta ufkun muayyen olmayan bir noktası ile meşgul imişçesine geçerken, takip edeceği yollarda tek başına dolaşan Mehmet Rauf gözlerimin önünde bütün esrarını yaymış oluyordu.

Ada'da koştuk, dört adımda evine vardık. Tam zamanında yetişilmiş oldu. Belki yarım saat sonra onu tamamıyla ölmüş bulacaktık.

Odasından çıkarmak, aşağıda bir masanın üzerine yatırmak, bütün dostlar, bu meyanda birkaç tabip, ezcümle Celâl Muhtar, etrafında çırpınmak; nihayet her türlü tehlike geçmiştir diye hükmedinceye kadar korku içinde hırpalanmak, bunlar öyle şeyler oldu ki şimdi gözlerimin içinde, bütün safhaları ile yaşıyor.

O, yemyeşil, gözleri kapalı, göğsü içine girebilen hava ile mutmain olamayarak gergin ve şişkin, sade, ara sıra inliyordu; ve bu inleyişler öyle derinden geliyordu, öyle kuvvetle çıkıyordu ki bütün varlığını içinden beraber söküp dışarıya kusacak sanılırdı.

Bu iniltiler ölümle hayatın pençeleşmesinden mi geliyordu, yoksa hâlâ ölümden bile şifasını bulamayan menhus aşkının tazallümleri miydi?

Onu ağlayan ailesine, hasta olarak fakat artık tehlikeden kurtulmuş, belki de hayatta kendisini bekleyen daha kim bilir ne kadar aşkların yeislerine, mahrumiyetlerine ve mümkün saadetlerine bırakarak ayrıldık.

Ben, artık avdet imkânı kalmadığı için, o geceyi Ada'da Celâl Esat'ın köşkünde geçirecektim. Celâl Esat pek genç yaşından beri me'lûf olduğu güzel sanatlar inhimakı ile Büyükada'da Maden Yolu'na bakan sırtta bir köşk yaptırmıştı. Daha doğru olarak yaptırmış değil yapmıştı. Bir hiçten meydana çıkan bu yuvacıkta öyle yenilikler, öyle çizgiler vardı ki o devrin mimarlarını belki kudurtacak şeylerdi; fakat bugünün *cubique* üslûbunu yirmi şu kadar yıl evvel haber vermek için gelmiş denebilirdi. Daima görülen şeylerden bezginlikle, bizler, bu tuhaf fakat pek hoş ufak tefeğe alkışlarla mukabele ediyorduk.

İşte bu henüz büsbütün bitmemiş yuvanın bütün eksiklerini tamamlayan ev sahibinin ikramı ile o geceyi burada geçiriyordum.

Benim orada bulunduğuma ve tabiatıyla günün vak'asına dair görüşüleceğine vâkıf olan dostlarla burada uzun saatler süren bir toplantı yapıldı. Epeyce kalabalıktı ve herkes mütalaasını söylüyordu. Mevzu yalnız günün vak'ası, Mehmet Rauf'un aşkı idi. Salâh Cimcoz'un, esasen bir dostu ölümden kurtulmuş görmekle taşmaya hazır kahkahalara sebep olan latîfeleri, Celâl Muhtar'ın daha ziyade tafsilâta girmek arzusuyla birbiri ardınca sorguları arasında bu geceyi hemen büsbütün uyumadan geçirdik. Ve bu toplantıda meyus âşığın o kadar ihtimamla sakladığı serencamı didik didik oldu; herkesin evvelden fark edilmeyip sonradan hatırlanıveren küçük şeylerle büyük bir sevda hikâyesi canlandırılmış oldu.

Bu sevda hikâyesiyle onun kahramanının aşk maceraları bitmiş olmadı, elbette, *Ferdâ-yı Garam* ve *Eylül* muharririni ölüm yatağına kadar götüren o ihtiraslar, bu ilk ölüm tehlikesinden sonra, uzun yıllarda yine onu hırpalamak üzere bekleyip duruyordu.

Bir daha kalkmamak üzere döşendiği o yatakta bile hayatını anlatan itirafları hep böyle baştan başa aşk iptilasının kasideleriyle doluydu.

Pek zavallı ve zavallılığından dolayı pek sevimli olan dost, seni burada tekrar yâd ederken şu satırların arasına damlamak isteyen yaşları zor zaptediyorum.

139

İki arkadaş — Genişleyen mesafe — Fıtrat farkı — Cam mahfaza — Sevmek — Meşkûk bir taraf — İki türlü konuşma — Küçükten hatip — Bir nevi iğne — Davulun sesi — Ahmet Haşim — Gülünç bir eser — Genç şiirin büyük adı

Hamdullah Suphi ile Ahmet Haşim iki arkadaştılar, ta mektepte küçük yaşlarında başlayarak, saatleri günlere ve günleri yıllara bağlayan uzun zincirin arasında hep bağlanarak arkadaş oldukları gibi iş hayatına atıldıkları zamandan itibaren de gene arkadaş oldular. Fakat bu ne zaman bitti? Ne kadar sürmekte devam ederek, sonunda aralarındaki mizaç, meşrep, telakki farkları arta arta, yavaş yavaş arkadaşlıktan doğan ve belki birbirine müsait bulunmakla beraber devam edebilen bağlar gevşeye gevşeye bir uzaklığa münkalib oldu?

Bunu kestiremem. Onlar ilk önce tamamıyla muvazi başlayan iki çizgiye benzetilebilirdi ki hep birbirinin yanında gidiyor görünürken ufak bir inhirafla ayrılmaya başlamışlar ve aralarında gittikçe genişleyip açılan bir mesafenin iki uzak tarafında kalmışlardı. Bu da pek zaruri bir şeydi, bu iki arkadaşın arasında büyük bir fıtrat farkı vardı.

Ben bunu ilk tanışma günlerinde gördüm, daha ziyade görmek değil duydum. Ne zaman Hamdullah Suphi ile konuşsam beni ihata eden sıcak bir hava içinde bulunmuş olurdum. Onun ruhu gayet açıktı, sanki varlığının bütün içindekileri sarahatle, vuzuhla gösteren bir cam mahfaza içinde gibiydi. Bilirdiniz ki karşınızda başka türlü duyan, başka türlü söyleyen biri değil, sizi seven ve size sevilmek için pek layık olduğuna her kelimesi, her hali şehadet eden biri vardır. Zannediyorum ki onda en ziyade bâriz olan vasıf bu sevmek kabiliyetidir ve sevmek kabiliyeti demek sevilmeğe liyakat demek olduğundan, onun, sevdikleri tarafından da sevildiğine şüphe etmemek icap eder. Acaba bu sevdiklerinin arasında, bütün mânâsının kuvvetiyle sevmekte, Ahmet Haşim de var mıydı? Bunu şüphe ile telakki ederim. Sevişmek her iki tarafın sevmek temayül ve ihtiyaçlarının tam telâkisi ile mümkün olacağına bakılırsa birinin sevmesine mukabil diğerinin sevmek kabiliyetinden hilkaten uzak kalan hassasiyetinin bir noktada tesadüf etmiş olmalarına pek ihtimal verilemez, fakat bunu sevişmenin zıddı ile tefsir etmek de hiç doğru olamaz. Onlar uzun bir refakat neticesiyle birbirine ne kadar mümkünse o kadar alışmışlar ve birbirini ne kadar takdir etmek mümkünse o kadar beğenmişlerdi. Bu, dost olmak için pek kâfidir.

Yıllar geçip de yaşları ilerledikçe, birbirine hiç benzemeyen iki muhtelif, hatta zıt sahalara yayılan hayatları aralarına büyük farklar koydukça, gene inanmak isterim ki, daima dost kalmakta devam ettiler. Hele Hamdullah Suphi tarafında bunun için hiç şüphe taşımam; Ahmet Haşim'e son devrin en büyük şairi olarak bakmakta ve onu bu sıfatla takdir etmekte sebat eylediğine kanaat etmelidir. Ahmet Haşim'in onun hakkında, onun büyük bir hatip sıfatına karşı aynı takdiri duymasına, her mütebâriz liyakata karşı zaptedilemeyen bir isyanla taşmaya müheyya fıtratının müsaade edip etmediğine, hatta bu çocukluk ve gençlik dostunun yurt hayatında yüksek mıntıkalarda parlayan ikbal yıldızını sevinçle karşılamış olup olmadığına kat'î bir hüküm verilemez.

Ben onları tetkike lüzum görmeksizin anlamış oldum, her ikisi de o derece açıktı ki tetkike hâcet kalmazdı: Onlarla karşı karşıya bulunmak kifayet ederdi, biri size derhal emniyet, huzur ve istirahat, itimat ve itminan getirir, öteki sizi daima esvabının altında bir silah, tebessümünün altında bir zehir sakladığından şüphe olunan bir adam hissini verirdi; fakat bu son his onu takdir etmeye, onun hassasiyetine, sanatına, şiir kudretine hayran kalmaktan ve bu bakımdan onu pek yüksek bir kıymette tanımaktan alıkoyamazdı.

Her ikisinin de konuşmasında her şeyden evvel sizi teshir eden bir talâkat ve buna hâkim olan bir zekâ vardı; fakat nasıl tarif etmeli, Hamdullah Suphi'nin zekâsında ve talâkatinde insanı sarsmayan ve ara sıra ya işittiği yahut söylediği bir şeyin hoşluğunu selâmlarcasına şakrak ve biraz asabî, fakat her vakit pek kibarane kahkasında insanı şetârete sürükleyen bir mânâ varken Ahmet Haşim'in coşkun söyleyişinde bir kaza yapmasın endişesini veren bir dalgalanış, gülüşünde belki ısıracaktır korkusuyla üşüten bir gizli ifade duyulurdu.

Hamdullah Suphi ile sadece bir dost değil, bir refik, belki de ona karşı yaşından, tecrübesinden gelen bir hakla adeta bir nâsıh olmuştum; bana bu son payeyi kendisi verirdi. En samimi fikirlerini bana açmaktan çekinmemesi beni ona karşı büyük bir kardeş sıfatını takınmaya sevketmiş oldu.

Edebiyata, sanata, hayatta ne kadar güzel, iyi ve yüksek şeyler varsa onların hepsine âşıktı; bu aşk onu her şeyden evvel şiire sevketmişti. Bana ekseriyet üzere kısa, fakat ne güzel manzumeler okurdu. Hele Kafkasya'dan İstanbul'a getirilen bir Çerkez kızının galiba kendi aile hayatından alınmış hikâyelerini tasvir eden uzunca bir manzumesini bugün bile tahattur ediyorum. Bu kadar şiire meyyal olan ve her mânâsıyla şair olarak yaratılan Hamdullah Suphi bir gün bana, gene duygularını anlatırken, dedi ki :

– Bundan sonra şiir söylemeyeceğim. Ben bir şeyi akranımdan daha iyi yapabildiğime inanmazsam müsterih olamam. Benden çok daha iyi şair Ahmet Haşim'dir. Onun için şiiri ona bırakıyorum, ben hatip olacağım.

Hatip olmak kararını istikbal sığası ile ifade etmesine hiç lüzum yoktu, o zaten konuşurken de bir hatipti. Bana söyledi ki mektepte de hep zihninde bu emel yaşarmış ve bu zemin üzerinde mektep hayatında bile mümareseler yaparmış.

Memleket hayatında bu mümareselerin ne kadar mühim fırsatlarını buldu ve hatip sıfatıyla ne kadar yükseklere çıktı, yalnız kararını tamamıyla tatbik edemedi. Şiir söylemekten vazgeçmek manzume yazmamak demekse o başka bir meseledir, fakat şair olmamak demekse işte buna imkân bulamamıştır. Onun bütün nutukları, bütün hutbeleri Türkçenin en güzel örnekleri olmakla kalmamış, baştan başa şiirle dolmuştur.

Onu ne kadar muhtelif vesilelerle dinledik, sonra da dinlediklerimizi okuduk. Bunları yazmış mıydı? Bütün büyük hatipler gelecek nesillere bıraktıkları nutuklarını yazmakla başlamışlardır, yahut söyledikleri ânın sânihasına kapılarak irticalen söylemişlerse sonradan bunları tespit etmişlerdir; her iki ihtimalde de biz bunları kaybolmayacak bir şekilde bulmuş olmakla büyük bir kazanç temin etmiş olduk. Bunlar hutbe, şiir, dil bakımından Türk irfan hayatının pek büyük bir ehemmiyete malik eserleridir.

Hamdullah Suphi'nin ihmal ettiği iki kabiliyeti var: mizah ve hikâye. O, İdare'yi terketmekte bütün arkadaşlarının önüne düşmüş oldu. Pek de isabet etti: Böyle bir kabiliyet bir Tercüme Kalemi'nin mahdut ufkuna esir edilemezdi. Hele Meşrutiyet'i müteakip bu isabet daha ziyade teeyyüt etmiş oldu. Mizah ve hikâye kabiliyetleri de gene o sıralarda görüldü. *Davul* isminde bir mizah mecmuası vardı ve orada pek hoş şeyler yazardı. Ezcümle bana ait bir yazısı var ki hâlâ kâğıtlarımın arasında pek kıymettar bir yadigâr mesabesinde saklarım. Bunda pek çok iğneler vardı, hatta yalnız iğneler vardı, fakat batmayan, acıtmayan, kanatmayan iğneler... Öyle iğneler ancak gıdıklar ve güldürür. Onları bu derece maharetle idare edebilmek için onun kadar nazik parmaklara malik olmak icap eder. "Davulun sesi uzaktan hoş gelir!" derler, Hamdullah Suphi'nin davulunun sesi pek yakından gelmekle beraber, tokmağı vuruşunda öyle kibarane bir eda vardı ki, bir tambur kadar kulakları okşardı. Hikâye zemininde de onun gene bir mecmuada neşredilmiş olan bir "Horoz Dövüşü" hikâyesini unutmadım. Bu o tarzın bir şaheseriydi. Ne kadar yazık ki bu iki zeminde devam etmedi.

Ahmet Haşim İdare'yi terketmekte pek geç kaldı, zaten oradan çıktıktan sonra da bir yerde ilişip kalmakta da geç kaldı. O, tam mânâsıyla bir şairdi. Ona geniş ufuklar, daima değişen muhitler lazımdı. Şair ruhunun altında uyuyan, ve, ne kadar yazık ki sonun-

da onu en verimli bir çağında Türk edebiyat ve sanat âleminden söküp koparan sinsi marazın da doğurduğu hiçbir şeyden memnun kalamamak ıztırabı ile oradan oraya dolaştı. Yalnız bir şeye sadık kaldı, yalnız bir noktada sebat etti: şiir. Ve hiç şüphe yok, Türk şiiri onun elinde en yüksek ifadesini buldu.

Küçük yaşından beri onun şiire marizane bir iptilası vardı: Mektepte, sonra iş zemininde, adım adım garp şairlerini takip ederdi. O garbın şiir zemininde en mütebahhir, en mütetebbi bir vâkıfıydı. Ben bizzat ona borçluyum: Bir zaman oldu ki Fransa'da şiir hareketlerini romantik ve parnasyen devirlerinden sonra pek ârızî fırsatlarla takip edebiliyordum. Ahmet Haşim bana karşı sonradan gelen şair nesilleri için bir müfit rehber vazifesini ifa etmiş oldu ve bunu yaparken pek nazikti. Daima koltuğunun altında, cebinde taşıdığı şiir kitaplarını bana getirir:

– Bunları görmüş müydünüz? suali ile yazı masasının üzerine bırakırdı. Verhaeren, Rodenbach, Samain, Viele-Griffin kabilinden şairleri onun delâletiyle tanıdım.

Ahmet Haşim'den daima büyük bir lezzet alırdım, fakat yukarıda da izah etmek istedim, bu lezzete tam bir emniyet katılmış olmazdı. Sonra, onun beni sıkan bir huyu vardı: Bana benden öyle mübalâğa ile bahsederdi ki bu dakikalarda bir genç kız utangaçlığı ile kızarırdım. Hele bir gün bir risalede neşredilmiş uzunca bir makaleme dair öyle heyecanla methiye yaptı ki, benliğimin böbürleneceğine şüphe olmayan bu tütsüden adeta bunaldım. O derece, insana "Acaba eğleniyor mu? Acaba karşısındaki budalaya yutturmuş olmakla seviniyor mu?" dedirten bir hali vardı.

Yalnız bir kere pek samimi oldu. Meşrutiyet'ten sonra yazdığım şeyler arasında beni pek ziyade utandıran bir roman tefrikası hakkında bir makalesini gördüm: Bunda o eser için birçok doğru tarizlerini heyet-i mecmuası hakkında gülünç tabiriyle icmal ediyordu. Bu makalesinde baştan aşağı haklıydı ve o kullandığı tabir de eserin müstahak olduğu tabirler arasında en hafifi idi. Nasılsa sonra bu yazdığından nedamet etmeğe lüzum görerek ta Yeşilköy'e kadar gelip benden kusurunun affını diledi. Halbuki bu bir kusur değil, bilakis bence bir meziyetti. Bunu o gün kendisine temin ettim. Bu ziyareti sadece bir barışmak emeline mübteni olmalıydı. Yoksa o eseri kendisinden ziyade asıl sahibi gülünç buluyordu.

O tarihten sonra Ahmet Haşim şuna buna tariz eden makalelerini yazarken hücumlarından beni vâreste bıraktı mı, bana dair görmemiş, işitmemiş olmak tercih edilecek bir şeyler yazdı mı, söyledi mi bilmiyorum; bilmek de istemem. Onun genç yaşında ölümüne en ziyade yananlar ve hatırada onun namını son Türk şairlerinin en yükseklerinden –ne kadar az!..– biri olarak saklayanlar arasında ben de varım.

140
Hayatımda değişiklikler — Nuri ve Cevat Beyler — Onlardan sonra — Bol bir zaman — Dârülfünun'da — İlk şaşkınlık — Hoca Hayret — Daima söyleyen — *Mufassal* — Yunan ve Latin edebiyatı — Hikmet-i Bedâyi — Bir hicviye, bir nazîre

Meşrutiyet'in hemen ilk günlerinden başlayarak hayatımda üç büyük değişiklik oldu: İş, bilgi ve yazı hayatlarımda.

Ömrümde tanımak nasip olabilen temiz adamların başında hükümetin Tütün İnhisarı Şirketi'nde komiseri olan Nuri Bey gelir ki fazla olarak Abdülhamit'in Mabeyin kâtipleri arasında başkâtipten sonra gelen de oydu, fakat onun ne Mabeyin'le ne de oranın vazifesiyle hemen hiçbir münasebeti yoktu. Vefatından sonra bu iki nevi sıfatı Cevat Bey'e intikal etmiş oldu, fakat bu da çok sürmedi. Meşrutiyet'i müteakip Tahsin Paşa'nın Mabeyin başkâtipliğinden ayrılması icap edince bu makam tabiatıyla Cevat Bey'e geçti ve bu suretle onun İdare'de hükümetin mümessili olmak vazifesine de tabiatıyla nihayet verilmek lazım geldi.

Bu sırada bir gün ben, hiçbir şeyden şüphe etmeyerek ve başımın üstünde bir tasavvurun gölgesi dolaştığına vâkıf olmayarak otururken birdenbire odamın kapısı açıldı ve Cevat Bey mütelaşi ve laubali tavrıyla içeriye adeta hücum ederek selâm vermeğe bile lüzum görmeden iki ellerini masamın üzerine dayadı:

– Haydi! dedi, hemen şimdi Maliye'ye gidersin, nâzırı görürsün, münasipse ilk önce Umumi Müdür Weyl'le de anlaş... Neden öyle sersem sersem bakıyorsun? Hâlâ anlamadın mı? İşte ben, Cevat, Mabeyin başkâtibi oluyorum. Burada da yerim açıldı. Tütün işlerini, idare muamelâtını senden iyi bilen yoktur. Esas

itibarıyla kararlaştı, burada benim yerime de sen geçiyorsun...

Bir saat sonra Maliye Nâzırı Ziya Paşa beni inhâ ediyor ve aynı zamanda gidip Sadrazam Kâmil Paşa'yı görmek lüzumunu da söylüyordu. Kâmil Paşa ailemi ve beni tanırdı, beni konakta ayaküzeri kabul etti, bir şeyler de söyledi. O sıralarda onun sözlerini anlamak pek büyük bir alışkanlığa mütevakkıftı, artık kelimeler ağzının içinde yuvarlanıyor, birbirine dolaşıyordu. Zannederim iltifat etti, galiba birkaç tavsiyede de bulundu ve böyle yirmi dört saat içinde İdare'nin bir memuru iken hükümetin İdare nezdinde bir mümessili, bir murakıbı olmuş bulundum, yani alelâde gündelik kıyafetini değiştirerek resmî bir elbise giymiş oldum.

Bu değişmenin maddî bir farkı yoktu, manevi farkı da yalnız bir hükümet memuru olmaktan ibaretti. Elbette bu bence büyük bir kazançtı, fakat asıl kazanç zaman itibarıyla oldu. Eski vazifemde bütün günlerimi yutan bir vazifenin esiri iken bu vazife beni en çok haftada beş altı saat işgal edebilirdi. Geride kalan serbest saatleri arzuya göre kullanmak mümkün oluyordu.

Bu saatlerin kullanılacak vesileleri zaten mevcuttu.

Gene hiç beklenmeyen bir gün bana bir tebliğ vukua geldi: Yeni açılan Dârülfünun'da bir kürsüyü bana veriyorlardı: Garp Edebiyatı Tarihi.

İtiraf ederim ki bu beni ürkütmedi. Öteden beri me'lûf olduğum bir mevzu üzerinde ders vermek hatta pek hoşuma gitti ve bu hadiseyi İzmir İdadisi'nde Fransızca ve Türkçe edebiyat muallimliği ile başlayan tedris hayatımın ve öteden beri merakımı tahrik eden edebiyat tarihi zemininde tevaggullerimin tabiî bir zeyli makamında telakki ettim. Ne kadar olsa bir Dârülfünun'da bir mühim kürsü müderrisi olmak da izzet-i nefsi pek ziyade okşayacak bir talih eseriydi.. Bu izzet-i nefis meselesi Dârülfünun denen yeri gördükten ve burada ilk talebe zümresini teşkil eden beş on gencin karşısına çıkıp da işin neresinden başlanacağını kestiremeyerek şaşkına döndükten sonra epeyce sarsılmıştı.

Sabahleyin erkenden müderrislere tahsis olunan müdüriyet odasında toplanırdık. O tarihte Dârülfünun eski Mülkiye Mektebi'nde idi. Benim günlerime tesadüf eden müderrisler hep tanıdıklardan ibaretti: Ahmet Mithat, Mahmut Esat ve Emrullah Efendiler. Dârülfünun Müdürü de öteden beri gençliğin, memlekette her neviden yenileşme tecellilerinin aleyhinde bayrak kaldıran, çala-

kalem yazı yazan, ondan dolayı da her vesile ile gençlerin tarizine, alayına maruz kalan meşhur Hoca Hayret'ti.

Onu nasıl olmuştu da Meşrutiyet'in Dârülfünun'a müdür yapmışlardı? Hoca Hayret'in bana tek bir kelime söylediğini bilmiyorum, bittabi, o da benden tek bir kelime işitmemiş oldu. Bunun hiçbir muayyen sebebi yoktu, onun için yegâne sebep belki benim de Edebiyat-ı Cedîde müntesiplerinden biri oluşumdur, bende de onun bana söz söylememek için ısrarına mukabil haysiyete muvafık bir tavır takınmış olmak lüzumundan başka bir sebep yoktu. Zaten burada kaydetmek doğru olur ki her ikimizde de, hatta diğer hazır bulunanlarda söz söylemeğe maddeten imkân yoktu. Bütün söz söylemek fırsatını Ahmet Mithat Efendi inhisar altına alırdı. Hiçbir zaman faaliyetine halel gelmeyen bu adamın o zaman bütün zihnini yazmakta olduğu *Mufassal* nâmında bir tarih işgal ediyordu ve Dârülfünun'da dersini de bu zeminde verdiği gibi müdüriyet odasının sabah celselerinde de zamanı gene bu zeminde sohbetleri, mütalaaları dolduruyordu. Ahmet Mithat Efendi beni de dersime dair irşad etti. Garp edebiyatına girmek için her şeyden önce Yunan ve Latin edebiyatından geçmek lüzumunu söylerdi. Bu o derece doğruydu ki hemen ilk derslerimde bu iki edebiyat için birer taslak hazırladım. Talebe takrirlerimi sonradan zaptederek bastırdılar. Bunları tevsî ve tashih etmek fırsatını bulsaydım da ondan sonra basılsaydı elbette biraz daha az utanılacak bir şekil almış olurdu.

Beni bu dersten daha ziyade şaşırtan bir ikinci kürsünün bana tevdi edilmesi oldu: Hikmet-i Bedâyi, *Esthetique*. Bu ders ilk önce Hüseyin Cahit'e verilmişti, fakat o *Tanin*'le o derece meşguldü ki bunu alıkoymak istemedi ve bana devretti. Bu ders için hiç hazır değildim, zeki ve tenevvüre aç gençlerin karşısına da indî bir bilgi ile çıkılamazdı ya... Evvela kendi kendimi tedris ve ihzar etmeliydim. Beni irşat eder ümidiyle Hüseyin Cahit'e sordum. O elbette benden çok daha dolgun bir sermayeye malikti, fakat galiba başından atmak için:

– Azizim, işte şöylece şuna buna bir göz gezdirirsin, olur gider... demekle iktifa etti.

Dârülfünun'da 31 Mart'a kadar devam eden bu ilk müderrislik devresinde büyük bir iş gördüğüme zâhip değilim. O zaman talebemde de iyi bir hatıra bıraktığıma pek inanamıyorum. Asıl

müderrislik hayatım ki pek uzun ve dolgun geçmiştir, yıllardan ve türlü türlü inkılâplardan sonra vukua gelmiştir.

Yukarıda Hoca Hayret Efendi'den bahsetmiştim. Şu yazının bu satırlarına gelince hatırladım ki onun bana bir husumeti olabilirdi. Sebebi? Ben tamamıyla masumdum ama onun zihninde öyle olmamalıydı. Halit Ziya ismine *Servet-i Fünun*'dan evvel *Hizmet* gazetesinden dolayı âşinâ olmalıydı. Bunda küçük amca Süleyman'ın bir manzumesi intişar etmişti ki onu epeyce kızdırmış olacaktı. Manzume İbnürreşat Ali Ferruh'un pek hoş bir mısraını ihtiva eden bir hicviyesine nazîre idi. O mısra da şudur:

Her kesin bir revişi her revişin bir kesi var

Burada Süleyman'ın nazîresini nakletmek hevesini yenemiyorum:

Şu gelen kim? Ne de hoş cilve-i hayret resi var
O ne reftâr-ı dilârâ! Ne güzel lehçesi var
Fesinin püskülü yok, cübbesinin atlası var
"Her kesin bir revişi her revişin bir kesi var"
Matruşuna bak gün gibi olmuş tâbân
Nigeh-i nâzına olmaz mı gönüller kurban
Bârek-Allah! Zehî serv-i hıramân-ı zaman
"Her kesin bir revişi..."
Bâde-i nâba bedel zemzem-i hikmet çakmış
Itr-ı şâhî sürünüp göğsüne sünbül takmış
Sonra âyînede durmuş bakmış
"Her kesin bir revişi ..."
Bister-i vuslat-ı i'caz-nümâ-yı simya
Sağı macun-ı mukavvi, solu yüz bin ecza
Hele enfiyyesi erbâb-ı dile neşve-feza
"Her kesin bir revişi..."

Bunun bir latifeden ibaret olduğunda şüphe yok ve her zekâ sahibi gibi içtihadının yanlışlığına rağmen pek zeki bir adam olan Hoca Hayret'in de bunu ancak o suretle telakki etmiş olacağını farzetmek isterdim.

141
Delice söylemek, delice yazmak — Bâbıâli Caddesi — Yazı dersi — Edebiyat var mıydı? — İsmail Hakkı, İsmail Müştak, Ahmet Samim — Alkış, her şeyde alkış — Büyük bir roman — Ne yapıldı? — Heyhat!..

İstibdat idaresinin günden güne arta arta sonunda artık büsbütün dillere köstek, kalemlere kurşundan bir gülle takan tazyiki yıllardan beri devam ediyor, herkes susuyor, yazı âleminde hiçbir yaşama hareketi görülmüyordu. Birdenbire Meşrutiyet ilân edilip dillerin ve kalemlerin işlemesine serbest bir saha açılıverince insanlığın bu iki tercümanı işlemeye başladı. Ancak bu, delice bir işleme oldu. Diller öyle işledi, öyle çok ve öyle yüksek söylemeye başladı ki sesler kısıldı, dinleyenlerin de kulaklarında artık ayıklanamaz, mefhumunun karışıklığı içinden çıkılamaz bir uğultu hüküm sürmeye başladı. Her mânâsıyla, söyleyenler de dinleyenler de beyinleri örten bir sersemlik bulutunun içinde boğulup kaldı. Yazı âleminde bu hadise daha fena oldu. Sözleri rüzgâr alıp götürüyordu, her sabah uyanılınca havada bunlardan ancak müphem ihtizazlar kalıyordu, fakat yazılarda öyle olmadı. Sabahın ilk ziyalarından başlayarak akşamın karanlıklarına kadar devam eden bir yazı tufanı ortalığı istilâ eder, Bâbıâli Caddesi dedikleri o eğri büğrü, çarpık çurpuk sokağın, renk renk harap dükkânları arasında, paçacı ve işkembeci kazanlarının sarımsak kokularına karşılarında camekânları süsleyen lop yumurtalı kırmızı turplu yeşil salataların sırıttıkları bu garip irfan sahnesinde bir yazı kaynağı vardı ki bitmez tükenmez dalgalarını salıvererek yurdun her köşesine bucağına yayıyordu. Bu, berrak, şeffaf, temiz, ciğerlerin ateşini söndürecek, tutuşmuş kanın zehirlerine şifa verecek bir pınar olsaydı, ne mutluydu ondan avuç avuç içmeye kalkışanlara... Belki onun arasında böyleleri de vardı, belki değil, muhakkak vardı, fakat onları bulandıranlar, gelip içine çamurlarını atanlar çok daha fazla oldu. Anlaşılıyordu ki bu suyu böyle bir çirkâbeye çevirmek için koşanların sâiki bulanık suda avlanmak arzusuydu. Bunun belli olmasına rağmen boğazlara kadar çıkan, dudaklara kadar gelen bu sudan kaçınmak mümkün değildi; ve her akşam yatağa girilince uykuları azaba çeviren bir mide bulantısı içinde kıvranılırdı.

Bu yazı selinin taşkınlıkları, coşkunlukları arasında edebiyat ne oldu? Buna bir kelime ile cevap verilince hemen denebilir ki edebiyat yoktu, ortada yalnız siyasiyat vardı. O zamana kadar edebiyat dünyasının istibdat idaresinde her türlü tazyik bulutlarını yarmaya çalışarak ışıldayabilmiş olan yıldızları sanki birden sönmüş oldu. Edipler, şairler, hikâyeciler, velhasıl edebiyata az çok taallûku olanlar hep birden siyasî adamlar, vatanı kurtarıp diriltmeğe memur muharrirler oluverdi. Tazyik olundukları zaman kim bilir serbest kalsalar sanata, irfana, ilme neler getirecekler diye beklenen kalemler, uzun zaman dar bir kafes içinde nefes alamayarak büyüyüp de birdenbire boğucu dumanlarla yüklü bir havaya salıverilmiş kuşlar şaşkınlığı ile nereye saldıracaklarını, kanatlarının ilk hür hamlelerini nereye tevcih edeceklerini kestiremez oldular; ve onlar da herkesle beraber bu bulanık siyasiyat havasının zehirleri içinde çırpındılar durdular.

Gariptir ki edebiyat böyle bir tarafta boğulup ölmek dakikasını beklerken dil umulmaz bir hayat göstermiş oldu. Her sokak köşesinde, her kahve ve bahçe masasının üstünde güzel söyleyen natuklar peyda olurken ve Türkçe kendisine hiçbir zaman nasip olmayan bir eda ile hitabet ve talâkate şaşılacak güzel örnekler verirken, yazıda da gene o Türkçe, tekâmülünün en yüksek bir mıntıkasına çıktı. O zamana kadar tanılanlara her gün yeniden yeniye isimler iltihak ediyordu. Gazetelerde nefis yazıların altında Babanzade İsmail Hakkı, İsmail Müştak, Ahmet Samim kabilinden, düşünüşleri ne olursa olsun, yazılarının esası neye taallûk ederse etsin, yalnız dil bakımından Türkçeye taze bir can veren isimler görülüyordu.

Bu patırtı ve gürültü içinde ben ne yaptım? Uslu uslu köşeciğimde oturup susmak, yalnız etrafa bakıp gülümseyerek rahata varmak elbette pek âkılane bir tedbir olurdu, ama o zaman ben de henüz pek gençtim, benim de kanımda kaynayan ateş, vücudumu titreten bir gıcırtı vardı; herkesi sarhoş edip delirten bu mestî âyininde bir kenara sinip deveran eden kadehlere el uzatmamak, o yaşta bir adamdan beklenemezdi. Bugün bana: "Pek iyi. Anlaşıldı, duramadınız, siz de o izdihamın içine atıldınız. Ne yaptınız?.." deseler bunun cevabı ancak:

– Hiç!.. Daha doğru pek fena!.. olmak lazım gelir.

Bugün uzaktan bakıyorum, hatta bir dolabın köşesinde sararmış yapraklarıyla tozlarının altında gömülen o zamanın yazılarına bazen

el sürmeden tesadüf edişlerimde de düşünüyorum: Keşke o zaman hiç yazmasaydım, bu yığın yığın yazıların içinde utanılmayacak bir avuç dolusu şey bulabilir miyim?..

Sahte bir tevazu duygusuna kapılmayarak söyleyeceğim: Onları hiç yazmamış olmayı tercih ederdim. Yıllarca devam eden yazı açlığının birden serbest kalışına kapılmış olacağım, belki de o zaman bu yazıları alkışlayanların övüşleri beni şaşırtmış olacak. Fakat o zaman alkıştan, övüşten başka ne vardı? Bütün eller şaklamak için fırsat bekliyordu, bir ayş ü nûş âleminin çılgınlık hengâmesini yaşıyorduk ki gözler bulanık, beyinler dağınık, bütün cereyan eden hâdisat bir bulutun arasından görülüyordu, bir bulut ki insanın kendi kendisini vuzuhla görmeye de hâildi.

Meşrutiyet'ten önce, yıllarca, edebî mânâsıyla yazmak denen faaliyetin haricinde yaşamıştım; hatta edebiyatla da ârizen, pek fazla yabancı kalmamak ihtiyacı ile ara sıra, dostlarımın verdikleri fırsatlarla, alâkamı devam ettiriyordum. Daha ziyade kendi kendimi tenvir edecek surette okurdum. O zaman memlekete kaçak suretiyle gizliden gizliye giren *La Grande Encyclopédie* bana da ecza halinde gelirdi. Boş saatlerimi bunları kurcalamakla, bir de Rıza Tevfik'in bana aşıladığı merak sâik olarak *Bibliothèque de Philosophie Contemporaine* ve bilhassa Herbert Spencer'den anlayabileceğim mikyasta okumakla geçiriyordum. Sonra birden yazı yazmak imkânı en geniş bir ölçüde ele geçince kendimi bu hürriyet zevkine salıverdim. Temmuz'dan Mart sonuna kadar hayatımın en mebzul yazılarını yazdım; gazetelere, mecmualara müsvedde yağdırdım. Neler, neler yazdım? Bunların hiçbiri benimle münasebeti olan şeylerden değildi. Belki bir tanesi müstesna: Bir tefrika tutturdum. Bu büyük bir roman olacaktı; büyük ve mühim... İstibdat idaresine karşı ruhunda isyan taşıyan genç nesil bu romanda timsalini bulmuş olacaktı. Ona *Nesl-i Ahir* demiştim. Eser baştan başa yazıldı ve neşrolundu, fakat günler umulmayan hâdisatını getirdikçe eser de mevzuunun esasından uzaklaşmaya başlayarak nihayet gide gide, her adımda yatağını değiştirerek yayıldığı sahada kaybolan bir ırmak dağınıklığı ile ne olduğu belli olmayan bir şekil aldı. Bugün ona uzaktan bakınca bu uzun kitaptan ancak yirmi otuz sahifelik birkaç parçayı belki nisyandan kurtarmak zahmetine değer diye düşünüyorum; geri kalanları yakmak, yok etmek isterdim. Bu son cümleyi yazarken kendi kendime:

– Ya ötekiler? dedim, ondan başkaları... Acaba onlar kendi kendilerinden memnun mudurlar?...

Buna ihtimal vermiyorum. Memleketin edebiyat, sanat, ilim ihtiyacı bir şahsiyete temessül etse de o zamanın az çok kabiliyet ashabı diye tanılanları karşısına dikilse ve:

– Uzun yıllar bir iş görmenize mâni olan idareden şikâyet edip durdunuz.. İşte birikmiş sermayenizi ortaya dökmek için önümüze sekiz aylık bir geniş saha açıldı. Bu müddet zarfında bana ne getirdiniz, ne verebildiniz?... dese buna verilebilecek tek bir cevap vardır: Hiç...

Farzedilirdi ki o kadar uzun bir zaman içinde fırsat bekleyen kabiliyetler, biriktirilmiş sermayeler vardır ve birdenbire setlerini yıkan bir çağlayan gibi etraf mebzul bir irfan ırmağına garkolacak, Bâbıâli Caddesi denen o türlü türlü garip tali'lerin tecelligâhına siyasiyat ihtiraslarının çamur dalgaları yerine memleketin fakir ve sefil kütüphanesi için nihayet bir hayat gıdası gelecek denirdi. Heyhat!.. Bu sekiz ay içinde ne edebiyata, ne ilme ve fenne, ne de sanata yarayabilecek hiç, ama hiçbir eser hatırlamıyorum: Sanki o beklenen çağlayana bedeli mevcudiyeti farzolunan kabiliyetler bir su hazinesiydi ki yıllarca, gizli gizli, şurada burada peyda olmuş çatlaklardan sıza sıza, olanca varını sarfetmiş ve nihayet musluk-ları açılıverince belki üç beş damlacıktan sonra acınacak bir kuruluktan başka hayat eseri gösterememişti.

142

Birikmiş irfan sermayesi — *Mehâsin* — Edebiyat-ı Cedîde zümresi — *Tanin* — Tek başına — Bir toplanma daha — Sahne — Yeni bir sanatkâr: Bedri — Burhanettin — Otuz senelik tecrübe — Tatbik usulü — Derin bir kanaatin kısa bir ifadesi

İstibdadın uzun yılları içinde Ashâb-ı Kehf gibi uykuya dalıp hayattan bir eser veremeyen ilim ve fen adamları, müverrihler, mütebahhirler, işte artık uyuşukluklarından silkinip hürriyetin esmeğe başlamış havasıyla şen ve şatır meydana atılmalı ve biriktirdikleri irfan sermayesini ortaya dökmeli değil miydiler? Ne bir ilim kitabı, ne bir tarih eseri, hiç, hiçbir ciddi şeye tesadüf etmek nimeti nasip

olamadı; buna mukabil Meşrutiyet'in ilânından Mart sonu isyanına kadar geçen sekiz aylık uzun bir zaman içinde renk renk, çeşit çeşit mecmualar parlayıp söndü, sanki yazı yazmaları beklenenlerin soluğu ancak üç beş sahife için kifayet edebiliyor ve okuyucular bununla kendilerini doyurabilecek gıdayı bulmuş oluyorlardı. Mehmet Rauf bile *Mehâsin* adıyla güzel fakat bütün emsali gibi ömrü kısa bir mecmua neşretmeye ve beni de sürükleyerek bunda "Valide Mektupları" isminde bir roman yazdırmaya başlamıştı. Ya edipler, şairler, hususuyla o kadar gürültü yapan "Servet-i Fünun" zümresi ne yapıyordu? Onlar sadece siyasiyat adamları olmuştu, herkes gibi... *Servet-i Fünun* bile tozunu toprağını üzerinden atıp Bâbıâli'nin karşısındaki köşede gündelik siyasî bir gazete oldu. Asıl o zümrenin esas ruhunu teşkil eden Tevfik Fikret'le faal unsuru olan Hüseyin Cahit, aralarına Hüseyin Kâzım'ı da alarak, bir gazete tesis ettiler: *Tanin*. Onları bir gün gidip küçük idarelerinde gördüm. Üçünün de arkasında birer lâcivert amele gömleği vardı.

Hüseyin Cahit'e bu gömlek hiç yabancı değildi, o yazıda ameleden biri gibi çalışabilirdi, nitekim üzerinden vukuatın bütün dalgaları, karmakarışık geçerken, gene çalıştı, bugün gene öyle çalışıyor; fakat Tevfik Fikret?..

Onun yazmakla, hatta okumakla bir münasebeti yoktu ki... Zamanın en yüksek, en güzel şiirlerini bu yurdun hafızasına, bir daha silinmeyecek surette çelik kalemle hâkketmiş olan bu şair, serbest bir zemin üzerinde, nesren, mesela bir makale yazmak isteyince, tamamıyla tasarruf edilmemiş bir lisanla söylemek mecburiyetine düşmüşçesine şaşırmış olurdu. Ona zamanın seyyiatına karşı köpürmek vesilesi verilsin, bir zemîmeye hücum etmek, bir sakat tıynet sahibini şamarlamak fırsatı gösterilsin, o zaman şiddetine, savletine ölçü yetişmeyen bir ateşzeban olurdu; fakat, bir gazete muharriri? Asla...

Onu *Tanin* idaresinde lâcivert gömleğiyle görenler ta ilk gününde bunu keşfettiler ve keşiflerinde hiç aldanmadılar; pek kısa bir zaman sonra, o bermûtat, bir infial bahanesi buldu; galiba onu müteakip Hüseyin Kâzım da, lâcivert gömleğini attı; Hüseyin Cahit de tek başına bir gömlek taşımakta garabet olacağını fark etmiş olacak, o da soyundu, fakat *Tanin* tamamıyla onun sırtına geçmiş bulundu.

Gene bu sıralarda idi, sahneye alâka taşıyanlardan beş on kişi toplandı. Zaten bu toplanmak da bir sârî illet haline gelmişti. Otuz

sene üç kişinin bir araya gelememesinden sıkılan ruhlarda bir toplanmak ihtiyacı kendiliğinden doğuvermiş oluyordu. Bütün yapılacak işler için şurada burada türlü türlü adlarla heyetler teşekkül ediyor, toplantılar oluyordu. Galiba bunda biraz da, o vakit bazı ağızlarda nakarat hükmüne geçen ve "teşebbüs-i şahsi" diye anılan hasisaya hiç kimsenin malikiyet iddiasında bulunmaya cesaret edememesinin de tesiri olsa gerektir.

Nihayet Türkiye'de de bir sahne vücuda getirmek, daha doğrusu Abdülhamit'ten evvel taazzuva başlamışken boğulan cenine yeniden hayat vermek için bir toplantı oldu. Tepebaşı'nda birkaç içtima akdedildi, bunda Recaizade ile Hamdi Bey de vardı. Gürültülüce davetlerle mümessil olmak isteyenleri çağırdık. Bittabi o zaman sahne için Türk kadınlığına müracaat edilemezdi. Başka unsurlardan gelenler oldu mu? Bilmiyorum, fakat gençlerden birçok kabiliyet erbâbı dinledik. Bunların içinden başlıca o zaman Galatasaray Sultanîsi Müdür Muavini olan Bedri'yi tahattur ediyorum. Öyle bir temâşâ edebiyatı aşkı ile tutuşmuştu ki sahne kabiliyetine bir saha bulabilmek ümidine mevkiini feda etmeye hazırdı. Ve bu kabiliyet hakikaten hayret verecek derecedeydi. Bize, ezber olarak, *Ferdi ve Şürekâsı* romanından bir uzun parça söyledi; öyle bir heyecan, öyle bir hassasiyet, sanki bütün ömrünü sahne mümareselerinde geçirmişçesine öyle bir sanata malikiyetle ki hep şaşırdık. Gözlerimin önüne geliyor, Türkçe edebiyatla pek ülfeti olmayan fakat bütün mevcudiyeti sanat duygusuyla yoğurulmuş olan Hamdi Bey yeni bir dünya keşfetmişçesine kendisini zaptedemiyor, kalkıp kalkıp oturuyordu.

Eğer bu toplantılar fiilî bir neticeye vâsıl olabilseydi ve hakikaten bu mümessiller heyeti vücuda gelseydi de Türkçeyi tahammül olunabilecek bir şekilde söyleyen mesela Eliza gibi mümessiller de bulunsaydı, sahneye nasıl eserler çıkarılacaktı?

O zaman bütün sahne hayatı Burhanettin'in şahsında toplanıyor ve bütün temâşâ edebiyatı onun bağıran, kükreyen sesiyle, Mounet-Sully'nin rağbetten düşmüş tarzında kalabalık evzâı ile Hâmit'in *Târık*'ından, *Eşber*'iyle *Tezer*'inden, Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre*'sinden başka sermaye bulamıyordu. Şehreminliğinde Paris'ten Antoine'ı celbederek Dârülbedâyi'e temel atmak himmetini gösteren Cemil Paşa idaresinde de olduğu gibi, hatta daha sonraları bugüne kadar da hâlâ devam edildiği gibi, temâşâ edebiyatını vücu-

da getirmenin yegâne çaresi garptan eser nakletmek olabileceğinde kanaat hasıl olamıyordu.

Bu kanaat teessüs edip de nihayet tatbik sahasına geçesiye kadar bizde hiçbir teşebbüsün temâşâ edebiyatını vücuda getiremeyeceğini işte, –yalnız Meşrutiyet'in ilânını tarih mebdei sayalım– otuz seneye yakın bir tecrübe devresi sarahatle bağırıp durmaktadır.

Ben, birkaç refikimle beraber, bu fikre öteden beri sadık kaldım, fakat sonraları Dârülbedâyi idare heyetinde senelerce çalışırken diğer birkaç refika da bu kanaati aşılamak mümkün olamadı. Ve tatbik usulüne mütemayil olanların galebesi Dârülbedâyi'i günden güne daha aşağılara indirerek ismiyle taban tabana zıt bir derekeye düşürmüş oldu. Bugün belki o nazariye iflâsa yüz tutmuştur. Bu son temayülün daha sarih, daha cesur olmasına intizar edilebilirse, ki bugün Türk sahnesiyle meşgul olanlardan bu doğru yolda ilerlemek pek ziyade ümit olunur, ancak o zaman bizde de bir temâşâ edebiyatı vücuda geleceğine inanmak mümkün olur.

Uzun bir tetkike muhtaç olan bu bahsin yeri burası olmadığından yalnız şu kadarcık bir işaretle susuyorum.

143

Bir çark — Daima işleyen — Daima okuyan — Remil işaretleri — Sinir yumağı — Gece evinde — Türkçe mümareseleri — Taine'den tercüme — Tatil günleri — Eğlenceden ziyade cenk — Zam ve tarh — Bir seyahat — Koca bir kitap — Değirmen — Delik kovalar — Bir itiraf — Hayırkâr ve hayırhah

Bu kırk yıllık hatıraların kutusunu kapamak üzere iken o tarihin son demlerine karışan genç dostlarımdan birinde tevakkuf etmek isterim: Bu dost Reşit Saffet idi ki İdare'ye girer girmez Tercüme Kalemi'nin en müfit, en faal bir unsuru olduğu gibi bana da o zamanımın melûl safhalarında en ziyade merbut görünen bir hemdem oldu. Bir hemdem ki beni daima şaşırtırdı. Bunun sebeplerini icmal ve teksif etmelidir ki hadden aşırı bir genişlik vermiş olmayayım.

Beni en ziyade şaşırtan onun –galiba ilk İdare'ye girdiğinde ancak on sekiz yaşında kavi olmaktan ziyade mariz ve nahif görünen bir çocuktu– hiç durmadan, dinlenmeden işleyip dönen bir çark olmasıydı. Sabahleyin onu mutlaka nâkıs bir uykudan sonra zorla

yatağından kaldırmış olacaklardı. İdare'ye yorgun, soluk bir benizle, fakat herkesten evvel gelmiş bulunur ve derhal kalemine sarılırdı. Hemen her gün İdare'ye verdiği iş mahsulü beş mütercimin ancak yetiştirebilecekleri işin yekûnuna müsavi olurdu. Öyle günler olurdu ki yarışa doyamayan bir hızla Kalem'e gelen kâğıtların hepsini inhisar altına alırdı.

Bu, nihayet faal bir memurun yapabileceği bir şeydi, belki bunda şaşılacak büyük bir nokta da yoktu, eğer bu durmadan dönen çarkın işlerken yontup etrafa serptiği talaş bundan ibaret olsaydı. Onun daima ceplerinde, koltuğunun altında birkaç kitap, mecmua, gazete vardı; ve bunlar hiç yaşı ile mütenasip şeyler olmazdı. Roman, hele şiir okuduğuna tesadüf etmedim; okudukları tarihe, siyasiyata, felsefeye, intikadata, içtimaiyata ait mühim eserlerdi. Kaç kere böyle okumakta olduğu, yahut okuduktan sonra bana iare ettiği kitapların her sahifesinde, sahifelerin her fıkrasında remil erbâbının garip işaretlerine benzeyen çizgiler, çeşit çeşit harfler görürdüm. Bir yandan okurken bir yandan elinde kurşun kalemiyle her zihnine çarpan satırın yanına o sırada dikkatini celbetmiş fikre bir çivi çakmış olurdu. Ve böyle Kalem'e deste deste tercüme yetiştirirken imtihana hazırlanan bir Dârülfünun müdavimi gayretiyle önündeki kitabın üzerinde idrakini müthiş bir ameliyeye soka soka geçirilmiş saatlerden sonra onun gözlerini bulanmış, benzi daha kireçlenmiş, esasen bir sinir yumağı halinde gergin duran bütün varlığını baştan başa ihtizazlara boğulmuş bulurdum. Ve kendi kendime: "Yazık, derdim; bu kadar israf edilen, husuyla topluca sarfedilemeyerek dağıtılan işleklikten, korkarım ki, büyük bir verim çıkmasın ve böylelikle bu zengin faaliyet kabiliyeti, en sonunda sıhhat sermayelerini bezlede ede, iflâsa mahkûm olmasın..." Bunu, sabredemeyerek, kaç kere kendisine de, türlü ifade ihtiyatlarıyla, söyledim. O, kendisine emin olanların başkaları tarafından söylenen şeyleri istihfaf edişlerine benzer bir gülüşle geçiştirirdi.

Onun okuduklarına konan bu işaretlerden maksadını da sorup anladım ve verilen izahatla gördüm ki onun kendi kendisine icat ettiği iş okumaktan ve okunan şeyleri baştan başa türlü işaretlerle donatmaktan ibaret kalmıyor. Ne bir eğlenceye, ne bir seyrana gitmeyen bu genç her akşam evinde, uyku nimetinden mahrum kalarak, bu işaretlerin delâletiyle okuduklarının hulâsasını yapıyor, bunları hususi defterlere yazıyordu. Onu, bir vesile ile, evinde ziyarete gitmiştim; bütün duvarları kitaplarla dolu yazı odasını bana

gösterdi ve bu odanın bir hücresini dolduran bu defterlerden birini çekerek bana anlattı.

İşi bundan ibaret de kalmadı: Bir yandan *Mercure de France* mecmuasının Türk edebiyatı muhabiri olarak oraya makaleler yetiştirirken bir yandan da *Levant Herald* sahibi Micci ile münasebete girerek ona "Vicdan Araştırmaları" başlığı altında fıkralar yazıyordu; ve böyle içinde sönmeyen bir ateşin günden güne daha kızgın alevleriyle durup dinlenmek bilmez, döne döne yorgun ve bitkin çark, hafta sonlarında, tatil günlerinin öğleden sonra saatlerinde, elinde bir yığın, Fransızcadan Türkçeye çevrilmiş yapraklarla, bana gelirdi. O eğlenceye, seyrana iltifat etmediği gibi ben de o yıllarda eğlence ve seyrana küskündüm.

Güzel Fransızcasının derecesine çıkarmak azmiyle Türkçede de mümareseye girişmeye azmetmişti ve bunun için de âdi bir iştigal vesilesini istihkar ederek Hyppolite Taine'den *Notes sur Paris: Vie et opinions de Graindorge* eserini seçmişti. Böylelikle bu pek ince ve pek güzel eseri baştan başa Türkçeye çevirdi. Bilmem ki onun müsveddelerini saklamış mıdır?..

O Beşiktaş'ta Akaretler'de, ben Nişantaşı'nda otururduk, arada mesafe pek kısa idi; onun için bu haftalık buluşmalar pek kolaylıkla yıllarca devam etti; ve her ikimiz de buna o kadar alışmış olduk ki, sonra Güzin'in matemi beni Büyükada'ya atınca, gene bu buluşmalar devam etti; ve o bana merbutiyetinin büyük bir bürhanını tatil günlerinin gecesini bile feda etmek suretiyle vermiş oldu.

Bu buluşmaların cazibesi neydi? Tahlil edilince vâsıl olunan netice şudur: Aramızda mevcut olan görüş ve duyuş farkı... Fikirlerimizde, hislerimizde hiçbir zaman uyuşamayan bir taarruz vardı. Bende henüz imha edilememiş bir mübâhase illeti, onda başkalarının düşünebileceklerine, duyabileceklerine karşı zaptolunamayan bir isyanla tariz ihtiyacı birbiriyle çarpışan öyle iki kuvvetti ki aramızda geçen saatler her iki tarafın da aman bilmeyen bir inadı ile eğlenceden ziyade cenge benzerdi. Fakat bu cenk ikimizi de oyalar, ikimizde de sanki bir spordan sonra başka yorgunlukları, üzüntüleri uyuşturup silen bir ilaç olurdu. Bu çarpışmalarda arada mevcut yaş ve mevki farkları cidalin buharından çıkan buğularla örtülmüş olurdu. O artık evimin bir misafiriydi, burada maiyetimde çalışan bir Kalem'in genç memuru değildi, yaşına beş yıl ilave edilir, benden beş yıl kaldırılırsa ak-

ran olurduk ve bu zam ve tarh ameliyesini tabiatıyla yapmış ve neticede de barışmış olurduk. Onun bana merbutiyeti hakikaten bir muhabbet miydi, yoksa sadece bir itiyat mıydı, bunu ben tayin edemem, zannederim ki o da o zaman tayin edemezdi. Bunu sarahaten tayin edecek olan zamandı.

Meşrutiyet'in ilânına takaddüm eden bir tarihte bir gün o bana geldi ve dedi ki:

– Pek yorgun bir haldeyim, biraz dinlenmek, belki de kendimi tedavi ettirmek ihtiyacındayım. Bana müsaade etmenizi ve İdare'den mezuniyet almanızı rica ederim. İki ay kadar Fransa'ya bir seyahat yapmak istiyorum.

Bu müracaat o kadar yerinde idi ki hemen muvafakat ettim ve o da seyahatine çıktı. Bize dinlenmiş, bütün yorgunluklarını tazmin eden bir kuvvet ve sıhhat sermayesi toplamış olarak avdet edeceğine intizar ederken onun mezuniyeti hitamında her zamandan daha ziyade çökmüş, gözlerinde fer, vechinde renk kalmamış olarak döndüğüne şahit olunca hayret etmek lazım gelirdi. Bu sebeple hayrete vakit kalmadı, o sıhhat sermayesiyle değil, beş altı yüz sahifelik büyük kıt'ada koskoca bir kitapla avdet etti: *Effort Ottoman*. Bunu o zamanın lisanı ile *Cehd-i Osmanî* diye tercüme etmeli.

Bunu ne zaman yapmıştı? Kendi imzasıyla kitabın hemen dörtte birine müsavi uzunlukta yazılmış bir mukaddeme ile başka bir nâm altında neşrolunan bu koca kitabı ne vakit hazırladı? Ve Paris'te bunun basılıp bitmesine nezaret için uğraşmak uğrunda ne kadar yoruldu? Asıl hayret olunacak buydu.

Bu durmadan dönen, dinlenmeden çevrilen, dönüp çevrildikçe kendi kendisini kemirip aşındıran çarkın ateşi nereden geliyordu? Bu gayet sarihti. Sarih ve elbette memduh bir ateş, fakat bu ateş memduh ve müfit olabilmek için bir itidal, verimi nisbetinde sarfını temin edecek bir mikyas dairesinde olmalıydı. Bunu kendisine söylemeye teşebbüs ettikçe, onun cevap vermeyerek, yalnız: "Aklı ermiyor!.." demek isteyen mûtat gülüşüyle alaya bozarak geçiştirişleri olurdu.

Bittabi ısrar edemez, fakat kendi kendime: "Ne yazık!" derdim, "İşte bir değirmen çarkı ki muttasıl dönüyor ve muttasıl etrafını çeviren kovalar fıtratî çayının mebzul suları ile dola dola yükseliyor, fakat bu kovalar da delik deşik... Asıl değirmeni harekete getirecek, asıl buğdayı öğüten kuvveti götürecek sular oluğa gidinceye kadar şarıl şarıl akıp heba oluyor..."

Bir gün onun elinde bir kitap gördüm ve alıp baktım. O zamanın gençliğine hâkim olan âmillerden biri –her zaman için böyle değil midir? Ancak o vakit o âmile bir ad uydurulmuştu: *Arrivisme* denmişti– hayatta mutlaka muvaffak olmak, mutlaka vusulü istenen noktaya erişmek azmiydi.

Bu kitabın ismi *Arriviste* idi ve bermûtat bütün sahifelerin kenarları o garip işaretlerle doluydu. Ben kitabı, mütecessis gözlerle süzerken onda, birdenbire bana –eski tabirlerin birini kullanayım– izhâr-ı mâfizzamir etmek, yüreğini döküvermek ihtiyacı hasıl oldu. Bana ne kadar çalıştığını, ne kadar uğraştığını ve ne kadar yorgunluklara göğüs gerdiğini söyledikten sonra bütün bu cehtleri bir usul dairesinde yapmak ve hayatta muvaffak olmak ve vâsıl olunacak mertebeye çıkmak için didindiğini söyledi. Bu, öyle halis, öyle samimi bir söyleyiş oldu ki derhal onun tesiri altında kaldım. Dedim ki: "Çocuğum, ben hayatta muvaffakiyeti temin edecek yalnız bir usul biliyorum: Hayırkâr ve hayırhah olmak..."

Bunda tevakkuf etmeyerek hemen iki dost sıfatı ile ne yapmak lazım geleceğini düşündük ve birkaç dakika içinde hemen karar verdik.

O İdare'den istifa etmeyecekti, ta ki muvaffakiyet elle tutulabilecek bir şekil alsın. Sabahları gelip Kalem'de huzur defterini imza edecek, sonra çıkıp Hariciye'ye devam edecek.

Bunu pek kolaylıkla ve İdare için bir zarar terettübüne imkân bırakmayarak yapabilirdim, o da İdare'den alınacak parayı fazlasıyla ödedikten başka Hariciye'ye de hatta herkesten evvel gitmiş bulunacaktı. O halde? O halde bu karar hemen tatbik mevkiine kondu. Onun Hariciye'ye intisabını teshil edecek olanlar vardı. Öyle ki, galiba bir yıl içinde, Bükreş sefareti kâtipliği ile İstanbul'dan ayrıldı; ve oradan, bir kısa müddet sonra, Madrid'e geçti. 31 Mart İsyanı onu Madrid'de buldu.

Reşit Saffet'e bu uzun makaleyi tahsis etmekte iki maksat var: Birincisi gençlikte muvaffakiyeti temin eden faaliyete bir enmuzeç göstermek. İkincisi şu hatıraların sona yaklaşan tarihinden sonra da bu dostun hayatımda mühim bir yer işgal etmiş olduğunu düşünerek onun ilk gençliğine ait evsafını tespit etmek. Bu vazife bittikten sonra artık onu, bu tarihi müteakip başlayan istikbalinin tersim edeceği yol üzerinde bırakıyorum.

144
Yaklaşan tehlike — Sinsi zelzele — Üç mefhumun hakiki tercümesi — Din, ırk, menfaat — İpliklerin ucu — Bir râsime — Mart isyanı — Ne için titredik? — Kurtarıcılar

Mart sonu isyanını haber veren emareler gün geçtikçe daha ziyade vuzuh kesbediyordu; yalnız, anlaşılamayan, vukuundan evvel keşfi mümkün olmayan, bu isyanın şekli ve nev'iydi. Mütekarrib bir tehlike vardı, bu muhakkaktı, eğer tehlikenin mahiyeti tahmin olunabilseydi belki onun def'ine de bir çare bulunabilirdi. Toprakların altında sinsi sinsi hareket eden, hain yollarını kemiren bir zelzelenin ihtizazları duyuluyordu; fakat nereden patlak verecek ve Meşrutiyet'i, sekiz aydan beri teessüse çalışan yeni idareyi ne tarafından yakalayıp gömülecek bir çukura atacak, bunu anlamak mümkün değildi. Meşrutiyet, malum düsturlar, hürriyet, müsâvât, uhuvvet bayrağını açıp memleketin ortasına dikilince bu üç mefkûrenin altına bütün muhtelif unsurları toplayacağına, hocalarla papazları ve hahamları arabalara koyup kucak kucağa sokaklarda dolaştırmakla her ihtilafı bir daha uyanmayacak bir uykuya koyacağına zâhipken görülmekte teahhur olunmadı ki hürriyet demek her unsurun kendi emellerine serbestane sarılması, müsâvât demek o emellerin tahakkuku için aynı kuvvetlerle aynı hakları temin etmek için çalışması, uhuvvet demek de ezelden beri üvey ana ve babadan doğmuş kardeşlerin birbirine husumetinin açıktan açığa meydana vurması demektir.

Her şeyden evvel din meselesi, biçare beşeriyetin bütün bedbaht tarihine hâkim olan bu dava haykırmaya başladı; ondan sonra milliyet ve ırk... Arkalarında patrikhaneleriyle, patrikhanelerinin arkasında Yunanistan ve Ermenistan'la Rumlar ve Ermeniler, hatta Arz-ı Mev'ud mefkûre-i Tevratiyesi ile Museviler, arada tek bir düğümün husulüne mâni olan maksatlarla çalışırken, din sahasında birleşen unsurlar bile –Araplar, Arnavutlar, Kürtler, Çerkezler, Lazlar– birer istiklâliyet davasına kıyam ettiler. Daha mühimi asıl Türkler arasında bile ittihat ve ittifak imkânı beklenemeyecek bir hülya oldu. Meşrutiyet'i dinin hilafında bir yenilik sayanların adedi eski idareden menfaat çekenlerle, yeni idarede umdukları kârı bulamayanlarla arttıkça, bunlar da kuvveti başka din ve unsurlarla mesai teşrikinde aradıklarından, memleketin idaresini ve Meşrutiyet'in

asıl hâkimi olmak lazım gelen Türk unsuru için feyzini temin etmek vazifesini üstüne alan İttihat ve Terakki günler geçerken parmaklarının arasından iplik uçlarının kopup kaçmakta olduğunu görüyor; ve bir tedbire müracaat ihtiyaçlarının her zuhurunda biraz daha şaşırıyordu.

İşte böyle bir zamanda idi ki bir gün Emrullah Efendi bana gelerek, yüzüme bakmayan gözlerinin bulanık camlar altında dalgın bir nazarıyla:

– Haydi! dedi, Sait, sen ve ben Bakırköyü'ne gidiyoruz.

Orada görüşülecek bir iş var...

Sinirler, her dakika bir vak'a zuhuru ihtimaliyle öyle gergindi ki "Mutlaka mühim bir hadise var..." mütalaası ile daha ziyade soruşturmaya lüzum görmedim ve Gelenbevî Sait, o, ben üç kişi hemen hiç konuşmayarak Bakırköyü'ne gittik, hatta yakın bir küçük eve kadar yürüdük, Emrullah ancak eşiği geçerken haber verdi:

– Siz, ikiniz, İttihat ve Terakki'ye yazılacaksınız.

Sait ve ben öteden beri İttihat ve Terakki'nin takip ettiği umdelere tâbi iken cemiyete resmen intisabı düşünmemiştik, düşünmemeye bir sebep yoktu, fakat düşünmeye de bir lüzum görmemiş olacağız. Emrullah'ın haber verdiğine de şaşırmadık, ben belki bu müşkül zamanda cemiyet kendisiyle fikir arkadaşı olduklarına inandığı adamları daha sıkı bağlarla kendisine çekmek istiyor, diye düşündüm; o kadar...

Bekledim ki bizi İttihat ve Terakki Cemiyeti nâmına bir zat kabul etsin, bizimle ahvâle, vaziyete, İttihat ve Terakki'nin fikirlerine dair bir hasbıhal yapsın ve görüşlerde bir ittifak husule gelince sarahaten sorsun: "Cemiyete girmek ister misiniz?.." Buna "Evet!" diyeceğimizde hiç şüphe yoktu. Bir deftere imza mı edilecek, bir muayyen şekilde yemin mi edilecek, bu da olurdu; ve o zamana kadar yalnız kalben merbut olduğumuz bir mefkûreye resmen de bağlanırdık.

Böyle olmadı, galiba Sait'ten sonra beni bir odaya soktular; burası fakir bir gezginci tiyatro sahnesi, yahut bir Mason locasının çocukça yapılmış bir taklidi gibiydi. Burasını tasvir edemeyeceğim, yalnız buraya girer girmez: "Ne tuhaf!.. Buna neden lüzum görülmüş?.." diye düşündüm ve itiraf ederim, bu gülünç tertibattan gelen bir tesirle asıl gayenin büyüklüğü mühim bir mikyasta çökmüş oldu. Sonra yüzü bir nikap, üstü başı siyah bir kisve ile örtülmüş, sesini değiştiren, fakat ne kadar değiştirilmiş olsa gene

Serezli, Manastırlı, yahut Selanikli olduğu anlaşılan bir zat, belki bence pek tanılan bir zat, bana küçük bir nutuk irad etti. Bu sahne vaz'ına müteallik teferruatla o kadar meşguldüm ki söylenen şeyleri takip ettim mi bilmiyorum, fakat bunların esasını tahmin etmek zor değildi ve o esasa zaten sadıktım. Bu râsime bir yeminle bitti.

İşte bu suretle İttihat ve Terakki'nin resmen de müseccel âzâsından olunca Mart sonu isyanının karşısına bu sıfatla çıkmış bulundum.

Bu isyan nasıl başladı? Nasıl devam etti? Bunu herkes bilir, o zamanı görmemiş olanlar da bunu birçok defalar okudular, öğrendiler.

Biz isyanı köyümüzde duyduk ve uzaktan uzağa fasılalarla kulaklarımıza gelip çarpan kurşun seslerinden, ertesi gün de gelip bizi titreten tafsilâttan öğrendik. Titredik; zira gördük ki ortada mahvolan yalnız uzun yıllar hasreti çekilmiş Meşrutiyet değildi; aynı zamanda şeriat nâmı altında avdet eden taassup ve onun neticesi olan vahşetti. Gene bunun neticesi Osmanlılık nâmının uydurma boyası altında saklanan bütün iftirak emelleri bu fırsatı ganimet bilecek, belki de hariçten Türk yurduna gözlerini dikmiş bekleyen kuvvetler gelip İstanbul sularında demir atacaklar ve bir daha o demirleri attıkları yerlerden çıkarmak mümkün olmayacak... Bir isyan ki bütün vatanın şerefle dolu mâzisini mahvettikten sonra ancak pek kısa bir zamanın ümitleriyle gülümseyen istikbalini de kan ve ateş içinde gömecekti. Bunun için titredik.

Sokaklarda şeriat düşmanı diye öldürülen genç zabitler, Meclis-i Mebusan önünde parçalanan bedbahtlar, Yıldız Sarayı'na ikram olsun diye her uzvu bir tarafa atılan biçareler, isyanın dehşetini göstermek için kifayet ediyordu. Gözleri dönmüş askerlerin, taassup ateşleriyle tutuşmuş yobazlar peşinde, geleni geçeni tevkif ederek boyunlarından kolalı yakaları kopardıkları da gösteriyordu ki vatan birkaç asır geriye doğru yumruklar altında itilip kakılacak ve artık bir daha yüzünü bir güneşe çeviremeyecekti.

Bir gün bize dediler ki:

– Aman, evinizden çıkmayınız. Şuracıkta çayırda üç beş âsi asker var. Tüfekleriyle bekleşiyorlar. Maksat galiba sizsiniz...

Bu siz diye işaret olunan kurban namzetleri Sait'le Emrullah ve ben olacaktık. Vakıa evden çıkmamak ihtiyata muvafıktı; Sait'le Emrullah buna inandılar mı, bilmiyorum. O bahsolunan askerleri görmedik değil, fakat ben bunların, bizi beklediklerine bir türlü

inanmıyordum. Yalnız ortada inanmamak mümkün olmayan bir hakikat vardı: İsyan saatten saate büyüyor, idare artık dakikadan dakikaya daha ziyade Yıldız'ın eline geçiyor, matbuat bu yeni hadisenin alkışını yapıyor, yobaz saltanatı taassup bayrağını daha yükseklere çıkarıyor ve Türk'ün izmihlâlini bekleyen bütün unsurlar sevinçten ellerini ovuşturuyordu. Bütün bu meydanda olan acı hakikatin karşısında da küçük bir ümit, artık bu memleketi oturulamayacak, içinde barınılamayacak bir cehennem olmaktan kurtaran bir selâmet ışığı yoktu. Ufuk kapkara idi...

Sonra bir gün bu karalığın içinden bir şimşek parıldadı. İşitildi ki Selanik'ten bir ordu geliyor. İlk önce buna inanmadık. Öyle yeisle bunalmıştık ki böyle mesut bir hadisenin ihtimal altında olabileceğine zâhip olamıyorduk. İnanmadık, ta ki köyümüzde mavi üniformasıyla Selanik'ten yıldırım süratiyle gelip yetişen yirmi otuz genç bize o efsanenin bir hakikat olduğu müjdesini getirmiş olsun.

Bunlar o kıyafette genç fedakâr zabitlerdi, aralarında Remzi ve Refet Beyler'i –Paşalar'ı– hatırlıyorum. Bizi temin ettiler ki kavi bir ordunun pîşdarıdırlar ve bütün etraf hürriyeti kurtaracak olan müfrezelerle dolmaktadır. Öyle şatır, öyle kendilerinden ve takip ettikleri fikirden emin ve memnundular ki, mantığın hemen kabulde tereddüt ettiği bu habere inanmakta gecikmedik.

Haber de tahakkuk etmekte gecikmedi. Bu mavi esvaplı jandarma kılığında genç zabitler hemen köyde karargâh kurdular. Onların geldiğine, bir ordunun da hemen gelmekte olduğuna vukuf peyda edince İstanbul'da telaşa düşenler oldu; ve derhal türlü türlü kılıklarda, teker teker köye casuslar, yahut casus değilse meraklılar dökülmeye başladılar; ve bunlar geldikçe birer birer, üçer beşer avlanarak köyün ücra bir tarafında boş bir köşke tıkıldılar.

Bir yandan da asıl ordunun vücuduna sabırsızlıkla intizar olunuyordu. O zamana kadar yapılacak ne vardı? Bu hemen kararlaştırıldı. Âyan ve mebusan köye davet olunacaktı. İstanbul şaşırmamış olsaydı da isyanla başlayan hareketinde devam etseydi, bilinemez ne olurdu. Fakat onun şaşkınlığı neticesiyledir ki Ayastefanos –bugünkü Yeşilköy– mazhariyeti olan tarihî vazifelerinden en büyüğünü görebildi.

Artık köyde bulunan beş on Türk'ten İttihat ve Terakki'ye, daha doğru tabiri ile meşrutiyet ve hürriyete sadık ve merbut olanların bu Hareket Ordusu pîşdarlarıyla beraber düşünüp çalışmaları pek

tabiî idi. Demiryolu hatları ile tel muhabereleri yapılarak âyanın ve mebusanın köyde toplanmasının muvafık olacağı takarrür etti.

Bir yandan burada esen havanın kokusunu almak için gelen casuslar tevkifhane ittihaz edilen köşkün bodrumunda ciğerlerini doldurmaya sevkedilirken bir yandan da kafile kafile âyan ve mebusan bu Nisan günlerinin taze köy havasını almaya geldiler...

145
Telaş ve helecan — Hareket Ordusu — Cezrî karar — Şüpheler içinde — Beşinci Sultan Mehmet — Talât'la ben

Mart sonu isyanından Abdülhamit'in hal'ine ve Reşat Efendi'nin Beşinci Sultan Mehmet unvanı ile Meşrutiyet tahtının sultanlığına iclâsına kadar geçen günlerin tarihini icmal etmek için iki kelime kâfidir: Telaş ve helecan. Bu kelimelerin medlûlüne de ilk günlerde sahne olan tarihî mazhariyeti eseri olarak Yeşilköy'dü. Bir yandan Hareket Ordusu kısmen köyü yalayarak, daha ziyade onun açıklarından dolaşıp isyan yatağı olan İstanbul'a, hususuyla Yıldız tepelerine doğru yayıla yayıla giderken bir yandan da âyan ve mebusan takım takım buraya gelip artık cezrî bir tedbir ittihazına âcil lüzum gösteren vatan mukadderatı için karar vermek mecburiyetinde bulunuyordu. Her şeyden evvel düşünülmek lazım gelen cihet acele etmek, irticaı tertip ve idare edenlere tedafüi bir tedbir ittihazı için vakit bırakmayarak hemen tutuşmuş ateşi söndürmekti. Adı üstünde şimşek süratiyle harekete gelen ordu, isyanı bastırmak için koşarken Millet Meclisi de iki heyetinin umumi toplantılarını köyün Yachting Club denilen daracık binasına sıkıştırarak artık milletin başında kalmasına imkân tasavvur edilemeyen müstebidin taliini tespit edecek kararları almak üzereydi. Takip olunacak tek bir yol vardı, bu yolun müntehâsında bekleyen netice türlü türlü ihtimallere tâbi olmakla beraber ne olursa olsun cesaret etmek ve bu tek yolu sonuna kadar geçmek zaruri idi.

Bir kere bu meşkûk, müphem ve pek büyük tehlikelerle karanlık yola girilince, ne kadar itidal ve sükûn gösterilirse gösterilsin, sinirlerin azami bir mikyasta gerginliğine mâni olmak mümkün değildi. Herkese birbirinden sirayet eden bir şecaat, her neviden muhataraya göğüs germeğe hazır görünen bir metanet gösterişi

dudaklarda teressüm eden tebessümlerle etrafa emniyet telkinine yeltenirken, belliydi ki gene herkesin bu tebessümü altında titreyen bir korkusu vardır. Her iş Yıldız'da alınacak neticeye bağlıydı: Eğer orada bir mukavemete tesadüf olunursa ne olacaktı? Şehir kışlalarında isyanı bastırmak kolay görünüyordu, nitekim ufak tefek çarpışmalardan sonra öyle oldu; fakat Yıldız mukavemet için bir azim emaresi gösterseydi bunun avâkıbı tahmin olunamazdı. Bütün ümit müstebit sultanın nihayet cebanetinden mülhem olacak bir dirayetine bağlanıp bekleniyordu.

Köyde, bir yandan gelen giden askerin, âyanın, mebusanın, ne var ne yok diye burasını yoklayan casusların yahut mütecessislerin bitmez tükenmez hareketiyle azîm bir telaş hüküm sürerken bir yandan da neticeyi sabırsızlıkla bekleyen, bir dakika müsterih bir nefes alamayan yüreklerin helecanı içinde çırpınılıyordu. Her ihtimal mevcuttu, hatta ta köyün karşısına gelip Millet Meclisi'nin toplantılarına hizmet eden binacığın üzerine toplarını çevirerek bekleyen donanmadan bile ne sâdır olabileceğine hüküm verilemezdi. Bu toplar alınacak kararı mı selâmlayacaktı, yoksa orada da isyana iltihak eden neferlerin elinde tutuşacak ateşlerini o kararı alan heyetin üzerine mi yağdıracaktı? Bu bile şüphe altındaydı.

Biz, beş on kişi tabiatıyla bu kalabalığın bir yandan mihmandarı olduk; bir yandan da aramızdan birkaçı, yapılacak işler tezekkür olunurken, istişareye teşrik edildi. Bir aralık Mahmut Şevket Paşa da köye uğrayarak, daima isti'cale meyyal mizacının tesirleri altında, intizar ve ihtiyat üzere bulunmak fıtratında olanları sürüklemiş oldu. O, isti'cal etmekle beraber hemen en münasip çareyi bulan bir rü'yet sıhhatine malikti, onun içindir ki bir yandan temsil ettiği kuvvetin, bir yandan da telkin ettiği mantığın tesiri, Millet Meclisi'nde tereddüde hamledilebilecek çalkantıları yatıştırmak için kifayet etti. Artık yapılacak şeyde iştibaha mahal yoktu.

Evet, fakat şehir ne oluyordu? Yıldız ne yapıyordu?

Biz, köylüler, her işten evvel köyün misafirlerini yerleştirmek ve doyurmak tertibatını aldık. Misafir kabul edebilecek evleri, sofralarını açabilecek yerleri tespit ettik. Ve köyde birkaç gün geçirmekte muztar kalanları buralara taksim ettik. Hatırımda kaldığına göre o zaman âyan riyasetinde bulunan Sait Paşa öteden beri tanıdığı İngiltere sefareti eski tercümanlarından Türk dostu Marinitsch'in yalısında, Mebusan Reisi Ahmet Rıza, Hakkı Halit'in evinde misafir

oldular. Bana âyandan Recaizade ile Faik Bey, mebusandan İzmir dostları Halil ve Seyit Beyler'le diğer beş mebus isabet etti.

Şu satırları yazarken bu misafirlerle geçirilen saatleri, akşamın serinliğinde kulaklar İstanbul'dan gelecek sesleri araştırarak köyün bataklıklara kadar imtidat eden boşluklarında yapılan seyranları, geceleri beş on kişi bir arada muhayyilelerin her nev'inden ihtimallerde dolaşan serseriliklerini hatırlıyorum. Ahmet Rıza'yı güzel başı hiçbir yumruğun altında eğilmemiş dikliğini muhafaza ederek yeşile yakın mavi gözleriyle ufukları yoklayarak İstanbul'u araştırıyor görüyorum. Halil, fütursuz, kaygısız görünen haliyle, içinde köpüren merakı zaptederek, sanki neticeden eminmişçesine susuyor; ona mukabil Seyit mantığının olanca mebzul dalgalarına serbest bir seyelan veriyor; ve, hep beraber günün nasıl biteceğine, gecenin nasıl geçeceğine, sabahın nasıl doğacağına, esen rüzgârlara, uzaktan uzağa gelen kurşun seslerine dikkat ederek, bunlardan, gelecek günlerin mahiyetini ifşa edebilecek emare arıyorduk.

Bugünleri anlayabilmek için onları yaşamak lazımdır. Telaş ve helecan!.. Evet, öyle... Fakat bu üzüntülerin de kendilerine mahsus bir lezzeti, nasıl tabir etmeli, acılığın içinde garip bir tatlı çeşnisi vardı. Bu mühim ve azîm tarihî hadiselerin arasında yaşamak, onlara kıyısından olsun sürünmek zihinde bir nevi itminan doğurmuş oluyordu. Her saat, muvaffakiyet yolunda birer adım daha atılmış olduğunun müjdesini getirdikçe, bu itminan yavaş yavaş bir sevince, büyük bir matem tehlikesi bertaraf olunca duyulan çılgınca bir şetâret münkalib oluyordu. Aynı zamanda bu muvaffakiyet müjdeleri âyanla mebusana artık daha bâriz bir cesaret veriyor, hele karşılarında toplarının ağızlarını gördükleri donanmadan çıkacak sesin nev'i hakkında emniyet getiriyordu. Nihayet Yıldız'ın hiçbir mukavemet göstermeden vukuatın zaruri neticelerini kabul ettiğine kanaat olununca artık sanki köyün göğsü geniş bir inşirah nefesiyle şişti.

Ve burada Abdülhamit'in hal'ine, yerine Reşat Efendi'nin iclâsına karar verilince artık Millet Meclisi'nin şehre inmesine, kendi yerine gitmesine bir mâni kalmadı. Bu karardan sonra orada yapılacak işlerle meşgul olmak zamanı gelmiş bulunuyordu.

Bugünler içinde İttihat ve Terakki cidden memlekete en büyük hizmetini yapmış oldu, onu bir ikinci defa ve bu defa pek muhakkak

ve pek seri bir izmihlâlden kurtardı. Buna hiç şüphe yok. Ben birinci defa olarak cemiyet erkânının başlıcalarını bu vesile ile gördüm, tanıdım. Bazen bunların toplantılarında da bulundum, bir kenarda onları dinledim, birkaçıyla daha yakından görüştüm ve tanıştım. Gariptir ki bugünlerde Talat'la –Talat Paşa– doğrudan doğruya tek bir kelime teati etmedik. O bana bakardı, ben ona bakardım, ben üç kelime söylersem o derhal dinliyor görünürdü, o keskin bir latîfeye benzeyen kısa cümlelerinden birini savururken bu adamın bütün varlığından taşan sevimlilikle sıcak bir şeyler duyardım; o kadar... Hatta acaba beni tanıyor mu şüphesine düşecek kadar zahirde birbirimizden uzak kaldık.

Abdülhamit hal'edilip Selanik'e sevkedildikten, Reşat Efendi'ye Beşinci Sultan Mehmet unvanıyla padişah olarak biat edildikten sonra, hemen o gün anlaşıldı ki ben ona o kadar uzak kalmamışım.

146

Bir saray yıkılıyor — Meşrutiyet'in ilk sultanı— Basılan yangın — Ufuklardan ne doğacak?. — Biten dün, başlayacak yarın — Kapıda bir araba — Beklenmeyen bir haber — Şaşkın bir adam — Korku — Cemiyet — Ahmet Rıza ve Talât — Tevfik Paşa, Abdurrahman Şeref Bey — On dakika sonra — Kırk yaşında bir adam — Koltuk Kapısı'nda — Son durak

İsyan ne kadar beklenmeyen bir şekilde ve ne kadar şaşırtacak bir süratle patladıysa onu bastıran kuvvet de aynı umulmayan bir tarzda aynı göz kamaştıran bir şimşek çabukluğu ile onu söndürdü. En hayale benzeyen ümitlerin bile farzettiremeyeceği kısa bir müddet içinde asırlardan beri yerleşmiş bir saray, temellerine kadar yıkıldı, otuz üç yıl memleketi tahrip etmek mukabilinde kendi mevkiini tarsin eden bir müstebid sultan çatır çatır tahtından söküldü; beş on çanta, kadın, çocuk, tavaşi ve cevariyle ömründe birinci defa olarak demiryolu yolculuğuna çıktı; otuz üç sene dört duvar arasında mahbus yaşatılan, dünyaya küsmüş, ömrünün son günlerini mütevekkilane beklemekten başka yapılacak işi kalmamış bir şehzadeye, Meşrutiyet'in ilk padişahı olarak, vukuatın süratinden gözleri bulanmış, beyni silinmiş bir millet biat etti, nihayet kara bir

yeis ufkundan bir parça yırtılarak oradan belki doğacak bir güneşi bekleyen yüreklerde bir yeni helecanın çırpıntıları başladı.

İsyan bastırılmakla kalmıyordu, âsiler bir daha kımıldanamayacak surette demir bir çember içine alınmış, elebaşıları bulunmuş; mesuller, müttehimler, maznunlar hep ele geçmiş, artık millet bundan sonra aynı vahim tecrübeler karşısında kalmamak için tedbirler alınmağa başlamıştı. Acaba bundan sonra daima beklenmemiş ve istenmemiş hâdisat doğuran bu yurdun hâverinde daha ne çeşit bulutlar yığılacak, ne yaman yıldırımlar düşecekti; bunu kimse tahmin edemezdi. Fakat o kadar tevekküle alışılmış, o kadar tâliin mâkûs tecellileriyle ülfet edilmişti ki elîm günlerin arasına, tesadüf, mesut saatler koyacak olursa, gelecekle pek meşgul olamayarak o nadir saatlerin inşirahıyla oyalanmak bir kaide hükmüne girmişti.

Ben de köyümde o günün neşvedar havasını müsterihane teneffüs etmek için şehre inmemiştim. Biliyordum ki Abdülhamit Selanik'e doğru gitmektedir, Reşat Efendi'ye Bâb-ı Vâlâ-yı Seraskerî'de biat edilmiştir; memlekette yeni bir devir başlamak üzeredir. Dün geride kalmıştır, yarın bugünün gülümsemeleri altında vaatlerle doludur. Bu vaatler tutulacak mı, yoksa, hemen her zaman vâki olduğu gibi tekrar bir hüsranla mı bitecektir, bunu düşünmek bile mümkün değildi; donuk bir zihinle, serseri adımlarla bahçemin içinde dolaşıyordum. Birden kapının önünde bir arabanın durduğunu duydum.

Bu, Köse Raif Paşa'nın arabasıydı. O, şehirden dönüşlerinde, huşu ile hasbıhal vesilesi teşkil edecek vukuat günlerinde bana uğrar, daima rü'yet isabetiyle, mantık kuvvetiyle dolgun musahabesinden beni müstefid ederdi. O sıralarda o da Heyet-i Vükelâ'ya dahildi ve tabiatıyla o günün vak'aları içinde en yakından yaşayanlardan biriydi. Kendisini istikbal için koştum; artık pek yaşlanmış olduğundan arabadan kolaylıkla inemiyordu, hâlâ kuvvetlerine itimadını kaybetmeyerek kendi kendine inmeğe çalışırken elimi tuttu, daha bir ayağı arabasının basamağında bana garip bir gülüşle:

– Tebrik ederim!.. dedi.

Bu tebrik bana pek tabiî göründü, vukuatın bu suretle bir sonuca ermiş olmasını herkes birbirine tebrik etmeliydi:

– Ben de zât-ı devletinizi tebrik ederim... diye mukabele ettim. Onun tebrikine refakat eden garip gülüşü daha fazla bir sarahat kesbederek:

– Hayır, öyle değil; Mabeyin başkâtibi oldunuz... Heyet-i Vükelâca karar verildi: Lütfi Bey.. Tanırsınız, değil mi? Hamdi Bey'in biraderi, Tahrirat-ı Hariciye kâtibi, Başmabeyinci oldu, siz de başkâtip... Hemen yarın sabahleyin Sadrazam'ı göreceksiniz, sizi bekliyor. Ayaspaşa Konağı'nda yarın sabah Heyet-i Vükelâ toplanacak, siz de orada bulunmalısınız!..

Hiç beklenmeyen, asla hayal ve hatıra gelmeyen bu haber üzerine sarsıldım, bön bön onun yüzüne bakıyordum, galiba içeriye davet edecek bir nazikâne cümleye, bir teşekküre de kuvvet bulamadım, o:

– Yorgunum, içeriye giremeyeceğim, hemen eve gitmek ihtiyacındayım... dedi ve tekrar arabasına binerek, benim şaşkın sükûtuma gene gülerek bir mukabele edip ayrıldı.

Şaşkın!.. Evet, muhakkak bu haberin bende tevlit ettiği duygu ilk önce bir şaşkınlıktı, sonra onu bir korku takip etti. Bu mühim vukuat arasında Mabeyin Başkitabeti, içinde bir zift yangını tutuşmuş bir kuyu idi. Hayatında az çok istikrar etmiş bir vaziyette ufak bir değişiklik bile türlü kâbuslar doğuran vehham, müvesvis bir asabiyet sahibi sıfatıyla o kuyunun tehlikelerini ifratla büyültüyor, büyülttükçe hayalimde şişen manzaraya karşı ürperiyordum. Bir sevinç duymak gayet beşerî iken bu korkunun altında o duygu bulanıp kalıyordu. Etraftan istimdat edercesine bakınıyordum. Birden karşımda Gelenbevî Sait'i buldum. Daha refikama haber vermeğe vakit kalmadan Sait beni yakaladı.

Ona korkularımdan bahsettim. Bana uzun bir mev'ize ile mukabele etti. Tereddütlerime karşı isyan etti. Burada itiraf etmelidir ki bu tereddütlerde tamamıyla samimi olduğumdan emin değilim. Ta yüreğimin derinliğinde hakikaten kabul etmemek için ciddi bir temayül var mıydı?

Zannetmiyorum. Bugün öyle hükmediyorum ki kabul etmek için başkalarının beni takviye ve teşci etmesine ihtiyaç hissediyordum, o kadar... Sait'in ısrarlarından sonra bir de tekrar Raif Paşa'yı görmeğe karar verdim. Zaten ona kadar gitmek ve teşekkür etmek en basit bir zarafet icabıydı.

Raif Paşa kabul etmemek ihtimaline temas bile ettirmiyordu. Bir aralık:

– Siz İttihat ve Terakki'nin namzedisiniz, bunu sizden Cemiyet istiyor; diye ağzından kaçırdı. Onun üzerine:

– Sadrazam'dan evvel Cemiyet'le temas etmek ve benden beklenen şeyin mahiyetini anlamak daha muvafık olmaz mı? dedim. Bunu tasvip etti ve bu karar üzerine eve döndüm.

Cemiyet?... Kim?... O zamana kadar Cemiyet denince bunu birtakım şahsiyetlerle zihnimde tecsim edememiştim. Kendi kendime:

– Ahmet Rıza'yı görürüm... dedim ve ertesi gün sabahleyin Meclis-i Mebusan'a gittim, doğruca Ahmet Rıza'nın odasına girdim.

O, masasının başındaydı, yanda, arkası pencereye dönük, bir sandalyede Talât oturuyordu; beni görünce birinci defa olarak doğrudan doğruya bana hitap etti. Malum ve meşhur olan alaylı haliyle:

– Buyurun, Başkâtip Beyefendi... dedi. Ve böylelikle anlattı ki bana teveccüh eden bu sıfatın muharrik parmaklarından hiç olmazsa biri onun elindedir.

Bu muhavere ne kadar sürdü, bilmem. Onu asıl Talât'ın kopuk kopuk ve daima alayla karışık cümlelerini teksif ederek şöyle icmal edebilirim:

– Cemiyet oraya sizi intihap etti. Sizden beklenen iş Abdülhamit sarayını ortadan kaldırıp onun yerine yeni bir Meşrutiyet sarayı kurmaktır. Bunu gürültüsüz, sızıltısız yapacaksınız. Hududu olmayan bir masrafla memleketi soyan bir istibdat teşkilâtına bedel küçük bir para ile fakat temiz bir saray kurmak vazifesini göreceksiniz, Hariciye Nâzırı Rifat Paşa'nın tavsiyesiyle Başmabeyinci'liğe gelen Lütfi Bey namusuyla, iffetiyle tanınmış bir adamdır ve Avrupa'yı, oranın saraylarını pek iyi bilir, sizin ikinize geniş bir itimatla geniş bir salâhiyet verilince artık ortada korkacak bir sebep kalmaz. Hususuyla, bu zamanda hükümetin ve Cemiyet'in sarayla uğraşmaya hiç vakitleri olmayacaktır. Öyle davranmalıdır ki saraydan ve padişahtan dolayı onlar için bir dağdağa zuhur etmesin.

Bu sözler adeta bir hatt-ı hareket mecellesiydi. Nihayet muhavere:

– Sadrazamı hemen görünüz... tavsiyesiyle bitti. Oradan Ayaspaşa'ya sadâret konağına gittim. (Şimdi Park Otel).

Heyet-i Vükelâ toplantı halindeydi. Beni haber verdiler, derhal Sadrazam Tevfik Paşa meclisten çıktı ve ayak üzeri bana:

– Tebrik ederim, teşrifat memurlarından bir zat sizi saraya götürecektir, hemen vazifeye başlayınız. Allah muvaffak etsin! Her zamandan ziyade memleket hizmet bekliyor. Heyet-i Vükelâ mühim meseleler müzakeresiyle meşguldür, size Maarif Nâzırı'nı göndereyim. Görüşünüz... dedi.

Maarif Nâzırı muhibbim Abdurrahman Şeref Bey'di. O yanıma geldi; gözlüklerinin altında gözlerini süzerek ve her vakitten ziyade rekâketine mağlûp olarak beni bir nâzır sıfatıyla resmen tebrik fakat bir dost samimiyetiyle teşci ve irşat etti.

Ancak on dakika kadar süren bir araba seyranından sonra yanımda teşrifat memuru ile Dolmabahçe Sarayı'nın Camlıköşk altında Koltuk Kapısı'ndan içeri giriyordum.

• • •

Bugün, ta uzaklardan, uzun yılların türlü türlü vukuatla dolu fasılasının beri tarafından, bu henüz genç, henüz hayatın boğuşmalarından yıpranmamış, ancak kırk yaşlarında, daha geçtiği yollarda ayakları kendisini yere kapanacak kadar sarsan taşlara ilişmemiş, henüz bir daha kalkılamayacak sukutlarla sendeleyip baş aşağı düşüp yuvarlanmamış adamı görüyorum. Yüreğinde azîm bir duygu izdihamının sıkleti, ciğerlerinde elastikiyetini kaybeden bir nefes darlığı, uykusunun içinde yürüyen bir hasta halinde, beyni donuk, gözleri görmeden bakar, diz bağlarında dakikadan dakikaya daha ziyade çözülüp gevşeyen bir istidatla onu ilk defa ateşe karşı yürüyen bir genç nefer gibi mihaniki bir cisim duygusuzluğunda buluyorum. Ve böyle uzaklardan ona bakarken, adım adım onu takip ederken sanki yanı başında ona refakat ediyormuşçasına kulaklarına fısıldıyorum:

– Çocuğum, bu karanlık, daracık yolun ifadesini anlıyor musun? Etraftan sızan rutubetiyle, duvarlarından tüten küf kokusuyla, bütün havasının bunaltıcı zehirleriyle buradan geçerken, biraz sonra kim bilir nasıl bir merdivenden, uzun yıllar çatısının üzerine türlü şeametlerle dolu bulutlar yığılmış bu sarayın içine giriverince orada sana muntazır olan husumetlerin, desiselerin, hasetlerin, daima etrafına ağlarını gerecek olan iftira, riya, iğfal, idlâl tertibatının seni nasıl perişan ve muzmahil, vaktinden evvel yaşlanmış, füturla kendi kendisinin üzerine toplanarak kavrulmuş bir fersude vücut yapacağına vâkıf mısın?... Senden neler beklediklerini söylediler. O beklenen şeylerin her biri ne bahasına olacak, bunu bilir misin? Daha iyi bunu bilme, şimdiden öğrenme, belki onu şu dakikada görürsen geri döner ve koşarak buradan kaçarsın, işte o merdivene geldin. Haydi, çocuğum; doğru yürü, doğru bas, düşmemek için yegâne çare odur... Allah muvaffak etsin!.

Son

Dizin*

31 Mart Hadisesi 519-521, 531, 543

Abdi [Abdürrezzak] 148, 437
Abdi Bey (müdür) 257
Abdipaşa İskelesi 38, 39
Abdullah Ağa (arabacı) 81, 130
Abdullah Cevdet [Karlıdağ] 283
Abdullah Zühtü 423, 424, 517, 518
Abdurrahman Efendi (müdür) 232-234, 236, 257
Abdurrahman Paşa [Germiyanzade] 253, 285, 286, 288, 289, 480, 482
Abdurrahman Şeref 491-493, 551, 555
Abdülaziz (Sultan) 51, 52, 56, 57, 147, 334, 436
Abdülhak Hâmit [Tarhan] 163, 226, 372, 471
Abdülhak Şinasi [Hisar] 106
Abdülhalim Memduh 150-153, 156, 161, 189, 191, 192, 195, 229, 251, 323, 363
Abdülhamit (Sultan) 57, 58, 123, 171, 176, 195, 196, 235, 256, 285, 298, 300, 302, 307, 329, 334, 338, 350, 369, 376, 395, 406-409, 411, 436, 444, 448, 468, 483, 499, 504, 512-514, 517, 518, 529, 538, 548, 550-552, 554
Abdürrezzak Bey (başkâtip) 310
Adalar (İstanbul) 114
Adana 230
Adil Bey [Hamdibeyzade] 239
Adliye Nezareti / Nazırlığı / Sarayı 285, 483, 520
Africana (Meyerbeer) 458
Afrika 33, 61, 142, 409, 503
Agop Kazazyan Paşa 158
Âhenk (gazete) 173
Ahmet Celâdet [Cin Ahmet] 237, 242, 243, 295
Ahmet Cevdet (gazeteci, *İkdam*) 421, 422
Ahmet Cevdet Paşa 85
Ahmet Efendi 358
Ahmet Haşim 470, 493, 494, 524-529
Ahmet Hikmet [Müftüoğlu] 338, 340, 341, 344, 371, 423-425, 469, 476-480
Ahmet İhsan [Tokgöz] 40, 236, 238, 282, 302, 303, 317, 325, 353, 369, 370, 373, 377, 414, 415, 417, 453, 471, 472, 483, 509, 510
Ahmet Mithat Efendi 150, 151, 162, 163, 179, 277, 302, 309, 323, 325, 352, 381, 382, 386, 530, 531
Ahmet Rasim 231, 302, 312, 315, 317, 380-382, 423
Ahmet Reşit Bey [H. Nâzım] 371, 414, 419, 445, 470, 480

* Kişiler, yapıtlar, yer adları, idari makamlar, resmi kurumlar ve önemli tarihi vakalardan oluşan dizinde kişilerin soylarıyla soyadları [köşeli parantez] içinde, mesleklerini ve konumlarını açıklayan bilgilerse (parantez) içinde verilmiştir. Kitabı yayına hazırlayan Abdullah Uçman'ın önsözüyle notları (dipnotların tamamı), ayrıca Mehmet Asım'ın ilk baskıda da yer almış sunuş yazısı dizine dâhil edilmemiştir. [ed.n.]

Ahmet Rıza Bey 520, 549-551, 554
Ahmet Samim (gazeteci) 533, 534
Ahmet Şevket Paşa 444
Ahmet Şuayip 371, 426, 470
Ahmet Vefik Paşa 277, 375
Akaretler (Beşiktaş) 541
Akdeniz (Bahr-ı Sefîd) 111, 142, 458
Akif Bey (Namık Kemal) 49
Akif Paşa 386
Alaşehir (Manisa) 194
Albert, Paul 156
Alcazar d'Amerique 61
Aleksan [Kocabıyıkyan] (kitapçı) 109, 149
Aleksanyan, Harutyan (tiyatrocu) 148
Ali Ekrem [Bolayır] 239, 302, 306-308, 371, 403, 414, 419, 445, 480
Ali Ferruh [İbnürreşat] 323, 468, 470, 532
Ali Fuat [Deli Fuat] 237
Ali Galip (Vali) 223, 225, 240, 244
Ali Kâmi [Akyüz] 411, 412
Ali Kemal 189, 192, 193, 229, 251, 382, 470
Ali Sami [Yen] 493, 494
Ali Suat 312
Alioti Ferhanesi (İzmir) 99
Alliance İsraélite Mektebi (İzmir) 91, 141
Almanach Hachette (takvim) 315
Amerika 44, 143, 459
Anadolu 27, 111, 113, 139, 140, 447, 505
Andelib [Faik Esat] 380
Anicet-Bourgeois, Auguste 321
Antoine (öğretmen) 100, 101, 120, 121, 130
Antoine, André (tiyatrocu) 538
Antranik Bey 105
Araba Sevdası (Recaizade Ekrem) 423-425
Arakel [Tozluyan] (kitapçı) 149, 156-158, 283, 317, 438
Arap Abdi 224, 225
Arène, Paul 280
Arif Bey (Mabeyinci) 369, 370, 444
Arif'in Hilesi (Çuhacıyan) 199
Armenak Efendi 290
Arnavutluk 45, 52, 378, 380
Arriviste (kitap) 543
Arsène Lüpin (Leblanc) 274
Arseven, Celâl Esat [bkz. Celâl Esat]
Artin (bekçi) 54
Asım Bey (yazarın okul arkadaşı) 40, 41, 48
Aslı ile Kerem (kitap) 46
Âşık Garip (kitap) 46
Aşk-ı Memnu (Halit Ziya) 475
Atabinen, Reşit Saffet [bkz. Reşit Saffet]
Ataç, Nurullah [bkz. Nurullah Ataç]
Atala (Chateaubriand) 352
Ataullah Paşa 327
Ateşpare (Muallim Naci) 163, 324, 418
Atina 246, 248
Aubert, Louis 457
Audran, Edmond 198, 457
Avak (bekçi) 54
Avâmil (Arapça gramer kitabı) 90, 92
Avcı Taburu 520
Avusturya 487, 519
Ayaspaşa Konağı 553, 554
Aydın (gazete) 348
Aydın 92, 189, 244, 252, 287
Aynalı Tiyatro 61
Aziz (yazarın okul arkadaşı) 40, 41

Bâb-ı Valâ-yı Seraskerî 431, 552
Baba Tahir [*Malûmat*'çı Tahir, Mehmet Tahir Bey] 380, 383, 386, 387, 393, 432
Bâbıâli 326, 347, 365, 371, 373, 379, 380, 445, 452, 514, 519, 537
Bâbıâli Caddesi 148, 149, 151, 152, 164, 338, 341, 346, 519, 533, 536
Bâbıâli Yokuşu 325, 343, 379, 453
Bağdat 164, 251, 439
Bahçekapısı 363, 405

Bahri Baba 295
Bakırköyü 515, 545
Bâki Bey [Samipaşazade] 106
Balcılar Yokuşu (Eyüp) 27
Baltık 501, 503
Balzac 139, 249, 352, 353
Banville, Théodore de 282
Basmahane Caddesi (İzmir) 79
Basmahane İstasyonu (İzmir) 146
Baudelaire 188
Beaume, Jules La 272
Bedesten (Kapalıçarşı) 52, 59
Bediî (hariciyeci) 494
Bedri (yazarın yeğeni) 65, 515, 536, 538
Beethoven 413, 462
Behiye Hanım (yazarın annesi) 23, 25, 30, 31, 34, 39, 43, 44, 58, 60, 64, 66, 69, 76-80, 98, 100, 106, 138, 162, 165, 194, 195, 209-212, 216
Behram Efendi (avukat) 230
Bekârlar (Balzac) 252
Bekir Bey (Mabeyinci) 443, 444
Bellini, Vincenzo 198, 458
Bélot, Adolphe 196
Benezra, David 121, 141, 144
Benliyan Efendi 199
Bennett, Arnold 357
Bergama 210
Bernhardt, Sarah 437
Beşir Fuat 125
Beyazıt 52, 53, 76, 78, 147
Beyazıt Camii 48, 151
Beyazıt Meydanı 32, 152
Beyler Mahallesi (Seferihisar) 125
Beyoğlu 298, 332, 336, 437, 444, 452, 454-458, 477, 491, 520
Beyoğlu Caddesi (İstiklal Caddesi) 454, 476
Beyrut 131, 143
Bianchi, Thomas-Xavier 108
Bibliothèque de Philosophie Scientifique 506
Bina (Arapça gramer kitabı) 90, 92
Binbaşı İzzet [Benli İzzet Efendi] 35, 69, 289, 306, 405
Binbir Gece (kitap) 46
Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi (Feuillet) 278, 352
Bir İzdivacın Tarih-i Muâşakası (Halit Ziya) 189, 191, 192
Bir Kadının Hikâyesi (Dumas) 352
Bir Macera-yı Aşk (Scribe) 109
Bir Muhtıranın Son Yaprakları (Halit Ziya) 189, 191, 363
Bir Ölünün Defteri (Halit Ziya) 193, 197, 229, 232
Bitpazarı (Kapalıçarşı) 442
Boğaziçi 304, 343, 440, 477
Boito, Arrigo 458
Bornova 223, 267, 294
Bosna 55, 56, 519
Bossuet, Jacques Benigne 276
Bourget, Paul 279, 280, 282, 325, 418, 464
Bu muydu? (Halit Ziya) 229, 232
Buca 223, 267, 294
Burgazada 485, 486, 506, 510
Büyük Amelya 58, 61
Büyük Harp 502
Büyükada (Ada) 172, 474, 475, 482, 485, 486, 497-500, 503, 505-511, 521-523, 541
Büyükdere 335, 475, 486

Cağaloğlu 152, 326, 327, 347, 379, 405, 472
Calmann Lévy Kütüphanesi 321
Capus, Alfred 428
Cartali, Georges (müdür) 263
Castellani (operacı) 457, 458
Catacombelar (Roma) 248
Cava 409
Cavalleria Rusticana (Mascagni) 458
Celâl Esat [Arseven] 497, 499, 510, 523
Celâl Muhtar 499, 506, 507, 523, 524
Celâl Sahir [Erozan] 371, 470
Celâleddin Harzemşah (Namık Kemal) 418

Cemal Bey (yazarın akrabası, doktor) 35, 40, 46, 59, 62, 63
Cemil Paşa [Topuzlu] 472
Cemiyet-i Rüsumiye 379
Cenap Şahabettin 323, 341, 342, 344, 346, 365, 370, 384-386, 401, 404, 412, 418, 419, 426, 465, 466, 475, 481, 484, 485
César'ın Ölümü (Voltaire) 112
Cevat Bey (başkâtip) 529
Cevat Paşa (Sadrazam) 329
Cevdet Tarihi (Ahmet Cevdet) 85
Cezana (dans öğretmeni) 142, 143
Cezayir 33
Cezayir Hanı (İzmir) 119, 121, 141, 142, 144
Charles Demailly (Goncourt) 322
Chateaubriand 276, 352
Châtelet Tiyatrosu 47, 249
Chopin 462, 506
Chrestomathie (kitap) 287
Cihangir (Beyoğlu) 326-328, 330, 332, 336, 338-340, 398
Concordia (Konkordiya Tiyatrosu) 437, 455, 457
Conrad, Joseph 142
Coppée, François 282
Coquelin (tiyatrocu) 437

Çağlayanlar (Çağlayan) 394
Çakmak Fırını 89
Çakmakçılar Yokuşu (Mercan) 32
Çamlıbel, Faruk Nafiz [bkz. Faruk Nafiz]
Çamlıca 308, 326, 328, 330
Çanakkale 225
Çarlık Rusyası 502
Çarşı (Kapalıçarşı) 442
Çat Gölü 29
Çavuş (gazete işçisi) 223, 226, 237, 244, 264, 266, 293
Çaylak (gazete) 55, 57
Çerkez Hasan 51-53
Çernayef (general) 55
Çıkrıklar Durunca (Sadri Ertem) 340
Çırçır (Sarıyer) 335
Çırçır Yangını (Fatih) 77
Çin 419
Çorak Kapısı (Basmahane) 207, 294
Çuhacıyan, Dikran 199, 200

d'Ennery, Adolphe 321
Dabağhane Çayı (İzmir) 90
Dağarcık (dergi) 88
Dahiliye Nazırlığı / Nezareti 236, 430
Dakhaliyye (vapur) 296
Damat Ferit Paşa [bkz. Ferit Paşa]
Dames de Sion (okul) 91, 316
Daniel (kitap) 112
Dârülbedâyi 457, 538, 539
Dârülelhan 161
Dârülfünun 90, 115, 187, 235, 435, 529-531, 540
Dârüşşafaka 231, 411, 499
Daudet, Alphonse 139, 280, 353, 418
Davul (gazete) 527
Dayda (Halit Ziya) 187, 195
Decipris [Dimitro] 267
Defterhane 150, 324
Deli (Halit Ziya) 195
Demirci (Manisa) 27
Demirhane Müdürü (Ohnet) 128
Dickens, Charles 357
Dilhoş (dadı) 30, 31, 50, 54, 76, 79, 136, 139, 225, 226
Diodato, Pere 105
Direklerarası 32, 42, 147, 148
Divanyolu 152, 326, 398
Diyarbekir 406
Diyoyeni Mağazaları 131
Doğruyol (Tophane) 327
Dolmabahçe Sarayı 440, 555
Don Quichotte (Cervantes) 352
Donizetti, Gaetano 458
Dökmeciler 32
Dumas, Alexandre 108, 109, 277, 321, 325, 352
Duruy, Victor 117
Düşmüş (Mehmet Rauf) 282, 284, 301, 322

Ebubekir Hazım [Tepeyran] 286
Ebussuut Caddesi (Sirkeci) 150, 302, 323, 369
Ebüzziya Matbaası 153-155, 157, 280, 281, 354
Ebüzziya Tevfik 150, 153, 280, 307, 309
Edebiyat-ı Cedîde 418-423, 425, 427, 428, 469-472, 475-478, 480- 482, 484, 485, 492, 531, 536
Eden Tiyatrosu 249
Edirne 285
Edirnekapı 335
Effort Ottoman - Cehd-i Osmanî (kitap) 542
Ekrem Bey [bkz. Mahmut Ekrem]
Elfün Nehar (*Binbir Gündüz*) 46
Elhamra Gazinosu 254, 255
Elhân (dergi) 230
Elifba 33
Eliza Binemeciyan (aktris) 538
Elvâh-ı Tabiat (Figuier) 109
Emin Ali Efendi (yazarın kayınpederi) 245
Emin Bey (Mabeyinci) 443, 444
Emin Efendi [Hoca, Kadızade, Kadınhanlızade] 83, 84, 235, 254
Emin Efendi [Menekşelizade] 43, 55-57, 62, 123, 216, 298
Emrullah Efendi (Maarif Nazırı) 257, 349, 530, 545, 546
Emsile (Arapça gramer kitabı) 90, 92
Encümen-i Teftiş ve Muayene 125, 186, 188, 189, 231, 280, 363, 366, 368, 390, 392, 484
Erkül (dolandırıcı) 69
Ermeni Fukaraperver Cemiyeti 90
Ermeni İhtilâli 380
Ermeni Kız Lisesi (İzmir) 90
Ermeni Mahallesi (İzmir) 79, 136, 288
Ermeni meselesi 378
Ermenistan 544
Erzurum 406
Esat Paşa (göz hekimi) 497
Esrâr-ı Aşk (Suphi) 50
Esrâr-ı Hint (Montépin) 88
Eşber (Abdülhak Hâmit) 538
Ethem [Hamamcızade] 95
Ethem Bey (yazarın ağabeyi, "biraderim") 31, 39, 48, 50, 60, 61, 64, 68, 69, 75, 76, 78, 115, 156, 194, 222, 233, 252
Eyfel Kulesi 249, 250
Eylül (Mehmet Rauf) 284, 322, 423, 425, 464, 524,
Eyüp 26-28

Fahri Bey 172, 550
Fahri Paşa 497, 499
Fahriye Hanım (yazarın yengesi) 58, 60
Faik (maliyeci) 444, 494
Faik Ali [Ozansoy] 419, 470
Faik Esat [bkz. Andelib] 380
Fano (madam) 102
Fano Bey (doktor) 101, 142
Farnetti (umum müdür) 333, 359
Faruk Nafiz [Çamlıbel] 419
Faruki (kimyager) 459
Fatih 33, 89, 147, 165
Fatih Askerî Rüştiyesi (Fatih Rüşdî-i Askerîsi, Fatih Rüştiyesi, Fatih Mektebi) 35-37, 40, 51, 69, 83, 85, 98, 288, 317
Fatih Parkı 28
Fatih Yokuşu 35, 48
Fazilet Mağlup Olur mu? (piyes) 148
Fazlı Necip [Selanikli] 239
Fecr-i Âti 275, 470
Fehim Paşa 456
Felâtun Bey'le Râkım Efendi (Ahmet Mithat) 85
Fener 500
Ferdâ-yı Garam (Mehmet Rauf) 524
Ferdi ve Şürekâsı (Halit Ziya) 270, 271, 538
Feriköy 335
Ferit Halit 489, 491, 492
Ferit Paşa [Damat] 306

Feuillet, Octave 278, 325, 352
Féval, Paul 108
Fevzi Efendi (Saruhan mebusu) 122, 124
Fezleke-i Tarih-i Osmanî (Ahmet Vefik Paşa) 92
Fındıksuyu (Sarıyer) 335
Fırıldak Bahçesi (Sarıyer) 315-317
Fıstıksuyu (Sarıyer) 484, 486
Fichte, Johann Gottlieb 313
Figuier, Louis 107, 109
Filip Efendi (gazeteci, *Vakit*) 150, 151, 250
Firuzağa 328, 475, 488
Fitnat Hanım (yazarın ablası, "hemşirem") 31, 52, 65, 78, 222
Fizan 216
Flammarion, Camille 107
Flaubert 145, 188, 276
Forni (umum müdür) 299, 331, 332
Fransa 120, 141, 142, 155, 188, 316, 334, 370, 428, 436, 458, 492, 528, 542
Fransa Büyük İhtilâli 436, 518
Frenk Mahallesi (İzmir) 99, 139
Fuzulî 164
Füruzan (Muallim Naci) 324

Gaboriau, Emile 325
Gabrielidis (doktor) 396
Galata 58, 61, 154, 298, 316, 345, 405, 457, 498, 520
Galatasaray 332, 454
Galatasaray Lisesi (bkz. Mekteb-i Sultanî)
Galsworthy, John 357
Garîbe-i Aşk 50
Garnier, Robert 117
Gautier, Théophile 117, 343
Gayret (dergi) 230
Gedikpaşa 48, 197, 326, 347, 379, 397, 398, 405, 406, 410
Gedikpaşa Tiyatrosu 47, 49, 50, 148, 199, 320, 334
Genç Fromon ve Büyük Risle (Daudet) 353
Genio/Cenyo (lokanta) 308
Geraudel (pastil) 459
Gil Blas (kitap) 352
Giraudoux, Jean 276
Girit 459, 377
Giroflé-Girofla (Lacocq) 48, 204
Goncourt Kardeşler 139, 276, 280, 322, 354
Gördes 27
Göztepe 207, 213, 217, 218, 244, 297
Graziella (Lamartine) 352
Guillemain, Amade 196
Guyau, Jean-Marie 283
Guyot (katran) 459
Gül Mahallesi (İzmir) 121, 294
Gülfidan (dadı) 29, 30
Gülhane 65
Gülhane Parkı 42
Gülistan (Sa'dî) 92, 97, 98, 477
Güllü Agop (tiyatrocu) 49, 199
Gülter Kalfa (bakıcı) 58, 60, 61
Gürpınar, Hüseyin Rahmi [bkz. Hüseyin Rahmi]
Güzel Hasan 349
Güzin (yazarın kızı) 453, 498, 541

Habeş bacı (Ziver'in eşi) 38, 39
Habeş Hacı Selim 254
Habeş İbrahim 358
Habeş Mehmet 254
Habeş Müferrih (hizmetçi) 76
Habeş Server 37
Habeş Ziver 37, 38, 53
Hacı Ali Bey (Mabeyinci) 443
Hacı Ali Efendi (yazarın büyükbabası, "dedem") 48, 58, 67-70, 77, 79, 80, 82, 84-88, 98, 101, 102, 106, 116, 119, 130, 131, 133, 136, 207, 214, 252, 254, 271
Hacı Halil Efendi (yazarın babası, "babam") 27, 28, 32, 35-37, 39, 43, 45, 47, 48, 50, 51, 54, 56-58, 61, 64, 66, 68-71, 75, 76, 79, 80, 85, 98, 106, 113, 115, 116, 119, 121, 131, 136, 137, 144-146,

159, 166, 168, 207, 210, 211, 216, 222, 252, 271, 279, 394, 396, 397, 454
Hading (tiyatrocu) 437
Hâfız-ı Şirazî 28, 47, 92, 94
Hafta (dergi) 106, 109
Hakkı [Darüşşafakalı] 231
Hakkı Efendi [Uzun Hakkı] 53, 121, 125-128, 144
Hakkı Halit 512, 516-518, 549
Haldun Galip 225
Halep 251
Halévy, Ludovic 192
Halil Bey [Menteşe] 233, 339, 550
Halil Edip 312
Halil Rifat Paşa 171, 173, 236, 329, 440, 479
Halil Vedat [bkz. Vedat]
Halim Bey [Samipaşazade] 308, 489
Halit Bey (Defterdar) 160, 238, 491, 512
Halit Eyüp [Yenişehirlizade] 224
Halkapınar (İzmir) 113
Hamburg 69,
Hamburger 104
Hamdi Bey 538
Hamdullah Suphi [Tanrıöver] 470, 493, 494, 496, 524-527
Hamidiye Camii 333
Hâmit Vehbi Efendi 275, 325, 386
Harabat (Ziya Paşa) 84, 272
Harabeler (Volney) 278
Hardy, Thomas 357
Hareket Ordusu 499, 547, 548
Harem (Üsküdar) 38
Hasan [Kel Hasan] (oyuncu) 148, 437
Hasan Mellâh (Ahmet Mithat) 85
Hasnun Galip 225
Hatice Bihin (yazarın kızı) 316
Hatuniye Medresesi (İzmir) 215
Hâver (dergi) 122, 125
Hayal (gazete) 55, 57
Hayal İçinde (Hüseyin Cahit) 427, 428
Hayat-ı Muhayyel (Hüseyin Cahit) 337, 468
Hayret Efendi [Hoca] 532
Hayri Bey [Rusçuklu] 173, 174
Hâzım Bey 286
Hazîne-i Evrak (dergi) 106, 109, 110, 278
Hazine-i Hassa 158, 369, 370
Heintze (müdür) 170
Hernani (Hugo) 49, 277
Hersek 55, 56, 519
Heybeliada 301, 508
Heyet-i Vükelâ 453, 552-554
Heyhat!.. (Halit Ziya) 229, 232
Hıfzı Bey (sansürcü) 390, 392, 393, 454
Hıristiyaniyet Tarihi (Renan) 272
Hidiviye Kumpanyası 296
Hikâye (Halit Ziya) 321
Hint Edebiyatı Tarihi (Lahor) 272
Hisar Camii (İzmir) 214-216
Hisar yalısı 402, 453, 485-487, 505
Hisar, Abdülhak Şinasi [bkz. Abdülhak Şinasi]
Hizmet (gazete) 111, 171, 173, 175, 176, 182, 184, 190, 193, 221, 226, 227, 229, 232, 237, 238, 250, 265, 270, 271, 280, 285, 286, 299, 302, 363, 532
Hocapaşa 76
Houssaye, Arsène 280
Hugo, Victor 49, 109, 117, 276, 277, 279, 325, 346, 352
Hûşenk (Ali Ferruh) 470
Huxley, Aldous 357
Hünkârsuyu (Sarıyer) 335
Hüseyin Avni Paşa 52
Hüseyin Cahit [Yalçın] 192, 320, 337, 365, 371, 388, 400, 414, 423, 425-428, 462, 468-470, 481, 483, 485, 506, 522, 531, 537
Hüseyin Dâniş 419
Hüseyin Fellâh (Ahmet Mithat) 85
Hüseyin Hilmi Paşa 109, 110, 514
Hüseyin Kâzım [Şeyh Muhsin-i Fâni] 468, 469, 537

Hüseyin Rahmi [Gürpınar] 380, 381, 423
Hüseyin Sîret [Özsever] 302, 341-345, 371, 404
Hüseyin Suat [Yalçın] 371, 400, 410, 411, 427
Hüsn ü Aşk (Şeyh Galib) 154, 418
Hüsnü [Menekşelizade] 95

İbn-i Sirâc-ı Âhir [Chateaubriand] 352
İbrahim Paşa 442, 445
İbrahim Paşa Caddesi (Fatih) 32
İhsaniye (Üsküdar) 32, 36-39, 43, 147
İkbal (yazarın akrabası) 59, 60, 62, 63
İkdam (gazete) 192, 382, 419, 421, 424, 470
İki Ahbap Çavuşlar (piyes) 148
İkiçeşmelik (İzmir) 127, 128
İlm-i Esâtir (Halit Ziya) 187
İlyas Bey (esvapçı) 444
İsa (Hz.) 114
İsa'nın Hayatı (Renan) 272
İsmail Hakkı [Babanzade] 365, 533, 534
İsmail Hakkı [Bıçakçızade] 122
İsmail Hakkı Efendi (şekerci) 53
İsmail Kemal Bey [Avlonyalı İsmail Kemal Vlora] 306
İsmail Müştak [Mayakon] 533, 534
İsmail Safa 174, 176, 380, 381, 408, 410-412
İsmet [Müstecabizade] 325, 380
İstikbal (gazete) 51, 53, 150
İstinye 304, 474, 475
İsviçre 112, 247, 248, 287
İtalya 120, 142, 247, 248, 334, 465
İttihat ve Terakki 225, 233, 339, 440, 519, 545-547, 550, 553
İzhar (Arapça gramer kitabı) 90, 93, 94
İzmir İdadisi 257, 339, 530
İzmir Mahkeme-i Ticaret 260
İzmir Sanayi Mektebi 237
İzzet [Evliyazade] 110, 135
İzzet Holo Paşa 306
İzzet Melih [Devrim] 470, 493-496

Ihlamur Altı (Karr) 88, 352
Ingres, Jean Dominique 305

Jaba, Auguste de 99, 100, 101, 109
Jack (Daudet) 353
Japonaiseries (Loti) 354
Japonya 501, 502

Kademhayır (dadı) 223, 225
Kadıköy Rahipler Mektebi 491, 492
Kadıköyü 452, 506
Kadri Bey (Vali) 469
Kadri Raşit Paşa 454, 456
Kafkasya 33, 526
Kâğıthane 394
Kalfa (sözlükçü) 108
Kalyadi Bey (müşavir) 332
Kambur Nazif 237
Kâmi [bkz. Ali Kâmi]
Kâmil Efendi (muallim) 96
Kâmil Paşa (sadrazam) 530
Kamûsu'l-a'lâm (Şemsettin Sami) 108, 325
Kandilli 520
Kanlıca 474, 487
Kant, Emmanuel 313
Kanun-ı Esasî 517
Karabet [Keşişyan] (kitapçı) 149
Karadağ 55, 56, 379, 507, 508
Karadeniz 142, 499
Karagöz (gazete) 237
Karakaşyan, Virjin 199, 202, 206
Karaköy 518
Karataş (İzmir) 223, 225, 233, 240, 241, 244, 264, 297
Karr, Alphonse 352
Karşıyaka 101, 142, 209-212, 216, 223, 294, 297
Kartal 500, 511
Kaspar [Kayseryan] (kitapçı) 149

Kavâid-i Fârisî (gramer kitabı) 92
Kavaklar 335
Kavala 43
Kel Hasan [bkz. Hasan]
Kemeraltı Caddesi (İzmir) 125, 175
Kenarda Kalmış (Halit Ziya) 250
Kerbelâ (Ali Ferruh) 470
Kerim Sâbit 162, 164
Kevork (emanetçi) 87, 88
Kırık Hayatlar (Halit Ziya) 472, 475, 476, 482, 483
Kırk Ambar (dergi) 88
Kırmızı Değirmen (Montépin) 88
Kırmızıdeniz (Kızıldeniz) 475
Kısakürek, Necip Fazıl [bkz. Necip Fazıl]
Kışla Meydanı (İzmir) 297
Kışlaönü (İzmir) 288, 295
Kızıl Çullu (İzmir) 293
Kıztaşı 52, 59, 63
Kilyos 335
Kokar Yalı (İzmir) 294, 295
Konstantara Kardeşler (kuyumcu) 396
Konya 251, 260, 431
Kordonboyu (İzmir) 147, 228
Kosova 225
Köprü (Galata Köprüsü) 256, 300, 310, 345, 346, 363, 373, 379, 405, 406, 408, 434, 437, 438, 518, 520
Köse Kâhya (Çuhacıyan) 199
Kraliçe Margo (Dumas) 109
Kramer Gazinosu (İzmir) 147
Kula 27
Kumkapı 65
Kur'an 33, 272
Kur'an Tahlilî Tercümesi (Beaume) 272
Küçük Amelya 58, 61
Küçük Azmi Bey 125
Küçük Kitaplar Silsilesi (Halit Ziya) 177, 191, 196, 221, 232
Küçük Larousse (ansiklopedi) 315
Küçük Şeyler (Samipaşazade Sezai) 282, 283, 284, 317
Kürt meselesi 378
Kütüphane-i Ebüzziya 154, 309

La Belle Hélène (Offenbach) 48
La Dame aux Camélias (piyes) 148, 352
La Fontaine, Jean de 375
La Gioconda (Ponchielli) 458
La Grande Encyclopédie (ansiklopedi) 314, 506
La Revue des deux Mondes (dergi) 491
La Thébaide (Racine) 109
Labiche, Eugène 321
Lalifer Bacı 245
Lamartine 117, 276, 346, 352
Lanchenbacher (tüccar) 145
Langlebert, Edmond Jean 103
Lawson (müdür) 170, 260
Laz Hakkı 497, 499, 504
Le Bon, Gustave 283
Leblebici Horhor (Çuhacıyan) 199
Lecocq, Charles 457
Lefranc, Emile 259
Leoncavallo, Ruggero 458
Lermontov, Mihail 273
Les Fleurs du Mal (Baudelaire) 188
Les nuits de la Masion Doré (Terrail) 101
Les Premiers Principes (Spencer) 314
Levant Herald (gazete) 541
Leybach, Ignace 506
Leylâ ile Mecnun (kitap) 46
Librairie Internationale 269
Liverpool 69, 328
Lloyd Kumpanyası 146
Londra 69, 492
Londra Biçaregânı (Zaccone) 88
Lord Hope (Dumas) 88
Loti, Pierre 280, 354
Louis XV 200
Luka Kahvesi (Kordonboyu) 235
Lügat-ı Felsefe (Voltaire) 117
Lügat-ı Osmaniye (sözlük) 109
Lütfi Simavi (Mabeyinci) 326, 328

Maarif Nezareti 161, 285, 299, 554, 555
Macerâ-yı Aşk (Abdülhak Hâmit) 50, 109
Madame Angot'nun Kızı (Lacocq) 48
Madame Bovary (Flaubert) 188
Madame Gervaisais (Goncourt) 354
Maden Yolu (Büyükada) 501, 503
Madrid 543
Mahkeme-i Temyiz 260, 275
Mahmut Bey (Kilercibaşı) 396
Mahmut Bey Matbaası 302
Mahmut Celâlettin Bey 106
Mahmut Ekrem [Recaizade] 49, 185, 187, 230, 255, 256, 259, 324, 423, 472, 473, 475, 488
Mahmut Esat Efendi [Seydişehrî] 103, 173, 174, 196, 232, 234, 236, 257, 530
Mahmut Muhtar Paşa 41
Mahmut Şevket Paşa 499, 549
Mâi ve Siyah (Halit Ziya) 339, 412, 415, 416, 418, 421
Maizeroy, René 280
Makasçılar Sokağı 152
Makber (Abdülhak Hâmit) 418
Makedonya 377, 380, 407, 451
Maliye 275, 328, 363, 377, 386, 396, 432, 529, 530
Maltepe 500
Malûmat (gazete-dergi) 318, 382, 383, 387, 479, 480
Manakyan, Mardiros (tiyatrocu) 148, 320, 321, 334, 437
Manastır 45, 512, 515, 546
Manette Salomon (Goncourt) 322
Manisa 124, 194, 469
Marinitsch (tercüman) 549
Marmara 89
Marmontel, Jean-François 259
Marsilya 69
Mascagni, Pietro 458
Mascotte (Audran) 198, 200, 202, 206
Matbah-ı Âmire 449, 450
Matbah-ı Hümayun 450
Maupassant, Guy de 279, 280, 337, 279
Mebhas-i Edebiyat (Lefranc) 259
Mecbur (dadı) 81
Meclis-i Mebusan 55, 124, 233, 339, 520, 546
Mecmua-i Ebüzziya (dergi) 153, 309
Medhi (yazarın kaynı) 515
Mehasin (dergi) 536, 537
Mehmet Asım 317
Mehmet Bey (yazarın baba dostu) 28
Mehmet Bey (yazarın teyze oğlu) 52
Mehmet Cavit 426
Mehmet Efendi (bankacı) 170
Mehmet Efendi (müftü) 96
Mehmet Rauf 282, 284, 300-302, 310, 312, 315, 318-322, 334-342, 365, 371, 388, 414, 423, 425, 427, 428, 458, 459-465, 469, 505, 521-524, 537
Mehmet Şevket Efendi [Dökmecizade] 200-203
Mekhitarist (Katolik Ermeni tarikatına bağlı okul) 101, 102, 105, 120
Mekteb-i Bahriye 284, 319, 320, 337, 435
Mekteb-i Harbiye 85, 166, 235
Mekteb-i Hukuk 115, 156, 234, 235, 257
Mekteb-i İdadi 184, 186, 213, 230, 232
Mekteb-i Mülkiye 115, 186, 311, 312, 365, 371, 472
Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) 345, 373, 435, 472, 491, 493, 538
Melekper (kalfa) 130
Memnune Hanım (yazarın eşi) 245, 246
Mendès, Catulle 280
Mennechet, Édouart 156
Mensur Şiirler (Halit Ziya) 179, 183-186, 240
Mercan 29-34
Mercan Mektebi 35, 98
Mercure de France (dergi) 491, 492, 541

Meredith, George 357
Mérimée, Prosper 279
Meryem Ana 508
Mesalih-i Ecnebiye Müdüriyeti (İzmir) 287, 288, 290
Mesina (İtalya, Messina) 248, 250
Mesnevî (Mevlâna) 28, 47, 134, 396, 397
Meşâhir-i İslâm (Hâmit Vehbi) 325, 386
Meşrutiyet 96, 353, 374, 430, 475, 483, 496, 499, 505, 512, 515, 516, 518-520, 527-529, 531, 533, 535, 537, 539, 542, 544, 546-548, 551, 554
Meyerbeer, Giacomo 458
Mezardan Sesler (Halit Ziya) 217, 220, 221
Mısır 93, 131, 142, 199, 210, 285, 457, 458
Mısrî Dergâhı (Basmahane) 79, 133
Micci (gazeteci, *Levant Herald*) 541
Milan (Sırbistan prensi) 55
Milano 114, 458
Milas 339
Missir (İngilizce öğretmeni) 121
Mithat Paşa 56, 97, 173, 515
Molière 277, 375
Montaigne 276
Monte Cristo (Dumas) 88
Montparnasse (Paris) 342, 374
Morand, Paul 276
Mounet-Sully, Jean 538
Mozart 462
Muallim Naci 110, 111, 147, 149, 150, 162-164, 226-229, 302, 323-325, 344, 371, 380, 419
Muammer (Atatürk'ün eşi Latife Hanım'ın babası) 263
Mufassal (Ahmet Mithat) 529, 531
Muğla 189
Muhasebe Odası 93
Muhittin (yazarın okul arkadaşı) 40
Murat (Sultan) 51, 52, 57, 195, 391, 394, 395
Musset, Alfred de 117, 342
Mustafa [Evliyazade] 89, 94
Mustafa Bey (baştabip) 253-255
Mustafa Bey [Kantarağasızade] 238
Mustafa Efendi (Muallim) 95
Mustafa Nuri Paşa [Mansurizade] 160, 161
Mustafa Reşit Bey 122, 123, 296, 298, 299
Musul 164
Muzaffer Bey (kâtip) 291
Mühendishane 435
Münci Fikri 312, 351-354
Münir Paşa 442, 445
Mürebbiye (Hüseyin Rahmi) 423

Nâbî 419
Nadide (Hüseyin Cahit) 426
Nadire (yazarın arkadaşı) 60, 62, 63
Nafia Nezareti 78, 145
Nâkil (Halit Ziya) 279, 281
Namık Kemal 123, 153, 154, 179, 239, 283, 307, 372, 381, 386, 389, 538
Napier (hakkak) 370
Napoli 143, 248
Naşit Paşa (Vali) 171, 172
Nat Pinkerton (kitap) 274
Nayır, Yaşar Nabi [bkz. Yaşar Nabi]
Nâzım Bey 311, 313
Nâzım Hikmet [Ran] 419
Nazmıdil (hizmetçi) 30, 31
Necip Fazıl [Kısakürek] 419
Nedim 132, 133, 403, 404, 419
Nef'î 164, 403, 420
Nemîde (Halit Ziya) 189-191, 195
Nergisî 156, 420
Nesl-i Ahir (Halit Ziya) 535
Nevart (tiyatrocu) 148
Nevber Kalfa (hizmetçi) 81
Nevruz (dergi) 122, 124-126, 128, 147, 348
Nihal (Tevfik Fikret'in kızı) 505
Nijat (Recaizade Ekrem'in oğlu) 474, 475

Nisard, Désiré 156
Nişantaşı 340, 394, 395, 397, 398, 440, 450, 453, 454, 458, 485, 541
Notes sur Paris: Vie et opinions de Graindorge (Taine) 541
Nubar Efendi [İstepan] 169-171
Nuh Efendi 316, 317
Nurettin (doktor) 512
Nuri (yazarın okul arkadaşı) 40
Nuri Bey [Menapirzade] 307, 308, 326, 328-330, 334, 440
Nuri Paşa (Mabeyinci) 443, 529
Nurullah Ataç 354

Odéon Tiyatrosu 47, 336
Odesa 143, 457
Offenbach, Jacques 457
Ohnet, Georges 128
Okçu Musa Yokuşu 327
Opera Meydanı (Paris) 248
Ormanyan (doktor) 506
Oryhée aux enfers (Offenbach) 48
Osman Bey Matbaası 347
Osmanbey Bahçesi 394, 395
Osmanlı Bankası 304, 316, 406
Ozansoy, Faik Ali [bkz. Faik Ali]

Ödemiş 194
Ölüme Kadar Düello (Zaccon) 108
Ömer Hayyam 283
Örücüler Hamamı 189
Örücüler Yokuşu 32

Pagliacci (Leoncavallo) 458
Pailleron, Edouard 154
Palermo 248
Papas Köprüsü 335
Paris 27, 91, 93, 131, 147, 160-162, 192, 248, 249, 307, 334, 339, 342, 356, 367, 382, 470, 504, 538, 542
Paris Sefareti 168
Paris Umumi Sergisi 247
Park Otel 554
Pascal, Blaise 276
Paskal (palyaço) 62
Pekios Mağazası 397
Pembe Kız (Haydar Bey) 200
Pere Nikolas (müdür) 103
Péré, Raymond 117
Peruz [Terzakyan] Hanım (kantocu) 61
Petraki (veznedar) 87, 88
Pınarbaşı (İzmir) 223, 294
Pinck (hap) 459
Pire 248
Planquette, Robert 457
Plevne müdafaası 74
Ponchielli, Amilcare 458
Prévost, Marcel 280
Printemps (mağaza) 334
Proust 276
Prudhomme, Sully 163
Puccini, Giacomo 458
Punta (Alsancak) 297
Puşkin 273
Pygmalyon (mağaza) 332, 334

Quartier Latin (Paris) 342

Racine, Jean 109
Rafael K. 141, 142
Rahmi Bey 516, 519
Raif Paşa (Köse) 552, 553
Rambert (müdür) 444, 447, 449
Rasim Bey (mütercim) 500
Recaizade Ekrem [bkz. Mahmut Ekrem]
Refik [Evliyazade] 295
Refik Ağa (lala) 37, 39, 58, 65, 66, 81, 86, 87, 94
Refik Bey (kâtip) 479
Réjane (tiyatrocu) 437
Reji İdaresi 292, 298, 299, 301, 307, 316, 328, 333, 406
Renan, Ernest 142, 272
Renée Mauperin (Goncourt) 354
Resmi Efendi (yazarın akrabası) 58, 61-66, 76-78, 80, 81, 89, 244
Reşat Bey [Rıdvanpaşazade] 190, 206, 311, 455

Reşat Efendi [Sultan V. Mehmet] 391, 394, 396, 397, 409, 443, 548, 550-552
Reşit Bey (subay) 36
Reşit Saffet [Atabinen] 492, 496, 539, 543
Rıdvan Paşa (şehremini) 455
Rıhtım (İzmir) 294, 297
Rıza Paşa (yaver) 444
Rıza Tevfik [Bölükbaşı] 302, 312-314, 468, 470, 535
Richebourg, Emile 325
Rifat Bey [Manastırlı] 259
Rigi Dağı (İsviçre) 248
Riyanın Encamı (Molière) 277
Rodenbach, Albrecht 528
Rodos 210, 252, 309
Roma 248
Rougeault, Alfred 273
Rousseau, Jean-Jacques 375
Rumeli 52, 77, 210, 252, 512, 514, 515, 517, 519
Rumelihisarı 344, 347, 399, 487
Rusya 57, 58, 62, 64, 99, 143, 229, 378, 457, 458, 501-503
Rübâb-ı Şikeste (Tevfik Fikret) 344
Rüsumat 127, 175, 213, 235, 311
Rüştiye Mektebi 86, 89, 91, 167

Sabah (gazete) 193
Sabri Efendi (kitapçı) 214
Sadettin Bey [Hüseyin Sadettin Arel] 216
Sadık Bey (yazarın büyük amcası) 119, 168, 207, 247, 248, 254
Sadi (yazarın okul arkadaşı) 40
Sadri Ethem [Ertem] 340
Sadrun Galip 225
Sadullah Efendi Sokağı 89
Sadun (yazarın oğlu) 410, 453
Safvet Nezihi 423, 424
Safveti Ziya 338, 340, 394, 395, 423-425, 469, 476-479
Sahaflar Çarşısı 48, 49, 151
Saint-Gothard 248
Sainte-Beuve, Ch. Augustin 156, 464
Sait [Gelenbevî] 512, 516-518, 522, 545, 546, 553
Sait Bey (kethüda) 298, 299, 489
Sait Bey [Kemalpaşazade, Lastik] 151, 275, 308, 309, 332
Sait Efendi 160
Sait Paşa (Sadrazam) 549
Salacak 38, 39
Salâh Cimcoz 497, 499, 503, 510, 524
Salambo (Flaubert) 145
Salamon (hanende) 121
Salih Efendi 152
Salih Zeki 231
Salkım Söğüt (Cağaloğlu) 152
Salon Köşelerinde (Safveti Ziya) 477
Samain, Albert 528
Sami Bey (yazarın dayısı) 66
Sami Paşa 494
Samipaşazade Sezai [bkz. Sezai]
San'a 216
Saraçhanebaşı 28, 32, 51, 53, 85, 147, 165
Sarafim Efendi Kıraathanesi 150, 152, 153
Sarayburnu 39
Sarıyer 298, 301, 306, 316, 317, 319, 321, 326, 328, 335
Scribe, Eugène 109, 321
Sefîle (Halit Ziya) 177, 179-182, 186-190, 231
Sefiller (Hugo) 107, 109, 273, 325, 352, 388
Selanik 239, 451, 458, 512, 514, 515, 519, 520, 546, 547, 551, 552
Selim Sırrı [Tarcan] 497, 499
Sepetçiler Sokağı 27-32
Serez 43-45, 50, 52
Sergüzeşt (Samipaşazade Sezai) 179, 283
Server Cemal 521
Servet-i Fünun (dergi) 302, 343, 363, 365, 370, 371, 381, 383, 387, 392, 393, 425, 426, 459, 469, 479, 480, 482, 484, 485, 532, 537

Servet-i Fünun 303, 347, 374, 380, 537
Servet-i Fünun Matbaası 519
Seyit Bey 550
Seylan Adası 468, 469
Sezai [Samipaşazade] 283, 317
Shakespeare 283
Sherlock Holmes (Doyle) 274
Shumann 462
Sıraserviler (Taksim) 158
Sırbistan 55, 56
Sicilya 247, 248
Silvestre, Armand 280
Sinan Paşa 386
Sinop 216
Siranuş (oyuncu) 199
Sirkeci İstasyonu 164
Sisak (tiyatrocu) 148
Sivas 406
Siyah İnciler (Mehmet Rauf) 322
Soeur Philomène (Goncourt) 354
Soğukkuyu (İzmir) 223
Sormagir Sokak 328
Soulieé, Frédéric 321
Spencer, Herbert 313, 535
Stendhal 139
Strauss 462, 506
Su Terazisi (Şehzadebaşı) 42
Sue, Eugène 108
Sultanahmet Meydanı 340
Sunlight Soap 459, 460
Suphi Paşa 494
Suriye 142
Surlar (Fatih) 440
Süleyman Bey (yazarın akrabası) 58, 63-69, 71, 80-84, 110, 116, 130-132, 213, 216, 217, 220, 222, 224, 225, 251-255, 367, 532
Süleyman Nazif 371, 380, 381, 414, 475
Süleyman Nesip [Süleymanpaşazade Sami] 41, 176, 371
Süleyman Paşa 35
Süleymaniye 164
Sünbül (dadı) 130
Süreyya Paşa (Mabeyinci) 333
Şadırvanaltı (İzmir) 167
Şahin (vapur) 507
Şark (dergi) 123
Şefikname (Mehmet Şefik) 278
Şehbal (dergi) 216
Şehbaz Ali 224, 225
Şehir Mektupları (Ahmet Rasim) 423
Şehzade Camii 45, 65
Şekip Bey [Tokadîzade] 170
Şem'i Bey 145, 146, 193-196
Şems ve Kamer (Guillemain) 196
Şemsettin Sami 106-108, 273, 325, 388, 494
Şerâre (Muallim Naci) 163, 324
Şerif Efendi (mürettip) 173, 236
Şerif Paşa Hanı (Mercan) 32
Şevket Bey 257, 258, 320
Şevkullah Efendi (Şeyh) 86, 135, 136
Şeyh Galib 154, 247
Şeyh Vasfî 229, 325, 380
Şeytanın Yadigârları (Soulieé) 109
Şinasi 154, 372, 375
Şir (Samipaşazade Sezai) 283
Şirin (dadı) 81
Şirinyan, Koharih 199
Şişli 326, 347, 474
Şişli Caddesi 340, 394
Şûrâ-yı Devlet 307, 386, 432, 477

Tabsıra (Akif Paşa) 386
Tahir Bey [Menemenlizade] 125, 229, 230
Tahir Kenan 251, 256
Tahir Paşa 358
Tahrîb-i Harâbât (Namık Kemal) 154
Tahrirat Kalemi 127, 310
Tahsin Bey (maarifçi) 229-232
Tahsin Paşa (Mabeyinci) 445, 529
Taine, Hyppolite 425, 459, 464, 539, 541
Takdîr-i Elhân (Recaizade Ekrem) 230
Takib (Namık Kemal) 154
Taksim 158
Talat Paşa 551

Tâlim-i Edebiyat (Recaizade Ekrem) 186, 259
Tanin (gazete) 531, 536, 537
Tanrıöver, Hamdullah Suphi [bkz. Hamdullah Suphi]
Tantavizadeler 511
Taptas (doktor) 396
Tarabya 458, 461, 462, 465
Tarcan, Selim Sırrı [bkz. Selim Sırrı]
Tarhan, Abdülhak Hâmit [bkz. Abdülhak Hâmit]
Târık (Abdülhak Hâmit) 538
Tarîk (gazete) 309
Tatavla (Kurtuluş) 335, 457
Tayyare Şehitleri Abidesi (Fatih) 28
Tazarruat (Sinan Paşa) 386
Teftiş ve Muayene Encümeni 125, 165, 186, 188, 189, 231, 363, 366, 368, 390, 392, 484
Télémaque (Fénelon) 278
Temâşâ (Halit Ziya) 187, 193, 196
Teodor Kasap 53, 150
Tepebaşı 437, 454, 457, 476, 538
Tercümân-ı Hakikat (gazete) 110, 150, 229, 324
Tercümân-ı Hakikat Matbaası 149, 162, 323
Terrail, Ponson du 101
Tevfik Fikret 241, 341, 343-350, 370, 376, 384, 398, 400, 401, 403, 404, 426-429, 463, 465, 473, 505, 537
Tevfik Nevzat 122, 125-128, 173, 175, 177, 196, 216, 223, 225, 235, 240, 242-244, 257, 295, 363
Tevfik Paşa (Sadrazam) 551, 554
Tezer (Abdülhak Hâmit) 538
Theuriet, André 232, 325
Tıbbiye 124, 166
Ticaret Mektebi 347, 402, 487
Tilkilik Caddesi (İzmir) 135
Tire 194
Tonton (vapur) 505, 507
Tophane 327, 518
Topkapı 335
Topkapı Sarayı 411
Topuzlu, Cemil [bkz. Cemil Paşa]
Tosbatyan (tiyatrocu) 148
Trablusgarp 303
Trabzon 431, 447, 468
Triyants (tiyatrocu) 202-205
Tuna Nehri 507
Tunus 142, 143
Türbe (II. Mahmut Türbesi) 405
Türbe-i Masumiyet (Ahmet Cevdet) 282, 283

Ubeydullah Efendi 122, 124, 367
Umman 503
Unkapanı Köprüsü 437
Uşak 26, 27

Vakit (gazete) 250
Valide Hanı (Mercan) 54, 151
Van 496
Vaniköyü 160
Vapereau, Louis Gustave 156, 273
Vasel, Pierre 114, 116
Vatan yahut Silistre (Namık Kemal) 538
Vazife Aşka Galebe Eder mi? (piyes) 148
Vecihi 426, 428
Vedat (yazarın oğlu) 453, 500, 501, 508, 511
Vedide (yazarın kızı) 252, 316
Vefa 302, 437
Vefa İdadisi 506
Veled Çelebi [İzbudak] 390, 393, 454
Venedik 105
Verdi, Giuseppe 458
Verhaeren, Émile 528
Verne, Jules 107, 218
Veysî 156, 420
Vezneciler 147
Vidoviç (terzi) 396
Vielé-Griffin, Francis 528
Vilayet Matbaası 124, 173
Vilayet Mektubî Kalemi 93
Viyana 105

Volney, Constantin François 278, 375
Voltaire 112, 117
Vuslat (Recaizade Ekrem) 49

Waldtufel 462
Weber (müdür) 260, 263
Weyl (müdür) 529
Widemann (muallim) 235

Yachting Club 548
Yafa 143
Yahudi Mahallesi (İzmir) 89
Yalçın, Hüseyin Cahit [bkz. Hüseyin Cahit]
Yani Lokantası 298
Yaşar Nabi [Nayır] 419
Yazmış Bulundum (Muallim Naci) 163
Yemen 377, 378, 380, 409, 451
Yemiş Çarşısı (İzmir) 121, 139, 140
Yen, Ali Sami [bkz. Ali Sami]
Yenibahçe Gureba Hastahanesi 39
Yenicami 189, 363
Yenikapı 65
Yenimahalle (Sarıyer) 316
Yenişehir (Beyoğlu) 335
Yeryüzünde Bir Melek (Ahmet Mithat) 88
Yeşilköy (Ayastefanos, San Stefano) 75, 508, 509, 511-516, 521, 522, 528, 547, 548
Yıldız Bombası 504, 505
Yıldız Kıraathanesi 152, 161
Yıldız Sarayı 152, 236, 330, 333, 391, 408, 411, 435, 440, 442, 451, 452, 514, 518, 546-550
Yıldız Yokuşu 333, 357, 359, 439
Yokuşbaşı (İzmir) 23, 80, 89, 120, 136, 294
Yusuf Bey (yazarın amcası) 76, 80-83
Yüksekkaldırım (Galata) 61

Zaccon, Pierre 180
Zaptiye Nezareti 361-364, 366, 369, 396
Zarmaer (kâtip) 64, 69
Zavallı Çocuk (Namık Kemal) 49
Zeki Bey 258
Zemzeme (Recaizade Ekrem) 418
Zeyrek (Fatih) 28, 59
Zeyrek Yokuşu 52, 63
Zeytin Dağları (Kudüs) 378, 451
Ziraat Bankası 124
Ziya Bey (müdür) 161
Ziya Paşa (Maliye Nazırı) 530
Ziya Paşa 272, 277
Ziyaettin Efendi (Şehzade) 395
Ziyapaş Kadın (Bélot) 196
Zola, Emile 139, 278-280, 353

Fatma Akerson
Nisan
Düğmeler ve Başka Şeyler
Gülten Akın
Yürü Dur Boya
Kestim Kara Saçlarımı
Filiz Ali
Müzisyen Portreleri
Özdemir Asaf
Yalnızlık Paylaşılmaz
Giorgio Bassani
Altın Gözlük
Kapının Ardında
Niyazi Berkes
Teokrasi ve Laiklik
Atatürk ve Devrimler
Türk Düşününde Batı Sorunu
Melike Eğilmez Boylan
Güldürme Beni! - Mizah Üstüne Ciddi Söyleşiler
Catherine Chanter
Kuyu
Inger Christensen
Azorno
David Cronenberg
Tüketilmiş
Rachel Cusk
Çerçeve
Burak Aziz Sürük-Cengiz Çakıt
Adım Adım 62 Salata
Serhat Çelikel
Pencere
Karlar Altında Körler Ülkesi
İnan Çetin
Bin Yapraklı Lotus
Christopher Dell
Okült, Cadılık ve Büyü Resimli Tarih
Selçuk Demirel
Portakal Mavisi Bir Dünya
John Berger - Selçuk Demirel
Duman
Mahmud Derviş
Bu Şiirin Bitmesini İstemiyorum
Zeynep Direk
Cinsiyeti Yazmak
Orhan Duru
Mavi Gezi Pirî Reis'in İzinde
Georges Dumézil
Mit ve Destan I:
Hint-Avrupa Halklarının Destanlarında Üç İşlev İdeolojisi
Mit ve Destan II: Hint-Avrupa Destanlarının Tipleri
Bir Kahraman, Bir Büyücü, Bir Kral
İlhan Durusel
Yavaş Ateş
Andrew Scull
Uygarlık ve Delilik: Akıl Hastalığının Kültürel Tarihi
Ferit Edgü
Sözlü / Yazılı
Melih Ergen
Varuna'nın Bin Gözü
Fotoğrafın Arka Yüzü
Hüseyin Ferhad
Şark Belleği
Roger Martin du Gard
Thibault'lar-I
Andrew Gibson
James Joyce
Fahri Güllüoğlu
Döküntü - Bir Şiirin Can'ı İçin Kantat
Hermann Hesse
İnanç da Sevgi de Aklın Yolunu İzlemez
Kleist-Chamisso-Hoffmann
Üç Romantik Hikâye
Mina Holland
Yemek Atlası - Otuz Sekiz Mutfakta Dünya Turu
Jonathan Holt
Yüz Karası
Kayıp Geçmiş
Christopher Isherwood
Prater'in Menekşesi
Roy Jacobsen
Harika Çocuk
Görülmeyenler
Yücel Kayıran
Şiirimin Çeyrek Yüzyılı - Günümüz Türk Şiiri Üzerine Makaleler
Yaşar Kemal
Kalemler
Beyaz Pantolon
Gülayşe Koçak
Topaç
Gürsel Korat
Güvercine Ağıt
Unutkan Ayna
Uğur Kökden
Yüzler, Gizler, İzler
Erlend Loe
Doppler
Publius Ovidius Naso
Fasti (I-VI) Roma Takvimi ve Festivaller
Alberto Manguel
Tanpınar'ın İzinde Beş Şehir - Ankara, İstanbul, Erzurum, Konya, Bursa
Andrew Marr
Devletin Başı
Javier Marías
Karasevdalılar
Beyaz Kalp
Yarın Savaşta Beni Düşün
Colum McCann
Dönsün Koca Dünya
TransAtlantik

Ian McEwan
Çocuk Yasası
Behçet Necatigil
Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü -
223 Çağdaş Yazarımızın 751 Eseri
Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü -
901 Türk Edebiyatçısının Hayatı ve Eseri
Behçet Necatigil-Burhan Uygur
İki Başına Yürümek-Burhan Uygur'un Resimleriyle
Maggie O'Farrell
Sevgilimin Sevgilisi
Ferhat Özkan
Yoksunlar
Orhan Pamuk
Kara Kitap 25 Yaşında
Kırmızı Saçlı Kadın
Hatıraların Masumiyeti
Saf ve Düşünceli Romancı
Gizli Yüz
Babamın Bavulu
Adam Philips
Freud Olmak: Bir Psikanalistin Gelişimi
George Prochnik
İmkânsız Sürgün - Stefan Zweig Dünyanın Sonunda
Mehmet Rifat
Marcel Proust ya da Bir Roman Yaratmak
Barthes, Proust, Baudelaire ve Ötekiler
Oktay Rifat
Bu Dünya Herkese Güzel - (Dışarıda Kalan Şiirler)
Oliver Sacks
Halüsinasyonlar
Hareket Halinde Bir Hayat
Simeon Sakskoburggotski
Benzersiz Bir Hayat, Bulgar Kralı II. Simeon
Leonardo Sciascia
Aldo Moro Vakası
Andrew Scull
Uygarlık ve Delilik: Akıl Hastalığının Kültürel Tarihi
Philippe Sollers
Medyum
Necmi Sönmez
Tez-Antitez-Sentez / Selim Turan'ın Sanat Serüveni
David Stuttard
Sappho'dan Sokrates'e 50 Hayat Hikâyesiyle
Antik Yunan Tarihi
Pia Tafdrup
Bulunduğun Yerde - Seçme Şiirler
Haldun Taner
Ölürse Ten Ölür Canlar Ölesi Değil
Fazilet Eczanesi
Yaşasın Demokrasi
Tuş
Ayışığında Şamata
Vatan Kurtaran Şaban
Devekuşuna Mektuplar -1: Önce İnsan
...Ve Değirmen Dönerdi-Lütfen Dokunmayın
Mehmet Taner
Vezinler - Toplu Şiirler II (2002-2006)
Tuğrul Tanyol
Toplu Şiirler (1971-2015)
Goli Taraghi
Kış Uykusu
Tzvetan Todorov
Yazın Kuramı - Rus Biçimcilerinin Metinleri
Alain Touraine
Krizden Sonra
Leonid Borisoviç Tsıpkin
Neroç Köprüsü
Güven Turan
Ardıl
Orçun Türkay
Dans Ediyor Bir Hane
Ülkü Ulurmak
Edip'in Lastik Topu - Dostlarının ve Ailesinin Anlatımıyla
Edip Cansever
Turgut Uyar
Dünyanın En Güzel Arabistanı
İsmail Uyaroğlu
Karışık Kitap
Gönül Uzelli
Slav Mitolojisi
Adella Waldman
Nathaniel P.'nin Aşk Maceraları
Nathanel West
Gönül Abla ve Temizinden Bir Milyon
Engin Yenal
101 Yapı ve Yer Türkiye

XXI. YÜZYIL KİTAPLARI
Elizabeth Farrelly
Mutluluğun Sakıncaları
Bruce Hood
Evcilleşmiş Beyin
Jenny Nordberg
Kabil'in Gizli Kızları - Erkek Kılığındaki
Afgan Kızlarının Bilinmeyen Hikâyesi
Gil Eyal-Brendan Hart-Emine Öncüler-
Neta Oren-Natasha Rossi
Otizm Salgını - Otizm Salgınının Toplumsal Kökenleri
Andrew Solomon
Armut Dibine Düşmeyince - Anne Babalar,
Çocuklar ve Kimlik Arayışı
Haz.: Jonathan M. Metzl - Anna Kirkland
Yeni Bir Erdeme Dönüşen Sağlığa Karşı